

5. LA *CdE* EN CONJUNT

El capítol 5 és una miscel·lània on s'analitzen alguns passatges concrets i es tracten alguns aspectes que tenen més interès vistos en el conjunt de tots els testimonis que no pas en cada un individualment.

Hem agrupat els elements que l'integren en tres apartats. En el primer, el dels fragments específics, analitzem comparativament els indrets més retòrics de la *CdE* (la Lloança d'Espanya del capítol I, l'Elogi d'Espanya del capítol VI i el Plany per la pèrdua d'Espanya del capítol X), alguns dels subapartats del capítol XI que no formen part pròpiament de la crònica (la llegenda d'Otger Cataló d'XI(1) i XI(3) i els fragments XI(4) i XI(5) amb les ordinacions) i les continuacions del capítol XV. En el segon bloc, analitzem altres aspectes més generals com són el tractament de les dates i la relació de la *CdE* amb els gèneres historiogràfics. Finalment, en el tercer bloc ens ocupem dels testimonis catalans de la *CdE* des del punt de vista de les traduccions.

5.1 FRAGMENTES ESPECÍFICS

5.1.1. **Capítol I La Lloança d'Espanya**

El capítol I de la *CdE* conté una Lloança d'Espanya atribuïda a Lucà feta a partir de materials provinents de *HrH*, III, XXI i XXII, un indret d'on s'obtidran altres passatges de la *CdE* destacats retòricament¹. Per facilitar-ne la comparació entre testimonis, i malgrat la seva curta extensió, presentem en forma de quadre les diferents redaccions de la *Laus*. Els testimonis de la branca resumida, E i F, no figuren al quadre perquè no la tenen. Els símbols ↓ i ↑ indiquen que una lloança apareix més amunt o més avall en el text.

	A	B	C	D	G
1	Quis valet nominari tantas vel preclaras Ispanie laudes	Qui és aquell qui puscha dir les clares laors de Spanya	Qui és aquell qui pot nomenar tantes e ten grans lahors de Spanya	Qui és aquell qui pot nomenar tantes e tan grans lahors d'Espanya	Quis est ille qui tot et tantas ac tan grandes et magnificas laudes de Yspania nuncupari possit et referre
2				ennoblida de tans notables prelats	
3				resplandent en ciències e-n virtuts de hoficis e devocions	
4	dives equis	richa de cavalls	richa de cavalls	Riqua és molt de notables senyors e valents cavalés e gents	Diva equis
5	repleta pomis	plena de fruyts	complida de fruytes	complida és de fruytes ↓	fructibusque impleta universis
6	auroque refulgens	que resplandeyt per aur	resplandent per aur	resplandent per aur ↑	ex auro refulgens
7	fertilis et magna semper et egregia	És molt habundant e gran e bella e habundant de dolssos fruytz	habundada de virtualles e plena de moltes riqueses	abundada de virtualles, plena és de moltes riqueses	victualibus habundosa, multisque ac infinitis diviciis plena
8				abundantment plena de tota perfecció de virtut	
9					ideoque non inmerito preceteris mundi par-tibus super aurum et topazion laudanda est

Lloança 1

Observem com el testimoni B omet el mot “tantes” en la traducció. El mot sí que devia ser a (i potser fins i tot a “b”) perquè tots els altres testimonis el porten. G amplia

¹ Cf. l'apartat dedicat al capítol VI del testimoni A , al capítol 4 de l'estudi.

la redacció, que prové sens dubte d'un original català com ho proven el "Quis est ille qui" i el verb "nuncupari".

Lloances 2 i 3

Ambdues afegides per D. Amb la introducció dels prelats i religiosos i de l'excel·lència de les ciències i les arts hispàniques enceta una línia, en la qual és únic, d'estendre a les persones l'encomi que era de la terra.

Lloança 4

Acord entre els testimonis menys D que la canvia, en la mateixa línia de les anteriors, convertint els cavalls en cavallers i notables senyors. La repetició de l'adjectiu "notables" denota poca variació en el vocabulari.

Lloances 5 i 6

Tots els testimonis segueixen A en aquestes lloances. Només en difereix D, que les presenta intercanviades.

Lloança 7

En aquesta lloança, els testimonis presenten diferències notables. És evident la semblança entre els testimonis de la Branca completa, C, D i G. Però la seva redacció no correspon a la que dona A. El primer dels adjectius, "fertilis", esdevé "habundant" (B), "habundada" (C i D) o "habundosa" (G) i es pot dir que es correspon amb el d'A². El segon adjectiu, "magna", apareix encara a B, però ja és absent de C, D i G. Finalment, "egregia" no surt ja a cap altre testimoni.

Almenys a partir de les darreres paraules "semper et egregia" devien ser de difícil lectura o devien portar alguna corrupció, perquè tots els testimonis adopten solucions evasives, recurs que utilitzen altres vegades en la mateixa situació. La solució de B afegint els adjectius "bella" i "dolssos" i repetint els fruits podria ser pròpia o ja provinent de "b". Aquesta segona possibilitat sembla la més plausible perquè els testimonis de la Branca completa presenten també redaccions alternatives, encara que diferents de la de B, i això fa pensar que la corrupció ja era a . Un dels seus descendents, o "k", davant d'això, va substituir la darrera part per les vitualles i la plenitud de les riqueses.

² "Fertilis" es tradueix també "habundada" a la noblesa 26 de l'Elogi d'Espanya. Cf. l'apartat dedicat a l'Elogi, més avall en aquest capítol 5 de l'estudi.

El que resulta aparentment inexplicable és per què B ofereix una traducció de la darrera part tan desviada si just abans ha col·locat els versos llatins exactament iguals com a A i sense cap mena de corrupció o de dubte. Ja hem comentat en parlar d'aquest testimoni que al manuscrit BNP13, el de B, els versos són escrits en vermell per la mateixa mà que escriu les rúbriques, diferent de la que escriu el text, i lògicament posterior a la còpia de B³. El fet que els versos llatins els escrigui una mà posterior obre la possibilitat que, després de copiat el text de l'antecedent "b" (que ja tenia la traducció retocada i, segurament, també tenia els versos llatins malmesos de), el rubricador tingués accés a algun altre text relacionat amb A i en vagi prendre els versos en la seva forma original. Això produeix el xocant resultat que ara tenim davant dels ulls.

Lloança 8

Afegit final de D sobre les virtuts hispàniques, en la mateixa línia que els de les lloances 2, 3 i 4, en el qual repeteix els mateixos adjectius ("abundada", però, convertit en adverbi) que a la lloança anterior.

Lloança 9

Afegit de G que repeteix l'or i incorpora els topazis.

Pel que fa a la transmissió dels versos⁴, doncs, la lloança 7 és el punt clau que en determina les formulacions posteriors. A més, en alguns testimonis la Lloança és ampliada: més tímidament a G i amb molta més decisió a D, on l'ampliació comporta també un nou criteri consistent a complementar les lloances de la terra amb elogis a les virtuts de les persones que l'habiten⁵.

³ Cf. el comentari sobre el testimoni B al capítol 4 de l'estudi. La mà que escriu les rúbriques ha de ser anterior a 1431 i posterior a la còpia del text. Uns altres versos llatins en el capítol IV referents al martiri de sant Cugat, també són escrits posteriorment en vermell per la mateixa mà. No, en canvi, el vers llatí referit als gots del capítol VI, que fou escrit juntament amb la resta del text.

⁴ Deixant de banda la gènesi de la *Laus*, sobre la qual hem resumit algunes idees en el comentari al testimoni A, al capítol 4 de l'estudi.

⁵ Notem també que l'elogi dels habitants no només inclou les classes dirigents (prelats, cavallers, etc.) sinó també els "hoficis" i, en general, les "gents".

5.1.2. Capítol VI L'Elogi d'Espanya

Presentem, en primer lloc i abans de detallar-les individualment, una taula comparativa de les nobleses que apareixen en l'elogi. Les de la *HrH* són al llibre III, capítol XXI, 35-48. Els testimonis de la branca resumida, E i F, no figuren a la taula perquè no presenten l'elogi. Només en conserven la primera qualificació, en ambdós 'quasi paradisum'. Indiquem amb el símbol ↓ o ↑ els casos en què una noblesa, perquè concordi amb les del mateix contingut dels altres testimonis, apareix a la taula més amunt o més avall del lloc que ocupa en el text.

	<i>HH</i>	A	B	C	D	G
1	quasi paradisi domini	paradisum domini	paradis terrenal	més agradosa	molt agradosa e bella e agradable	gracili
2	pro magna parte rivis et fontibus irrigantur	ad modum paradisi terrestris, rivis fluminibus et fontibus irrigantur	la major partida se regua per flums e per fonts	en forma de paradís terrenal per moltes fonts e rius fluvials en major partida és reguada	en la forma de paradís terrenal per moltes fonts e rius fluvials en major partida és regada	ad similitudinem modumque terrestris paradisi ex multis fructibus et variis fertilis est et habundosa, in piscibus delectabilis, ac pro maiori parte fluminibus irrigata. Est ulterius in messibus fructuosa [↓ex diversis arboribus et fructibus delectabilis]
3	fecunda frugibus	fecunda fructibus	fèrtil de fruïts	----	----	
4	----	----	----	habundada en messes	abundada en messes	
5	amena fructibus	amena variis arboribus et fructibus	delitable de peïxs e d'arbres	↓delitable per diverses arbres e fruïts	↓delitable per diverses arbres e fruïts	
6	deliciosa piscibus	deliciosa piscibus		delitosa de peïxs	delitosa de peïx	
7	sapida lactiniis	----	----	----	----	
8	clamosa venationibus	clamosa venacionibus	spessa de caçats	bastada de casçes e de molts bestiar	basta de caces e de molts bestiar	de venatibus pluribusque piscibus fecunda
9	gulosa armentis et gregibus	gulosa armentis et gregibus	guolosa de bestiar			----
10	superba equis	superba equis	ergullosa de cavalls	ergullosa per cavalls	ergullosa per cavals	cavallis sive equis superba
11	comoda mulis	comoda mulis	profitosa de muls e de mules	proffitosa de muls	profitosa de rius (sic)	mulis comodiosa
12	privilegiata castris	privilegiata civitatibus et castris	privalejada de ciutats	privilegiada de ciutats, de viles e de castells	privilegiada de ciutats, de villes e de castells e de meravellosos edificis	civitatibus, villis et castribus privilegiata et predotata
13	curiosa vino	curossa vino	curosa de vins	curosa de vins	curosa de vins	de vinis curosa
14	deses pane	decens pane	covinent de pa	covinent de pans	basta de pa	de panibus habundosa
15	dives metallis	dives metallis	↑richa de matalis	richa per aur e per argent	riqua per aur e per argent	ex auro et argento ditissima
16	gloriosa sericis	gulosa siricis	e ha-hi molta seda	----	----	----
17	----	preciosa gemmis	e moltes peres precioses	----	----	----
18	----	auro sublimis	----	----	----	----
19	dulcis mellibus	dulcis mellibus	molt abundant de mel	----	----	----
20	copiosa oleo	copiossa oleo	alegre per molt oli	copiosa d'oli	copiosa d'oli	in oleis copiosa
21	leta croco	leta croco	ha-y molt safrà, ço és en Catalunya	----	----	----
22	precellens ingenio	precellens ingenio	alta molt d'enginy	resplendent per enginy	resplendent per enginy	ingenio prefulgens

	<i>HrH</i>	A	B	C	D	G
23	audax in prelio	audax in prelio	les gents qui són molt bones en batalles	valent en batalla	valent e victuosa en batalla	in preliis valens
24	agilis exercicio, fidelis dominio, facilis estudio	----	----	----	----	----
25	pollens eloquio	pollens eloquio	----	excel·lent en paraula	excel·lent en bella e amorosa paraula	in verbis excellens
26	fertilis in omnibus	fertilis in omnibus	molt habundant en totes coses	habundada en totes coses	habundada e basta en totes perfeccions de coses	et in omnibus aliis fecundata
27	nulla in fertilitate similis	nulla in felicitate similis	nulla terra qui abundant li sia ni semblant en fertilitat	neguna altra terra és semblant a aquesta en abundància e en altres nobleses	neguna altra terra no és semblant a-questa en abundància e en altres coses, ne en nobleses	nulla alia mundi terra in fertilitate et aliis nobilitatibus Yspanie similis est
28	nulla municionibus comparabilis	nulla in municionibus comparabilis	nulla no és pus honrada de belles forces			
29	pauce magnitudine equales	pauce magnitudinis equalis	poques províncies són pus grans			
30	in liberalitate precipua	in libertate precipua	és pus francha	molt ffrancha	molt francha	in fidelitate est grandissime libera
31	fidelitate preciosa	in fidelitate preciosa	les gents de Spanya són les pus leylals del món	en feeltat preciosa	en verdadera feeltat preciosa	
32	in audacia singularis	in audacia singularis	---	en audàcia singular	en audàcia singular	in audacia preciosa
33	---	---	---	---	complida de totes perfeccions, gràcies e virtuts	in pulchritudine singularissima

Nobleses 1 i 2 - Tena paradísica; abundància d'aigua

La *HrH* evita la repetició de la comparació amb el paradís, que sí que fa A . Tots els altres testimonis l'eviten: B^b ometent-ne el segon esment; C, D i G canviant el primer esment per un adjectiu. E i F només presenten la primera comparació, també amb el paradís, i continuen amb un 'precipue elegerunt' que en A i els altres testimonis surt a l'elogi dels gots, després del d'Espanya. La identitat en l'estructura i les omissions fa pensar que ja eren a . El canvi del primer esment per un adjectiu devia ser cosa de "k", ja que el presenten C, D i G. L'adjectiu de G, 'gracilis', no té el significat recte del de C-D, 'agradosa', però hi està òbviament més relacionat que no pas amb la primera comparació amb el paradís. A més, G barreja les sis primeres nobleses en un ordre diferent de la resta dels testimonis, on inclou la 3, omesa per C i D i la 4, omesa per la *HrH*, A i B^b. Això confirma que G treballava sobre "k" però tenia accés, almenys, a A ⁶.

Nobleses 3, 4, 5 i 6 - Fruits, cereals, arbres i fruits, peixos.

⁶ Cf. l'apartat sobre la Branca completa al capítol 3 de l'estudi, on es veu que també tenia accés a .

En aquest cas, la repetició dels fruits és ja a la *HrH*. A la segueix afegint-hi els arbres, però els altres testimonis (excepte el cas de G, que ja veurem) l'eviten: B^b omet el segon esment, com ja havia fet en el cas anterior; C i D canvien els fruits pels cereals, cosa que dona lloc a la noblesa 4 que, és clar, no apareix a la *HrH* ni a A ni a B^b⁷; G també opera el mateix canvi però, a més, repeteix més avall els fruits i els arbres, com A.

Pel que fa als adjectius, observem com el que C i D apliquen als cereals s'ha afegit a G amb l'anterior, el dels fruits, i que per als cereals en fa servir un de nou: 'fructuosa'.

La *HrH* i A presenten en les nobleses 5 i 6 dos adjectius diferents: "amena" i "deliciosa". Els testimonis C, D i G, però, en presenten dos de molt semblants: 'delitable' i 'delitosa'. B^b ajunta aquestes dues nobleses, i podem pensar que ho fa empès per la similitud entre els adjectius. Sembla, doncs, que s'hauria d'atribuir a la presència de dos adjectius tan semblants.

En aquests dos primers apartats (nobleses 1 a 6), observem com els canvis que hi ha són molt pocs entre la *HrH* i A, però que en els altres testimonis augmenten, sobretot relacionats amb les repeticions que hem trobat a A. B^b les ha evitades totes tres ometent-ne algun element; C i D n'han evitades només dues, però per la via del canvi d'elements; G n'ha evitada només una, però en els altres dos casos ha separat les aparicions dels elements repetits. La cohesió del bloc C-D-G es manté, encara que G s'ha de considerar un cas especial perquè té accés a A i perquè ha recol·locat les sis primeres nobleses en un ordre diferent.

Noblesa 7 - Productes lactis.

L'omissió per part de tots els testimonis d'aquesta noblesa ("sapida lacticiniis") indica que ja no era present a .

Nobleses 8 i 9 - Caça, ramats i bestiar.

La noblesa 8 presenta un adjectiu, "clamosa", seguit escrupolosament per A, que esdevé a B^b 'spessa'. Els significats, doncs, no es corresponen exactament⁸. En canvi, els dels testimonis C, D i G sí que s'avenen amb 'spessa'. Tornem a pensar en una variació de . Precisament C i D ajunten aquesta noblesa amb la següent, la 9, que també presenta un adjectiu, "gulosa", el sentit recte del qual no sembla directament aplicable al substantiu. El testimoni B^b, però, sí que el segueix, en aquest cas amb el corresponent català 'guolosa'. G omet la noblesa 9.

⁷ Cf. l'apartat corresponent del capítol 4, on es fa notar que "messibus laeta" ja figura a la *Laus* de sant Isidor (RODRÍGUEZ ALONSO, 1975, 168).

⁸ El sentit recte de l'adjectiu és 'sorollosa'. No hem sabut trobar si podia tenir el matis de 'notòria, famosa' que sembla que convindria més al cas (NIERMEYER, 1993, 185, 'difamada, acusada').

Noblesa 10 - Cavals.

Tots els testimonis segueixen la *HrH* en aquesta noblesa.

Noblesa 11 - Muls.

Tampoc no hi ha variacions significatives, tret de la distinció de gènere que introdueix B^b i de l'error comès per D amb la mala lectura 'rius' per 'muls'.

Noblesa 12 - Castells.

L'adjectiu no presenta variacions, a part de l'afegit 'predotata' de G. Però sí que hi ha variacions que afecten els substantius, els quals es van incrementant: castells, ciutats, viles i edificis. L'antecedent ja devia dir castells i ciutats i també, cosa que va possibilitar que B^b ometés els castells i deixés les ciutats. L'antecedent "k" devia afegir-hi les viles, d'on surten C, D i G. L'afegit dels edificis ha de ser atribuït a D⁹.

Noblesa 13 - Vi.

Tots els testimonis segueixen la *HrH* en aquesta noblesa.

Noblesa 14 - Pa.

Una mala lectura respecte de la *HrH* converteix l'adjectiu "deses" ('inactiu, ociós', en el sentit que no té la preocupació del pa, per destacar-ne l'abundància) en "decens" ('escaient, harmoniosa', en el sentit que és una terra agradable per l'abundància o per la qualitat del pa). La variació devia produir-se ja a perquè tots els testimonis donen solucions més semblants a A que a la *HrH*. Cal remarcar que en aquest punt D i G no segueixen C (potser van corregir l'adjectiu perquè els va semblar inadequat) però en fan servir dos que també destaquen l'abundància.

Noblesa 15 - Metalls.

No hi ha variació en els adjectius, però sí que n'hi ha en els substantius. La *HrH*, A i B^b parlen genèricament dels metalls; C, D i G concreten en l'or i l'argent. La variació devia ser a "k".

Noblesa 16 - Seda.

Troblem en aquest punt una altra mala lectura. L'adjectiu "gloriosa" de la *HrH* esdevé "gulosa" a A. L'únic altre testimoni que presenta aquesta noblesa és B^b, que prescindeix de l'adjectiu i l'expressa amb una construcció verbal, desfent així la successió d'estructures 'adjectiu + substantiu ablatiu'. L'error "gulosa" havia de ser ja a i devia canviar-lo per la construcció verbal. Així devia passar a i, ell mateix o "k", van decidir prescindir-ne, com també de les tres nobleses següents i de la 21; per això no la tenen C, D ni G. Es pot suposar que o "k" van polir la "commendatio" eliminant-ne aquelles

⁹ Sembla que la visió dels compiladors va esdevenint cada cop més "urbana".

nobleses que no seguien la uniformitat de l'estructura sintàctica, el mateix que passarà en la següent.

Noblesa 17 - Gemmes.

Aquesta no és present a la *HrH* i devia ser una aportació d' ¹⁰ perquè B^b la segueix, encara que amb la mateixa estructura verbal de l'anterior i no l'adjectiva d'A . De fet, no ha canviat l'adjectiu 'precioses', però sí que l'ha alterat, referint-lo al substantiu 'péres' i no a Espanya, el referent de tots els adjectius de la *HrH* i d'A . Igual com en el cas anterior, C, D i G no presenten aquesta noblesa.

Noblesa 18 - Or.

Tampoc no és present a la *HrH* però, a diferència de l'anterior, no la segueix cap altre testimoni. A més, és l'única en A que inverteix l'ordre 'adjectiu + substantiu' de totes les altres. Hem de suposar, doncs, que és una aportació d'A que no devia ser a ¹¹.

Nobleses 19, 20 i 21 - Mel; oli; safià.

Observem en B^b un corriment en els adjectius de les nobleses 19 i 20: A la 19 hi trobem el que surt a la 20 d'A ; a la 20 de B^b el que surt a la 21 d'A . Com a resultat, la noblesa 21 de B^b ha pres també estructura verbal i no adjectiva. Igual com les altres vegades que s'ha produït aquest fet, C, D i G l'ometen. Tanmateix, en aquesta ocasió no sembla que el corriment s'hagi produït a perquè l'adjectiu que C, D i G presenten a la noblesa 20 no el sofreix. No es pot dir en aquest cas que l'omissió de la 19 per part dels testimonis de la branca completa (C, D i G) provingui de o "k" corregint , però sí que es pot pensar de l'omissió de la 21 perquè torna a produir-se havent-hi a B^b una estructura verbal i no adjectiva.

L'esment a Catalunya que trobem en aquesta noblesa pot ser cosa de B.

Noblesa 22 - Enginy.

L'adjectiu "precellens" de la *HrH* i A correspon perfectament a 'alta' de B^b. La correspondència no és tan exacta amb els de C, D i G ('resplandent' i 'prefulgens'), coherents, però, entre si.

Noblesa 23 - Comportament en batalla.

¹⁰ Cf. l'apartat sobre el testimoni A al capítol 4 de l'estudi. Les gemmes surten a la *Laus* de sant Isidor (RODRÍGUEZ ALONSO, 1975, 170).

¹¹ Encara que també surt l'or a la *Laus* de sant Isidor i anteriors (RODRÍGUEZ ALONSO, 1975, 117-118), si és una aportació tardana, podria provenir directament de la lloança

B^b canvia l'adjectiu d'"audax" a 'bones', referint-lo a més al substantiu 'gents' en lloc de fer-ho a Espanya, el referent de tots els adjectius de *HrH* i A (cf. noblesa 17). El bloc C, D i G torna a ser homogeni, amb l'afegit per part de D de l'adjectiu 'victuriosa'.

Noblesa 24 - Agilitat, leialtat i decisió.

Tres característiques de la *HrH* que no han passat a cap testimoni de la *CdE*. Ja no devien ser presents a .

Noblesa 25 - Paraula (llenguatge).

B^b omet aquesta noblesa, però devia ser a perquè surt al grup C, D i G. Aquest grup, a més, presenta la mateixa solució, tret del fet que D afegeix adjectius ('bella e amorosa') al substantiu 'paraula'.

Noblesa 26 - Totes les coses.

Tots els testimonis segueixen la *HrH* en aquesta noblesa.

Nobleses 27, 28 i 29 - Fertilitat, fortificacions, magnitud.

En la noblesa 27 hi trobem una mala lectura d'A, "felicitate" per "fertilitate". L'error no pot ser d' perquè tots els altres testimonis donen el sentit de "fertilitate".

En la *HrH* i A , aquestes tres nobleses trenquen l'estructura adjectiva que havia tingut fins ara tota la "commendatio" i enceten una nova frase amb estructura comparativa que durarà fins al final.

B^b segueix el contingut dels adjectius de la *HrH* i d'A , encara que amb afegits (27 'abundant'; 28 'honrada') i canvis (29 "magnitudinis equalis" per 'pus grans'). A més, afegeix el verb 'ser' a l'estructura comparativa per a cada noblesa fins al final

El grup C-D-G també adopta l'estructura comparativa, però quan enceta la nova frase hi afegeix una única vegada el verb 'ser', que després regirà totes les nobleses fins al final. En fer-ho, només deixa la 27 i resol la 28 i la 29 amb un expeditiu "i altres nobleses".

Així, l'afegit del verb 'ser' que transcendeix als altres testimonis devia ser a , encara que B^b el vagi repetir a cada noblesa, cosa que ja concorda amb la característica que li hem observat d'una sintaxi poc elaborada.

Nobleses 30, 31 i 32 - Llibertat (liberalitat); fidelitat; audàcia.

Un altre error de lectura fa que la "liberalitate" esdevingui "libertate". L'error devia ser ja a perquè el segon concepte és el que ha transcendit a tots els testimonis. Cal remarcar, però, que, a més, devia també variar aquesta noblesa perquè B^b i tot el grup

falsament atribuïda a Lucà al principi de la *CdE*. Cf. els apartats corresponents en l'anàlisi

C-D-G transformen el substantiu “llibertat” en l’adjectiu aplicat a Espanya, quan el que presenten la *HrH* i A és un altre: “precipua”.

En la noblesa 31, B^b torna a fer el mateix variant el substantiu “fidelitat” per l’adjectiu ‘leyals’ aplicat a ‘les gents’ d’Espanya. Però aquí els altres no el segueixen. Ja hem observat al punt anterior com B^b fa frases comparatives fins a aquesta, que és la seva darrera noblesa.

G ajunta les nobleses 30 i 31. Fa com els seus companys de grup (C i D) en la transformació del substantiu “llibertat” en adjectiu, però l’aplica a la fidelitat, el substantiu de la noblesa 31. El sentit que resulta de tots aquests canvis i errors és ben diferent: “és lliure en la seva fidelitat”, el que diu G, significa que no en deu a ningú; ser “molt amable o generosa i molt fidel”, el significat original de la *HrH*, és tota una altra cosa.

La noblesa 32 només presenta l’omissió per part de B^b i el canvi d’adjectiu de G, del qual parlarem al punt següent.

Noblesa 33 - Perfecció.

Només apareix a D i G. És un afegit de conclusió que comparteixen, encara que no els relaciona directament perquè els adjectius i els substantius no són iguals. A més, observem en G un corriment d’adjectius des de la reducció que ha fet de les nobleses 30 i 31: ‘preciosa’ (l’adjectiu de la 32 de G) és el de la 31 dels altres; ‘singularis’, el de la 33 de G, és el de la 32 dels altres. La variació ha de ser buscada, perquè l’estructura de la frase fa que no es pugui pensar en una mala distribució dels sintagmes que, per error, hagués aparellat diferentment els adjectius i els substantius.

S’observa, en conjunt, un primer grup format per la *HrH* i A força homogeni en les seves solucions. La *HrH* presenta 29 nobleses (descomptant les dues primeres, que no tenen encara l’estructura característica de les altres) i fa servir 29 adjectius diferents. A en presenta també 29, encara que no exactament les mateixes, i fa servir 27 adjectius diferents (repeteix “gulosa” per mala lectura i “preciosa”). El pas següent, però, representat per B^b és el que marca el punt d’inflexió: també exceptuant les dues primeres, presenta 24 nobleses i utilitza només 17 adjectius diferents, perquè 5 vegades no fa la construcció amb adjectiu referit a Espanya i incorre en dues repeticions. A partir d’aquí, el tercer grup, també molt homogeni entre si, format per C, D i G (i que també inclouria i “k”) presenta una proporció semblant a la de B^b i diferent de la del primer grup. Igualment exceptuant les dues primeres nobleses, C en presenta 21 i fa servir 18

del testimoni A del capítol 4 de l’estudi.

adjectius diferents, perquè repeteix ‘delitable’, ‘bastada’ i ‘abundada’. D en presenta 22 i fa servir 18 adjectius (descartant els que afegeix referits al substantiu i no a Espanya) perquè repeteix ‘delitable’, ‘basta’ tres vegades i ‘abundada’. G en presenta 20 (no hi entra la repetició dels peixos) i fa servir 18 adjectius (com a D, sense els afegits). Tot plegat indica que , que seguia els continguts de l’elogi força fidelment, va introduir-hi, però, canvis importants en l’estructura sintàctica transformant estructures adjectives en d’altres de verbals (casos de les nobleses 16, 17, 21) i “desretoritzant” en certa manera el resultat. Després d’això els antecedents de la branca completa (o “k”) van treure de l’Elogi d’Espanya tot allò que no mantingués l’estructura retòrica predominant, com es veu en els casos de les nobleses 16, 17 i 21, potser amb la intenció d’harmonitzar-lo retòricament¹².

Tots els testimonis afegeixen o redueixen elements en algun punt i quan ho fan imiten les fórmules predominants. Sembla que l’epitomador i els diferents compiladors, en advertir els passatges més retoritzats de la *CdE*, treballen amb més cura i manipulen amb més suavitat les fonts. D i G mostren una forta tendència a augmentar l’adjectivació, D fins i tot a afegir substantius i sintagmes sencers. G, a més d’això, canvia sistemàticament la construcció general ‘adjectiu referit a Espanya + substantiu ablatiu’ per la construcció ‘(prep. in/de/ex) + substantiu ablatiu + adjectiu referit a Espanya’. És l’únic testimoni que ho fa i el canvi, premeditat, ha de respondre a una qüestió estilística.

Cal observar també que aquestes mínimes intervencions i variacions poden sumar-se en la transmissió. El cas més paradigmàtic és el de la noblesa 30, en què G, el més conscient dels compiladors, el més acurat amb les fonts i el que més materials tenia a la vista per confegir la crònica, acaba donant un text que no té res a veure amb l’original de la *HrH*.

¹² Els casos de les nobleses 23, 25, 31 i 32 poden ser atribuïbles a B^b i no desmenteixen el que diem de .

5.1.3. Capítol X. Plany per la pèrdua d'Espanya

El Plany per la pèrdua d'Espanya que encapçala el capítol X de la *CdE* és pres del mateix indret de la *HrH* (III, XXII, 2-5) i segueix la mateixa estructura d'enumeració d'adjectius referits a la terra que té l'Elogi d'Espanya que es troba al capítol anterior (a la *CdE*, al capítol VI). Tot el Plany es refereix a l'estat en què quedà Espanya després de la terrible devastació sarraïna. E i F no contenen aquesta part.

Observem, abans de res, quines expressions presenten la *HrH* i els testimonis de la *CdE* que porten el fragment, en forma de quadre.

	<i>HrH</i>	A	B	C	D	G
1	populis vacua	populis vacuata	vacua e buyda de pobles	buyda de pobla	buyda de poble	populo et incolis vacua
2	sanguine plena	sanguine plena	plena de sanch	plena de sanch	mulada de sanch	sanguine tamen effuso plena
3	fletu madida	fletu madida	mullada de plor	mullada de plors	regada de làgremes de viudes e de infants	fletibus, lacrimis et gemitibus fertilissima
4	ululatu clamosa	ullulatu clamossa	cridents per grans udolaments	fartil e bastada de udolaments e de crits	basta de adulaments e de crits	udulamentis et clamoribus lacrimosis habundosa
5	advenis hospita	advenis hospita	hosta de pelagrins	ostalera als estranys	ostalera als stranys	extraneorum et infidelium hostaleria
6	civibus peregrina	civibus peregrina		peragrina als ciutadans	pelegrina als ciutadans	civibus peregrina
La <i>HrH</i> presenta aquí sis expressions més, que no apareixen a cap testimoni de la <i>CdE</i>						
7	suorum solatio desolata	suorum solacio dessolata	descomfortad a de goig de sos amichs	desolada de solàs e de sos pobles	desolada de çolàs de sos pobles	eius populi solatio desolata

Expressió 1 - Buida de gent

Tots els testimonis segueixen la *HrH* en aquesta expressió. Potser el fet més rellevant és la presència a B del binomi “vacua e buyda”¹³ i a G del binomi “populo et incolis”.

Expressions 2, 3 i 4 - Plena de sang, amarada pels plors, sorollosa pels udols

En l'expressió 2 trobem força coincidència entre els testimonis, excepte en D, que hi fa servir l'adjectiu que els altres porten a l'expressió 3, i en G que hi afegeix “effuso”.

En l'expressió 3 són els mateixos testimonis els que destaquen: D porta l'adjectiu “regada”, val a dir que molt pròxim a “madida” o “mullada”; i G que ha canviat a “fertilissima”. Tant D com G mostren tendència, a més, a ampliar-ne la redacció: a D els

¹³ “buidesa i vacuitat” recollit a WITTLIN (1991, 172).

plors han esdevingut “làgremes de viudes e de infants” i a G s’hi han afegit llàgrimes i gemecs.

En l’expressió 4, són C, D i G els que varien l’adjectiu “clamosa” de la *HrH*. G continua ampliant.

Considerant totes tres expressions en conjunt, podem fer-hi algunes observacions.

Ja al capítol VI de la *CdE*, en la *Commendatio Hispanie*, hem vist com C feia correspondre l’adjectiu “bastada” amb “clamosa” d’A i la *HrH*. La introducció de “fèrtil”¹⁴, però, encara que retòricament no desmereix la imatge, és una innovació que té repercussions. Si l’hi afegim, el text es presta a una altra interpretació, que indiquem puntuant-lo diferentment, i que segurament és la que va fer G: “romàs la terra buyda de pobla, plena de sanch mullada, de plors fartil e bastada de udolaments e de crits...”. Això explicaria: l’“effuso” de G (solució millorada de “mullada”); el “fertilissima” de G en els plors; i el fet que D apliqui “mullada” i no “plena” a la sang.

També comuna al grup C-D-G és la conversió de l’adjectiu “clamosa” en el substantiu “crits” que després s’afegeix als udols. En aquest cas, la conversió té un pas intermedi, que es devia produir a , perquè B porta el participi present “cridants” per traduir “clamosa”, en principi ‘sorollosa’.

A l’Elogi d’Espanya del capítol VI ja vèiem com D s’apartava dels altres testimonis fent correspondre al pa l’adjectiu “basta”, el qual a G apareixia també com a “habundosa”.

Hem de concloure, doncs, que “k” (o) és el responsable de la restructuració de l’expressió 4 convertint l’adjectiu “clamosa” en “crits” (conversió preparada per) i substituint-lo pels adjectius “fèrtil” i “bastada”, canvis que són la causa dels corriments i innovacions que trobem per a aquestes tres expressions en el grup C-D-G.

Expressions 5 i 6 - Acolidora per als arïben, estanya per als ciutadans

B^b ha fos les dues expressions en una, segurament per confusió o per salt, convertint l’adjectiu de l’expressió 6 en el nom de la 5. Amb això ha donat a “pelagrins” un significat semblant al d’“advenis” i, doncs, de fet, ha omès l’expressió 6. La confusió, però, no devia venir de perquè el grup C-D-G presenten la mateixa distribució que A i la *HrH*.

Expressió 7 - Abandonada del consol dels seus

¹⁴ Al manuscrit, l’estranyíssima grafia “fartil” (cf. l’edició del testimoni C). No hem trobat cap indicati que la paraula pogués haver estat aguda; també s’ha de descartar que pugui venir de “fart” o de “farcir”. Considerem a tots els efectes que es tracta d’un error per “fèrtil”.

Comuna al grup C-D-G i, per tant, atribuïble a “k” (o) és la introducció dels pobles en aquesta expressió.

El Plany, doncs, és reduït a la *CdE* respecte de la *HrH*. Pel que fa a la transmissió, observem com un canvi operat per “k” o en la noblesa 4 afecta les expressions anteriors en els testimonis de la Branca completa.

5.1.4. **Capítols XI(1) i XI(3). La llegenda d'Otger Cataló en els testimonis de la *CdE*.**¹⁵

El subcapítol XI(1) respon a la integració en alguns testimonis de la *CdE* de la llegenda d'Otger Cataló, el primer conqueridor de terres catalanes als sarraïns, del qual prengué nom el país, i que portà amb si els barons que, després d'un inicial replegament, constituïren la llavor de la posterior noblesa catalana sorgida amb la definitiva conquesta de Carlemany. La llegenda no formava part de la *CdE* en els inicis i en constitueix un afegit posterior, però la hi trobem relacionada de manera més o menys estreta a gairebé tots els testimonis. No n'hi ha cap rastre al manuscrit que ens ha transmès A ni al que ens ha transmès F. Sí que és present, en canvi, al mateix manuscrit BNP13 on podem llegir el nostre testimoni B, de mà més tardana¹⁶ i com a company d'aquella versió de la *Genealogia* que es relaciona també amb alguns altres testimonis (D i G). La llegenda precedeix també la còpia del nostre testimoni E, juxtaposada segurament pel copista del segle XVI, en català, potser perquè pensà que complementava el resum de la *CdE*. D la presenta també separada, unes quantes pàgines més endavant del final de la nostra crònica. C i G són els testimonis que incorporen la llegenda al text, tot i que amb diferències: C la hi incorpora, amb molt pocs retocs; G, que ja ha abandonat la *CdE* com a font, la hi integra i la refà per adaptar-la a altres dades històriques que també hi combina (separació d'XI(1) i XI(3) per intercalar-hi XI(2) com correspon cronològicament, atribució de la conquesta de Barcelona no a Carlemany sinó a Lluís el Pietós, el seu fill, que és qui ordena el poder i jerarquia de la noblesa del Principat, etc.).

Per a la llegenda, l'article de Coll i Alentorn (1948) és fonamental. N'estudia la formació, etapes, fonts, posteritat, cronologia, intencionalitat, i suggereix alguna cosa sobre la seva procedència. La llegenda, doncs, és coneguda. Només podem afegir a aquell estudi dues aparicions que no hi són esmentades: la que acompanya el nostre testimoni E (BUB753) i una altra al manuscrit 311 del fons Barberini de la Biblioteca Vaticana, manuscrit miscel·lani on es troba al costat del *Regiment de sanitat* d'Arnau de Vilanova i altres fragments i textos curts catalans¹⁷.

¹⁵ Tot i que la llegenda d'Otger Cataló no forma part estrictament de la *CdE*, ens sembla interessant d'analitzar-ne les aparicions. Com a text relacionat amb la nostra crònica, l'examinem també en els casos en què no s'hi troba integrada i només comparteix manuscrit amb la *CdE* (B, E i D).

¹⁶ De 1431. Cf. BOHIGAS (1985, 127).

¹⁷ Arnau de VILANOVA. *Obres catalanes*. vol. II ENC, pàg. 86 i BITECA (<http://sunsite.berkeley.edu/Philobiblon/BITECA/1887.html>).

Es pot afirmar que la llegenda d’Otger Cataló devia anar ja associada a la *CdE* a “k” (antecedent de la Branca completa) perquè dos dels seus testimonis (C i G) la incorporen. No creiem que “k” la portés ja inclosa, sobretot perquè el tercer testimoni d’aquesta branca, D, no la hi porta¹⁸ i perquè G (que la integra) la presenta com si fos treta de les “canòniques antigues”, expressió idèntica a la que trobem a D en el títol de la llegenda, i que fa pensar en una circulació com a text independent. Les aparicions del text otgerià juntament amb B i amb E són posteriors als nostres testimonis i no tenen res a veure amb els antecedents.

La variant genealògica de la llegenda, diferent de l’etimològica primera (COLL, 1948), és l’única que presenten les versions relacionades amb la *CdE*¹⁹ i la cronologia que Coll i Alentorn proposa no contradiu gens aquest esquema: segons el seu article, se n’hauria de situar la formació entre 1407, data de la compilació *Flos Mundi*, que no parla d’Otger Cataló, i 1431, data del manuscrit BNP13, el més antic dels que la copien. Concretament, aventura que pogués situar-se cap a l’any 1418. Aquestes dates permeten perfectament que l’antecedent “k”, per al qual hem donat dates entre 1428 i 1433, la portés ja associada.

Val a dir que totes les aparicions de la llegenda relacionades amb els textos de la *CdE* presenten molta identitat textual, fins i tot la inclosa a G, on es veu clarament, en les parts no retocades, que partia de la mateixa versió catalana que les altres.

La intencionalitat ideològica que Coll i Alentorn atribueix a la llegenda (l’establiment de jerarquies en la noblesa catalana i la defensa de la casa de Pinós) també s’adiu amb la branca de la *CdE* que l’adopta més de pressa, la Branca completa, la més nobiliària de totes tres²⁰.

La comparació de les versions en aquest subcapítol dona les variants següents²¹:

C	<i>Dietari</i>	BNP13	BUB753
Utilitza el terme “sarraïns”.	Utilitza el terme “moros”.	Utilitza el terme “moros”.	Utilitza el terme “moros”.
C	<i>Dietari</i>	BNP13	BUB753

¹⁸ Serveix aquí el mateix que hem observat en parlar de la Branca completa al capítol 3 de l’estudi, a propòsit de C. Si “k” l’hagués portat incorporada, no té cap sentit que D la separés del lloc que hi ocupava. Cf., a més, el PC55 i PC56.

¹⁹ És la que Coll anomena .

²⁰ Veurem a l’apartat sobre les continuacions del capítol XV (més endavant en aquest mateix capítol 5 de l’estudi) l’esforç de C i D per donar informació militar de les campanyes, detalls dels nobles que hi participaren, de les personalitats que intervingueren a Casp, etc.

²¹ No incloem en la comparació el testimoni G perquè la llegenda s’hi presenta molt retocada i amb moltes diferències respecte de les altres aparicions que recollim. Per a la versió de G, cf. al capítol 4 de l’estudi el comentari sobre aquest testimoni, especialment a l’apartat sobre les fonts i en el de desenvolupament de conceptes. La condició d’afegits d’aquests dos subcapítols XI(1) i XI(3) fa que no es puguin tenir en compte en el capítol 3, el que s’ocupa de les relacions entre els testimonis de la *CdE*. És per això que en reflectim les variants aquí.

Els sarraïns tenien “lo Principat de Catalunya e gran part e lla <i>major</i> de Spanya”	Els sarraïns tenien “lo Principat de Cathalunya e gran part e la <i>major</i> de Espanya”	Els sarraïns tenien “lo Principat de Catalunya o la més part de aquella e la <i>major</i> de Spanya”.	Els sarraïns tenien lo Principat de Catalunya e gran part e la <i>milor</i> ”.
“entrà en <i>Catalunya</i> un gran <i>capità</i> vinent de França”.	“entrà en <i>aquella terra</i> un <i>valent capità</i> de França”.	“entrà en <i>aquella terra</i> un gran <i>capità</i> venint de Fransa”	“entrà en <i>lo dit Principat</i> un gran <i>capità</i> venint de França”.
Amb els nou barons venien “molts gentils hòmens” per conquistar <i>Cathalunya</i> a la fe cristiana.	Amb els nou barons venien “molts cavallers e gentils hòmens” per conquistar <i>la terra</i> a la fe cristiana.	Amb els nou barons venien “molts cavallers e gentils hòmens” per conquistar <i>la terra</i> a la fe cristiana.	Amb els nou barons venien “molts cavallers e gentils hòmens”.
“per lo seu nom [Cataló] intitularen la terra de son nom”.	“per lo seu nom [Cataló] intitularen la terra de son nom”.	“per lo seu nom [Cataló] intitularen la terra de son nom”.	“per lo seu nom [Cataló] intitularen la terra”.
Els cristians es retrauen als “castells roquers” “e <i>axí tengueren</i> contra los sarraïns fins tant...”	Els cristians es retrauen als “castells roquers” “e <i>aquells tengueren</i> contra los moros fins a tant...”	Els cristians es retrauen als “castells roquers” “e <i>axí-s tengueren</i> contra los moros fins a tant...”	Els cristians es retrauen als “castells roquers” “e <i>axí stigueren</i> fins a tant...”
Carlemany “vench <i>a</i> conquistar tota Spanya”	Carlemany “vench <i>a</i> conquistar tota Spanya”	Carlemany “vench <i>e</i> conquistà tota Spanya”	Carlemany “vench <i>e</i> quonquistà tota Spanya”

Observem que la de C és l'única versió que anomena sarraïns els que els altres anomenen moros. Com que va incorporada a la *CdE*, és probable que el motiu d'això fos unificar-ne la denominació amb la que presenta a la resta del text. També li observem un cert interès per fer-hi sortir el nom “Catalunya”.

La versió del manuscrit BUB753 presenta un seguit d'omissions i solucions diferents de la resta: “milor” per “major”; “e axí stigueren”; “vench e quonquistà” (en aquest cas en coincidència amb BNP13).

El subcapítol XI(3) l'ocupa gairebé totalment la llista de comtats catalans i els títols establerts per a cada un. El posterior increment de les cases nobles realitzat per Borrell i l'afranquiment que suposà representa una part molt petita de la narració.

L'ordre d'enumeració dels nou comtats presenta diferències entre les versions de la llegenda. Coll i Alentorn (1948) compara el nostre testimoni G amb la versió que surt al manuscrit BNP13, i en treu conclusions indicant que les variants deuen ser degudes a raons de proximitat del redactor amb una o altra casa nobiliària. Afegint a la comparació totes les versions relacionades amb textos de la *CdE*, però, veiem com hi ha una disposició que permetria diferents lectures de la llista. Hem de partir de la versió de BNP13 perquè presenta l'ordenació “geogràfica” que suggereix Coll —comtats perifèrics primer i interiors després (1948, 22)— i perquè parla dels vervessors de Muntscot “que vuy són dits d'Olms”. La forma “Olms” és la que permet les lectures “Oms” (C i BUB753), “Olius” (G) i “Alius” (*Dietari*). Suposem que cada comtat formés un paràgraf de quatre ítems (amb el comte, vescomte, noble hom i vervessor) i que aquests paràgrafs

estiguessin disposats de manera que hi hagués dos comtats a cada fila, menys una fila de tres (els números indiquen l'ordre d'aparició en el BNP13):

(1) Rosselló		(2) Empúries
(3) Barcelona	(4) Tarragona	(5) Urgell
(6) Pallars		(7) Cerdanya
(8) Osona		(9) Besalú

El següent testimoni podria llegir això mateix, però en columna, i obtenir l'ordre que dona el *Dietari*. L'ordre de C s'obté llegint també en columna, però relegant l'element central (4) al final i anteposant Barcelona (3) al Rosselló (1), segurament per destacar-ne la preeminència²².

Si prenem un altre cop l'ordre geogràfic en una disposició en tres files de 4, 3 i 2 paràgrafs respectivament:

(1) Rosselló	(2) Empúries	(3) Barcelona	(4) Tarragona
(5) Urgell	(6) Pallars	(7) Cerdanya	
(8) Osona	(9) Besalú		

i la llegim en columnes, obtenim l'ordre que presenta el manuscrit BUB753. I viceversa si l'ordre geogràfic fos distribuït en tres columnes de 4, 3 i 2 elements i les llegíssim per files.

L'ordre de G no es correspon amb cap d'aquestes disposicions hipotètiques, encara que Coll i Alentorn hi troba significatives algunes coincidències que poden ser perfectament casuals.

Així, una llista ordenada geogràficament amb paràgrafs disposats en files però llegits en columna (o viceversa), com en els models proposats, es poden convertir amb mínimes variants en les dissemblants llistes que trobem a BNP13, *Dietari*, i C (segons el primer model) o BUB753 (segons el segon model)²³.

La comparació de versions en aquest subcapítol dona molt poques variants: en el comtat de Cerdanya, el noble hom i el vervessor són d'Húreg (Urtx) i d'Enveig, respectivament, al BNP13; al *Dietari*, es mantenen els dos noms, encara que intercanviats i amb grafies desfiguradores; C i el BUB753 donen un sol nom a tots dos títols; G prefereix dir que no n'ha trobat informació i els deixa buits. També G és únic en el canvi del vescomte de Querforadat, inexistent segons Coll i Alentorn (1948, 25), pel de Mataplana, que és justament el vescomtat corresponent al comtat de Cerdanya, extrem que

²² Turell, per exemple, que segueix Tomic gairebé en tot i també en aquesta llista, esmenta Barcelona al davant de tot, cosa que no feia Tomic.

²³ Hem comentat un altre cas en què la disposició visual del text podria haver afectat els descendents a propòsit del testimoni E, on argumentem aquesta possibilitat amb remissions a altres casos i estudis.

Marquilles devia saber. A aquestes cal afegir-hi la ja esmentada variant dels vervessors de Muntscot “que vuy són dits d’Olms” (BNP13) respecte d’“Oms” (C i BUB753), “Alius” (*Dietari*) i “Olius” (G).

Algunes de les variants observades a XI(1) i XI(3) podrien estar relacionades amb els grups que marcaven les hipotètiques disposicions de l’ordre de la llista: C, BNP13 i *Dietari* per una banda; BUB753 per una altra. La variant que presenta BUB753 en la frase que parla dels “castells roquers” a XI(1), podria ser considerada provinent de la solució de BNP13, d’on és més fàcil la mala lectura. Però també es podria pensar que “e axí stigueren” fos en un antecedent d’on van sortir dos textos amb les dues disposicions de la llista diferents: el que presentava la primera disposició, va fer la mala lectura “e axís tengueren”, o semblant, i tots els que en depenen (BNP13, C i *Dietari*) usen el verb “tenir” i es veuen obligats a afegir-hi que “tenien” o “mantenien” els castells contra els sarraïns; el text que presentava la segona disposició devia usar, com la versió que en depèn (BUB753), el verb “estar”²⁴. A aquesta possible distribució en dos grups s’oposa la darrera variant consignada a XI(1), que fa coincidir BNP13 i BUB753, però la mala lectura d’una sola lletra sembla que té poca força per invalidar la possibilitat apuntada. També s’hi oposa la variant recollida a XI(3) sobre el noble hom d’Urtx i el vervessor d’Enveig, en fer coincidir C amb el manuscrit BUB753.

Totes les versions de la llegenda que han aparegut associades a la *CdE* corresponen a un mateix moment de l’expansió de la matèria otgeriana. Mantenen la seva independència estructural i continuen diferenciades de la resta de la crònica fins i tot a C, que la incorpora al text.

El pas següent és representat pel testimoni G. Marquilles l’enllaça cronològicament amb totes les altres informacions de què podia disposar sobre el període. Per això hi apareix fragmentada en tres moments: abans de Carlemany (arribada d’Otger i els nou barons i posterior retirada); després de Carlemany (establiment dels comtats, vescomtats, etc.); i en la narració de l’època de Borrell. En cada un d’aquests moments presenta un nivell de desenvolupament diferent: al primer episodi, Marquilles hi afegí concrecions geogràfiques i els noms dels barons i limità les conquestes de Carlemany fins a Girona; al segon, molt poques variants hi trobem; en el tercer, s’hi

²⁴ Encara hauriem de relacionar-hi G, que presenta una llista no igual però més propera a BUB753 que als altres, i que en aquest punt també sembla coincidir-hi amb un “suam traxerunt moram”.

manifesta molt desenvolupada la qüestió dels homes de paratge, especialment la seva fonamentació jurídica.

Marquilles barreja els materials de la llegenda amb els crònics, amb la *CdE* i amb altres fonts per bastir una nova història dels orígens, més coherent cronològicament i, sobretot, més coherent jurídicament amb les seves finalitats: limitar el paper que podien reivindicar les baronies i remarcar-ne la submissió als comtats; i, en una segona fase, justificar la supremacia del de Barcelona respecte dels altres comtats. D'aquí provenen la majoria de retocs i addicions operades per Marquilles sobre el text i sobre els objectius i simbolismes que la llegenda contenia. Observem que és una versió que retoca més aviat les conseqüències de la vinguda de Cataló que no pas la seva mateixa figura (que resta igual de boirosa), la qual cosa demostra que la seva finalitat és sobretot crear una explicació per a una situació política i no es mou només per un interès historiogràfic sense més transcendència que, de ben segur, l'hauria portat en la direcció de donar més relleu a la figura del primer conqueridor. Tomic, una altra de les baules significatives de la línia, treballa precisament per donar aquest relleu a la figura d'Otger Cataló i observem com bona part de les seves innovacions es concentren en ell i en la seva expedició; és a dir, en l'equivalent a allò que conforma el nostre capítol XI(1): era governador de Guiena pel rei de França, Pipí; el nom real era Otger Golant però l'anomenaven Cataló pel castell que posseïa; era alemany i d'alt llinatge; dóna noves concrecions geogràfiques sobre l'expedició i en detalla les conquestes; concreta també que morí de malaltia, etc. Marquilles, en canvi, dedicà els seus esforços a concretar l'ordenament jurídic i social del país.

A la vista d'aquest desenvolupament, la versió que va associada als altres testimonis (la que és anomenada per Coll i Alentorn) es pot qualificar pràcticament d'esquemàtica. També pel que fa a la intencionalitat política G representa una nova lectura, si ens atenem a la tesi de Coll i Alentorn segons la qual la versió , formulada en els primers temps dels Trastàmara, encara no gaire consolidats en el poder, defensa la "igualtat entre els comtats catalans, sense una major categoria per al de Barcelona i, per tant, sense una major autoritat per al poder reial" (1948, 43). Si és així, Marquilles va desviar-la en una direcció força diferent, perquè l'ordenament que dibuixa més aviat assenta el poder reial davant de les aspiracions de la noblesa²⁵.

²⁵ De tota manera, cal recordar que som a l'època de Jaume Callís, moment en què estan a l'ordre del dia les reflexions sobre el pactisme.

5.1.5. **Capítols XI(4) i XI(5). Lluís el Pietós conquereix Barcelona. Ordinacions**

26.

El subcapítol XI(4) és també afegit a la *CdE*. De fet, només G l'integra a la compilació, quan ja ha abandonat la nostra crònica com a font. També hem numerat XI(4) el text transcrit d'una nota al marge del subcapítol XI(2) del testimoni B (BNP13, 76v), afegida de la mateixa mà que escriu el text en el mateix punt de la successió cronològica, encara que partint de fonts diferents i, per tant, de contingut diferent al de G.

La raó per la qual els assignem al mateix subcapítol és perquè ambdós tracten de la conquesta de Barcelona per part de Lluís el Pietós, fill de Carlemany, i de les ordinacions que instituí en ocupar la ciutat, fundacions d'esglésies i monestirs, etc.

La informació de la nota del testimoni B està relacionada amb la que precedeix el *Libellus de batalla facienda* a la compilació del *Libre de les Nobleses dels Reis* de Francesc. Sembla que el text d'un i altre s'han de relacionar amb la *Crònica de Sant Pere de les Puel·les* de la qual podrien derivar independentment. Tanmateix, el text de la nota de B podria ser un resum del que apareix al *LNR*²⁷.

El text de G prové d'altres fonts, entre les quals els crònicons, i es limita a atribuir a Lluís el compliment de les ordres donades per Carlemany, segurament amb la intenció de salvar l'anacronisme que atribuïa al pare allò que no podia haver fet perquè la conquesta era del fill. Per tant, es pot dir que a G, tant XI(4) com XI(5) són justificacions per reparar els desajustaments de les fonts historiogràfiques anteriors (COLL, 1948, 25-26) sense trancar la intervenció de Carlemany en l'ordenament jurídic de Catalunya.

Hi devia haver en aquell moment (còpia de B, composició de G) un cert interès per les ordinacions de Lluís el Pietós en entrar a Barcelona; també el *LNR* de Francesc i el manuscrit 152 de la Biblioteca de Catalunya, possiblement de la mateixa època, contenen altres reparticions independents de les defenses de Barcelona fetes per aquell rei (COLL, 1928, 331 i 333). El mateix Coll i Alentorn (1969, 103-107) ja adverteix que la *Crònica de Sant Pere de les Puel·les* en aquest fragment la intencionalitat d'atribuir per al monestir i l'església de Sant Just uns orígens com més reculats millor per als privilegis territorials i jurídics de què gaudien. El copista de B, però, devia afegir la nota no només per destacar-ne el privilegi o l'establiment del testament sacramental, que al segle XV era ja instituit i

²⁶ Els subcapítols XI(4) i XI(5) tampoc no formen part estrictament de la *CdE*. Tanmateix, això no elimina l'interès de fer un comentari a textos que s'hi relacionen, com és el cas.

²⁷ COLL (1969, 102). Cf. les relacions entre el *LNR* i la *CdE*, especialment amb el text de B, a l'apartat dedicat al subcapítol XI(2) del testimoni A, al capítol 4 de l'estudi. Al contrari del que insinuem per a aquest paràgraf, en els altres casos tractats en aquell apartat, és el *LNR* qui sembla basar-se en textos presos d'un antecedent de B.

consolidat de feia temps (COLL, 1969, 105) sinó sobretot per la presència del rei Lluís i la referència a la seva conquesta de Barcelona. La intencionalitat del copista de B era corregir la informació de la mateixa crònica que l'ocupava, segurament després d'haver-la copiada tal com era al seu antecedent "b" i tal com era a tota la *CdE*.

El sistema de treball de Jaume Marquilles, el responsable del testimoni G, era, si es pot dir així, molt més "professional". Abans de confegir la seva compilació ja coneixia els textos que assignaven a Lluís la conquesta de Barcelona i per això abandona la *CdE* quan es disposa a narrar les conquestes de Carlemany. Els capítols XI(4) i XI(5) li serveixen per situar al lloc cronològic corresponent el fill de l'Emperador i atribuir-li allò que circulava com a obra del pare fins i tot a la llegenda d'Otger Cataló, que també queda així matisada.

A banda, però, de la correcció cronològica, un altre interès mou Marquilles a incloure en el text de G aquests fragments relacionats amb Lluís el Pietós i organitzar un complex sistema de donacions que delimita i estableix amb minuciositat els rangs de cada grup. Es tracta de justificar la submissió de les nou baronies (segons la llegenda preexistents als comtats) a l'autoritat dels comtes i de defensar la supremacia del de Barcelona per damunt dels altres. És per això que introdueix la distinció entre "potestates", la denominació que correspon als comtes, i "magnates", la dels barons, per als quals manté, al costat d'alguns privilegis, l'obligació de prestar homenatge als comtes. L'altra novetat (que ja cau dintre del nostre capítol XI(6)) és que Lluís es reservà per a si mateix el comtat de Barcelona, i el donà a Guifré d'Arrià "non ut comitem sed solum tamquam rectorem illius et generalem administratorem". Amb aquesta maniobra assegurava que el rang del posterior comte de Barcelona fos més elevat que el de la resta. Per això continua "Quem Gaufredum, ut dicitur, secundum aliam veriore ystoriam, Ludovicus rex in comitem Barchinone sublimavit et in Cathalonia in dominum posuit iure feudali, tantum sic quod hic Gaufredus, qui Barchinone comes fuit primo, in feudum pro rege Francie ipsum tenebat comitatum". Observem com deixa clar que en ascendir Guifré d'Arrià a comte el posà com a senyor "in iure feudali" de *Catalunya* i ell mateix obligat, també en règim d'infeudació, respecte del rei de França, preparant així el terreny perquè més endavant el Pilós s'alliberi de la subjecció feudal respecte de la monarquia franca, però continuï essent senyor a tot el territori i no només al seu comtat²⁸.

²⁸ Cf. l'apartat sobre el capítol XI en el comentari al testimoni G, al capítol 4 de l'estudi.

5.1.6. Capítol XV. Les continuacions.

En parlar dels testimonis de la Branca completa de la *CdE* hem explicat que una de les seves característiques és el fet que presenten la genealogia dels comtes-reis del capítol XV continuada més enllà de Jaume I. Això mateix feia , l'antecedent de la Branca resumida, i així ho veiem a E, encara que l'altre seu descendent, el testimoni F, acaba amb Alfons I el Cast. Analitzant el comportament de cada testimoni en la continuació, podem treure conclusions sobre les fonts alternatives que utilitzen, les relacions entre uns i altres i la manera com combinaven els materials de treball alguns compiladors.

En les genealogies anteriors (reis de Castella, Navarra, Aragó i comtes-reis fins a Jaume I) C i E segueixen els testimonis del Nucli inicial i, en canvi, D i G parteixen d'altres fonts. D incorpora una *Genealogia*, que circulava independentment²⁹, i G es basa en la *CGPIII*³⁰. Això fa que tant D com G incorporin la genealogia dels comtes *ante unionem* i ometin la dels reis de Castella, que no figurava a les noves fonts. Ja en aquests últims capítols de la crònica es produeixen algunes proximitats entre G i D, cosa que insinua que G s'hauria pogut inspirar en la *Genealogia* de la qual partia D o en algun seu antecedent. S'observa aquest fet sobretot en la part dels reis d'Aragó, per a la qual G, D i els altres testimonis de la *Genealogia* tenen algunes similituds. És cert que G presenta sempre més detalls que els altres textos i que molts d'aquests detalls poden haver sortit de la *CGPIII*, però el patró de la narració és el mateix que el de la *Genealogia*. Una de les característiques de G per a aquesta part és que elimina de la *CGPIII* els detalls de la història estrictament aragonesa³¹, redueix al mínim les referències als comtats que no siguin el de Barcelona, i es limita només a la filiació dels reis, la seva descendència, les dates de la mort i llocs de sepultura i les conquestes més destacades. Aquesta redacció de tall genealògic, coincideix, és clar, amb la de la *Genealogia* i els textos que en deriven³². La proximitat que en alguns moments presenten entre si (G i la *Genealogia* i, subsidiàriament, D) es podria deure al fet que provinguessin d'aquestes versions de la *CGPIII*, en adaptar-se a l'estil

²⁹ Cf. l'apartat sobre la *Genealogia* en el comentari al testimoni D, al capítol 4 de l'estudi. Donem el text d'un dels testimonis que ens n'han arribat (BNP13) a l'apèndix II.

³⁰ Concretament d'una versió de la *CGPIII* de les que RUBIÓ (1936, 322 i 330) anomena "compendiades" o "breus" i, segurament, catalana. Cf. l'apartat sobre les fonts del testimoni G al capítol 4 de l'estudi.

³¹ Segons Jordi RUBIÓ (1936, 323, nota 11) citant Menéndez Pidal, hi ha unes versions de la *CGPIII* que tendeixen a eliminar la història purament aragonesa. També Amadeu-J. SOBERANAS (1961, 194) en la descripció que fa del manuscrit que anomena B, diu que "en general, abreuja bastant, sobretot en els capítols dedicats als reis Sanç Ramírez, Pere I, Alfons I i Ramir II", és a dir, en la part dels reis d'Aragó de què parlem.

³² D i els de BNP13 i BEV177, és a dir, els que presenten els regnats de la continuació a partir de Jaume I. El text de BNM1069 acaba amb Ramon Berenguer IV.

genealògic, acabessin tenint aparença molt semblant, com passa en el capítol esmentat dels reis d'Aragó.

Si en les genealogies anteriors constatem certes proximitats i similituds de G cap a altres testimonis, quan entrem pròpiament en el terreny de les continuacions la impressió no varia gaire. Per obtenir una visió més clara de quines són, a grans trets, les proximitats entre testimonis, el quadre següent en revela els deutes per a cada regnat. Els colors de fons de les caselles pretenen indicar les procedències comunes de cada fragment.

	E	C	D	<i>Genealogia</i>	G	<i>CGPIII</i>
Jaume I						
Pere II						
Alfons II						
Jaume II						
Alfons III						
Pere III						33
Joan I						
Martí I						
Compr.Casp						
Ferran I						
Alfons IV						
Joan II						

Veiem com C representa la continuació directa de la *CdE*, seguida per E fins a Pere III, moment de la seva redacció, a la qual torna D a partir d'aquest rei fins a Ferran I. G abandona ja la *CGPIII*, abans que aquesta s'acabi, i s'aproxima a la *Genealogia*. Certament, el regnat del Cerimoniós constitueix un punt d'inflexió en la distribució dels testimonis: E acaba; D torna amb C; i G comença a prendre un camí propi que només trencarà per a Joan I acostant-se a C i D.

Com ja hem suggerit, l'explicació de relacions tan canviants entre els testimonis ha de tenir en compte que els antecedents respectius podrien presentar ja continuacions³⁴. Cal pensar que devia encara acabar amb Jaume I, però que ja devia estar continuat fins al principi del regnat de Pere III perquè és l'antecedent on conflueixen C i E, que són idèntics en el lapse que va entre Jaume I i el Cerimoniós. Aquesta continuació devia passar a E, com també a "k". Precisament en el regnat de Pere III trobem la qualificació del rei Jaume de Mallorca d'"inobedient i rebel al seu senyor", comuna a C, D, E i fins i tot a G.

³³ La *CGPIII* acaba amb Alfons III. Tanmateix, la versió catalana publicada per SOBERANAS (1961) parla també dels regnats de Pere III i Joan I. Encara que l'editor no ho fa constar, es tracta d'una continuació afegida posteriorment, com si que adverteix MASSÓ (1906, 560). Aquesta continuació segueix fidelment els mateixos regnats de la *Genealogia*, deute que no constata cap dels estudis. Dels dos testimonis de la *Genealogia* que arriben als comtes-reis, el de BEV177 acaba també amb Joan I i el de BNP13 continua fins a Ferran I.

³⁴ Cf. l'anàlisi de la macroestructura, al capítol 3 de l'estudi.

Això indica que , que és el nus del qual depenen tots ells, ja la devia portar. L'antecedent "k" devia estar continuat fins a Ferran I en els termes que trobem a C, cosa que explicaria per què C i D coincideixen tant entre el Cerimoniós i aquest regnat i el fet que G hi recorri per a Joan I. Efectivament, D anava incorporant la *Genealogia* i, segurament perquè s'acabava amb Alfons III³⁵, tornà a "k", la seva font original. És lògic preguntar-nos el perquè de la necessitat que pogués tenir D de recórrer a una altra font quan podem veure a través de C que el seu antecedent, "k", era prou complet. La resposta exacta a aquesta pregunta és, de moment, impossible però hem de tenir present que la *Genealogia* conté els comtes *ante unionem* en lloc dels reis de Castella de la Cde, element que podria fer que el compilador de D la preferís. A part d'això, algun prestigi devia tenir la *Genealogia*, ja que va ser utilitzada per continuar un dels manuscrits més rics i primigenis de la CGPIII, obra amb la qual guardava una estreta relació³⁶.

Jame I

C i E segueixen la Cde. L'única diferència és que E dóna el dia i el lloc de la mort del Conqueridor. D segueix la *Genealogia*, però hi afegeix i n'amplia alguns detalls, sobretot per "valencianitzar" el relat. Esmenta la conquesta d'Eivissa, amplia la part de la conquesta de València i viles properes, omet el trasllat del seu cos a Poblet (és a dir, el deixa com si continués enterrat a València) i dóna l'edat del rei en morir, informació que surt gairebé sempre a la CGPIII G segueix el patró de la *Genealogia*, encara que amb informacions que ha d'haver tret de la CGPIII els problemes d'infantesa del rei, el tribut que aconseguí

³⁵ Això ho confirma el fet que la *Genealogia* i la CGPIII, anteriors fonts de D i G respectivament, passen a ser idèntiques a partir de Pere el Cerimoniós, almenys en els manuscrits que les continuen.

³⁶ Les notes anteriors ja indiquen la identitat entre les continuacions d'ambdues. És SOBERANAS (1961, 192) seguint MASSÓ (1906, 560) qui diu que el manuscrit continuat, el que en la seva descripció es defineix amb la lletra A, és el que va enviar el mateix rei Pere a Ripoll entre els anys 1366 i 1369 perquè en prové i, a més, conté notes de presa d'hàbit en aquell monestir. Rubió, però, (1936, 330) i abans encara González Hurtebisbe, havien observat que dóna Sant Victorià de Navarra com a lloc d'enterrament d'Íñigo Arista, cosa impossible abans de 1372. Així, la contradicció que encara intentava conciliar Soberanas entre la data de la tramesa del rei (1366) i la del trasllat d'Alfons III a Lleida (1369) que surt al text, s'havia engruixit ja des d'anys abans. Segurament haurem de pensar que van arribar a Ripoll diferents versions de la CGPIII en diferents moments, com ja l'any 1932 suggerí BOHIGAS (1985, 115 nota 111), i que el manuscrit A no fos la primera tramesa. Deixant de banda la qüestió de les dates en què es vagi confegir i enviar el manuscrit, Bohigas en diu que "no és gens indigne de la munificència regia" (1985, 115, nota 111), i Rubió, basant-se en el mateix indret de Bohigas, en diu "Pel seu aspecte paleogràfic recorda molts altres còdexs sortits de l'escriptori reial en temps de Pere III. Això li dóna molta autoritat..." (RUBIÓ, 1936, 330-331). Només com a insinuació, podem afegir que Jordi RUBIÓ (1936, 330) es pregunta si el manuscrit enviat a Poblet pel rei Pere el 1359 era de la CGPIII o potser d'algun altre text considerat "crònica" que arribés fins al regnat del seu pare. Sense cap voluntat de fer ficció, sinó per ressaltar l'atenció que sempre cal prestar a Jordi Rubió, hem de dir que en aquest estudi surten uns quants textos que podrien casar amb aquella descripció.

de Menorca, l'atribució a l'infant de Portugal de la conquesta d'Eivissa i el retorn de Múrcia a Castella per privilegi papal.

Pere II

C i E segueixen el mateix text i narren els mateixos fets. Tanmateix, evidencien en aquest regnat interessos diferents: E s'esforça en l'exactitud de les dates; C en les informacions de tipus militar. Així, sabem, segons C, que en la conquesta de Sicília hi intervingueren sis-cents cavallers i vint mil soldats a peu o que Carles d'Anjou anava amb trenta *galees* quan Roger de Llúria el va capturar. Gràcies a E sabem que va entrar al castell de Balaguer la vigília de Santa Margarita, que Alcoi va ser presa el dissabte després de Sant Joan, que la captura de Carles d'Anjou es produí en el mes de juny, o que el rei morí un quatre de novembre.

D continua amb la *Genealogia*, encara que afegint-hi l'edat del rei en morir. Per al dia de la mort, D la situa per Sant Martí quan als altres llegim Sant "Marià" o "Mathia". Segurament és una mala lectura, com també ho deu ser la durada del regnat que, segons D, fou de vint anys quan la font (i el resultat de restar les dates que dóna el mateix D) diu que en va durar nou³⁷.

G es pot relacionar, resumint-la molt, amb la *CGPIII* Cal tenir en compte que en aquesta crònica el de Pere II és un dels regnats més profusament narrats.

Alfons II

C i E presenten el mateix text, amb l'afegit a E del dia de la mort del rei.

D amplia les dades d'aquest regnat respecte de la *Genealogia* amb un comentari sobre l'"estranya manera" de la liberalitat d'Alfons, l'explicació de com va morir i l'edat que tenia.

G abandona a partir d'aquest regnat la *CGPIII* com a font. Segueix ara les mateixes informacions que dóna la *Genealogia* de la qual partia D, tot i que n'amplia una mica la redacció.

Jaime II

C i E segueixen el mateix esquema. En aquest regnat, però, encara que les informacions són les mateixes, es pot veure molt clarament la diferència de perspectiva dels dos compiladors. El text d'E, descendent d', es mostra escrit des de la proximitat cronològica i el de C des de la distància. E comença amb un elogi del rei, dóna el nom de la reina, parla del primogènit que renuncià al tron, i el compta a la llista dels fills del rei,

³⁷ Hem proposat que podria haver llegit malament la paraula "vint" en el número "viiiij".

entre els quals en dóna alguns de vius³⁸. A més, li observem la mateixa obsessió d'abans per l'exactitud en les dates: dóna el mes en què el rei va renunciar a la corona de Sicília i l'any de la renúncia de l'infant Jaume. C, en canvi, no presenta aquestes informacions, no parla de l'infant Jaume, i ni tan sols el posa en el recompte de fills, que queda així reduït a quatre³⁹. De fet, res del que falta a C tingué transcendència històrica.

D continua afegint detalls a la *Genealogia* també en aquest regnat. G, que ja s'hi havia acordat en el regnat anterior, la segueix més fidelment. Els detalls afegits per D parlen de l'accés al tron de Jaume II i, com sempre, de l'edat que tenia en morir.

Alfons III

C i E continuen junts, amb la diferència que E dóna el dia i lloc de les segones nocces del rei, i el seu fill Pere com a regnant.

D erra força en aquest regnat, potser perquè, com hem suggerit més amunt, podia ser l'últim de la versió que utilitzà de la *Genealogia*. Proposa com a dia de la conquesta de Sardenya el vuit de desembre mentre que els altres textos parlen del set de març, i una de les seves filles esdevé reina de Castella quan en realitat ho fou de Mallorca. G segueix encara aquest text, però hi afegeix informacions que també són a la *CGPIII* els títols dels fills tercer i quart, l'observació que després del segon matrimoni visqué malaltís fins que morí, i que fou enterrat a Lleida.

Pere III

Més amunt hem afirmat que aquest regnat marca un punt d'inflexió en la distribució dels paral·lelismes entre capítols: C i D s'ajunten, G redacta pel seu compte, la *Genealogia* i la *CGPIII* esdevenen idèntiques, i E acaba amb aquest rei, de manera que només pot reportar-ne l'annexió de Mallorca desposseint-ne el seu oncle, Jaume. Ara bé, encara que curta, la informació d'E ens és indicativa perquè la trobem formulada d'igual manera a C, D i, fins i tot, a G. És a dir, els tres testimonis que relacionem amb "k" porten una de les últimes frases d'E, que vol dir que la duia també i que és el lloc a partir del qual "k" continua. Un altre símptoma del fet que ens trobem davant de la continuació de "k", i característica d'aquesta, és que C dóna per al Cerimoniós i Joan I la durada dels regnats, cosa que no havia fet fins ara, i D la dóna al començament de cada fragment mentre que fins aquí, seguint la *Genealogia*, l'havia donat al final. També és característica atribuïble a la continuació de "k" el fet que a partir d'aquest regnat i fins a Ferran I desapareixen de la redacció totes les dates dels fets que s'hi expliquen, excepte les de les morts dels reis.

³⁸ Una de les raons per les quals deduïm la cronologia interna d'E.

³⁹ A més, s'equivoca en dir que un dels fills, Joan, tenia el títol de Patriarca de Jerusalem quan ho era d'Alexandria.

C i D, doncs, són paral·lels, a banda de l'error de D en la durada del regnat (60 anys en lloc de 52) i que aquest continua afegint detalls com el dia de la mort o l'edat del rei en morir. Ni l'un ni l'altre, però, no parlen del trasllat del seu cos a Poblet.

G fa una narració més detallada del regnat i podria haver obtingut de la *Genealogia*, tot i que no hi coincideix en la redacció, algunes de les informacions. Tanmateix, dóna detalls de la contraofensiva de Jaume de Mallorca, ajudat pels pisans, que no en provenen, com tampoc no en prové la mort del rei Pedro de Castella a mans del seu germà Enrique. Sí que esmenta el trasllat del cos del rei a Poblet.

Joan I

C i D continuen presentant el mateix text, amb algunes addicions de D, com que el rei morí al mateix bosc de Foixà i els anys, mesos i dies de regnat. G, que s'havia separat de tots els altres textos amb Pere III, torna ara (i per única vegada en les continuacions) a coincidir alhora amb C i D. També incorpora la informació que Joan va morir a Foixà mateix i esmenta, com la *Genealogia* i la *CGP III*, que fou traslladat a Poblet.

Martí I

C i D continuen junts en aquest regnat. La característica més rellevant del fragment és l'espai que dediquen a la campanya de Sardenya portada per l'infant Martí, fill del rei Martí, de la mort del qual es lamenten. Cada un, però, afegeix detalls diferents al text bàsic, que donen idea de certs interessos dels compiladors: C porta una llista de nobles que anaren a la campanya de Sardenya, cosa que lliga amb l'interès que li hem vist per les dades militars en el regnat de Pere el Gran; D presenta un elogi de la reina Margarida. També difereixen en la data de la mort del rei (1411 a C; 1410 a D).

Després d'haver-se concordat tant en el regnat anterior amb C i D, G pren ara un altre camí. Només esmenta la mort de l'infant Martí i posa l'accent, sobretot, en la campanya de Sicília capitanejada pel rei Martí quan encara era Duc de Montblanc. Si volem trobar alguna similitud amb algun altre dels textos, haurem d'accontentar-nos amb alguna frase solta que recorda la *Genealogia* continuada que hi ha en el manuscrit BNP13, però no sembla que tinguin relació més enllà d'això.

Compromís de Casp

C i D porten el mateix text. Només D afegeix la precisió que, entre els compromissaris, Giner Rabassa fou substituït per Pere Bertran. Aquest detall no apareix en cap altre dels textos relacionats fins ara amb D, però sí en la *Genealogia comitum Barchinone* que confegí Jaume Domènech, continuada per l'arxiver Jaume Garcia i, més tard, per Pere Miquel Carbonell. Efectivament, en la part afegida per aquest darrer hi

consta la substitució⁴⁰, encara que això no vol dir que s'observi relació directa amb D ni en aquest fragment ni en els anteriors.

G torna a redactar pel seu compte. Entre les informacions noves que aporta respecte de C i D cal destacar que parla d'un nou competidor (Frederic, fill natural del rei Martí), de la intervenció de Benet XIII en la fórmula escollida per solucionar el conflicte, que el Dom de la Cartoixa de València era germà de sant Vicent Ferrer, i detalls de qui i com va llegir la declaració final.

Ferran I

En tots els textos, el rei Ferran I ocupa un fragment molt curt —perquè també fou curt el seu regnat— i no n'hi ha notícies concretes. Es limiten a donar-ne la descendència i a consignar-ne les dates d'accés al tron i de mort. C i D continuen plegats, encara que D torna a mostrar més preferència pels detalls. En la descendència del rei, D elogia Catalina, germana del rei de Castella casada amb Enric, fill de Ferran, i C només l'esmenta. També l'elogi del rei és diferent a D. C arrodoneix a quatre els tres anys i nou mesos que dona D com a durada del regnat. I, finalment, esmenta Ferrando, un fill de Ferran que C no inclou a la llista. Les diferències entre C i D per a aquest regnat podrien ser degudes al fet que D hagués copiat la versió de "k" tal com hi apareixia i que C, en canvi, n'hagués actualitzat algunes dades. Aquesta eventualitat esdevé més diàfana si observem una diferència clau entre C i D: el text de D dona la segona filla de Ferran, Elionor, com a esposa de l'infant Eduard primogènit de Portugal i, en canvi, C diu que ho era d'Eduard, rei de Portugal⁴¹.

Quan reporten la descendència del rei, C i D parlen dels fills, de les filles i dels respectius matrimonis. G, en canvi, es limita només a esmentar els fills. No hi ha elogi del rei i la durada del regnat s'escurça a dos anys. En canvi inclou un cinquè fill (aquell Ferrando, però sense dir-ne el nom) entre els de Ferran i n'oblida una filla. En alguns punts aquest sumari s'assembla al fragment de la *Genealogia* continuada del BNP13 que també esmenta només els fills i estalvia l'elogi del rei, encara que dona la mateixa durada del regnat que D i només quatre fills com C. Cap d'aquestes similituds sembla prou concloent per tornar a relacionar la *Genealogia* amb els textos de la CdE.

Alfons IV

⁴⁰ Manuscrit 246 de la Biblioteca de Catalunya, fol. 42v (nova foliació), amb més precisions: "...dominum Giner Rabaça, quod durante tempore determinationis, ut dicitur, stultus factus est et in suo loco fuit positus dominus Petrus Bertrandi."

⁴¹ Aquesta diferència ens ha permès situar la confecció de "k" entre 1428 i 1433 i la de C a partir de 1433. Cf. l'apartat sobre la Branca completa al capítol 3 de l'estudi i l'apartat sobre les fases de redacció del testimoni D al capítol 4 de l'estudi.

En aquest regnat acaba C i, probablement, també “k”. De fet, C no narra cap fet del regnat sinó que es limita a dir que Alfons fou rei i que la reina Maria era filla d’Enrique III de Castella. En la llista dels altres fills de Ferran hi surt Joan com a rei de Navarra. El testimoni D, que fins aquí devia haver seguit “k”, redacta el regnat remetent a la resta de la compilació, que el té per objecte principal, i deixant-hi només les dates cabdals i força referències i elogis a la reina Maria.

G redacta un fragment absolutament independent dels altres, molt basat en el coneixement personal dels fets⁴².

Joan II

Ja només resta en peu el testimoni D, que parla molt poc dels fets del regnat de Joan i es limita a donar-ne la descendència, encara que amb força explicacions. El seu fill Ferran hi surt ja com a rei de Castella i com a primogènit d’Aragó, encara que més amunt també ha qualificat de primogènit Carles. Això situa el text entre 1474 i 1479.

Cada testimoni, doncs, ha deixat la seva pròpia empremta a les continuacions.

C és, segurament, la continuació directa de la *CdE*, amb la particularitat que mostra un interès especial envers els temes militars i nobiliaris. Està estretament relacionat amb E però es coneix que escrivia més tard que E perquè estalvia detalls, dates i alguns personatges que no han tingut després transcendència (l’infant Jaume que renuncià a succeir Jaume II en el tron, o el lloc on celebrà les segones noces Alfons III) o que la perspectiva cronològica li fa resumir (les referències a l’actualitat en els regnats de Jaume II i Pere III, les dates del setge de Girona en temps de Pere el Gran).

E escrivia més pròxim als regnats de Jaume II, Alfons III i Pere III i li hem observat també un cert interès per l’exactitud en les dates, que es reflecteix en la voluntat de consignar, quan és possible, el dia en què succeïren els fets.

D és el testimoni que arriba més enllà en el temps, i això és a causa de les diferents fases de redacció en què fou objecte de petites continuacions. Comença des d’una altra font, de la qual se serví fins a Alfons III⁴³, i torna a l’originària per no deixar-la fins a Ferran I. Els últims regnats que reporta són ja independents. Hi advertim un esforç notable per completar tant una font com l’altra amb detalls referits a València, o informacions com l’edat dels reis en morir, o elogis a determinats personatges, o fets que el compilador

⁴² Cf. el comentari sobre el testimoni G, al capítol 4 de l’estudi.

⁴³ Ja hem dit més amunt que la versió de la *Genealogia* que utilitzà es devia acabar en aquest lloc.

devia considerar curiosos, com la circumstància de la mort d'Alfons II. La provenença d'aquestes informacions no és segura, però la gran majoria surten a la *CGPIII*. Podrien haver arribat a D directament d'aquesta crònica o bé podrien haver estat ja presents en la versió de la *Genealogia* que utilitzés, integrades al text o afegides al marge⁴⁴.

G, que arribava a les continuacions seguint la *CGPIII*, s'hi manté fidel encara amb Jaume I i Pere el Gran, però comença a desvincular-se'n a partir d'Alfons II. És cert que mai no deixarà de recórrer-hi, com també deu ser certa la sensació que produeix constantment G de tenir-ho tot a la vista i de conèixer tots els altres textos; ja hem insinuat altres vegades que Marquilles és el compilador més acurat i conscient de tots els que intervenen en la *CdE*. Durant els regnats d'Alfons II, Jaume II i Alfons III s'aproxima molt a la mateixa *Genealogia* de la qual partia D. En el regnat de Pere III, però (i potser perquè també s'acabava amb Alfons III la versió que en tenia), comença a actuar independentment i així continuarà fins al final, amb l'excepció del regnat de Joan I per al qual sembla que torna a "k", la mateixa font de C i D.

⁴⁴ Un altre testimoni de la *Genealogia*, la del manuscrit BEV177, continuat fins a Joan I, en català, ens ha arribat profusament anotat als marges, en llatí i contemporàniament a la còpia del text (segle XV), amb informacions preses de la *CGPIII*. Tanmateix, la informació sobre l'edat del rei en morir és present a D també en els regnats de Pere III i Joan I, quan ja ha deixat la *Genealogia*.

5.2 ASPECTES CONJUNTS DE LA *CdE*

5.2.1. El tractament de les dates

Tractant-se d'un text historiogràfic, és lògic que una de les qüestions rellevants en l'estudi de la *CdE* sigui el tractament que fan de les dates els diferents testimonis que la conformen.

El primer fet que adquireix rellevància és que el primer compilador de la *CdE*, el d' , afegeix als fragments que pren de la *HrH* un cert interès per les dates antigues i, sobretot, pels comptes dels anys fins al present. Així, especialment en els cinc primers capítols, trobem alguns paràgrafs en el testimoni que recapitulen els anys transcorreguts entre alguns fets calculant-ne l'antiguitat referint-se a la data del present.

El primer d'aquests càlculs, que no prové de la *HrH*, el trobem al començament del capítol II establint la durada de la primera edat del món, és a dir, de la creació fins al diluvi. Al final del mateix capítol un altre compte, aquest sí que inspirat en informacions que dona l'Arquebisbe, parla de la divisió de les llengües i del naixement d'Hèrcules i Gedeó. S'ha de dir que les dades que apareixen a la *HrH*, que ja eren també a les *Etimologies* de St. Isidor, fan sentit i expliquen en quin temps transcorria la dominació ibera. El fet que refereixi el naixement d'Hèrcules al diluvi (cosa que no fa el Toledà) s'ha d'interpretar en funció de l'esment que n'ha fet abans; així, si es combina amb el càlcul del principi del capítol, que situava el diluvi, es pot comptar el temps en què van esdevenir-se els fets des del començament del món. Recordem que, ja en el títol, la *CdE* demostra interès per ser una història "des del començament del món", plantejament diferent del de la *HrH*, que té com a interès central la història dels gots, encara que el text arrenqui, efectivament, parlant del temps d'abans del diluvi.

Un altre compte, que tampoc no trobem a la *HrH*, apareix al final del capítol III. En aquest cas es calcula el temps transcorregut des del periple d'Hèrcules fins al present. L'interès principal d'aquest càlcul ha de ser que permet deduir l'antiguitat de la ciutat de Barcelona, però alhora relaciona el present amb la fundació de Roma⁴⁵ i, per deducció combinant-lo amb les dades dels altres càlculs, amb el començament del món.

⁴⁵ Possiblement hi surt preparant el capítol següent (IV) que, justament, parla de la dominació romana i dona la data d'arribada dels Escipions segons la de la fundació de Roma.

Encara hi ha un altre compte cronològic que no prové de la *HrH* al capítol V. Es tracta del temps passat des de les fundacions de Tarragona i Toledo fins al present. Repeteix el mateix esquema del càlcul anterior sobre la fundació de Barcelona.

A partir del capítol VI acaben els comptes dels anys i els esments de la data present. Vistos en conjunt, aquests càlculs van portant durant els primers capítols (de fet, fins als temps de l'era cristiana) la referència a l'antiguitat de certs fets i la relació entre el moment present i l'inici del món. A partir d'aquest moment, ja només s'esmenten dates segons l'era o segons l'any de Crist⁴⁶.

La presència d'aquesta fórmula de notació cronològica en estableix un clar paral·lelisme amb el món dels annals i els crònics, força indicativa de la formació que devia tenir el primer compilador de la *CdE*.

L'antecedent, doncs, afegeix aquests càlculs i els esments de la data present a allò que pren de la *HrH*. Hem de veure ara com ho tracten els seus descendents. Els directes, A i B^b, els portaven igual, tant els càlculs com les dates presents (tot i que amb alguns errors). Encara B^b afegeix una data present, segurament la del moment de la traducció (1337)⁴⁷, però hi deixa les altres dues (cf. PC12 i PC18) tal com les ha trobades a. Els altres testimonis, però, no presenten els càlculs igual: alguns hi són omesos i d'altres reduïts. Així, doncs, haurem d'atribuir-ne la simplificació a, l'antecedent comú de les branques resumida i completa. Entre els descendents de, però, hi ha dues excepcions: F, que presenta el càlcul de l'antiguitat de Barcelona del final del capítol III (PC12); i G que també el porta (provinent de) i encara n'inclou un altre, el de l'antiguitat de Tarragona, al capítol V (PC18). Això no invalida el que hem dit de. En el primer cas el càlcul es troba en un passatge importat per F directament d'. En el segon, la incorporació ens permet de dir que G va veure A i així s'afegeix a un altre cas (PC5) en què ja s'observava el mateix.

Cal interrogar-se sobre si l'actualització de les dates presents i, més en general, del text que trobaven en els seus antecedents era una pràctica comuna entre els testimonis de la *CdE*.

Pel que fa als esments de la data present, A i no els actualitzen. Tampoc no ho fa B^b⁴⁸, però, les esborra (PC6, PC12, PC15, PC18). Aquesta és una actitud decididament

⁴⁶ Excepte la de la caiguda de Roma, que també es dona segons la fundació de la ciutat (PC25).

⁴⁷ Cf. l'apartat dedicat al Nucli inicial en el capítol 3 de l'estudi.

⁴⁸ Tot i que "b" n'hi va introduir una de nova, la de 1337, en el martiri de sant Cugat (PC15).

“actualitzadora”, encara que per omissió de les dates, en el sentit que pretén diluir el salt cronològic per al lector coetani i fa reviure com a actual el text, és a dir, el “modernitza”. El fet que hagi esborrat els esments de la data present impedeix de saber si els seus descendents els haurien actualitzat o què n’haurien fet en cas que els hi haguessin trobat. Tanmateix, els dos casos en què alguna data present va arribar a descendents indirectes de (G i) es van resoldre de manera diferent: no la va actualitzar ni ho va fer cap dels seus descendents, tot i que l’època era ja molt més avançada i la data que els arribava era del segle XIII (no ho van fer F ni , ja en ple segle XVI, *Ant.*); G, en canvi, les va actualitzar escrupolosament, tant la que li arribava de a través de (PC12) com la que li vingué directament d’A (PC18).

Continuem sense saber què haurien fet i “k”, els dos descendents directes de , si hi haguessin trobat els esments de la data present. Ens pot ajudar a esbrinar-ho l’anàlisi dels indrets que indiquen la cronologia interna dels textos.

La cronologia interna d’ es fonamenta en tres indicis:

- a) Alfonso X de Castella hi surt regnant (cap. XII)
- b) Teobaldo II de Navarra hi surt regnant (cap. XIII)
- c) el text s’acaba amb Jaume I regnant⁴⁹.

No cal dir que el testimoni A els porta tots i, doncs, no ha actualitzat gens, com tampoc no ho havia fet amb els esments de la data present. tampoc no els devia actualitzar (podria haver treballat en dates molt pròximes a) perquè B, després de dos passos intermedis, almenys, respecte d’ , encara en porta vestigis: molt clars en el cas d’Alfonso X (PC72); menys clars en el cas de Teobaldo II (PC76) però algunes parts de la frase es mostren molt semblants a la que hi havia a dient que encara regnava; i pel fet que deixa el final de la crònica en el regnat de Jaume I (encara que no el presenti, òbviament, regnant), un monarca de 130 anys abans, pel cap baix.

Com en el cas dels esments de la data present, , l’altra línia descendent de , actualitza la crònica. Ja hem vist que devia treballar entre 1344 i 1354. En el cas dels reis de Castella, elimina la frase on diu que Alfonso X hi regna. En el cas d’Aragó continua la crònica fins a Pere III, és a dir, fins a la seva època. I a més, afegeix un quart indicatiu per a la

⁴⁹ Un quart indret dona una notícia actual. Es tracta de la presentació del personatge del comte Julià (cap. VIII) en què diu que tenia moltes possessions en la terra que en el present pertany al rei de Granada. Tots els testimonis de la CdE excepte E i F porten aquesta frase. Segons la *HrH*, les possessions del comte Julià eren a Consuegra, Algesires i altres llocs nord-africans. Aquesta informació concorda amb la situació de l’any 1268, quan devia treballar el compilador d’ . Tanmateix, els altres testimonis no coneixien la *HrH* i no els donava detallades les possessions del comte. Per això no és estrany que repeteixin la frase, que per a ells encara no era anacrònica (no ho hauria estat, de fet, fins cap a finals del segle XV), encara que Algesires ja no pertangués al regne de Granada des de 1344.

cronologia interna, que és la presentació de dos fills de Jaume II, Pere i Ramon Berenguer, amb els seus títols comtals encara vigents.

El seu descendent no actualitza gens respecte de (potser perquè no li calgué, ja que hem vist com aquests dos estadis de la transmissió de la *CdE* han de ser molt pròxims en el temps), però E un segle i mig més tard tampoc no ho fa. E és la còpia d'un text més antic —del qual diu l'autor— i per això, en principi, l'actitud ha de ser la de reproduir fidelment l'antecedent. A la pràctica no és així perquè, com sabem, corregeix a discreció l'antecedent a la vista d'A, però no altera la cronologia interna ni tampoc continua l'obra més enllà d'on l'havia deixada Bernat Rovira. Del cas de no ens és possible parlar-ne perquè atura la narració molt abans dels regnats de la dinastia d'Aragó susceptibles de ser actualitzats (acaba amb Ramon Berenguer IV) i perquè no presenta els capítols dels reis de Castella i de Navarra.

L'altre descendent de , és a dir, “k”, també opta per continuar la genealogia dels reis d'Aragó, en aquest cas fins a Ferran I. Això hauria d'indicar la mateixa actitud actualitzadora que hem vist a , corroborada, a més, perquè també corregeix la referència que aquest darrer havia introduït, i els fills de Jaume II surten a C esmentats però no pas com a actuals comtes. Hi ha una qüestió, però, que s'encarrega d'enfosquir aquest panorama. Es tracta de Teobaldo II de Navarra, que surt com a regnant a C. Aquest ferotge anacronisme (el mateix C diu al final que el rei actual de Navarra és Joan d'Aragó, el futur Joan II) només podria venir:

a) d'una importació d'A , la qual cosa és absolutament il·lògica: en primer lloc perquè seria l'únic contacte indiscutible amb A (ja hi hem vist altres coincidències, però discutibles); en segon lloc, i no per això menys important, perquè una importació d'un altre text pressuposa una racionalització del contingut del fragment que condueix a decidir-ne la incorporació i, en aquest cas, l'error és massa evident per acceptar que això es vagi produir.

b) la frase que presenta Teobaldo com a regnant ja era a , i “k” i després C la van copiar distretament (copiant sí que és possible que passi desapercibuda). Per bé que ja hem dit (PC76) que la distracció en cadena és monumental, és més possible encara que l'anterior eventualitat.

Així, proposem de considerar que continuava donant Teobaldo com a regnant i “b” o B van corregir-ho (ja hem dit que alguna part de la frase de B recorda la que hi ha a A dient que encara regnava). es devia distreure en aquest punt i no va esborrar la indicació. No sabem què va fer , però E presenta també la frase corregida, per bé que

amb la mateixa ambigüitat de B (PC76) i reminiscències de la frase d'A . “k” devia tornar-se a distreure i C també.

Segui o no certa la hipòtesi de la successiva distracció, el cas és que això matissa l'actitud actualitzadora que atribuïem abans a “k” i a , tot i que no la desmenteix⁵⁰.

Amb tot plegat, podem caracteritzar breument l'actitud actualitzadora dels nostres testimonis i antecedents.

afegeix a la *HrH* una sèrie de càlculs cronològics basats en la data present i comentaris sobre els monarques regnants totalment coherents cronològicament entre si.

A i , els seus descendents directes, no són gens intervencionistes en les indicacions cronològiques i no les toquen per a res. és possible que sigui molt pròxim en el temps a i que no tingués la necessitat de retocar-les; en A ha de ser una actitud conscient de no intervenció sobre l'antecedent (errors a part, és clar).

Tampoc no és gaire intervencionista B^b, encara que ho és més que sobretot per la introducció d'una nova data present, ja que es limita a fer alguna correcció molt puntual i evident (casos d'Alfonso X i Teobaldo II). Cal afegir aquí l'obsessió de B^b per donar els equivalents actuals de noms, regnes, pobles, etc., sense gaire criteri ni rigor⁵¹.

L'estadi de transmissió més intervencionista és . Hem vist com esborra els càlculs cronològics (no les dates en si)⁵² i, per tant, els esments de la data present. També la continuació de la crònica per a la dinastia de Catalunya-Aragó indica aquesta voluntat, encara que es distregui en el cas de Teobaldo II de Navarra.

Dels seus descendents, (és a dir, Bernat Rovira) no sembla que vagi actualitzar gens (segurament no li calia per proximitat temporal amb) i E tampoc no actualitzà la cronologia interna. La branca encapçalada per (és a dir, Guillem de Vallseca) no ens dóna prou elements d'anàlisi en la cronologia interna, però és cert que una data present que li arribà amb independència de la via - es perpetua a través dels seus descendents fins al segle XVI. No sembla, doncs, que tingui actitud d'actualitzar.

L'altre descendent de , és a dir “k”, l'hem de considerar actualitzador. No sabem què hauria fet si hagués trobat els esments de la data present, però en la cronologia interna l'hi considerem perquè continua la crònica fins a Ferran I, posa al dia la frase sobre els fills

⁵⁰ No podem saber com actuaven D i G en aquests punts perquè no contenen el capítol sobre els reis de Castella i els capítols sobre els de Navarra i Aragó són encara presos d'altres fonts.

⁵¹ Cf. l'apartat sobre les identificacions a l'anàlisi del testimoni B, al capítol 4 de l'estudi. Es tracta d'una actitud pseudoactualitzadora?

⁵² És simptomàtic el cas del PC18 en què C-D-G donen el resultat del càlcul plantejat per i que devia haver trobat a .

de Jaume II i resol el regnat de Pere III que havia deixat a l'inici, per bé que comet, igual que aquest, el descuit d'esmentar Teobaldo II de Navarra com a regnant.

Els descendents de "k" són més diversos. G és clarament actualitzador perquè ho fa fins i tot amb les dates presents (arribades per una via diferent que -k) i sembla fins i tot que tingui interès a introduir-les-hi (PC18). A més, continua el regnat del Magnànim fins al màxim possible, el mateix any en què acaba la feina. Semblant actitud observem a D i, encara que parteix d'altres fonts, hem pogut observar-ne força bé la cronologia interna⁵³. C, en canvi, sembla que actualitzà molt tímidament el que va trobar a "k" (excepte el sorprenent cas de Teobaldo II de Navarra).

Segons aquesta distribució, els testimonis i antecedents de la Branca completa són els que més actualitzen; els testimonis i antecedents de la Branca resumida, en canvi, tenen tendència a no actualitzar gens; els testimonis i antecedents del Nucli inicial tampoc no actualitzen, especialment A, i ho fa molt tímidament B^b.

Veiem, doncs, com coexisteixen dues actituds diferents: una d'actualitzadora, de vegades canviant a una data més tardana, de vegades per simple omisió de les dates, en el sentit que pretén diluir el salt cronològic per al lector coetani i fa reviure com a actual el text, és a dir, el "modernitza" (per exemple, G o). L'altra actitud, per exemple la d'A, en canvi, s'erigeix davant del lector coetani en transcripció fidel d'un text antic, segurament per accentuar-ne la impressió de veracitat. Tant l'un com l'altre sistema pretenen autenticar la narració: el primer per la via de l'aproximació al lector (o reducció de la distància cronològica), que porta també a continuar-ne les genealogies; la segona per la via de la sacralització del text antic, que impedeix d'intervenir-hi en nom de l'autenticitat. És magnífic, però, l'exemple que tenim en el cas d'E de com aquesta actitud pot ser, en el fons, de pseudoautenticitat⁵⁴.

⁵³ Cf. l'apartat sobre les diferents fases de redacció del testimoni D al capítol 4 de l'estudi.

⁵⁴ És còpia d'un text anterior i no n'actualitza gens els indicadors de la cronologia interna, però el farceix de correccions i de retocs a la vista d'A.

5.2.2. Els gèneres historiogràfics i la *CdE*

Hem estat insistint sovint en una doble condició que observem en la *CdE*: fins al capítol XI inclòs és una crònica; a partir del capítol XII és una genealogia.

5.2.2.1. *La part cronística*

Utilitzem el mot “crònica” en el sentit corrent de ‘narració històrica’ i no pas com a terme definidor del gènere. L'utilitzem així perquè ja tenia aquest significat tan ampli quan l'antecedent “b” el 1337 li assignà el nom *Crònica de Spanya* (l'epítom es titulava *Status Yspanie*, segons veiem als títols d'A, C, D i E) i perquè amb el mateix significat els diferents testimonis usen el terme dins del text.

Els investigadors actuals, fixant-se sobretot en textos més antics que els nostres, solen donar per al gènere “crònica” definicions a les quals la *CdE* li costa d'ajustar-se plenament. És cert que en formulacions molt genèriques sí que hi queda inclosa, com per exemple la d'E.M.C. van Houts, “a historical narrative in chronological order, covering more than one generation” (1995, 14), però ja no compleix tampoc amb els tipus en què després les concreta (cròniques dinàstiques, monacals o ciutadanes), especialment en la primera part.

Les característiques primigènies de les cròniques de tradició llatina i de les cròniques visigodes ben poc tenen a veure amb el nostre text, encara que coincideixin en alguns punts⁵⁵. Bernard Guenée (1980; 1986a; 1986b) explica pas per pas el creixement de l'àmbit d'acció del mot “crònica”. Segons aquest autor, el terme començà indicant un gènere historiogràfic que tenia com a característiques principals la brevetat i l'evidenciació de la successió dels temps⁵⁶. A partir del segle XII els escrits historiogràfics perderen càrrega retòrica i esdevingueren cada cop més tècnics afegint a les narracions llistes, catàlegs, genealogies, i així les cròniques es convertiren en textos autònoms i sòlids. Abandonada definitivament la forma de llistes de dates (com les que ara anomenem “cronicons”), es transformen en un relat circumstanciat que s'articula entorn de la successió cronològica i ja són considerades un gènere major i prestigiós.

“Si bien que, à notre point de départ, l'apothéose de l'histoire rhétorique était une “histoire”, c'est-à-dire un récit écrit dans une belle langue, mais sans dates, et où le souci de la documentation n'était peut-être pas toujours l'essentiel; tandis que, à notre point d'arrivée, au milieu du XIIIe siècle, l'apothéose de

⁵⁵ L'interès per la cronologia dels nostres primers cinc capítols o el providencialisme (la història avança segons els pecats castigats o els comportaments premiats per Déu), etc. són interpretables com a coincidents amb les antigues cròniques —també amb les coetànies, però (GALÁN, 1994).

⁵⁶ Diferentment de la “història”, que era sobretot un gènere retòric encara hereu del que havia cultivat Sal·lusti, per exemple.

l'histoire technicienne tend à être une “chronique” qui, loin d’être encore une forme mineure, aurait même sur l’histoire la supériorité de plus en plus nette d’être un récit sûr, et un récit bien situé dans le temps par des dates. [...] Composer une histoire avait été le rêve de l’historien antique; compiler une chronique est devenu les rêves de l’érudit médiéval. [...] Toute l’ambition de l’historien est maintenant d’écrire une chronique, c’est-à-dire une compilation sérieuse, donnant dans l’ordre chronologique rigoureux et en indiquant les dates, un récit écrit dans un beau style” (GUENÉE, 1986b, 9-11).

“la storia si allontana a poco a poco dalla retorica; essa vuole sempre più essere una scienza. Lo storico è sempre meno un uomo di lettere e sempre più un erudito” (GUENÉE, 1986a, 75).

A partir del segle XIII el mot és ja gairebé exclusiu per als escrits historiogràfics.

És notori el fet que Guenée sempre relaciona crònica amb compilació. La bibliografia sobre compilacions tracta sobretot del canvi de sentit del terme *compilatio* (negatiu en origen, positiu després) i dels florilegis i *excerpta*, però no es dedica a casos com el de la *CdE*, més aviat consistent a interpolar un text base amb altres textos⁵⁷. Malauradament no hi ha gaires estudis específics sobre les compilacions en el camp de la història i el més clar el devem al mateix autor (GUENÉE, 1986a). Raons tan pragmàtiques com la utilitat (tenir molts autors agrupats físicament en un sol volum) o la brevetat (s’elimina la proximitat de dades accessòries) sustenten l’existència de les compilacions en general i també de les històriques⁵⁸. Especialment la de la brevetat ens interessa perquè la *CdE* és un epítom, cosa que no es pot negligir entre les característiques de gènere que li volguem atribuir.

La *CdE* tampoc no encaixa exactament amb el tipus genèric de “crònica universal”

⁵⁷ PARKES (1976) i MINNIS (1979) són els dos articles que començaren a tractar sobre compilacions, però sobretot investiguen la història de la consideració intel·lectual del compilador i el seu paper en el panorama de la cultura medieval. GUENÉE (1986a) féu una cosa semblant limitant-se al camp de la història. HATHAWAY (1989) corregí les dates d’aparició d’aquesta tècnica que havien proposat els anteriors i mostrà com era emprada ja des d’antic, tot i que, efectivament, al segle XIII sofrí una redefinició que la impulsà; a més, reivindica la creativitat d’alguns compiladors. Més específicament sobre els florilegis i els *excerpta* tracta un magnífic article de J. HAMESSE (1990) que explica amb molt de detall i profusió de citacions i exemples quins objectius perseguïen aquests compiladors. També analitza amb profunditat les compilacions històriques i els seus mètodes, vinculant-los a l’escolàstica, BRINCKEN (1986). Ja només constitueixen exemples concrets de certes compilacions FREEMAN (1990) i ULLMAN (1932), el qual només a les conclusions fa algunes molt interessants consideracions respecte del mètode de treball seguit en les obres de què s’ocupa.

⁵⁸ Les arrels remotes de l’existència i la utilitat dels escrits abreujats parteixen ja del proemi del segon llibre dels Macabeus (2Macc 2, 20-33), especialment de 25-26, “Considerantes enim multitudinem librorum, et difficultatem volentibus aggredi narrationes historiarum propter multitudinem rerum, curavimus volentibus quidem legere, ut esset animi oblectatio: studiosis vero, ut facilius possint memoriae commendare: omnibus autem legentibus utilitas conferatur”, i de 29-32, “Veritatem quidem de singulis auctoribus concedentes, ipsi autem secundum datam formam brevitati studentes. Sicut enim novae domus architecto de universa structura curandum est: ei vero, qui pingere curat, quae apta sunt ad ornatum, exquirenda sunt: ita aestimandum est et in nobis. Etenim intellectum colligere, et ordinare sermonem, et curiosius partes singulas quasque disquirere, historiae congruit auctori: breviter vero dictionis sectari, et executiones rerum vitare, brevianti concedendum est”.

(KRÜGER, 1976; CAENEGEM, 1997, 26-32, espec. 30) perquè es limita a parlar de la història mundial només en una part del capítol II i amb l'única finalitat de relacionar el poblament d'Espanya amb les generacions de Noè; a partir d'aquí només alguns moments molt puntuals aporten notícies d'àmbit mundial (conquestes d'Hèrcules i mort, conquesta d'Àfrica per Escipió, proeses godes, etc.). La primera part de la *CdE* queda, doncs, sota una certa indefinició.

Vist tot això i fent nostres els advertiments de D. Poirion⁵⁹ en el sentit que cal ser flexibles en els límits assignats a aquests gèneres (i hi afegiríem que no s'ha de negligir la constant interacció existent entre els gèneres historiogràfics, encara més en el cas de textos facticis com el nostre), optem per utilitzar el terme “crònica” per designar la primera part de la *CdE*, incloent així sota aquest concepte un epítom interpolat com el nostre. I si, a més, hem de decantar-nos per un tipus concret de crònica, caldria pensar que es comporta com una “crònica territorial”, categoria que no hem trobat tipificada com a tal.

Van Houts (1995, 34) adverteix que les cròniques dinàstiques sovint es converteixen en històries del territori, i posa com a exemple les *Gesta* que, efectivament, compleixen aquesta condició⁶⁰. A més, sovint se'n vincula l'aparició a noves i importants conquestes, aspecte que s'avé amb les *Gesta* per les campanyes de Ramon Berenguer IV i també amb la nostra *CdE*, elaborada en temps de Jaume I. Però en aquest gènere la història de la terra es descabdella seguint una nissaga o una dinastia, cosa que no fan els onze primers capítols de la *CdE*, i això impossibilita que la considerem com a tal.

Més avinent, sense ser-hi tampoc exacte, és el que diu Raoul C. van Caenegem sobre les “cròniques nacionals”

“Des histoires en forme de chroniques de portée nationale, régionale ou locale plutôt qu'universelle apparurent tôt. Elles aussi se réfèrent au passé le plus lointain —au moins de façon sommaire—, présentent leurs matériaux en ordre chronologique strict sans se risquer à des interprétations historiques, et se désignent aussi par *chronicon*. Elles sont toutefois beaucoup plus riches en informations détaillées que les chroniques universelles. Habituellement centrées sur une abbaye, une église ou une maison princière, elles se sont parfois muées en véritables histoires régionales ou nationales” (CAENEGEM 1997, 32).

Efectivament, fins a XI(6) la nostra crònica tracta fets i esdeveniments històrics més o menys esquemàtics però essencialment lligats al territori i les diverses dominacions

⁵⁹ POIRION (1986, 149-150) parla de la “diversité des activités relevant de l'écriture historique” i del fet que les cròniques van progressivament ampliant el nivell de relat, van perfeccionant l'escriptura i lluiten per millorar la condició literària dels textos o la cura en les traduccions.

sofertes. És una història d'Espanya i s'hi elogia o s'hi plany el territori, sense gens d'interès dinàstic per detallar la successió personal dels detentors del poder, com sí que feia la *HrH* i també farà la mateixa *CdE* en la segona part⁶¹. Així, la nostra crònica no hi concorda en l'ordre cronològic estricte (els fets de Carlemany del capítol XI(2) i XI(6) són anteriors a bona part dels primers reis de Castella que hi ha al capítol X) ni en l'aversió a les interpretacions històriques i per això tampoc no la podem considerar exactament una “crònica nacional”.

Considerem la *CdE*, doncs, una “crònica territorial” en la seva primera part, que esdevé una genealogia a la segona.

5.2.2.2. *La part genealògica*

Les nostres genealogies sí que responen amb força fidelitat a les característiques del gènere (GÉNICOT, 1976). Molt esquemàtiques en principi, començà des de molt d'hora la tendència a omplir cada regnat amb fets rellevants i altres dades col·laterals, especialment sobre la filiació, que produí en les genealogies un lliscament cap a la crònica, gènere amb el qual interaccionen molt sovint: “Les genres coexistent; ils échangent des données: la généalogie sert d'armature à la chronique et la chronique enrichit la généalogie; ils ne se confondent pas” (GÉNICOT, 1976, 23)⁶².

5.2.2.2.1. La *CdE*, un “text viu”

També les continuacions com les que trobem a la *CdE* són una característica de les genealogies i les situen en el camp dels anomenats “textos vius”.

Aquests, segons Génicot són textos que no es consideren acabats definitivament sinó que poden ser completats indefinidament: “Textes vivants: on entend par là ceux qui ne sont pas coulés dans un moule définitif, que nul ne doit briser, mais qui peuvent être et

⁶⁰ Del mateix tipus seria la *CGPIII*, que la mateixa estudiosa considera una compilació feta sobre cròniques precedents per crear-ne una d'oficial per a la corona d'Aragó. (1995, 20).

⁶¹ I encara dintre d'aquesta segona part genealògica, sembla que les primeres genealogies (Astúries, Castella, Navarra i Aragó fins a Alfonso I el Batallador) es fixen sobretot en la mera successió dels detentors del poder i a partir d'Alfons el Cast i, sobretot, les continuacions comencen a interessar-se també per la filiació dinàstica introduint-hi amb més detalls els matrimonis, fills, etc.

⁶² Afegim-hi encara aquests mots de van CAENEGEM: “Il est frappant de constater comment certaines formes élémentaires d'historiographie se développèrent au terme d'un processus de plusieurs siècles en des ouvrages historiques mûrs et élaborés. Leur origine est à chercher dans de simples listes de noms et de nombres, qui forment le squelette de leur développement. Si elles paraissent fort pauvres dans leur état premier, elles atteignent l'autre extrême au terme de leur évolution: des récits prolixes et pleins de fantaisie, où le noyau factuel ne se laisse plus guère discerner” (1997, 59).

qui sont fréquemment remaniés: retouchés, complétés, continués” (1976, 27).

No és només el cas de les genealogies sinó també de moltes fonts jurídiques, hagiogràfiques, etc. (GÉNICOT, 1976, 27-32). En el tractament crític d'aquests textos, l'interès no consisteix a “restituir-los” en la seva forma inicial sinó precisament a fixar-se en els diferents estadis de la transmissió, prenent-los cada un com una versió corregida i augmentada de l'anterior més aviat que no pas com una còpia.

Un cas que té forts paral·lelismes amb el nostre, encara que d'àmbit jurídic, és exposat en un article de Gonzalo Martínez Díez (1971). Aplicat a les col·leccions canòniques, diu que no es poden menystenir com a “subproductes” totes les refoses, epítoms, etc., perquè de vegades mostren més bé que els originals com s'aplicaven i quines interpretacions es feien de les grans obres⁶³. També adverteix del perill d'editar “acumulativament” —és a dir, refonent-ne les versions— les col·leccions jurídiques (1971, 404) perquè s'estaria oferint un text que no correspondria a cap realitat concreta, és a dir, a cap moment evolutiu real (cas semblant al dels nostres testimonis C i D que són en bona part la mateixa traducció però els editem separadament). Parlant de cròniques —més properes, doncs, al nostre cas— es manifesta en el mateix sentit van Houts: “Once a chronicle had left its place of origin, the original author lost sight of it and no control over it. Every scribe was in effect free to add, interpolate and alter the text as it pleased him. [...] The original text and its continuations were treated as one collective product” (1998, 54).

Per això l'estudi dels textos vius necessita basar-se en uns plantejaments lleugerament diferents dels de l'ecdòtica tradicional: l'objectiu no és arribar a l'arquetip sinó estudiar cada versió. Ja adverteix Génicot que això planteja un greu problema: “Chaque version doit être comparée à son modèle immédiat. Mais, s'il s'est perdu? Elle ne peut être confrontée qu'avec un modèle plus ou moins éloigné et il est alors assez souvent difficile de répartir entre les transcriptions et adaptations successives les variantes qu'elle offre avec ce modèle conservé” (1976, 31). Però tot i les dificultats (els efectes de les quals se senten en el capítol 3 sobre les relacions entre els testimonis, i de les quals també tractem en justificar les comparacions entre traduccions més endavant en aquest mateix capítol 5) cal emprendre aquest tipus d'estudis perquè, fent-hi les reserves necessàries, els resultats que donen són prou profitosos.

⁶³ “Todas estas compilaciones, epítomes y resúmenes a los que quizás no se ha prestado la debida atención, merecen muy bien el interés de los historiadores y cualquier esfuerzo crítico, pues representan mejor que la obra original las corrientes jurídicas y la aplicación del derecho en la época y en las regiones donde fueron redactados. Sabemos además muy bien que gran parte de la herencia clásica, jurídica y no jurídica, alcanzó y se difundió en los siglos alto-medievales a través de esta literatura secundaria de epítomes, sumas y florilegios y su conocimiento nos resulta imprescindible para penetrar en las concepciones jurídicas de esos siglos” (MARTÍNEZ DÍEZ, 1971, 402-403).

5.2.2.3. *La redacció genealògica*

Les caracteritzacions del gènere de les genealogies no acostumen a donar pautes sobre alguns aspectes redaccionals observats en la *CdE* que voldríem destacar.

5.2.2.3.1. Fórmules de redacció

Les fórmules de redacció sofreixen una certa evolució al llarg de la transmissió de la *CdE*. En primer lloc el testimoni A n'enceta una que, més o menys, perdura al llarg del text: "Mortuo ... (nom del rei mort), regnavit ... (nom del rei nou)...". Val a dir que els trets característics de la fórmula són heretats de la *HrH* (no exactament, però sí en l'ús de la construcció d'ablatiu absolut i en esmentar primer el rei mort i després el successor) i que, quan en difereix, la tendència d'A és més aviat cap a homogeneïtzar-la⁶⁴.

El mateix esforç d'unificació va fer modificant, però, la fórmula d'A amb l'interès de deixar en primer lloc de cada regnat el nom del rei nou. Aquest comportament el deduïm dels testimonis E i C, que el tenen en comú. La de devia ser: "... (nom del rei nou), filius ... (nom del rei mort), regnavit (durada del regnat)...". L'esforç d'unificació de el va completar C afegint en molts casos al final del regnat anterior "e lexà un fill apellat ... (nom del rei nou següent)"⁶⁵.

El testimoni G, com que parteix de la *CGPIII* en les parts genealògiques, utilitza majoritàriament la fórmula que hi troba: "...decesso (o "mortuo") eodem comite (o rei, etc.) in dicto comitatu successit ... (nom del comte o rei nou), filius eius, ...", lògicament amb algunes variacions. Els aspectes principals d'aquesta construcció es mantenen al llarg de tots els capítols genealògics.

5.2.2.3.2. Esquema organitzatiu de les informacions

La disposició de les informacions per a cada regnat segueix també un esquema

⁶⁴ Per exemple, *HrH*, IV, XXI, 2-3 "*Aldefonso defuncto* Garsias filius eius successit in regno..."; A "*Mortuo*, autem, *Alfonso*, magno rege, regnavit Garsias...". O també, *HrH*, V, XXIV, 2 "*Post mortem eius* filius eius Sancius, dictus Maior, successit in regimine..."; A "*Et eo mortuo*, regnavit Sanccius, qui dictus est Maior, filius eius pro eo..."

⁶⁵ Les fórmules s'apliquen a partir del capítol XII, ja que a la petita successió dels primers reis gots que apareix al capítol VII, la *CdE* no devia encara haver pres consciència de la seva condició de genealogia, de manera que cada pas d'aquella breu successió és introduït de manera diferent. Més detalls sobre cada un d'aquests testimonis als respectius comentaris, en els apartats de desenvolupament estilístic.

més o menys uniforme. De fet, però, allò que la caracteritza no és tant la igualtat de l'esquema, que presenta una certa mobilitat, sinó l'ordenació de la informació per conceptes, en la qual no se sol seguir l'ordre cronològic dels esdeveniments i s'intenta esgotar un concepte abans de passar al següent. És a dir que, per exemple, s'expliquen primer tots els matrimonis d'un rei abans de detallar-ne les conquestes, entre les quals n'hi ha de molt anteriors a algunes de les mullers que figuren abans en la narració⁶⁶.

L'esquema organitzatiu respon, en general, a aquesta distribució:

- a) Rei mort, rei nou i parentiu.
- b) Matrimonis i fills.
 - Muller(s). De vegades inclou l'ascendència de les mullers o possessions obtingudes per matrimoni.
 - Fills. De vegades precisa les donacions i heretats fetes als fills o els matrimonis de les filles.
- c) Epítets i valoració del regnat.
- d) Fets rellevants i conquestes.
- e) Dades biogràfiques.
 - Anys de regnat, any de la mort, lloc d'enterrament.
- f) Número d'ordre en la successió

Els testimonis A i B segueixen, a grans trets, l'esquema encara que no sempre presenten totes les informacions⁶⁷. L'antecedent varià les *fórmules* de redacció, com hem vist a l'apartat anterior, però va mantenir també l'esquema i el continuà aplicant en els regnats de Jaume I fins a Pere III (la continuació que és conjunta a C i E), amb l'única diferència que separa i desplaça al final de la narració l'esment als fills (les mullers continuen en el concepte b) de l'esquema). L'antecedent "k", en la continuació des de Pere III fins a Ferran I (la que és comuna a C i D), afegí a aquest desplaçament el de la numeració (que comença, doncs, a aparèixer) al principi de la narració. Per a la resta de conceptes continua aplicant el mateix esquema, tret del regnat del rei Martí en què trenca

⁶⁶ L'organització per conceptes deu ser característica en les genealogies ja que també la presenten la de Jaume Domènech *Genealogia regum Navarre et Aragonie et comitum Barchinone* (BdC246), continuada després pels arxivers Jaume Garcia i Pere Miquel Carbonell, i la part genealògica del *Cronicó Barchinonense IV* de Guillem Mascaró (BdC485), o també la *Genealogia* que serví de font a D (cf. el comentari sobre el testimoni D i la versió de BNP13 que donem en l'apèndix II).

⁶⁷ No presenten numeració i en alguns casos n'alteren l'ordre, com per exemple en el regnat de Pere I el Catòlic en què passa la informació sobre el matrimoni i el seu fill Jaume al final de la narració.

l'ordenació per conceptes i el narra cronològicament⁶⁸. El testimoni D, que per als capítols de les successions genealògiques canvia de font i segueix la *Genealogia*, adopta l'esquema d'aquella, no gaire diferent del nostre, igualment amb la numeració al principi i, a partir de Sancho I d'Aragó amb els fills desplaçats al final. En la continuació a partir de Pere III ja no segueix la *Genealogia* i s'acorda amb C, com ja hem comentat.

El cas més rellevant, però, és el de G. Marquilles pren la informació de la *CGPIII*, on està organitzada cronològicament, i l'adapta a l'ordenació per conceptes amb una distribució que segueix amb molta regularitat l'esquema que hem establert més amunt. Els resultats de l'adaptació s'observen amb tota nitidesa en els regnats d'Íñigo Arista, García Íñiguez, Sancho Garcés (els tres primers reis navarresos), Sancho I, Pedro I i Alfonso I d'Aragó i també en els casos d'Alfons I el Cast, Pere I el Catòlic i Jaume I⁶⁹.

Especialment en el testimoni G és ben clar el fet que certes pautes del gènere genealògic, com sembla que es pot considerar l'ordenació per conceptes, són conegudes i seguides per les nostres versions pel que fa a l'esquema organitzatiu, fins al punt que s'adapten les informacions preses de les cròniques (de la *HrH* en el cas d'A o de la *CGPIII* en el cas de G), on apareixen cronològicament, i s'adapten a la plantilla de distribució conceptual més pròpia de les genealogies.

5.2.2.3.3. Pla de l'obra

Des d'una perspectiva més global, observem com el pla de l'obra establert per l'epítom de la *CdE* es manté també al llarg de tota la transmissió. És idèntic per a A, B i C i, en versió resumida, també per a E⁷⁰. Els testimonis D i G l'alteren substituint la genealogia dels reis de Castella per la dels comtes de Barcelona anteriors a la unió amb Aragó i utilitzant altres fonts; per la resta, però, continua invariable.

Entre aquests dos, el cas més simptomàtic i evident del manteniment del pla de la *CdE* és el de G perquè és el testimoni que més d'hora s'allunya de la *CdE* com a font informativa. Marquilles segueix fins al capítol X la nostra crònica, però a partir d'aquell moment l'abandona. La inclusió dels continguts que hem assignat al capítol XI respon també al pla i a les intencionalitats establerts pel primer epítom, és a dir, la inclusió d'una

⁶⁸ Cf., per exemple, la distribució que presenta de les informacions sobre les mullers del rei el testimoni C.

⁶⁹ A partir d'aquí es comporta exactament igual, però l'adaptació és més visible en els regnats esmentats perquè en els següents sovint hi resumeix. Cal destacar també que en els nostres capítols XIII i XIV, G no fa distinció entre els reis de Navarra i d'Aragó i els numera com a reis d'Aragó.

⁷⁰ És diferent el cas de F per la seva brevetat, però el pla subjacent continua essent el mateix. Cf. el comentari sobre el testimoni F al capítol 4 de l'estudi.

explicació dels orígens de la reconquesta catalana després d'haver explicat la castellana de Pelai, vinculant-la a la resistència goda primer i als francs després, amb les figures de Carlemany (a G també Otger Cataló) i els primers comtes, etc., creant així una explicació dels orígens de Catalunya que ja hem vist que era crucial a *G*⁷¹ (no és així a la *CGPIII*, la seva nova font). Igualment, l'ordre en què presenta les genealogies és el de la *CdE* (també diferent del que tenen en l'obra d'on treu la informació, la *CGPIII*) i s'han d'interpretar en el mateix sentit l'eliminació dels reis de Navarra i comtes d'Aragó anteriors a Íñigo Arista que figuraven a la *CGPIII* i l'inici de la successió a partir d'aquest, com a la *CdE*.

També en aquest nivell més global, doncs, observem que les informacions provinents d'altres llocs s'adapten al pla de la *CdE*.

En resum, podem concloure que la *CdE* és un text que presenta dues parts: la primera constitueix una crònica sobre el territori hispànic, resultat d'una compilació construïda com un epítom interpolat de la *HrH*; la segona conté diverses genealogies, en molts testimonis continuades respecte de la primera versió la qual cosa situa la *CdE* en el camp dels "textos vius".

Analitzant la redacció d'aquestes genealogies, se'ns revela una característica de primer ordre pel que fa als mètodes de compilació i de treball, si més no historiogràfic: la reaplicació a tots nivells (fórmules de redacció, esquema organitzatiu de les informacions i estructuració de continguts o pla de l'obra) de la plantilla d'una obra a la informació que prové d'una altra, especialment manifesta en el cas de *G*⁷².

⁷¹ Cf. el comentari sobre G al capítol 4 de l'estudi.

⁷² Cal recordar ara que ja hem trobat un altre fenomen semblant i que evidencia un recurs intel·lectual i de treball idèntic a aquest, que és el de la reaplicació de material retòric a finalitats diferents de les que tenia originalment. Cf. la recapitulació del comentari sobre A, al capítol 4 de l'estudi, i amb més detalls als apartats específics sobre els capítols VIII, IX i X del mateix testimoni.

5.3 LES TRADUCCIONS

Intentem analitzar en aquest apartat les operacions realitzades pels traductors en els textos de la *Cde*, amb l'objectiu de caracteritzar-les. El nostre propòsit no és valorar les traduccions —ni, per descomptat, esmenar-les— sinó fer aflorar els mecanismes de què usaren els traductors per reproduir un altre text lingüísticament diferent. L'anàlisi de traduccions històriques no ens és útil si es dedica a fer distincions entre bons i mals traductors ni judicis sobre les solucions concretes de traducció usades sinó que ens serveix quan ens il·lustra sobre les actituds amb què afrontaven la feina els traductors i sobre quines eren les condicions en què arribaven als receptors els textos implicats, deduint tot això, evidentment, de l'anàlisi d'aquelles solucions concretes.

És per això que, a part de comentar les característiques observades de manera general en cada traducció, hem assajat de fer una categorització de les adaptacions produïdes en el procés de traducció que pugui servir de fil conductor per a l'anàlisi de cada text, la qual explicarem a mesura que l'anem aplicant a la traducció B^b. Aquesta categorització sorgeix del cas concret dels nostres textos i pretén centrar-se en criteris traductològics, proveint-se per a l'anàlisi de categories que tipifiquin les operacions que hi aplicaren els traductors. En algun cas, proposa divisions no habituals. Per exemple, distingeix entre diferents tipus d'ampliació del text, tradicionalment incloses en l'*amplificatio* de la retòrica: l'*equivalència ampliativa*, entre termes o expressions amb el mateix significat però més concrets, o explícits on eren implícits, o per incorporació de termes en el cas de les expressions multinominals; l'*ampliació*, en la qual s'afegeixen informacions o qualificacions, etc., a termes que ja sortien a l'original; les *addicions*, que són idees incorporades de nou en la traducció; i, fins i tot, alguns casos de les operacions que hem anomenat d'*interpretació*, quan es volen restituir en una acció passos que no figuraven detallats a l'original però que s'hi havien de produir lògicament. Aquesta disgregació de recursos que pertanyen generalment a l'*amplificatio* es justifica perquè aquest és un terme adequat a l'anàlisi retòrica, però traductològicament és útil poder distingir entre diferents tipologies d'amplificació (les que anomenarem, en conjunt, operacions d'*expansió*) perquè permeten perfilar més bé les actituds del traductor envers els textos que tracta. No mostra la mateixa actitud un traductor que es limiti a afegir comentaris o adjectius als termes que ja troba a l'original, que un altre que hi incorpori idees noves o el farceixi amb interpolacions d'altres textos, ni tampoc el que es limita a canviar alguns termes equivalents o afegir-ne perquè estilísticament li semblen més adients, encara que en tots tres casos ofereixin com a resultat un text "amplificat" o

“expandit”. La nostra anàlisi té com a objecte l’actitud des de la qual s’empren la traducció i els recursos desenvolupats per un traductor, entès com a mediador entre dos textos. La finalitat de l’anàlisi és intentar objectivar, en el grau que sigui possible, les impressions que produeix la lectura de les traduccions resultants, afegint-hi l’interès de comparar dues traduccions de la mateixa crònica realitzades amb un segle, aproximadament, de diferència.

És clar que el problema metodològic més important per a la comparació que ens disposem a fer és la indefinició del concepte d’“original” quan l’intentem aplicar a passos de la transmissió que no podem veure realment. Caldrà acontentar-se amb allò que en podem deduir a través d’altres testimonis, i estem convençuts que això no desvirtua les conclusions generals que puguem extreure de la comparació.

En general, ja hem abordat aquesta mena de problema en parlar més amunt en aquest mateix capítol, a l’apartat sobre els gèneres historiogràfics i la *CdE*, dels textos considerats “vius”, com és el nostre cas. En aquell lloc hi hem recollit unes consideracions crítiques, bàsicament de Génicot (1976), que ja advertien sobre aquestes dificultats però que igualment consideraven que valia l’esforç la comparació dels textos. Valguin ara aquí com a justificació de la metodologia emprada en comparar les traduccions.

5.3.1 La traducció B^b

La branca de l'antecedent que hem anomenat es compon, almenys, del testimoni B i d'un antecedent intermedi que anomenem "b", català, per al qual hem proposat la data de 1337, data que no ha estat desmentida per la caracterització lingüística que n'hem fet⁷³. La primera traducció catalana de la *CdE*, doncs, és aquesta traducció B^b. Com ja passava en parlar de la llengua del testimoni, el fet que estiguem suposant una traducció anterior a la data del manuscrit que ens en transmet el text la deixa sempre subjecta a la possibilitat que en la còpia del segle XV s'hi hagin introduït retocs que puguin disfressar la visió que ara en tenim, però no creiem que això impedeixi de treure'n conclusions vàlides en els aspectes generals. Per caracteritzar, doncs, la traducció B^b hauríem d'analitzar les operacions practicades sobre el seu text original, que és l'antecedent , al qual només podem accedir a través del que A ens mostra de com era i per deduccions de la comparació dels altres testimonis. Tampoc aquest obstacle invalida, a parer nostre, les conclusions que es puguin treure sobre les qüestions generals, especialment perquè tots aquests testimonis i antecedents pertanyen al que hem anomenat Nucli inicial en la transmissió de la *CdE* i ja hem vist com guarden força cohesió entre si⁷⁴.

Per a la més fàcil exposició de les operacions practicades en la traducció , les hem dividides en dos grans àmbits: el de l'adaptació sintàctica i el de l'adaptació semàntica⁷⁵.

ADAPTACIÓ SINTÀCTICA

Observem el comportament del testimoni B respecte de les construccions sintàctiques llatines presents a A menys fàcilment transportables al català: les construccions amb formes no personals del verb i les construccions amb verbs passius⁷⁶.

⁷³ Cf. l'apartat de relació entre testimonis al capítol 3 de l'estudi i l'apartat específic per al testimoni B al capítol 4 de l'estudi.

⁷⁴ Els casos en què hi ha dubte sobre l'atribució de l'operació a una traducció o a un antecedent, encapçalem l'exemple amb un asterisc (*).

⁷⁵ Malgrat la consciència que els canvis sintàctics i d'altres tipus poden portar implícits canvis o matisos en el camp semàntic, considerem que aquesta distinció i les que apareixeran més endavant ofereixen rendibilitat suficient per al nostre objectiu de caracteritzar la traducció.

⁷⁶ No tractem casos en què és més fàcil la correspondència entre aquestes dues llengües, com les construccions causals o temporals amb CUM + subj. / ind., o bé les de relatiu, incloses les que utilitzen *on* com a consecutiu, etc.

Construccions amb formes no personals del verb

Construccions d'ablatiu absolut

La tendència general de B^b es decanta cap a la destrucció dels ablatius absoluts, en el sentit que la construcció absoluta perd el caràcter propi d'estructura adverbial i adjectiva autònoma, i esdevé una oració amb verb en forma personal, coordinada o subordinada a la que acollia l'ablatiu absolut llatí. Per exemple:

- I A: ...testante Luchano philosopho...; B: ...e açò fa testimoni un filosof, Luchà, ...
 III A: ...dimissoque eis pro rege Hispano...; B: ...ell los jequí per rey...
 IV A: ...tota Hispania fere suis victoriis incurvata...; B: ell venssé e subjuguà Spanya a la senyoria de Roma...
 IV A: ...expulsa dominacione grecorum...; B: ...la senyoria dels grechs fo ffora de Spanya...
 VII A: ...eversa urbe et incensa...; B: ...enderrocaren la dita ciutat e y meteren foch...
 VIII A: ...uxore sibi revelante...; B: ...açò li dix sa muller matexa...
 IX A: ...ducente eos comite Iuliano...; B: ...la qual amenà lo comte Julià...
 X A: ...castitate servata...; B: ...foçen casts e visquessen castament...
 XI(2) A: ...divino miraculo muris per se cadentibus...; B: ...e ab gran miracle que Déus hi mostrà, ço és que los murs caygueren per ells mateixs...
 XIV A: ...sagita percussus...; B: ...fou ferit d'una sageta...

Altres exemples: III va ajustar grans companyes; III van pendre e deguastar; IV havia en Roma II emperadors; V e aquella tragueren de la senyoria de Roma; VIII e gitaren-ne la senyoria dels romans; VIII E donava eximpli de si matex a sos sotsmesos; VIII E com [...] tornàs de la misatgeria; VIII ell féu relació de la sua misatgeria; X qui consellava als crestians; XII Alfonso [...] regnà molt discretament e profitosa a Déu e al regne e a la sgleya, per què ells foren molt examplats, e puy morí (*Regno et ecclesia fide christianorum per ipsum plurimum ampliatis, requievit in Domino*).

Algunes vegades, però, sí que es manté el caràcter adverbial de l'ablatiu absolut a través de construccions temporals,

- IV A: ...romanis tenentibus...; B: ...mentre los romans tenien...
 VII A: ...et, eo sepulto, ...; B: ...e com l'agren soterrat...

de construccions de participi passat,

- III A: ...et, obtenta Hispania, ...; B: E axí com ach conquesta tota Spanya e mesa sots sa senyoria...
 VIII A: ...inspectis ceteris mundi partibus...; B: ...esguardades les altres partides del món...
 VIII A: ...tempore supradicto...; B: ...tot lo damunt dit ffet...
 XI(2) A: ...cognita strage suorum...; B: ...coneguda la mort dels seus...

de construccions causals, o temporals-causals,

- IX A: ...capta Hispania et interfecto rege Roderico...; B: ...com los sarraïns aguessen conquesta Spanya...
 X A: Bello [...] consumato...; B: Com la batalla [...] fos acabada...
 XII A: Mortuo [...] Ordonio...; B: E com Ordinus fos mort...
 XII A: Mortuo [...] ipso, regnaverunt filii sui...; B: E axí com ell fou mort, cascun de sos fills succeí...

amb fórmules equivalents al significat de la construcció d'ablatiu absolut sencera o resolent-los com a complements circumstancials

- X A: ...nullo eis resistente...; B: ...sens tot contrast...
 X A: ...sicque, tali iudicio...; B: ...axí que per semblant manera...

Construccions amb participis presents

Igual com en el cas anterior, la majoria de participis presents que trobem a A són destruïts a B^b convertint-los en formes personals. Per exemple:

- III A: ...ascendens in navibus...; B: ...pujà en les naus...
 IV A: ...patrem et patruos [...] cupiens vindicare...; B: ...e volch venjar la mort de son pare e de son avonclo...
 VIII A: ...sed iste, in Cantabriam *fugiens* evassit furiam *prosequentis*...; B: ...mas ell *fugí* a la hira *del reye* ss'amaguà en Cantàbria...
 X A: Hic Pelagius, fugiens a facie Utice...; B: ...aquell noble baró Palegi qui, com fos perseguit en aquell temps per lo rey Uritza...
 X A: ...unde veniens in Asturias...; B: E vench-se'n en la terra de les Stúries...
 X A: ...circuiens per omnes Asturias montes et valles...; B: ...e anà entorn de les Histúries...
 XI(2) A: Transseuntes denique per Vasconia...; B: E passaren per Guascunya...
 XII A: ...sarracenos [...] ad suum regnum pertinentes...; B: ...los moros qui a ell se pertanyia...

Altres exemples: II habitaren en los munts Piraneus; II anediren-hi lo nom de una stela; II E puy anaren per les altres partides; II E pus que foren aquí; III E puy anà avant e ach altres batalles; III E puy anà avant al regne de Ebèticha; III E puy Èrcules anà avant e deguastà la província de Cartagènia; III E puy anà més avant; IV lo dit Dacià intrà en Araguó; VIII E ells passaren la mar e anaren-se'n al comte Tirigitanum; X passaren los muntz Piraneus; X e amà més honradament morir en batalla; X E de totes les partz de les Estúries vengren los crestians qui amaguats eren a ell; X E com Palegi viu açò hi aquest tan gran miracle, va ixir de la splugua; X E com lo príncep dels sarrayns viu açò, ach gran dolor de la mort de la sua gent; X e y meseren lo senyal de la creu; XI(2) vengren a Panpalona e aquella ffortment combateren; XI(2) car havien hoÿt que Carles Magnes; XI(2) jatssia que molt fortment contrastassen e-s defenessen; XIII e puy devallà als plans de Navarra.

Alguns casos de formes del participi present surten a B^b però no amb valor verbal sinó adjectiu

- X A: ...Copha [...] qui erat consenciens prodicione...; B: ...car ell ffo consentent a la dita traÿció...

L'aclaparadora majoria de participis presents convertits en forma verbal personal no impedeix que en alguns casos es resolguin com a gerundis

- X A: ..et invenit multos christianos [...] quos spiritu [...] confortabat, dicens quod...;
 B: ...e trobà molts crestians [...] los quals per sperit de ffortalesa [...] confortà, dient-los que...
 XI(2) A: Et per Rocidas Valles transsitum facientes...; B: E passant per Ronssesvals...

Construccions de participi futur

Trobem a A una sola construcció de participi futur, que B^b converteix en una oració final, atenent al sentit d'intencionalitat del futur⁷⁷

*X A: ...cum Pelagio principe pugnaturus...; B: ...per tal que ab Palegi ensemps faés guerra contra los sarraïns...

Construccions de gerundiu i gerundi

B^b respecta en la majoria de casos de gerundiu el valor final o d'obligació que expressen

IV A: ...ad subiugandum Ispaniam [...] et extrahendam de dominacione grecorum...; B: ...a pendre e a subjugar Spanya...

IV A: ...ad gubernandum Ispaniam et ad prosequendum christianos...; B: ...que governàs Spanya...

XI(2) A: ...audientes quod Carolus causa bellandi redisset...; B: ...car havien hoÿt que Carles Magnes era intrat en Spanya per haver batalla...

XIV A: ...reginam condempnandam morti, vel duello certamine salvandam; B: ...que la reyna que-s devia scusar d'aquell crim per batalla de un chavaller per altre

i també en les fórmules més o menys fixades de la narració

II A: Sciendum est, primo, quod...; B: Devets saber primerament que...

V A: Sciendum est quod ante adventum Christi...; B: E devets saber que ans del aveniment de Jhesuchrist...

VI A: Sciendum est, preterea, quod goti...; B: Devets saber que ells...

VIII A: Unde videndum est...; B: Per la qual rahó devetz veure...

VIII A: Et est sciendum quod due fuerunt...; B: E devetz saber que dues fforen...

VIII A: ...sed magis credendum est de uxore...; B: ...mas més deu hom creure de ssa muller...

Això, però, no impedeix de trobar alguns gerundius en què s'ha perdut el sentit de finalitat o obligatorietat

III A: ...populis qui secum ad Gualliciam venerant captam tradidit habitandam...; B: Poblà-hi aquells qui eren venguts ab ell...

IX A: ...si verum esset quod eis Ispaniam traderet ocupandam...; B: ...si era veritat [...] que ell los lliuraria Spanya...

En el terreny dels gerundis, el text d'A és molt més escàs i B^b sol desfer-los

X A: Et istis fraudibus circumveniendi...; B: E sots aquestes covinenses...

XI(2) A: Et montes Pirineos transsivit intrando Cathaloniam...; B: ...passà los muntz Piraneus e vench a Gerona...

XIV A: ...et eam Burgis vocabit quia ex burgellis eam multis in unum populando adunavit, ...; B: E per ço com de molts burgueses ell la poblà, mès-li nom Burguos

XV A: Et multa castra preliando abstulit sarracenis; B: ...e moltz castells tolch a sarraïns...

Construccions d'infiniu

⁷⁷ Val a dir, a més, que C i D també presenten una construcció final, la qual cosa fa

El text de B^b segueix, en general sense problemes, l'ús dels infinitius. Quan s'encara amb infinitius perfets d'A els resol amb oracions completives. En aquestes frases, la tria dels temps verbals és coherent, com per exemple

X A: Cum audisset *subcubuisse* exercitum christianum et sarraceni delicias Ispanie et quanta desiderabilia *possedisset*...; B: E com agués hoÿt dir que la ost dels crestians *era stada vençuda* e que los sarraïns *poceïen* los delitz e les riqueses de Spanya...

on el primer és convertit en un plusquamperfet passiu i el segon en un imperfect actiu llimant així el caràcter perfectiu de la segona acció, cosa que precisament hi escau. Altres exemples ho confirmen, amb frases que són, com normalment correspon, subordinades completives de complement directe introduïdes amb la conjunció *que*

X A: ...suspiciatus est comitem Iulianum et filios Utice [...] in hoc consentisse...; B: ...penssà's que lo comte Julià e lo fill del rey Uritza *consentissen* en aquesta traïció d'ells...

XIV A: ...super hoc nichill veri scire...; B: ...que no y sabien res de veritat...

Algunes vegades simplement opta per una altra construcció⁷⁸

XIII A: Et inter incolas illius terre principatum meruit obtinere; B: ...aquells [...] faeren-ne llur príncep

Construccions amb verbs passius

Al costat de casos en què B^b manté les construccions passives que trobem a A, n'hi ha també d'altres en què les converteix en actives. Per exemple:

I A: Videamus, ergo, breviter a quibus gentibus fuit inhabitata...; B: Vejam, donques, breument quals gentz habitaren...

VIII A: ...a rege Roderico miteretur...; B: ...lo dit rey lo tramès...

Altres exemples: I E puy los romans ab moltes batalles la subjuguaren ab plena senyoria e la posseïren; I E en alguna partida desliurà; I E com los guots ne gitaren los romans, e ço fo un noble rey dels guots; III pujà en les naus e anà-sse'n en Itàlia; IV per açò com ach conquesta Spanya, fferen-lo cònsol de Roma; IV e los romans senyorejaren Spanya molt fortment; VII e subjugà-la a si lo rey dels gots; VII elegiren per rey un seu cosí qui havia nom Alcolffus; VIII los ditz guotz faeren la lig guòtica; X penssà's que lo comte Julià.

Algunes vegades prenen forma de passiva pronominal, respectant així un cert valor d'impersonalitat de les construccions originals

VI A: ...fluminibus et fontibus irriguatur in maiori parte...; B: ...la major partida se regua per flums e per fonts...

VIII A: ...in Ispania in causis alleguatur...; B: ...se al-legua en Spanya...

pensar que el canvi sintàctic es podria haver produït ja en un antecedent llatí com .

⁷⁸ En un altre cas (IX comitem Iulianum non fecte sed voluntarie insurrexisse contra christianos) s'ha modificat lleugerament l'estructura, però acaba resolt amb una construcció d'infinitiu en la traducció: lo comte Julià [...] que no ho deya fentament ans s'i prenía ab cor de *attendre contra los crestians...*.

Altres exemples: VIII e-ncara vuy en dia diu hom aquella terra; XI(2) mentre aquestes coses [...] se feyen; XI(2) segons que-s troba en los privilegis antichs.

Rars són els casos en què una construcció activa d'A esdevingui passiva a B^b, però en trobem algun de passiva pronominal

X A: ...excepta civitate Tholosana, quam nunquam capere potuerunt...; B: ...acceptat la ciutat de Tholosa que jamás no-s poch pendre ni haver...

i el cas ja esmentat de la construcció d'infinitiu perfet que esdevé passiva.

ADAPTACIÓ SEMÀNTICA

Hem intentat d'establir categories entre els molts nivells d'adaptació semàntica que poden generar les operacions que s'apliquen a termes, frases i passatges sencers en la traducció B^b. Hem intentat diferenciar els casos en què l'adaptació afecta sobretot termes concrets i aquells en què l'operació afecta frases o fragments sencers. També hem considerat necessari distingir entre aquelles variacions que només difereixen de l'original en matisos i aquelles que suposen canvis de més entitat en el significat resultant⁷⁹.

Equivalència

Les operacions d'equivalència són aquelles en què el significat del terme o termes traduïts és equivalent dins de la frase al del terme o termes originals, tot i que, lògicament, n'ha de variar algun matis. Hem distingit entre tres tipus d'equivalència:

Reductiva

Les adaptacions incloses dins de l'equivalència poden tendir a utilitzar termes intercanviables amb els originals però menys concrets, o a reduir-ne la varietat, l'expressivitat, etc. De totes aquestes possibilitats trobem exemples a B^b. Utilitza termes menys concrets o menys expressius,

X A: ...clades Herculis...; B: ...les mortz de Èrcules...

XI(2) A: ...gladio trucidavit...; B: ...ocis...

XIV A: Et traxit filios regis ad parte...; B: ...se'n vench als II fills del rey

Altres exemples: VIII la *terra* qui és dessà el Roze (*regionem*); VIII e *moltes* concubines (*infinitas*); XI(2) lo rey Carles Magnes, coneguda la *mort* dels seus (*strage suorum*); XII Hordinus[...] qui contra los sarraïns *ach moltes batalles* (*feliciter pugnavit*); XV fo fet rey e coronat (*in regni solio collocatus*)

redueix la varietat de termes originals,

⁷⁹ Igualment com ja hem advertit abans, la categorització té algunes parcel·les en les quals pot ser titllada d'arbitrària, però creiem que això no n'invalida la rendibilitat per a l'objectiu d'analitzar els aspectes generals de la traducció.

- IV A: ...Et sic expulsa *dominacione* grecorum, Romano Inperio Ispania *fuit subiecta*, et fuit sub *potestate et dominacione* romanorum...; B: E per aytal manera la *senyoria* dels grechs fo ffora de Spanya e los romans *senyorejaren* Spanya molt fortment. E fo Spanya sots la *senyoria* de Roma...
- VIII A: ...Utica, multum pravus et *scelerossus* [...] Iste [...] cum esset multum *flagiciosus*...; B: ...Uritza, qui era hom molt cruhel e *peccador* [...] e com ell fos molt *peccador*...
- X A: Enim, civitates quas non poterant eis subiuguare, *falso federe* deceperunt Cophia, Ispalenci episcopo, de quo superius diximus qui erat consenciens prodicioni, eis suadente *quod possent vivere sub tributo et quod terram tenerent pacifice*. Et istis *fraudibus* circumveniendi, reddebant opida et civitates sarracenis. B: Emperò, les ciutats que no podien pendre per força, ab falses *covinenses* patis enganaven. E açò consentia lo maleyt archibisbe de Xibília, qui consellava als crestians que-s retessen sots *alguna falssa covinenssa*, car ell ffo consintent a la dita traïció, segons que demunt avem dit. E sots aquestes *covinenses* los crestians retien les ciutats e los castells als sarraïns, e ells depuys no-ls tenien neguna *covinenssa*...

elimina termes en la traducció, de vegades destruint una expressió més retòrica,

- VIII A: ...concubinas *unam vel plures* haberent...; B: ...*moltes* concubines...
- X A: Postea in tantum predicta *pestis et destructio* invaluit...; B: Aprés d'açò la dita *pastilència* cresqué tant...
- XI(2) A: ...victor extitit *gloriosus*...; B: ...ffo vencedor...
- Altres exemples: VIII ab gran traïció (*falsa prodicione et machinacione*); X ciutat chatedral que no fos *presa* ho *enderrocada* (aut *incensa* aut *diruta* aut *capta*); X e tots los altres qui-n scaparen tots moriren a mala mort (*Reliqui vero qui fugerant ab hiis quos Pelagius reliquerat cedibus perierunt*); XV e als seus fort liberal e benigne (*et suis benignus, propicius et liberalis*); XV Jachme [...] fo molt struch contre moros (*fuit benignus, pius et strenus in armis*).

converteix en implícits termes explícits

- IV A: Post hic, autem, *Scipio Adolescens* filius Scipionis Maioris...; B: E puys vench *un altre baró*, qui era fill de Cipio lo Major
- *V A: ...CXL annos ex condicione Terrachone...; B: ...aprés açò... (la reducció devia ser a)

o converteix en un terme concret una expressió completa

- XI(2) A: ...diem suum clausit extremum...; B: ...morí...
- XII A: ...requievit in Domino vita et virtutibus gloriosus; B: ...morí.

Amplativa

Inversament a allò que hem vist en els casos anteriors, de vegades la traducció utilitza termes més concrets respecte de l'original, o n'amplia la varietat, o la capacitat expressiva. La fórmula més corrent que hi trobem és la que consisteix a traduir amb dos termes un de sol de l'original, construcció que s'anomena expressió multinominal o binomi (WITTLIN, 1991):

- IV A: ...*interfecti* sunt...; B: ...foren *mortz e vençutz*..
- X A: ...gentis gotice fortitudine iam *contracta*...; B: ...e la fortalesa dels guots fou tota *atridada e foragitada* ...

Altres exemples: II partides e províncies (*partes*); V tingueren e poceïren (*tenuerunt*); VI ells agueren llur eximent e llur linatge (*originem*); VIII princeps e senyories (*regibus*); X vàcua e buyda (*vacuata*); X falses covinenses e patis (*federè*); XI(2) jatsia que molt forment contrastassen e-s defenessen (*resistentes*); XII comtes e richs hòmens (*comitum*); XIII fo deguastada e guarrejada (*vastarentur*); XIII llarch e franch e bo d'armes (*largus et probus*).

altres vegades la parella es forma a base del terme que es vol definir i un equivalent que el defineix,

X A: ...sagitariis...; B: ...arqués sagitaris...

L'equivalència ampliatiua també pot consistir en l'aparició d'un terme més concret,

X A: ...cum mille hominibus...; B: ...ab mil crestians...

XIV A: ...diram, contra matrem, infamiam coram patre possuit; B: ...acusà sa mare denant son pare de crim de adulteri...

en la conversió d'un terme implícit en explícit,

IV A: ...cum parentibus suis...; B: ...ab son pare e ssa mare...

XIII A: ...incolas illius terre...; B: ...aquells qui eren poblats *en les parts de Navarra* ...

XIII A: ...a quodam nobili viro fuit nutritus et [...] successit in regno patris sui; B: ...un noble hom *de Navarra* nodrí l'infant. E succehí lo regne *de Navarra* per son pare

també en l'aparició de mots gramaticals (en aquest cas, fent explícits els subjectes de cada frase)

XIV A: ... sentiit se mortaliter vulneratum et adiuravit filios suos Petrum et Alfonsus quod nunquam ab obcdione recederent nec corpus eius, si ipsum contigeret mori, traderent sepulture...; B: E, com *ell* se sentís mortalment nafrat, *ell* féu jurar a sos fills, ço és en Pedro e n'Alfonço, que si *ell* moria que *ells* jamés no-l soterassen ne-l levassen...

o en el desenvolupament d'una expressió a partir d'un sol terme

X A: ...Aldefonsus catholicus...; B: ...*un baró qui havia nom Alfonsso, molt cathòlic crestià*...⁸⁰

X A: ...mortuo [...] Pelagio...; B: E com Palegi ffo passat d'aquest segle...

XI(2) A: ...divino miraculo...; B: ...ab gran miracle que Déus hi mostrà...

XIV A: ...strenuus, bonus et probatus...; B: ...era molt bo e ben afrenat e moltes bones condicions havia...

Entre registres

⁸⁰ És molt general l'expressió "qui havia nom ..." o "qui ach nom..." quan dóna per primer cop el nom d'un personatge o altres noms propis. La consignem només en aquest exemple, però la trobem pertot. Igualment present pertot és l'expressió "lo dit / la dita / los

Es tracta de la utilització de termes o expressions més col·loquials o més corrents que les de l'original, sovint per evitar cultismes, etc. Per exemple,

III A: ...habundabat gregibus et armentis...; B: ...havia tot lo món de bestiar...

III A: ...pire ardente...; B: ...en un forn cremant...⁸¹

VIII A: ...indignatus...; B: ...molt dolent...

IX A: ...loca maritima...; B: ...lochs riba mar...

X A: ...ignominiam gente sue...; B: ...tantz de mals...

XIV A: ...propter consanguinitatem...; B: ...per ço com eren parentz...

Altres exemples: II a sol ponent (*occidentem*); VI envers la tremuntana (*plagua septentrionalh*); VI eren los millors del món (*singulares*); VII anomenaven lo nom de Jhesuchrist (*nomen Domini invocassen*); *VII mori a son lit (*propria morte est defunctus*) (aquesta reducció podria haver estat ja a); VIII durà [...] poch més o menys (*ferè*); VIII volent anedir mal a mals (*iniquitatem iniquitati*); VIII no ach pecat al món que en ell no fos (*nullo vicio se substraxit*); IX que no ho deya fentament ans s'i prenia ab cor (*non fite sed voluntariè*); IX l'ús de les armes fo-los strany (*facti dessidens et inbecille*); IX se combateren baronilment (*dure instantibus franguntur acies christiane*); X part tota mesura (*ultra modum*); X ach de sa muller (*Genuit*); X mori a son lit bonament (*propia morte vitam finivit*)⁸²; XI(2) que si no-ls faïe mal (*si ab eorum infestacione cessare*); XIII E com fo fora pubillar edat (*transsactis infancie et puericie etatis et annis*); *XIII molt forts e molt ferm stava (*constantissimus persisteba*) (la mateixa solució a C indica que ja devia trobar-la a); XIV ne seria fellò (*gravaretur*); XV molt bon d'armes (*in armis serenissimus*)

Glossa

En la glossa, el significat del terme és definit o explicat. De vegades, el terme és explícit i l'explicació n'ofereix una definició o un equivalent actual,

III A: ...civitatem Ispalis populavit...; B: ...e poblà la ciutat de Ipsalim, so és Xibília...

Altres exemples: III e més nom a la terra Urgellum [...] e ara a nom Urgell; V havia destruïda Cartagènia, qui ara ha nom Tunis; VI e la terra d'aquells qui són apellats Amosonis (ara los diu hom Tartres); VIII e ss'amaguà en Cantàbria, qui ara és dita Navarra; VIII la terra d'Àfrica, qui ara a nom Barberia.

o bé apareix només la definició o l'explicació, per exemple per evitar cultismes

III A: ...vir [...] *incredibilis* fortitudinis...; B: ...hom [...] molt forts, axí que no ho poria hom creure, ...

VII A: ...quod omnibus *indulserunt*...; B: ...que tots aquells [...] reeberen a mercè...

IX A: ...et, fugua *inutili*, perierunt; B: ...Fogiren de fuyta qui no-ls profità res...

X A: ...inexpugnabilis...; B: ...la qual no-s podia combatre...

XIII A: ...*incolas* illius terre...; B: ...aquells qui eren poblats...

XIV A: ...duello certamine...; B: ...per batalla de un chavaller per altre...

Altres exemples: I aquells qui primerament la poblaren (*primis habitatoribus*); VII E la ciutat qui tostemps havia aguda victòria (*urbs [...] victrix*); X axí com hom qui va entorn (*quasi girovagus*); X féu manament [...] en aquells qui tiraven ab fones (*fundibularis*).

Ampliació

dots / les dites" usades com a determinant presentador davant de noms propis. La presència d'aquesta expressió constitueix també un cas d'equivalència ampliativa.

⁸¹ Podríem pensar que el "forn" de B sigui una mala lectura de "foc" a l'antecedent "b".

El significat d'un terme, present en el text original i en la traducció, és ampliat en traduir-lo. L'ampliació pot aportar alguna informació nova vinculada al terme

- II A: Sem, autem, qui...; B: E aquell Sem, *qui era major*, ...
 VI A: ...dicit poeta...; B: ...e un poeta *apellats Guorion*..
 VII A: ...quod omnibus indulserunt...; B: ...que tots aquells [...] reberen a mercè, *que no·ls ffaeren punt de mal*..
 VIII A: ...multum flagiciosus...; B: ...molt peccador, *specialment de peccat de carnalitat* ...
 X A: ...cum sarracenis sepius dimicavit et civitates multas occupatas ab eis christianis potencie redonavit...; B: ...ab los sarraïns ach moltes batalles e *molts castells e viles los tolçfos* quals tornaren als crestians e *moltes ciutats axí matex*,...
 XIII A: ...vir quidam nobilis venit ex Bigorrie comitatu...; B: ...un noble baró de Baguorria *qui vench dels ports del dit lloch*.
 XIV A: Habuit, etiam, alium filium...; B: Hach encara un altre fill *bort*..
 XIV A: ...super hoc nichill veri scire...; B: ...que no y sabien res de veritat e *que per malvolenssa o havien dit*

Altres exemples: III torres moltes e fortz (*turres fortissima*); VI de gran statura e de gran coratge (*magnitudine audaces*); VIII pres-lo per la guola e trasch-li los ulls (*utroque lumine orbatum fecit*); X viure sots tribut demest los sarraïns (*vivere sub tributò*); X va'ls fer pendre per la guola e féu-los tolre lo cap (*capitibus ac vita privavit*); XII poblà Oventum e Planència (*populavit Palenciam*)⁸³

o pot ampliar-ne el concepte amb una valoració, matís o recurs expressiu nous

- III A: ...vir magne stature et incredibilis fortitudinis...; B: ...hom molt gran de persona e fo hom molt forts, axí que no ho poria hom creure, *tant era forts e règeu*..
 VIII A: ...Pelagium [...] bone indolis, ...; B: ...un altre rich hom de sa terra, *qui era bon hom d'armes e bon crestià*.

Altres exemples: III vench-li gran dolor en sa persona, tan gran que per sobre de dolor se més en un forn cremant (*dolore corporali vexatus, pire ardente [...] se iniessit*); VI com aytals perssones tan nobles tan nobla terra havien mester (*cum talibus talis patria deceret*); VIII ab plen poder e benaventurat e ab gran pau (*felici dominacione*); VIII molt savi e molt cautalos quant al món (*stutus et cautelosus*); *X que per artifici de Déu era feyta en una muntaya (*quasi divino artificio*) (la referència a la muntanya podria haver estat ja a).

o bé pot ampliar-lo recordant-ne o anticipant-ne alguna característica

- VIII A: ...quare [...] filius regis Utice [...] contra fratres et patria [...] insurrexerunt...; B: ...per què [...] los fills del rey Uritza [...] *qui en aquella traýció conssentiren, per qual rahó ho faeren* que [...] se llevaren contre llurs frares christians e contra la terra de Spanya...
 VIII A: ...comes Iulianus stuprum comperit...; B: ...ell atrobà ço que lo rey havia feyt, *com per força avia jagut carnalment ab sa muller* ...
 *IX A: ...cum Rodericus rex hoc intelixisset...; B: ...com lo rey Rodrigo ho_ aquestes coses e *que·ls sarraïns eren statz en Spanya ab conssentiment del comte Julià*..⁸⁴
 X A: ...reddebant opida et civitates sarracenis... B: ...retien les ciutats e los castells als sarraïns, e *ells depuys no·ls tenien negunacovinenssa*,...

⁸² La mateixa expressió surt més amunt corresponent també a la mateixa fórmula llatina.

⁸³ *Palenciam* és error d'A per *Plasenciam* (cf. PC70).

⁸⁴ Aquesta ampliació ja devia ser a l'antecedent (cf. PC34) i no és atribuïble a la traducció.

XIII A: ...regnavit Sanccius, qui dictus est Maior, ...; B: ...regnà son fill, qui fo dit Xanxo Major, *lo qual ach dos fills de sa muller, ço és en Ferrando e en Sanxo...*⁸⁵

Altres exemples: VIII ell tractà la traïció ab los sarraïns, axí con hoyrets (*cum sarracenis de falsa prodicione tractavit*); X vengren los crestians qui amaguats eren (*concurrentes*).

Alteració

Es tracta de la inclusió, eliminació o substitució de termes en la traducció, amb resultat d'alteració del significat.

II A: ...secundum ebraicam *tradicionem*...; B: ...segons la *veritat* dels juheus...

IV A: ...beatus Acisclus et sancta Victoria...; B: ...santa Iscla e sent Victorià...

*VI A: Harum que vocantur Amazonem, *femine* relicte a viris suis, armis bellicis claruerunt et partem Assie *subiacerunt*, Armeniam, Siriam, Ciciliam, Gualaciam domuerunt...; B: ... e tota la terra d'Àsia *subjugaren e la terra* d'aquells qui són apellats Amosonis (ara los diu hom Tartres), qui són sens nombre *hòmens* ha cavall. E axí meteix *subjugaren* Síria e Ermínia e Sisília e Guallícia⁸⁶.

VII A: ...gentem barberam...; B: ...los sarraïns...⁸⁷

VIII A: ...iudeos plurimum honoravit et eis libertates et maiora privilegia quam ecclesiam habere consueverat concessit; B: ...honrà tant los juheus e-ls donà tants privilegis *que més los amava que los clerguèse tolia los privilegis a la esgleya e donava-los als juheus*.⁸⁸

XI(2) A: ...cum glorioso exercitu ducum, comitum et aliorum nobilium virorum...; B: ...ab molt gloriosa companya de *cavallers* e comtes e nobles hòmens...

XIV A: ...castra et possessiones in Aragonia...; B: ...moltes pcessions ach en Chatalunya...

Altres exemples: VI per Natamerit, rey dels gotz (*a Tamari, regina gotica*)⁸⁹; VIII era ffort bon hom e bon crestià e ben nodrit (*placidus et elegantis formæ*); IX Algezire de Spanya (*Aliezira de Alfadra*); X entorn de les Histúries (*per omnes Asturias*); XI(2) edificà e dotà (*reparavit et dotavit*); XIV e a cap de temps (*non post multum tempus*).

De vegades, l'operació pot cenyir-se només a la substitució d'una valoració o un recurs expressiu per un altre de diferent, també amb alteració del significat

IV A: Unde venerabilis patria Ispanie, que tot et tantos habet in regno Dei advocatos, multum debent confidere habitatores illius ut in eodem felicem habeant porcionem; B: Per la qual rahó la honrada terra de Spanya, qui tants màrtirs a advocats en la cort celestial, molt deu haver speranssa *que ells nos sien ajudadors e defenedors e que ab ells nos alegrem en la perpètua glòria. Amen*

⁸⁵ A més, hi ha l'error del nom del fill "Sancho" per "García".

⁸⁶ Trobem dues importants alteracions; en primer lloc la masculinització de les Amazones; i en segon lloc la conversió de guanyadores de grans batalles (que és el sentit d'A, perquè eren godes) en víctimes dels gots. La segona alteració la comparteix amb altres testimonis (cf. PC21) i això significa que ja era a l'antecedent, la qual cosa impedeix d'atribuir-la a la traducció.

⁸⁷ No sabem si la traducció "b" o la còpia B van identificar els bàrbars amb els sarraïns (cf. l'apartat específic sobre el testimoni al capítol 5 de l'estudi).

⁸⁸ L'alteració consisteix en la idea que *prenia* els privilegis a l'església per donar-los als jueus, cosa que no deia el seu antecedent.

⁸⁹ En aquest cas, la masculinització és segur de B, perquè la presència de l'article "Na" que ha quedat integrat amb el nom prova que l'article català de "b" que B copiava era femení.

XI(2) A: Sed regis sarraceni qui in Hispanis morabantur...; B: Mas los reys de Spanya sarrains...⁹⁰

Altres exemples: IX per la qual rahó perdé tota la terra (*in simul cum periente patria perierunt*); X pogués conservar alguna sentilla a la fe crestiana (*aliquam sintillam christiani nominis conservare*); X aquells despertà axí com hòmens qui leven de dormir (*quasi de gravi sompno protinus excitavit*); X ço és que los ministres de la esgleya fossen ensutzats per lo peccat de fornicació [...] e manà que los ministres de la sgleya foçen castis e visquessen castament e justa e que per mala manera no-s cuydassen de carnals delitz (*scilicet quod clerici carnalibus uterentur conjugis et concubinis [...] precepit quod ministri ecclesiarum castitate servata nullatenus matrimonii vel concubinis federentur*); XII e fo molt religiós en totes coses e molt discret (*Fuit [...] multum religiosus et in omnibus providus et discretus*)⁹¹.

Error

Es tracta d'errors comesos en la traducció. Poden ser de comprensió de l'original

III A: ...filius Iovis...; B: ...ffill d'en Jovis...

*III A: ...dimissoque eis pro rege Hispano [...], ab eius nomine, Esperia Hispaniam nominavit...; B: ...ell los jequí per rey un noble hom [...] qui havia nom Espèria e per aquesta rahó més nom a la terra Spanya (l'error era segur a o, potser, a ; cf. PC9)

X A: ... in ira sua misericordiam non oblitus, qui percutit et sanat, vulnerat et medetur...; B: ... qui vol *mesclar misericòrdia ab justícia e ab la sua hira* , ell qui fer [e] sana e nafra e puys metge...

X A: ... gotorum gloriam tam in ecclesiis quam in palacis, prout olim Toletum fulserat, reparavit; B: ... en les gleyes e en los palaus la *istòria dels guotz féu pintar* axí com era antigament fet en lo palau de Toledo.

XI(2) A: ...et alii quorum memoria nondum cessat...; B: ...molts d'altres qui no-m memben.

Altres exemples: II segons la lengua latina (*et lingua que nunc latina dicitur servaverunt*); VII anà-sse'n contra França (*ad Gualliam se convertit*); VIII anà-sse'n a Algezira del Ffadre (*ivit Ceptam*); X E la terra que sa enrere s'era assadollada per les spases dels romans, encara per aquelles dels guots, après lo metge, no ffo covinent com Spanya fo destruïda per los sarrains (*Et que, olim, romanorum gladio fuerat sauciata et gotorum post medicamine curata, extitit barbarorum vastacionibus anulata*).

o per males lectures de l'original

III A: ...ludos instituit et a *lusu* et Ania, Lucitaniam appellavit...; B: ...feu fer grans jochs e grans *aludes* e apellà aquell regne Lucitània...

VI A: ...goti habuerunt originem a Magog, filio Iafet,...; B: ...ells agueren llur eximent e llur linatge *del major* fill de Jafet...

VII A: ...si quid remansit totum abrossit more consumencium locustarum; B: ...tot ço que romàs hi era, *consumàs*⁹².

X A: Et que, olim, romanorum gladio fuerat sauciata...; B: E la terra que sa enrere s'era *assadollada*⁹³...

Altres exemples: III E puys anà més avant a les muntayes de Seltibèria (*Inde procedens ad municiones Celtiberie*); VI per Natamerit (*a Tamari, regina gotica*); VII Encara devets saber que (*Preterea, sicut dictum est*); XII de les parts de Toledo (*de partibus Tolossanis*).

Addició

⁹⁰ L'alteració es troba entre la consideració dels reis com a només habitants d'Espanya i el fet de comptar-los entre els "reis d'Espanya".

⁹¹ L'alteració consisteix a fer que 'en totes coses' depengui de 'religiós' i no dels altres adjectius com a A .

⁹² B^b ha pres "consumencium" com a verb.

Les operacions d'addició consisteixen a introduir en la traducció idees noves que no eren presents en el text original

- III A: ...populis qui secum ad Gualliciam venerant captam tradidit habitandam...; B: ...perdé los regnes e tot lo moble de Gàllia. Poblà-hi aquells *qui eren venguts ab ell de Líciae* apellà lo dit regne Guallicia...⁹⁴
- IV A: ...A Christo nato bis quatuor atque CCC fluxerunt anni Cucufas palma martirii decoratur; B: A Christo nato bis quatuor atque trecentis fluxerunt anni Cucuphas palma coronatur. E dien aquests dos versos que après l'aveniment de Jhesuchrist CCCVIII anys pres martiri sent Cuguat. *E axí havia, com aquest libre se scrivi, que ell havia pres martiri MXXIX anys*
- VII A: Et Honorio [...] Romam reliquid...; B: jequí a Roma que l'emperador Honori regnàs, *mas tots los seus béns fforen cremats*
- IX A: ...propter longuam pacem quam habuerunt armorum ussibus dissuetus...; B: ...per ço com avien stat lonch temps en pau e havien lextat l'ús de les armes e *eren-sse donats a molt menjar e a molt beure.*
- X A: ...gotorum gloriam tam in ecclesiis quam in palacis, prout olim Toletum fulserat, reparavit; B: ... en les gleyes e en los palaus la *istòria dels guotz féu pintar* axí com era antiguament fet en lo palau de Tholedo.
- XIII A: ...sarraceni [...] in fuguam se dederunt...; B: ...los crestians [...] faeren fugir los sarraïns *e-n ocieren molts.*
- XIV A: Sed, cum nullus inveniretur qui contra filios regis pro regina vellet pugnare...; B: *E axí que lo dit fill primogènit dix que ell ho combatria* e axí la reyna no trobava null hom qui per ella se volgués combatre...

Omissió

Consisteix en l'eliminació de conceptes que figuraven a l'original

- III A: ... civitatem Ispalis populavit; *unde, adaptatis eo quod prima habitacula palis suppositis, regimine ceperunt.*; B: ...poblà la ciutat de Ipsalim, so és Xibilia
- VI A: Nam ipsi erant naturaliter magnitudine audaces et non solum in armis spectabiles, sed in omni armorum experientia singulares, ingenio faciles et subtiles, *in proposito providi et constantes, gestu et habitu approbati, viribus precellentes, statura ardui et proceri, corpore validi, manu prompti, membris aperti, dispositione compositi, colore albi*; B: naturalment eren de gran statura e de gran coratge e no tan solament eren molt sprovats en fet d'armes, ans en tota speriència de tot feyt d'armes eren los millors del món, e eren molt soptils de enginy e de saviesa molt loables, e eren molt sperts e forts, e de blanca color
- IX A: Et tradiderunt ei exercitum militum et peditum, cum quibus *latenter* venit in Ispaniam...; B: e van-li lliurar grans companyes de hòmens a cavall e a peu, sarraïns, ab los quals lo dit comte intrà en Spanya
- X A: ... unde veniens in Asturias, ut saltem ibi posset, *in angustis terrarum*, aliquam sintillam christiani nominis conservare; B: ... E vench-se'n en la terra de les Stúries per ço que aquí pogués conservar alguna sentilla a la fe crestiana
- XIV A: ...regnum Navarre, *qui gracia et probitate multis victoriis claruerunt*, ...; B: ...dels reys de Navarra e ara direm...
- XIV A: ...apud Fragua [...] victus *et occissus fuit et tumultatus in monasterio Montis Aragonie.*; B: ...fo vençut en una batalla a Fragua...
- XV A: Iste duxit in uxorem dominam Mariam de Montepessullano, *filiam G. de Montepessullano, quam genuerat ex quadam nobilissimam dominam que fuit*

⁹³ B^b llegí "satiata".

⁹⁴ Ha errat en anomenar la terra Gàllia i llavors incorpora aquesta addició per resoldre l'error comès.

filia inperatoris Constantinopolitani ; B: Aquest ach per muller dona Maria de Muntpaller...

Altres exemples: III E puy anà més avant a les muntayes de Seltiberia e, constret de moltes batalles, dix (*Inde procedens ad municiones Celtiberie coacte in dedicacionem susceptit et, quia bellis urgebatur, ideo coactus bello clamavit*); VIII ell féu relació de la sua misatgeria, e tantost parti's del rey e anà-sse'n (*procurata legacione et exposita regi, recessit indignatus et tempore yemali ivit*); IX havien leixat l'ús de les armes [...] per la qual rahó foren vençutz per los sarraïns (*propter longuam pacem quam habuerunt amorum ussibus dissuetus antiqua magnalia prelia ignorabant, facti dessidens et inbecilles*); X volch conservar aquell noble baró Palegi (*Pelagium virum nobilem, quasi sintillam modicam, in suo conspectu voluit conservare*); X penssa's que lo comte Julià e lo fill del rey Uritza consentissen en aquesta traïció d'ells (*suspicatus est comitem Iulianum et filios Utice, de quibus diximus superius in hoc consentisse eo quod nolebat eis pacta que promisserat observare, scilicet ut comiti Iuliano regnum Ispanie dimiteret, ut superius dictum est*); XIII com lo regne de Castella e de Lahó (*cum Castelle, Legio et Navarra*); XIV ach lo comptat de Castella per sa muller (*obtinueit comitatum Castelle ratione uxoris sue, cui ratione successionis pervenerat*).

Reescriptura

La reescriptura és una adaptació important en la redacció de passatges, de vegades amb alteració del significat. La majoria de reescriptures estan motivades per la presència en l'original de fragments difícils o corruptes, que se simplifiquen en la traducció o es redacten de nou

IV A: ... et iterata, rebellio iterato, supplicia...; B: ...per rahó de la rebel·lació que havien ffeyta...

IV A: ... beatus Felix apud Gerundam per prefatum Rufinum, post multa tormentorum genera feliciter superata, coronam victorie, Deo reddens spiritum, est adeptus; B: E puy après poch de temps sent Feliu fo marturiat a Gerona per lo dit Rufi, ...

VI A: Hii, iuga septentrionali, scilicet regna in montes, acceptantes regia Scia, id est, Scotia montibus, ardua, id est, alta, possederunt; B: Aquests no pogren sofrir que estiguessen en aquella illa, e defeneren llur regne e les altes muntayes de Scòssia

X A: Pro dolor! Quod Ispania cum sub diversis et variis nacionibus multociens destructa fuerit et postmodum ab aliis dissimilibus successive fuerit reparata, linguam mutaverit et originem sue gentis; B: E per ço car Spanya per moltes gents e en molt temps fo destruïda, mudà lo lenguatge de la sua gent

*XIII A: Regina, autem, morti proxima propter vulnus lancee, sicut Domino placuit, infantulum est enixa. Et vix restauratus, misterio muliebri, Sancius Garcie fuit vocatus; B: E la reyna, prop de la mort, ach un fill qui ach nom Xanxo Guarcia (el passatge ja devia estar reescit a ; cf. PC74)

*XIV A: Et rex, atendens reginam innocentem, guavissus est ultra modum et salvatus est sanguis regine in illa die; B: per què lo rey n'ach d'açò sobiran plaser per ço com la reyna era sens culpa (la reescriptura ja devia ser de ; cf. PC78)

Altres exemples: III perdé los regnes e tot lo moble de Gàllia (*privatam vitam, patrimonio et armentis*); IV la destrucció de Èrcules no los semblà res vers so que aquells de Roma faheren (*ut excidia Herculis pro dulcedine memorarent*); *IV E puy a Còrdoa féu ociure santa Iscla e sent Victorià (*et apud Cordubam beatus Acisclus et sancta Victoria, sacro sanguine efusso, martirio coronantur*) (la reducció devia ser ja a); X E la terra que sa enreré s'era assadollada per les spases dels romans, encara per aquelles dels guots, après lo metge, no ffo covinent com Spanya fo destruïda per los sarraïns (*Et que, olim, romanorum gladio fuerat sauciata et gotorum post medicamine curata, extitit barbarorum vastacionibus annullata*); X que a vegades Nostro Senyor castigua fortment aquells que ell ama e a la perfí que los havia mercè (*quod quandoque propter peccata dominus flagellabat filios pestilentes, in fine tamen non obliviscitur misereri*).

Interpretació

Les operacions d'interpretació constitueixen elaboracions interpretatives fetes sobre l'original, que després apareixen en la traducció. El traductor redacta segons les conclusions de la pròpia interpretació (normalment lògiques i correctes) però no exactament segons les paraules de l'original. Per exemple,

X A: Pelagius [...] exiens de spelunca, ducem sarracenorum cum maxima parte exercitus interfecit; B: Pelagi [...] va ixir de la splugua *ab los mil crestians e encalssaren los sarraïns en tal manera* que-ls hocieren quaix tots

en què la segona formulació dedueix lògicament que Pelai va sortir de la cova amb els mil guerrers amb què hi havia entrat i que per matar gran part de l'exèrcit sarraí, els va haver d'encalçar. La interpretació pròpia feta pel traductor, i no pas les paraules de l'original, és la que ha governat la seva redacció.

IX A: Cognoscentes [els sarraïns] comitem Iulianum non fecte sed voluntarie insurrexisse contra christianos, cum innumerabili exercitu militum et peditum, cum Hispanis sunt ingressi...; B: E conegren manifestament que ço que lo comte Julià los havia dit, que no ho deya fentament ans s'i prenia ab cor de attendre contra los crestians, e van-li lliurar grans companyes de hòmens a cavall e a peu, sarraïns, ab los quals lo dit comte intrà en Spanya...

En la primera redacció els sarraïns porten el seu exèrcit al costat dels cristians rebels; en la segona, els sarraïns lliuren un exèrcit sarraí a Julià, cosa que no deia exactament l'original.

Altres exemples: III Sàcum [...] venssé e aquell encalssà (*Sacum [...] bello contritum fuguavit*); III lliurà-los una província (*opidum cum territorio subiuguavit*); VII los sarraïns (*gentem barbaram*); IX altres lochs riba mar despoblà (*alia loca maritima devastavit*); *X en una splugua que per artifici de Déu era feyta en una muntaya la qual no-s podia combatre (*in quadam spelunca que erat quasi divino artificio inexpugnabilis circumclusa*) (la referència a la muntanya devia ser ja a); *X com lo príncep dels sarraïns ab gran host vengués sobre la terra de les Stúries (*cum princeps sarracenorum cum infinito exercitu vellet Asturias devastare*) (la concreció en *vengués* del que era una intenció, *vellet* ja devia ser a); XI(2) vengren molts reys de sarraïns per fer ajuda als reys de Spanya (*multi reges et nobiles sarracenorum in auxilium illorum qui erant in Hispanis advenissen*)⁹⁵; XIII de Cantàbria los sarraïns gità e vencé (*sarracenos [...] infestabat*).

En resum, l'anàlisi aplicada permet observar alguns comportaments significatius en la traducció B^b.

Pel que fa a l'adaptació sintàctica, les operacions efectuades tendeixen al desmantellament de les construccions pròpies de la sintaxi llatina (especialment manifest en el tractament de les construccions absolutes i les de participi actiu) i la seva reducció a una sintaxi catalana de menys varietat, en el sentit que hi abunda la forma personal i

⁹⁵ L'inconcret "illorum qui erant" s'identifica amb els reis sarraïns, els quals torna a considerar "reys de Spanya" com havíem vist que feia en les operacions d'alteració.

l'encadenament de frases, sovint coordinades. La varietat sintàctica de B^b esdevé encara més reduïda si tenim en compte algunes construccions amb gerundis que també són desmuntades. En la resta d'operacions analitzades, la traducció B^b respecta el significat de les formes no personals originals quan no disposa en català de la mateixa forma (participi futur, gerundiu, infinitiu perfect) tot i que, lògicament, ha de variar-ne la formulació sintàctica. En l'apartat sobre les oracions passives, no trobem en B^b cap comportament sistemàtic i n'alterna el manteniment amb la conversió a construccions actives.

Així, doncs, la impressió produïda per B^b en el sentit que utilitza una sintaxi menys elaborada que la del text llatí del qual partia es genera sobretot en el tractament que fa de les construccions absolutes i dels participis presents, aquells en què hem pogut observar una voluntat clarament reductora.

Pel que fa a l'adaptació semàntica, sí que ofereix molta varietat d'operacions. Cal distingir, però, que abunden més les que s'apliquen sobre termes concrets o conceptes puntuals (equivalència, ampliació, alteració, error, interpretació) que no pas les que afecten idees generals i passatges o episodis sencers. Aquesta adaptació "a la menuda" produeix la impressió (no pas falsa) que la traducció B^b segueix amb força correspondència els continguts d'A .

En la mateixa línia de tot això, les operacions de reducció es concentren sobretot en l'equivalència reductiva i, menys, en les omissions.

Les operacions d'expansió no tenen tant d'efecte a nivell dels termes (equivalència ampliativa) ni d'introducció d'idees noves (addició) com en la tendència a afegir comentaris i informacions puntuals a conceptes concrets (ampliació)⁹⁶.

Les operacions d'alteració hi són força presents, més en els errors que en les alteracions pròpiament, algunes de les quals són ben nítides.

Un altre aspecte que cal destacar de la traducció B^b és l'ús que fa dels recursos explicatius (equivalència entre registres, glossa) per evitar cultismes⁹⁷. Entre aquests, és important destacar la presència de glosses sense terme explícit perquè es tracta de casos en els quals molt difícilment pot haver-hi hagut cap intervenció de B sobre l'antecedent "b". Algunes glosses amb el terme glossat explícit presents a "b" podrien haver estat eliminades per B si el copista considerés que ja no eren necessàries perquè el terme

⁹⁶ Aquestes categories que, preses en conjunt, anomenem operacions d'expansió (potser juntament amb alguns casos dels que considerem interpretacions) correspondrien, a grans trets, a l'*amplificatio* de la retòrica.

⁹⁷ Algunes de les expressions multinominals assignades aquí a l'equivalència ampliativa poden tenir una finalitat explicativa, també. En el conjunt dels testimonis, però, predomina més aviat el seu ús com a recurs estilístic i és per això que les hem situat en aquella categoria.

definit tingués més circulació al segle XV, quan copiava. Però en el cas de les glosses sense terme glossat explícit és molt improbable que el copista de B hagués pogut restituir els termes que no apareixien a “b” pel seu compte. L’ús d’aquests recursos explicatius s’ha de relacionar amb la voluntat que hem observat en l’adaptació sintàctica d’eliminar construccions més complexes, segurament identificades amb textos “llatinitzants”. També en la mateixa línia hem de recordar que en l’estudi específic del testimoni ja hem indicat que aquest dona normalment la traducció dels fragments que incorpora en llatí (els versos de la Lloança d’Espanya, els versos sobre sant Cugat, els que parlen dels gots al capítol VI), cosa que indica una clara voluntat de mantenir en llatí les citacions però sense deixar en la traducció llacunes que poguessin resultar incomprensibles⁹⁸.

Trobem a B^b alguns casos de reescriptures que, en general, no comporten alteracions importants del significat sinó més aviat solucions evasives per a moments difícils de l’original. També algunes elaboracions interpretatives (interpretació) que corroboren, en certa manera, una actitud traductora (que, de fet, ja pot ser deduïda de tot el que hem comentat) no excessivament cenyida a la lletra de l’original sinó més aviat dedicada a “reexplicar” el seu antecedent en una altra llengua.

La traducció B^b, doncs, es pot caracteritzar dient que és més respectuosa amb els continguts generals que amb la formulació concreta d’aquests continguts, en la qual aplica una gran varietat d’operacions d’adaptació semàntica (de reducció, d’expansió, d’alteració, d’interpretació), sintàctica (destrucció de construccions absolutes i de participi present) i també hi aplica recursos explicatius orientats cap a fer més accessible la traducció.

⁹⁸ Els únics fragments en llatí que no van acompanyats de la traducció són els que estan relacionats amb les etimologies: *urgens bellum, terra agonum*, i l’estrany *veramen romam*. També al capítol XII el nom *Ildefonçus Maior* i l’expressió *octavo kalendas iunii*.

5.3.2 La traducció “k”

L'antecedent , el mateix del qual descendia la traducció B^b, va produir un altre antecedent llatí , que fou traduït al català entre 1428 i 1433. Aquesta és la segona traducció al català de la *CdE*, la que hem anomenat “k”.

Utilitzem els testimonis C i D per arribar a les solucions de la traducció “k” i, quan discrepen, també G⁹⁹. S'ha de tenir igualment en compte que alguns dels fenòmens que hi observarem poden ser atribuïbles als passos intermedis (i) entre “k” i , del qual només coneixem allò que veiem a A¹⁰⁰. Tot i aquestes dificultats, creiem que per a l'extracció de conclusions generals sobre la traducció “k” i, sobretot, per a la comparació d'aquesta amb l'anterior B^b, és útil l'anàlisi, que portarem a terme resseguint les mateixes operacions que havíem observat per a B^b.¹⁰¹

ADAPTACIÓ SINTÀCTICA

Construccions amb formes no personals del verb

Construccions amb ablatiu absolut

Contràriament a allò que observàvem a B^b la tònica general de “k” és el manteniment de la construcció adverbial autònoma dins de la frase, formulada sovint amb una construcció de participi concertat, passat o present, o, més esporàdicament, convertint-la en una construcció de gerundi. Alguns exemples amb participis passats

VII A: ...et, eo sepulto,...; D: E, Alerich mort, ... (C omet la referència a Alaric)

VIII A: ...peracta legacione...; C-D: Vengut lo compte Julià de la missatgeria...

X A: ...predicto duce et aliis multis interfectis; C-D ...mort lo dit duch e molts d'altres...

XI(2) A: ...cognita strage suorum...; C-D: ...coneguda la mort e destrucció dels seus...

XII A: Regno et ecclesia fide christianorum per ipsum plurimum ampliatis, ...; C: ...lo regna e la esgleya e la sancta fe dels chrestians molt ampliats, ...

XIV A: ...sagita percussus...; C: ...ferit [...] d'una segeta...

alguns amb participis presents

⁹⁹ En els exemples donem normalment les lectures extretes de C sense tenir en compte variants gràfiques, etc., que puguin sortir a D. En cas que tinguin rellevància, ho indiquem expressament. Només aportem exemples de G quan poden confirmar algun aspecte contradictori i només en els capítols en què aquest testimoni segueix el text de C i D. Lògicament, tampoc no hi ha lectures de D en els capítols en què no segueix la *CdE*.

¹⁰⁰ Hi ha molts casos en què l'atribució de l'operació (sobretot les d'adaptació semàntica) és dubtosa. Els indiquem amb un asterisc (*). Això es produeix sobretot a causa de la parquedat dels testimonis de la Branca resumida, que no permet contrastar-hi les solucions de la Branca completa per deduir si són pròpies de “k” o ja eren a (cf. el capítol 3 sobre la relació entre testimonis).

¹⁰¹ Continua sent la mateixa que en l'apartat anterior la justificació de la selecció d'operacions, etc.

- IV A: Preterea, romanis tenentibus principatum Ispanie...; C: Tinents los romans lo principat de Spanya... (D, amb construcció de gerundi, *Tenint los romans...*; G, amb participi present, *tenentibus*)
 X A: ...ceteris Ispanie partibus et terris adhuc subditis sub eorum inperio et dominacione degentibus, ...; C-D: ...les altres partides estants encara dejús lur impiadosa senyoria...
 XI(2) A: ...divino miraculo muris per se cadentibus; C-D: ...los murs per divinall miracle per si mateys cahents

amb construccions temporals

- X A: Bello [...] consumato, ...; C-D: Com la dita batalla [...] fo acabada... (G, amb ablatiu absolut, *finito [...] preliò*)

amb gerundis

- VIII A: ...inspectis ceteris mundi partibus...; C-D: ...esgardant en qual part porien mior habitar... (G, amb participi present, *animadvertentes*)
 VIII A: ...violatis privilegis ecclesiarum...; C-D: ...trencant e corrompent los privilegis... (G, amb gerundi, *rumpendo et [...] abolendò*)
 X A: ...Copha [...] eis suadente...; C-D: ...amonestan-los Cophan... (G, amb gerundi, *monendò*)

i el cas de l'apartat anterior (cap. IV) en què D presentava un gerundi.

També veiem com de vegades es mantenen fórmules equivalents al significat de la construcció absoluta sencera o es resolen com a complements circumstancials

- VIII A: ...et exemplo simili...; C-D: ...e per semblant manera...
 X A: ...nullo eis resistente...; C-D: ...sens negun contrast...
 X A: ...tali iudicio...; C-D: ...en aquesta manera...

Molt més rarament, la traducció “k” destrueix el valor absolut de la construcció d'ablatiu i la converteix en una oració personal, que pot ser coordinada o subordinada,

- *III A: ...dimissoque eis pro rege Ispano...; C-D: Èrchules lexà en Spanya per regidor...
 *IV A: ...tota Ispania fere suis victoriis incurvata...; C-D: ...conquistà tota Spanya...
 IV A: ...expulsa dominacione grecorum...; D: E foragitaren del tot la senyoria dels grechs... (C, amb construcció de participi, *foragitada del tot*)
 *IV A: ...inperantibus Dioclesiano et Maximiano...; C-D: ...eren emperadors Dioclecià e Maximià...
 *VIII A: ...uxore sibi revelante...; C-D: ...la muller ly manifestà lo fet...

en oració de relatiu

- I A: ...testante Luchano philosopho...; C-D: ...de què fa testimoni un filosofoff apellat Luchà...

o, simplement, esdevé un complement no circumstancial de la frase (en aquest cas el concepte queda en el complement directe)

X A: ...precepit quod ministri ecclesiarum *castitate servata* nullatenus matrimonis vel concubinibus federentur; C-D: ... e ordonà *castedat* en los ecclesiàstichs en tal manera que de peccat de luxúria no fossen ensutzats.

En els casos de destrucció de la construcció absoluta, G es comporta com C (només a IV *inperantibus* fa els emperadors complement agent d'una oració passiva). Entre aquests, alguns comparteixen solució amb la traducció B^b (III, *dimisso...*; IV, *tota Hispania...*; IV, *inperantibus...*; VIII *uxore...*). Totes dues coincidències fan pensar que podrien ser casos deguts a canvis ja produïts a l'antecedent comú i no és segur que s'hagin d'atribuir a les traduccions. Per al cas de "k", això redueix el nombre de destruccions gairebé a la irrellevància i, per tant, en la nostra caracterització general, podem considerar que manté les construccions absolutes de l'original llatí.

Construccions amb participis presents

Els participis presents tenen en la traducció "k" un tractament ben diferent del que hem vist a B^b, que els destruïa de manera gairebé sistemàtica. En aquesta, són mantinguts majoritàriament, sigui amb el mateix participi actiu, sigui a través de gerundis¹⁰².

El cas dels participis presents és l'única parcel·la sintàctica en què trobem diferències significatives entre els testimonis C i D, precisament degudes a l'ús del participi actiu (que coneixem per la concordança) o del gerundi. Aquest desacord impedeix, en certa manera, de parlar amb seguretat sobre com els tractava exactament l'antecedent "k" i obliga a recórrer a la comparació amb G. Quan trobem participis presents a A, C tendeix a mantenir-los i D en transforma molts més en gerundis.

VIII A: ...sed iste, in Cantabriam *fugiens* evasit furiam *prosequentis*.; C ...mas, *fugent* en Chantàbria, escapà a la fellonia del *perseguent* (D, amb gerundi en el primer, *fugint*; G, també amb gerundi, *fugiendo*)

VIII A: ...mare transeuntes...; C: ...passants la mar... (D, amb gerundi, *passant per la mar*; G, amb participi present, *mare transferentes*)

X A: ...montes Pireneos transseuntes...; C: ... passants los munts Pireneus... (D, amb participi passat, *passats*; G, amb participi present, *transeuntes*)

X A: ...Pelagius, fugiens a facie Utice...; C: ...Pelagi, fugent devant la cara del rey Urissa, ... (D, amb gerundi, *fogint*; G, amb participi present, *fugiens*)

XI(2) A: ...per Rocidas Valles transsitum facientes...; C: ...faents llur passatge... (D, amb gerundi, *faent*)

XIII A: ...sarraceni supervenientes...; C: ...sobrevinents los sarrajns...

¹⁰² La correspondència no és estranya per quant que aquestes dues formes es confongueren ben aviat en català, tot i que el "gir del participi equivalent a les modernes oracions de relatiu" (BADIA I MARGARIT, 1951, §162) es mantenia. La identificació de terminacions entre una i altra forma ja es detecta a les *Vides...* (COROMINES, 1971, 319) i a la *Crònica* de Jaume I, produïda pel fet que "l'ús de totes dues formes té molts punts comuns" (BRUGUERA, 1991, 55), coincidència sobre la qual l'un i l'altre estudi aporten exemples en la línia dels que trobem aquí.

C i D coincideixen també, de vegades

X A: ...ad eum [...] concurrentes...; C-D: ...concorrens envers ell...
 XI(2) A: ...audientes quod Carolus...; C-D ...hojñts que Carles...

i alguns altres casos en ablatiu que són consignats a l'apartat anterior.

Malgrat aquests exemples, C també en transforma en gerundis

III A: ...ascendens in navibus...; C-D: ...muntant [...] en les suas naus...¹⁰³
 IV A: ...cupiens vindicare...; C-D ...cobesejant venjar... (G, amb un gerundiu, *vindicandam*)
 IV A: Post hic, intrans Aragoniam, ...; C-D: Aprés aquestes coses, Dacià, entrant en Aragó... (G, amb un verb passiu, *ingressus es*)
 IX A: ...ducente eos...; C-D: ...guiant-los...
 X A: ...mallens in bello feliciter mori...; C-D: ...més amant beneventuradament morir en batalla... (G, amb participi present, *prediligens*)
 *X A: ...in Domino confortabat, dicens quod...; C-D: ...los quals confortà ab esperit de fortaleza, dient-los que... (G, amb participi present, *asserens illis quod* (el canvi a gerundi podria ser ja a)
 X A: ...laudans Dei potenciam...; C-D ...lohart la potència de Déu... (G, amb participi present, *laudans*)
 X A: ...condolens...; C-D ...dolent-se... (G, amb participi present, *plangens dolente*)
 XIII A: ...ad plana Navarre descendens...; C: ...devallant en los plans de Navarra...
 XIII A: ...continue se exercens...; C: ...continuament usant...
 XIV A: ...iudicium metuentes...; C: ...tement lo ju_ divinal...
 XIV A: Et rex, atendens reginam innocentem...; C: E lo rey, sabent la reyna ignocenta...

i en algun cas poc significatiu, D no segueix el gerundi de C

X A: ...Pelagius [...] circuiens...; C: ...he anant... (D, amb forma personal, *e anà*; G, amb participi present, *precedens*)

o coincideixen convertint-lo en participi passat

XI(2) A: Transseuntes [...] per Vasconiam...; C-D: E, passats per Guascunya...
 XIV A: acceptans consilium...; C: ...acceptat lo consell...

La tendència de C per mantenir els participis presents es veu augmentada per la presència de casos en què n'utilitza tot i que A no n'hi duia

IV A: ...gens ispanica quiete nescia...; C: ...les gents de Spanya, no sabents haver repòs... (D, amb gerundi, *no sabent*; G, amb participi present, *nesciente*)
 VII A: ...ad Gualliam se convertit...; C: E vinent-se'n [...] en Ffrança... (D, amb gerundi, *venint-se'ix*; G, amb oració personal, *venisse*)
 XI(2) A: Sarraceni [...] qui in aliis partibus Ispanie morabantur...; C-D: Los sarraïns estants en les altres partides de Spanya...

¹⁰³ Recordem que el capítol III de G era pres d'A a través de F i no es pot tenir en compte. Cf. l'apartat sobre la Branca completa en el capítol 3 de l'estudi.

La coincidència d'usos entre participi present i gerundi, tan barrejats en els nostres testimonis, queda molt ben exemplificada en un afegit redactat per D¹⁰⁴. En una reescriptura de l'original, el text de "k" és ampliat per D de la manera següent:

X A: ...dicens quod quandoque propter peccata dominus flagellabat filios pestilentes, in fine tamen non obliviscitur misereri...; C: ...dient-los que algunes vegades Déu ponex sos peccadors per lurs peccats e après los ha mercè e no oblida de fer-los bé...; D: ...dient-los [que] algunes vegades Déus ponix sos peccadós per lurs peccats e après los ha mercè e no oblida de fer-los bé als *desigants e demanant* misericòrdia a Ell.

Amb tot plegat, queden molt reduïts els casos de neta destrucció de la construcció de participi present

- *VII A: ...rediens Romam...; C-D: Tornà en Roma...
- *X A: ...unde veniens in Asturias, ...; C-D: E vench-se'n en les Astúries...
- *X A: ...Pelagius [...] exiens de spelunca, ...; C-D ...axí de la splugua...
- *XI(2) A: ...eam fortiter expugnant es ceperunt...; C: ...e fortment combatents aquela preseren (D, amb forma personal *e fortment combateren [e] aquella prengueren*)
- *XI(2) A: ...licet fortiter resistentes...; C-D: jatcia fortment se deffenessen...
- *XIV A: ...dicens quod forte rex de hoc gravaretur...; C: ...per ço que per ventura lo rey no fos agreujat...
- XIV A: ...accessit ad regem ista denuncians...; C: ...acostà's al rey e denuncià-li aquestes coses...

Val a dir que el testimoni G es comporta exactament com C-D en aquests casos. A més, el fet que gairebé tots ells coincideixin amb les solucions trobades a l'altra traducció¹⁰⁵, fa pensar que les construccions podrien haver estat canviades ja a i, per tant, que aquestes destruccions no fossin atribuïbles a les traduccions.

Així, queda palès que la traducció "k" no destrueix, com B^b feia, les construccions de participi present sinó que les manté. Atesos els casos en què C i D coincideixen en la solució, hem de concloure que "k" devia transformar-ne moltes en gerundis, cosa que queda confirmada per la tendència de D quan discrepen. També hem d'assenyalar com a característica del testimoni C la tendència a restituir construccions de participi present i a afegir-n'hi, cosa que esdevé un tret estilístic propi en un intent de llatinitzar la sintaxi del text¹⁰⁶. El testimoni G actua més aviat com C en aquest aspecte i tendeix a introduir

¹⁰⁴ També és interessant notar que D utilitza participis presents en la redacció pròpia.

¹⁰⁵ En el tercer cas, només D coincideix amb B^b, i per això podria ser un participi present afegit per C, com ja n'hem vist d'altres. En el sisè exemple, B^b porta una oració de relatiu, que ja podria ser un pas intermedi present a , partint del qual "k" o li haurien donat la forma que veiem a C.

¹⁰⁶ Cal tenir present que en l'exemple proposat de frase de redacció pròpia de D, en la qual incorporava participis presents, podria concórrer-hi el fet que el testimoni passà per

participis presents i no gerundis com D. Fins i tot aquells que C porta com a gerundis els restitueix majoritàriament a participis presents. Segons això, i tractant-se de formes força equivalents, hem de concloure que l'ús dels participis presents era en certa manera indicador clar de "llatinitat" del text, aprofitada per C en català i per G en retraduir al llatí.

Construccions amb participi futur

Una única construcció de participi futur a A es resol a la traducció "k" amb una construcció final, que no desdiu el valor intencional d'aquell participi¹⁰⁷:

*X A: ...cum Pelagio principe pugnaturus...; C-D: ...a Pelagi per fer-li valença contra los sarraïns

Construccions de gerundiu i gerundi

En les construccions de gerundiu, la traducció "k" no es mostra tan fidel al text d'A com en els altres aspectes que ja hem analitzat. Recordem que la traducció B^b respectava pràcticament en tots els casos el valor final o d'obligació del gerundiu.

La traducció "k" el respecta de vegades

- IV A: ...ad subiugandum Ispaniam [...] et extrahendam de dominacione grecorum...; C-D: ...per traure-la de senyoria dels grechs e sotsmetre aquela...
 IV A: ...ad gubernandum Ispaniam et ad prosequendum christianos...; C-D: ...a governar Spanya e per pessaguir los chrestians...
 XI(2) A: ...audientes quod Carolus causa bellandi redisset...; C-D: hojnts que Carles era tornat en Spanya per rahó de batallar
 XIV A: ...fuit decretum [...] reginam condempnandam morti vel duello certamine salvandam; C: Fo jutjada la reyna ésser condempnada a mort o ésser salvada per batalla

però en altres casos, sobretot en aquells en què el gerundiu constitueix una fórmula redaccional del tipus *Sciendum est...* tendeix a cercar fórmules alternatives

- II A: Sciendum est, primo, quod ante diluvium...; C-D: Certa cosa és...
 V A: Sciendum est quod ante adventum Christi...; C: E sàpies que ans de la nativitat de Jhesuchrist... (D, en plural, *sapiats*)
 VIII A: Unde videndum est, breviter, ...; C-D: Veyam, donchs, breument...

o a eliminar-los

- VI A: ...Sciendum est, preterea, quod goti...; C-D: Los gots...
 VIII A: Et est sciendum quod due fuerunt precipue rationes; C-D Dues rahons...¹⁰⁸

diferents fases de redacció i aquests mots podrien ser un afegit incorporat en una de les darreres fases.

¹⁰⁷ G hi posa un gerundiu (*causa faciendi valentiam ipsi Pelagio et auxilium adversus sarracenos*). La traducció B^b presenta una oració final, cosa que fa suposar que la frase podria haver canviat ja a i la conversió no seria atribuïble a les traduccions.

¹⁰⁸ No comptem com a eliminacions del gerundiu aquells d'A que es troben en passatge omesos per "k": III, Gualliciam [...] tradidit habitandam; VIII, sed magis credendum est de uxore; IX, Ispaniam traderet ocupandam;

Pel que fa als gerundis, n'elimina alguns

X A: ...*fraudibus circumveniendi*...; C-D: ...ab engans he decepcions...

n'hi afegeix d'altres

*IX A: Et temptaverunt eum...; C: ...assayant-lo... (D, canviant de verb i presentant-lo com a participi present, *seguints-la* G, també amb participi present, *temptantes*)¹⁰⁹

X A: ...*quorum adventum cum Pelagius percepisset, in quadam spelunca*...; C-D: E Pelagi, veent açò, entenenent que no poguera contrestar a aquella tant gran multitud de gent, mès-se en una spluga... (G, amb participis presents, *videns, animadvertens*)

X A: ...*susplicatus est comitem Iulianum et filios Utice* [...] in hoc...; C-D: ...entenent que en açò [...] lo comte Julià... (G, amb un verb passiu, *arbitratus fuit*)

i en manté d'altres, encara que de vegades amb retocs o intercanviant les formes dels verbs respecte d'A

XI(2) A: ...*et montes Pirineos transsivit intrando Cathaloniam*...; C: ...passant los munts Pireneus, entrà en Cathalunya... (D, en el primer cas, amb un participi passat *pasats los munts*...)

XV A: Et multa castra preliando abstulit sarracenis...; C: ...e batallant conquerí molts castells de sarraïns

Construccions d'infinitiu

La característica més destacada de la traducció “k” respecte d'A pel que fa als infinitius és la incorporació de noves construccions amb infinitiu

III A: ...*attendens quod ibi erat finis mundi*...; C-D: ...atenent ésser aquí la fi del món...

VIII A: ...*Ispaniam habiliorem et delectabiliorem* [...] invenissent...; C-D: ...pençaren Spanya ésser pus delitable...

XIV A: ...*fuit decretum* [...] *reginam condempnandam morti vel duello certamine salvandam*; C: Fo jutjada la reyna ésser condempnada a mort o ésser salvada per batalla

i en una frase afegida

IX A: ...*cum Rodericus rex hoc intellexisset*...; C: ...com lo rey Rodrigo sabé los sarraïns ésser entrats... (D, sense infinitiu, *Com lo rey Rodrigo sabé que los serrahins e lo compte Julià heren entrats*..)

la discrepància entre C i D no ens permet saber si, igual que en l'apartat sobre el participi present, C intenta llatinitzar la sintaxi del text de “k” o si, per contra, D simplifica un infinitiu de “k”¹¹⁰.

¹⁰⁹ Aquest gerundi podia ser ja a . Continuem trobant intercanvis entre gerundis i participis presents entre C i D. També cal notar la tendència de G a tractar els gerundis com a participis presents (cf. més amunt l'apartat sobre les construccions de participi present).

Quant als infinitius perfets, en alguns casos converteix la construcció en una oració completiva, com seria corresponent,

- IX A: ...comitem Iulianum non fecte sed voluntarie insurrexisse contra christianos...;
 C-D : que voluntàriament e sens tota ficció lo compte Julià s'era aïrat contra los chrestians...
 X A: ...comitem Iulianum et filios Utice [...] in hoc consentisse...; C-D: ...que en açò havia concentit lo comte Julià...

i en un altre cas observem un esforç per mantenir els infinitius, llatinitzant la sintaxi

- X A: Cum audisset subcubuisse exercitum christianum et sarraceni delicias Ispanie et quanta desiderabilia possedisse...; C-D: E, com hoís la host dels crestians ésser subjugada e deffallida e los sarraïns posseir les coses delitoses e plasents de Spanya...

Constuccions amb verbs passius

Podem considerar que l'ús de verbs en passiva a A es correspon amb el de la traducció "k". Trobem rarament algun cas en què una oració passiva esdevé activa

- VIII A: ...a regno spelleretur...; C-D: ...les sues gents no·l gitassen del regna...¹¹¹

Més aviat es detecta una certa voluntat d'augmentar-les, atès algun cas en què "k" presenta passives on A tenia oracions actives

- X A: Cum audisset subcubuisse exercitum christianum...; C-D: E, com hoís la host dels crestians ésser subjugada e deffallida...
 XI(2) A: ...sarracenos quos in montibus Pireneis invenerunt...; C-D ...los sarraïns qui aquí foren trobats...

i les poques vegades que utilitza la passiva pronominal en oracions amb un cert valor impersonal, cosa que era força habitual a B^b

- IV A: ...Gerunda per beatum Felicem gloriatur; C-D: ...Gerona per sant Feliu ça glorieja
 XI(2) A: ...dum hic [...] agerentur...; C-D: Dementre que·l·ls fets dessus dits se feyan...

ADAPTACIÓ SEMÀNTICA

En el camp de l'adaptació semàntica, continuem seguint la mateixa classificació que per a la traducció B^b

¹¹⁰ El fet que no simplifiqui els altres, fa pensar més aviat en la primera possibilitat, i el fet que G no porti construcció d'infinitiu en dos d'aquests tres casos encara ho confirma.

Equivalència

Es tracta de canvis que mantenen en la frase traduïda un significat equivalent al de l'original, tot i que en poden variar alguns matisos, etc.

Reductiva

Troblem pocs casos d'eliminació d'algun terme de l'original,

- *VIII A: ...placidus et elegantis forme et propter sui probitatem...; C-D: ...molt placent e graciós... (podria haver estat ja a)
- VIII A: ...stutus et cautelosus...; C-D: ...molt cautelós...
- XI(2) A: ...reparavit et dotavit...; C-D: ...reparà...¹¹²

de conversió en implícit d'un terme explícit

- *V A: ...CXL annos ex condicione Terrachone...; C-D: Après açò... (podria haver estat ja a)
- *X A: ...quorum adventum cum Pelagius percepisset, in quadam spelunca...; C-D: E Pelagi, veent açò, [...] més-se en una spluga... (podria haver estat ja a)

o de conversió d'una expressió en un terme concret

- *VII A: ...propria morte est defunctus...; C-D: ...morí... (podria haver estat ja a)

Ampliativa

L'equivalència ampliativa es dona en molts més casos. Algun cop utilitzant termes explícits allà on l'original els feia implícits

- VIII A: ...quid patri fecerat ei fecit...; C-D: ...trasch-li los ulls, semblant que ell havia fet a son pare...
- XI(2) A: Ipse, autem, post hic, cum gloria in Franchia est reversus; C-D: ...Obtenguda lo rey Carles gloriosa victòria dells sarraïns e desliurats los chrestians de lur impiadosa e cruell senyoria [...] en Ffrança se'n és tornat
- XII A: Et ecclesiam sancti Jacobi...; C: E la esgleya del apòstol sent Jacme...
- XV A: ...et, ibi percussus, ...; C: ...e aquí fon ferit d'una naffra...

però sobretot a través de la inclusió de termes en la traducció formant expressions multinominals o binomis

- VII A: ...eversa urbe et incensa...; C-D: E guastada e encesa e cremada la dita ciutat...
- X A: ...clades Herculis...; C-D: ...la tempestat e destrucció feta aquí per Èrchules...
- XI(2) A: ...strage suorum...; C-D: ...la mort e destrucció del seus...

Altres exemples: I foragitats o remoguts (*expulsi*); IX, destroyren e deguastaren (*devastavi*); IX presa he ocupada (*capta*); X, linatge e nexença (*originem*); X, decebien e enganaven (*deceperunt*); X, engans he decepcions (*fraudibus*); X, laurar e conrehar (*excoler*); X, mort he destrucció (*mort*); XV libertats e ffranqueses (*libertates*); XV conjunció e ajustament (*unio*).

¹¹¹ El fet que en aquest indret B^b mantingui la construcció passiva assegura que la conversió es féu a "k" o a .

¹¹² Hi ha encara un altre cas interpretable com de reducció de termes: V A: Post hic [...] Scipio Adolescens...; C-D: Scipio Affrichà... Veiem com a A el personatge és esmentat com a "Adolescens" i després es guanya el sobrenom d'"Africà" i, en canvi, a la traducció "k" sempre és "Africà".

de vegades amb discrepàncies entre C i D

- IV A: ...consulibus...; C: ...consellers he regidós... (D, *cònsols e regidós* G, *consiliarios et rectores*)
 VII A: ...clemencie...; C: ...clemència e pietat... (D, només *clemència*; G, *pietatis et clemenciè*)
 VIII A: ...violatis privilegis ecclesiarum...; C: ...trencant e corrompent los privilegis e ffranqueses... (D en el segon terme només presenta *privilletges* G, *infringendo, rumpendo et [...] abolendo privilegia et franquitates et immunitates*)
 X A: ...civitates...; C: ...ciutats e viles... (D només *viles*; G, *civitates, castra et villas*)¹¹³
 X A: ...subcubuisse...; C: ésser subjugada e deffallida... (D, en el segon terme, *desolada*; G, *subiugatam fore et devictam*)

algunes de les quals (VII, VIII) interpretables com a binomis incorporats per C. Observem que G sempre coincideix en la solució amb C, i podem pensar que D reduïa les parelles respecte de “k”.

Entre registres

Són escassos els casos en què la traducció “k” prefereix termes més corrents o més col·loquials que els de l’original per evitar cultismes o llatinismes

- IX A: ...dure instantibus franguntur acies christiane...; C-D ...feren tant d’armes...
 X A: ...fundibularis et sagitariis et iaculariis...; C-D ...ab pedres, sagetes, darts e altres armes...
 *XIII A: ...constantissimus persistebat...; C: ...era molt ferm estant... (una redacció semblant ja devia ser a , vista la solució de B^b; cf. més amunt la mateixa categoria a l’apartat sobre aquella traducció)
 XIV A: ...magnalia...; C: ...molts grans fets...¹¹⁴

Glossa

Tampoc la glossa és un recurs gaire utilitzat per “k”

- X A: ...sintillam...; C: ...scintilla o spira de foch... (D, *spina*)

Ampliació

Es tracta d’una operació força present a “k”¹¹⁵. Es tracta d’ampliar el significat d’un terme, present a l’original i a la traducció, amb informació nova,

- III A: ...turres fortissimas...; C-D: ...torres molt *altes* e forts...

¹¹³ Aquest cas ha de consistir en una reducció per part de D i no en un afegit de C, ja que *viles* és el terme incorporat.

¹¹⁴ Al capítol IX havia traduït *magnàlies*. Un altre cas, en què no es produeix cap descens del nivell de registre però que és simptomàtic de l’actitud de “k”, és que davant del terme “ignominiam” tradueix “coses vituperoses”, tan cultisme o llatinisme com el primer (cap. X).

¹¹⁵ Són també molt freqüents a D respecte de “k”, però no les consignem aquí perquè l’apartat tracta sobre les traduccions. Cf. el comentari sobre el testimoni D.

- III A: ...habundabat gregibus et armentis...; C-D: ...habundava de molts bestïas *e de moltes riqueses*.
 IX A: ...multa mala eis fecerat...; C-D: e-lls havia fets molts mals *he donats grans dampnatges*...

fent-ne una valoració o utilitzant un recurs expressiu diferents,

- VIII A: ...unam vel plures...; C-D: ...tantes com fos lur pler e voluntat...
 X A: ...sub eorum inperio et dominacione...; C-D: ...dejús lur *impiadosa* senyoria...
 XIV A: ...quare regem se dicebat ne terram conturbaret, fuit suspendio elevatus; C: E, com se digués rey, per ço que la terra no-s sollevàs *ne per aquesta rahó hagués dampnatge*, fo pujat en la forcha
 Altres exemples: VIII, pus delitable, pus abte e milor de totes les altres (*habiliorem et delectabiliorem*); *X en una spluga molt fort, feta d'una rocha quaix per artiffici divinal (*quasi divino artificio*).

o bé recordant-ne alguna característica o anticipant-lo

- VIII A: ...cum sarracenis de falsa prodicione tractavit; C-D: ...tractà ab los serraïns *com e per quina forma porien haver Spanya a lur mà*...
 IX A: ...antiqua magnalia prelia ignorabant...; C-D: ...ignoraven les magnalies de les batalles passades *fetes per los lurs predecessors*
 X A: ...et sic civitas fuit liberata; C-D: ...la ciutat de Tolosa fo desliurada *de la malvada senyoria dels serraïns*
 XIII A: ...regnavit Sanccius, qui dictus est Maior, ...; C: Sanxo Major regnà après mort de son pare *e pres per muller de la qual ac un fill apellat Raynimir, qui après fou rey d'Aragó segons avant se conte. Morta aquesta muller, pres la filla del compte de Castela apellada Galeyra, de la qual hac dos ffills, ço és, Garcia e Ffarrando. Aquest Garcia, jatcia Ffarrando fos primogènit, regnà en Castella e Ffarrando regnà en lo regna de Navarra*¹¹⁶
 Altres exemples: *VIII e anaren-çe'n al compte de Trigita e aquí estigueren tro al temps de la traïció feta per lo compte Julià (*confungerunt ad comitem Tigritanum*) (podria haver estat a ; cf. PC30); IX, Fet lo falç tractament entre lo compte Julià e los serraïns de la malvada traïció per ells faedora, los serraïns no confiaven molt d'ell (*Sarraceni vero non bene confidebant*); *IX, Com lo rey Rodrigo sabé los serraïns ésser entrats en Spanya e que aquela deguastaven e malmenaven (*Cum Rodericus rex hoc intellexisset* D presenta una altra redacció, però l'ampliació hi és igualment) (podria haver estat a ; cf. PC34); X Finada aquesta cruell batalla, fon donada fi (*Hic finit*)

Alteració

Les operacions d'alteració resulten de la inclusió, eliminació o substitució de termes en la traducció, quan això n'altera el significat

- *VI A: Harum que vocantur Amazonem, *femine* relicte a viris suis, armis bellicis claruerunt et partem Assie *subiacerunt*, Armeniam, Siriam, Ciciliam, Gualaciam domuerunt...; C-D: Sobraren per batalla aquelles nobles e batallaroses fembres relictes per lurs marits apellades Amassones¹¹⁷.
 *VIII A: ...procurata legacione et exposita regi...; C-D: ...emprada altra misatgeria... (l'alteració podria ser també a ; cf. PC32)
 *IX A: ...et, fugua inutili, perierunt christiani...; C-D: lo rey Rodrigo [...] hac a desemperar lo camp... (l'alteració podria ser deguda a ; cf. PC35)

¹¹⁶ Partint d'informació del capítol següent, restitueix aquí dades del regnat de Sancho el Mayor que la CdE no explicava en aquest punt. La distribució final dels regnes entre els fills és errònia.

¹¹⁷ Aquesta alteració la comparteix amb altres testimonis (cf. PC21) i això significa que ja era a l'antecedent , la qual cosa impedeix d'atribuir-la a la traducció.

*X A: ...ex alterutra partium...; C-D: ...de la part dels crestians... (l'alteració podria ser també a ; cf. PC37)

XII A: ...asistente tamen in capcione Ispalense Alfonso, filio suo, ...; C: ...e ab son fill Alffonço subjugà més avant Granada...

*XIV A: Habuit alium filium [...] ex quadam nobilissima domina...; C: ...hac altra fill [...] *d'altra muller primera* ... (l'alteració ja devia ser a ; cf. PC77)

o s'hi substitueix una valoració o un recurs expressiu per un altre de diferent que n'altera el significat

IV A: ...patrem et patruos interfectos in Ispaniam cupiens vindicare...; C: cobesejant venjar la mort de son pare e dels seus... (D, *e dels altres*)

IV A: ... multum debent confidere habitatores illius ut in eodem felicem habeant porcionem; C-D: ...molt te deus alegrar car, per les pregàries d'aquells, tots los habitants en tu seran desliurats de tots mals¹¹⁸

VIII A: ...nullo vicio se substraxit...; C-D: Era, donchs, axí peccador e malvat lo dit rey Urissa, que tot lo món havia ensutzat...¹¹⁹

XI(2) A: Transseutes denique per Vasconiam, sarracenos quos in montibus Pireneis invenerunt...; C: E, passats per Gascunya, los sarraïns qui aquí foren trobats e en los munts Pireneus... (D no porta la conjunció *e*)¹²⁰

Altres exemples: X conservar algunes gents qui invocassen lo nom de Jhesuchrist (*aliquam sintillam christiani nominis conservare*); X ordonà castedat en los ecclesiàstichs en tal manera que de peccat de luxúria no fossen ensutzats (*precepit quod ministri ecclesiarum castitate servata nullatenus matrimonis vel concubinis federentur*);

Error

Trobem a "k" alguns errors de comprensió de l'original

*III A: ...dimissoque eis pro rege Ispano...; C-D: ...apellat Sperian...¹²¹

XI(2) A: ...Rocidas Valles...; C-D: ...terribles vals he muntanyes... (D, *terribles e aspres*)

XIII A: ...variis sarracenorum incursibus vastarentur...; C: ...fossen deguastats per los sarraïns *en moltes maneres*

*XIII A: Et sic regnaverunt successive usque ad nobilem regem Sanccium...; C: *Ferrando, mort Sanxo Major, pare seu, regnà en Navarre e axí succehint...*¹²²

XIV A: ...domina de castro quid dicitur de Yuar...; C: ...dona qui fo de Castre...

o de males lectures

*VI A: ...et omni sciencia naturali; C-D: ...en tota sciència liberal (l'error podia ser també a ; cf. PC23)

VIII A: Qui, viribus prehemins, ...; C-D: ...prevalent Rodrigo en molta virtut...¹²³

*IX A: ...cum quibus latenter venit in Ispaniam...; C: ...ab los qualls vench alegrament en Spanya... (D, *primerament*)¹²⁴

¹¹⁸ Notem, a banda de l'alteració semàntica, que "k" usa la 2a persona per adreçar-se a Espanya.

¹¹⁹ A més, "k" (o potser ; cf. PC29) fa desaparèixer aquí la primera persona i la referència a la *Istòria* que trobàvem a A .

¹²⁰ Segons C, donchs, va combatre a Gascunya i als Pirineus; en canvi, D té el mateix sentit que A .

¹²¹ L'error devia ser ja a (o a), perquè altres testimonis el segueixen (cf. PC9).

¹²² La frase ja devia provenir de perquè B^b comet igualment l'addició i l'error.

¹²³ On devia llegir *virtutibus* per *viribus*.

X A: ...de gravi sompno...; C: ...de gran sompni... (D, dient *greu*, no comet l'error)

Addició

L'operació d'addició, és a dir, la introducció d'idees noves no vinculades a cap terme de l'original, té molta presència a "k"¹²⁵.

VIII A: ...rex Rodericus vi opressit uxorem suam [del comte Julià] et eam suposuit violenter; C: ... lo rey Rodrigo viu sa muller de molt gran ballesa e de present que la viu fo molt escalfat en ça amor. E, com ella no li volgués concentrir a ça voluntat, pres-la per força complint ab ella sos desigs¹²⁶

IX A: ...fere quindecim mille occiderunt; C-D: ...e hi havia morts XVIM cavellers *he del tot eren vençadors los chrestians*.

*IX A: ...periente patria, perierunt; C-D: ...perint la lur terra periren ensemps, *d'on fo gran dan a chrestians car açí fo finida la glòria dels gots*¹²⁷

X A: ...quorum adventum cum Pelagius percepisset, in quadam spelunca...; C-D: E Pelagi, veent açò, *entenent que no poguera contrestar a aquella tant gran multítut de gent, mès-se en una spluga...*

X A: Et regnavit annis duobus et sine prole decessit; C-D: E regnà ten solament dos ayns e morí sens fills *e retornà la terra a Ormissenda, sa germana, filla de Pelagi*

X A: Iste fuit iustus...; C-D: *Aquest Alfonso fo verge, que jamás no conech fembre he fo just...*¹²⁸

X A: Et ita aliqua pars Ispanie, scilicet Asturia et Guallicia...; C-D: E en aquesta manera alguna partida de Spanya, ço és, Galícia, les Astúries *e terra de Lehon e algunes altres partides* ...¹²⁹

*XI(2) A: Tamen, divina gracia providente, dum hic que prediximus in Asturiis et Guallicia agerentur, Carolus Magnus imperator romanorum et rex Francie sarracenos, qui Equitaniam occupaverant et Narbonensem provinciam in tantum quod comitatum Pictaviensem, Turonensem invasserant, cum magno exercitu teutonicorum et burgundiorum et franchorum fortiter expugnavit, ...; C-D: Dementre que-lls fets dessús dits se feyan en Galícia e en les Astúries *e en Aragó e en Cathalunya, Carles Maynes, emperador de Roma e rey de Ffrança, veent los chrestians de Spanya en tanta subjugació, vench contra los sarraïns ab gran nombre de gents de Ffrança e de Bretanya, de Normendia e de Burgunya, d'Alamanya e d'altres moltes províncies* (D tampoc no afegeix *Aragó i Catalunya* en el primer cas)¹³⁰

XI(2) A: Ipse, autem, post hic, cum gloria in Franchia est reversus; C-D: ...Obtenguda lo rey Carles gloriosa victòria dells sarraïns e desliurats los chrestians de lur impiadosa e cruell senyoria *e, com ja avant avem dit, partida la terra en aquells barons dessús nomanats e a sos sotsmesos segons lurs mèrits e lexades en les províncies feels guarden* Ffrança se'n és tornat (D *e partida la terra a sos sotsmessos segons lurs mèrits de cavaleria e lexades en les províncies feels guarden*)¹³¹

¹²⁴ On devia llegir *letanter* per *latenter*. L'error havia de ser a i no es pot atribuir a la traducció (cf. PC33). La solució de D ha de ser pròpia perquè la de C queda confirmada per G, *cum gaudio*.

¹²⁵ Com en les ampliacions, D en presenta moltes respecte de "k", però no pertanyen a la traducció.

¹²⁶ D encara ampliarà una mica més aquest passatge. G també l'amplia (cf. PC31).

¹²⁷ L'addició també podria ser deguda a i (cf. PC36).

¹²⁸ L'afegit d'aquest comentari constitueix una mena de remissió interna.

¹²⁹ L'addició no sorprèn perquè ha estat parlant abans d'aquests territoris (cf. PC55).

¹³⁰ Aquestes addicions també podrien ser atribuïdes a o a i (cf. PC58, PC59, PC60).

¹³¹ Observem com D comparteix amb C l'addició però no les referències a allò que C ha esmentat en incorporar la llegenda d'Otger Cataló.

- XI(2) A: In quo prelio Rotulandus et Oliverius [...] perierunt; C-D: *Aquí veyérets molt cruells batalles en les quals moriren Rotlan e Oliver...* (D, *veurets*)
- XII A: ...et fuit vocatus maior filius Ferrandus; C: ...lo primogènit apellat Farrando, *qui regnà en Castella après mort de son pare [...] Ferrando regnà en Castella après de son parè*¹³²
- XIV A: ...civitas Oscense fuit capta...; C: ...la ciutat d'Oscha fo presa *he fou soterrat ab gran honor*
- XV A: [Ramon Berenguer IV ...] et sepultus est in monasterio Rivi Pulli; C: ...e fo soterrat en lo monestir de Ripoll *e après fo trasledat en la Ceu de Barchinona. E aquest jamés no-s volch apellar rey d'Aragó*

Omissió

L'eliminació d'idees de l'original és una operació que trobem molt sovint a "k" però que no la considerem característica perquè en la seva majoria ja havien estat aplicades en els antecedents o .

- *II A: ... inquirentes occidentis ultimam partem, que Hispania nuncupatur. *In principio in montibus Pireneis habitantes, in maximos populos excreverunt et primo Cetubales sunt vocati, quasi cetus Tuball; et addentes stellam que ibi post solis occultatur ocassum eius stellam Hesperum et patriam, stelle nomine, Esperiam vocaverunt et linguam que nunc Latina dicitur servaverunt. Cum, autem, essent in populos dilatati, ad plana Esperie descenderunt et, iuxta flumen...* C-D: ...enqueriren la darrera part de occident, qui Spanya és apel·lada. E après un flum... (l'omissió podria haver estat ja a ; cf. PC5)
- *III A: et Almenne concubine, *vir magne stature et incredibilis fortitudinis, congregata secum infinita forcium iuvenum multitudine* , fere tota Asia...; C-D: ...e de Almena, ocupades a sa senyoria quaix tota Àsia... (l'omissió podia ser també a ; cf. PC7)
- *III A: *Obtentaque parte illa Esperie, [...] populis qui secum ad Gualliciam venerant captam tradidit habitandam; unde, a Gualatis, Gualicia est appellata. Et, inde procedens in ea que Lucitania dicitur, prope fluvium Aniam, propter victoriam habitam, ludos instituit et, a lusu et Ania, Lucitaniam apellavit. Inde procedens ad Beticam, que Beti flumine irriguatur, civitatem Ispalis populavit; unde, adaptatis eo quod prima habitacula palis suppositis, regimine ceperunt et in ea Spalos, qui secum de prope Scitiam venerunt, collocavit; propter hoc civitas illa Ispalis est vocata. Post hic, Hercules, inde procedens Cartaginensem provinciam occupans devastavit et Sacum, qui in Serpentina et Celtiberia regnabat, bello contritum fugavit. Et in radice montis Cati civitatem hedificavit, quam ex hiis qui secum de Tiro et Auzonia venerunt populavit; propter quod civitatem Tirazonam nominavit, quia Tiris et Auzonis data fuit. Inde procedens ad munitiones Celtiberie coacte in dedicacionem suscepit et, quia bellis urgebatur, ideo coactus bello clamavit: O, quam urgens bellum!; unde civitatem Balaguarii eis hedificavit et terram illam Urgellum nominavit. Auzonicis, etiam, qui secum venerant annuens opidum cum territorio subiuguavit, unde Auzonia nominatur (sed opidum hodie Vicus dicitur). Inde contigit quod ex novem navibus sive barchiis quas secum ducebat, ceteris ad Gualliciam applicatis, nona ad litus applicavit Celtiberie. Ad quam descendens, cum vidisset locum ubi barcha nona erat valde pulcrum et deliciosum, civitatem ibi hedificavit quam, ex barcha nona, Barchinonam appellavit* ; C-D: E, obtenguda Èrchules victòria de tots los altres prínceps de Spanya e aquela destroyda e deguastada e ab gran escampament de sanch de cascuna part aquella ocupada a sa senyoria,

¹³² L'addició devia ser un intent frustrat de continuació; a part, constitueix un error.

hedefichà en aquella III nobles ciutats, ço és, Ispalis, en altre manera apellada Sibília, e Taraçona e Balaguer e Barchinona¹³³.

*VI A: *Hii, iuga septentrionali, scilicet regna in montes, acceptantes regia Scia, id est, Scocia montibus, ardua, id est, alta, possederunt. Et ab incolatu illius terre Scite et Gete vocati sunt; unde in ipsorum laudem cum voluissent magis mori quam in bello vinci ab inimicis, dicit poeta mortem contempnunt laudato vulnere goti* C-D: e isqueren de una ila qui és en la mar Ocrena apellada Estancia. Eren hòmens molts virtuosos en fet d'armes, car [8v] més amaven morir en batalla que ésser vençuts per lurs enamichs (l'omissió podria ser també deguda a ; cf. PC20)

*VIII A: et eam suposuit violenter. *Alii dicunt filiam, sed magis credendum est de uxore, cum non sit dolor similis illi* C-D: ...pres-la per força complint ab ella sos desigs (l'omissió podria ser també de ; cf. PC31)

X A: *...in Domino confortabat, dicens quod...*; C-D: ...los quals confortà dient-los que... (l'omissió podria ser també deguda a ; cf. PC44)

X A: *...et rey exitum expectarent. Ipse, autem, in spelunca, cum hiis qui secum adherant, Dei auxilium implorabant* ; C-D: la fi dels affers [...] esperassen.

XI(2) A: *Tamen, divina gracia providente, dum hic que prediximus...*; C-D: Dementre que-lls fets dessús dits...

*XI(2) A: *...et eos ab occupatis sedibus deiecit. Civitates quas occupaverant, Narbonam, Tarrachonam, Burdegualium et alias plurimas, eis abstulit et totam Equitaniam et Narbonensem provinciam, que ab eis totaliter liberate extiterunt*; C-D: E esvahí en tal manera los sarraïns que totes les ciutats e lochs ocupats per los sarraïns tro als munts Pireneus foren per ell sotsmesos a sa juradició e desliurats de poder de sarraïns (l'omissió de les ciutats ja era a i la de les províncies a ; cf., respectivament, PC58 i PC59)

XII A: *...consilio [...] comitum suorum, discordia procurare volentium, divisit regnum suum inter eos..*; C: *...e de consell d'alguns comptes, donà...*

Altres exemples: III E treballat per molta dolor corporal, passà de aquesta vida (*dolore corporali vexatus, pire ardente coactus in pie se iniessit*); *IV E a Cardona sent Acistus e sancta Victòria (*et apud Cordubam beatus Acisclus et sancta Victoria, sacro sanguine efusso, martirio coronantur*) (l'omissió ja devia ser a); V la qual edificà Scipio Affrichà (*quam Scipio Africanus condidit et Cartaginem destruxit*); IX E assayant-lo una vegada e moltes, trobaren-lo en ferm propòsit he liuraren-li companya (*Et temptaverunt eum semell et secundo si verum esset quod eis Ispaniam traderet occupandam. Et tradiderunt ei exercitum*); X e apenes agués romàs negú de la part dels chrestians que vengués a la batalla (*cum vix superesset qui ad bellum ex alterutra partium non venisset, omnibus incessit*); X Cophan, bisbe dessús dit (*Copha, Ispalenci episcopo, de quo superius diximus qui erat consensciens prodicioni*) X Pelagi qui, après, ocupà a si totes les Astúries e la ciutat de Lehon, qui per los sarraïns era detenguda (*Post hic, autem, Pelagius princeps omnes Sturias occupavit et etiam civitatem Legionem, que in decessu Asturiarum a sarracenis tenebatur, primo exercitu invasserunt in ea vexillum fidei exultantes*);

Reescriptura

Es tracta d'alteracions importants en la redacció de passatges de la traducció, sovint amb alteració del significat, la majoria de les quals són motivades per llocs corruptes o difícils de l'original.

X A: *... nam clades Herculis renovatur. Et que, olim, romanorum gladio fuerat sauciata et gotorum post medicamine curata, extitit barbarorum vastacionibus annullata*; C-D: car la tempestat e destrucció feta aquí per Èrchules era renovelada. He los dampnatges he morts après fetes per los romans no foren

¹³³ L'omissió de tot el periple d'Hèrcules substituïnt-lo pel paràgraf que el resumeix havia de ser ja a (cf. PC8).

semblants als deguastaments e crueltats qui per los sarraïns foren aquí prepetrades.

X A: ...dicens quod quandoque propter peccata dominus flagellabat filios pestilentes, in fine tamen non obliviscitur misereri...; C-D: ...dient-los que algunes vegades Déu ponex sos peccadors per lurs peccats e après los ha mercè e no oblida de fer-los bé...

X A: Cepitque per loca devia et incerta cedes agere contra mauros et quasi girovagus eorum cunctam victoriam perturbare; C-D: E començà contra los sarraïns a fer grans morts la hon conseguir-los podia

X A: ... eos pariter captos capitibus ac vita privavit; C-D: ...féu-los tots morir a cruel mort...

XII A: In qua civitate instituit et elegit, de consilio cleri et populi, Berengarium, abbatem sancti Fecundi (qui fuerat primo miles, licet bene literatus, postea monachus cluniasensis) archiepiscopatum Toletanum et primatem. Iste fuit de partibus Tolossanis, scilicet de Agenensi territorio. Fuit, enim, valde literatus, multum religioosus et in omnibus providus et discretus, pro quo ecclesia in Hispaniis et tota christianitas fuit plurimum sublimata; C: En la qual ciutat elegí en archabisbe Berenguer, Abat de sent Benet, qui primerament era estat caveller. E açò féu de consell de tots los ecclesiàstichs de son regne. Aquest Berenguer era molt letrat e bon relegiós e en totes coses savi he discret, per lo qual tota Spanya e tota chrestianitat fou molt axelçada

*XIII A: Et reginam Urracham, eius uxorem pregnantem, in utero lancea percusserunt. Sed tandem sarraceni a christiani proventi in fuguam se dederunt. Regina, autem, morti proxima propter vulnus lancee, sicut Domino placuit, infantulum est enixa. Et vix restauratus, misterio muliebri, Sancius Garcie fuit vocatus; C: E la reyna Urracha feriren per lo ventre ab una lança e, estant prés de la mort, parí un fill qui fo apellat Sanxo Garcia (la mateixa reducció a B^b fa pensar que ja devia trobar-se a ; cf. PC74)

Interpretació

Trobem també a “k” algunes elaboracions interpretatives¹³⁴

*III A: ...Ytaliam est provectus...; C-D: ...en Itàlia és arribat...
on l'original diu que va marxar i la traducció que hi va arribar.

*III A: ...in Greciam transfretavit...; C-D: ...en Grècia se'n és tomat...
on l'original diu que hi anà i la traducció que hi tornà, ja que, efectivament, la seva primera procedència era Grècia.

*VIII A: Cum, igitur, goti, inspectis ceteris mundi partibus...; C-D: Donchs, com los nobles gots haguessen conquesta la major partida del món...
on la segona formulació afirma que havien conquerit allò que en la primera només havien explorat o conegut.

*VIII A: ...procurata legatione et exposita regi...; C-D: ...emprada altra missatgeria...

¹³⁴ Totes aquestes interpretacions, a més, coincideixen amb el text de G, la qual cosa vol dir que eren segur al text de “k”. El que no és tan segur és que fossin pròpies de “k” o si ja eren a . Només les del capítol III poden ser contrastades amb E i F, però com que aquest capítol és en tots dos testimonis deutor d'A no és possible d'extreure'n conclusions en ferm.

on el segon suposa una nova ambaixada de la qual l'original no parla.

XIV A: ...civitas Oscense fuit capta...; C: ...la ciutat d'Oscha fo presa *he fou soterrat ab gran honor*

Sancho I d'Aragó abans de morir havia demanat als seus fills que no l'enterressin fins que prenguessin Osca i, un cop la ciutat fou presa, "k" afegeix que llavors l'enterraren, deducció que no surt a cap altre testimoni.

Altres exemples: *X com res dels gots no hi agués romàs sinó alguns poch mesquins chrestians qui per les forts muntanyes (*nec aliquid de gotis remanserat nisi pauci qui in montanis*); *X en una spluga molt fort feta d'una rocha quaix per artificio divinal (*in quadam spelunca que erat quasi divino artificio inexpugnabilis circumclussa*) (la referència a una muntanya o a una roca ja devia ser a); *X com lo príncep dels sarraïns ab infinida host vengués les Astúries deguastar (*cum princeps sarracenorum cum infinito exercitu vellet Asturias devastare*) (el canvi de *velleta* vengués ja devia ser a).

Observant les característiques més rellevants en l'anàlisi de la traducció "k", podem treure'n algunes conclusions.

Respecte de l'adaptació sintàctica, la traducció "k" s'esforça, tant com pot, a mantenir les construccions llatines que troba en el seu antecedent. En el tractament de les formes amb equivalents en català procura conservar-les i, encara, afegir-n'hi.

En els participis presents, un cas molt significatiu, són pràcticament nul·les les conversions a oració personal atribuïbles a "k". És cert que en molts casos els devia convertir en gerundis, però considerem que aquesta conversió (a banda de la proximitat entre els usos d'una i altra formes) és igualment indicativa de la voluntat de mantenir la forma no personal i, doncs, el sintetisme de l'oració llatina, tot i que el matís actiu que encara devia tenir clarament el participi present es perdi en la conversió. A part d'això, n'afegeix alguns.

No tots els descendents de "k", però, es comporten igual en aquest punt. D és el que menys propensió té envers els participis presents i sovint discrepa de C en aquestes formes. Hem vist en aquest darrer, en canvi, molta més voluntat de tornar participis presents alguns casos que sabem per D i G que devien ser gerundis a "k", i també hem consignat com la retraducció G identificava l'aspecte actiu d'alguns d'aquests gerundis i els restituïa la forma de participi present. Més enllà de la personalitat concreta de cada descendent, però, sembla inequívoc que el traductor de "k" treballava per mantenir l'aspecte llatí de la sintaxi en el seu text.

Les poques construccions de gerundi que apareixen a A es veuen molt incrementades a “k”, precisament pel que acabem de comentar en el punt anterior i també a causa de construccions amb gerundi afegides en la traducció.

Els infinitius hi són respectats i també lleugerament incrementats —els infinitius perfets, a banda— i, finalment, la traducció no ha intervingut pràcticament sobre les construccions passives de l'antecedent llatí.

El tractament de les formes sense equivalència catalana no s'allunya gaire de la ja detectada voluntat de manteniment.

En les construccions d'ablatiu absolut és mínima la conversió en oracions personals i intenta fer-hi correspondre construccions catalanes que respectin el valor adverbial i absolut de la formulació llatina (participis concertats, gerundis, etc.) i, com dèiem més amunt, que en conservin el sintetisme¹³⁵.

Les construccions de participi futur i d'infinitiu perfet, escasses, les formula de manera que en respecta el significat.

En les construccions de gerundiu també en manté el valor d'obligació o de finalitat. Cal dir sobre això que, en aquells gerundius que constitueixen fórmules més o menys fixes amb funció il·lativa o continuativa, tendeix a substituir-ne o eliminar-ne. Aquesta apreciació, però, no és tant una característica sintàctica com estilística.

Per tant, l'anàlisi de l'adaptació sintàctica revela una traducció poc intervencionista que intenta mantenir, si més no, el regust de la sintaxi llatina i, especialment a base del manteniment de les construccions amb formes no personals, donar un aspecte llatinitzant al text català.

Pel que fa a l'adaptació semàntica, la intervenció del traductor es concentra en les operacions d'expansió, tant a nivell de termes concrets com d'idees generals. L'equivalència ampliatiua se centra en les expressions multinominals; les operacions d'ampliació, és a dir, l'afegit de comentaris i informacions a termes concrets existents en l'original, també són rellevants; finalment, no són escasses les incorporacions de conceptes nous (addicions).

Les operacions de reducció, en canvi, hi són menys presents. L'equivalència reductiva hi apareix poc i les omissions, tot i que són moltes en la comparació amb A, es deuen majoritàriament als antecedents de “k”.

¹³⁵ Tant és així, que la majoria dels que es resolen amb participis són detectats per G i en la retraducció els restitueix la forma d'ablatiu absolut.

Hi ha operacions d'alteració a "k", algunes de les quals tenen la causa en un error. Entre les alteracions del significat, pròpiament, algunes són atribuïbles als antecedents i la resta no suposen canvis fonamentals en el contingut.

L'ús de recursos explicatius (equivalència entre registres i glossa) per evitar cultismes és mínim a la traducció "k". Podem considerar que en algunes de les expressions multinominals incorporades (equivalència ampliativa) hi ha un rerefons explicatiu, però tampoc això fa variar la conclusió que la traducció manté tant com pot els termes llatins, en la mateixa línia observada per a la sintaxi.

Els casos de reescriptura que ens ofereix "k" no comporten grans alteracions del significat i les interpretacions que hi trobem no permeten gaires valoracions perquè la majoria no són d'atribució segura a la traducció.

Així, podem caracteritzar la traducció "k" dient que és més intervencionista sobre els continguts (especialment en les operacions d'expansió) que no pas sobre la formulació concreta d'aquests continguts i que està especialment interessada a mantenir certs senyals de llatinitat en el text català¹³⁶. Aquest interès que detectem en la traducció "k" impregna els seus descendents i, a partir d'aquest substrat, C i, és clar, G en potencien els aspectes llatinitzants i D no sembla tan interessat a fer-ho¹³⁷. En canvi, D comparteix amb G una tendència a ampliar el text de "k" (infinitament més moderada a D que a G, molt més ambiciós) que C no posa en pràctica. A més, hem de remarcar també una certa impressió de més proximitat entre C i G que no pas entre D i G, ateses les coincidències que presenten en alguns participis presents i en les expressions multinominals usades.

¹³⁶ Basant aquest aspecte, sobretot, en l'ús de les construccions amb formes no personals, algunes de les quals devien constituir un senyal de llatinitat desitjable entre els cercles en els quals devia néixer la nostra traducció.

¹³⁷ Recordem que en la caracterització lingüística del testimoni D ja detectàvem una llengua menys ambiciosa i menys llatinitzant que la de C.

5.3.3 Comparació de les traduccions

L'estricta comparació de les dues traduccions catalanes de la *CdE* (B^b i k) queda en certa mesura mediatitzada per les parcel·les d'inseguretats que trobem en intentar una definició nítida dels textos que, a l'una i a l'altra, els serviren com a originals. De tota manera, com ja hem justificat per a l'anàlisi individual de les traduccions, en la comparació hi busquem els grans trets diferenciadors i creiem que aquests no són distorsionats per les inseguretats abans esmentades.

En primer lloc, cal ressaltar la menor densitat d'operacions presents a " k " respecte de B^b , cosa que ens situa en la línia de considerar-la menys intervencionista que aquesta.

En l'aspecte sintàctic és on B^b es mostra substancialment més intervencionista que " k ". L'explicació a aquesta diferència hauríem de cercar-la, en una bona part, en els cent anys transcorreguts entre ambdues traduccions. El 1337, data proposada per a l'antecedent " b ", tot just comença a gestar-se una tradició de traduccions del llatí i el català viu encara sota l'absoluta consideració de la inferioritat respecte de la llengua llatina¹³⁸. En canvi, la traducció " k ", situada entre 1428 i 1433, viu ja en una època en què la influència de la Cancelleria ha implantat un model de llengua molt més sòlida, partint del llatí, i tot i que cap dels nostres modestos descendents de " k " no es pot prendre com a exemple de bella prosa cancelleresca, els hem de situar en la inèrcia d'aquest moviment¹³⁹.

L'esforç de la traducció " k " per assemblar-se a l'antecedent llatí i el de la traducció B^b per reduir a la sintaxi vulgar la llatina, s'observen amb tota nitidesa en els casos dels ablatius absoluts i els participis actius, amb l'ús concomitant dels gerundis. Ja hem comentat que és en aquestes parcel·les de la construcció sintàctica on més aspecte de llatinitat guanya " k ", mantenint les construccions amb formes no personals o afegint-n'hi, i on més en perd B^b , tornant-les oracions personals i encadenant-les.

Relacionat amb tot això, cal recordar també l'evident separació entre les dues traduccions pel que fa a l'ús dels recursos explicatius, molt més presents a B^b . També aquesta diferència s'ha de considerar amb la perspectiva dels cent anys transcorreguts

¹³⁸ Josep M. NADAL i Modest PRATS (1982) tracten en diferents llocs de la relació entre llatí i català (i en el vol. II específicament sobre les traduccions). Per a la nostra època, parlen del cas d'Arnau de Vilanova referint-se sobretot a l'ús d'una o altra llengua (I, 380-386).

¹³⁹ Una mica en la línia de la constatació que fa MARTÍNEZ (1995, I, 47-51) sobre la traducció d'un grup de les tragèdies de Sèneca, en les quals troba solucions prou idiomàtiques encara que continguin llatinitats. NADAL; PRATS, (1982, I 447-461; II 215-228) resumeixen amb detall els aspectes constitutius de la prosa cancelleresca i del posterior augment de llatinització de la prosa, ja propi del segle XV.

entre les traduccions. En la data proposada per a “b”, la necessitat d’evitar cultismes que dificultessin la comprensió del text, abocava els traductors a l’ús d’aquests recursos¹⁴⁰. En la data de “k”, molts dels termes que constituïen cultisme cent anys abans, havien ja guanyat circulació. Cal afegir que en les nostres traduccions, l’ús de les expressions multinominals no respon en la majoria de casos a la necessitat de glossar un terme difícil¹⁴¹ i, per tant, les causes de la seva presència deuen obeir a raons més aviat estilístiques.

En l’àmbit de l’adaptació semàntica, si detectàvem una certa preferència de B^b per fer adaptacions “a la menuda”, parlàvem més aviat del contrari en “k”. La distinció subjacent és que B^b és més intervencionista en la formulació dels continguts que no pas sobre els continguts mateixos, potser per una més gran tendència a “explicar” el text original, i “k” és menys intervencionista en la formulació dels continguts i més en la seva manipulació, orientada gairebé exclusivament cap a les operacions d’expansió. Cal tenir en compte, a més, en el cas de “k”, que bona part de la intervenció sobre els continguts que li atribuïm pot ser conseqüència de la transmissió de la CdE a causa de la suma d’efectes produïda al llarg dels diferents passos i, tot i que és clar que intervingué en aquest sentit sobre el seu antecedent, malauradament no podem dibuixar amb la precisió desitjada quina part exacta de responsabilitat tingué en aquesta manipulació.

En la mateixa línia de la manipulació i la intervenció sobre els continguts, cal destacar la presència d’interpretacions en totes dues traduccions. Aquesta operació, la més involuntària de totes les analitzades, dóna pistes sobre el grau de cenyiment que el traductor manté respecte de les paraules de l’original perquè mostra els moments en què “reexplica” l’original. De fet, les que trobem a B^b indiquen molt bé aquesta actitud; les que trobem a “k” són molt més sospitoses per quant que tampoc en aquest aspecte tenim plena seguretat sobre quines podríem atribuir-li.

De tot plegat, doncs, se’n desprèn que cap de les dues traduccions no es pot considerar literal. Al costat d’aquesta obvietat cal constatar també que la voluntat explicativa es pot interpretar com a pròpia d’una visió ètica sobre la traducció, comparable, per exemple, a la que coneixem en Ferran Valentí (BADIA, 1994). La idea de la traducció al servei del més ampli objectiu de la divulgació del saber és molt probablement aplicable a les traduccions catalanes de la nostra crònica, encara que

¹⁴⁰ Lògicament amb resultats desigualment acurats o sofisticats segons els casos. Cf., per exemple, l’anàlisi de la traducció de Titus Livi feta per Pierre de Bersuire a *Histoire littéraire de la France* (39, 376-400).

¹⁴¹ Com, per exemple, els que recull Wittlin en la traducció del *Llibre del Tresor* de Brunetto Latini (WITTLIN, 1980, 37) i més extensament a WITTLIN (1991).

l'absència absoluta a tots els testimonis de justificacions o reflexions no ens hagi permès de rebre'n cap declaració explícita¹⁴². En la parcel·la dels textos “vius”¹⁴³, però, la traducció no és mai una operació “pura” sinó que és una més entre les operacions de transmissió i per això es presenta associada a moltes altres intervencions sobre el text. Això significa que en cada estadi el text pot prendre una nova personalitat, dibuixada, entre altres coses, per la llengua en la qual s'expressa. La traducció no s'emprèn des d'un punt de vista de respecte pel text original pres en la seva integritat sinó que aquest actua tan sols com a punt de partida. El punt d'arribada no és necessàriament una reproducció en una altra llengua d'aquell original.

És per qüestions d'aquesta espècie que sol ser poc útil analitzar les traduccions medievals amb intenció de valorar-les des del nostres ulls moderns¹⁴⁴. Sobretot perquè les premisses traductològiques des de les quals s'emprenen les traduccions són molt més variades que les actuals (ja que les finalitats que pot perseguir una traducció també són molt més diverses). No sabem si com a causa o com a conseqüència d'això, el seu concepte de traducció també és molt més ampli que el nostre¹⁴⁵. Només podem arribar a la conclusió que encara sabem molt poc sobre les eines que utilitzaven per a la traducció (WEIJERS, 1989; 1990) i que queda molt de camí per recórrer en la identificació i tipificació dels variats pressupòsits traductològics a què abans al·ludíem.

També per això, i malgrat que en alguns moments pugui semblar-ho, no podem considerar el cas de la *CdE* com un dels que anomenem de “doble traducció” (com el d'Alegre amb les *Metamorfosis* d'Ovidi, el d'Alfarràs amb la *Regla* de sant Benet, el de Canals amb el *Valeri Màxim* o semblant al de l'adaptació de mestre Aleix sobre la traducció del *De regimine principum* de Gil de Roma feta per Arnau Estanyol) perquè no hi ha indicis que el traductor de “k” conegués la traducció B^b i traduís amb intenció de rectificar-ne els pressupòsits traductològics o perquè la considerés desfasada, antiga o

¹⁴² No és el cas, però, de la retraducció al llatí produïda per G, en la qual més aviat hi devia pesar el fet que el text havia d'incorporar-se a un medi absolutament llatí, a més del possible desig de conferir-li autoritat.

¹⁴³ Cf. l'apartat on s'explica el concepte de textos “vius” i es justifica la inclusió de la *CdE* en aquest grup a l'apartat sobre els gèneres historiogràfics i la *CdE* més amunt en aquest mateix capítol.

¹⁴⁴ Com fa WITTLIN (1974, 49-79) amb Nicolau Quilis o Joan COROMINES (*DECLC*, III, 680, s.v. ESQUERA, nota 1; V, 337, s.v. MÀ, nota 17) amb Andreu Febrer.

¹⁴⁵ És possible que moltes traduccions vagin existir només com a simples exercicis (TURRÓ, 1994, 229), però en general representaren una via de connexió entre el món acadèmic i les noves cultures en vulgar (COPELAND, 1991, 8). Unes noves cultures en les quals constituïren una facció molt activa i interessada els juristes, alguns dels quals hem trobat transmetent la *CdE* (Vallseca, Marquilles, i potser també Rovira, els tres únics autors coneguts en tota la transmissió) i el sector d'on sortia una figura com la de Ferran Valentí, abans esmentat. En la noció de traducció que es desprèn del seu llarg *Pròleg* a la traducció de les *Paradoxa* de Ciceró (BADIA, 1994) hi ha prou marge com per encabir-hi amb tota comoditat les operacions que hem constatat en la transmissió de la *CdE*.

estilísticament millorable. Més aviat hem de considerar que “k” és un fruit natural de la transmissió de la *CdE* i no ha de ser necessàriament una reacció a l’existència i la forma de B^b.

5.3.4 La **retaducció G**

La crònica que Jaume Marquilles incorporà a la seva magna compilació jurídica sobre els *Usatges* de Barcelona parteix de la *CdE* (G). En els deu primers capítols la segueix absolutament i l'abandona després per abraçar altres fonts.

El text de G en aquests capítols prové, en la major part, de l'antecedent "k", català, però tenint a la vista un membre de la Branca resumida, descendent de , que hem anomenat i un altre text relacionat amb la branca A , del Nucli inicial¹⁴⁶.

La situació, doncs, és inversa a la de les altres traduccions. Ja hem apuntat alguns comportaments de G parlant de la traducció "k". La característica més aparent és, sens dubte, que G amplia molt sovint (per no dir constantment) allò que troba a "k", però en aquest apartat analitzarem si hi ha diferències entre els moments en què parteix de font llatina i quan parteix de font catalana.

Per observar el seu comportament sobre la font llatina, un dels punts més adients és el capítol III¹⁴⁷. G el confegeix a partir de , llatí, tot i que en algunes frases es veu que retorna a "k". El text de , l'antecedent de , al seu torn, havia pres aquest capítol d'un testimoni de la branca A . Comparem, doncs, G amb el capítol III del testimoni F, el més pròxim a que tenim¹⁴⁸.

Comparació de G amb la seva font llatina (cap. III)

ADAPTACIÓ SINTÀCTICA

El fenomen sintàctic més rellevant i evident és en l'ordenació dels elements en la frase. Els canvis d'ordre hi són constants, els elements prenen molta llibertat de moviments, més a la manera de la sintaxi clàssica, i tendeix lleugerament a endarrerir la posició de l'element verbal. En posem alguns exemples

III F: ...congregata secum infinita forcium iuvenum multitudine, ...; G: ...infinita secum agregata fortium multitudine iuvenum...

III F: ...quod ibi erat finis mundi...; G: ...quod mundi finis erat ibi...

III F: ...Et, capta Hispania, fuit in eadem rex per Herculem constitutus...; G: ...quod Yspania [...] ab Hercule capta, subsequenter ab ipso in eadem fuit rex constitutus...

¹⁴⁶ Cf. l'apartat sobre la Branca completa al capítol 3 de l'estudi.

¹⁴⁷ A partir del capítol XI, G també parteix gairebé sempre de fonts llatines, especialment de la *CGPIII*. Tanmateix, preferim de fer la comparació entre fragments provinents de la *CdE*, ja que les característiques pròpies de la *CGPIII* podrien introduir distorsions en la comparació.

¹⁴⁸ Cf. el capítol 3 de l'estudi sobre la relació entre els testimonis.

Darrera d'aquest evident fenomen, no hi ha gaires intervencions més sobre qüestions sintàctiques. Afegeix un participi present, que sembla redundant

III F: ...ideo coactus bello clamavit: *O, quam urgens bellum!* G: ...ideo cohactus bello clamavit dicens: *O, quam urgens bellum!*

en desfà un altre que ja és dubtós a F

III F: ...procedens Cartaginensem provinciam occupans devastavit... ; G: ...Cartaginensem procedens provinciam, illam ad se occupavit ac fere devastavit

i en un altre lloc substitueix una oració adjectiva de relatiu per dos participis presents amb funció també adjectiva

III F: ...ad hoc tempus quo currit anno Christi...; G: ...ad annum presentem et currentem, a nativitate Domini...

Notem també una conversió a passiva

III F: ...a tempore quo [...] sunt anni...; G: ...ab anno quo [...] devoluti fuere anni...

i un gerundi que ha desaparegut en alterar tota la frase

III F: ...civitates diversas *edificando*; G: Quo namque peracto, [...] civitates in Yspania quatuor *hedificavit*

ADAPTACIÓ SEMÀNTICA

Notem en Marquilles una tendència a canviar molt sovint termes de la font per altres d'equivalents.

III F: ...congregata...; G: ...agregata...
III F: ...devastatis...; G: ...destructis...
III F: ...attendens...; G: ...animadvertens...
III F: ...habens...; G: ...possidens...
III F: ...pugnavit...; G: ...debellavit...
III F: ...omnique suo...; G: ...eiusque patrimonio universali¹⁴⁹
III F: ...nominavit...; G: ...nuncupavit...
III F: ...deliciosum...; G: delectabile...
III F: ...dominio...; G: ...dicione...

La resta d'intervencions consisteixen, sobretot, i gairebé exclusivament, a aplicar-hi operacions d'expansió. Per exemple, d'equivalència ampliativa en forma de binomis

III F: ...cum magno navigio...; G: ...classe sive navigio cum magno...
III F: ...feroci...; G: ...fortiter ac belligere...

La majoria constitueixen ampliacions

- III F: ...cum magno navigio navigavit; G: ...classe sive navigio cum magno exercituque grandi et multitudine copia navigavit
 III F: ...contra hunc pugnavit Hercules; G: ...contra hunc *Gehon viriliter* Hercules pugnavit...
 III F: ...civitates diversas edificando; G: *Quo namque peracto, subsequenter idem Hercules temporibus suis, ut in nota sequenti edocetur, civitates in Yspania quatuor* edificavit
 III F: Post hec, ...; G: ...*hiis impletis et tyrannide consequutis et peractis.*
 III F: ...quia bellis urgebatur...; G: ...quia urgebatur bellum *fortissime*..
 III F: ...civitatem Hercules ibi edificavit quam, ex barcha nona,...; G: ...*pulchramque ac felicissimam* ibi civitatem edificavit
 III F: Et sic, a tempore quo Hercules predictus regnavit et edificavit in Yspania civitates...; G: Et sic, tempore quo Hercules regnavit et in Yspania *presens fuit, quatuor nobiles in illa* civitates edificavit
 III F: ...capta Hispania,...; G: ...Yspania, *sic ut premititur, ab Hercule* capta...

i també addicions,

- III F: ...*(sed opidum hodie Vicus dicitur)*; G: ...*(sed opidum exposit Vicus fuit dictus, quod subsequenter villa fuit dicta, hodie vero civitas nuncupatur)*
 III F: ...fuit in eadem rex per Herculem constitutus nomine Sperian, grecus, et ab eo voluit nominari Hispaniam; G: ...in eadem fuit rex constitutus *quidam nobilis* grecus nomine Sperian, *qui ab infantia secum fuerat nutritus*, ideoque, ex illo nomine Sperian *illam* Hercules *terram* nominari voluit Yspaniam

que inclouen consells personals

- III G: Quod menti tene, quoniam si hoc a te postuletur rationem illico reddere possis; unde vero cordi non carte quicquid noveris arte, nam si carta cadat tecum sapientia vadat.

Així, doncs, pel que fa a la sintaxi, és el canvi constant d'ordre dels elements allò que més en caracteritza les intervencions, perquè Marquilles no hi aplica gaires més operacions rellevants. Per la resta, hi són tan absolutament predominants les operacions d'expansió com absents les de reducció¹⁵⁰. Al costat d'això, una tendència a substituir termes per d'altres d'equivalents és el que dona al resultat el seu marcat estil característic.

Comparació de G amb la seva font catalana (cap. VII)

Per a la comparació amb la seva font catalana “k” hem escollit l'exemple del capítol VII, un dels que en prové enterament.

L'anàlisi de les operacions que aplica sobre la font catalana ofereix una varietat més gran d'operacions¹⁵¹.

¹⁴⁹ Surt el jurista?

¹⁵⁰ Entre les addicions, és molt interessant l'afegit personal que hi col·loca (i d'altres que n'hi ha al llarg del text) perquè dona idea de com compila incorporant-hi tot allò que li sembla relacionat amb el que escriu, encara que siguin consells escolars i proverbis.

¹⁵¹ Donem les lectures de C, si no és que són contradictòries amb les de D.

ADAPTACIÓ SINTÀCTICA

El canvi d'ordre dels elements de la frase torna a ser una de les característiques rellevants de l'adaptació sintàctica. En posem alguns exemples

- VII C: ...un bisbe apellat Gudile mostrà als gots la ley chrestiana e les Scriptures del vell e del novell Testament, ...; G: ...quidam episcopus nomine Gudilus legem gotis christianam veterisque et novi Scripturas Testamenti edocuit...
- VII C: ...fo per los gots batallarosos dejús Alarich, rey d'aquells, vençuda e cativada; G: ...a gotis sub Alarico eorum rege belligeris devicta fuit et captivata

A part d'aquests canvis d'ordre constants, les intervencions sobre la sintaxi es concentren a retornar cap a construccions de participi present i d'ablatiu absolut moltes de les oracions de "k", tant si eren resoltes amb gerundis, participis passats, o com a oracions personals, simples o de relatiu. Amb participis presents

- VII C: ...a tots aquels qui a les sanctas esgleyes atenessen o qui lo nom de Nostre Senyor invocassen...; G: ...omnibus illis [...] ad sanctas confugientibus ecclesias ac Domini Nostri Christi Iesu nomen invocantibus...
- VII C: E dolent-sa molt que [...], volent socórrer als mesquins de Spanya...; G: ...dolens se quod [...] cupiensque Yspanis miseris...
- VII C: ...regnà un ayn [...] Aprés morí...; G: ...regnavit tamen anno uno et, veniens ad mortem...

amb ablatius absoluts

- VII C: E pres moltes riqueses dels romans; G: Et ingentibus diviciis romanorum captis, ...
- VII C: ...MCCLXIII ayns après que Roma fo edificada; G: ...CCLX secundo annis cum millesimo devolutis quibus Roma fuit edificata
- VII C: ...mort Alarich...; G: ...decesso [...] Alarico...

A banda d'això, notem un cas, invers als anteriors, de construcció amb gerundi (D) o participi present (C) que esdevé oració temporal-causal a G

- VII C: E vinent-se'n lo rey Aschulfus en Ffrança (D, *venint-se'n*); G: ...cum rex Aschulfus ad regnum Ffrancie venisset...

i algun canvi de temps verbal

- VII C: ...aguessen deguastada...; G: ...destruxissent...

ADAPTACIÓ SEMÀNTICA

En les operacions semàntiques, continua la predominància absoluta de les operacions d'expansió.

Les d'equivalència ampliativa, entre termes

- VII C: ...mostrà...; G: ...edocuit...

VII C: ...sant babtisma...; G: ...sacro sancti baptismi...
 VII C: ...Roma...; G: ...romana civitas...
 VII C: ...ab gran victòria se'n parti...; G: ...inmenso cum triumpho ab illa discessit...

i encara més freqüentment en forma d'expressions multinominals

VII C: ...vencedora...; G: ...victrix et [...] dominatrix...
 VII C: ...perdonaren...; G: ...indulgebant et misericorditer perdonabant...
 VII C: ...fou rezebut en rey...; G: ...in regem assumptus fuit et exaltatus...
 VII C: ...pregàries...; G: ...precamina et rogatus...
 VII C: ...malvades...; G: ...pestifere ac voraces...
 VII C: ...gloriosa...; G: ...gloriossa et fertilis...
 VII C: ...malvats...; G: ...perversis nefandissimisque...
 VII C: ...impiadosa...; G: ...impia et crudeli ac sevissima...
 VII C: ...bona...; G: ...notabilis et bone...

Les ampliacions hi són també molt freqüents, acreixent les expressions

VII C: ...Alarich [...] morí...; G: ...rex Alaricus *viam universe carnis fuit ingressus*...
 VII C: ...Tornà en Roma...; G: ...ad Rome civitatem suos *direxit gressus*..
 VII C: ...per la sua gran balesa...; G: ...eius *nimia sublimitate, nobilitateque ac pulchritudine et bonitate*...
 VII C: ...entès que unes [...] gents...; G: ...*ad eius aures [...] fuit nunciatum* quod quedam gentes...
 VII C: ...vench a Barchinona, e aquí...; G: ...Barchinona venit. Ubi, scilicet, *in tam sublimi civitate*...

Destaca el grup en què l'ampliació consisteix a afegir adverbis

VII C: ...d'aquell bisbe reeberen...; G: ...ab ipso *humiliter* receperunt...
 VII C: ...començaren cruells batalles...; G: ...*bellicose* prelia [...] crudelissima inceperunt
 VII C: ...perdonaren...; G: ...indulgebant et *misericorditer* perdonabant...
 VII C: ...deguastaven Spanya...; G: ...feroci rabie Yspaniam destruebant et *impie ac crudeliter* devastabant...
 VII C: ...volent socórrer als mesquins de Spanya, vench a Barchinona...; G: ...cupiensque Yspanicis miseris *et ita durissime tribulatis, citius quam comode potuit* Barchinona venit...
 VII C: ...entre los seus fo mort...; G: ...inter suos *proditorie* occissus est...
 VII C: ...combaté's ab aquells malvats barberes e vençé-los...; G: ...cum illis [...] barbaris *durissime ac viriliter* debellavit et, tandem, illos devicit...

Les addicions també hi són presents

VII C: ...tots aquels qui a les sanctas esgleyes...; G: ...omnibus illis *qui erant criminosi* ad sanctas [...] ecclesias...
 VII C: ...per un seu caveller, son familiar; G: ...a quodam milite, *bausia nefarie valloro*, familiari suo, ...
 VII C: ...entre los seus fo mort...; G: ...occissus est, *sic quod annos sex tamen regnavit*

amb un comentari personal, aquest cop en forma de citació

VII G: Ergo, nec modo leteris quia forsan cras morieris; nullus tam fortis cui parcant vincula mortis. Tam ducibus quam principibus mors communis habentur, ut ait tam bona auctoritas in libro *De contemptu mundi*

Algunes passatges revelen operacions d'interpretació

VII C: ...sobre Roma començaren cruells batalles e aquella ab gran escampament de sanch preseren, ...; G: ...bellicose prelia contra Rome civitatem crudelissima inceperunt et illa *inhumaniter invasserunt finaliter* grandi cum sanguinis effusione ipsam ceperunt, ...

i alguns altres, alteracions i errors

VII C: E preseren Placida...; G: Et rex Alaricus [...] Placidam [...] *duxit in uxorem*

VII C: E no passaren molts dies que Alarich...; G: ...*Et non effluxus diebus paucis* rex Alaricus...

VII C: E pres per muller Placida ; G: Et Placidam, *non que supra nominata est sed aliam que Theodori imperatoris erat filia*, [...] *duxit in uxorem*¹⁵²

VII C: ...lexà Roma a Honori, cunyat seu, qui après la tornà poblar; G: ...Honorio [...] *Asculfus Romam dimisit, qui exposit illam populavit*

Intervé més, doncs, sobre la sintaxi quan parteix de font catalana que no pas quan parteix de font llatina, mantenint-hi també com a característica més vistenta la del canvi d'ordre dels elements. A banda d'això, és cap a l'ús de les formes no personals del verb cap on tendeix en les adaptacions sintàctiques i veiem, un cop més, que aquesta s'erigeix en una indiscutible marca de llatinitat.

Igual com passava en la comparació amb la font llatina, l'absència d'operacions de reducció en l'adaptació semàntica és molt indicativa, i són encara més constants que en aquella comparació les operacions d'expansió¹⁵³. Les equivalències entre termes solen elevar-ne el registre, i algunes alteracions i errors (que no apareixien en el capítol III, el de l'anterior comparació) acaben de completar les operacions aplicades en la retraducció.

Així, G reelabora també en aquest cas la font impregnant-la del propi estil, caracteritzable per la (re)llatinització del text català de partida a través dels mecanismes ja indicats (ordre, formes no personals) i l'alt grau d'expansió que, a tots nivells, aplica al text de partida contrastant, a més, amb la nul·la presència de reduccions. En definitiva, creant un text molt més ben acabat estilísticament.

¹⁵² Aquesta precisió hi surt motivada per l'error anterior d'haver fet casar Placídia amb Alaric; l'intent de solució resulta absurd perquè l'altra Placídia esmentada també hi sortia com a filla de Teodosi.

¹⁵³ Tornem a ressaltar la citació que incorpora sobre el tema de la mort, que constitueix, com ja havíem vist en la comparació del capítol III amb la font llatina, un afegit personal amb comentaris, sentències o consells que, de fet, no venen a tomb amb el desenvolupament dels fets de la narració.

5.3.5 Les traduccions en la transmissió de la CdE

Afegint a les conclusions ja apuntades aquestes darreres pinzellades sobre la retraducció G, tenim ja la perspectiva completa d'allò que representa la traducció en la transmissió de la CdE.

Les traduccions que hi hem trobat no han estalviat (unes menys que les altres) modificacions de tota mena sobre els respectius antecedents, les quals podien obeir a raons de context històric (com les sintàctiques a B^b) o estilístiques (les expressions multinominals o les ampliacions a “k”, els canvis d'ordre en les frases de G). Això a banda de les manipulacions del contingut que, en major o menor grau, hem detectat en totes fins al punt que podem considerar que cada traducció constitueix una reelaboració del seu antecedent.

Som molt lluny de conceptes com el de la literalitat, de tant rendiment en les traduccions medievals¹⁵⁴, o el de la fidelitat tal i com l'entenem avui. Som tan lluny d'aquests conceptes perquè la naturalesa de l'obra que tractem (una obra *viva*, que va prenent forma definitiva transmetent-se) no estalvia a les traduccions d'interpretar el corresponent paper de constituir un pas més en la transmissió¹⁵⁵. La traducció, en el nostre cas, no és només una activitat de transport de continguts a una altra llengua sinó una operació més en la transmissió d'aquells continguts, amb dret a intervenir-hi continuant, esporgant, farcint o embellint, si convé, l'estadi anterior.

No som davant d'autoritats. Dembowski (1989, 205)¹⁵⁶ separa les “traduccions de servei” (aquelles en què es reconeix a l'original un valor i una autoritat) de les que estan fora d'aquest domini, i les conclusions que treu per a les segones concorden amb aquesta nostra idea que la traducció és simplement un recurs més entre els que es posen en joc

¹⁵⁴ La por de desvirtuar el significat original és el motiu del refugi en la literalitat, en el fons una inhibició del traductor. Aquesta primera idea (Boeci, John Scot, Burgundi de Pisa), que partia del respecte per certes autoritats i es justificava per la directriu de sant Jeroni de traduir literalment els textos sagrats, augmentà encara més el seu camp d'acció quan aparegueren els vulgars en l'escena de la traducció, amb una enorme consciència d'inferioritat respecte del llatí. I a causa d'això nasqueren, per una banda, les diferents modalitats de la glossa i, per altra banda, una via d'entrada de llatinismes i cultismes que havia d'acabar sent molt fecunda per a tots els vulgars. Presentació més general a QUER (2000a).

¹⁵⁵ Per exemple, el testimoni G presenta una determinada forma perquè parteix en bona mesura de “k”, que havia introduït sobre el seu antecedent qüestions produïdes pròpiament per la traducció. És el cas de les expressions multinominals afegides per “k” i que després trobem a G (de vegades, fins i tot, ampliades) o en les glosses (*scintilla o spira de focha* “k” que esdevé *scintillis et spiris ignis* a G), per no parlar d'addicions, alteracions o omissions operades per “k” de les quals G és involuntari continuador. Així, la traducció “k” ha actuat com un pas més en la transmissió.

¹⁵⁶ En un article sobre textos ben diferents dels nostres: les narracions en vers, considerades ficció. Les llibertats que es prenen els traductors que estudia (Enanchet i Drouart la Vache) amb el *De Amore* són esgarrioses, vistes avui. Les conclusions a què arriba, però, són il·lustratives per al nostre cas.

per a la feina de la compilació: “Since medieval writing was (always in theory and often in practice) a rewriting, it is important that this rewriting could take the form of translation”¹⁵⁷.

Així, doncs, en l’encara no prou definit panorama de les actituds traductològiques de l’Edat Mitjana i de l’amplitud del seu concepte de traducció, els textos de la *CdE*, que hem considerat com a textos “vius”, aporten un nou exemple de la mixtificació constant entre l’operació de traduir i moltes altres intervencions que s’apliquen simultàniament sobre els “originals”.

Traduir i compilar alhora. El nou aspecte que pren el text a cada estadi de la transmissió no només l’adquireix a través de les grans peces i les fonts escollides, que en conformen la macroestructura, sinó que també el completen tot el seguit d’operacions analitzades, les quals, sorgides en el moment de les traduccions, en modelen fortament el caràcter.

¹⁵⁷ Ho veiem a G, que tradueix unificant fonts lingüísticament diferents (“k”, , *CGP III*, etc.) sota una sola llengua.

6. LA *CdE* EN LA HISTORIOGRAFIA

Un cop analitzada des de diferents punts de vista la transmissió de la *CdE*, caldrà ara situar-la en la historiografia de les èpoques al llarg de les quals es perllongà la seva existència. És per això que plantegem aquest capítol com un repàs de la vida de la *CdE* des del naixement fins a la mort, amb algunes romanalles puntuals que se'n poden resseguir després de la seva extinció.

Considerem en aquest repàs diferents etapes del seu periple historiogràfic. En primer lloc la gènesi de la *CdE*, en la qual ens centrarem en les versions que hem agrupat en el Nucli inicial, és a dir, les que tenen antecedents del segle XIII. A continuació ens ocuparem de la pervivència de la *CdE*, bàsicament després de l'aparició de la *CGPIII*, fins als testimonis de la Branca completa, al segle XV. Finalment, a l'apartat sobre el final de la vida de la *CdE* intentarem analitzar a través dels nous autors el canvi historiogràfic que relegà a l'obsolescència la nostra crònica.

6.1 LA GÈNESI DE LA *CdE*

Hem situat la composició de la *CdE* l'any 1268. En aquell moment, la historiografia catalana havia produït ja diferents famílies de crònics i a Ripoll s'estava acabant la que coneixem com a redacció primitiva de les *Gesta comitum Barchinonensium*¹.

Enmig d'aquest panorama, l'aparició de la *CdE* representa l'inici d'una línia historiogràfica que donarà un cert nombre de fruits i que gaudirà d'una vida força llarga (fins a la segona meitat del XV, amb el nostre testimoni D) encara que sempre a l'ombra de les que esdevingueren les pedres angulars del coneixement històric a l'Edat Mitjana catalana: les *Gesta*, la *CGPIII* i les quatre grans cròniques. És possible que el fet de basar-se en la *HrH* la convertís davant de molts ulls en una obra més subsidiària del Toledà del que hauria estat just considerar-la i, per la seva condició d'epítom, devia quedar situada, com fins avui encara, en la historiografia menor, al costat dels crònics i les genealogies.

Ja hem vist com la *CdE* es basa en la *HrH* constantment; però no n'és un simple resum perquè no en comparteix les finalitats políticohistoriogràfiques. De confecció erudita i gens tradicional, la nostra crònica poua de la *HrH* la immensa majoria de les informacions atreta per l'enorme influència exercida per l'obra de Jiménez de Rada, a la qual no poden sostreure's ni tan sols les *Gesta*².

La història compilada pel Toledà constituïa una novetat absoluta que, atenent a la transcendència que tingué en la nostra historiografia, obria sens dubte uns nous horitzons que els intel·lectuals catalans acolliren com a propis: els orígens bíblics i mitològics de la Hispània antiga i l'estructuració de l'esdevenir històric en successives dominacions que afectaven globalment i unitària tot el territori peninsular (celtibers, grecs, romans, gots i sarraïns).

La novetat d'aquests continguts enllaçava amb la més coneguda història dels gots, per a la qual les obres de sant Isidor i de Lluç de Tuy, almenys, devien tenir alguna presència a Catalunya³. La *HrH*, però, recollia de manera preeminent aquesta història, cosa que li valgué el sobrenom d'*Historia Gothica* que ha dut fins avui. La recepció de la *HrH* va injectar a Catalunya, doncs, consciència hispanogoda (els crònics i les *Gesta* ja

¹ A més hi havia ja algunes peces considerades historiogràfiques, com les encícliques mortuòries de Ripoll, etc. Devia estar en marxa també la crònica personal de Jaume I. Per a la historiografia del període i anterior (COLL, 1952. SALRACH; RUBIÉS, 1985. SALRACH, 1995, 17-35).

² RUBIÓ (1936, 319) destaca la influència de la *HrH* dient que fou usada "com a suport d'una història de Catalunya".

³ Potser també disposaven d'altres fonts del Toledà com Jordanes, Pau Orosi o altres cròniques castellanès, i potser coneixien Joan de Biclàr. De fet, però, la historiografia anterior a la *CdE* (i tampoc les *Gesta*) no presta gens d'atenció al passat got.

marquen distància respecte dels francs i procuren ser autòctons, però no s'ocupen de la procedència de la població).

A banda de la novetat que suposava per a la història antiga i goda, la narració de certs episodis, com ara el de la desfeta a mans dels sarraïns i la posterior reconquesta, era a la *HrH* molt circumstanciada i tenia una gran qualitat descriptiva. I encara l'obra del Toledà ofería un compendi de les dinasties dels altres regnes hispànics.

Tot plegat la convertia en una obra d'una entitat tan superior a les que la historiografia autòctona havia produït, que era impossible d'ignorar-la i de no aprofitar les aportacions que feia, en bona part vàlides també vistes des de la Catalunya de la segona meitat del segle XIII. Diem només en bona part perquè la *CdE* adaptà en certs punts la *HrH* i, com ja hem dit, en desactivà algunes de les finalitats políticohistorigràfiques que hi eren contingudes.

6.1.1. **La història antiga**

Els cinc primers capítols de la *CdE*, dedicats al passat més remot, situen Catalunya en la història antiga dibuixada per Jiménez de Rada. El nucli d'aquesta part el componen els antecedents bíblics, amb Jàfet, Túbal i els primers pobladors, a més de Gerió; els antecedents mitològics vinculats a la figura d'Hèrcules i les seves fundacions, també aportats pel Toledà; alguns noms i detalls de la història romana extrets només en part de la producció de l'Arquebisbe; i el fragment dedicat als màrtirs hispànics.

El Toledà havia obrat, doncs, la sucosa novetat que representava aquest aliatge d'origens bíblics i clàssics per a Hispània⁴, basant-se en les tradicions dels comentaristes bíblics i en les pròpies lectures clàssiques, que incloïen Ovidi i Virgili per a les lluites amb Gerió i Càcum i la crònica de Sulpici Sever per a la situació cronològica de certs esdeveniments⁵.

Doncs sobre aquest text fonamentà l'epitomador de la *CdE* el nucli dels seus cinc primers capítols, i després els modelà al seu gust i els completà amb altres materials.

⁴ Segons TATE (1970, 18) "El Toledano no estaba tratando despreocupadamente de los precedentes clásicos. Su propósito era algo más inmediato. En comparación con el laberinto de información clásica y bíblica suministrada por Isidoro y el Tudense, el Toledano deshebró y elaboró, a partir de sus lecturas clásicas, el único hilo que a juicio de la posteridad suministraba una 'véritable forme de conscience ethnique', como señala Seznec en relación con casos similares. Proveyó a la dinastía española de un título de nobleza, según el modelo de Eneas y su fundación de Roma". La citació referida a SEZNEC és de *La Survivance des dieux antiques* (Londres, 1940).

⁵ Cf. l'aparat de fonts de l'edició crítica de la *HrH* (FERNÁNDEZ VALVERDE, 1987).

Extragué alguna idea d'altres obres del Toledà pel que fa a alguns fets dels romans⁶. Incloué en la narració un petit martiriologi d'àmbit hispànic amb especial referència als màrtirs de la Tarraconense. Atribuí a Tarragona, Saragossa i Toledo les capitalitats successives d'Hispania. Formulà a la manera de la font una Lloança d'Espanya i una etimologia per a Tarragona. A més, atribuí noves invencions a Jàfet i es mostrà molt atret pels còmputos cronològics tan propis de les notes annalístiques i cronístiques, fins al punt que n'incloué uns quants en aquests primers capítols.

És lògic pensar que hi ha una clara voluntat d'aproximar a Catalunya la història antiga que Jiménez de Rada havia dibuixat per a Espanya, i que sura en l'ambient d'aquests cinc primers capítols (sensació que desapareix després) una certa militància pro tarraconense, que hem relacionat amb la disputa pel bisbat de València i, més àmpliament, pels drets de la primacia hispànica discutits entre Tarragona i Toledo⁷. Almenys així ho fan pensar l'etimologia per a Tarragona, la insistència en la més gran antiguitat d'aquesta ciutat respecte de Toledo, etc. Tanmateix, també és clar que adoptant l'explicació historiogràfica sobre els orígens remots oferta pel Toledà s'intensifica la vinculació hispànica del territori, encara més decididament del que ho hagués pogut fer la historiografia precedent, a través sobretot dels crònicons⁸, a la qual cosa cal sumar l'innegable pes de la realitat en època de Jaume I, quan l'existència de Catalunya com a país i les seves aspiracions d'expansió s'han girat ja definitivament d'esquena als territoris transpirinencs i s'han centrat en els hispànics.

La força de les formulacions de Jiménez de Rada, doncs, es troba, a parer nostre, en dos punts: en la connexió del passat a figures de tanta entitat com Túbal i Hèrcules i en la gens negligible estructuració de l'esdevenir històric en successives dominacions unitàries de la península. Si el primer té la força del prestigi, el segon introdueix un esquema subjacent d'explicació històrica tan còmode i tan meridià que la seva senzillesa en multiplica l'eficàcia i esdevé com un mirall en el qual cada racó de la península es pot veure reflectit. Cal insistir en el fet que no hi havia llavors en l'horitzó intel·lectual de

⁶ Recordem que ja hem suggerit que podrien ser anotacions al marge en un manuscrit de la *HrH*.

⁷ Cf. l'apartat sobre el capítol V del testimoni A al capítol 4 de l'estudi.

⁸ SALRACH (1995, 34) "per als clergues que anotaren aquests crònicons el destí històric dels catalans o dels seus dirigents a partir del segle XI passava més per la inserció en la història hispànica que en la història ultrapirinènca [...] i és possible que, en la mesura en què abats i bisbes eren consellers de la Casa de Barcelona, aquesta visió influís en la mateixa conducta política dels comtes i contribuís a dissenyar el futur".

Catalunya cap producció historiogràfica que ni tan sols s'assemblés a una edificació tan sòlida (i moderna!) com la *HrH* i és per això que fou inevitable la seva influència⁹.

6.2.1. La història goda

En els episodis de la història goda, la *HrH* és deutora sobretot de la *Historia Gothorum* de sant Isidor de Sevilla i en conserva la ideologia historiogràfica subjacent.

La *Historia Gothorum* representa la culminació del nacionalisme got que ja s'havia començat a respirar en la historiografia anterior, de tal manera que segons el responsable de l'edició crítica d'aquesta obra isidoriana, Rodríguez Alonso, "las historias de Isidoro constituyen, a nuestro juicio, el primer monumento claro de la historiografia de concepción nacional" (1975, 14).

Precisament Rodríguez Alonso repassa els casos precedents d'Orosi, Jordanes, Hidaci, Joan de Biclàr i també la crònica inclosa pel mateix Isidor a les *Etimologies* i matisa la visió tradicional segons la qual aquests autors ja manifesten un nacionalisme got clar. Detecta en aquests antecedents un pes encara molt gran de la idea imperial, amb algun interès especial per les zones de més proximitat geogràfica, però sense anar més enllà. Per al Biclarense, que sol ser qualificat de molt nacionalista, considera que encara parteix d'una mentalitat profundament imperial i romana i només li reconeix la resituació del centre d'interès en els gots hispànics, ja que els fets d'aquest regne conviuen en peu d'igualtat amb els de l'imperi¹⁰. Segons Rodríguez Alonso, la resituació es deu a les proeses del regnat de Leovigild, factor al qual gosem afegir el que devia representar en l'actitud del bisbe de Girona l'abjurament de l'arianisme, punt final de la seva crònica. Compartim aquesta idea sobre Joan de Biclàr, entre altres coses perquè el bisbe es planteja la crònica com una continuació més de la d'Eusebi de Cesarea, ja actualitzada per sant Jeroni i després per Víctor de Tunis i, per tant, la inscriu en un context de continuïtat de la visió universalista i imperial de la primera historiografia cristiana. Però també és cert que el Biclarense marca el punt d'inflexió cap a la visió particular, segurament encara més eclesiàstica que política¹¹.

⁹ Ve a tomb recordar aquí les paraules de Jordi RUBIÓ (1936, 318): "Aquella obra [la *HrH*], ben aviat, fou no sols coneguda sinó *adoptada* a Catalunya, si és lícit d'emprar aquí un terme de la història del dret".

¹⁰ Amb moltes més reserves, doncs, que alguns dels autors que ell mateix cita, com ara MENÉNDEZ PIDAL, que diu sobre la *Crònica* del bisbe de Girona: "La enorme grieta entre la España de Hidacio y el Imperio se ha ensanchado hasta la separación completa y la porción separada se ha reconstruido como edificio aparte" (1940, vol III pàg. xxiv) (citada a RODRÍGUEZ ALONSO, 1975, 18 nota 23).

¹¹ La significació política i "nacionalista" del Biclarense i la nul·la aportació en aquest sentit de la crònica que sant Isidor va incloure a les *Etimologies* són clarament exposades a GALÁN (1994). Encara el mateix RODRÍGUEZ ALONSO (1975, 19) aporta una altra citació de MENÉNDEZ PIDAL sobre Joan de Biclàr: "el universalismo imperial desaparece, quedando sólo

En tots aquests precedents s'hi detecta, doncs, un cert nacionalisme, difús i indefinit, però que sempre conviu amb l'universalisme imperial. Rodríguez Alonso ja admet que el sentiment nacionalista va creixent i va relegant la idea de l'imperi cap a una posició no efectiva historiogràficament, de vegades quedant limitat a l'única funció de referent per als fets narrats, que ja responen a altres interessos. Però insisteix molt en el fet que les històries de sant Isidor

“inauguran un tipo de historiografía con plena independencia del imperio. Esta independencia se debe a que se consideraba que los destinos de la Península estaban ya indisolublemente ligados a los de los godos, que habían instaurado ya una monarquía poderosa y alcanzado la unidad religiosa y territorial” (RODRÍGUEZ ALONSO, 1975, 19).

Efectivament, la *Historia Gothorum* expressa el sentiment d'un poble particular, el got, identificat amb Hispània. La identificació amb un *regnum* concret convertia la primigènia noció territorial d'Espanya en un concepte viu i políticament operatiu. Aquest nou ens resumia en la seva gestació tradicions tan importants, profundes i arrelades com el cristianisme (ara ja unitari, després de Recared) i sobretot la cultura clàssica que encara subsistia amb força a Hispània, on la invasió bàrbara no havia representat en molts sentits cap ruptura¹²; la pràctica política era la del regne got.

Així, la nova entitat historiogràfica acumulava una solidesa gairebé indestructible: soldava l'antiga i prestigiosa tradició cultural clàssica i el posterior cristianisme amb la realitat goda de la unitat política d'Hispània, fent-la coincidir a més amb la noció geogràfica de la península ibèrica.

D'aquesta manera l'imperi subsistia en certa manera (no políticament, però sí culturalment), i no pas a tots els territoris que havien pertangut a Roma sinó només a Hispània. La substitució de la Hispània romana per la gòtica era el resultat no de la desaparició de l'Imperi sinó d'una *translatio imperii* (RODRÍGUEZ ALONSO, 1975, 11-20). Un resultat de filigrana amb destí històric propi, obrat pel providencialisme aplicat a la història, que després de sant Agustí havia penetrat profundament la ideologia cristiana.

Per tot això, la *Historia Gothorum* de sant Isidor dibuixa una Hispània on sobreviu la romanitat, unida sota el catolicisme i on la universalitat imperial ha derivat cap a la

representado por el universalismo eclesiástico, y surge un sentimiento contrario: el nacionalismo político y cultural” (1940, vol. III pàg xxiv).

¹² “Solamente en España, entre todas las provincias occidentales, siguió la vida romana prácticamente sin cambios” (THOMPSON, 1971, 355). El mateix autor es pregunta a la pàgina 357 si en aquestes dates (principi del segle VII, després de Recared, quan escrivia sant Isidor) es podia encara distingir clarament un got d'un romà. Cal notar, a més, que en la *Historia Gothorum* els primers reis gots interpreten sempre un paper d'aliats amb l'imperi (els *foeder*). L'entrada a Espanya, per exemple, es fa a instàncies del patrici Constanci (*Historia Gothorum*, §21-22). Aquesta visió segons la qual els gots entraren a Espanya amb la finalitat d'ajudar es troba encara a la *CdE* (cf. el capítol VII).

universalitat i el providencialisme d'una unitat política concreta identificada amb els límits territorials de la península i amb el centre de gravetat polític i cultural també coincident amb el centre geogràfic.

“La concepción isidoriana de la elección providencial del pueblo godo para regir los destinos peninsulares es la que perdurará en nuestra historiografía, aunque su nacionalismo sufra después una dura crisis con la invasión árabe” (RODRÍGUEZ ALONSO, 1975, 19)

Efectivament. La crisi de la idea, la més gran desviació, l'encarnació del mal històric, arribà amb la invasió musulmana, la veritable ruptura total amb el passat.

Els historiadors posteriors a la ruptura, entre els quals Jiménez de Rada, recolliren la formulació isidoriana i emprant-hi la mateixa força i amb la mateixa solidesa que Isidor, magnificaren la malignitat dels fets que havien motivat la invasió sarraïna, minimitzaren el temps de reacció contra els nous invasors i plantejaren la “reconquesta” —augmentant-ne fortament l'ingredient religiós— com una lluita contra l'infidel, l'objectiu de la qual era (i aquí ja l'acompanyava la vessant política) recuperar la situació anterior per resoldre l'anomalia històrica¹³.

Però a mesura que la reconquesta avançava militarment i el vel musulmà anava retirant-se de la faç de la península, la realitat que hi apareixia no responia a aquella unitat política i de destí sinó que era molt més fragmentada i tenia més tendència a la dispersió del que la coincidència de tots els nous regnes en el cristianisme podia aconseguir frenar.

És en aquest punt que Jiménez de Rada inventa uns orígens antics per a la població hispànica i, fent-ho, empelta la idea isidoriana cap al passat; és a dir, teixeix uns antecedents políticohistorigràfics d'Hispania que enfonsen en la nit dels temps la unitat ideològica i política de la població peninsular, que queda així establerta com la situació que cal recuperar. D'aquí que reclamem insistentment la importància que s'ha de concedir, per influent i per eficaç, a l'entenedor i clar esquema de l'esdevenir històric introduït per la *HrH*, en què es va substituint una dominació política unitària per una altra.

En aquesta recuperació de la situació anterior d'unitat políticoreligiosa, Castella té encomanat per herència històrica directa el paper central. La vertebració d'aquesta unitat des del centre peninsular ens sembla que està fora de dubte si es té en compte la importància que la *HrH* dona a Toledo i a la primacia, convertint en eclesiàstica i simbòlica

¹³ La concepció de la història com a salvadora del record (transcendent la pura successió cronològica dels fets) que el Toledà exhibeix en el pròleg de la *HrH* té molt a veure amb la intenció de recuperació d'un passat (cf. RUBIÓ, 1936, 319). És tan forta la identificació de la unitat política d'Espanya amb la península en Jiménez de Rada que fa dir a Fernández Valverde que per al Toledà “los hispanos son los iberos, los godos y los habitantes de los reinos cristianos de la península: Castilla, León, Aragón, Navarra y

una capitalitat política d'arrel goda; o també si s'observa la significació que pren la campanya de las Navas de Tolosa, que representa la unitat dels regnes cristians contra l'infidel sota iniciativa castellana¹⁴; i això per no parlar del segon pla en què queden els fets de la perifèria, que només narra quan li serveixen per il·lustrar els de Castella, etc.¹⁵ Cal dir, però, que Fernández Valverde intenta matisar aquest extrem, a parer nostre suavitzant-lo excessivament:

“No creo que el Toledano vea una continuación del reino visigodo en el asturiano, ni en el leonés, ni mucho menos en el castellano. Las Crónicas Asturianas sí lo veían así y un cierto tufillo de ello ha quedado en la obra de don Rodrigo, sobre todo en el lib. VIII, pero sólo como mimetismo inconsciente de sus fuentes. Para el Toledano el reino de los godos acaba con la invasión de los árabes y lo que surge después es algo completamente diferente porque las circunstancias y los tiempos también lo son. Lo que echa de menos no es la recuperación de aquella tradición y aquella organización política porque sí, sin más, sino *en cuanto que superadora de los localismos que impiden el crecimiento de España frente a naciones como Francia e Inglaterra*” (1989, 47)

Efectivament, la del Toledà no és una proposta política de reinstauració d'un règim got passat (cosa que seria d'una miopia històrica notable) sinó una construcció ideològica que enterra els seus fonaments més enllà del passat got, però prenent aquest com a punt de referència o, si es vol, com a model. La darrera frase (que subratllem) ens sembla que és prou clara en el sentit que li atribuïm: una consciència comuna peninsular¹⁶ que porta implícita la idea de la unitat política, si més no en algun grau. Sembla que el mateix reconeix Fernández Valverde més endavant quan diu que l'Arquebisbe

“creyó que lo que necesitaba España para encauzar sus energías vitales y recuperar el pasado esplendor cultural era una conciencia común de nación por encima de cada uno de los reinos, y el mejor modo de conseguirlo radicaba en el logro de una memoria histórica también común a todos” (1989, 48).

Portugal. Y también los musulmanes” (1989, 43-44). La idea que Espanya ja no era un mer concepte geogràfic és argumentada amb molta convicció per MARAVALL (1954, 288).

¹⁴ Inicialment, abans de la deserció dels “ultramontani” acabada la conquesta de Calatrava (la qual cosa deixà sols els “hispani” en l'empresa) el rei de Castella és l'aglutinador de tota la cristiandat. Quan fa l'elogi del paladí d'aquesta campanya, Alfonso VIII de Castella, el Toledà diu que “mundi circulus fateatur Aldefonsum nobilem Hispanie se debere” (*HrH*, VIII, IV, 19-20).

¹⁵ FERNÁNDEZ VALVERDE (1989, 48-49) parlant de les digressions que Jiménez de Rada afegeix al fil central de l'obra posa com a exemple: “como es el caso de los sucesivos reyes de Navarra, Aragón y Portugal, que irán desfilando en tanto en cuanto sus relaciones con los de León o Castilla lo hagan preciso. Con todo ello el Toledano persigue y consigue la necesaria ambientación histórica para que los hechos no aparezcan descarnados, hilados sin más uno tras otro”. I en una nota intenta ser amable amb el Toledà “No hay mención al condado de Barcelona porque, supongo, el Toledano lo considera parte integrante del reino de Aragón” (1989, 49, nota 113).

¹⁶ Ja observa FERNÁNDEZ VALVERDE (1989, 43) que n'exclou els altres territoris gots: la Gàl·lia gòtica i la Tingitània africana.

En el moment que aquesta consciència comuna de nació per sobre dels regnes serveix, com diu a la citació anterior, per presentar-se “*frente a naciones como Francia e Inglaterra*”, estem més aviat d'acord amb les paraules de R. B. Tate

“La identificación del Tudense con Isidoro ilustra la calidad arcaizante del reino de León, heredero, con estilo propio, de la tradición visigoda. El Toledano representa el reino progresista e innovador de Castilla. El primero sobrecarga los capítulos introductorios con acontecimientos distantes, en el tiempo y en el espacio, de las cancellerías españolas y los construye sobre el esquema de las Seis Épocas, de las que constituye un apéndice la historia visigoda y posterior. Aquí difiere la historia del Toledano. Surge únicamente de las aspiraciones de Castilla a ser reconocida como igual en el trato internacional” (1970, 15).

Segons aquestes paraules, Jiménez de Rada posa les seves armes intel·lectuals al servei de la jove Castella, que està forjant la seva posició hegemònica en la península¹⁷.

Aquesta visió en què se succeeixen dominacions unitàries és tan clara i de tanta eficàcia que la idea d'Espanya que genera persisteix amb força encara avui i inspira polítiques que són considerades modernes i avançades. Són nombrosos, a més, els exemples d'historiadors i intel·lectuals que, imbuïts d'aquest substrat, reconeixen que no poden entendre com hi ha zones de la península que no participen d'aquesta idea essencial de l'Espanya unitària i que es lliuren a l'adoració del que ells consideren “particularismes”, ja que l'universal és la idea essencial d'Espanya. Posarem com a exemple Maravall (1954, 36-48), que considera com una desviació el camí que prengueren les cròniques que no manifesten el sentiment de pertanyença a aquesta unitat hispànica; i aplaudeix —com també Francisco Elías de Tejada (ELIAS, 1948) parlant de Marquilles— textos com ara la *CdE*, perquè creu que manifesta aquest sentiment (MARAVALL, 1954, 36; 38-39). Tot això sense adonar-se ni l'un ni l'altre —o sí?— que aquestes valoracions sorgeixen de barrejar la unitat política amb la identitat ideològica, els dos ingredients que quedaren indestructiblement fosos en la formulació arrencada amb Isidor i catapultada per Jiménez de Rada.

¹⁷ Robert B. TATE creu que la figura d'Hèrcules serveix “como progenitor de la monarquía española” (1970, 15), com “la clave para una etnología clásica de la monarquía española” (1970, 16-17), semblant a les aparicions de Franci i Brutus a l'arrel de les dinasties francesa i britànica per obra de Fregedari i Geoffrey de Monmouth, respectivament. FERNÁNDEZ VALVERDE (1989, 45-46) no està del tot d'acord amb aquestes apreciacions i creu que més aviat seria Gerió i, a través d'aquest, Túbal l'antecessor de la monarquia hispànica, ja que Hèrcules hi és presentat (i això és ben cert, i així se'n recorda en diferents punts de la *HrH*) com a torbador, amb les seves guerres, de la placidesa de la vida celtibera a Hespèria. Aquesta micropolémica és reveladora en el sentit que ambdós estudiosos moderns parlen des del punt de vista de Castella, perquè també hi parla el Toledà, per al qual la dinastia castellana és el centre d'interès. Per a Jiménez de Rada Castella és el nou regne cridat a recollir l'herència de la monarquia hispànica (goda com a precedent més immediat)

Creiem que la posició de Maravall (1954) parteix d'apriorismes notables. Estem d'acord que el goticisme es cultivà a Castella, Navarra, Aragó i Catalunya, però no amb les interpretacions quintaessencials que fa derivar d'aquest fet¹⁸. Pensem que a causa de posicions apriorístiques veu l'obra de Jiménez de Rada no pas com un projecte de lideratge per a Castella (la interpretació que considerem més ajustada) sinó com la manifestació d'un sentiment de comunitat hispànica previ, que tant pot revelar-se en la línia goticista com en altres de més pures encara, entre les quals un gran exemple és el del cardenal Margarit. Com veurem més endavant, Margarit defensà molt clarament la filiació gòtica de Catalunya.

Des d'aquestes posicions gairebé metafísiques la unitat política es transcendentalitza, amb la qual cosa es demostra que està indissolublement lligada a aquell sentiment de comunitat, i tota l'argumentació queda condicionada, impregnada per aquesta premissa¹⁹.

Insistim a atribuir al Toledà el senzill però molt sòlid artefacte ideològicopolític perquè, si bé és cert que en sant Isidor ja hi ha construïts els fonaments, a la primeria del segle VII la formulació responia molt més a una realitat (el regne got) existent i en ple creixement de la pròpia cohesió interna gràcies a l'abandonament de l'arianisme²⁰. El Toledà, en canvi, homogeneïtza tota la història de l'Espanya antiga com si la situació fos la de l'època goda. I Maravall, amarat d'aquest esperit, conclou que el sentiment d'unitat políticoidològic dels pobladors de la península és un universal històric de tall metafísic i, doncs, inqüestionable. És per això que totes les referències a Hispània que troba a totes les èpoques les interpreta en el mateix sentit.

No falten els estudiosos que han censurat aquestes interpretacions des de molts punts de vista, i no podem ara estendre'ns-hi. Pensem en el contundent "a clear *non sequitur*" de Hillgarth (1985, 28 nota 17)²¹, en la qualificació de "tendentious and anachronistic equivalences of 'visigoth' with modern 'Spain'" de Freedman (1991, 119), o

després del trencament que suposà la invasió musulmana, ja que la invasió bàrbara dels gots no havia suposat a Hispània cap veritable ruptura.

¹⁸ "Ello inclina, pues, en todas partes [en realitat parla bàsicament de Catalunya], a nuestros historiadores hacia la concepción de una continuidad y comunidad de la historia peninsular" (MARAVALL, 1954, 39). Més endavant: "Sólo un sentimiento de implicación en su existencia, en su destino, puede llevar a esforzarse por evitar que no se tengan presentes los hechos de España" (1954, 40).

¹⁹ En un moment determinat descriu la visió medieval d'Espanya com una "entidad histórica dotada de un mañana único" que enllaça "sus varios reinos en una misma responsabilidad de futuro y en un mismo destino" (MARAVALL, 1954, 47).

²⁰ Sant Isidor no parla de les èpoques anteriors d'Espanya sinó que tracta del poble got. La *Crònica* que inclogué a les *Étimologies* on sí que figuren totes les èpoques, és totalment neutra des d'aquest punt de vista.

²¹ A propòsit de la idea que la utilització a Catalunya de la *HrH* converteixi els historiadors catalans en defensors de l'"espanyolitat" política.

en Josep M. Nadal considerant aquests seguidors del “menendezpidalisme” com a exemple clar d'utilització en sentit espanyolitzador de la idea dels gots (1983, 104), a tomb amb les indignades però clarividents afirmacions de Cristòfor Despuig als *Col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*, que acaben: “Y també casi tots los historiògrafos castellans estan en lo mateix de voler nomenar a Castella per tota Espanya” (DURAN, 1981, 97). Recordem també R. B. Tate quan conclou: “El recuerdo de Roma y el de los godos combínanse para infundir a la historiografía española del siglo XVI un espíritu de realización épica que la distingue de obras semejantes en el resto de Europa” (1970, 296).

Però tornem a la *CdE*. En recollir la història dels gots (capítols VI-X), la crònica persistia en la vinculació hispànica del passat, potser encara amb més força²². El fet que no apliqui mai la història dels gots a Catalunya sinó que sempre la refereixi a Espanya (també, és clar, quan Ataülf és assassinat a Barcelona) no pot fer concloure que la *CdE* no adopta aquest passat com a propi. La pertanyença a l'antic regne dels gots és una idea que s'hi respira, com indica la mateixa presència d'aquests continguts a l'epítom, i creiem que no necessita més demostració²³.

La relació entre els gots i la resistència que derivarà en reconquesta s'estableix a través de la figura de Pelai (com a la *HrH* i a tota la historiografia) i per això apareixen en escena els nuclis resistents gots (al capítol X, a partir d'ara ja qualificats també de cristians) dels quals només es detalla la resistència asturiana. Val a dir, que s'anomena sempre l'existència d'altres centres de resistència goda encara que no se n'història res, com tampoc no es parla de cap personatge que enllaci directament la monarquia visigoda amb els comtats catalans.

6.1.3. La reconquesta de Catalunya

La història pròpiament catalana, que es concentra en el capítol XI, constitueix però, la modesta resposta de la *CdE* a les formulacions políticohistorigràfiques de la *HrH*. Un cop adoptat el passat hispanogot del territori, la nostra crònica deixa ben clar que l'autoritat i el poder després de la invasió musulmana passen, en el cas de Catalunya, a

²² “...se comprenderá hasta qué punto en Cataluña estaba en el ambiente la idea de la procedencia goda. Y en ese ambiente penetra la influencia del Toledano, de la que obras como la de Ribera de Perpeja toman directamente su programa goticista” (MARAVALL, 1954, 330). I més endavant se sorprèn de l'absència absoluta de referències als gots en els crònics i les *Gesta* i barreja les primeres versions de la *CdE* amb les obres de Margarit i Jeroni Pau i l'etimologia “gotolans”, amb la llegenda d'Otger Cataló de 1418, per demostrar el goticisme dels historiadors catalans (1954, 331).

²³ Totes les indicacions dels límits geogràfics del regne got inclouen el territori de Catalunya, per exemple.

Carlemany, figura que ja sortia en els crònics com a conqueridor de Girona, i després arriben a mans del poder autòcton representat per Guifré²⁴.

Per crear el períple de Carlemany a Catalunya, la *CdE* usà en part informació tretada de la *HrH* i en part de la *HKMR*²⁵. La informació de la *HrH* sorgia precisament del capítol IV, X en què l'Arquebisbe, desmentint aquella història sobre Carlemany, rebut amb contundència que aquest hagués tingut cap intervenció en la reconquesta espanyola.

És en aquest mateix punt, però, que Jiménez de Rada distingeix els comtats catalans de la resta d'Espanya en acceptar que foren conquerits per l'Emperador:

“Set eos [els sarraïns] Carolus ab occupatis sedibus virtute prelii abigebat, etiam citra Pireneum partem Celtiberie que Cathalonia dicitur ut victor invasit, ut prepotens conservavit” (*HrH*, IV, X, 9-12)

i més endavant reconeix l'autoritat del comte de Barcelona sobre aquests territoris segons un pacte al qual va arribar amb els francs. Després de desmentir les victòries i conquestes hispàniques de Carlemany i el fet que vagi obrir un camí des d'Alemanya i França fins a Sant Jaume de Galícia, diu que això només és cert per a Catalunya

“Quod quidem quantum ad partem Cathalonie, scilicet, Barchinonensis, Gerundensis, Ausonensis et Urgellensis territoria, satis constat, que cum Gothica Gallia rex Francorum dicit ad se, ex ea acquisitione quam superius diximus, pertinere. Set comes Barchinonie dicit se transactione ab eius feudo liberum et exemptum” (*HrH*, IV, X, 65-71).

L'esment a un pacte pot indicar que s'està referint a la mateixa explicació que trobem a les *Gesta* (i al capítol XI(6) de la *CdE*). Això referma la idea que aquella explicació de l'origen de l'autoritat ja devia córrer molt abans que les *Gesta* prenguessin forma acabada tal com avui en coneixem la primera redacció llatina. Cal tenir en compte que la fase de la redacció primitiva que conté la llegenda de Guifré és composta al segle XII²⁶ i que la idea podia haver ja tingut molta circulació, encara que potser no textualment.

²⁴ Altres obres, com la *HKMR*, ja establien també relació entre Carlemany i la conquesta de les terres catalanes. Molt més detallada encara és aquesta relació a la narració anomenada “Pseudo-Filomena”, és a dir, a les *Gesta Karoli Magni ad Carcassonam et Narbonam*, el coneixement de les quals a Catalunya no situa COLL I ALENTORN (1985, 154) fins a la meitat del segle XIV. Tampoc no fou fins cap al 1345 que Arnau de Mont-Rodó, bisbe de Girona, compongué l'*Officium in festo sancti Caroli Magni imperatoris et confessoris* (COLL, 1985, 157) inaugurant oficialment el culte gironí a l'Emperador. Trobem molt indicatiu de com penetrava la identificació de l'entitat Espanya amb l'antic regne dels gots el fet que, segons explica Coll i Alentorn, Arnau de Mont-Rodó digui, precisament en una obra sobre Carlemany, que un cop presa la ciutat de Narbona, en la qual comença Espanya, Carlemany arribà a la terra de Rosselló, que és el començament de Catalunya (COLL, 1985, 157).

²⁵ Cf. l'apartat sobre els capítols XI(2) i XI(6) del testimoni A al capítol 4 de l'estudi. Sobre la *HKMR*, també coneguda com a Pseudo-Turpí, MEREDITH-JONES (1936) i per a la versió catalana inclosa a la compilació del *LNR* de Francesc, RIQUER (1960).

²⁶ BARRAU-DIHIGO; MASSÓ (1925, xxii) la situen entre 1162 i 1184, un centenar d'anys abans de la *CdE* i entre 60 i 80 abans de la *HrH*. La possibilitat que les primeres fases de les *Gesta* haguessin servit de font al Toledà és explícitament apuntada pels seus editors (1925, xxviii).

És el Toledà, doncs, qui reconeix que l'autoritat a Catalunya havia emanat d'una font diferent a la de la resta de la península i, en aquest sentit, ofereix a l'epitomador l'esclatxa per a la creació d'una explicació pròpia, ja no dels orígens sinó de la legitimitat de l'autoritat autòctona. Una explicació pròpia que potser no hauria mai existit si n'hagués formulada una el prestigiós Arquebisbe.

La *CdE* recorre, doncs, a la gran figura de Carlemany i li atribueix la primera conquesta i l'establiment d'autoritat en el territori i ho fa amb un fragment inspirat (no la segueix literalment) en la història que contava la *HKMR*²⁷.

El desig de vinculació amb la gran figura carolíngia és una tendència general de la historiografia europea ja des dels segles XI i XII (GÉNICOT, 1976, 19-21) que es retroba també als comtats catalans. I no només en el camp de la historiografia sinó en els mateixos esdeveniments històrics es respirava aquesta vinculació. Per a Freedman (1991) és clar que els comtats catalans havien viscut sempre molt desvinculats de l'autoritat franca, però que mantenien un cert lligam ideològic amb el món carolingi, ja en temps de Borrell. Per això se sorprèn que el comte demanés ajut per aturar la incursió sarraïna del 985 al rei de França (el fet històric que hi ha darrera l'explicació historiogràfica de la independència atribuïda a Guifré) quan feia més de seixanta anys que no hi havia relació real amb l'autoritat franca. La mentalitat catalana tenia, doncs, ja una llarga tradició de distanciament dels francs, però conservava un cert ressort intern de relació amb l'autoritat carolíngia²⁸. Per a Espanya en conjunt seria un exponent de la vinculació carolíngia la *HKMR*²⁹, encara que aquesta via quedà tan ferida després del Toledà que la posterior historiografia no la seguí³⁰.

Així, doncs, el record de l'autoritat carolíngia no era un element gens estrany a la Catalunya de Jaume I (el rei que se n'alliberà oficialment), a part de les fonts historiogràfiques precedents que el nostre epitomador coneixia. La *CdE* deixa clar (com

²⁷ Cf. l'apartat sobre el capítol XI(2) del testimoni A al capítol 5 de l'estudi.

²⁸ "The extraordinary aspect of 985-988 is that the count of Barcelona even considered asking the king of France for aid, a king from whom nothing except an occasional monastic privileges had been requested in over sixty years! A gesture of nostalgia whose symbolic significance lies particularly in the silence that followed" (FREEDMAN, 1991, 122). Més amunt havia dit: "There is little to demonstrate the emerging sense of differentiation for the Pyrenean counties, since after all they had *never* been Frankish" (1991, 121).

²⁹ La tradició crítica involucra un pelegrí pictavi en la gènesi de la compilació jacobea que inclou la *HKMR*, cosa que ja s'adiu amb l'afecció carolíngia que ponderem.

³⁰ La denostació que fa dels francs i en particular de Carlemany és notablement dura. Cf. l'apartat sobre el capítol XI(2) del testimoni A al capítol 4 de l'estudi. Segons RUBIÓ (1911, 128): "La producción histórica de Cataluña forma en aquella época campo aparte entre lo restante de la península, y conserva un carácter marcado de particularismo. A lo más, por razones de su formación política, enlaza sus primeros sucesos con los del imperio carolingio, con el cual vivió en sus orígenes tan estrechamente enlazada. En cambio, la primitiva historia castellana recoge directamente la herencia de las crónicas latino-

les *Gesta*) que la relació amb els francs era d'ordre vassallàtic fins que el comte Guifré s'alliberà d'aquesta servitud i el poder esdevingué autòcton (és a dir, independent i obtingut per mèrits militars propis)³¹. D'aquí neix la diferencialitat que legitima els comtes com a prínceps, que són abans que tot cristians (el poder és obtingut pel triomf sobre l'enemic sarraí), hispànics, descendents dels gots, però en la seva autoritat independents de cap altra instància, ni present ni provinent de l'antigor³².

Diguem que el 1268, amb els crònics ja desenvolupats reconeixent plenament la vinculació hispànica del territori i la responsabilitat carolíngia de les primeres conquestes, amb les *Gesta* a punt d'acabar la seva primera redacció però amb algunes fases ja redactades molt abans (i per això alguns dels seus continguts podien haver ja transcendit els murs del cenobi ripollès), la *CdE* converteix Catalunya en un territori definitivament hispànic i de població hispanogoda que es regeix autòctonament a través de l'autoritat i el poder emanat de Carlemany. Aquesta darrera característica marca la diferencialitat catalana, no explicitada abans pels crònics, massa breus, ni per les *Gesta*, unes dinasties comtals que ja presenten una unitat nacional autòctona deslligada dels francs, però que no situen el territori en cap unitat superior³³.

6.1.4. Les genealogies hispàniques

visigóticas, y hace de la naciente monarquía asturiano-leonesa, como la sucesora legítima e inmediata de la que sucumbió bajo el poder de los árabes”.

³¹ FREEDMAN (1991, 124) assenyala la importància de l'alliberament a través d'una acció militar: “By the twelfth century, especially after the conquests of Lleida and Tortosa, the identity of Catalonia and its sense of heroic destiny over-against Castile-León and France, lay in the idea of independence won not only by constitutional means, but by force. It was important to have a Saracen attack involved with the founding of the nation; it was important to attribute to the era of Guifré the critical drama of the late tenth century because the testing time of Catalan national formation should rather be in facing what were considered barbarians than in simply falling away from an ineffective Christian empire”.

³² La llegenda de Guifré no diu explícitament que aquest fos descendent dels gots, però sí que explicita un distanciament respecte dels francs que considerem interpretable com un reconeixement de la procedència autòctona de Guifré (del castell d'Arrià o de Rià, al Conflent, prop de la Tet) i, per tant, seria d'ascendència goda. La vinculació a la monarquia franca de la instància que li confereix l'autoritat (el que surt a les *Gesta*) o la relació amb la figura concreta de Carlemany (com a la *HKMR*, els crònics o la *CdE*) no impliquen, a parer nostre, una vinculació *dinàstica* de la família comtal amb la monarquia carolíngia, aquesta sí reconeguda com a franca. En canvi, sembla que això afirma Eulàlia DURAN quan diu que en la qüestió de l'origen familiar de Guifré, “persisteix sobretot la vinculació amb la dinastia carolíngia” (1991, 13) i no situa fins a 1538 i 1588 els moments en què Beuter i Calça el consideren “natural español” i “valentíssim goda natural del lloc de Rià”, respectivament.

³³ “Les *Gesta* mostren una despreocupació absoluta per la història pre-comtal. Fins i tot negligeixen la carolíngia, amb la qual els nostres crònics s'entrellacen tant, que arriben a semblar-ne un despreniment” (RUBIÓ, 1936, 318). “...un cop desapareguts els carolíngis de la història, el cronista els fa desaparèixer també de la seva crònica” (SALRACH; RUBIÉS, 1985, 479).

Els capítols XII-XV de la *CdE* han estat tractats, com ja hem observat repetidament, sota un encuny diferent: el de les genealogies³⁴. Això sol els fa diferents de la resta de la crònica.

El fet que les genealogies siguin hispàniques i no enfoquin Catalunya com a centre d'interès fins a la unió amb Aragó, creiem que s'ha d'explicar en clau de complementaritat amb les genealogies comtals, informació que podia resultar més coneguda. Ja hem indicat i exposat en els comentaris sobre els capítols respectius d'A que aquestes genealogies no revelen cap interès especial en les dinasties que detallen, especialment la de Castella, i a més són absolutament deutores de la *HrH*. Les genealogies comtals d'abans de la unió formades a Ripoll i que, molt esquemàticament, quedaven també reflectides en els crònicons, podien ser ja conegudes abans d'entrar a la redacció primitiva de les *Gesta*, per la mateixa raó que ens sembla clar que la llegenda de Guifré tenia circulació abans d'aparèixer-hi. En una forma que ara no podem precisar si s'assemblava o no a la que prengueren en el text ripollès, devien tenir una certa divulgació, almenys en alguns cercles. La funció que compliria la *CdE* compendiant les genealogies que fornien context geogràfic a les pròpies podia tenir interès precisament per aquest motiu. Recordem que no fou fins a la redacció definitiva, segons Barrau-Dihigo i Massó (1925, pàg. LV) entre 1303-1314, que les *Gesta* incorporaren notícies sobre la dinastia aragonesa, les quals foren també extretes de la *HrH*.

Així, doncs, la *CdE* complementava els crònicons perquè constituïa una veritable història, narrada i no feta a base d'assentaments cronogràfics³⁵. I complementava les *Gesta*, o els materials en circulació que coneixem avui a través de la redacció primitiva de les *Gesta*, perquè els donava antecedents (antics, gots i carolingis; no exactament francs) i context actual (amb les genealogies de Castella, Navarra i Aragó).

Una altra de les característiques que cal destacar en la *CdE* a diferència dels materials precedents és la seva territorialitat. En efecte, entre l'universalisme original dels crònicons, que es va enfocant a poc a poc i que a l'època ja era força nítidament territorial, i els materials del tipus de les *Gesta*, que són eminentment dinàstiques, la *CdE* constituïa, almenys fins al capítol XI, una crònica territorial³⁶. Aquesta condició no és pas un mèrit atribuïble a la *CdE* sinó a la *HrHi*, per tant, cal dir que un dels atractius de fer-ne un epítom

³⁴ Cf. l'apartat sobre els gèneres historiogràfics i la *CdE* al capítol 5 de l'estudi.

³⁵ Cosa que li dóna també més significació historiogràfica: "Scrivere una storia vuol dire darle un senso, comporre degli annali significa, principalmente, voler ricordare dei fatti, e la differenza è notevole" (CINGOLANI, 1993, 389). L'evolució dels crònicons tendirà precisament a revestir narrativament les relacions, massa seques, de dates successives. Però sempre hi continuarà manant l'estructuració cronològica.

³⁶ Cf. l'apartat sobre els gèneres historiogràfics i la *CdE* al capítol 5 de l'estudi.

devia ser precisament aquest, el d'enllaçar a través de l'Arquebisbe Jiménez de Rada amb la tradició de la Història en sentit clàssic³⁷.

6.1.5. Combinació de tradicions

La *CdE* es deixa seduir pels orígens comuns hispànics i es vincula, doncs, a Hispània decididament. Recull l'herència goda amb tota naturalitat (encara que no en detalla els reis, cosa que pot ser indicatiu de desinterès) i així vincula Catalunya més decididament que cap text anterior (ni les *Gesta*) a l'àmbit got i al sentiment de pertanyença a aquest passat unitari.

La visió des de la Catalunya de Jaume I, quan ja existia una consciència nacional clara i una estructura d'estat³⁸, podia acomodar-se a compartir amb Castella, o amb els altres regnes, passats més o menys remots. Però no va acomodar-se a la idea d'una autoritat *hispànica* que recauria en els descendents d'aquesta línia que arrencava amb Túbal i que de manera complexa, però sempre unitària, convertiria els reis de Castella en els aglutinadors de la vida política peninsular. Aquestes actituds políticohistòriques de la *HrH* són les que no traspassen a la *CdE*, que trobà en la vinculació amb Carlemany (no amb els francs sinó amb Carlemany), present a la mateixa *HrH*, la llavor de la diferencialitat que usaria per desmarcar-se de la subsidiarietat a Castella³⁹.

La *CdE* dibuixa una història de Catalunya que reconeix la seva pertanyença hispànica, que accepta la seva procedència goda fins i tot amb complaença, però que després de la ruptura sarraïna, es mostra políticament autòctona, amb un poder emanat del prestigiós emperador Carlemany i, per tant, que es legitima independentment de la recuperació de la situació anterior (la continuació de l'imperi got), desactivant així el reconeixement que això porta implícit de l'hegemonia castellana entre els regnes peninsulars.

Atribuir a la *CdE* la condició de resposta a la *HrH* no és una atribució pretensiosa. Acceptant la identitat ideològica que Jiménez de Rada proposava però desmarcant-se de la cohesió política subsegüent, trencà els dos elements que es presentaven com a

³⁷ En sentit clàssic perquè arrencava de la *Historia Gothorum* de sant Isidor, que és un intel·lectual de cultura i formació encara clàssiques. Cf. l'apartat sobre els gèneres historiogràfics i la *CdE* al capítol 5 de l'estudi.

³⁸ BISSON (1984) repassa la creació d'aquesta consciència. CINGOLANI (1993, 388), comparant el *Llibre dels Feys* amb les *Gesta*, diu: "E'un problema di concezione e percezione del potere che in Catalogna muta proprio al tempo di, e grazie a, Jaume I ed è appunto segnato dall'evoluzione di modelli storiografici, col *LdF* rispetto ai *Gesta Comitum*".

³⁹ Basant-se en les dogmàtiques premisses de què parteix, no seria així per a MARAVALL, que porta fins i tot l'aigua carolíngia cap al seu molí: "Es cierto que en un momento dado los historiadores catalanes [...] establecen una relación con la historia franca, concretamente con el episodio carolingio. Se trata de un injerto en el tronco español" (1954, 39).

indissolubles en la formulació del Toledà. Això es produí en el capítol XI, basant-se en tres ingredients que ja existien d'abans: a) la mateixa *HrH*, que ja feia un reconeixement explícit en diferenciar el cas del comte de Barcelona de la resta; b) una altra obra de matriu hispànica (encara que molt més fantasiosa) com és la *HKMR*, vinculant-se així a la figura de Carlemany; i c) reprement la idea de la consecució del poder autòcton per part de Guifré (que ja devia estar formada de temps enrere), legitimat per haver estat obtingut dels francs per mèrit militar propi. El redactor de la nostra crònica, doncs, no genera materials nous però intervé en l'*ordinatio* dels que compila⁴⁰.

És per això que considerem la *CdE* com una compilació de materials amb intencionalitat pròpia i no com un simple resum de la *HrH*. Perquè fou capaç d'oposar-se a la colossal font en les formulacions políticohistorigràfiques alçant-ne al davant unes de pròpies construïdes a base de combinar materials existents. Val a dir que la combinació de tradicions goda i carolíngia que trobem a la *CdE* és la que predominà en la historiografia catalana següent⁴¹.

La Catalunya dels comtes fins a Ramon Berenguer IV ni la d'Alfons, Pere i Jaume I no havia produït una història "oficial" completa que es pogués considerar ideològicament emblemàtica. I a partir de la *CdE* la nostra historiografia es dedicarà força a la pràctica constant d'un exercici de conciliació entre fonts d'ideologia de vegades contraposada, representants de la línia procastellana goticista (especialment la *HrH*) i de la franca (lístes dels reis francs, la *HKMR* o el Pseudo-Filomena, per exemple).

El fet que aquest esforç de conciliació es pugui atribuir a la falta d'una producció pròpia que igualés en solidesa les foranes no exclou que pugui ser vist com una finalitat en si mateix ni que pugui representar també un programa ideològic propi, de termes

⁴⁰ Això al costat de les seves habilitats per produir etimologies, lloances i invencions a imitació de les fonts. Per a la importància de l'*ordinatio* en els treballs de compilació, cf. PARKES (1976). En un altre lloc sentència: "In theory the compiler added no matter of his own by way of exposition, but he was free to rearrange: he imposed a new *ordinatio* on the materials he extracted from the works of others. The value of a *compilatio* depended on the wealth of the *auctoritates* employed, but its utility depended on the way in which the *auctoritates* were arranged" (PARKES; DOYLE, 1978, 228).

⁴¹ Això matisa la visió de CINGOLANI quan diu: "Catalogna che, dimenticati i Visigoti, tenta al contempo di rescindere, sia a livello storiografico sia culturale, questo cordone ombelicale coi Franchi per costruirsi un passato assolutamente autonomo" (1992, 486) i aporta novetats a les paraules següents, formulades parlant de la llegenda de Guifré: "Contrariamente al resto della Penisola questi [els visigots] non esistono per la Catalogna: alla fine del XIII secolo verrà tradotto Roderico da Toledo e solo nelle compilazioni del XV secolo entreranno nel tessuto del racconto. Ma sempre marginalmente e secondariamente ai Franchi. Il processo di superamento del passato visigotico è tutto da studiare, direi anzi tutto da impostare criticamente, ma credo che il momento fondamentale del trapasso sia da individuare durante il governo di Raimon Berenguer I, a metà dell'XI secolo, quando si assiste alla rivoluzione feudale e alla prima elaborazione del nuovo diritto, gli *Usatges de Barcelona*" (1992, 488). UDINA (1991, 171-186) repassa, en una primera part del seu article, el tractament que la historiografia catalana ha fet de la consciència romanogòtica.

semblants als que hem descrit per a la *CdE*: la defensa de la legitimitat del poder autòcton obtingut dels francs en un territori que s'inscriu en un medi de procedència hispanogoda.

L'explicació dels orígens legitimadora de l'autoritat independent que la nostra crònica representa és més explícita, decidida i, almenys, tan sòlida com la de les *Gesta*, al costat (o a l'ombra) de les quals la *CdE* conegué les primeres passes de la seva vida⁴².

⁴² En una altra situació i amb uns altres destinataris, que potser no eren els dirigents sinó altres estaments més modestos d'una Catalunya ara ja unida amb el regne d'Aragó i acabant la gran empena conqueridora cap al sud, podrien valer per a la *CdE* les paraules que Josep M. Salrach dedica als crònicons sorgits del centre historiogràfic ripollès: "sense la tasca dels monjos de Ripoll i els seus continuadors, que van ajudar els comtes a pensar el passat per a projectar el futur, i que es van esforçar per legitimar la dinastia catalana, és possible que ni la història no hagués estat com fou" (1995, 34-35).

6.2 LA PERVIVÈNCIA DE LA *CdE*

Després del primer epítom i les versions que hem assignat al Nucli inicial de la *CdE*, l'antecedent intervingué sobre la crònica renovant-la, sobretot perquè la continuà fins al seu present, eliminà els càlculs cronològics de la primera part i donà a les genealogies una redacció més homogènia. Aquest poliment aplicat a la *CdE* coincideix amb les dates en què es devia estar preparant la *CGPIII*, la que es convertiria en la història "oficial" de la corona sota l'impuls del Cerimoniós i, per tant, en la més freqüent nova font de la historiografia catalana futura⁴³.

La *CdE*, però, continuà la seva existència i es continuà copiant i desenvolupant després de la unificadora *CGPIII*. Les raons de l'interès que mantenia la nostra crònica devien trobar-se en l'equilibrada combinació que presenta entre història antiga, explicació dels orígens i genealogia dinàstica, a banda d'altres característiques que no havia perdut.

La primera d'aquestes característiques ha de tenir a veure amb la seva brevetat respecte d'altres obres. No és tan esquemàtica com un cronicó; no és tan extensa com la *CGPIII* o com les *Gesta*; i si es considera com a genealogia es presentava acompanyada d'una suficient narració dels antecedents històrics remots.

Encara cal destacar-ne la complementarietat, a partir d'ara amb la *CGPIII*. És cert que els antecedents històrics són els mateixos en ambdues cròniques⁴⁴. De fet, la *Crònica General* del Cerimoniós "culmina" l'assumpció oficial del passat comú hispànic i got com a antecedents històrics de Catalunya, una de les introduccions de la primera *CdE*, tot i que ho fa directament des de la *HrH*. En la part de la història antiga i en la història goda la nostra crònica és més detallada i per això esdevé complementària de la *CGPIII*⁴⁵. Pel que

⁴³ "Aquesta crònica, en les seves diferents versions, ha tingut una gran influència en la historiografia catalana, puix que en deriven, entre altres textos, multitud de compendis i genealogies dels nostres comtes-reis, i hi han acudit en demanda d'informació molts cronistes, compiladors i historiadors entre els quals destaquen Tomic, Carbonell i Zurita" (COLL, 1991c, 113). Cf. també VAN HOUTS (1995, 20), que reconeix el seu caràcter "oficial" encara que la considera inexactament monàstica per la seva relació amb els monestirs de San Juan de la Peña i de Ripoll i amb la catedral de Toledo, referint-se probablement a la *HrH*. Per causa d'alguna estranya confusió, hi ha una altra inexactitud en el mateix text quan diu que Jofre de Loaisa escrigué a final del segle XIII una crònica dels reis de Castella en català (!) (1995, 52). La seva crònica fou escrita, segons sembla, en castellà però només se'n conserva una versió llatina del segle XIV.

⁴⁴ En la *CGPIII* presos directament de la *HrH*.

⁴⁵ Els testimonis posteriors, almenys a partir de "k", presenten, respecte dels del Nucli inicial, algunes adaptacions per complementar-se amb la *CGPIII* quan aquesta ja havia esdevingut la història "oficial". Això és molt clar comparant els episodis de la primera població, per exemple, o en la narració de la desfeta goda i la invasió sarraïna, per a les quals la *CGPIII* fa una mena de resum. Cf. l'apartat sobre la simplificació de conceptes al testimoni C, al capítol 4 de l'estudi. La capacitat de readaptació és un signe de vitalitat de la *CdE*, la qual es devia continuar reconeixent com una bona narració de l'època goda. Almenys això sembla que es desprèn del fet que un text avui perdut relacionat amb C i D portés el 1422 el títol *Libre dels gots*. Cf. l'apartat sobre notícies d'altres textos al capítol 2 de l'estudi.

fa als orígens de Catalunya, la *CdE* continuava explicant la relació amb els francs a través de Carlemany, figura a la qual no es vincula la de Pere III en ser per a la narració dels orígens comtals deutora de les *Gesta*. Pel que fa a les genealogies, només la presència de la dels reis de Castella podia tenir encara algun interès en aquest aspecte de la complementarietat.

La territorialitat es manté encara com una característica distintiva de la *CdE* (exclosa la part de les genealogies, és clar) davant de la molt més dinàstica *CGPIII* que seguia així la línia de les *Gesta*⁴⁶.

Els descendents de l'antecedent que pertanyen a la Branca resumida no han estat mai estudiats⁴⁷. Tenen la mateixa fesomia però s'orienten, com ja hem dit en els comentaris respectius, cap a direccions diferents: E manté la història antiga i la vinculació amb la figura de Carlemany i se centra sobretot en les genealogies, alhora que redueix més dràsticament la part de la història goda; el testimoni F, molt esquemàtic, tendeix a interessar-se per la part de la història antiga i manté la vinculació amb l'Emperador.

Historiogràficament, doncs, la línia de la vinculació amb els antecedents hispànics i gòtics ha triomfat amb la *CGPIII* i això recarrega i donarà empenta a la vigència de la *CdE* en els testimonis del segle XV.

6.2.1. La *CdE* al segle XV

Ja en el segle XV trobem els testimonis que constitueixen la Branca completa de la *CdE* i el seu antecedent comú "k".

Allò que determina historiogràficament aquesta branca de la transmissió de la *CdE* són les continuacions del capítol XV i la relació que estableix amb la llegenda d'Otger Cataló.

Les continuacions⁴⁸ demostren una clara voluntat de recol·locar la crònica i de fer-la operativa per al segle XV actualitzant-la fins al present. Podem entreveure darrera d'aquesta actitud l'impuls i el reforç que l'aparició de la *CGPIII* havia donat a la visió

⁴⁶ La *CGPIII* està organitzada dinàsticament, com les *Gesta*. Com ja hem indicat, la presentació de l'antiguitat i l'època goda que fa en els tres primers capítols resulta molt superficial. El capítol tercer és pràcticament una successió de reis gots amb només alguns fets destacats, cosa que certifica aquesta estructuració dinàstica ja que fins i tot en la breu primera presentació s'interessa en una llista de monarques. En canvi, com ja hem dit, no explica tan detalladament la desfeta a mans dels sarraïns, per exemple.

⁴⁷ Només E és esmentat algunes vegades per Coll i Alentorn quan explica la influència del Toledà a Catalunya (COLL, 1967, 122 nota 9; 1991a, 117)

⁴⁸ Cf. els apartats específics sobre les continuacions del capítol XV i sobre el tractament de les dates al capítol 5 de l'estudi.

historiogràfica proposada per la *CdE*, que així es revitalitza fent-se vàlida en el seu moment.

La relació amb la llegenda d'Otger Cataló s'ha d'interpretar en el mateix sentit; és a dir, com una resituació de la *CdE* combinant-se amb una nova explicació dels orígens i fent-la compatible amb la que ja li era pròpia⁴⁹. Val a dir que això no era excessivament complicat ja que hi ha, almenys, un punt de contacte molt clar entre ambdues a través precisament de la figura de Carlemany, que queda així absolutament reforçada⁵⁰. El redactor de "k" devia relacionar-la-hi. Devia copiar-la al costat de "k" i els dos textos van començar una vida conjunta.

No es pot negar que és a mans de Marquilles on la reestructuració de l'explicació dels orígens assoleix un punt més elevat de poliment i coherència i, per tant, representa el moment àlgid de la revitalització de la *CdE* produïda en el segle XV, confirmada a més per la voluntat d'actualitzar fins al present totes les dades i dates ofertes i per l'assumpció per part de Marquilles del paper de cronista coetani dels fets⁵¹.

Igualment es pot considerar característica, ja no de "k" sinó dels seus descendents D i G, la desaparició de la genealogia dels reis de Castella (capítol XII) i la inclusió de la genealogia dels comtes d'abans de la unió (capítol XI(7)). Aquest fet representa un reconeixement de la centralització de l'interès en el territori i de voler oferir una obra completa per a Catalunya, també en la mateixa línia de reactivar-ne la validesa. També aquí G presenta la història precomtal molt més completa que D.

Els darrers fruits que la *CdE* donà en el segle XV, l'antecedent "k" i els seus descendents de la Branca completa, mostren, doncs, una crònica adaptada a la nova època.

⁴⁹ Ja hem suggerit que l'antecedent "k" devia dur-la associada al text, encara que no integrada, tal i com la hi porta D; els testimonis C i G sí que la porten integrada. Es tracta d'una adaptació primària en el cas de C, tenint en compte que només porta la llegenda encastada en el text. Molt més curós és Marquilles en integrar-la a G. Cf. l'apartat sobre XI(1) i XI(3) al capítol 5 de l'estudi.

⁵⁰ No podem saber si el fet que la relació amb l'Emperador ja estigués instituïda de molt abans a la *CdE* tingué en algun grau a veure amb la seva aparició a la llegenda otgeriana. A l'època de la formació de la llegenda, però, és segur que hi havia ja una idea sòlidament formada de la intervenció de Carlemany en la reconquesta catalana a través, almenys, dels crònicons i també del culte de Carlemany a Girona (COLL, 1985).

⁵¹ Cf. el comentari sobre el testimoni G al capítol 4 de l'estudi i l'apartat sobre XI(1) i XI(3) al capítol 5 de l'estudi.

7.3 EL FINAL DE LA VIDA DE LA *CdE*

La *CdE*, doncs, gaudia d'una reconstituïda vitalitat a la primera meitat del segle XV amb Marquilles (1448), amb la primera composició del nostre testimoni D (abans de 1455) i amb C (abans de 1458). Igualment en demostra la vitalitat el fet que els testimonis que se'ns n'han conservat siguin tots ells copiats al segle XV (alguns fins i tot tard, com C o D, i d'altres ja iniciat el XVI, com E).

En aquestes mateixes dates de la segona meitat del segle i els inicis del següent escrivien les seves obres el gironí Joan Margarit i Pau, bisbe d'Elna primer i de Girona després, i els cosins barcelonins Jeroni Pau —des de Roma— i Pere Miquel Carbonell. Destaquem aquests tres noms perquè la seva feina historiogràfica participa ja d'uns criteris “humanistes” que significarien l'allunyament de les posicions tradicionals i el canvi que havia de deixar la *CdE* sense espai per continuar-se transmetent.

Per a la personalitat i les obres historiogràfiques del cardenal Margarit cal recórrer als magnífics estudis de R. B. Tate (1976; 1980). Pel que ara ens ocupa s'hi perfilen perfectament les implicacions polítiques de la seva nova actitud historiogràfica: la destrucció dels mites llegendaris i etimològics sobre el passat remot de la península (els de la línia del Toledà), especialment al *Paralipomenon Hispanie*, i la nova força que dona a la presència de la idea dels gots en la història catalanoaragonesa, especialment a l'opuscle *De origine regum Hispanie et Gottorum*

Amb això Tate contradiu Maravall, que opinava que Margarit no simpatitzava amb la tesi neogoda i l'havia fet representant i iniciador d'una sèrie d'historiadors posteriors (Vagad, Fernández de Enciso) que havien difuminat el sentiment goticista per la força que anava prenent un intens sentiment de comunitat espanyola ja transmès embrionàriament des del Toledà però que Margarit havia fet germinar: “Con ello, el esquema de historia gótica queda eliminado: la presencia de los godos en España es un mero episodio, y la Reconquista es obra de los propios hispanos, que recuperaron la España perdida por aquéllos” (MARAVALL, 1954, 337)⁵².

La contradicció és clara llegint el text del *De origine...* (TATE 1976, apèndix XXI) i l'estudi que Tate en fa, on demostra que “sí que explotà aquest tòpic” (TATE 1980, 154), de manera que el mite gòtic encara queda reforçat a mans de Margarit, tot i que no segueix la línia de Jiménez de Rada.

⁵² El segueix en aquesta anàlisi GONZÁLEZ FERNÁNDEZ (1986).

A mans de Margarit, la qüestió goda és objecte d'una relectura que la transforma absolutament. A parer nostre, per dues causes: la renovació de les fonts (que ja no són les medievals sinó directament Jordanes, Orosi, etc.) i la reinterpretació que es fa de la vinculació amb el passat got (que ja no es fa en termes de política hispànica sinó de política europea). D'aquí que per a la història antiga es despreçï l'Arquebisbe de Toledo; d'aquí que es minimitzi la vinculació carolíngia (explica la derrota de Ronesvalls com un fet rellevant) i que es lligui Alaric amb els reis d'Aragó, cosa que la historiografia catalana no havia fet mai abans.

Tot això té a veure amb el fet que Margarit desplegava la seva activitat política i diplomàtica per Europa i no per Espanya, on el fet de posar de relleu aquesta ascendència no hauria tingut tanta rellevància. Així, el cardenal va explicar molta història viatjant per Itàlia en missions diplomàtiques en les quals havia de defensar els interessos d'una monarquia ja no centrada en un territori sol. Potser per això va deixar d'interessar-se pels orígens de l'autoritat autòctona de Catalunya, una qüestió important només en clau de política hispànica, i anà directament a destacar la continuïtat goda⁵³. Tot i que a Itàlia els germànics sí que havien representat la ruptura amb la romanitat i el concepte que en tenien els humanistes italians no era gens favorable, és possible que influís en l'actitud de Margarit d'assimilar-se als gots el desig de relacionar la seva ascendència amb una potència històrica, més coneguda i homologable a Europa que els tradicionals pares del poder autòcton, com Guifré i els primers comtes⁵⁴.

Podríem dir que Joan Margarit substitueix les antigues fonts de la historiografia i rellegeix la qüestió dels gots des dels interessos de la monarquia més que del país (si és lícit fer aquesta distinció tan esquemàtica i, de ben segur, simplista). I potser per això conviuen les seves obres amb altres visions, com la de la *CdE* (que en aquelles èpoques es copiava, completava, etc., demostrant un acceptable grau de vitalitat) potser perquè responien a visions produïdes per i per a estaments i grups diferents.

⁵³ Al *De origine...*, com a la *HrH*, Carlemany és un personatge derrotat a Ronesvalles per la força militar de Castella. També com el Toledà, Margarit parla de les conquestes catalanes de Girona i Vic però no aclareix què va passar després amb aquests territoris, com si això no interessés. Atesa la contundència amb què normalment desmenteix el que li sembla fals, hem de pensar que el silenci sobre el cas es podria interpretar com una acceptació dels orígens de Catalunya vinculats a l'autoritat franca.

⁵⁴ A més, aquesta actitud era homologada per la tendència de molts intel·lectuals humanistes de procurar orígens gloriosos a les respectives pàtries. Eulàlia DURAN (1991, 7) diu, a propòsit dels que anomena "historiadors-polítics", "Perquè els historiadors-polítics, ja no tan sols els italians sinó els de tot Europa, es cregueren obligats a enaltir els propis estats o nacions, cercant en els propis orígens històrics aquest enaltiment" i, més endavant, "La raó és la creença que en el naixement hi ha concentrat tot el destí, i d'aquí ve la seva importància" (1991, 8).

En definitiva, es repensa la història partint de premisses noves per assolir objectius nous i, en anar-se imposant aquesta via s'anaven eliminant les raons de subsistència de la *CdE*. El procés de “repensar” la historiografia liquida molt ràpidament les etimologies de “barcha nona” per a Barcelona i “terra agonum” per a Tarragona, però incorpora la de “Gotolània” per al nom de Catalunya i “gotolans” per als pobladors, o eleva Hamílcar Barca a la condició d'epònim de Barcelona per obra de Jeroni Pau a *Barcino*. Encara que tinguem la sensació que aquests historiadors han canviat només les fonts però no els procediments, el que critiquen és que els mecanismes mentals que produïren les dues primeres etimologies se sostenen en llegendes sense fonament (una expedició de barques gregues i unes fatigoses lluites d'Hèrcules generadores d'una etimologia que, a més, és llatina)⁵⁵ i en canvi les que ells proposen es basen en realitats filològicament, històricament o arqueològicament comprovables (els mots “Gothos” i “Alanos” en la primera; l'existència del general cartaginès i el seu pas pel lllevant hispànic en la segona).

Hem introduït la figura de Jeroni Pau, un personatge de vasta formació, que excel·leix en l'aplicació de la filologia i l'arqueologia a l'estudi de la història. A l'epístola *Barcino* (VILALLONGA, 1986) descriu la història de la seva ciutat natal. En molts casos beu de les fonts de Margarit, però Pau sí que tracta la qüestió de l'origen del poder autòcton i ho fa seguint la línia tradicional: Carlemany i Lluís conqueriren Barcelona, però després començà a ser governada per uns prínceps anomenats *comtesque* anaren ampliant el seu territori d'influència (VILALLONGA, 1986, §33-38). Tot hi és descrit, en efecte, de manera molt sumària, potser perquè Pau anuncia la intenció de tractar específicament aquestes qüestions en una altra obra, que no conservem o no va escriure mai (com ja indica l'editora). Més endavant fa referència al règim jurídic que ha seguit la ciutat en diferents èpoques (VILALLONGA, 1986, §43-45). Fa esment explícit de les lleis godes i de les lleis pròpies.

En el cas de Jeroni Pau és igualment clar que les fonts han canviat, però no és tan profunda la relectura dels orígens i es manté, en aquest aspecte, en un terreny molt més semblant al de la tradició anterior.

Pere Miquel Carbonell, amb les *Cròniques d'Espanya* és potser l'autor que manté una actitud més propera a les fonts tradicionals, tot i que és el que escriu més tard de tots

⁵⁵ Potser va conèixer la *CdE* Lorenzo Valla, ja que és un dels que carreguen fortament contra les etimologies en qüestió, referint-se explícitament a les de Barcelona, Urgell i Tarragona considerant-les “ridicule”: “Nam confutare eos qui dicunt Terraconem quasi terra agonum, et Urgellum quasi urgens bellum, et Barcinonam quasi barcam nonam, aliaque ridicule etymologie greca latinaque ac barbara miscentes, ineptum sit” (BESOMI, 1973, 17, citat a BADIA, 1997).

tres i que ja demostra una clara consciència de l'època nova. Diu a propòsit de Jiménez de Rada:

“lo qual reverent archabisbe, encara que-s crega ésser stat home de gran dignitat, devoció y probitat, e no del tot inerudit, no-res-menys, per manament de la edat en la qual scrivi, no havent cognició de bons auctors e bones letres, fàcilment podia errar e poch saber en les històries dels gentils e antichs e elegants auctors, axí grechs com latins” (citat a ALCOBERRO, 1997, vol. I, 46)

Observem que el desqualifica només en allò que es refereix a la història antiga, per a la qual l'època de Carbonell tenia noves dades. Per això, mentre la seva mà dreta escriu aquestes paraules, l'esquerra s'inspira en la *HrH* per fer disquisicions morals sobre el comportament de Vítiza o el rei Rodrigo en la més pura tradició (ALCOBERRO, 1997, vol. I, 48). El darrer editor de Carbonell, Agustí Alcoberro (1997, vol I, 147-156) explica bé la barreja de fonts tradicionals i mètodes de to humanístic que hi trobem⁵⁶. El seu programa “humanístic” coincideix amb el de Margarit i el de Pau en diversos aspectes, cosa que indica que el gir que hem anat apuntant fins ara en la historiografia catalana de la segona meitat del segle XV prenia dimensions notables.

La vindicació del període got és interpretada per Alcoberro com a “contraposada” a la tradició medieval catalana (1992; 1997), cosa que ens sembla discutible en el sentit que la historiografia catalana és en general goticista. El que és una novetat és referir-se a Orosi directament o dir que els reis d'Aragó descendeixen d'Alaric (com fa Margarit). Com també és una novetat l'intent de generar una visió política d'Espanya vertebrada des de la Corona d'Aragó atribuint-li el paper preeminent i hegemònic entre els regnes peninsulars. Aquesta és la segona vegada (la primera és en la nostra crònica) que es produeix una resposta per contrarestar l'intent d'imposició del predomini castellà, qüestió que havia estat inoculada a Catalunya per la *HrH*. I aquesta ja no és tan modesta com la resposta que constituïa la *CdE*. La intenció de crear una posició política catalanocèntrica referent a Espanya ja és indicada per Alcoberro (1997, vol. I, 44), que a més cita una diàfana formulació d'Eulàlia Duran:

“El cert és, per tant, que els regnes ‘hispanics’ buscaren les arrels en una tradició o mite ‘gòtics’ en analogia amb els francs. I en dir ‘regnes hispanics’, vull remarcar que Catalunya reivindicà, al darrer terç del segle XV, per a ella aquest passat i que, per tant, podem considerar aquesta reivindicació una primera manifestació patriòtica i nacional i com a tal tinguda fins a la Renaixença” (DURAN, 1991, 11 citat també a ALCOBERRO, 1997, vol. I, 44)

⁵⁶ Sobretot l'abandonament de la “formulació medievalitzant dels mites antics i, en concret, de les figures de Túbal i Hèrcules” (ALCOBERRO, 1997, vol. I, 150).

Carbonell exemplifica bé allò que Alcoberro defineix com una “consciència de ruptura generacional” (1997, 154), l’origen de la qual és situat pel mateix arxiver a Nàpols, a la cort del Magnànim.

És lloc comú que una de les característiques del nou estil és el rebuig de les llegendes i les asseveracions no fonamentades. Per això podem dir que l’associació de la llegenda d’Otger Cataló a la *CdE* representà un inconvenient més i encara en dificultat la subsistència.

Alcoberro veu, a més, en el rebuig de la llegenda de Cataló un indicatiu de reivindicació de la història nacional tradicional a l’estil de Pere III enfront de la nova tendència envers una historiografia particular i gairebé personal pròpia dels Trastàmara, que seria el detonant dels intents de la noblesa per dotar-se d’origens il·lustres (com sembla que és el cas de la dita llegenda i de les *Històries e conquestes...* de Tomic). No podem afegir-hi dades concretes que ho avalin més, però és cert que els nostres testimonis del segle XV, especialment Vallseca i Marquilles, són usats profusament pels genealogistes posteriors. Tot plegat potser pertanyia mentalment a una cert tipus d’historiografia “nobiliària” cap al qual s’hauria aproximat, en aquestes seves últimes manifestacions, la *CdE*.

Cal ressaltar, de manera general, que la *CdE* canalitza bona part de la seva transmissió a través dels juristes. En aquest ambient, ciutadà i sovint relacionat amb la seu de Barcelona, trobem Rovira, Vallseca i Marquilles, els tres autors coneguts en la *CdE*⁵⁷. També són de formació jurídica dos dels personatges que intervenen en el canvi historiogràfic que significarà el final de la *CdE*, Joan Margarit i Jeroni Pau. Més enllà de l’interès que per als nostres legistes pogués tenir la referència que la *CdE* fa a la pervivència de les lleis godes, cal pensar que, en certa manera, els juristes condueixen una línia del pensament històricopolític del país? No es pot posar en dubte el paper que els grans jurisperits (de Ramon de Penyaafort a Mieres o Callís) tingueren en la interpretació política pràctica de l’ordenament jurídic del Principat i de la Corona. N’hi havia que tenien, a més, interessos historicistes? Per descomptat, un d’aquests era Marquilles, el cultivador més complet de la *CdE*, al qual escauen perfectament unes paraules de R.B. Tate:

“Per a la mentalitat quatrecentista, la qüestió abstracta, ideològica, d’una comunitat mil·lenària hispànica importava molt menys que la justificació d’una

⁵⁷ No podem assegurar que Melcior Miralles fos el redactor de D en la seva primera versió, l’anterior a 1455.

autoritat legítima. L'historiador era més jurista que simple erudit" (TATE 1980, 160).

O diguem-ho a l'inrevés: alguns juristes se sentiren historiadors⁵⁸.

En definitiva, una nova situació en què noves fonts i nous mètodes de matriu humanística (la filologia o l'arqueologia) invaliden bona part dels fonaments de la tradició historiogràfica i potencien noves lectures del passat. La via humanística de la historiografia catalana, forjada en part pel cercle Margarit-Pau-Carbonell i en part per alguns intel·lectuals que la tractaven des d'Itàlia sota els auspicis de la cort catalanoaragonesa de Nàpols, canvià tan profundament l'escenari de la reflexió històrica que la *CdE* no pogué continuar-hi subsintint com a tal, entre altres coses perquè quedava invalidada explícitament i emfàtica la narració dels orígens antics traçada per la *HrH* i recollida per la nostra crònica, un dels motius que hem designat com a clau per a la seva supervivència. A partir d'aquí, en restaren vives només algunes romanalles puntuals desmembrades.

6.3.1. Pervivència d'informacions puntuals fins al segle XVII

Detectem certes idees de la *CdE* que sobrevisqueren en diferents escrits fins al segle XVII, moltes d'elles a través dels juristes que incorporaren la crònica als seus comentaris sobre els usatges: Vallseca i Marquilles.

Hem trobat rastres d'informacions provinents de la *CdE* en les *Canòniques en quina manera se potblà Spànya ni de quines nacions*, que pertanyien a Gaspar Galceran de Urrea i Aragón el primer de març de 1629 (BNM2639)⁵⁹.

L'obra és un resum en català de la *CGPIII* on apareixen notícies que trobem a la versió llatina⁶⁰. Ha arribat fins a nosaltres fragmentàriament, de manera que només en conservem els capítols fins a l'inici dels comtes catalans (de fet, fins a la denegació d'ajut

⁵⁸ Segons ELÍAS de Tejada (1948, 22) un dels tòpics entre els juristes medievals catalans és que la iniquitat del monarca destrueix el regne, idea que es dibuixa amb molta definició a la *CdE*. A més, hem de recordar, per exemple, els dos coneguts de Marquilles, Joan Oliver i Eimeric de la Via, amb els quals intercanviava informacions de tema històric. També devia pertànyer a una nissaga de juristes aquell Dídac Montfar i Sors que va compondre el manuscrit BNP102 sobre Història de Catalunya (BOHIGAS, 1985, 138-139) en el qual extreia fragments de la compilació *Flos Mundi* que li havia prestat Jaume Ramon Vila, el qual, al seu torn, la tenia de Rafael Cervera, ciutadà de Barcelona. Trobem l'escut de Dídac Montfar enganxat al manuscrit Bdc485, el que conté el testimoni A, que porta una nota dient que el 1531 n'era propietari un Bartomeu Montfar, nascut a Tàrrrega i jurista de Lleida (DURAN, 1998, vol. I, 194).

⁵⁹ Descrita a MASSÓ (1906, 581-582) i a BOHIGAS (1941, 71-72). Cf. l'edició en l'apèndix IV.

⁶⁰ De manera que ha de ser pres d'una versió "extensa", fos catalana, llatina o aragonesa (RUBIÓ, 1936, 322). La relació amb la *CGPIII* és molt més forta que les "influències quasi evidents" de què parla MASSÓ (1906, 582).

del rei de França i el plantejament del pacte, on acaba abruptament). És per això que apareix com a manuscrit secundari de la *CGPIII* amb la sigla G de la llista de manuscrits que en dona Soberanas, amb la sola indicació “Segle XVI” (SOBERANAS, 1961, 195). L’obra es dona ella mateixa la data de 1418, cosa que presenta problemes, ja que hi apareix l’etimologia “gotolans” per als pobladors de Catalunya, que s’ha considerat iniciada per Margarit i Jeroni Pau després de la meitat del segle. Segons Eulàlia Duran (1991, 11) l’origen del nom “gotolans” s’ha d’atribuir a Jeroni Pau a *Barcino* (VILALLONGA, 1986, vol.I, 314), que es basà en el nom “Gotolània” que Margarit havia forjat per a l’actual Catalunya en lloc de “Celtibèria” al *De origine regum Hispanie et Gotthorum* (TATE, 1976, 215-222 i edició del text a les pàg. 365-373). R. B. Tate explica que aquesta obra de Joan Margarit és continguda “en un volum de discursos pronunciats al Congrés de Màntua, convocat el 1459 per Pius II” (1980, 155). Per tant, caldria situar a l’entorn d’aquesta data l’aparició de l’etimologia.⁶¹

Tot i que Urrea diu a la portada que l’obra és “Hecha en Çaragoça a 1 de Março 1629” i per tant dona a entendre que aquesta seria la data de la còpia, la lletra del text no és del segle XVII (sí, en canvi, la que apareix en els marges). Tot i amb això, la data de 1418 no és prou segura com per recular l’aparició de l’etimologia “gotolans” fins a aquest any, ja que podria haver-hi estat afegida posteriorment, en una còpia⁶².

El que sí que és segur és que en la confecció d’aquestes *Canòniques...* hi intervingué la *CdE*. Resumint la *CGPIII* de la versió extensa, la completa amb informacions de la nostra crònica, especialment als primers capítols, com ara la invenció de la caça amb ocells per part de Jàfet (al mateix començament del resum), alguns còmputos d’anys, part del periple d’Hèrcules, etc.⁶³

⁶¹ L’edició de 1534 de les *Històries e conquestes...* de Tomic rebat aquesta etimologia: “e per tant com lo príncep havia cognom de Cathaló, la terra fos appellada Cathalunya e que totas les gents de la terra e Principat fossen appellats Cathalans. E apparria segons aquestes Històries que los Cathalans no són exits dels Gots ni de Alans, axí com alguns dién. Per què vuy en aquest iorn la terra e les gents tenen lo nom que l’Emperador Carles donà” (TOMIC, 1534, 17r, cap. XXII). Però això no permet assegurar que l’etimologia ja circulés el 1438, data en què es consideren acabades les *Històries...* de Tomic, sinó que abans caldria veure si aquesta és una de les diferències que l’edició presenta respecte dels manuscrits. Per a la complexa transmissió del text de Tomic, DURAN (1992).

⁶² El manuscrit és copiat, segons BOHIGAS (1941, 71) a començaments del segle XVI. La data de 1418 apareix en un compte dels anys a l’estil dels que veiem a la *CdE* tan sovint. En concret respon al càlcul del temps passat des de la fundació de Barcelona fins al present (1418). És fàcil, com també hem vist ja que passava a la *CdE*, que la data no hagués estat actualitzada per una còpia posterior a les obres de Margarit o, fins i tot, de Carbonell i que fos en aquesta còpia quan s’hi hagués incorporat l’etimologia “gotolans”.

⁶³ Per exemple, i a part del compte dels anys esmentat en la nota anterior, diu que la terra s’anomenà Hespèria per raó de l’estel Hèssper i afegeix: “E asò fo après dell diluvi MCCLXXIII anys”, compte propi de la *CdE*. Més endavant diu, com la *CGPIII*, que Hèrcules fundà la Seu d’Urgell i hi afegeix: “E après féu Balaguer”, com diu la *CdE*, intentant conciliar aquesta discrepància. També quan segueix els reis gots, després d’explicar que havien abraçat l’arianisme a través de l’emperador Valent, afegeix un terriblement anacrònic comentari que diu: “E an aquest temps foren presats Rotlan e Oliver en Panpalona”.

L'obra incorpora altres textos que ja han sortit relacionats amb la *CdE*, com per exemple el que prové d'Eiximenis sobre la fundació i excel·lències de la ciutat de Barcelona; o la fundació de Sant Sadurní com a primera església d'aquesta ciutat per Lluís el Pietós; i també el fragment que parla dels privilegis del jurament sacramental a l'església de Sant Just i Sant Pastor, que hem relacionat amb la crònica de Sant Pere de les Puel·les, i que constitueixen el capítol XI(4) del testimoni B⁶⁴. La coincidència de moltes d'aquestes informacions amb textos que apareixen al manuscrit BNP13, el del nostre B, ens fa pensar que les *Canòniques...* s'hi han de relacionar, amb alguns indicis que poden fer pensar en una possible relació directa⁶⁵.

Les *Canòniques...* incorporen també informacions d'altres llocs. Comencen amb una relació de la descendència de Jàfet que no hem sabut identificar en cap altre text historiogràfic. La ja comentada etimologia de "gotolans" per a "catalans" relacionada amb els gots deu venir de Margarit, Pau o Carbonell (i potser incorporada en una còpia posterior).

El cert, doncs, és que algunes dades puntuals de la *CdE* i altres textos més o menys relacionats amb BNP13 apareixen en una còpia del segle XVI afegides a un resum de la *CGPIII* fet, segons declara, el 1418.

Ja hem vist que Diago (1603) utilitzà, almenys en un cas, el text de Marquilles⁶⁶. El genealogista Josep Torner, al *Compendio de las grandezas y prerogativas de la antiquíssima casa de Rocabertí...* (1651) cita multitud de juristes perquè detalla tots els títols i dignitats acumulats per aquella família. Entre els juristes citats hi trobem Marquilles i Vallseca i, una vegada per a cada un, la citació es refereix al contingut de la *CdE* incorporada per aquests a l'usatge *Cum Dominus...* (TORNER, 1651, 4r)⁶⁷.

També a través dels juristes conegué Francesc Martí Viladamor la *CdE*. A la *Noticia universal de Cataluña* (1640) parla explícitament de Guillem de Vallseca

⁶⁴ Aquest mateix fragment apareix també al BNP485, i a l'anomenada *Crònica de 1425* (BUB82, 95v)

⁶⁵ Els fragments d'Eiximenis trets dels capítols 22-24 del *Dotzè* apareixen als fol. 82r-83r del manuscrit BNP13. Hi coincideixen la data de la fundació de Barcelona (82v), 2.810 anys des de la creació del món (igual com a les *Canòniques...*, dada que no surt a B); l'opinió d'Hèrcules sobre el fet que estar a la ciutat de Barcelona l'inclina "a usar de seny" més que en cap altre lloc (83r); la incorporació de la nota que surt a XI(4) de B o la coincidència en el càlcul dels anys de la dominació celtibera, 1273 després del diluvi. Cf. els fragments de BNP13 a l'apèndix I.

⁶⁶ És a la *Historia de los victoriosíssimos antiguos condes de Barcelona* (1603), en la qual recull com a fill del comte Miró aquell Endescàrrechs que Marquilles hi afegí. Cf. el comentari sobre el testimoni G.

⁶⁷ Altres genealogistes com DROMENDARI (1676) i el sicilià Filadelfo MUGNOS (1647-1670) citen també Marquilles, però ja com a autor d'un nobiliari del qual ens sembla dubtosa l'atribució. Cf. l'apartat específic en el comentari al testimoni G.

atribuint-li una informació històrica: “Nunca perdió Cataluña con permanencia su libertad, aunque estuvo sujeta al dominio de los griegos, como lo dize Guillermo de Vallesica” (TORRES, 1995, 48)⁶⁸.

Les circumstàncies, la historiografia i les fonts del moment, a les quals respon perfectament la *Noticia...*⁶⁹, res tenen a veure amb la *CdE*, com tampoc la intencionalitat reivindicativa de l'obra de Francesc Martí Viladamor. Aquest cita des del Toledà directament fins a Mieres, Marquilles, Callís o Oliba basant-s'hi per defensar la potestat del comte de Barcelona. Les lleis godes i la seva pervivència a Catalunya són també objecte d'esment diverses vegades⁷⁰. La tesi general de Francesc Martí Viladamor és que els catalans sempre han tingut la llibertat d'escollir sota quina autoritat s'acomodaven. I així fa que fins i tot la de Carlemany hagués estat triada i volguda pels catalans. Per això es reservaren l'ús de la llei gòtica i no la franca durant més de 250 anys fins que Ramon Berenguer I establí els Usatges (TORRES, 1995, 56).

En aquesta lluita d'argumentacions principalment jurídiques, doncs, hi apareixen certs rastres del coneixement d'alguns detalls de la *CdE* a través dels nostres juristes⁷¹.

La *Noticia...* de Francesc Martí Viladamor conté, a més d'aquestes mínimes pinzellades, altres textos que hem trobat relacionats amb la *CdE* en un moment o altre, com ara la nota sobre l'edificació de Barcelona en constel·lació fortunada trenta d'Eiximenis citant Alí ben Ragel (TORRES, 1995, 33), que surt també al manuscrit BNP13, fol. 82r-83v⁷² i, per exemple, en el manuscrit BNM18060, de finals del XIV⁷³, que conté la *HrH* i les altres històries del Toledà, dues versions dels crònicons barcelonins, una *CGPIII* llatina i diverses notes variades (receptes, la narració d'un miracle, uns versos, i un capítol d'una història llatina de sant Joaquim i santa Anna). També fa referència Francesc Martí Viladamor (TORRES, 1995, 40) al miracle de 1147 de com es reedificà la danyada l'església de

⁶⁸ Notem que es tracta d'un text reivindicatiu que busca la legitimació del poder polític català enfront de l'agressió que rebia des de Castella. No és estrany, doncs, que els juristes, que havien glossat profusament el sistema polític, hi siguin molt citats.

⁶⁹ Túbal és el fundador de Tarragona; el primer conqueridor porta per nom Bernat, etc.

⁷⁰ L'obra exhala goticitat per tots els porus. Com a exemple: “como consta que eran del linaje de los godos todos los que fueron Condes de Barcelona, después de la institución de su condado arriba referida” (TORRES, 1995, 139).

⁷¹ S'assemblen molt a certs retalls de la *CdE* (tot i que en aquest cas no podrien provenir de Vallseca) alguns conceptes que apareixen al primer capítol, on lloa les excel·lències de Catalunya, com ara “lo rico de sus opulencias” o “la abundancia de frutos” (TORRES, 1995, 33). Més enllà de les coincidències concretes de conceptes o de paraules, el capítol que encapçala l'obra no és una descripció de Catalunya d'encuny geogràfic sinó una lloança feta a l'estil de les que trobem a la *HrH* o la *CdE*, on es podria haver inspirat.

⁷² Cf. el text del manuscrit BNP13 a l'apèndix I. Potser fou a través d'aquests capítols d'Eiximenis com va conèixer l'etimologia de Tarragona el compilador del *Flos Mundi* (BOHIGAS, 1985, 135).

⁷³ Segons el *Catálogo de los manuscritos que pertenecieron a D. Pascual de Gayangos...* de ROCA (1904), on té el número 158.

Sant Miquel de Barcelona i fou consagrada miraculosament pels àngels, narració que ja havíem trobat cloent el manuscrit BNP13 (fol. 99v)⁷⁴.

Amb aquestes coincidències que ressaltem, la *Notícia...* de 1640 s'afegeix a les relacions que ja havíem comentat per a les *Canòniques...* del manuscrit BNM2639. Totes aquestes romanalles en obres posteriors ens serveixen potser més que per trobar coincidències directes amb la *CdE* per intuir que hi havia un fons de materials històrics més o menys definit compost per una historiografia menor del tipus de les genealogies, les versions ampliades dels antics crònics i notes annalístiques soltes com aquestes⁷⁵. La *Genealogia* de D, BNP13 i BEV177, la mateixa llegenda d'Otger Cataló, els fragments del *Dotzè* d'Eiximenis sobre Barcelona, la noteta sobre els privilegis de Sant Just i, més modestament, la narració del miracle de la consagració de Sant Miquel, són una mostra de l'elenc d'obretes i notes de la historiografia menor que es van perpetuant a base d'anar-se repetint i retrobant en diferents manuscrits crònics catalans, sovint acompanyant textos de més envergadura. La naturalesa diversa d'aquests materials, que coincideixen només en la intencionalitat historiogràfica que prenen dins dels manuscrits on es troben, assenyalen clarament que s'han anat acumulant progressivament formant un corpus que caracteritza les compilacions on apareixen i indica els camins per on ha viatjat la historiografia menor durant bona part de l'Edat Mitjana catalana.

Vista en general, del seu naixement fins a la seva mort, la transmissió de la *CdE*, amb les seves successives versions, ha seguit les pulsions de la historiografia catalana, en el sentit que les seves transformacions coincideixen amb els moments més productius en què han sortit les obres que han anat marcant la línia més coneguda de la interpretació històrica a Catalunya (el primer epítom amb les *Gesta*; i amb la *CGPIII* "k" amb la novetat que representà la llegenda d'Otger Cataló). Dos-cents anys d'existència de la *CdE*, una crònica que es revitalitza constantment i sobreviu tot aquest temps en el mar de compilacions de la historiografia catalana medieval.

⁷⁴ Cf. el text del manuscrit BNP13 a l'apèndix I.

⁷⁵ Alguns d'aquests textos circularen fins al segle XVII entre els juristes catalans i encara Francesc Martí Viladamor i els genealogistes d'aquell segle en tragueren materials per a les argumentacions políticolegalistes o nobiliàries que generaven. Un corpus de textos historiogràfics medievals que va trobar entre els juristes un medi que li permeté de subsistir, tot i que molt precàriament, fins al segle XVII.

7. CONCLUSIONS

La irradiació de la *Historia de rebus Hispanie (HrH)* de l'Arquebisbe de Toledo Rodrigo Jiménez de Rada, obra acabada el 1243 amb substancioses novetats respecte de la historiografia anterior, arribà de seguida a Catalunya. Un dels primers resultats que produí fou la nostra *Crònica d'Espanya*, un epítom que s'hi basava principalment però que alhora posava en joc altres textos i desenvolupava alguns aspectes referits a Catalunya. Els set testimonis que hem recollit d'aquesta crònica són redactats al llarg dels segles XIII, XIV i XV i dibuixen la vida d'una línia historiogràfica medieval catalana. L'estudi d'aquesta nova obra —que hem anomenat *Crònica d'Espanya (CdE)* seguint un dels testimonis— i de la seva transmissió és l'objecte d'aquesta tesi.

D'immediata hem de qualificar la recepció de la *HrH* a Catalunya, com indica la notícia del manuscrit que contenia una traducció al català de les obres històriques del Toledà ja el 1266. És precisament a través d'aquesta notícia que hom va establir relació entre Pere Ribera, el traductor d'aquell manuscrit, i el desconegut redactor de la *CdE*, que treballava per les mateixes dates, el 1268, identificació que hem considerat massa poc fonamentada per admetre-la, ara com ara. A tot això cal afegir-hi que les *Gesta Comitum Barchinonensium* aprofitaren també la *HrH* en la seva primera redacció —i encara molt més decididament en la llatina definitiva, ja en els primers anys del segle XIV. Fou rapidíssima, doncs, la penetració d'aquesta obra a Catalunya en aquelles darreres dècades del segle XIII.

L'obra que acollien, la *HrH*, representava, primer de tot, un valuós compendi de dates i esdeveniments històrics directament aprofitable per a la historiografia catalana i des d'aquesta perspectiva actuà la primera redacció de les *Gesta*, que es limità al préstec d'informacions. Però, a més, portava implícites —i, així, introduïa a Catalunya— novetats importants en la visió historiogràfica d'Espanya, que consistien a dotar-se d'una història antiga relacionada amb grans figures bíbliques i mitològiques i, cosa que considerem més important, a homogeneïtzar en forma de dominacions successives i unitàries d'Espanya l'esdevenir històric fins a la reconquesta. La *CdE* representa l'assumpció d'aquestes novetats a Catalunya, acceptant l'ascendència hispànica i goda del territori, però també l'adaptació a partir de la reconquesta a la pròpia realitat introduint-hi la independència del poder i l'autoritat autòctons, i vinculant-ne la legitimitat a la figura de l'Emperador Carlemany i a una proesa militar pròpia.

No es deuen a la inventiva del nostre anònim redactor els continguts d'aquestes adaptacions, sinó que ja circulaven en altres textos. L'aportació de la *CdE* consisteix a

combinar la tradició hispànica i goticista provinent de l'Arquebisbe (i que ja partia de sant Isidor) amb la provinent de tradició carolíngia (a través dels crònics i altres obres com la *HKMR*) i amb la idea de la consecució del poder per mèrit militar contra els sarraïns. Aquest aliatge d'elements ja coneguts manleva de la *HrH* una prestigiosa història antiga per a Catalunya, inicia la tradició goticista en la nostra historiografia i alhora desactiva la idea, que es respira en l'obra del Toledà, del lideratge hispànic per part del regne de Castella.

Això ens ha portat a afirmar que no es pot parlar de la *CdE* com d'un resum de la *HrH* —encara que és la pedrera d'on s'extreuen els carreus per al nou edifici, la seva principalíssima font, de la qual demostra un coneixement exhaustiu— i s'ha de considerar una obra amb personalitat pròpia. A banda de les adaptacions que ja hem ressenyat, cal comptar-hi també la incorporació d'un martiriologi hispànic que es concentra especialment en els màrtirs de la Tarraconense i una certa actitud de convertir en més rellevants els fets històrics relacionats amb el propi territori. Per acabar de considerar en tota la seva amplitud l'abast de l'autonomia de la *CdE*, només cal comprovar com les parts que ha omès de la *HrH* o que n'ha recollit amb evident desinterès (per exemple, la successió dels regnats dels gots o la genealogia dels reis de Castella), constituïen el gruix de l'obra del Toledà. Encara podríem afegir-hi la intencionalitat que hi pugui haver en el fet que les adaptacions a la història catalana es basen, en bona part, en un fragment inspirat en la *HKMR*, l'obra més desmentida per l'Arquebisbe. És a dir, l'originalitat de la nostra crònica no prové tant de la novetat dels materials aportats com de l'*ordinatio* donada als textos, treball en el qual el redactor es concentra.

El nou text, breu i molt deutor de la *HrH*, té, doncs, ideologia pròpia. I no només pel que fa a la selecció de les informacions que el formen sinó també pel tractament que hi aplica. La *CdE* evidencia d'una manera més diàfana que la seva font una concepció de la història, de rivets agustinians, segons la qual els destins històrics dels pobles depenen en gran mesura dels comportaments morals dels seus governants, i això els ensorra quan aquests són depravats i els eleva quan els dirigents mostren comportaments de gran qualitat ètica. També la *CdE* adapta la font a la pròpia visió del món, cosa que es reflecteix en actituds com una més gran religiositat, l'interès per la cronologia o les etimologies o en els moments en què la crònica pren partit davant de diferents opcions plantejades per la font. Fins i tot en el camp de la construcció narrativa se'n distingeix pel tractament reduccionista dels personatges que intervenen en els fets històrics o per la tendència a explicar de manera endògena les causes dels

esdeveniments preferint de referir-les a la lògica interna de la mateixa narració més que no pas a buscar-ne les causes en noves situacions externes.

Tot plegat indica que la *CdE* fou plantejada per l'epitomador no com una versió breu de la *HrH* sinó com una obra diferent. Encara són més explícites en aquest sentit algunes altres característiques que n'hem detallat, com ara la reordenació d'informacions disperses a la font, la disgregació i dosificació del material retòric al llarg de tota la crònica, el reaprofitament de frases o imatges amb altres finalitats diferents de les originals o, la més important, les creacions intel·lectuals i retòriques mimètiques (la *Laus Hispanie* del capítol I, les invencions de Jàfet del capítol II i l'etimologia de Tarragona del capítol V). Això prova que el redactor de la *CdE* coneixia molt bé la *HrH* —i en canvi hem vist com coneixia molt poc les altres obres històriques de l'Arquebisbe, contràriament al que se sol dir— i que la composició interna del seu treball responia a una planificació conscient.

La nova obra començava així el seu periple vital i durant dos-cents anys s'anà transmetent, conservant les seves característiques essencials inicials i estructurada en dues parts ben diferenciades: fins al capítol XI(6) inclòs, en la forma del que hem anomenat (en no adaptar-se el nostre text exactament a les tipificacions establertes sobre el gènere, com hem vist al capítol 5 de l'estudi) una "crònica territorial"; a partir del capítol XI(7) en forma de genealogia. La *CdE*, doncs, es perpetuà, després de l'epítom inicial, a través de tota una sèrie de versions que hem mirat d'analitzar i relacionar. El resultat ofereix tres grans grups que hem anomenat Nucli inicial, Branca resumida i Branca completa.

El Nucli inicial de la *CdE* es desenvolupà entre el final del segle XIII i la primera meitat del segle XIV. La cohesió en l'estructura d'aquests testimonis és absoluta i els són comunes les característiques que hem esmentat més amunt a propòsit del primer epítom i l'accentuació d'algunes d'aquelles actituds, com la religiositat (molt més a B^p que a A), cosa que suggereix que podria haver-se format en algun nucli eclesiàstic del segle XIII.

Els testimonis de la Branca resumida tenen lògicament com a característica el fet de condensar la *CdE* i es formaren durant la segona meitat del segle XIV. Malgrat l'esquematisme de F, podem relacionar clarament per la seva estructura els testimonis i els antecedents que en formen part. Segons el que veiem a través d'E, a l'antecedent, l'originari de la Branca, el movia un gran interès per la genealogia. El resum l'havia fet sobre l'antecedent que hem anomenat, també format a la segona meitat del segle XIV, el qual, al seu torn, produí la Branca completa.

Els testimonis i antecedents d'aquesta Branca, que ja se situen a la primera meitat del segle XV, els agrupem sota l'adjectiu "completa" perquè els caracteritzen les continuacions fins al seu moment present. Els tres testimonis que en conservem (C, D i G) i el seu antecedent comú, que hem anomenat "k", descendent d'aquell anterior, són caracteritzats, a més, per la relació que estableixen amb la llegenda d'Otger Cataló i per la utilització que alguns d'ells (D i G) fan de fonts altres que la *CdE*. L'esforç —en diferent grau, és clar— per ampliar i millorar estilísticament el text constitueix també un comportament comú de tota la Branca i especialment del testimoni G, que destaquem com a compilació més acurada i treballada des de tots els punts de vista.

El desinterès per la religiositat, la cronologia i les etimologies —en comparació amb els testimonis del Nucli inicial— al costat de l'interès per les genealogies, continuades, i una certa afeció nobiliària i militar que veiem sobretot a C suggereixen que la *CdE* devia haver passat a desenvolupar-se en un medi més ciutadà. Els testimonis que ara ens transmeten la crònica evidencien que es mou en cercles amb una altra formació i uns altres gustos que també es manifesten a nivell lingüístic, com hem vist en les caracteritzacions de la llengua dels testimonis catalans al capítol 4 i en l'anàlisi comparativa de les traduccions al capítol 5. Això juntament amb algunes dades —poques— que tenim sobre alguns redactors d'aquests testimonis (Rovira, Vallseca, Marquilles) situen la *CdE* entre juristes relacionats amb les classes dirigents de la ciutat de Barcelona i, en certa manera, amb la seva Catedral.

Les novetats historiogràfiques introduïdes en aquesta Branca indiquen clarament quina direcció pren la *CdE* al segle XV: la relació amb la llegenda d'Otger Cataló representa una reformulació de l'explicació dels orígens; la utilització d'altres fonts respon sobretot a la substitució del capítol sobre els reis de Castella per un altre que tracta les genealogies comtals d'abans de la unió, apropant-se així al territori; i finalment, les continuacions pretenen aproximar el text a la realitat del lector. En els testimonis del segle XV, doncs, el poliment de la redacció, la relació amb les novetats historiogràfiques i la voluntat d'actualització demostren que la *CdE* es troba en un moment de molta vitalitat, ja que els esforços esmentats van en la direcció d'adaptar la crònica a les novetats i reactualitzar-la segons els nous temps. No és en va —i n'indica la revitalització— el fet que siguin del segle XV totes les còpies que conservem de la *CdE*. També corresponen a aquesta època (de fet, a finals del segle XIV i primera meitat del XV) algunes notícies que tenim de l'existència d'exemplars a través dels quals la crònica circulava independentment i no copiada en compilacions més grans, que és com es

troba en tots els testimonis arribats fins avui. D'aquestes notícies se'n desprèn que la *CdE* gaudia de força difusió en diferents estaments, un signe més de la seva vigència.

Més enllà de l'establiment d'aquests tres grans grups, de les relacions concretes entre els testimonis, analitzades al capítol 3, i de la personalitat de cadascun, exposada a les respectives anàlisis i recapitulacions del capítol 4, l'estudi ens ha permès de tractar també qüestions relacionades globalment amb la transmissió de la *CdE*.

El fet que els nostres testimonis pertanyin a la categoria dels textos "vius" fa que l'estudi de la seva transmissió sigui especialment important i ens ha permès d'observar certs recursos i comportaments que ens semblen interessants. Hem pogut detectar en la línia de la *CdE* diferents mètodes de transport dels continguts, tant de la *HrH* cap al primer epítom com dels altres antecedents cap als nostres testimonis. Són punts clau per observar aquests mètodes els estadis de la transmissió que condensen (especialment respecte de la *HrH* i respecte de ; menys significatiu és el cas de respecte d'). En aquests casos, el resum reexplicatiu, el que caldria esperar com a mètode més freqüent de transport dels continguts, només és un dels recursos utilitzats, ja que molt sovint el que posen en pràctica els descendents és més aviat una selecció de frases senceres de l'antecedent o, en altres casos, una tria de paraules soltes per teixir-hi després noves frases. En els passos de la transmissió que no condensen ens movem entre la fidelitat de B^b i la voluntat d'actualització i de millora estilística de i "k".

També hem tractat la qüestió de les fórmules de redacció genealògica, en la qual hem destacat el paper unificador de , polit per , "k" i G, que anaren acostant els darrers capítols de la *CdE* a unes pautes del gènere genealògic cada cop més marcades.

Aquest ha estat un dels indicadors que ens ha permès de comprovar que la transmissió de la *CdE* ha anat variant les fonts d'informació però s'ha mantingut durant tota la línia força fidel al pla de l'obra original, constatació que és més evident a G —el testimoni que posa en joc més textos— el qual adapta les diverses fonts que utilitza al plantejament de la *CdE*, tant pel que fa a la selecció com a l'estructura organitzativa dels continguts. La feina d'alguns dels nostres redactors, doncs, produí unes petites compilacions (A, D i G, especialment) que consisteixen a prendre la plantilla d'una obra i interpolar-ne el text base amb altres textos, com ja hem exposat a l'apartat sobre els gèneres historiogràfics i la *CdE*.

Completen aquesta petita fenomenologia de la transmissió de la *CdE* alguns altres casos que també cal consignar. Per exemple, els d'errors encadenats o d'interpretacions que han tingut influència sobre els textos posteriors, des de la qüestió

de la divisió en capítols fins a les rúbriques de B, que són escrites quan ja no tenia l'original de la còpia al davant, passant pels corriments d'adjectius a les expressions del Plany del capítol X, les redistribucions sintàctiques en les nobleses del capítol VI, la repetició de sumaris en el testimoni B o el progressiu augment de personatges relacionats amb la guerra de Troia que hem exposat en el comentari sobre el testimoni C. També hem suggerit com a hipòtesi, sense cap certesa, que la disposició visual del text dels antecedents pot produir seqüeles en els seus descendents, i ho hem fet a propòsit del fragment sobre els primers reis d'Astúries i del text de la llegenda d'Otger Cataló, en ambdós casos per al testimoni E.

Ja en l'àmbit de les actituds amb què s'emprèn la transmissió, hem analitzat comparativament les dues traduccions al català de la crònica, B^b i "k", i la retraducció G. Hem pogut així constatar que la traducció és un pas més en la transmissió i que, en els textos "vius", no és una operació independent centrada en l'objectiu del trasllat lingüístic per reproduir en una altra llengua un original que es considera fix en la seva forma, sinó que es produeix simultàniament a moltes altres operacions d'intervenció sobre l'original (continuacions, supressions, afegits, correccions, etc., a més dels lògics errors).

Hem volgut analitzar individualment cada traducció per escatir quins són els mecanismes aplicats en aquesta operació. Ho hem fet a través d'una categorització d'intervencions que, des del punt de vista traductològic, hem cregut que seria aclaridora de les actituds del traductor i que ajudaria a objectivar quins procediments produeixen el resultat que tenim a la vista. N'hem tret com a conclusions que l'aspecte llatinitzant de la sintaxi de "k" prové sobretot de la major densitat en l'ús de formes no personals del verb i algunes altres construccions que hi són mantingudes o augmentades conscientment com a marca de llatinitat; per contra, B^b es distingeix per la tendència al desmantellament d'aquestes mateixes construccions i a l'ús de diferents recursos explicatius. Aquestes dues actituds responen a diferents plantejaments traductològics i als cent anys de diferència que hi ha entre els textos analitzats: B^b, a la primera meitat del segle XIV, acomoda la sintaxi i usa recursos explicatius per aproximar el text als lectors en vulgar; "k", a la primera meitat del segle XV, manté tant com pot les marques de llatinitat, lògicament per respondre al gust dels seus destinataris.

Ambdues actituds troben, a més, paral·lels en la manera com són tractades les informacions de la crònica per les dues traduccions. B^b no intervé tant sobre els continguts com en la seva formulació concreta, és a dir, els reexplica; en canvi, "k" s'esforça per mantenir-ne la formulació, però intervé molt sobre els continguts

seleccionant-los, ampliant-ne o suprimint-ne. Dues traduccions que coincideixen a situar-se lluny de la literalitat, però que persegueixen finalitats diferents, que hem pogut caracteritzar clarament.

L'estudi de la transmissió ens ha permès detectar encara altres característiques i actituds pròpies dels testimonis de la *CdE*. En l'anàlisi sobre el tractament que fan de les dates observem dos comportaments nítidament definits: en primer lloc, l'interès per mantenir explícita l'antiguitat del text i així conferir-li prestigi; en segon lloc, i a la banda oposada, la voluntat de resituar-lo en el temps actualitzant-ne les dates i, amb les continuacions, els continguts. La primera actitud, que és la pròpia dels testimonis del Nucli inicial i, en principi, també la d'E, es basa en el respecte pel text original, l'autoritat del qual ve de la seva antiguitat, que el fa autèntic, i per això no l'actualitzen gens. El testimoni E, però, corregeix discrecionalment el seu antecedent a la vista d'A i per això l'hem considerat un cas de pseudoautenticitat. La segona actitud pretén modernitzar el text i fer-lo més proper als ulls del lector; en definitiva, reflatar-lo en una època diferent eliminant el salt cronològic entre el text i els seus nous destinataris. Aquesta actitud es concreta en les continuacions (, “k” i els seus descendents), en l'actualització rigorosa de les dates presents (com a G, per exemple), però també en l'eliminació dels esments al present i dels càlculs cronològics, una altra fórmula per amagar l'antiguitat de la composició del text i, per tant, de fer-lo més actual perquè esdevé intemporal. Aquest segon recurs és el que utilitzà i, per extensió, “k” i els seus descendents C i D. Observem així que els silencis són tan útils com l'actualització d'informacions. Un cas paral·lel l'hem trobat en el tractament de les nobleses contingudes a l'Elogi d'Espanya del capítol VI. En aquell fragment, “k” (o) elimina de l'Elogi els elements que són divergents de l'estructura retòrica predominant. Fent això, amagant-los, treballa a favor de la coherència del conjunt i, doncs, a base d'omissions en millora la qualitat retòrica.

Totes les operacions i actituds recollides en l'anàlisi precedent apunten cap a una mateixa finalitat. La transmissió de la *CdE* ha anat modelant l'epítom inicial per tal de readaptar-lo i de revitalitzar-lo en diferents moments i per a diferents sensibilitats. D'aquesta manera aconseguí de perviure després de l'aparició de la *CGPIII*, que esdevindria una veritable història oficial de la Corona, jugant la carta de la complementarietat amb aquesta crònica i rendibilitzant altres característiques que no havia perdut: el fet de ser en gran part una narració “territorial” i no dinàstica com la *CGPIII* o les *Gesta*; el fet de presentar més detallada la història antiga i més completes explicacions sobre alguns episodis importants, com la pèrdua d'Espanya, per exemple; i també totes aquelles altres aportacions de la *CdE* que no eren presents a la *CGPIII*

perquè aquesta partia directament de les *Gesta* i la *HrH*. És un símptoma d'això que acabem de concloure el fet que els capítols de la història antiga (els nostres II i III) siguin retallats en els antecedents i testimonis de la Branca completa de manera que les informacions que hi queden són absolutament complementàries de les que en dona la *CGPIII*.

Com ja hem indicat, l'antecedent "k" i els seus descendents van relacionar-se amb la llegenda d'Otger Cataló, una explicació dels orígens creada amb la intenció de prestigiar la noblesa, que situa ja abans de Carlemany la resposta autòctona a la dominació sarraïna i, posant l'Emperador com a artífex, dona antiguitat i rellevància al repartiment de la terra entre els comtes i a l'organització jeràrquica de l'època comtal. La *CdE* fongué aquesta nova explicació amb la pròpia, conservant així la preeminència del comtat de Barcelona per damunt dels altres, cosa que no és explícita en el text otgerià. La reformulació que això representa és més completa i acurada a G que en cap altre testimoni. La versió de la llegenda que es relacionà amb la *CdE* no és gaire més que una nota com moltes de les que trobem a les compilacions historiogràfiques medievals. Però Marquilles, que a més se'ns mostra còmode fent d'historiador, va completar-la i va donar-li un tractament més jurídicopolític que pròpiament historiogràfic i així forjà una nova explicació dels orígens construint un text que no es pot menystenir en l'estudi de la historiografia del segle XV. Tot això prova el procés de revitalització constant que hem observat en la *CdE*.

Paradoxalment, però, poc després del darrer relançament operat per Marquilles havia de començar el final de la *CdE*, que arribà amb les noves visions historiogràfiques de Margarit, Jeroni Pau i Carbonell (a més d'alguns humanistes italians) que abordaren la història amb les noves armes de l'arqueologia i la filologia. La desaparició de l'interès de la nostra crònica, la produí sobretot el canvi en les fonts i en els mètodes d'anàlisi historiogràfica; això sembrà de descrèdit algunes de les bases en què se sostenia la *CdE* (principalment l'explicació de l'antiguitat ordida pel Toledà i la llegenda d'Otger Cataló amb la qual havia quedat associada la crònica). La nova situació de la historiografia catalana no deixà espai vital a la *CdE*.

Les compilacions que han acollit la nostra crònica coincideixen, a més, en la presència d'algunes notes historiogràfiques que formen una mena de corpus, molt menor, que va apareixent, irregularment però constant, acompanyant obres més extenses. Parlem dels paràgrafs del *Dotzè* d'Eiximenis sobre la fundació i les excel·lències de Barcelona, la mateixa llegenda d'Otger Cataló, la *Genealogia* que va

servir de font a D i que acompanya B, o les notetes sobre la ràpida reconstrucció i miraculosa consagració de l'església de Sant Miquel de Barcelona i sobre la institució del jurament sacramental a l'església de Sant Just de la mateixa ciutat. Completen encara aquesta qüestió les relacions entre B i la compilació de Francesc intitulada *Llibre de les nobleses dels reys*

Algunes informacions presents en aquestes notes i en la *CdE* sobrevisqueren fins al segle XVII a través d'unes quantes aparicions que en trobem en ambients que podríem qualificar de jurídics. Ja hem relacionat amb el món dels legistes els tres únics redactors que coneixem en la transmissió de la crònica (Rovira, Vallseca i Marquilles). La *CdE*, que molt probablement conegué la seva gènesi en algun nucli eclesiàstic, arribà amb els antecedents i testimonis de les Branques resumida i completa (és a dir, a partir de) a penetrar en cercles jurídics i fou allí on conegué els processos de revitalització i readaptació a què ens hem referit i on, finalment, també arribà a la seva desaparició. En medis jurídics, la *CdE* creà, sobretot en el capítol XI, un enllaç entre la història antiga i la història comtal i oferí una explicació de l'ordenació jurídicopolítica del país. Encara cal afegir a tot això el fet que el nostre testimoni A, el que hem considerat més pròxim al primer epítom, es troba copiat en un manuscrit del segle XV que conté disposicions, lleis i altres obres pròpies de repertoris jurídics, potser per a ús eclesiàstic.

És, doncs, inevitable d'arribar a la conclusió de l'existència d'una historiografia catalana menor cultivada per juristes amb interessos historiogràfics.

L'estudi ens ha donat l'oportunitat d'aprofundir en el coneixement dels mecanismes de transmissió textual posats en joc en les compilacions històriques de l'Edat Mitjana catalana i en la significació que tingué la nostra crònica, especialment com a exemple de la recepció de l'obra del Toledà a Catalunya: la *Crònica d'Espanya* és una proposta historiogràfica pròpia que, del naixement a la mort, ens ha conduït per un modest i apartat però interessant paisatge de la producció intel·lectual de l'Edat Mitjana catalana.

8. ABREVIATURES I BIBLIOGRAFIA

ABREVIATURES

Textos

<i>CdE</i>	<i>Crònica d'Espanya</i>	<i>HR</i>	<i>Historia Romanorum</i> de Rodrigo Jiménez de Rada. Ens referim a l'edició de FERNÁNDEZ VALVERDE (1999).
<i>HrH</i>	<i>Historia de rebus Hispanie</i> , de Rodrigo Jiménez de Rada. Ens referim sempre a l'edició crítica de FERNÁNDEZ VALVERDE (1987).	<i>BHC</i>	<i>Breviarium Historie Catholice</i> de Rodrigo Jiménez de Rada. Ens referim a l'edició de FERNÁNDEZ VALVERDE (1992).
<i>CGPIII</i>	<i>Crònica General de Pere III</i> , també anomenada <i>Crònica de Sant Joan de la Penya</i> . La versió catalana a què ens referim és la de SOBERANAS (1961) i la llatina, la de XIMÉNEZ (1876).	<i>Historia Gothorum</i>	<i>Historia Gothorum</i> de sant Isidor de Sevilla. Seguim l'edició de RODRÍGUEZ ALONSO (1975).
<i>Gesta</i>	<i>Gesta Comitum Barchinonensium</i> . Ens referim sempre a l'edició de BARRAU-DIHIGO; MASSÓ (1925).	<i>Etimologies</i>	<i>Etimologies</i> de sant Isidor de Sevilla. Seguim l'edició OROZ; MARCOS (1993).
<i>Genealogia</i>	<i>Genealogia dels reis d'Aragó e de Navarra e comtes de Barchinona</i> , que donem a l'apèndix II. Una altra versió a BOFILL (1901).	<i>Cron. Naj.</i>	<i>Crónica Najerense</i> . Seguim l'edició de CHARLO; ESTÉVEZ; CARANDE (1997).
<i>HKMR</i>	<i>Historia Karoli Magni et Rotholandi</i> , també anomenada <i>Pseudo-Turpí</i> . Ens referim normalment a la versió catalana editada per RIQUER (1960) o a la llatina de MEREDITH-JONES (1936).	<i>Col. Doc. In. ACA</i>	<i>Colección de documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón</i> .
<i>LNK</i>	<i>Libre de les Nobleses dels reys</i> compilació historiogràfica de Francesc continguda al manuscrit Bdc487 (cf. COLL, 1928).	<i>Ant.</i>	<i>Antiquiores Barchinonensium leges</i> . Edició dels comentaris als Usatges de Jaume Callís, Jaume de Montjuïc, Jaume i Guillem de Vallseca publicats amb aquest títol a Barcelona per Carles Amorós l'any 1544.
		<i>Com.</i>	<i>Commentaria Jacobi de Marquilles super Usaticis Barchinone</i> . MARQUILLES (1505).

Obres de referència

<i>DECLC</i>	<i>Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana</i> . COROMINES (1980-1995).	<i>Onomasticon</i>
<i>Onomasticon Cataloniae</i> . COROMINES (1989-1997).
<i>DCVB</i>	<i>Diccionari català-valencià-balear</i> . ALCOVER; MOLL (1950-1962).	<i>GEC</i>
<i>Gran Enciclopèdia Catalana</i> .
<i>DAguiló</i>	<i>Diccionari Aguiló</i> . AGUILÓ (1915-1934).	

Biblioteques

BdC	Biblioteca de Catalunya	BEV	Biblioteca Episcopal de Vic
BUB	Biblioteca de la Universitat de Barcelona.	AHCB	Arxiu Històric de la ciutat de Barcelona.
BNP	Bibliothèque Nationale de France. París.		
BNM	Biblioteca Nacional de España. Madrid.		

BIBLIOGRAFIA

- AGUILÓ (1915-1934): Marià AGUILÓ. *Diccionari Aguiló*. 8 vol. A cura de Pompeu Fabra i Manuel de Montoliu. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1915-1934.
- ALCOBERRO (1992): Agustí ALCOBERRO. "La cruïlla historiogràfica del segle XV: Historiografia medieval i humanisme", a *L'Avenç*, 165, 1992, pàg. 18-21.
- ALCOBERRO (1997): Pere Miquel CARBONELL. *Cròniques d'Espanya*. 2 vol. A cura d'Agustí Alcoberro. Barcelona: Barcino, 1997. (ENC, B 16-17).
- ALCOVER; MOLL (1950-1962): Antoni M. ALCOVER; Francesc de B. MOLL. *Diccionari català-valencià-balear*. 10 vol. Palma: Moll, 1950-1962.
- ALÒS (1916): "La Biblioteca Dalmaes", a *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya*, III, 1916, pàg. 28-57. [La llista dels manuscrits és redactada per Ramon d'Alòs-Moner, llavors auxiliar de la Biblioteca]
- ALÒS (1932): Ramon d'ALÒS-MONER. *Autors catalans antics: Historiografia*. Barcelona: Barcino, 1932. (Crestomaties Barcino, I).
- ANTOLÍN (1910): Guillermo ANTOLÍN. *Catálogo de códices latinos de la Real Biblioteca del Escorial* 5 vol. Madrid: Helénica, 1910-1923.
- ANTONIO (1788): Nicolás ANTONIO. *Bibliotheca Hispana Vetus*. 2 vol. Madrid, 1788.
- BADIA I MARGARIT (1950): Antoni M. BADIA I MARGARIT. "Regles de esquivar vocables o mots grossers o pagesívols", a *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XXIII, 1950, pàg. 137-152; XXIV, 1951-52, pàg. 83-116; XXV, 1953, pàg. 145-163.
- BADIA I MARGARIT (1951): Antoni M. BADIA I MARGARIT. *Gramàtica històrica catalana*. Barcelona, 1951. [Reeditada i traduïda al català a València: Ed. Tres i Quatre, 1981].
- BADIA (1983): Lola BADIA *Poesia catalana del s. XIV: Edició i estudi del Cançoneret de Ripoll* Barcelona: Quaderns Crema, 1983.
- BADIA (1994): Lola BADIA "La legitimació del discurs literari en vulgar segons Ferran Valenti", a Lola BADIA; Albert SOLER (ed.) *Intel·lectuals i escriptors a la baixa Edat Mitjana*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Curial, 1994. Pàg. 161-184. (Textos i estudis de Cultura Catalana, 36).
- BADIA (1995): Lola BADIA "Sobre una versió vulgar de l'epítom català de la *Historia Gotica*", a *Estudis de llengua i literatura catalanes*, XXXI (=Miscel·lània Germà Colón, 4). Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995. Pàg. 23-36.
- BADIA (1997): Lola BADIA "Dos creaciones retóricas olvidadas en el epítome catalán de la *Historia gothica*", a *Actas del VI Congreso de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval*. 2 vol. Alcalá de Henares: Universidad de Alcalá, 1997.

- BADIA; PUJOL (1997): L. BADIA; J. PUJOL. "Introduction", a Guillelmi de CONCHIS. *Dragmaticon Philosophiae. Summa de Philosophia in vulgari*. Turnhout: Brepols, 1997 (CCCM, 152). Pàg. 277-299.
- BAGUÉ (1950): Gabriel TURELL. *Recort* A cura d'Enric Bagué. Barcelona: Barcino, 1950. (ENC, 67).
- BARRAU-DIHIGO (1921): L. BARRAU-DIHIGO. "Recherches sur l'histoire politique du royaume Asturien", a *Révue Hispanique*, LII, 1921, pàg. 49-54.
- BARRAU-DIHIGO; MASSÓ (1925): *Gesta comitum Barchinonensium*. A cura de L. Barrau-Dihigo i J. Massó i Torrents. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans; Fundació Rabell, 1925.
- BARTOL (1550): BARTOL de Sassoferrato. *Bartoli Commentaria*. Lió, 1550.
- BASTARDAS (1984): Joan BASTARDAS. "Introducció", a *Usatges de Barcelona: El codi a mitjan segle XII*. Barcelona: Fundació Noguera, 1984. Pàg. 7-38.
- BATLE (1981): Carme BATLE. "Las Bibliotecas de los ciudadanos de Barcelona en el siglo XV", a *Livre et lecture en Espagne et en France sous l'ancien régime* París: ADPF, 1981. Pàg. 15-34.
- BATLE (1995): Carme BATLE. "Notícies sobre biblioteques dels ciutadans honrats i dels advocats de Barcelona (segles XIV-XV)", a *Barcelona. Quaderns d'Història*, 1, 1995, pàg. 71-84.
- BAUMANN (1998): Anette BAUMANN. "Labyrinth und Roten faden", a *Rubrica, VII. Calligraphia et Tipographia. Arithmetica et Numerica. Chronologia*, 7, 1998, pàg. 351-392.
- BAYERRI (1962): E. BAYERRI. *Los códices medievales de la catedral de Tortosa* Barcelona: Porter, 1962.
- BEER; VILLADA (1915): Rudolf BEER; Zacarías GARCÍA VILLADA. *Biblioteca Patrum Latinorum Hispaniensis, II. Band*. Viena: Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, 1915.
- BESOMI (1973): Laurenti VALLA. *Gesta Ferdinandi regis Aragonum*. Ed. Ottavio Besomi. Padova: Antenore, 1973.
- BISSON (1984): Thomas N. BISSON. "L'essor de la Catalogne: identité, pouvoir et idéologie dans une société du XIIe siècle", a *Annales ESC*, 1984, pàg. 454-479. [Traducció catalana en el recull d'articles: BISSON. *L'impuls de Catalunya*. Vic: Eumo, 1997. Pàg. 15-44].
- BLAISE (1975): Albert BLAISE. *Lexicon latinitatis medii aevi*. Turnhout: Brepols, 1975.
- BOFARULL (1931): Pròsper de BOFARULL. *Códices manuscrits de Ripoll* Publicat per F. Valls i Taberner. Madrid, 1931.
- BOFILL (1901): *Genealogia dels reys d'Aragó e de Navarra e comtes de Barchinona: Ms. del segle XV* Nota preliminar i edició de P[ere] B[ofill]. Vic, 1901. (Biblioteca de *La Veu del Montserrat* 1).

- BOHIGAS (1941): Pere BOHIGAS. "Notas sobre algunas crónicas catalanas contenidas en manuscritos de la Biblioteca Nacional", a *Revista de Bibliografía Nacional*, II, 1941, pàg. 65-89.
- BOHIGAS (1985): Pere BOHIGAS. *Sobre manuscrits i biblioteques* Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Curial, 1985. (Textos i Estudis de Cultura Catalana, 10).
- BOTTARI (1991): Guglielmo da PASTRENGO. *De viris illustribus et De originibus* A cura de Guglielmo Bottari. Padova: Ente Nazionale Francesco Petrarca; Antenore, 1991. (Studi sul Petrarca, 21).
- BOTTONI (1475): *Decretales Gregorii Papae IX cum glossa Bernardi Parmensis* [Bernardo Bottoni]. Venècia: Nicolaus Jenson, 1475.
- BRINCKEN (1986): Anna-Dorothee van den BRINCKEN. "Inter spinas principum terrenorum. Annotazioni sulle summe e sui compendi storici dei Mendicanti", a C. LEONARDI; G. ORLANDI (eds.) *Aspetti della letteratura latina nel secolo XIII* Perugia: Regione dell'Umbria; Firenze: La Nuova Italia, 1986. Pàg. 77-103.
- BROCA (1910): Guillem M. de BROCA "Juristes y juriconsults catalans dels segles XIV-XVII", a *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, 1909-1910, pàg. 483-515.
- BROCA (1918): Guillem M. de BROCA *Historia del derecho de Cataluña, especialmente del civil, y exposición de las instituciones del Derecho civil del mismo territorio en relación con el código civil de España y la Jurisprudencia* 2 vol. Barcelona: Hereus de Joan Gili, 1918.[Facsimil: Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1985].
- BRUGUERA (1991): Jordi BRUGUERA. "Estudi lingüístic", a *Llibre dels fets del rei en Jaume* 2 vol. Barcelona: Barcino, 1991. (ENC, B 10-11). Vol. I, pàg. 35-133.
- BRUNIQUER (1912): Esteve Gilabert BRUNIQUER. *Ceremonial dels Magnífichs Consellers y Regiment de la Ciutat de Barcelona*. 5 vol. Barcelona: Ajuntament Constitucional de Barcelona; Henrich y Companyia, 1912.
- BURNS (1993): Robert I. BURNS. *El regne croat de València: un país de frontera al segle XVI* València: Tres i Quatre, 1993. (Biblioteca d'estudis i investigacions, 17).
- CABANES (1991): *Dietari del capellà d'Alfons el Magnànim*. Edición e índices de M. Desamparados Cabanes. Zaragoza: Anubar, 1991 (Textos medievales, 85).
- CAENEGEM (1997): Raoul C. van CAENEGEM *Manuel des études médiévales* Nouvelle édition mise à jour par L. Jocqué. Turnhout: Brepols, 1997. [Versió corregida de la traducció anglesa de 1978 corresponent a un text original neerlandès de 1962].
- CAMBOULIU (1858): CAMBOULIU. *Essai sur l'histoire de la littérature catalane*. París, 1858.
- CAPPELLI (1929): Adriano CAPPELLI. *Dizionario di Abbreviature latine ed italiane*. 6a. ed. Milà: Hoepli, 1985.
- CASTELL (1996): Vicente CASTELL Maiques. *Proceso sobre la Ordenación de la Iglesia Valentina entre los arzobispos de Toledo, Rodrigo Jiménez de Rada, y de Tarragona, Pedro de Albalat (1238-1246)*. 2 vol. València: Corts Valencianes, 1996.

- CHARLO; ESTÉVEZ; CARANDE (1997): *Chronica hispana saeculi XIII*. L. Charlo Brea; J.A. Estévez Sola & R. Carande Herrero (eds.). Turnhout: Brepols, 1997. (CCCM, 73).
- CINGOLANI (1992): Stefano M. CINGOLANI. “Modelli storici, tradizioni culturali e identità letteraria nella Catalogna medievale”, a *Llengua & Literatura*, 5 (1992-1993), pàg. 479-494.
- CINGOLANI (1993): Stefano M. CINGOLANI. [Ressenya sobre el *Llibre dels fets del rei en Jaume*. A cura de Jordi Bruguera. 2 vol. Barcelona: Barcino, 1991 (ENC, B 10-11)], a *Romanistisches Jahrbuch*, 44, 1993, pàg. 386-389.
- COLL (1928): Miquel COLL i ALENTORN. “El Libre de les nobleses dels reys”, a *Estudis Universitaris Catalans*, XIII (1928), pàg. 485-524. [Actualment reeditat a *Historiografia*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Curial, 1991. Pàg. 314-346 (Textos i Estudis de Cultura Catalana, 21). Prenem d'aquest volum la paginació consignada en el text].
- COLL (1948): Miquel COLL i ALENTORN. “La llegenda d'Otger Cataló i els nou barons”, a *Estudis Romànics*, I (1947-1948), pàg. 1-47. [Actualment reeditat a *Llegendari*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Curial, 1993. Pàg. 7-50 (Textos i Estudis de Cultura Catalana, 30). Prenem d'aquest volum la paginació consignada en el text].
- COLL (1952): Miquel COLL i ALENTORN. “La historiografia catalana en el període primitiu”, a *Estudis Romànics*, III (1951-1952), pàg. 139-196. [Actualment reeditat a *Historiografia*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Curial, 1991. Pàg. 11-62 (Textos i Estudis de Cultura Catalana, 21). Prenem d'aquest volum la paginació consignada en el text].
- COLL (1958): Miquel COLL i ALENTORN. *La llegenda de Guillem Ramon de Montcada*. Barcelona: Aymà, 1958. [Actualment reeditat a *Llegendari*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Curial, 1993. Pàg. 193-242 (Textos i Estudis de Cultura Catalana, 30). Prenem d'aquest volum la paginació consignada en el text].
- COLL (1962): Miquel COLL i ALENTORN. “El cronicó de Sant Cugat”, a *Analecta Montserratensia*, IX, 1962, pàg. 245-259. [Actualment reeditat a *Historiografia*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Curial, 1991. Pàg. 65-82. (Textos i Estudis de Cultura Catalana, 21). Prenem d'aquest volum la paginació consignada en el text].
- COLL (1966): Miquel COLL i ALENTORN. “La llegenda de Girard de Rosselló i Catalunya”, a *Boletín de la Real Academia de Buenas letras de Barcelona*, XXXI, 1965-66, pàg. 73-81. [Actualment reeditat a *Llegendari*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Curial, 1993. Pàg. 173-181 (Textos i Estudis de Cultura Catalana, 30). Prenem d'aquest volum la paginació consignada en el text].
- COLL (1967): Miquel COLL i ALENTORN. “Un passionari hispànic en una crònica medieval catalana”, a *II Congrés litúrgic de Montserrat* Montserrat, 1967. Vol. II, pàg. 197-204. [Actualment reeditat a *Historiografia*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Curial, 1991. Pàg. 118-126. (Textos i Estudis de Cultura Catalana, 21). Prenem d'aquest volum la paginació consignada en el text].

- COLL (1969): Miquel COLL i ALENTORN. "La crònica de Sant Pere de les Puelles", a *I Col·loqui d'història del monaquisme català*. Vol. II. Santes Creus, 1969. Pàg. 35-50. [Actualment reeditat a *Historiografia*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Curial, 1991. Pàg. 99-111. (Textos i Estudis de Cultura Catalana, 21). Prenem d'aquest volum la paginació consignada en el text].
- COLL (1972): Miquel COLL i ALENTORN. "Les cròniques universals catalanes", a *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XXXIV, 1971-1972. Pàg. 43-50. [Actualment reeditat a *Historiografia*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Curial, 1991. Pàg. 350-356. (Textos i Estudis de Cultura Catalana, 21). Prenem d'aquest volum la paginació consignada en el text].
- COLL (1975): Miquel COLL i ALENTORN. "Historiografia de Barcelona", a A. DURAN i SANPERE (dir.). *Història de Barcelona*. Barcelona, 1975. Pàg. 11-52. [Actualment reeditat a *Historiografia*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Curial, 1991. Pàg. 362-413. (Textos i Estudis de Cultura Catalana, 21). Prenem d'aquest volum la paginació consignada en el text].
- COLL (1985): Miquel COLL i ALENTORN. "La llegenda de Carlemany a Girona", a *Llegendari*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Curial, 1993. Pàg. 152-172. [Conferència pronunciada el desembre de 1985 a Girona]
- COLL (1991a): Miquel COLL i ALENTORN. "Roderic Ximénez de Rada i la nostra historiografia", a *Historiografia*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Curial, 1991. Pàg. 114-117.
- COLL (1991b): Miquel COLL i ALENTORN. "Les genealogies en la nostra historiografia", a *Historiografia*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Curial, 1991. Pàg. 300-303.
- COLL (1991c): Miquel COLL i ALENTORN. "Les diverses redaccions de la Crònica dels reis d'Aragó e comptes de Barcelona", a *Historiografia*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Curial, 1991. Pàg. 112-113.
- COPELAND (1991): Rita COPELAND. *Rhetoric, Hermeneutics and Translation in the Middle Ages* Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- COPENHAVER (1978): Brian P. COPENHAVER. "The historiography of discovery in the Renaissance: The sources and composition of Polydore Vergil's *De inventoribus rerum*, I-III", a *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 41, 1978, 192-214.
- COROMINES (1971): Joan COROMINES. *Lleures i converses d'un filòleg* Barcelona: Club Editor, 1971.
- COROMINES (1977): Joan COROMINES. "Estudi gramatical", a C. S. M. KNIAZZEH; E. J. NEUGAARD. *Vides de sants rosselloneses*. 3 vol. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1977. Vol. I.
- COROMINES (1980-1995): Joan COROMINES. *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. 9 vol. Barcelona: Curial, 1980-1995.
- COROMINES (1989-1997): Joan COROMINES. *Onomasticon Cataloniae*. 8 vol. Barcelona: Curial, 1989-1997.

- CURTUS (1955): Ernst Robert CURTIUS. *Literatura europea y Edad Media latina*. 2 vol. México: Fondo de Cultura Económica, 1955.
- DELISLE (1868): Léopold DELISLE. *Le cabinet des manuscrits de la Bibliothèque Impériale* Paris, 1868.
- DEMBOWSKI (1989): Peter F. DEMBOWSKI "Two Old French Recastings/Translations of Andreas Capellanus's *De Amore*", a Jeanette BEER (ed.) *Medieval Translators and their Craft*. Kalamazoo (Michigan): Western Michigan University; Medieval Institute Publications, 1989. Pàg. 185-212 (Studies in Medieval Culture, XXV).
- DIAGO (1603): Francisco DIAGO. *Historia de los victoriosísimos antiguos Condes de Barcelona*. Barcelona: Sebastià Cormellas, 1603.
- DROMENDARI (1676): Ioseph DROMEND[R]ARI *Árbol genealógico de la casa de los viscondes de Rocabertí* Gènova, 1676.
- DU CANGE (1850): Carolus du Fresne, domino DU CANGE. *Glossarium mediae et infimae latinitatis*. 10 vol. [Reproducció facsimil de l'edició de 1883-1887 en 5 vol.: Graz: Akademische Druck, 1954].
- DURAN I SANPERE (1917): A. DURAN I SANPERE. "Notícia de llibres en inventaris de Cervera", a *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya*, IV, 1917, pàg. 127-135.
- DURAN I SANPERE (1949): A. DURAN I SANPERE. *Viaje alrededor de una miniatura*. Barcelona: Seix y Barral, 1949.
- DURAN (1981): Cristòfor DESPUIG. *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa* A cura d'Eulàlia Duran. Barcelona, 1981.
- DURAN (1990): Antonio BECCADELLI *Dels fets e dits del gran rey Alfonso* Traducció de Jordi de Centelles; a cura d'Eulàlia Duran. Barcelona: Barcino, 1990. (ENC, 129).
- DURAN (1991): Eulàlia DURAN *Sobre la mitificació dels orígens històrics nacionals catalans*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1991.
- DURAN (1992): Eulàlia DURAN "La difusió de l'obra de Pere Tomic: Edicions i manuscrits", a *L'Avenç*, 165, 1992, pàg. 32-34; 51-53.
- DURAN (1998): *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620)*. Direcció d'Eulàlia Duran. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1998.
- ELÍAS (1948): FRANCISCO ELÍAS DE TEJADA. "El pensamiento político de los juristas catalanes medievales", a *Revista general de legislación y jurisprudencia*, 1948, pàg. 5-62.
- ELLIOTT (1981): Alison Goddard ELLIOTT. "The Emperor's Daughter: A Catalan Account of Charlemagne's Mother", a *Romance Philology*, XXXIV (4), maig 1981, pàg. 398-416.

- ELLIOTT (1983): Alison Goddard ELLIOTT. "The Historian as Artist: Manipulation of History in the Chronicle of Desclot", a *Viator*, 14, 1983, pàg. 195-209. [Traducció catalana a *Quaderns Crema*, 9, maig 1984, pàg. 27-52. Les pàgines citades en el text corresponen a aquesta traducció].
- ELLIOTT (1987): Alison Goddard ELLIOTT. *Roads to Paradise. Reading the Lives of the Early Saints*. Hanover (EUA); London: Brown University Press; University Press of New England, 1987.
- ESCARTÍ (1988): Melcior MIRALLES. *Dietari del capellà d'Alfons el Magnànim (selecció)*. Introducció, selecció i transcripció de Vicent-Josep Escartí. València: Institució Alfons el Magnànim, 1988.
- FÀBREGA (1953): Àngel FÀBREGA. *Pasionario hispánico (siglos VII-XI)*. 2 vol. Madrid; Barcelona: CSIC, 1953.
- FÀBREGA (1958): Àngel FÀBREGA i Grau. *Santa Eulàlia de Barcelona*. Roma, 1958.
- FALCÓN (1987): Esteban ROLLÁN. *Chronica regum Aragonum et comitum Barchinone et populationis Hispanie*. Edición e índices por M. Isabel Falcón Pérez. Zaragoza: Anubar, 1987. (Textos Medievales, 76).
- FERNÁNDEZ VALVERDE (1986): Juan FERNÁNDEZ VALVERDE. "De laude et deploratione Spanie: Estructura y fuentes literarias", a *Los visigodos. Historia y Civilización. Antigüedad y Cristianismo, III*. Murcia, 1986. Pàg. 457-462.
- FERNÁNDEZ VALVERDE (1987): Rodericus XIMENIUS de RADA. *Opera omnia, I: Historia de rebus Hispanie sive historia gothica* Cura et studio J. Fernández Valverde (ed.). Turnhout: Brepols, 1987. (CCCM, 72).
- FERNÁNDEZ VALVERDE (1989): Juan FERNÁNDEZ VALVERDE. "Introducción", a Rodrigo JIMÉNEZ DE RADA. *Historia de los hechos de España* Madrid: Alianza Editorial, 1989. Pàg. 13-52. (Alianza Universidad, 587).
- FERNÁNDEZ VALVERDE (1992): Rodericus XIMENIUS de RADA. *Opera omnia, II: Breviarium historie catholice*. 2 vol. Cura et studio J. Fernández Valverde (ed.). Turnhout: Brepols, 1992 (CCCM, 72A-B).
- FERNÁNDEZ VALVERDE (1999): Rodericus XIMENIUS de RADA. *Opera omnia, III: Historiae minores. Dialogus libri vitae*. Cura et studio J. Fernández Valverde & J. A. Estévez Sola (eds.). Turnhout: Brepols, 1999 (CCCM, 72C).
- FERRO (1987): Víctor FERRO. *El Dret Públic català. Les institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta* Vic: Eumo, 1987.
- FIGUERAS (1992): Jordi FIGUERAS i Jové. *La restauració de la seu de Tarragona*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992 (L'Espiga, 49).
- FREEMAN (1990): Lucy FREEMAN. "Omne bonum Compilatio and Ordinatio in an English Illustrated Encyclopedia of the Fourteenth Century", a L. BROWNRIGG (ed.) *Medieval Book Production: Assessing the Evidence* Los Altos, Ca.: Anderson-Lovelace Red Gull Press, 1990. Pàg. 183-200.
- FREEDMAN (1991): Paul FREEDMAN. "Symbolic implications of the events of 985-988", a *Symposium internacional sobre els orígens de Catalunya*. Barcelona:

- Comissió del Mil·lenari de Catalunya. Generalitat de Catalunya, 1991. Vol. I, pàg. 117-129.
- FREEDMAN (1993): Paul FREEDMAN. *Els orígens de la servitud pagesa a la Catalunya medieval* Vic: Eumo, 1993.
- FUENTES (1993): Manuel M. FUENTES. "Tarragona, seu primada", a *Miscel·lània Dr. Ramon Torrella i Cascante*. Tarragona; Barcelona: Arquebisbat de Tarragona; Ed. Claret, 1993. Pàg. 143-178.
- GAIFFIER (1954): GAIFFIER. "Sub Daciano praeside. Étude sur quelques passions espagnoles", a *Analecta Bollandiana*, 72, 1954, pàg. 378-396.
- GALÁN (1994): Pedro Juan GALÁN. *El género historiográfico de la 'chronica': las crónicas hispanas de época visigoda* Cáceres: Universidad de Extremadura, 1994.
- GARCÍA (1971): Antonio GARCÍA y GARCÍA. "El jurista catalán Guillem de Vallseca: datos biográficos y tradición manuscrita de sus obras", a *Anuario de Estudios Medievales* VII, 1970-1971, pàg. 677-708.
- GARCÍA (1966): Carmen GARCÍA Rodríguez. *El culto de los santos en la España Romana y Visigoda* Madrid: CSIC, 1966 (Monografías de historia eclesiástica, I).
- GARCÍA; FERRER (1983): Arcadi GARCÍA i Sanz; M. Teresa FERRER i Mallol. *Assegurances i canvis marítims medievals a Barcelona*. " vol. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1983.
- GENICOT (1976): L. GENICOT. *Les généalogies* Turnhout: Brepols, 1976. (Typologie des sources du Moyen Âge Occidental, 15).
- GÓMEZ PÉREZ (1959): José GÓMEZ PÉREZ. "Manuscritos del Toledano", a *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos* LX.1 (1954), pàg. 189-213; LXIII.1 (1957), pàg. 157-174; LXVII.1 (1959), pàg. 127-164.
- GONZÁLEZ FERNÁNDEZ (1986): Rafael GONZÁLEZ FERNÁNDEZ. "El mito gótico en la historiografía del siglo XV", a *Los visigodos. Historia y Civilización. Antigüedad y Cristianismo, III*. Murcia, 1986. Pàg. 289-300.
- GUDIOL (1934): Josep GUDIOL. *Catàleg dels llibres manuscrits anteriors al segle XVIII del Museu Episcopal de Vich* Barcelona, 1934.
- GUENÉE (1980): Bernard GUENÉE. *Histoire et culture historique dans l'Occident médiéval* Paris: Aubier-Montaigne, 1980.
- GUENÉE (1986a): Bernard GUENÉE. "Lo storico e la compilazione nel XIII secolo", a C. LEONARDI; G. ORLANDI (eds.) *Aspetti della letteratura latina nel secolo XIII* Perugia: Regione dell'Umbria; Firenze: La Nuova Italia, 1986. Pàg. 57-76.
- GUENÉE (1986b): Bernard GUENÉE. "Histoire et Chronique. Nouvelles réflexions sur les genres historiques au Moyen-Âge", a D. POIRION (ed.) *La chronique et l'histoire au Moyen-Âge: colloque des 24 et 25 mai 1982* Paris: Université de Paris-Sorbonne, 1986. Pàg. 3-12. (Cultures et civilisations médiévales, II).

- HAMESSE (1990): Jacqueline HAMESSE. "Le vocabulaire des florilèges médiévaux", a Olga WEIERS (ed.) *Méthodes et instruments du travail intellectuel au Moyen Âge: Etudes sur le vocabulaire*. Turnhout: Brepols, 1990. Pàg. 209-230.
- HATHAWAY (1989): Neil HATHAWAY. "Compilatio from plagiarism to compiling", a *Viator*, 20, 1989, pàg. 19-44.
- HERNANDO (1995): Josep HERNANDO. *Llibres i lectors a la Barcelona del segle XIV* 2 vol. Barcelona; Lleida: Fundació Noguera; Ed. Pagès, 1995. (Textos i Documents, 31).
- HILLGARTH (1985): Jocelyn N. HILLGARTH. "Spanish Historiography and Iberian Reality", a *History and Theory. Studies in the Philosophy of History* XXIV, I (1985), 23-43.
- HILLGARTH (1991): Jocelyn N. HILLGARTH. *Readers and Books in Majorca*. 2 vol. París: CNRS, 1991.
- IGLESIA (1983): Aquilino IGLESIA. "Dura lex sed servanda", a *Anuario de Historia del Derecho Español* 53, 1983, pàg. 537-551.
- IGLESIA (1991): Aquilino IGLESIA Ferreirós. "El derecho en la Cataluña Altomedieval", a *Symposium Internacional sobre els orígens de Catalunya*. Barcelona: Comissió del Mil·lenari de Catalunya. Generalitat de Catalunya, 1991. Vol II. Pàg. 27-34.
- JULLIEN; MONFRIN (1991): Marie-Henriette JULLIEN de Pommerol; Jacques MONFRIN. *La Bibliothèque Pontificale à Avignon et à Peniscola pendant le Grand Schisme d'Occident et sa dispersion: inventaires et concordances*. Roma: École française de Rome, 1991.
- JUNYENT (1991): Eduard JUNYENT. *La basilica del monestir de Santa Maria de Ripoll*. 4a. ed. Ripoll: Parròquia de Santa Maria, 1991. [Text preparat pel Dr. Junyent el 1948 i actualitzat el 1991 per Ramon Tuneu i Vila, prevere rector de Santa Maria de Ripoll].
- KRÜGER (1976): Karl Heinrich KRÜGER. *Die Universalchroniken*. Turnhout: Brepols, 1976. (Typologie des sources du Moyen Âge occidental, 16).
- LALINDE (1991): Jesús LALINDE. "Godos, Hispanos y Hostolenses en la órbita del rey de los francos", a *Symposium Internacional sobre els orígens de Catalunya*. Barcelona: Comissió del Mil·lenari de Catalunya. Generalitat de Catalunya, 1991. Vol. II, pàg. 35-74.
- LÉVY (1898): Emil LÉVY. *Provenzalisches supplement - Wörterbuch*. Leipzig, 1898 [Reimpressió 1973].
- MADURELL (1963): J. M. MADURELL. *Mensajeros barceloneses en la corte de Nápoles de Alfonso V de Aragón*. Barcelona, 1963.
- MADURELL; RUBIÓ (1955): Josep M. MADURELL; Jordi RUBIÓ i BALAGUER. *Documentos para la historia de la imprenta y librería en Barcelona (1474-1553)*. Barcelona: Gremios de Editores, de Libreros y de Maestros impresores, 1955.

- MAFFEI (1992): Domenico MAFFEI et al. *I codici del Collegio di Spagna di Bologna* Milà: Giuffrè, 1992.
- MARAVALL (1954): José Antonio MARAVALL. *El concepto de España en la Edad Media* 2a. ed. Madrid: Instituto de estudios políticos, 1964.
- MARQUILLES (1505): Jaume MARQUILLES. *Commentaria Jacobi de Marquilles super Usaticis Barchinone*. Barcelona: Joan Luschnner, 1505.
- MARTÍNEZ DÍEZ (1971): Gonzalo MARTÍNEZ DÍEZ. “La edición crítica ante las varias recensiones y formas de un texto”, a *La critica del testo. Atti del secondo Congresso Internazionale della Società Italiana di Storia del Diritto*. Firenze: Olschki, 1971. Pàg. 401-413.
- MARTÍNEZ (1995): SÈNECA. *Tragèdies*. Edició crítica de Tomàs Martínez Romero. 2 vol. Barcelona: Barcino, 1995. (ENC, B 14-15).
- MASSÓ (1906): J. MASSÓ i TORRENTS. “Historiografia de Catalunya en català durant l'època nacional”, a *Révue Hispanique* XV, 1906, pàg. 486-613.
- MASSÓ (1910): J. MASSÓ i TORRENTS. “Exposició d'un pla de publicació de les cròniques catalanes”, a *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, 1909-1910, pàg. 38-48.
- MASSÓ; RUBIÓ (1914): Jaume MASSÓ i TORRENTS; Jordi RUBIÓ i BALAGUER. “Catàleg dels manuscrits de la Biblioteca de Catalunya”, a *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya*, I, 1914, pàg. 22-29.
- MENÉNDEZ PIDAL (1940): M. MENÉNDEZPIDAL. *Historia de España*. Madrid, 1940.
- MEREDITH-JONES (1936): C. MEREDITH-JONES. *Historia Karoli Magni et Rotholandi ou Chronique du Pseudo-Turpin* París: E. Droz, 1936.
- MINNIS (1979): Alastair J. MINNIS. “Late-Medieval Discussions of *compilatio* and the Rôle of the *compiler*”, a *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur*, 101 (3), 1979, pàg. 385-421.
- MIQUEL (1937): Francesc MIQUEL i ROSELL. *Catàleg dels llibres manuscrits de la Biblioteca del monestir de Sant Cugat del Vallès existents a l'Arxiu de la Corona d'Aragó*. Barcelona, 1937.
- MIQUEL (1958): Francesc MIQUEL i ROSELL. *Inventario general de manuscritos de la Biblioteca Universitaria de Barcelona*. 4 vol. Madrid: Dirección General de Archivos y Bibliotecas, 1958-1969.
- MIRET (1905): Josep MIRET i SANS. *Sempre han tingut béch les oques* Barcelona: F. Badia, 1905-1906. [Facsimil a: Barcelona: Altafulla, 2000].
- MISTRAL (1878): Frederic MISTRAL. *Lou tresor dou Felibrige* 2 vol. 1878. [Reimpressió a Raphèle-les-Arles: Marcel Petit, 1979].
- MOMMSEN; KRUEGER (1963): *Corpus Iuris Civilis*. Ed. Mommsen-Krueger. Berlín, 1963.
- MONJAS (1998): Lluís MONJAS. “El questionari de visita pastoral de Jaume Marquilles, 1413-1414”, a *Arxiu de Textos Catalans Antics* 17, 1998, pàg. 514- 534.

- MORAN (1989): Josep MORAN i Ocerinjauregui. "L'aparició del català a l'escriptura", a *Estudis de llengua i literatura catalanes, XIX* (=Miscel·lània Joan Bastardas, 2). Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989. Pàg. 103-141.
- MORAN (1998): Josep MORAN i Ocerinjauregui. *Cronicó de Perpinyà (segle XIII)* Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998. (Biblioteca Serra d'Or, 198).
- MOREL-FATIO (1892): Alfred MOREL-FATIO. *Catalogue des manuscrits espagnols et portugais de la Bibliothèque Nationale* Paris, 1892.
- MUGNOS (1647-1670): Filadelfo MUGNOS. *Teatro genologico delle famiglie nobili titolate feudatarie ed antiche nobili del fidelissimo regno di Sicilia*. Palerm: Pietro Coppola, 1647-1670.
- NADAL (1983): Josep M. NADAL. "«Usar de llenguatge artificios» en el segle XVI: Ideologia lingüística i llengua literària", a *Actes del sisè col·loqui internacional de llengua i literatura catalanes. Roma, 1982*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1983. Pàg. 89-125.
- NADAL; PRATS (1982): Josep M. NADAL; Modest PRATS. *Història de la llengua catalana* Barcelona: Ed. 62, 1982 [Vol. I] - 1996 [Vol. II].
- NICOLAU D'OLWER (1934): Lluís NICOLAU D'OLWER. *Mitologia barcelonina*. Discurs llegit a la sessió inaugural del curs acadèmic 1933-1934 de l'Ateneu Barcelonès.
- NIERMEYER (1993): J. F. NIERMEYER. *Mediae latinitatis lexicon minus*. 3a. ed. Leiden: E. J. Brill, 1993.
- OLIVAR (1977): Alexandre OLIVAR. *Catàleg dels manuscrits de la Biblioteca del Monestir de Montserrat* 2 vol. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1977. [2n. volum, amb addicions, 1991].
- OLMOS (1943): Elías OLMOS. *Catálogo descriptivo. Códices de la Catedral de Valencia* 2a. ed. València; Madrid: CSIC, 1943.
- ORDEIG (1987): Ramon ORDEIG. *Llegendes vigatanes* Vic: Estudis històrics, 1987.
- OROZ; MARCOS (1993): San ISIDORO de Sevilla. *Etimologías*. 2a. ed. 2 vol. Edición de José Oroz y Manuel-A. Marcos. Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos, 1993. (BAC, 433-434)
- PARKES (1976): Malcolm B. PARKES. "The influence of the concepts of *Ordinatio* and *Compilatio* on the Development of the Book", a *Medieval Learning and Literature: Essays presented to R.W. Hunt* Oxford: Oxford University Press, 1976. Pàg. 115-140. [Reeditat amb addendes a PARKES. *Scribes, Scripts and Readers: Studies in the Communication, Presentation and Dissemination of Medieval Texts* Londres: Hambledon, 1991. Pàg. 35-70. Prenem la paginació d'aquesta reedició].
- PARKES; DOYLE (1978): Malcolm B. PARKES; A.I. DOYLE. "The Production of Copies of the Canterbury Tales and the Confessio Amantis in the Early Fifteenth Century", a *Medieval Scribes, Manuscripts and Libraries: Essays Presented to N.R. Ker*. Londres: Scholar Press, 1978. Pàg. 163-210. [Reeditat amb addendes a PARKES. *Scribes, Scripts and Readers: Studies in the Communication, Presentation and Dissemination of Medieval Texts* Londres: Hambledon, 1991. Pàg. 35-70. Prenem la paginació d'aquesta reedició].

- PERARNAU (1987): Josep PERARNAU. "Darrer inventari de la biblioteca privada de Benet XIII", a *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 6, 1987, pàg. 185-226.
- POIRION (1986): Daniel POIRION. "Conclusion", a D. POIRION (ed.) *La chronique et l'histoire au Moyen-Âge: colloque des 24 et 25 mai 1982* París: Université de Paris-Sorbonne, 1986. Pàg. 149-151. (Cultures et civilisations médiévales, II).
- PONS i GURI (1991): Josep M. PONS i GURI. "El dret als segles VIII-XI" a *Symposium sobre els orígens de Catalunya*, Barcelona: Comissió del Mil·lenari de Catalunya. Generalitat de Catalunya, 1991. Vol. I, pàg. 131-159.
- PUIG; GINER (1998): Ignasi M. PUIG i FERRETÉ; M. Assumpta GINER. *Índex codicològic del Viage literario de Jaume Villanueva*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1998.
- QUER (2000a): Pere QUER. "De l'antiguitat a l'humanisme", a Enric GALLÉN et al. (eds.) *L'art de traduir. Reflexions sobre la traducció al llarg de la història*. Vic: Eumo, 2000. Pàg. 13-25. (Biblioteca de Traducció i Interpretació, 4).
- QUER (2000b): Pere QUER. "Una narració coetània llatina de la conquesta de Nàpols en una crònica de Jaume Marquilles". [En premsa a les Actes del VII Congresso Internazionale di Studi Catalani de l'AISC. (Nàpols, maig 2000)].
- RAYNOUARD (1840): RAYNOUARD. *Léxique Roman*. 6 vol. París, 1840.
- RIERA (1979): Jaume RIERA i SANS. "Sobre l'autor de la *Doctrina Moral* (segle XV)", a *Randa*, 9, (= Homenatge a F. de Borja Moll, I), 1979, pàg. 117-125.
- RIESCO (1995): Pilar RIESCO Chueca. *Pasionario hispánico*. Sevilla: Universidad de Sevilla, 1995.
- RIQUER (1960): TURPÍ. *Història de Carles Maynes e de Rotllà* A cura de Martí de Riquer. Barcelona, 1960.
- RIQUER (1975): Martí de RIQUER. *Los trovadores: Historia literaria y textos* 3 vol. Barcelona: Planeta, 1975.
- ROCA (1904): P. ROCA. *Catálogo de los manuscritos que pertenecieron a D. Pascual de Gayangos existentes hoy en la Biblioteca Nacional* Madrid, 1904.
- RODRÍGUEZ ALONSO (1975): Cristóbal RODRÍGUEZ ALONSO. *Las historias de los godos, vándalos y suevos de Isidoro de Sevilla*. León: Archivo Histórico Diocesano, 1975.
- RUBIÓ I LLUCH (1908): Antoni RUBIÓ I LLUCH. *Documents per l'història de la cultura catalana mig-aval*. 2 vol. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1908-1921.
- RUBIÓ (1911): Jordi RUBIÓ i BALAGUER. *Consideraciones generales acerca de la historiografía catalana medioeval y en particular de la Crónica de Desclot* Barcelona, 1911. [Tesi doctoral llegida el 14-11-1907. Actualment reeditada a *Història i historiografia*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987. Pàg. 124-192. (Biblioteca Abat Oliba, 58). Prenem d'aquest volum la paginació consignada en el text].

- RUBIÓ (1936): Jordi RUBIÓ i BALAGUER. “La versió llatina de la Crònica General de Catalunya i Aragó”, a *Estudis Universitaris Catalans*, XXI (1936), pàg. 343-355 (=Homenatge a Antoni Rubió i Lluch, I). [Actualment reeditat a *Història i historiografia*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987. Pàg. 317-332. (Biblioteca Abat Oliba, 58). Prenem d'aquest volum la paginació consignada en el text].
- RUBIÓ (1948): Jordi RUBIÓ i BALAGUER. “Historia de la literatura catalana”, a *Historia general de las literaturas hispánicas*, Barcelona, 1948-1959. [Actualment reeditat a *Història de la literatura catalana*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1984. Prenem d'aquesta traducció la paginació consignada en el text].
- RUIZ (1984): J. RUIZ; J.A. MOSQUERA; J. SEVILLANO. *Biblioteca de la Iglesia Catedral de Tarazona. Catálogo de libros manuscritos, incunables y de música*. Zaragoza, 1984.
- SALRACH (1991): Josep M. SALRACH. “Entre l'estat antic i el federal. Mutacions socials i dinàmica político-militar a l'occident carolingi i als comtats catalans”, a *Symposium Internacional sobre els orígens de Catalunya*. Barcelona: Comissió del Mil·lenari de Catalunya. Generalitat de Catalunya, 1991. Vol. I, pàg. 191-252.
- SALRACH (1995): Josep M. SALRACH. “Contribució dels monjos de Ripoll als orígens de la historiografia catalana: els primers crònics”, a *Art i cultura als monestirs del Ripollès* Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995. Pàg. 17-35. (Biblioteca Milà i Fontanals, 20).
- SALRACH; RUBIÉS (1985): Josep M. SALRACH; Joan Pau RUBIÉS. “Entorn de la mentalitat i la ideologia del bloc de poder feudal a través de la historiografia medieval fins a les quatre grans cròniques”, a *Estudi General*, 5-6, 1985-86, pàg. 467-510.
- SÁNCHEZ ALONSO (1925): B. SÁNCHEZ ALONSO. “Las versiones en romance de las crónicas del Toledano”, a *Homenaje a Menéndez Pidal, I*. Madrid, 1925. Pàg. 341-354.
- SANCHÍS (1932): *Dietari del capellà d'Anfos el Magnànim*. Edició de Josep Sanchís i Sivera. València: Acció Bibliogràfica Valenciana, 1932.
- SCHOTT (1601): Lucae TUDENSIS. *Chronicon Mundi*. Publicat per Andreas SCHOTT a *Hispaniae illustrata, IV*, 1601. Pàg. 1-116.
- SERRANO; PERARNAU (1987): Josep SERRANO; Josep PERARNAU. “Els inventaris de la Biblioteca Papal de Peníscola a la mort de Benet XIII”, a *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 6, 1987, pàg. 7-294.
- SOBERANAS (1961): *Crònica General de Pere III el Cerimoniós, dita comunament Crònica de Sant Joan de la Penya*. Barcelona: Alpha, 1961.
- SOBERANAS (1968): Amadeu-J. SOBERANAS. “Principals trets lingüístics de la present versió dels *Diàlegs*”, a SANTGREGORI *Diàlegs*. Vol. 2. Barcelona: Barcino, 1968 (ENC, 97). Pàg. 177-187.
- SOLDEVILA (1962): Ferran SOLDEVILA *Història de Catalunya*. 2a. ed. Barcelona: Alpha, 1962.

- SOLDEVILA (1971): JAUME I; Bernat DESCLOT; Ramon MUNTANER; PERE III. *Les quatre grans cròniques*. Pròlegs i notes de Ferran Soldevila. Barcelona: Selecta, 1971. (Biblioteca Perenne, 26).
- SOBREQUÉS (1978): Santiago SOBREQUÉS. *Història de la producció del dret català fins al Decret de Nova Planta*. Girona: Col·legi Universitari de Girona, 1978.
- TATE (1970): Robert Brian TATE “Mitología en la historiografía española de la Edad Media y del Renacimiento”, a *Ensayos sobre la historiografía peninsular del siglo XV*. Madrid: Gredos, 1970. Pàg. 13-32.
- TATE (1976): Robert Brian TATE *Joan Margarit i Pau, cardenal i bisbe de Girona*. Barcelona: Curial, 1976. (Biblioteca de Cultura Catalana, 18).
- TATE (1980): Robert Brian TATE “Margarit i el tema dels gots”, a *Actes del cinquè col·loqui internacional de llengua i literatura catalanes. Andorra, 1979*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1980. Pàg. 151-168.
- THOMPSON (1971): E.A. THOMPSON. *Los godos en España*. Madrid: Alianza Editorial, 1971.
- TOMIC (1534): Pere TOMIC. *Històries e conquestes dels excellentíssims e cathòlics reis d'Aragó*. Barcelona: Carles Amorós, 1534.
- TORNER (1651): Josep TORNER. *Compendio de las grandezas y prerrogativas de la antiquíssima casa de los vizcondes de Rocabertí, por la gracia de Dios condes de Perelada, barones y marqueses de Anglesola*.s.l., 1651.
- TORRES AMAT (1836): Francesc TORRES AMAT. *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes*. Barcelona: J. Verdaguer, 1836.
- TORRES (1995): *Escrips polítics del segle XVII. Tom I. Noticia Universal de Catalunya de Francesc Martí Viladamor*. A cura de Xavier Torres. Vic: Eumo, 1995. (Jaume Caresmar, 8).
- TURRÓ (1994): Jaume TURRÓ. “«Officium poetae est fingere»: Francesc Alegre i la *Faula de Neptuno i Dyana*”, a Lola BADIA; Albert SOLER (ed.) *Intel·lectuals i escriptors a la baixa Edat Mitjana*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Curial, 1994. Pàg. 221-241. (Textos i estudis de Cultura Catalana, 36).
- UDINA (1991): Frederic UDINA i Martorell. “El llegat i la consciència hispano-gòtica. El nom d'Hispania”, a *Symposium Internacional sobre els orígens de Catalunya*. Barcelona: Comissió del Mil·lenari de Catalunya. Generalitat de Catalunya, 1991. Vol. II, pàg. 171-200.
- ULLMAN (1932): B.L. ULLMAN. “Classical Authors in Certain Mediaeval *Florilegia*”, a *Classical Philology*, XXVII, 1932, pàg. 1-42.
- VAGAD (1499): Gualberto Fabricio de VAGAD. *Corónica de Aragón*. Zaragoza: Hurus; Cocci; Hutz; Appenterger, 1499. [Edició facsímil amb introducció de María C. Orcástegui; Zaragoza: Cortes de Aragón, 1996].

- VALLS i TABERNER (1936): Ferran VALLS i TABERNER. *Jaume Marquilles considerat com a historiador*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1938. [Discurs llegit en la XIII festa anual de l'Institut, el 20 de maig de 1936].
- VAN HOUTS (1995): Elisabeth M.C. VANHOUTS. *Local and regional chronicles*. Turnhout: Brepols, 1995. (Typologie des sources du Moyen Âge Occidentale, 74).
- VENY (1993): Joan VENY. "Estudi lingüístic del *Regiment de preservació de pestilenciade Jacme d'Agramont* (s. XIV)", a *Dialectologia filològica*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Curial, 1993. (Textos i estudis de cultura catalana, 33). Pàg. 121-203.
- VILALLONGA (1986): Jeroni PAU. *Obres* 2 vol. A cura de Mariàngela Vilallonga. Barcelona: Curial, 1986. (Autors Catalans Antics, 2-3).
- VILALLONGA (1993): Mariàngela VILALLONGA. *La literatura llatina a Catalunya al segle XV : Repertori bio-bibliogràfic* Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Curial, 1993. (Textos i Estudis de Cultura Catalana, 34).
- WALTHER (1963): Hans WALTHER. *Proverbia sententiaeque latinitatis medii aevi*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1963.
- WEIJERS (1989): Olga WEIJERS. "Lexicography in the Middle Ages", a *Viator*, 20, 1989, pàg. 139-153.
- WEIJERS (1990): Olga WEIJERS. "Les dictionnaires et autres répertoires", a Olga WEIJERS (ed.) *Méthodes et instruments du travail intellectuel au Moyen Âge: Etudes sur le vocabulaire*. Turnhout: Brepols, 1990. Pàg. 197-208.
- WITTLIN (1974): Curt WITTLIN. "«Sens lima e correcció de pus dols estil»: Fra Nicolau Quilis traduint el llibre *De officiis* de Ciceró", a *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 35, 1974, pàg. 125-156.
- WITTLIN (1980): Curt WITTLIN. "Introducció", a Brunetto LATINI. *Llibre del tresor* Vol. I. Barcelona: Barcino, 1980 (ENC, 102).
- WITTLIN (1991): Curt WITTLIN. *Repertori d'expressions multinominals i de grups de sinònims en traduccions catalanes antigues*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1991.
- XIMÉNEZ (1876): Tomás XIMÉNEZ de EMBÚN. *Historia de la Corona de Aragón*. Zaragoza: Diputación de la provincia de Zaragoza, 1876.

PERE QUER i AIGUADÉ

L'adaptació catalana
de la *Historia de rebus Hispaniae*
de Rodrigo Jiménez de Rada:
textos i transmissió
(segles XIII-XV)

Volum II
Edicions i Apèndixs

Tesi Doctoral
Directora: Dra. Lola Badia i Pàmies

Universitat Autònoma de Barcelona
Facultat de Lletres
Departament de Filologia Catalana
Desembre 2000

IL. EDICIONS

EDICIONS

Editem en aquesta segona part del treball els set testimonis de la *CdE* que hem estudiat en la primera.

L'edició dels textos va acompanyada d'aparats de variants o de correccions, segons els casos. Les variants que presenten diferents manuscrits i les correccions que hem practicat en l'edició s'indiquen en els textos amb una crida (*) que remet a l'aparat de cada testimoni, on aquestes incidències es troben anotades, ordenades per capítols amb indicació del número de línia.

L'edició del testimoni A porta, a més, un aparat de fonts. En aquest cas, les crides en el text són lletres en subíndex (_a) col·locades al final dels segments que volen indicar. Les lletres remetent als mateixos segments reproduïts a l'aparat, on estan ordenats per capítols.

L'anotació que acompanya els textos té com a objectiu ajudar a situar-los i facilitar-ne la lectura. També hem utilitzat les notes per donar una mínima explicació a les lliçons del manuscrit que ho necessiten o per justificar algunes de les correccions que hi hem aplicat.

CRITERIS D'EDICIÓ

Per als textos catalans, hem seguit els criteris d'edició següents:

Resolució d'abreviatures.

Regularització de majúscules.

Regularització de i/j i u/v: *asetià* - *asetjà*; *destrouiren* - *deströviren*.

Ús d'ela geminada on n'hi ha en català actual: *excel·lent*

Manteniment d'efa doble en qualsevol posició, encara que pugui tenir valor de majúscula: *Ffrança*; *philosoff*.

Manteniment d'essa doble encara que quedi en posició inicial o final per la separació de paraules: *a ssaber*; *esdevench-sse*

Manteniment del dígraf "gu" davant d'a, o, u, encara que la u no tingui realització: *Araguó*; *guots*; *s'amaguà*.

Dièresi segons el català actual, no fent distincions entre i/y.
Lògicament, no hem usat la dièresi en els casos en què una "h" marca l'hiatus: *posseïren; possehiren; sarraïns*

Guionet com en català actual.

Accentuació segons el català actual, no fent distincions entre i/y: *ho_*. Els noms propis, no els hem accentuat quan poden presentar dubte: *Cipio Affrichà; Jafet; Vendella; Placida; Sissiam; Ipsalis* però sí en casos com *Àzia; Xarès; Aragó; Cicília; Eulàlia; Èrcules; Itàlia; Grècia; Rufi; etc.* No hem accentuat el mot *philosoff*

Apostrofació segons les normes del català actual. Segons aquestes normes, resollem amb apòstrof algunes aglutinacions de pronoms enclítics, encara que no es donin mai en català actual: *partí's del rey; comanà'l a la reyna; vestí's l'àbit; reté's a l'orde de Jerusalem; exí's; acostà's al rey; va's recullir; va'ls fer prendre; va'ls totz quaix destruir, etc.*

Separació de paraules a la manera actual. Les elisions no normatives segons el català actual, les hem marcat amb un punt volat: *no·ls volgués hoir*. En alguns d'aquests casos d'aglutinació de partícules que s'haurien d'agregar al mot següent, preferim que quedi reflex de com eren en el manuscrit i no les convertim a la seva forma en català d'avui. Així, *quel emperador* queda *que·l emperador* i no *que l'emperador*; i seguint aquest criteri editem *al Imperi; un dicmenge al altre; e·n ocieren molts; ne·n ajudaria a ssa mare; e·l axorbà; que·n havia ahut*. En els casos de combinació de pronoms proclítics actuem igualment, *se'n anà; se'n és tornat*, apostrofant-los així per proximitat amb *se'n partí, se'n tornà*, etc.

TESTIMONI A

[273r]

STATUS YSPANIE A PRINCIPIO USQUE NUNC

Istud opus est sumptum in parte maiori ex cronicis magistri Roderici, Archiepiscopi Tholetani, in quo breviter invenitur status Yspanie a principio mundi usque nunc, que gentes possederunt eam et qui principes.¹

[I]

Cum inter ceteras mundi partes et provincias Yspania nobilitate divicis et gloria specialiter comendetur, testante Luchano philosopho qui ipsam suis versibus taliter comendavit:

5 *Quis valet nominare tantas vel * preclaras Ispanie laudes? Dives equis, repleta pomis, auroque refulgens, fertilis et magna semper et egregiã*

Videamus, ergo, breviter a quibus gentibus fuit inhabitata a principio mundi usque modo et quomodo, expulsis primis habitatoribus, scilicet filiis sive genere Iafet, filii Nohee, qui eam primo populavit, a grecis fuit destructa³ et postmodum a romanis per multa prelia subiuguata et plena dominacione
10 possessa, et hoc ante adventum Christi. Deinde, post adventum Christi, romanis penitus expulsis, invassa fuit a nobili rege gotorum qui eam diucius pascifice possederunt, videlicet usque ad tempora comitis Iuliani, qui totam Ispaniam falsa prodicione tradidit sarracenis, a quibus fuit, peccatis exhigentibus, miserabiliter destructa et desolata.⁴

15 Sed divina clemencia per Pelagium principem et per reges alios, qui deinceps in Ispania regnaverunt, fuit in parte liberata et in parte per Karolum, inperatorem et regem francie, post quos possederunt eam christiani usque ad hodiernum diem.

¹ Indicació de "Rúbrica".

² Al marge, "Nota nobilitates Yspanie comendatas per philosophi". Indiquem les notes al marge de la mateixa mà que escriu el text; les posteriors, no.

³ Potser hi ha un salt de còpia. B: "E puy fo destruyda per los grechs e puy per ells fo reparada. E puy los romans ...". C també parla de la reparació.

⁴ Al marge, "Nota qui fuerunt primi habitatores Yspanie et per quos fuit destructa et subiuguata".

[II]

Sciendum est, primo, quod ante diluuium humanum genus, testante Moyse,
 20 vaguum et profugum in terra miserie aberravit_a et, excepta Asia, non
 invenimus quod alie mundi partes ante diluuium fuerint habitate_b. Secundum
 hoc, reperitur quod prima etas, que duravit a principio mundi usque ad
 diluuium, secundum ebraicam tradicionem faciunt⁵ duo mille CCXL duos
 annos et decem generaciones.⁶

25 Post diluuium, autem, remansit solus Noe cum filis suis, videlicet Sem, Cham
 et Iefet_c. Sem, autem, qui dictus est Melchisedech (secundum illud: *tu es*
sacerdos in eternum secundum ordinem Melchisedech), vixit sexcentis
 duobus annis⁷. Cuius tempore divissum est genus humanum in terra, [273v]
 videlicet in liberos, in milites et in servos: filii Sem fuerunt liberi, filii Cham
 30 fuerunt servi, filii Iafet fuerunt milites. Deinde mundus secundum istam
 formam divissus [fuit]* in tres partes, nam Sem, qui erat maior, habuit
 medietatem versus orientem, scilicet Asiam, cum generacione sua; Cham
 vero habuit aliam partem versus meridiem, scilicet Africham, que est quarta
 pars mundi; Iaffet vero habuit aliam quartam partem mundi versus
 35 septentrionem, scilicet Europam, in qua est Ispania_d.

Iste Iaffet primo cum una nave aliam cepit et primus statum habuit et
 ordinavit quod domine haberent ancillas.

Habuit, igitur, iste Ieffet septem filios inter quos fuit unus qui vocabatur Tuball
 et genus istius Ispaniam populavit, aliorum generacionibus per alias
 40 provincias Europe aspersione_e.

Igitur filii Tuball, diversis terris et provinciis Europe peragratis, venerunt cum
 magna diligencia inquirentes occidentis ultimam partem, que Ispania
 nuncupatur. In principio in montibus Pireneis habitantes, in maximos
 populos excreverunt et primo Cetubales sunt vocati, quasi cetus Tuball⁸; et

⁵ El sentit és el del resultat d'un compte.

⁶ Al marge, "Nota per quantum tempus duravit prima etas, que fuit a principio mundi usque ad diluuium".

⁷ Gn, 11, 10-11 diu 600 anys, però la redacció de la *Vulgata* podria induir a confusió.

⁸ Per "coetus Tuball".

45 addentes stellam que ibi post solis occultatur ocassum eius stellam Hesperum
 et patriam, stelle nomine, Esperiam vocaverunt,* et linguam que nunc Latina
 dicitur servaverunt.⁹ Cum, autem, essent in populos dilatati, ad plana Esperie
 descenderunt et, iuxta* flumen qui nunc Iber dicitur, villas et pagos et opida
 50 construxerunt. Et, ibi remanentes, qui prius Cetubales, ab ipso fluvio corrupto
 vocabulo, Celtiberes se vocaverunt; unde ea provincia Celtiberia appellatur,
 Deinde, ad alias partes Esperie procedentes, in terris suis cognaciones et
 nomina vocaverunt¹⁰ et in diversis provinciis diversos principes habuerunt,
 ex quibus fuit Gerion et alii qui usque ad Herculem duraverunt. Ex cuius
 tempore linguarum divissio facta fuit usque ad Gedeonem, sub quo Hercules
 55 fuit natus, a Ffalec, qui fuit natus anno CLXXVI post diluvium. Post diluvium,
 autem, fuerunt anni MCCLXXIII, et per tantum tempus Cetubales sive filii
 Iaffet pacifice et quiete Ispaniam possederunt.

[III]

Transsacto igitur isto tempore, Hercules prefatus, quidam de Grecia filius Iovis
 et Almenne concubine, vir magne stature et incredibilis [274r] fortitudinis,
 60 congreguata secum infinita forcium¹¹ iuvenum multitudine, fere* tota Asia et
 Africa occupatis et devastatis, cum magno navigio navigavit.¹²

Et a finibus Esperie navium suarum stacionem locavit, et, attendens quod ibi
 erat finis mundi, turrets fortissimas ibidem fabricavit, que adhuc hodie Guades
 Hercules, sive Strictum de Gibraltar dicuntur.¹³

65 Erat, autem, tunc temporis in Esperia princeps quidam qui Gerion vocabatur
 et habundabat gregibus et armentis. Et habebat tria regna, que adhuc nunc
 dicuntur Guallicia, Lucitania et Betica.*. Contra hunc pugnavit Hercules et
 repetito bello feroce virtute domuit et prostravit, privatam vitam patrimonio

⁹ La *HrH* repassa aquí (I, III, 14-15) quines llengües parlaven els pobles d'Europa: els celtibers, a partir de la divisió lingüística parlaren la que avui s'anomena llatina. D'altra banda, aquí no segueix les *Etimologies* de sant Isidor, que diuen que el nom de l'estrella ve del rei d'Espanya (III, 71, 19).

¹⁰ Gn 10, 20.

¹¹ DU CANGE (III, 574, ¶4) i NIERMEYER (1984, 448) recullen "fortia" amb el sentit d'"exèrcit". B dona "companyes".

¹² Al marge, "Nota Hercules fuisse spurium".

¹³ Al marge, "Nota multa hedificia hedificata per Herculem et primo de Gibraltar".

et armentis¹⁴. Obtenaque parte illa Esperie, populis qui secum ad Gualliciam
 70 venerant captam tradidit habitandam; unde, a Gualatis, Gualicia est
 appellata.¹⁵

Et, inde procedens in ea que Lucitania dicitur, prope fluvium Aniam, propter
 victoriam habitam ludos instituit et, a lusu et Ania, Lucitaniam apellavit.

Inde procedens ad Beticam, que Beti flumine irriguatur, civitatem Ispalis
 75 populavit; unde, adaptatis eo quod prima habitacula palis suppositis*,
 regimine¹⁶ ceperunt et in ea Spalos, qui secum de prope Scitiam venerunt,
 collocavit; propter hoc civitas illa Ispalis est vocata.¹⁷

Post hic, Hercules, inde procedens Cartaginensem provinciam occupans
 devastavit et Sacum¹⁸, qui in Serpentina¹⁹ et Celtiberia regnabat, bello
 80 contritum* fugavit. Et in radice montis Cati civitatem hedificavit, quam ex hiis
 qui secum de Tiro et Auzonia venerunt populavit; propter quod civitatem
 Tirazonam nominavit, quia Tiris et Auzonis data fuit.²⁰

Inde procedens ad municiones Celtiberie coacte in dedicacionem²¹ suscepit
 et, quia bellis urgebatur²², ideo coactus bello clamavit: *O, quam urgens*
 85 *bellum!*; unde civitatem Balaguarii eis hedificavit et terram illam Urgellum
 nominavit.²³

Auzonicis, etiam, qui secum venerant annuens²⁴ opidum cum territorio
 subiuguavit, unde Auzonia nominatur (sed opidum hodie Vicus dicitur).²⁵

[274v] Inde contigit quod ex novem navibus sive barchiis quas secum ducebat,

¹⁴ Ablatiu explicatiu, "quant al patrimoni i al ramat".

¹⁵ Al marge, "Nota quare apellatur Gualicia et quare Lucitania".

¹⁶ La *HrH* dóna "tegimen" (I, V, 10). Hi ha la variant "regimem" en un manuscrit del segle XIII, segons l'edició de FERNÁNDEZ VALVERDE (1987) el ms. F (BNM V0-4-3). Una altra variant d'aquest manuscrit concorda amb una lectura del testimoni A de la *CdE*.

¹⁷ Al marge, "Nota quare dicitur et nominatur sic civitas Ispalis et quis eam hedificavit".

¹⁸ *HrH*, "Cacum".

¹⁹ *HrH*, "Carpetania".

²⁰ Al marge, "Nota quare sic nominatur Thirazona et quis eam hedificavit".

²¹ *HrH*, "in dedicionem recepit". Vallseca (en el testimoni F de la *CdE*) "in dedicacione recepit".

²² *HrH*, "urgebat". Tots els testimonis de la *CdE* diuen clarament "urgebatur".

²³ Al marge, "Nota civitatem Balaguarii per quem fore hedificatam".

²⁴ Referit a Hèrcules, subjecte de la frase anterior 'Accedir', 'assistir', 'ajudar' els Ausonis.

²⁵ Al marge, "Nota Auzoniam et Vicum".

90 ceteris ad Gualliciam applicatis, nona ad litus applicavit Celtiberie_m. Ad quam descendens, cum vidisset locum ubi barcha nona erat valde pulcrum et deliciosum, civitatem ibi hedificavit quam, ex barcha nona, Barchinonam appellavit_r.²⁶

Et, obtenta Ispania, immo pocius que a sui principio satis prospera felicitate
95 guaudebat, dimissoque eis pro rege Ispano, quodam nobili qui secum ab adolescencia fuerat [conversatus]^{*27}, ab eius nomine, Esperia Ispaniam nominavit. Ipse, autem, ascendens in navibus, Ytaliam est proventus_p. Et ita Ispania fuit sub dominacione grecorum usque ad tempus consulum romanorum, scilicet usque ad Scipionem Africanum, quasi per mille centum
100 annos.

Igitur, cum Hercules partes Italie devastasset et sue subiceret servituti, in Greciam transfretavit_q. Tandem, dolore corporali vexatus, pire ardente coactus in pie se iniessit. Et qui multos extincxerat se extincxit_r. Verumtamen causam mortis eius fuerant mulieres, que ipsum qui totum mundum
105 superaverat usque ad nichilum redegerunt.

A tempore, autem, quo Hercules predictus regnavit, qui hedificavit civitates predictas (scilicet Yspaliam, Sibiliam, Tirazonam, Balaguarium et Barchinonam, ut supra dictum est²⁸) usque ad hoc tempus quo currunt anni Christi MCCLXVIII, sunt anni duo milia CCCLXX. Et hoc fuit ante quam Roma
110 construeretur quasi per CCCCLX annos, que civitas fuit condita ante adventum Christi DCCLII annis.

[IV]

Igitur, anno ab urbe romana condita quingentis* quadraginta, cum quidam nobiles romani nomine Scipiones ad subiugandum Ispaniam Romano Inperio et extrahendam de dominacione grecorum cum multis milibus

²⁶ Al marge, "Nota quare dicitur Barchinona".

²⁷ Tots els altres testimonis presenten aquí un participi. La *HrH* diu "conversatus", igual que E. Els altres diuen "nutritus" o "nodrit". Fora de la línia de la *CdE*, altres textos llatins també presenten "nutritus" en lloc de "conversatus", com per exemple la *CGPIII* i derivacions com la d'Esteve Rotllà (FALCÓN, 1987, 11).

115 militum advenissent, Scipiones predicti, fere cum toto exercitu suo ab hispanis interfecti sunt_q.

Post hic, autem, Scipio adolescens, filius Scipionis Maioris, XXIII annos habens, patrem et patruos interfectos in Hispaniam cupiens vindicare_p, cum magno exercitu militum et peditum venit [275r] in Hispaniam. Et ibi multa
120 prelia gessit et quandoque victor et quandoque victus extitit. Tandem, tota Hispania fere suis victoriis incurvata, Romam rediit cum triumpho, ubi pro tanta victoria ad consulatum assumptus est dignitatem_t.

Verum, quia gens hispanica quiete nescia, rebellionem contra romanos iterum suscitavit. Veniens de novo predictus Scipio adolescens_d*, qui dictus [erat]*
125 Africanus eo quod Africam subiuguavit et Cartaginem diruit, maiora prioribus exterminia restauravit et iterata, rebellio iterato, supplicia devastavit et cedibus et cursibus sicut totam Hispaniam devastavit, ut excidia Herculis pro dulcedine memorarent_e.

Et sic expulsa dominacione grecorum, Romano Imperio Hispania fuit subiecta;
130 et fuit sub potestate et dominacione romanorum sexcentis et decem annis, vel quasi usque ad tempus, videlicet, quo currebat era CCCXLIII et anni Christi CCCCLV.

Preterea romanis tenentibus principatum Hispanie, inperantibus Dioclesiano et Maximiano, qui regnare ceperunt anno Christi CCXCVI et XX annis
135 regnaverunt, fuit Hispania sanctorum martirem sanguine consecrata. Nam, cum predicti inperatores XIII sui inperii anno contra christianos prosequciones movissent, misserunt quemdam de curia eorum, nomine Dacianum, crudelem paguanum, ad gubernandum Hispaniam et ad prosequendum christianos. Qui, cum fuisset Barchinone, invenit beatam Eulalam que cum
140 parentibus suis ad predicacionem sanctorum Cucufatis et Felicis Gerundensis conversa fuerat et cum non posset eam a proposito christianitatis revocare, fecit eam graviter tormentari. Et cum in eculo ponetur, spiritum exalavit; cuius martirio peribuit testimonium beatus Felix.

²⁸ Notem que, en aquesta enumeració final, repeteix Sevilla i oblida Vic. Cal dir que aquesta darrera ciutat no és pròpiament una fundació sinó una conquesta amb redenominació.

145 Post hic, intrans Aragoniam, dimissit proconsulibus, scilicet Gualerium, Maximianum et Rufinum, qui beatum Cucufatem<...>²⁹ extra urbem in loco qui dicitur Octovianus³⁰, ubi nunc ad ipsius martiris honorem nobile monasterium est fundatum. De tempore, autem, eius passionis tales habentur versus: *A Christo nato bis quatuor atque CCC fluxerunt anni Cucufas palma martirii [275v] decoratur.*

150 Postmodum beatus Felix apud Gerundam per prefatum Rufinum, post multa tormentorum genera feliciter superata, coronam victoriae, Deo reddens spiritum, est adeptus. Et sicut Barchinona per beatam Eulaliam et beatum Cucufatem, sic Gerunda per beatum Felicem gloriatur.

155 Preterea Dacianus, christianos persequens, apud Cessaragustam fecerat iam infinitos* martires decollari qui, propter nimiam multitudinem, adhuc hodie Sanctas Massas nominatur. Ubi etiam, per eundem tiranum, beatus Valerius, Episcopus, passus fuit. Et per hunc, etiam, suo martirio beatus Vincencius Valenciam decoravit. Similiter apud Populeum³¹, beatus Iustus et Pastor decollantur. Preterea, apud Emeritam beata Eulalia, et apud Toletum sancta
160 Leocadia, et apud Cordubam beatus Acisclus [et]* sancta Victoria, sacro sanguine efusso, martirio coronantur. Preterea apud Ispalim, sancta Iusta et sancta Rufina martirii victoriam sunt adeptae. Unde venerabilis patria Hispanie, que tot et tantos habet in regno Dei advocatos, multum debent confidere habitatores* illius ut in eodem felicem habeant porcionem.

[V]

165 Prefatus vero Scipio Africanus, dum contra Ispanos victoriam habuisset, Terrachonam civitatem hedificavit et, quia per multos agones et multa prelia terram Hispanie adquisiverat, civitatem Terrachonam appellavit*, quasi *terra agonum*. Et ab illo tempore usque ad hoc tempus, quo currit annus Christi

²⁹ Aquí hi ha un salt de còpia. Segons B: "...e ab moltz turmentz volien-li fer reneguar lo nom de Jhesuchrist mas, per la volentat de Déu, los II cònsols, so és a saber en Gualleri e en Maximia, foren consumats e morts ab llurs ydoles. Mas en Rufi féu pendre despuy sent Cuguat e deguollar...".

³⁰ Segons la *GEC*, "Castrum Octavianum" perquè es trobava al vuitè mil·liari de la via romana de Barcelona a Egara. L'article atribueix aquesta informació a una tradició erudita dels antics crònics, boirosa abans del 878. L'església parroquial de St. Cugat del Vallès és dedicada a St. Pere d'Octavià.

³¹ Error, segurament de lectura, per "Complutum".

mille ducenti LXXVIII, sunt anni mille CCCLXX.

170 Post tunc, autem, quasi post CXL annos ex condicione Terrachone^{*32},
Gelimon et Brutus, duo consules romani qui regebant Ispaniam,
hedificaverunt civitatem Toleti que est una de melioribus Ispanie. Cessaragusta
vero fuit condita tempore Cessarisi Augusti, a quo nomen assumpsit.

Tenuerunt, preterea, Ispaniam plena dominacione romani ante adventum
175 Christi fere CC annis; post adventum Christi CCCC et decem³³, usque quo
goti invasserunt eam, expulso dominio romanorum.

Sciendum est quod ante adventum Christi capud Ispanie erat Terrachona,
quam [276r] Scipio Africanus condidit et Cartaginem destruxit. Post
adventum, autem, Christi, fuit capud Ispanie Cessaragusta, et hoc tempore
180 romanorum. Tempore vero gotorum, fuit capud Ispanie Toletum.

Nunc deinceps videamus qui sunt goti et unde originem habuerunt.

[VI]

Sciendum est, preterea, quod goti habuerunt originem a Magog, filio Iafet, et
exierunt de quadam insula que est in mari oceano sub plagua septentrionali,
nomine Suecia_a. Hii, iuga septentrionali, scilicet regna in montes, acceptantes,
185 regna* Scia, id est, Scocia montibus, ardua, id est, alta, possederunt_r.³⁴ Et ab
incolatu illius terre Scite et Gete vocati sunt; unde in ipsorum laudem, cum
voluissent magis mori quam in bello vinci ab inimicis, dicit poeta: *mortem
contempnunt laudato vulnere goti_a*. Et goti, interpretacio nominis ipsorum
lingua nostra, fortitudo sonat_e.

190 Nam, per nimia probitate et fortitudine, Scitiam optinuerunt. Velassum,
regem egipti, prelio fugaverunt et totam Assiam subiugarunt. Harum* que
vocantur Amazonem, femine relicte a viris suis, armis bellicis claruerunt et

³² Al manuscrit, "et condicione terre". A part de la correcció d'"et", no es pot referir a la fundació de la terra. Ha de dir-hi 140 anys després de la fundació de Tarragona. Els altres testimonis ho deixen clar.

³³ Aquesta xifra lliga amb els 610 anys esmentats al capítol anterior, però no amb l'any 455 que dona com a final de la dominació romana.

³⁴ Fragment molt confús, sens dubte provinent d'un passatge corrupte. El sentit hauria de ser que anaren cap al nord i van posseir un regne a les altes muntanyes. La situació a Escòcia és una confusió.

partem Assie subiacerunt, Armeniam, Siriam, Ciciliam³⁵, Gualaciam domuerunt.

195 Preterea Thelefus, rex gotorum, vicit grecos, occidit Thesandrum et insequutus fuit Ulixem in bello troiano. Cirus, rex famosus, a Tamari, regina gotica, fuit occissus. Idapsis, rex, et filius eius Xerces³⁶, ab Antigo, rege gotorum, victi in bello fuerunt. Cum his, Alexander contendere noluit, Hospiria³⁷ rex pertimuit, Cessar exoruit. Troyam irruerunt, Italiam vastaverunt, Romam
200 ceperunt, Veronam hedificaverunt, nomen inponentes quasi *Vē*³⁸ *Romam*, in odium romanorum. Gualis sunt ingressi, Ispaniam sunt adepti, ubi sui inperii statum locaverunt.³⁹

Nam, peragratiss fere omnibus, et obtentis Asie [et]* Europe provinciis, Ispaniam quasi paradissum Domini omnibus aliis terris et provinciis
205 pretulerunt, nam ipsa, ad modum paradissi* terrestri, rivis, fluminibus et fontibus irrigatur in maiori parte. Et preterea, fecunda fructi[276v]bus, amena variis arboribus et fructibus, deliciosa picibus, clamosa venacionibus, gulossa armentis et gregibus, superba equis, comoda mulis, privilegiata civitatibus et castris, curossa vino, decens pane, dives metallis, gulossa siricis,
210 preciosa gemmis, auro sublimis, dulcis mellibus, copiosa oleo, leta croco, precellens ingenio, audax in prelio, pollens eloquio, fertilis in omnibus. Nulla, enim, in felicitate similis, nulla in municionibus comparabilis, pauce magnitudinis equalis, in libertate precipua, in fidelitate preciosa, in audacia singularis.⁴⁰

215 Prefatam, itaque, terram Ispanie goti venerabiles, dimissis aliis mundi provinciis, precipue elegerunt, cum talibus talis patria deceret. Nam ipsi erant naturaliter magnitudine audaces, et non solum in armis spectabiles, sed in omni armorum experientia singulares, ingenio faciles et subtiles, in proposito providi et constantes, gestu et habitu approbati, viribus

³⁵ *HrH* "Ciliciam".

³⁶ Hi ha una confusió. *HrH* "Darius, filius Ydaspis, et filius eius Xerxes..." (I, IX, 60).

³⁷ Seguint la *HrH* (I, IX, 61-62) i la seva font (*Historia Gothorum*, cap. 2), hi hauria de dir "...hos Pirrus, rex, pertimuit,..." No hi apliquem la correcció perquè l'error transcendeix a B: "...Speria rey n'ach paor...".

³⁸ "Uae Romam!", interjecció, 'Ai de Roma!'.

³⁹ Els altres testimonis esmenten Toledo.

⁴⁰ Al marge, "Nota nobilitates Ispanie".

220 precellentes, statura ardui et proceri, corpore validi, manu prompti, membris aperti, dispositione compositi*, colore albi_m. Hii, etiam, a dicto philosopho omnium liberalium artium fuerunt edocti et, etiam, philosophia theorica et practica et omni sciencia naturali.

[VII]

225 Preterea, tempore procedente, sub era CCCLXXXIX, Gudila episcopus, prefatus gotos legem docuit christianam et scripturas novi et veteris testamenti_a et, ab ipso, babtismi gratiam susceperunt.

230 Preterea, sicut dictum est, cum goti Ytaliam devastassent, adversus Romam prelium inceperunt, obsessamque, magne cladis inpetu irruerunt et irrumperunt sicque urbs cunctarum gentium victrix a gotis triumphis sub Alerico, rege ipsorum, victa subcubuit et captiva. Goti, autem, cum Alerico rege eorum, tante fuerunt clemencie quod omnibus indulserunt qui ad sanctorum ecclesias confugissent_t, vel qui nomen Domini invocassent_e.

235 Capta est, igitur, Roma ab Alerico rege, anno MCLXIII condicionis sue_a, nam tot annis duraverat a die qua fuerat hedificata usque ad diem qua goti ceperunt eam, scilicet MCLXIII. Et tempore quo fuit capta currebat incarnatione*, scilicet CCCCXII talem incarna[277r]cionem. Tenebamus tunc anni Domini CCCCXII.

240 Preterea goti Placidam, Theodosii inperatoris filiam, sororem Archadii et Honorii inperatorum, cum ingenti auri et argenti thesauro ceperunt, adeptis multis opibus romanorum. Tercia die, eversa urbe et incensa in partibus, suis incliti spoliis et victoria recesserunt_e.

245 Denique non post multos dies Alericus, rex prefatus, propria morte est defunctus_f et, eo sepulto, Asculus, consanguineus eius, ad regni fastigium est assumptus, era CCCCXLIX, et regnavit annis sex_g. Hic, suscepto regno, rediens Romam si quid remansit totum abrassit more consumencium locustarum, imperatore Honorio sibi resistere non valente cuius sororem Placidam quam goti Rome ceperant tum propter nobilitatem tum etiam* propter pulcritudinem sibi matrimonialiter copulavit.

Et Honorio, rebus exausto, iam quasi cognato deferens, ob gratiam Placide,

250 uxoris sue, Romam reliquit et ad Gualliam se convertit_r.

Confirmato itaque gotorum regno citra Alpes et Rodanum, audiens Asculfus rex gentem barberam unam dolore et sonore⁴¹ Yspaniam infestasse, condolens tam gloriosam patriam tam turpissima gente fedari et, volens succurrere miseris Yspanorum, venit Barchinonam et ibi a quodam suorum
255 militum inter familiares extitit interfectus.

Post cuius obitum, Sicericus eligitur in regem, qui regnavit anno uno_r. Quo mortuo, Valia successit in regno et regnavit tribus annis_s et barbaris in Ispaniam magnas cedes intulit et bello ipsos prostravit_k et ab eorum inopia infestacione patriam liberavit. Valia defuncto, Tudericus successit in regno et
260 regnavit annis 33, sub era CCCCLXX_r.

[VIII]

Cum, igitur, goti, inspectis ceteris mundi partibus, Ispaniam habiliorem et delectabiliorem ceteris invenissent, ut supradictum est, ibi apud Toletum sedem sui inperii locaverunt, expulsa penitus romanorum dominacione. Et non solum in totam Ispaniam dominium habuerunt, sed etiam in Vasconia et
265 comitatu Tolosano et Narbonensi * provincia que adhuc hodie goza a quibusdam vulgariter* appellatur, eo quod [277v] goti eam inhabitaverunt; necnon et omnem regionem citra Rodanum plena dominacione possederunt.

Et hoc duravit fere CCCC octo annis et interim servabatur ita de consuetudine
270 quod semper coronabatur inperator apud Toletum vel Tolossam vel Narbonam, nam iste civitates secundum terras et provincias suas omnibus aliis preferebantur.

Preterea, eodem tempore et ab ipsis gotis, lex gotica fuit constituta, que aduch hodie in Ispania in causis allegatur et per eam multociens iudicatur.

275 Possederunt eam goti et provincias Ispanie et terras felici dominacione, sub

⁴¹ Al manuscrit, “dolor” i “suonor” amb signes de truncament. La solució “dolore et sonore”, ‘amb dolor i estrèpit’, té un significat que hi és possible. Tant B com C, D i G presenten una construcció que parla del dolor i això fa pensar en un afegit d’A o en un passatge corrupte ja en l’antecedent. La solució de B més aviat indica la segona possibilitat (cf. al capítol 4 de l’estudi l’apartat sobre aquest testimoni).

diversis regibus, tempore supradicto usque ad falsam prodicionem comitis Iuliani qui falsa prodicione et machinacione totam Ispaniam, Equitaniam et Narbonensem provincias sarracenis tradidit, nam usque ad illud nunquam sarraceni aliquid possederunt citra mare.⁴²

280 Unde videndum est, breviter, quare comes Iulianus et filius regis Utice, qui erant de nobili genere et stirpe reguali, contra fratres et patriam taliter insurrexerunt. Et est sciendum quod due fuerunt precipue* rationes.

Prima ratio fuit talis. Contigit, enim, quod, peccatis exhigentibus, regnavit in Ispania quidam rex, nomine Utica, multum pravus et scelerossus, sub era
285 DCCXL et regnavit novem annis. Iste, autem, cum esset multum flagiciosus, habebat in simul multas uxores, contra legem Dei et iusticiam, et infinitas concubinas; unde ultra modum stupro* et adulteriis fetebat⁴³ et exemplo simili omnes subiectos* ad similia provocabat. In tantum quod statutum fecit quod non solum layci immo clerici uxores ducerent et concubinas unam vel
290 plures haberent. Et ut iniquitatem iniquitati apponeret pro suo libito voluntatis, violatis privilegiis ecclesiarum, iudeos plurimum honoravit et eis libertates et maiora privilegia quam ecclesiam habere consueverat concessit.⁴⁴

Et quid multa loquar, ut narrat istoria, nullo vicio se substraxit,⁴⁵

295 Prefatus, igitur, rex cum timeret ne pro suis sceleribus a regno spelleretur,^c cum sustinuissent gentes Teodofredum, ducem Cordube, qui erat placidus et elegantis forme et propter sui probitatem omnibus populis graciosus, illum cepit^d prosequi et, captum, utroque lumine orbatum fecit. Pelagium, etiam, bone indolis, qui [278r] postmodum a sarracenis Ispaniam liberavit,
300 volebat pena simili condemnare sed iste, in Cantabriam fugiens, evassit furiam prosequentis.^e

Preterea, Rodericus, filius Theodofredi, quem rex prefatus Utica⁴⁶ patrem

⁴² Al marge, "Nota falsam prodicionem comitis Iuliani et quare".

⁴³ Potser "fecebat". No ho corregim perquè el sentit de "foetere" ('pudir') pot ser-hi possible (cf. B i C 'era molt ensutzat').

⁴⁴ Al marge, "Nota pro clericis quod possint ducere uxores et habere concubinas".

⁴⁵ "...nullo vicio se substraxit", presentat com una citació literal (*HrH*, III, XV, 31).

⁴⁶ Al manuscrit, "Uticam". Corregim perquè sigui el subjecte concordant amb "rex prefatus" i amb el sentit del passatge.

exocularé volebat, favore romani cenatus⁴⁷ cepit rebellare publice contra regem Uticam. Qui, viribus preheminiens, cepit supradictum Uticam et quid
 305 patri fecerat ei fecit. Et post modicum tempus Utica, plenus abhominacionibus, finivit vitam. Et cum duos filios reliquisset, Scilebertum scilicet et Eban, nullus successit in regno eo quod essent, propterea que pater fecerat, omnibus odiosissimè. Preterea goti predictum Rodericum in regem elegerunt, qui predictos filios Utice bannivit. Et ipsi, mare transseuntes,
 310 confugerunt ad comitem Tigritanum.

Secunda ratio super est quod comes Iulianus, qui fuerat consanguineus predicti regis Utice^h, et filiorum eius, cum esset magnus in palacio regis, legacionis causa in Africam, quam iam sarraceni tenebant, a rege Roderico miteretur; qui comes habebat comitatum in terra quam modo tenet rex Granate, et tenebat
 315 portus maris et fortitudines⁴⁸ multas. Dum, autem, legacionis officium prosequeretur comes Iulianus, rex Rodericus vi oppressit uxorem suam et eam suposuit violenter^k. Alii dicunt filiam, sed magis credendum est de uxore, cum non sit dolor similis illi⁴⁹.

Verum, peracta legacione, comes Iulianus stuprum⁵⁰ comperit, uxore sibi
 320 revelante, dolorem constituit. Cum esset stutus et cautelosus et aliter exterius, procurata legacione et exposita^{*} regi, recessit indignatus et tempore yemali ivit Ceptam, ubi uxorem cum rebus domesticis collocavit, nam ipse tenebat Insulam Viridem, que nunc arabisse Aliezira de Alfadre dicitur^m, que erat iuxta Ceptam. Et, habito verbo, cum sarracenis de falsa prodicione tractavit.

[IX]

325 Sarraceni vero non bene confidebant de comite Iuliano et non credebant

⁴⁷ Es refereix al senat visigot. Llegim a que el Toledà és l'únic historiador cristià que afirma que Roderic es va rebel·lar contra Vitiza. L'al·lusió al senat sembla, segons FERNÁNDEZ VALVERDE (1989, 142 nota 39) citant SÁNCHEZ-ALBORNOZ, que pot provenir de l'"ortante senatu" de la *Crónica Mozárabe*, que l'Arquebisbe va confondre amb l'únic senat que coneixia, el romà, encara vigent a Bizanci.

⁴⁸ DU CANGE (III, 573, s.v. FORTIA ¶13) i NIERMEYER (1984, 448) donen a "fortitudo" el sentit de 'fortificació'.

⁴⁹ El sentit explícit ens el dona B: "...com no sia semblant dolor ha hòmens qui senten com la muller fa mal sos afers".

⁵⁰ corregim per "strupum". Observem que a la *HrH* (III, XIX, 16) hi diu "strupum", però l'edició crítica reporta la variant "strupum" en el ms. F (BNM V0-4-3), que ja havia donat una altra variant també concordant amb A al capítol III.

dictis eius, eo quod semper usque ad tempus illud fuerat inimicissimus eorum et multa mala eis fecerat_a. Et temptaverunt [278v] eum semell et secundo si verum esset quod eis Ispaniam traderet ocupandam. Et tradiderunt ei exercitum militum et peditum, cum quibus latenter venit in Ispaniam et
 330 primos insultus fecit in Aliezira de Alfadra et atulit inde magnam predam et alia loca maritima devastavit_; de qua re saraceni plurimum sunt guavissi.

Cognoscentes comitem Iulianum non fecte sed voluntarie insurrexisse contra christianos, cum innumerabili exercitu militum et peditum, cum ispanis sunt ingressi* et venerunt usque ad montem qui hodie Gelbetarich nuncupatur_c. Et
 335 venerunt ad eos quidam consanguinei et complices comitis Iuliani, scilicet Silimbertus et Eban, filii regis Utice, de quibus superius fecimus mencionem, et multi alii huic prodicioni consencientes et Chopam, archiepiscopus Yspalensis, huic prodicioni consenciens, nam hic erat frater Utice regis quem rex Rodericus exoculaverat, ut est dictum, et erant consanguineus comitis
 340 Iuliani. Verumtamen, talis erat conveniencia inter ipsos et regem sarracenorum quod, capta Ispania et interfecto rege Roderico, eligeretur in regem comes Iulianus et quod teneret Ispaniam per rege sarracenorum; quam convenienciam et avinenciam sarraceni nullatenus servaverunt.

Igitur, cum Rodericus rex hoc intellexisset, missit contra eos consobrinum
 345 suum nomine Enecum cum magno exercitu, qui cum eis sepius dimicavit et sepius victus, ad ultimum interfectus_d [fuit]*. Gotorum, enim, exercitus, prima vastacione destructus propter longuam pacem quam habuerunt armorum ussibus dissuetus antiqua magnalia prelia ignorabant, facti dessidens et inbecilles_e.⁵¹

350 Unde, cum iam sarraceni, ducente eos comite Iuliano, magnam partem Ispanie devastassent, rex Rodericus cum omni exercitu suo ad adventum arabum se obiecit^{*52} et, cum venissent ad flumen quid de Vedelach dicitur, prope Xares, ex alia parte sedit exercitus africanus_f et per octo dies continuos, a dominica usque ad dominicam, dimicaverunt, ita quod de exercitu Tarich,

⁵¹ El manuscrit diu clarament “inbecilles”, que deu ser un error d’A per “inbelles”. Totes les traduccions porten el sentit d’“inbelles”. No ho corregim perquè el sentit d’“inbecilles” (‘febles’) també hi és possible.

⁵² El manuscrit diu “abiecit”, però ha de ser error d’A perquè els altres testimonis tenen el sentit d’“obiecit” (B: “los ixí al encontre”; C: “los vench al encontre”).

355 regis sarracenorum, fere quindecim mille occiderunt.

Sed Iuliano comite et christianis qui sequum erant dure instantibus franguntur acies christiane_g; unde rex Rodericus a christiano exercitu vincitur et, fugua inutili, perierunt_h chistiani. Duo, autem, [279r] filii Utice, qui cum Iuliano conspiraverat contra regem Rodericum, in hoc prelio asisterunt⁵³ a quibus
360 ibidem extitit interfectus; unde rex et eius exercitus, in simul cum periente patria, perierunt_i.

[X]

Pro dolor! Hic finit gloria gotice magestatis. Que bellis plurimis regna plurima incurvaverat, uno bello vexilla sue glorie, peccatis exhigentibus, inclinavit_j. Bello, autem, miserabiliter et crudeliter consumato, cum vix superesset qui ad
365 bellum ex alterutra partium* non venisset, omnibus incessis, remansit terra populis vacuata, sanguine plena, fletu madida, ullulatu clamossa, advenis hospita, civibus peregrina et suorum solacio dessolata, nam clades Herculis renovatur. Et que, olim, romanorum gladio fuerat sauciata et gotorum post medicamine curata_k, extitit barbarorum vastacionibus annullata. Pro dolor!
370 Quod Ispania cum sub diversis et variis nacionibus multociens destructa fuerit et postmodum ab aliis* dissimilibus successive fuerit reparata, linguam mutaverit et originem sue gentis_l.

Postea in tantum predicta pestis et destruccio invaluit, quod in tota Ispania non remansit civitas Cathedralis que non fuerit aut incensa*, aut diruta, aut
375 capta sarraceni. Enim, civitates quas non poterant eis subiugare, falso federe deceperunt Cophia, Ispalenci episcopo, de quo superius diximus qui erat consenciens prodicioni, eis suadente quod possent vivere sub tributo et quod terram tenerent pacifice. Et istis fraudibus circumveniendi, reddebant opida et civitates sarracenis_m. Sarraceni, autem, obtentis civitatibus et castris,
380 expellebant inde christianos et iudeis et sarracenis muniebant⁵⁴. Christianos, autem, qui volebant pascifice manere et terras excolere, dimitebant in terris

⁵³ A la *HrH* hi diu "astiterunt". Aquest és el sentit que recull B. C diu també "eren venguts". Cal pensar que el concepte ha de seguir el plantejament. D'una manera els fills de Vítiza, exiliats a l'Àfrica, assisteixen a la batalla. De l'altra, els fills de Vítiza, en territori got, d'acord amb els sarraïns, s'alcen contra el rei Rodrigo per afeblir-lo.

suis vivere sub tributo.

Preterea sarraceni non solum totam Ispaniam occupaverunt sed etiam,
montes Pireneos transeuntes, totam Vasconiam et Narbonensem
385 provinciam et usque ad flumen qui dicitur Rodanus suo dominio subiecerunt.
Et Areletum et omnes civitates infrapositas* ceperunt, excepta civitate
Tholosana, quam nunquam capere potuerunt. Nam, cum Zoma, princeps
sarracenorum, eam cum magno exercitu [279v] obsedisset et machinis^{*55}
variis impugnaret, Eudo, dux franchorum, cum magno exercitu venit in
390 auxillium tholosanorum.⁵⁶

Et cum ex utraque parte cepissent acriter dimicare, francii Zomam, ducem
sarracenorum, cum multitudine sui exercitus perimerunt et sic civitas fuit
liberata.⁵⁷

Tenerunt, autem, sarraceni Ispaniam nullo eis resistente quasi per tres annos.
395 Post tres annos, autem, Deus omnipotens in ira sua misericordiam non
oblitus, qui percutit et sanat, vulnerat et medetur, Pelagium virum nobilem,
quasi sintillam modicam, in suo conspectu voluit conservare. Hic Pelagius,
fugiens a facie Utice qui eum exoculari volebat, apud Cantabriam se recepit.
Cum audisset subcubuisse exercitum christianum et sarraceni delicias Ispanie
400 et quanta⁵⁸ desiderabilia possedisset, doluit ultra modum mallens in bello
feliciter mori quam ignominiam gente sue videre et sanctorum; unde veniens
in Asturias, ut saltem ibi posset, in angustis terrarum, aliquam sintillam
christiani nominis conservare.

Sarraceni, autem, totam Ispaniam, ut dictum est, occupaverunt, gentis gotice
405 fortitudine iam constricta nec aliquid de gotis remanserant nisi pauci qui in
montanis Asturiarum, Biscaye et Alave, Ypuzcue, Iturve, Aragonie et
Vasconie remanserant,^g et exceptis pauperibus christianis agricultoribus et
humitoribus quos sub tributo, ut diximus, permisserant permanere,^r

⁵⁴ El sentit 'proveir' és habitual.

⁵⁵ Corregim "maxinis" del manuscrit seguint la *Historia Arabum* ("machinis"), font d'aquest passatge, i B ('enginys'). Una mala lectura semblant a "maximis" devia generar la interpretació de les traduccions de la branca C-D i de la retraducció G.

⁵⁶ Al marge, "Zoma princeps saracenorum".

⁵⁷ Al marge, "Eudo dux franquorum liberavit Tolossam".

⁵⁸ L'abreviatura podria correspondre també a "quae".

Pelagius vero contra sarracenos cepit publice debellare, circuiens per omnes
 410 Asturias montes et valles, et invenit multos christianos absconditos quos
 spiritu fortitudinis in Domino confortabat, dicens quod quandoque propter
 peccata Dominus flagellabat filios pestilentes, in fine tamen non obliviscitur
 misereri; unde ipsos quasi de gravi sompno protinus excitavit. Et de omnibus
 415 partibus Asturiarum ad eum, tanquam ad Dei nuncium, concurrentes, ipsum
 in principem elegerunt. Cepitque per loca devia et incerta cedes agere contra
 mauros et quasi girovagus⁵⁹ eorum cunctam victoriam perturbare.

Et cum Tariph, princeps sarracenorum, istud audivit missit contra eum
 quemdam ducem suum cum magno exercitu, quorum adventum cum
 Pelagius percepisset, in quadam spelunca que erat quasi divino artificio
 420 inexpugnabilis circumclusa, cum mille hominibus se recepit. Reliquos,
 autem, divine gracie comen[280r]davit ut, in montibus, Dei misericordiam et
 rey exitum expectarent. Ipse, autem, in spelunca, cum hiis qui secum
 adherant, Dei auxilium implorabant. Cum, autem, Pelagius, quamvis multis
 persuasionibus inductus a Copha episcopo, nollet se reddere sarracenis nec
 425 pacem facere cum eis, precepit dux exercitus fundibularis et sagitariis et
 iaculariis hostium spelunce fortiter inpugnare. Sed Dei manu, pro sanctis,
 conchlussis dimicante lapides sagite et iacula in emissorum seu emitencium,
 interitum vertebantur sicque, tali iudicio, viginti milibus arabum interfectis
 ceteri, se in fuguam dederunt.

430 Et cum Pelagius hoc vidisset, laudans Dei potenciam et ipse⁶⁰ fortitudine
 roboratus, exiens de spelunca, ducem sarracenorum cum maxima parte
 exercitus interfecit. Reliqui vero qui fugerant ab hiis quos Pelagius reliquerat
 cedibus perierunt. Princeps, autem, sarracenorum, condolens de morte
 suorum, suspicatus est comitem Iulianum et filios Utice, de quibus diximus
 435 superius in hoc consentisse eo quod nolebat eis pacta que promisserat
 observare (scilicet ut comiti Iuliano regnum Ispanie dimitteret, ut superius

⁵⁹ NIERMEYER (1984, 469) “gyrovagus”, ‘vagabund’ o ‘els qui entren en justa’. Amb el primer sentit, DU CANGE (IV, 147) el presenta com un terme més aviat pejoratiu aplicat a clergues i monjos (cf. *Regla* de sant Benet, cap. 1), però després cita com un dels exemples les mateixes paraules de la *HrH* que arribaren a la *CdE*. El significat de “quasi girovagus” hauria de ser semblant a ‘gairebé errant’, segurament amb el sentit que començà a pertorbar el domini total i absolut dels sarrains en alguns llocs no concentrats en cap zona específica ni sistemàticament. La traducció B devia donar-li el sentit de maniobra circular en ser un mot relacionat amb “gyrovagare”.

dictum est) eos pariter captos capitibus ac vita privavit; et incinderunt in foveam quam foderunt.⁶¹

440 Goti autem quibus erat fuge facultas, ad Pelagium principem conveniebant. Post hic, autem, Pelagius princeps omnes Sturias occupavit et etiam civitatem Legionem, que in decessu Asturiarum a sarracenis tenebatur, primo exercitu invasserunt in ea vexillum fidei exultantes.

445 Eo tempore, Aldefonsus catholicus, filius Petri ducis Cantabrie, in Asturias transmigravit cum Pelagio principe pugnaturus, cui Pelagius princeps dedit suam filiam in uxorem, nomine Ermessendam. Pelagius vero, post multa bella decenter^{*62} exacta migravit ad Dominum, cuius anima requiescat in pace. Amen.

Anno XVI regni sui mortuo itaque Pelagio, cepit regnare Saphila, filius eius, era DCCCVII. Et regnavit annis duobus, et sine prole decessit.

450 Post hunc cepit regnare gener Pelagii, Aldefonsus, et regnavit annis XVIII. Hic fuit iustus et catholicus et cum sarracenis sepius dimicavit et civitates multas occupatas ab eis christianis potencie redonavit, itaque omnem terram asturiarum et totam Gualliciam a potestate sarracenorum liberavit. Et in civitatibus [280v] quas obtinuit episcopos prout potuit ordinavit, quorum
455 doctrina christiani qui remanserant in fide catholica firmarentur. Genuit, autem, rex ab Ermessenda duos filios, videlicet Froxillam et Vicianium et propria morte vitam finivit.

460 Post mortem vero eius regnavit Ffoxilla, filius eius, annis XIII et populavit Ovetum et fecit ibidem ecclesiam cathedralem. Iste, enim, intellexit quod, propter pravam consuetudinem quam rex Utica de quo superius diximus (scilicet quod clerici carnalibus uterentur conjugis et concubinis) iram Dei super Hispanos venerat pro tanta inmundicia, precepit quod ministri ecclesiarum castitate servata nullatenus matrimonii vel concubinis federentur. Cum sarracenis, autem, multociens pugnavit et ducem Cordube cum quatuor
465 milibus arabum devicit uno bello, predicto duce et aliis* multis interfectis.

⁶⁰ Segons els altres testimonis i la *HrH*, hauria de dir-hi "spiritu".

⁶¹ Psalms, 7, 16. Al marge, "Nota mortem comitis Iuliani".

⁶² Al manuscrit, "descenter exacta". Corregeixo seguint la *HrH* i els altres testimonis.

Iste genuit filium nomine Aldefonsum et contra sarracenos viriliter pugnavit in tantum quod, cum princeps sarracenorum cum infinito exercitu vellet Asturias devastare, obviam illi cum suis militibus est ingressus et eos taliter devicit quod ex eis septuaginta milia arabum ceciderunt. Iste fuit iustus, pius et
 470 misericors et multas ecclesias et monasteria et quantumcumque potuit gotorum gloriam tam in ecclesiis quam in palacis, prout olim Toletum fulserat, reparavit.

Et ita aliqua pars Ispanie, scilicet Asturia et Guallicia, per prefatos principes fuit, adiuvante Domino, a potestate sarracenorum liberata, ceteris Ispanie
 475 partibus et terris adhuc subditis sub eorum inperio et dominacione degentibus, exceptis aliquibus christianis qui in montibus Biscaye, Navarre, Aragonie et Cathalonie habitabant, qui contra sarracenos fortiter insistebant.

[XI (2)]

Tamen, divina gracia providente, dum hic que prediximus in Asturiis et Guallicia agerentur, Carolus Magnus inperator romanorum et rex Francie
 480 sarracenos, qui Equitaniam occupaverant et Narbonensem provinciam in tantum quod comitatum Pictaviensem, Turonensem invasserant, cum magno exercitu teutonicorum et burgundiorum et franchorum fortiter expugnavit, et eos ab ocupatis se[281r]dibus deiecit*. Civitates quas occupaverant, Narbonam, Tarrachonam⁶³, Burdegalium et alias plurimas, eis abstulit et
 485 totam Equitaniam et Narbonensem provinciam, que ab eis totaliter liberate extiterunt. Et montes Pireneos transsivit intrando Cathaloniam et civitates Gerunde et Barchinone et omnia castra et municiones usque Ilerdam cepit. Et plurima monasteria et ecclesias reparavit et dotavit ut in antiquis privilegiis⁶⁴ reperitur.

490 Sarraceni, autem, qui in aliis* partibus Ispanie morabantur, eius timore perterriti*, se tributarios eius fecerunt. Ipse, autem, post hic, cum gloria in

⁶³ Ha de dir-hi "Carcassona", com a B.

⁶⁴ Segurament "privilegiis" en el sentit de 'documents, cartes' (NIERMEYER, 1984, 853).

Franchia est reversus. Sed reges sarraceni qui in Ispanis⁶⁵ morabantur, post eius dissesum, rebellare ceperunt et ei tributum soluere deneguarunt.

495 Carolus itaque, demum ad Ispaniam est reversus cum glorioso exercitu ducum, comitum et aliorum nobilium virorum, inter quos erant duo, scilicet Rotulandus et Oliverius, et alii quorum memoria nondum cessat.

Transseuntes denique per Vasconiam, sarracenos quos in montibus Pireneis invenerunt fortiter expugnaverunt et ex inde penitus eiecerunt. Et per Rocidas Valles transsitum facientes, venerunt Pampilonam et eam, fortiter
500 expugnantes, ceperunt, divino miraculo muris per se cadentibus.⁶⁶

Preterea, cum ab ultra marinis partibus multi reges et nobiles sarracenorum in auxilium illorum qui erant in Ispanis advenissent, audientes quod Carolus causa bellandi redisset, venerunt ad bellum contra eum et, cum multociens inter se bellare cepissent, semper Carolus victor extitit gloriosus et ex eis
505 absque numero interfecit. Rotulandus, autem, et Oliverius et alii qui pares Franchie vocabantur Marchilium, Argolandum et Ferragutum ac plures alios fortissimos mirabiliter devicerunt.⁶⁷

Sed, tandem, prodicione comitis Gualanerii, alias * Guanalonis, qui de pace tractabat, secundum quod videbatur, inter Carolum dominum suum et
510 sarracenos, accepta pecunia, ut dicitur⁶⁸, a sarracenis, suassit regi Carulo quod reges sarracenorum et principes erant parati [281v] sibi soluere tributum; immo: aliqui eorum, si ab eorum infestacione cessaret Carolus, quod venirent in Franchiam babtismi gratiam suscepturi. Quibus verbis cum rex Carolus credidisset et in Franchiam reverteretur, sarraceni cum magno exercitu
515 insequuti sunt eum dolose, et omnem exercitum quem retro invenerunt gladio* perimerunt. In quo prelio Rotulandus et Oliverius cum multis aliis nobilibus viris, licet fortiter resistentes, prodicione predicti comitis perierunt.

Rex, autem, Carolus, cognita strage suorum, sarracenos fuit aliquantulum

⁶⁵ No corregim amb "Ispania" perquè l'ús del plural hi és possible. Fins aquí "ispanis" només ha aparegut referit als habitants d'Espanya. En trobem un altre cas una mica més avall.

⁶⁶ Al marge, "Nota miraculum in muris Pampilone".

⁶⁷ Al marge, "Nota nomina illorum qui pares Franchie vocabantur. Nota prodicionem comitis Gualaneri qui accepit pecunias a sarracenis". Els noms als quals fa referència la nota al marge són Rotllà i Oliver. Els altres són noms dels enemics.

insequeus et quoscumque invenire potuit gladio trucidavit. Tandem, in
 520 Franchiam est reversus et non post multos annos, cum proponeret reverti in
 Hispaniam diem suum clausit extremum, era DCCLII⁶⁹, anno christi
 DCCCXIII.

[XI (6)]

Karolus, preterea, instituit comitem in Barchinona, scilicet qui tenebat
 Cathalonia per rege Franchie. Et hoc duravit usque ad comitem Gaufredum
 525 qui hedificavit monasterium sancte Marie Rivi Pulli, cuius tempore sarraceni
 Cathaloniam infestabant.⁷⁰

Unde predictus comes accessit ad regem Franchie supplicans ei ut iuvaret
 ipsum contra sarracenos. Rex, autem, Franchie, cum esset aliis negociis
 occupatus, noluit ipsum iuvare; sed dixit ei quod si posset comitatum et se
 530 defendere a sarracenis, quod ipse et eius comitatus essent ab omni
 subieccione qua tenebantur regno Franchie exempti et liberi. Et tali
 transsaccione fuit Cathalonia a subieccione franchorum liberata penitus et
 exempta, licet alie ab aliquibus rationes asignentur.⁷¹

Et fuerunt comites Barchinone usque ad Illustrem Alfonsum, regem
 535 Aragonum, qui habuit comitatum Barchinone ratione unionis facte inter
 regnum Aragonum et comitatus Barchinone, de qua, Deo duce⁷², dicemus
 inferius.

[XII]

Nunc ad Aldefonsum⁷³, regem Castelle, revertamur. Iste, ut prediximus,
 castam vitam duxit et absque contactu* femine semper man[282r]sit.

⁶⁸ L'epítom no ho ha dit abans, però la *HKMR* en el text sí que explica que li havien ofert un gran tresor de riqueses.

⁶⁹ Error per DCCCLII.

⁷⁰ Al marge, "Nota quis hedificavit monasterium Rivi Pulli".

⁷¹ Al marge, "Nota titulum quod comes Barchinone habet in dicto comitatu contra regem Franchie". L'abreviatura que surt en aquesta anotació és clarament la de "contra".

⁷² "amb la guia de Déu". B diu 'Déus volent', expressió equivalent.

⁷³ Alfonso II d'Astúries († 842).

540 Et, cum filium non haberet, Raymirum⁷⁴, nepotem suum, sibi in regem substituit, qui sex annis regnavit. Et iste Raymirus contra sarracenos multociens dimicavit et eis plurima castra et civitates abstulit et regnum suum mirabiliter ampliavit.

Mortuo, autem, Raymiro, regnavit filius eius Ordonius⁷⁵ decem annis, qui
545 contra sarracenos feliciter pugnavit et regem Toleti sibi tributarium fecit.

Mortuo, autem, Ordonio, regnavit Aldefonsus⁷⁶, filius eius, qui dictus est Alfonsus Maior, XL sex annis. Iste Deo et hominibus fuit valde graciosus et sarracenos multociens devicit et regnum suum valde nobilitavit et plurimum ampliavit. Et ecclesiam sancti Jacobi, que antea erat terrea, ex quadratis
550 lapidibus et columpnis marmoreis reparavit. Et civitatem Çamoram nobiliter populavit.

Mortuo, autem, Alfonso, magno rege, regnavit Garsias⁷⁷, filius eius, per eq.

Et sic, reges successerunt usque ad regem Alfonso⁷⁸, qui cepit Toletum sub era MCXXI, VIII kalendas iunii, XX anno regni sui. In qua civitate instituit et
555 elegit, de consilio cleri et populi, Berengarium,⁷⁹ abbatem sancti Fecundi_k (qui fuerat primo miles, licet bene literatus, postea monachus cluniasensis)_l archiepiscopatum Toletanum et primatem. Iste fuit de partibus Tolossanis, scilicet de Agenensi territorio_m. Fuit, enim, valde literatus, multum religiosus et in omnibus providus et discretus, pro quo ecclesia in Ispaniis et tota
560 christianitas fuit plurimum sublimata. Rex Alfonsus rexit regnum suum XL tribus annis provide et discrete. Regno et ecclesia fide christianorum per ipsum plurimum ampliatis, requievit in Domino vita et virtutibus gloriosus.

Processu vero temporis, regnavit quidam qui Alfonsus⁸⁰ similiter vocabatur. Iste habuit duos filios, scilicet Sanccium et Ferrandum_n et, quia consilio
565 quorundam comitum suorum, discordia procurare volencium,^{*81} divissit regnum suum inter eos: maiori, scilicet Sanccio, dedit Castellam usque ad

⁷⁴ Ramiro I d'Astúries (842-850).

⁷⁵ Ordoño I d'Astúries (850-866).

⁷⁶ Alfonso III d'Astúries (866-910).

⁷⁷ García de Lleó (910-914).

⁷⁸ Alfonso VI de Lleó (1065-1109).

⁷⁹ Bernat, Arquebisbe de Toledo (1085-1124)

⁸⁰ Alfonso VII de Castilla i Lleó (1126-1157).

⁸¹ Al manuscrit, "discordia procurante dolencium". Corregim seguint el que diuen B i E i la lectura de la *HrH* "discidia seminare volencium".

sanctum Facundum; minori, scilicet Ferdinando, dedit Legionem et Asturias.
Et ita divissit unum regnum in duo regna_o.

Mortuo autem ipso, regnaverunt filii sui quilibet in suo regno_p. Et duravit ista
570 divissio usque ad tempus nobilis Alfonsi⁸², qui [282v] cepit Concham et
populavit Palenciam⁸³ et cepit Ubedam et devissit virtuosse agarenos, quid
quidem fuit dictum mirabile, scilicet cum domino rege Petro Aragonum et
cum rege Navarre in regibus⁸⁴ de Muladars. Iste dedit filiam suam Berenguaría
regi Legionis_q, que fuit nobilis regina, ex qua dictus rex suscepit filium nomine
575 Ferrandum qui obiit similiter.⁸⁵

Mortuo domino Alfonso, regnavit filius eius Ferrandus, qui obiit sine prole⁸⁶.
Et dictus Alfonsus habebat alium filium nomine Enricum qui obiit similiter
absque prole. Et ideo, cum regnum Castelle iure hereditario ad predictam
Berenguaríam pervenit, matre sua procurante, regnavit in Castella.
580 Postmodum, mortuo rege Legionis, patre suo, regnavit in Legione. Et ita
divissio regnorum rediit ad unionem.

Iste rex Ferrandus⁸⁷ fuit valde nobilis et * strenuus in armis et semper cum
sarracenis habuit guerram. Hic cepit Cordubam et Iahennium et civitatem
nobilissimam Ispalense, assistente tamen in capcione Ispalense Alfonso, filio
585 suo, qui nunc regnat.⁸⁸ Subiuguavit, preterea, Granatam, Malecam⁸⁹ et

⁸² Alfonso VIII de Castella (1158-1214). És el personatge més detallat de la *HrH*.

⁸³ B, C i la *HrH* (VII, XXVIII), "Plasenciam". E, en canvi, porta també "Palentiam".

⁸⁴ El manuscrit diu clarament "regibus". Tots els altres testimonis diuen "montibus", "munts", etc., i la *HrH* quan s'hi refereix, també. No trobem cap significat de "regibus" amb aquest sentit (l'única accepció geogràfica és la de 'regne'). Tampoc no sembla fàcil que sigui una mala lectura de "montibus".

⁸⁵ Error d'A. Ha de ser una mala lectura per "sine liberis", seguint tots els altres testimonis de la *CdE*. A més, no és cert que morís sense fills. Es tracta de Fernando III de Castella i Lleó, el mateix que surt després com a pare d'Alfonso X.

⁸⁶ El primogènit d'Alfonso VIII es deia Fernando i, efectivament, va morir sense fills, però en vida del pare i sense regnar.

⁸⁷ Fernando III de Castella i Lleó (1230-1252).

⁸⁸ En el mateix indret, una frase estranya a B, que podria ser una reminiscència d'aquest incís. Fernando III de Castilla y León regnà fins el 1252. Alfonso X, casat amb la filla de Jaume I regnà a partir de 1252 fins el 1284.

⁸⁹ No hem trobat cap incursió o presa de Màlaga anterior al segle XV, ni figura a la *HrH*. Poser només posà la ciutat sota tribut. L'única confusió possible seria amb "Mulam" (que apareix en una de les continuacions de la *HrH*, segons l'edició crítica de FERNÁNDEZ VALVERDE (1987) concretament al ms. A), però aquesta conquesta va tenir lloc el 1282, molt després dels fets que es narren.

Abuiam⁹⁰ et totum regnum Murcie et omnes sarracenos transmarinos ad suum regnum pertinentes, tamen iuvante sibi filio suo, ut diximus, et ipsos ei tributarios fecit.⁹¹

590 Mortuo, autem, Ferrando, regnavit Alfonsus⁹², filius eius pro eo, qui duxit in uxorem Anglessiam filiam Iacobi, illustrissimi regis Aragonum, de qua genuit filios et filias; et fuit vocatus maior filius Ferrandus⁹³. Fuit, preterea, hic Alfonsus nobilis et magnanimus et largitatis precipuus et in omnibus actibus gloriossus.

[XIII]

595 Dictum est superius de geneologia et ortu regum Castelle et de separacione Ispanie⁹⁴. Modo videamus de ortu et geneologia regum Navarre, igitur, sub era * milia XL.

600 Cum Castella, Legio et Navarra variis* sarracenorum incursibus vastarentur, vir quidam nobilis venit ex Bigorrie comitatu, bellis et incursibus ab [283r] infancia* assuetus, qui Enecus⁹⁵ vocabatur. Et quia aspertus in preliis fuerat, Astria agnomine dicebatur. Et in Pireneis partibus morabatur et post, ad plana Navarre descendens⁹⁶, ibi contra sarracenos plurima bella gessit. Et inter incolas illius terre principatum meruit obtinere. Hic genuit filium, Garciam nomine, cui dedit in uxorem quamdam de semine reguali, nomine Urracham.

⁹⁰ El manuscrit diu, sens dubte, "Abuiam". B i C diuen "Almeria". E omet aquest nom i Granada però sí que porta Múrcia, lloc que no surt a B i C. Segons això, "Abuiam" podria ser una mala lectura d'"Almeria", però molt forçada. A més, només coneixem l'expedició a Almeria de Ramon Berenguer IV amb Alfonso VII el 1147 —anterior, doncs, als fets que es narren ara— i una aproximació de Jaume I el 1266 —aquesta, posterior. No tan forçada és la possibilitat que "Abuiam" sigui una mala lectura per "Abulam" (Àvila), però la conquesta definitiva d'aquesta ciutat és també molt anterior, dels temps d'Alfonso VI (1085). Entre les victòries de Fernando III el Santo hi ha la d'Andújar, d'on podria venir la confusió (*HrH*, IX, XII) i la de Múrcia el 1228 (*HrH*, IX, XIII).

⁹¹ El verb que regeix aquesta darrera part, "et omnes sarracenos...", és "subiugavit".

⁹² Alfonso X el Sabio (1252-1284).

⁹³ Fernando dit el de la Cerda. Morí el 1275 abans que el pare.

⁹⁴ Potser per "reparacione Ispanie".

⁹⁵ Íñigo Arista (Aritzta), rei de Navarra (~800-~852).

⁹⁶ Corregim "decendens" per "descendens" perquè B i C diuen "devallar". A més, el sentit de "decendens" 'marxar de, abandonar', no sembla que s'hi adigui.

605 Mortuo, autem, Enneco Astria, regnavit Guarcias⁹⁷, filius eius, vir largus et
 probus et in bellis continue⁹⁸ se exercens, cumque quadam die, minus caute,
 in quodam viculo^{*99} incedisset, sarraceni supervenientes improvide eum
 occiderunt. Et reginam Urracham, eius uxorem pregnantem, in utero lancea
 percusserunt. Sed tandem sarraceni a christiani proventi in fugam se
 610 dederunt. Regina, autem, morti proxima propter vulnus lancee, sicut Domino
 placuit, infantulum est enixa. Et vix restauratus*, misterio¹⁰⁰ muliebri, Sanccius
 Garcie* fuit vocatus^b¹⁰¹.

Et, mortua matre, a quodam nobili viro fuit nutritus et, transsactis infancie et
 puericie etatis et annis, successit in regno patris sui et duxit uxorem de genere
 615 reguali, que Theodora vocabatur, de qua genuit filium nomine Guarciam, qui
 dictus est Tremolosus.

Verum rex Sanccius ex Cantabria sarracenos fortiter infestabat in tantum
 quod usque ad montem Auce et Trideliam et usque prope Oscha fere omnia
 sue dedit dominacioni. Et in Aragonia et in montaneis multa castra adquisivit,
 620 et abstulit sarracenis, et in tantum eos subiuguavit ut terra in diebus eius
 securitate continua letaretur. Regnavit, autem, annis XXV et mortuus est.

Eo, autem, mortuo, regnavit Guarcias, filius eius pro eo, qui dictus est
 Tremolossus¹⁰², eo quod, quando rumores periculi audiebat vel videbat¹⁰³ in
 prelio experiri, a principio totus tremebat sed postea constantissimus
 625 persistebat. Hic bonus, largus et serenus¹⁰⁴ extitit et benignus. Regnavit,
 autem, annis XXVI.

Et, eo mortuo, regnavit Sanccius, qui dictus est Maior¹⁰⁵, filius eius, pro eo.

⁹⁷ Garcia Íñiguez I de Navarra (852-882).

⁹⁸ *HrH*, “cotidie”. La lectura “continue” consta a l’edició crítica de la *HrH* de Fernández Valverde com a variant procedent dels editors moderns de l’obra, posteriors, és clar, a la *CdE*. Deu haver-hi poligènesi en aquesta mala lectura.

⁹⁹ Al manuscrit, “vinculo”. La presència, però, del verb “incedisset” i la traducció de C obliguen a corregir per “viculo” (‘llogarret’) com diu la *HrH*, que especifica que era Larumbe. A part, no hi ha accepcions de “vinculo” que puguin lligar amb els fets que es narren en l’episodi.

¹⁰⁰ *HrH*, “ministerio”. NIERMEYER (1993, 697) i DU CANGE (V, 424) distingeixen “mysterium” (‘secret’) de “misterium”, equivalent de “ministerium”, (‘assistència’).

¹⁰¹ Sancho Garcés II de Navarra (970-994). Ha fet un salt en la successió.

¹⁰² García Sánchez II de Navarra (994-1000).

¹⁰³ A la *HrH*, “debebat”, verb que sembla més coherent amb l’infinitiu present passiu “experiri” (‘ser posat a prova’). No ho corregim perquè “videbat” ha donat la traducció de C, que diu “quant se veye en les batalles”.

¹⁰⁴ Segurament per “strenuus”, com a la *HrH*, atès que C diu “molt valerós”.

¹⁰⁵ Sancho III de Navarra, el Mayor (1000-1035).

Et sic regnaverunt successive usque ad nobilem regem Sanccium¹⁰⁶, qui non dimissit filium masculum sed tres filias quarum una, que Blancha nomine fuit
 630 dicta, nupsit cum Theo[283v]baldo, comite Campanie, ex qua suscepit filium, similiter nomine Theobaldum. Alie vero due sorores sine prole decesserunt; unde ad dictam Blancham et ad filium eius Theobaldum regnum Navarre pervenit. Habuit itaque Theobaldus¹⁰⁷ regnum Navarre, ratione matris, et comitatum Campanie, ratione patris, et tenuit dum vixit sicut hodie tenet
 635 Theobaldus, filius eius¹⁰⁸.

[XIV]

Nunc dictum est superius de ortu et geneologia regum Navarre, qui gracia et probitate multis victoriis claruerunt, sed quia de geneologia regum Navarre reges Aragonum processerunt, ad regem Navarre qui dictus est Sanccius Maior revertamur.

Sanccius itaque, qui dictus est Maior, duxit in uxorem Geulioram, filiam comitis de Castella nam, ante quam Tholetum caperetur, non erat in Castella sed comes Legionis, nunc autem rex. Preterea, rex Sanccius, dictus Maior, ex uxore sua Geulioram habuit duos filios, scilicet Guarciam¹⁰⁹ et Ferrandum¹¹⁰. Habuit, etiam, alium filium, scilicet Raymirum, qui primus in Aragonia regnavit,
 645 non ex ista sed ex quadam nobilissima domina de castro quid dicitur de Yvar. Prefatus, itaque, rex Sanccius obtinuit comitatum Castelle ratione uxoris sue, cui ratione successionis pervenerat, et ita tenebat dictum comitatum Castelle et regnum Navarre et ducatum Cantabrie et partem Aragonie, hiis itaque in se habentibus. Prefatus rex Sanccius habebat unum bonum equum, quem valde
 650 diligebat, et eum regine, quasi carum thesaurum, comendavit eo quod erat per omnibus aliis strenuus, bonus et probatus. Ffilius, autem, eorum Guarcias, qui erat primogenitus, quesivit dictum equum a regina, matre sua; quem¹¹¹, cum illa consensisset eius precibus inclinata, miles quidam servicio regine deputatus prohibuit ne equum filio daret, dicens quod forte rex de hoc gravaretur. Et

¹⁰⁶ Sancho VII de Navarra (1194-1234).

¹⁰⁷ Teobaldo I de Navarra, el Trovador (1234-1253).

¹⁰⁸ Teobaldo II de Navarra, el Joven (1253-1270).

¹⁰⁹ Futur García Sánchez III de Navarra (1035-1054).

¹¹⁰ Futur Fernando I de Castella (1035-1065).

¹¹¹ S'ha d'interpretar "el cavall" com a antecedent d'aquest "quem".

655 regina, acceptans consilium, quod filio promisserat denegavit. Indignatus, itaque, filius suassit fratri suo Ferrando quod reginam, matrem suam, de adulterio acussaret, nam dicebat eam, cum illo milite qui sibi equum cum consilio suo abstulerat, adulterarii. Sed Ferrandus, nolens esse matris delatorem, id est acussatorem, dixit fratri: *non acussabo sed quid tu dixeris*
 660 *tolerabo*. Guarcias, [284r] autem, cuius furor maledictus, quia pertinax et indignatus diram¹¹², contra matrem, infamiam coram patre possuit, imprudenter et inpudenter, et fratris testimonium invocavit. Rex vero, credulus dictis filiorum, in quodam castro uxorem suam fecit diligenter custodiri et, sub¹¹³ hoc congregata curia, fuit decretum, iudicio curie,
 665 reginam condempnandam morti, vel duello certamine salvandam. Sed, cum nullus inveniretur qui contra filios regis pro regina vellet pugnare, Raymirus, de quo superius fecimus mencionem, filius regis et filiaster regine, homo pulcherimus et in armis strenuus, in duello* se pugnaturum obtulit pro regina. Cumque negocium in tanto discrimine verteretur, cum propter filios regis qui
 670 tantum negocium ducebant tum* etiam propter militem et filium regis similiter qui se bello obtulit pro regina et similiter propter periculum regine, accessit quidam monachus, sanctitate precipuus, ex monasterio Asenensis, et traxit filios regis ad parte et adiuravit eos per Deum ut sibi super hoc dicerent veritatem. Et hii, divinum iudicium metuentes, confessi fuerunt super hoc
 675 nichill veri scire et ex post monachus accessit ad regem ista denuncians. Et rex, atendens reginam innocentem, guavissus est ultra modum et salvatus est sanguis regine in illa die.

Rex, autem, de absolucione regine iocundus, roguavit eam ut filiis suis tantum facinus indulgeret, quod ei concessit tali pacto quod Guarcias, qui eam
 680 acussaverat, nunquam in Castella regnaret, quid ita concessit regine. Itaque honori pristino regina restituta et etiam ampliori, dedit Aragoniam, que causa sui sponsalicii pervenerat, Raymiro, filiastro suo, qui propter eam se ad bellum obtulerat, quod rex Sanccius libentissime confirmavit. Et ita Remirus in Aragonia habuit principatum.

¹¹² Adjectiu d'“infamiam”, ‘funesta’, ‘terrible’, ‘cruel’. Segurament és una mala lectura de la *HrH*, V, XXVI, 21 “dura”, però la nova solució s'adiu amb el context.

¹¹³ El manuscrit diu clarament “sub”, però sembla que pel sentit hauria de dir “super”, com fa la *HrH*. Pot ser una mala lectura de l'abreviatura de “super”? Els altres testimonis de la *CdE* formulen la frase amb altres termes.

685 Tempore huius regis Sancci, quidam comes qui Ducatus Porcelli vocabatur* populavit civitatem Burgis et eam Burgis vocabit quia ex burgellis eam multis in unum populando adunavit*, era DCCCXXII.

Post hec, prefatus Remirus¹¹⁴, mortuo patre suo Sanccio, in [284v] Aragonia rex primus [fuit]*. Hic genuit filium quem patris nomine, Sanccium,
690 nominavit_g.

Mortuo itaque Remiro, regnavit Sanccius¹¹⁵ filius pro eo. Hic fuit probus et in armis strenuus, qui obscedit Oscha et, sagita percussus, sentiit* se mortaliter vulneratum et adiuravit filios suos Petrum et Alfonsus quod nunquam ab obcidione recederent nec corpus eius, si ipsum contigeret mori, traderent
695 sepulture donec civitas capta esset_r.

Mortuo itaque rege Sanccio, non post multum tempus civitas Oscense fuit capta. Et regnavit Petrus, filius eius pro eo. <...>¹¹⁶ Habebat, autem, alium fratrem nomine Raymirum, qui in monasterio sancti Poncii de Thomeris fuit factus monachus. Aldefonsus¹¹⁷, preterea, duxit in uxorem filiam regis
700 Castelle sed propter consanguinitatem fuerunt, iudicio ecclesie, separati et defunctus est sine prole. Sed in vita sua multa magnalia fecit nam, ut dicitur, ipse adquisivit Cessaragustam, Calataiubium, Darocha cum ceteris adiacentibus mancionibus. Ticius quidam nomine, nobilis de Aragonia adquissivit <...>¹¹⁸,
705 asistente cum rege Aldefonso, Petro, comite Perticarum, Guascone, vicecomite de Bearno, cui etiam castra et possessiones in Aragonia pervenerunt_k. Unde predictus Aldefonsus, qui fere semper invictus extitit, iudicio Dei, apud Fragua in bello sarracenorum victus et occissus fuit et tumulatus in monasterio Montis Aragonie. Alii dicunt quod nec vivus nec mortus inventus est sed, victus, erubuit et mundo se exhibuit peregrinum.
710 Postmodum, tempore Aldefonsi regis Aragonum et comitis Barchinone¹¹⁹, dicunt eum apparuisse et multi cognoverunt eum et, quia regem se dicebat ne terram conturbaret, fuit suspendio elevatus.

¹¹⁴ Ramiro I d'Aragó (1035-1063).

¹¹⁵ Sancho Ramírez I d'Aragó (1063-1094).

¹¹⁶ Pedro I d'Aragó (1094-1104). Hi ha un salt de còpia. B, "qui moltes batalles ach contra los moros, mas a la perfí morí sens infants e regnà son frare n'Alfonço".

¹¹⁷ Alfonso I d'Aragó (1104-1134).

¹¹⁸ Segurament hi ha un salt de còpia, almenys del nom d'una conquesta (segons la *HrH*, IV, XI, Montsó).

[XV]

Raymirus¹²⁰, monachus predictus et filius regis Sancii, * cum duo fratres sui, sicut dictum est, sine filiis decessissent, eductus est de monasterio sancti
 715 Poncii de Thomeris et apud Oscham a nobilibus Aragonie in regni solio collocatus. Et soror comitis Pictaviensis sibi traditur in uxorem, ex qua filiam genuit, nomine Petronam, que nomine postea dicta est Urracha, quam dedit in uxorem nobili viro Raymundo Berengario, comiti Barchinone.¹²¹

Cum fuit nubilus, statim rex monachus fuit suo monasterio restitutus, qui,
 720 tamen dum in regno existeret, ecclesies et possessionibus multis monasterium dotavit, que adhuc hodie possidet in Aragonia et Navarra. Fuit, preterea, dum regnum regebat, in preliis fortunatus et suis benignus, propicius et liberalis in tantum quod fere omnes villas et castra regalia militibus largitus est, et omnes libertates quas Aragonenses habent ab ipso
 725 exordium habuerunt.

Fuit, preterea, inter comitatum Barchinone et regnum Aragonie unio subsequata, que adhuc hodie, regnante rege Iacobo¹²², durat.

Genuit, autem, comes Barchinone ex uxore sua Urracha duos filios et unam
 730 filiam, Alfonsum videlicet et Sancium et Dulciam. Iste comes fuit valde probus et strenuus in armis et sarracenis semper extitit inimicus et cepit Dartusam, Ilerdam et Fraguam et Ciuranam. Obiit, autem, anno Domini MCLXXXII¹²³ et sepultus est in monasterio Rivi Pulli.

Eo mortuo, regnavit Alfonsus¹²⁴, filius eius pro eo in Aragonia et Cathalonia, qui fuit in donis largissimus et in factis facetus, sed super sarracenos non fuit
 735 fortunatus tamen totam terram suam in magna pace tenuit. Et regnavit XL annis et obiit apud castrum Perpiniiani, anno Domini MCXC sexto in die sancti Marchi et sepultus est in monasterio Populeti.

¹¹⁹ Alfons I el Cast.

¹²⁰ Ramiro II d'Aragó (1134-1137).

¹²¹ Ramon Berenguer IV (1137-1162). Al marge, "Nota qualiter Remirius monachus eductus fuit de monasterio sancti Poncii de Thomeris et duxit uxorem et regnavit in regno Aragonum".

¹²² Jaume I el Conqueridor.

¹²³ En realitat morí el 1162

¹²⁴ Alfons I el Cast (1162-1196).

Eo mortuo, regnavit Petrus¹²⁵, filius eius pro eo, annis XX. Et fuit coronatus sub Ignocencio Papa III et sororem suam Frederico, regi Cicilie et inperatori Romano, matrimonio copulavit. Fuit largus in donis ultra modum et in armis serenissimus. Et multa castra preliando abstulit sarra[285v]cenis et apud Ubedam contra sarracenos cum rege Castelle victor extitit gloriossus. Tandem, venit in adiutorium Raymundi, comitis Tholosse, contra Guallicos et castrum de Morello obsedit et, ibi percussus, occubuit anno Domini MCCXII, idus septembris, et in monasterio de Sexena fuit tumultatus. Iste duxit in uxorem dominam Mariam de Montepessullano, filiam G. de Montepessullano, quam genuerat ex quadam nobilissimam dominam que fuit filia inperatoris Constantinopolitani. Genuit, autem, prefatus rex Petrus ex predicta domina Maria filium nomine Iacobum, qui sibi successit in regno.

Iste Iacobus¹²⁶ fuit benignus, pius et strenus in armis et adquissivit a sarracenis insulam et regnum Maoricarum, regnum Valencie et Murcie.

¹²⁵ Pere I el Catòlic (1196-1213).

¹²⁶ Jaume I el Conqueridor (1213-1276).

APARAT DE CORRECCIONS
TESTIMONI A
Biblioteca de Catalunya, ms. 485

[I]

4 **vel preclaras:** vel preclaer preclaras,
preclaer *ratllat*

[II]

30 **divissus [fuit] in:** divissus in
45 **post solis occultatur ocassum ...**
nomine, Esperiam vocaverunt: post
solis occultatur Esperiam vocaverunt,
d'ocassum fins a nomine afegit al
marge amb una crida
48 **iuxta:** iuxtata, *un dels dos* ta
abreujat

[III]

60 **ferere:** fore
67 **Betica:** Berita
74 **suppositis:** supponitis
79 **conitum:** constrictum
94 **fuerat [conversatus], ab:** fuerat ab

[IV]

110 **quingentis:** quingetis
122 **adolescens:** adolocens
122 **qui dictus [erat] Africanus:** qui
dictus Africanus
153 **infinitos:** infitos
158 **Acisclus [et] sancta:** Acisclus
sancta
162 **habitatores:** habitares

[V]

165 **appellavit:** appllavit
168 **ex condicione Terrachone:** et
condicione terre

[VI]

183 **regna:** regia
189 **Harum:** horum
200 **Asie [et] Europe:** asie europe
202 **paradissi:** pardissi
217 **compositi:** componiti

[VII]

231 **incarnacione:** incarnacio
243 **tum propter nobilitatem tum etiam:**
tuum propter nobilitatem tuum etiam

[VIII]

261 **Narbonensi provincia:** Narbonensi provnt
provincia, provnt *puntejat*
262 **vulganiter:** vlguariter
277 **precipue:** prescipue
282 **stupro:** strupo
283 **simili omnes subiectos:** simili omnes
subiecti omnes subiectos
296 **rex prefatus Utica:** rex prefatus Uticam
313 **stuprum:** strupum
315 **exposita:** exponita

[IX]

328 **sunt ingressi:** sunt ingressi ingressi, *el*
segon ratllat
340 **interfectus [fuit]:** interfectus
346 **se obiecit:** se abiecit

[X]

359 **partium:** parcium
365 **aliis:** alis
368 **incensa:** insensa
380 **infrapostas:** infraponitas
382 **machinis:** maxinis
439 **decenter:** descenter
458 **aliis:** alis

[XI (2)]

475 **deiecit:** deiescit
482 **aliis:** alis
483 **perteriti:** perteriti
500 **alias Guanalonis:** alias gualar guanalonis,
gualar ratllat
507 **gladio:** glodio

[XII]

531 **contactu:** contractu
557 **discordia procurare volencium:** discordia
procurante dolencium
574 **et strenuus:** et strenuus strenuus, strenuus
ratllat

[XIII]

588 **era milia XL:** era VIII milia XL, VIII
expuntuat
589 **variis:** varis
591 **infancia:** infacia
593 **descendens:** decendens
598 **in quodam viculo:** in quodam vinculo
602 **restauratus:** restauratu

603 **Garcie:** Gracie

[XIV]

659 **duello:** duo

661 **tum:** tuum

676 **vocabatur:** vocabaur

678 **adunavit:** adonavit

680 **rex primus [fuit]:** rex primus

683 **sentiit:** senciit

[XV]

704 **cum duo fratres sui:** cum duo fratres cum
duo fratres sui, *ratllat el primer*

APARAT DE FONTS

L'aparat de fonts només indica els llocs de provenença dels passatges identificats. No s'hi indiquen les variants del testimoni respecte de la font.

Les referències a la *HrH* porten el llibre i capítol en xifres romanes i després la línia o línies segons l'edició crítica de FERNÁNDEZ VALVERDE (1987).

La *Historia Romanorum* i la *Historia Arabum* se citen de l'edició crítica de FERNÁNDEZ VALVERDE (1999).

També hi ha edició d'aquestes obres a Juan FERNÁNDEZ VALVERDE. "Roderici Ximenii de Rada *Historia Romanorum*", a *Habis*, X-XI (1979-1980), pàg. 157-182. i a Rodrigo JIMÉNEZ DE RADA. *Historia Arabum*. Edición crítica de José Lozano Sánchez. Sevilla: Universidad de Sevilla, 1974.

Capítol II

- a **Sciendum ... abenavit** , *HrH*, I, I, 1-3.
- b **et, excepta ... habitate** , *HrH*, I, I, 22-23. Informació resumida.
- c **Post ... Iefet** , *HrH*, I, I, 4-6. Informació resumida.
- d **Deinde mundus ... Ispania** , *HrH*, I, I, 35-39. Informació ampliada.
- e **Habuit ... aspersis** , *HrH*, I, III, 1-2. Informació resumida. La *HrH* precisa que Túbal era el cinquè fill de Jàfet.
- f **Igitur ... vocaverunt** , *HrH*, I, III, 3-10.
- g **et lingua ... servaverunt** , *HrH*, I, III, 14-15.
- h **Cum, autem, ... appellatur** , *HrH*, I, III, 25-30.
- i **Deinde ... duraverunt** , *HrH*, I, III, 34-39.
- j **Ex cuius ... MCCLXXIII** , *HrH*, I, III, 39-41. Informació corrompuda.

Capítol III

- a **congreguata ... navigavit** , *HrH*, I, IV, 2-16. Informació resumida. La *HrH* és força vaga en aquesta narració.
- b **Et a finibus ... locavit** , *HrH*, I, IV, 16.
- c **tures ... Hercules** , *HrH*, I, IV, 17-18.
- d **Erat ... Bética** , *HrH*, I, IV, 19-21.
- e **Contra ... appellata** , *HrH*, I, IV, 29-33.
- f **Et, inde ... apellavit** , *HrH*, I, V, 3-7.
- g **Inde ... collocavit** , *HrH*, I, V, 8-12.
- h **cartaginensem ... fuguavit** , *HrH*, I, V, 15-17.
- i **Et in radice ... data fuit** , *HrH*, I, V, 32-36. Informació resumida. La *HrH* presenta aquí una citació de Lucà que la *CdE* no recull.
- j **Inde ... urgebatur** , *HrH*, I, V, 37-39.
- k **et terra ... nominavit** , *HrH*, I, V, 39.
- l **Auzonicis ... dicitur** , *HrH*, I, V, 39-41.
- m **ceteris ... Celtiberie** , *HrH*, I, V, 42-44.
- n **civitatem ibi ... appellavit** , *HrH*, I, V, 42-44.
- o **Et, obtenta ... gauderat** , *HrH*, I, V, 46-48.
- p **dimissoque ... provectus** , *HrH*, I, V, 50-53.
- q **Igitur ... transfretavit** , *HrH*, I, VI, 33-34.

r **tandem ... extincxit** , *HrH*, I, VI, 37-39.

Capítol IV

- a **Igitur ... sunt** , *HR*, VII, 11-20. Informació resumida. La *HR*, per exemple, diu que l'expedició romana va contra la dominació cartaginesa d'Espanya i, en canvi, la *CdE* diu que es fa contra la dominació grega.
- b **Scipio adolescens ... vindicare** , *HR*, VIII, 22-23.
- c **Tandem ... dignitatem** , *HR*, VIII, 30-32.
- d **Verum ... adolescens** , *HR*, IX, 39-41.
- e **maiora ... memorarent** , *HR*, IX, 41-44.

Capítol VI

- a **Sciendum ... Suecia** , *HrH*, I, IX. Informació resumida.
- b **Hii iuga ... possederunt** , *HrH*, I, IX, 46-47.
- c **Et ab incolatu ... vocati sunt** , *HrH*, I, IX, 44-46.
- d **mortem ... goti** , *HrH*, I, IX, 43-44.
- e **Et goti ... sonat** , *HrH*, I, IX, 48-49.
- f **Scitiam ... exoruit** , *HrH*, I, IX, 52-62. El paràgraf es va corrompent progressivament.
- g **Troyam ... locaverunt** , *HrH*, I, IX, 64-68.
- h **Nam, ... provinciis** , *HrH*, III, XXI, 24-25.
- i **Ispaniam ... parte** , *HrH*, III, XXI, 34-39.
- j **Et preterea ... singularis** , *HrH*, III, XXI, 40-48.
- k **Nam ipsi ... audaces** , *HrH*, I, IX, 95.
- l **et non solum ... singulares** , *HrH*, I, IX, 85-91.
- m **ingenio ... albi** , *HrH*, I, IX, 95-99.

Capítol VII

- a **Preterea ... testamenti** , *HrH*, II, I, 17-18.
- b **adversus ... confugissent** , *HrH*, II, V, 3-7.
- c **vel ... invocassent** , *HrH*, II, V, 11.
- d **Capta ... sue** , *HrH*, II, V, 30-31.
- e **Preterea ... recesserunt** , *HrH*, II, V, 35-39.
- f **Denique ... defunctus** , *HrH*, II, V, 45-47.
- g **et, eo sepulto ... sex** , *HrH*, II, VI, 2-4.
- h **Hic, suscepto ... convertit** , *HrH*, II, VI, 5-13. El paràgraf següent de la *CdE* no es troba a la *HrH*, però s'hi reconeixen certs sintagmes: "confirmato itaque Gothorum regno"; "miseris Yspanorum"; i "inter familiares".
- i **Post cuius ... uno** , *HrH*, II, VII, 2-3.
- j **Quo mortuo ... annis** , *HrH*, II, VII, 17-18.
- k **et barbaris ... prostravit** , *HrH*, II, VII, 24-25.
- l **Valia ... CCCCLXX** , *HrH*, II, VIII, 1-2.

Capítol VIII

- a **Et ut iniquitatem ... concessit** , *HrH*, III, XVII, 23-26. Tot el paràgraf anterior, el que explica la primera causa de la pèrdua d'Espanya, podria provenir de les informacions dels capítols XV i XVI del llibre tercer de la *HrH*. L'Arquebisbe, però, en parla de manera molt diferent.
- b **nullo ... substraxit** , *HrH*, III, XV, 31.
- c **cum timeret ... spelleretur** , *HrH*, III, XVI, 25-26.
- d **cum sustinuissent ... cepit** , *HrH*, III, XVII, 6-8.
- e **prosequi ... prosequentis** , *HrH*, III, XVII, 16-19.
- f **Preteara Rodericus ... odiossi** , *HrH*, III, XVII, 28-38. Informació resumida.
- g **Preteara goti ... Tigitanum** , *HrH*, III, XVIII, 1-10. Informació resumida.
- h **fuerat ... Utice** , *HrH*, III, XIX, 8.
- i **legacionis ... miteretur** , *HrH*, III, XIX, 10-11.
- j **qui comes ... multas** , *HrH*, III, XIX, 8-10. Informació resumida (la *HrH* dóna algunes possessions del comte) i ampliada alhora (la *HrH* no parla del rei de Granada).
- k **Dum, autem, ... violenter** , *HrH*, III, XIX, 12.
- l **Verum ... collocavit** , *HrH*, III, XIX, 15-19.
- m **Nam ipse ... dicitur** , *HrH*, III, XIX, 23-24.

Capítol IX

- a **eo quod ... fecerat** , *HrH*, III, XIX, 23-25. Informació resumida.
- b **et primos ... devastavit** , *HrH*, III, XIX, 43-44. El paràgraf anterior conté informació que pot desprendre's del que diu la *HrH* en el capítol XIX del llibre tercer.
- c **et venerunt ... nuncupatur** , *HrH*, III, XX, 7-8.
- d **Igitur ... interfectus** , *HrH*, III, XX, 10-13.
- e **Gotorum ... inbecilles** , *HrH*, III, XX, 15-17.
- f **Et cum venissent ... africanus** , *HrH*, III, XX, 29-31. La primera part del paràgraf pot provenir del mateix capítol XX del llibre tercer, especialment de les línies 15 i 27-28.
- g **et per octo ... acies christiane** , *HrH*, III, XX, 33-36.
- h **rex Rodericus ... perierunt** , *HrH*, III, XX, 39-41.
- i **Duo, autem ... asisterunt** , *HrH*, III, XX, 41-42.
- j **in simul ... perierunt** , *HrH*, Prologus, 64.

Capítol X

- a **Pro dolor! ... inclinavit** , *HrH*, III, XXI, 2-4.
- b **Bello ... curata** , *HrH*, III, XXII, 2-10.
- c **linguam ... gentis** , *HrH*, III, XXII, 11-14. Informació resumida.
- d **Postea ... saracenis** , *HrH*, III, XXII, 52-59.
- e **Nam, cum Zoma ... liberata** , *Historia Arabum* , XI, 15-20.
- f **Deus omnipotens ... possedisse** , *HrH*, IV, I, 2-9.
- g **ut saltem ... remanserat** , *HrH*, IV, I, 10-15.
- h **et exceptis ... permanere** , *HrH*, IV, I, 17-19.
- i **Pelagius ... valles** , *HrH*, IV, I, 31-38. Informació resumida.
- j **et invenit ... misereri** , *HrH*, IV, I, 38-42.
- k **quasi de gravi ... perturbare** , *HrH*, IV, I, 54-50.
- l **Et cum Taiph ... exercitu** , *HrH*, IV, I, 52-55. Informació resumida.

- m **quorum adventum ... implorabant** , *HrH*, IV, II, 2-10.
- n **Cum, autem, Pelagius ... cum eis** , *HrH*, IV, II, 14-40. Informació resumida.
- o **precepit ... ceteri** , *HrH*, IV, II, 40-44.
- p **Et cum Pelagius ... perierunt** , *HrH*, IV, II, 45-50.
- q **Goti, autem, ... conveniebant** , *HrH*, IV, IV, 12-13. Informació resumida. En els paràgrafs anteriors hi ha també sintagmes que trobem a la *HrH*, entre els quals destaca “eos pariter captos capitibus ac vita privavit” (*HrH*, “eos pariter pactis et capitibus et vita privavit”) i “susplicatus est”, que poden provenir de *HrH*, IV, IV, 10-12.
- r **civitatem Legione ... ad Dominum** , *HrH*, IV, IV, 16-24.
- s **mortuo itaque ... annis duobus** , *HrH*, IV, V, 2-3.
- t **Post hunc ... XVIII** , *HrH*, IV, V, 8-9.
- u **et, civitates multas ... redonavit** , *HrH*, IV, V, 16-17.
- v **Et in civitatibus ... firmarentur** , *HrH*, IV, V, 34-36.
- w **Genuit ... finivit** , *HrH*, IV, V, 40-43.
- x **Post mortem vero ... multis interfectis** , *HrH*, IV, VI, 2-13. Informació resumida. Presenta una redacció força diferent que la de la font.
- y **Iste genuit filium ... ceciderunt** , *HrH*, IV, VIII, 5-8. Informació resumida.
- z **Iste fuit iustus ... reparavit** , *HrH*, IV, VIII, 15-20. Informació resumida.

Capítol XI(2)

- a **Tamen, divina gracia ... usque Ilerdam cepit**, *HrH*, IV, X, 6-12. Informació resumida.

En el capítol XI(2), la *CdE* combina un petit fragment explicant la vinguda de Carlemany a Catalunya, el que acabem de consignar provinent de la *HrH*, amb una narració més detallada sobre la reconquesta catalana inspirada en la *HKMR*. No podem saber si la narració l'havia confegida el redactor de la *CdE* o si ja existia anteriorment. En tot cas, un altre text de la mateixa narració que ens ha arribat en un testimoni extern a la *CdE* (la compilació *Libre de les nobleses dels reis* de Francesc) n'és deutor i no n'és la font. És per això que no consignem en aquest aparat la relació i les identitats que hi ha entre aquella narració incorporada per Francesc a la seva compilació i el nostre capítol XI(2). Per a tota la qüestió, vegeu l'apartat dedicat a aquest punt del testimoni A en el capítol 4 de l'estudi.

Capítol XI(6)

El capítol XI(6) està confegit a partir d'informacions que devien provenir de les *Gesta* o d'algun text pròxim, encara que no s'hi pot establir una relació directa més enllà d'alguna frase. Aquesta és la raó per la qual tampoc no consignem aquí fonts per al capítol XI(6). Per a tota la qüestió, remetem al mateix lloc que per al capítol anterior.

Capítol XII

- a **castam vitam ... mansit** , *HrH*, IV, VIII, 3-4.
- b **Et, cum filium ... regnavit** , *HrH*, IV, XIII, 2-5.

- c **Et iste Raymirus ... ampliavit** , *HrH*, IV XIII. Informació resumida.
- d **Mortuo, autem, Raymiro ... tributarium fecit** , *HrH*, IV, XIV. Informació resumida.
- e **Mortuo, autem, Ordonio ... plurimum ampliavit** , *HrH*, IV, XV-XVI. Informació resumida.
- f **Et ecclesiam ... reparavit** , *HrH*, IV, XV, 36-38.
- g **Et civitatem Çamoram nobiliter populavit** , *HrH*, IV, XVI, 42.
- h **Mortuo, autem, Alfonso ... per eo** , *HrH*, IV, XX-XI. Informació resumida.
- i **qui cepit Toletum ... regni sui** , *HrH*, VI, XXII, 42 i 50.
- j **In qua civitate ... Berengarium** , *HrH*, VI, XXIII, 2-7. Informació resumida.
- k **abbatem sancti Fecundi** , *HrH*, VI, XXIV, 21. Informació resumida.
- l **(qui fuerat ... chuniasensis)** , *HrH*, VI, XXIV, 10-13. Informació resumida.
- m **Iste fuit ... territorio** , *HrH*, VI, XXIV, 9. Informació resumida.
- n **Iste habuit ... Ferrandum** , *HrH*, VII, VII, 15. Informació resumida.
- o **consilio quorundam ... in duo regna** , *HrH*, VII, VII, 21-29. Informació resumida.
- p **Mortuo, autem ipso ... suo regno** , *HrH*, VII, XI, 24-28. Informació resumida.
- q **Iste dedit ... regi Legionis** , *HrH*, VII, XXXI. Informació resumida.

Capítol XIII

- a **Cum Castella ... Urracham** , *HrH*, V, XXI, 6-13.
- b **Mortuo, autem, Enneco ... fuit vocatus** , *HrH*, V, XXII, 2-11.
- c **Et, mortua matre ... Tremolosus** , *HrH*, V, XXII, 11-20. Informació resumida.
- d **Verum rex Sanccius ... adquissivit** , *HrH*, V, XXII, 22-25.
- e **ut terra ... mortuus est** , *HrH*, V, XXII, 46-48.
- f **Eo, autem, mortuo ... annis XXVI** , *HrH*, V, XXIII, 2-5 i 9.
- g **que Blanca nomine ... Navarre pervenit** , *HrH*, V, XXIV, 49-76. Informació resumida.

Capítol XIV

- a **quadam nobilissima ... Yuar** , *HrH*, VI, I, 8-9.
- b **Ffilius, autem, eorum Guarcias ... discrimine verteretur** , *HrH*, V, XXVI, 10-29. Informació ampliada.
- c **accessit ... Asenensi** , *HrH*, V, XXVI, 29-30.
- d **Rex, autem, ... indulgeret** , *HrH*, V, XXVI, 39-44.
- e **Regine itaque ... confirmavit** , *HrH*, V, XXVI, 45-48.
- f **Tempore huius ... DCCCXXII** , *HrH*, V, XXV, 40-42.
- g **in Aragonia rex primus ... nominavit** , *HrH*, VI, I, 9-12.
- h **obscedit Oscha ... capta esset** , *HrH*, VI, I, 12-16. La frase “nec corpus eius, si ipsum contigeret mori, traderent sepulture”, inclosa en el paràgraf, no pertany a la *HrH*.
- i **Mortuo itaque rege Sanccio ... monachus** , *HrH*, VI, I, 23-29. Informació resumida.
- j **Aldefonsus ... sine prole** , *HrH*, VII, I. Informació resumida.
- k **Sed in vita sua ... in Aragonia pervenerunt** , *HrH*, IV, XI, 12-18.
- l **Unde predictus Aldefonsus ... suspendio elevatus** , *HrH*, VII, III. Informació resumida.

Capitol XV

- a **Rayminus ... traditur in uxorem** , *HrH*, VI, II, 2-30. Informació resumida.
- b **ex qua filiam ... Aragonia et Navana** , *HrH*, VI, II, 32-37.
- c **Fuit, preterea ... largitus est** , *HrH*, VI, II, 30-32.
- d **Fuit, preterea, inter comitatum ... unio subsequata** , *HrH*, VI, III, 3-4.
- e **Genuit ... Dulciam** , *HrH*, VI, III, 4-6.
- f **sub Ignocencio ... copulavit** , *HrH*, VI, IV, 13-15 i 26-28 conté aquestes dues informacions, sense que la redacció guardi gaire paral·lelisme.

TESTIMONI B

[68v]

Açí comensen les rúbriques de aquest libre de la Crònica de Spanya

Com¹ trobaretz la generació d'aquells qui primerament poblaren Spaya. E com ffo conquesta per grechs e per los romans. E com fo edificada Terraguona. E com los guots reeberen la fe de Jhesuchrist. E com los guots conqueriren Spaya. E com fo Spanya conquesta per moros. E com fo finida la
5 glòria dels guotz. E com Carles Magnes intrà en Spanya contra los sarrayns. E de la generació dels reys de Castella, e dels reys de Navarra, e del liyatge del rey d'Araguó. E com lo comptat de Barchinona fo ajustat ab lo reyalme d'Araguó, axí com trobaretz avant en lo dit libre.

De la generació d'aquells qui primerament poblaren Spanya.

10 Com los grechs conqueriren Spanya.

Com los romans conqueriren Spanya e-n gitaren los grechs.

Com Terraguona fo edificada per Cipio Africhà.

Com los guots reberen la fe de Jhesuchrist, axí com o recompta.²

Com los guots conqueriren Spanya.

15 Com los moros conqueriren Spanya.

Com ffo ffinida la glòria dels guotz.

Com Carles Magnes, emperador de Roma he rey de França, entrà en Spanya contra los sarrahins.

De la geneologia o linatge dels reys de Castella.

20 De la geneologia o linatge dels reys de Navarra.

¹ BOHIGAS (1985, 128) insinua de corregir aquest "Com" per "On". La presència d'una enorme caplletra i el fet que considerem aquest sumari afegit pel mateix copista del segle XV, ens fan decantar per no corregir-ho.

² Sembla que volgués continuar la frase per dir-nos-en la font, però queda truncada així.

De la geneologia o linatge dels reys de Aragon.

Com lo comptat de Barchinona fo hunit ab lo reyalme d'Aragon.

[69r] En nom de Nostro Senyor e de Nostra Dona Santa Maria [comença]*
 aquest libre qui parla de la *Cròniqua de Spanya*, ço és quals gents poblaren
 primerament Spaya, ço foren los fills e la generació de Jafet. E puy Èrcules
 25 conquès la dita terra e puy los romans agren Spanya e puy los grechs³ e·ls
 sarraïns. E com Carles Magnes la desliurà en partida dels sarraïns.

[I]

Del pròlech del libre

Com entre les altres partides e províncies del món Spanya sia loada
 specialment de gran noblesa, de riqueses e d'altres béns, e açò fa testimoni un
 30 filosof, Luchà, qui aquella lohà per sos versos, dient:

*Quis valet nominare tantas preclaras Ispanie laudes, dives equis, repleta
 pomis, auroque refulgens, fertilis et magna semper et egregia?*

E volen dir aquestz tres versos: Qui és aquell qui puscha dir les clares laors de
 Spanya, qui és richa de cavalls e plena de fruyts e que resplandeys per aur? És
 35 molt habundant e gran e bella e habundant de dolssos fruytz.

Vejam, donques, breument quals gentz habitaren en Spanya del
 comensament del món tro ara. Encara vejiam cant ne foren gitats aquells qui
 primerament la poblaren, ço foren los fills de la generació de Jafet, qui aquella
 primerament poblaren. E puy fo destruïda per los grechs e puy per ells fo
 40 reparada. E puy los romans ab moltes batalles la subjuguaren ab plena
 senyoria e la posseïren, e açò fo ans del aveniment de Jhesuchrist. E com los
 guots ne gitaren los romans, e ço fo un noble rey dels guots, e puy los dits
 guots la posseïren plenament* tro a la traïció del compte Julià, qui tota Spanya
 liurà a sarraïns, qui aquella per nostres peccats deströviren.

45 E puy nostre Senyor, per la sua pietat e per Palegi príncep e per altres reys

³ Sembla clar que és una confusió, segurament per error de lectura, amb el mot "gots".

aquella restaurà e en alguna partida desliurà, specialment per Carles Magnes qui era emperador de Roma e rey de França, après dels quals los crestians la possehiren tro ha ara.

[II]

De la generació d'aquells qui primerament poblaren Spànya, ço foren los fills de Jafet

Devets saber* primerament que avans del diluvi l'umanal liyatge, ffaent
50 testimoni Moysès, era vagua e fogitiu per la terra mesquinament: exceptada la província de Àzia no atrobam que altres partides del món fossen habitades. E segons açò és atrobat que la primera edat durà del començament del món tro al diluvi e, segons la veritat dels juheus, IIMCCXLIII anys e X generacions.

Aprés del diluvi romàs Nohe [69v] ab sos fills tots sols, so és Sem e Cam e
55 Jafet. E aquell Sem, qui era major, ach depuys nom Melchisedech e visqué DCII anys. Dins lo qual temps ffo departit l'umanal linatge per la terra, ço és a ssaber en franchs e en cavallers e en servicials. D'aquí avant fo lo món per aquesta forma departit, ço és a saber en dues partz⁴ car Sem, qui era major, ach la meytat del món vers orient, so és a ssaber Àzia, ab tota sa generació; e
60 Cham ach l'altre part envers orient⁵ o envers migjorn, so és a ssaber Àfricha, qui és la quarta part del món; Jaffet ach l'altra part envers tremuntana, ço és a saber Europa, en la qual part és Spànya.

Aquest Jafet primerament pres un ocell ab altre, e axí ffo lo primer cassador. E primerament ach scut. E ordonà que les dones aguessen serventes.

65 E aquest Jafet ach VII fills, entre los quals nasch un qui ach nom Túbal, e lo linatge d'aquest poblà e ach Spànya. Los altres ffills e llurs generacions foren spergitz e poblats en les altres partides de Europa.

E axí los ffills de Túbal, com agren sercades totes les partides de Europa, vengren ab gran diligència sercar a sol ponent la partida de Spànya. E
70 primerament habitaren en los munts Piraneus e foren crescuts en grans pobles e primerament foren apellatz Setúbales, qui vol dir linatge de Thúbal;

⁴ N'esmenta tres.

⁵ Repetició d'orient

e puy anediren-hi lo nom de una stela que hom veu com lo sol se pon, la qual
apellaven Spèria segons la lengua latina⁶. E com fforen scampats en grans
pobles, devallaren als plans de Navarra e poblaren-se prop lo riu qui ha nom
75 Ebro e aquí feren viles e castells. E pus que foren aquí, axí com primerament
havien nom Setúbales⁷, e per açò aquella partida ha nom Seltubèria, qui ara és
Navarra.

E puy anaren per les altres partides he províncies si agren nom ells entre los
quals prínceps⁸ n'i ach un qui ach nom Sironaleg⁹, e puy altres qui duraren
80 tro a Èrcules. Dins lo qual temps fo ffeta la diversitat de les llengües, entrò a
Cederon, en lo qual temps nasch Èrcules, e açò fo après diluvi en l'any
CLXXVI. E après del diluvi MCCLXXIII anys los ffills de Jaffet, so és Setúbales
e son liyatge, posseïren Spanya pacificablement.

[III]

Com los grechs posseïren e conquerien Spanya

Passat aquest temps, lo damunt dit Èrcules (un noble hom de Grècia qui ffo
85 ffill d'en Jovis e de na * Almèna, concubina sua, qui fo hom molt gran * de
persona, e fo hom molt forts axí que no ho poria hom creure, tant era forts e
règeu) va ajustar grans companyes* [70r] de hòmens jóvens e fortz e van
pendre e deguastar tota Àzia e Àfrica e puy, ab gran navili, passaren en
Spanya, ço és en la fi de Spanya.

90 E aquí fféu star lo seu stol e, pensant-sse que aquí ffos la fi del món, féu fer
torres moltes e fortz, les quals encara vuy hi són e són apellades Guades de

⁶ Per a aquest paràgraf, cf. l'apartat sobre el capítol II del testimoni A, al capítol 4 de l'estudi.

⁷ No hi apareix que amb el nom del riu es digueren Celtibers. A: "...ab ipso fluvio corrupto vocabulo, Celtiberes se vocaverunt". No sembla pròpiament un salt de còpia per homoioteleuton sinó més aviat un oblit. El nom de la terra "Seltuberia" en lloc de Celtibèria fa pensar que potser en els antecedents ja hi faltava aquest punt i el copista mirà de pal·liar-lo així.

⁸ Hi falta un fragment i això fa que no es correspongui el sentit. No sembla un salt de còpia; potser partia d'un text corromput. A: "...in terris suis cognaciones et nomina vocaverunt et in diversis provinciis diversos principes habuerunt...", que conté una citació bíblica que prové de la *HrH*. El sentit ha de ser que anaren per altres zones i els posaren nom i tingueren a cadascuna els seus prínceps, entre els quals... De tot plegat només queda a B el mot "nom" i poca cosa més. La corrupció ja es devia trobar en els antecedents perquè els altres testimonis presenten una redacció alternativa evasiva del problema.

⁹ Per Gerion. Aquesta forma podria contenir vestigis d'un "Gerion alegiren", per exemple?

Èrcules o stret de Jubaltar.

E era lavors príncep en Spaya un noble hom lo qual havia nom Guirion, qui havia tot lo món de bestiar. E possehia III regnes, los quals encara vuy són
 95 apellatz lo primer Gàllia, lo segon Lusitània, lo terç Hebèticha. E contra aquest príncep se combaté Èrcules e ach batalla molt cruhel en la qual fo vençut Guirion e perdé los regnes e tot lo moble¹⁰ de Gàllia. Poblà-hi aquells qui eren venguts ab ell de Lícia e apellà lo dit regne Guallicia. Per lo nom dels Guallis fo apellat axí meteix Guallicia.

100 E puy anà avant e ach altres batalles e anà vers lo regne de Lucitània, qui és prop lo flum de Atria. E per la victòria que ach aguda féu fer grans jochs e grans aludes e apellà aquell regne Lucitània.¹¹

E puy anà avant al regne de Ebèticha, qui es regue de un flum qui ha nom Beti, e poblà la ciutat de Ipsalim, so es Xibília. E:n aquella poblà algunes gents qui
 105 eren vengutz ab ell de Sístia e per ço ach nom aquella ciutat Ipsalis.

E puy Èrcules anà avant e deguastà la província de Cartagènia, e un príncep lo qual havia nom Sàcum, qui regnava en Serpentina e en Seltibèria, venssé e aquell encalssà. E en les rails de Mont Caylio edificà una ciutat la qual poblà de unes gentz qui eren vengudes ab ell de Tiris e de Ausona, e mès nom a la ciutat
 110 Taraçona.

E puy anà més avant a les muntayes de Seltiberia e, constret de moltes batalles, dix: *O, quam urgens bellum!* E mès nom a la terra Urgellum, *quam urgens bellum* e ara a nom Urgell, e edificà-hi un loch al qual mès nom Balaguer.

115 E puy anà avant e a unes gents qui havia nom Aconitis, les quals eren ab ell, lliurà-los* una província e edificà-y un lloch a qui mès nom Vich.

E puy sdevench-se que VIII naus ho barques que amenaven ab si, que la IXena <...>¹² al ribatge de la mar, en la qual barcha vench Èrcules. E per ço

¹⁰ Les seves possessions. El *DCVB* (7, 473) recull “moble” amb el sentit de ‘bestiar’, ‘conjunt d’animals de pastura’, que va molt bé al nostre cas. No consigna, però, aparicions antigües del mot.

¹¹ El nom del riu hauria de ser Ana (el Guadiana) A: “Aniam”. Sobre el mot “aludes”, sembla que és una deformació de la forma llatina que designa els jocs instituïts per Hèrcules en aquest lloc.

¹² Hi ha una llacuna. No parla de què va passar amb les altres vuit barques ni diu que arribaren a les costes de Celtibèria.

edifichà aquí una ciutat a la qual mès nom Barchanona, e ara ha nom Barxinona
120 ho Barchinona.

E axí com ach conquesta tota Spanya e mesa sots sa senyoria*, ell los jequí per
rey un noble hom lo qual s'era nodrit ab ell ensemps en sa joventut, qui havia*
nom Espèria [70v] e per aquesta rahó mès nom a la terra Spanya. E Èrcules
125 pujà en les naus e anà-sse'n en Hitàlia. E axí Spanya fou en la senyoria dels
grechs tro al temps dels còsols de Roma, e tro al temps de Cipio Affrichà,
so és tro a MC anys.

E, com vench que Èrcules ach destroida Ytàlia e aquella agués subjuguada a la
sua servitut, passà-sse'n ab * son stol en Grècia. E a la perfi vench-li gran dolor
en sa persona, tan gran que per sobre de dolor se mès en un forn cremant. E
130 aquell qui moltes gentz havie mortes, ell mateix se ocís. E la rahó, emperò, de
la sua mort foren fembres qui-l metzinaren e a no-res lo aportaren.

Del temps, emperò, que Èrcules regnà e ach edificades les ciutatz dessús dites,
ço és Xibília, Tarassona e Balaguer, Vich e Barchinona, tro al temps de ara, del
any MCCLXXVII, són passats IIMCCCLXXX anys. E açò fo ans que Roma fos
135 edificada per CCCLX anys, la qual ciutat de Roma fo edificada ans del
aveniment de Jhesuchrist DCCLII anys.

[IV]

Com los romans conquien Spanya e n giren los grechs

E axí del temps del edificament de Roma DXL anys passats, com uns nobles
hòmens* de Roma qui havien nom Cipions vinguessen a pendre e a subjugar
Spanya a la senyoria de Roma e a treu-la*¹³ de la senyoria dels grechs, e
140 vinguessen ab molts hòmens a peu hi a cavall, los damuntz ditz Cipions
fforen mortz e vençutz per los hòmens de Spanya.

E puys vench un altre baró, qui era fill de Cipio lo major e era hom jove de
XXIII anys, e volch venjar la mort de son pare e de son avonclo, e ab grans
companyons vench contra Spanya. Aquest havia nom Cipio Affricanus, e
145 ach-hi moltes batalles e a veguades vensia e a veguades era vençut; emperò a la
ffi ell venssé e subjuguà Spanya a la senyoria de Roma. E tornà-sse'n a Roma ab

victòria e, per açò com ach conquesta Spanya, fferen-lo cònsol de Roma.

Emperò les gentz de Spanya, qui no sabien star en pau, van-sse rebel·lar
 150 contra aquells de Roma, e lo dit Cipio Affrichà tornà altra veguada encontra
 aquells de Spanya. E, per rahó de la rebel·lació que havien ffeyta, va'ls totz
 quaix destruir ab greus mortz, e quant que la destrucció de Èrcules no los
 semblà res vers so que aquells* de Roma faheren.

E per aytal manera la senyoria dels grechs fo ffora de Spanya e los romans
 senyorejaren Spanya molt fortment. E fo Spanya sots la senyoria de Roma
 155 DCX [71r] anys e quaix entrò al temps que corria era CCCCLIII, anys del
 aveniment de Jhesuchrist CCCCLV.

Emperò sdevench-sse que mentre los romans tenien lo principat de Spanya,
 havia en Roma II emperadors, ço és en Maximia e en Dioclemia, qui
 comenssaren a regnar en l'any de Jhesuchrist CCCLXXXVI e regnaren XX
 160 anys. E lavors fo Spanya consegrada per la sanch de molts màrtirs, car mentre
 aquells emperadors regnaren, en lo XIII any de llur imperi, mogren gran
 persecusió contra los christians e trameteren un hom de llur cort qui havia
 nom Dassià, fort cruhel hom, que governàs Spanya. E com lo dit Dassià ffo en
 Barchinona ell atrobà aquí santa Eulàlia, qui ab son pare e ssa mare s'eren
 165 convertitz a la fe de Jhesuchrist per la predicació de sent Chugat e de sent
 Ffeliu de Gerona. E, com no pogué la dita verge* santa Eulàlia mudar de son
 prepòsit, aquella féu fortment turmentar e com fos posada en lo turment de
 la creu, tramès l'esperit a Déu; e del seu martiri féu testimoni lo benuyrat sent
 Feliu.

170 Aprés d'açò lo dit Dacià intrà en Araguó e lexà III còsols en Barchinona, los
 quals havien nom la un Gualleri e l'altre Maximia, lo terç Rufi. E aquells van
 pendre sent Cugat e ab molts turmentz volien-li fer reneguar lo nom de
 Jhesuchrist mas, per la volentat de Déu, los II còsols, so és a ssaber en
 Gualleri e en Maximia, foren conssumats e morts ab llurs ydoles. Mas en Rufi
 175 féu pendre despuys sent Cugat e deguollar fora la ciutat de Barchinona en un
 loch lo qual havia nom Octovia. E en aquell a ara un monestir de monges

¹³ El manuscrit diu clarament "terra".

negres fort noble e rich a honor del benuyrat màrtir sent Cuguat. E del temps de la sua pasió enssà són atrobats aytals versos: *A Christo nato bis quatuor atque trecentis fluxerunt anni Cucuphas palma coronatur* *

180 E dien* aquests dos versos que après l'aveniment de Jhesuchrist CCCVIII anys pres martiri sent Cuguat. E axí havia, com aquest libre se scrivi, que ell havia pres martiri MXXIX anys.

E puy après poch de temps sent Feliu fo marturiat a Gerona per lo dit Rufi e, axí com Barchinona és honrada per santa Eulàlia e per sent Cuguat, axí Gerona
185 és honrada per lo benuyrat sent Feliu.

E puy a avant en Dassià, perseguent los christians, féu deguollar e marturiar sens [71v] nombre de christians de Seraguossa, per ço ha nom encara vuy lo loch hon prengueren martiri aquestz tantz christians <...>.¹⁴ E encara hi pres paciò lo benuyrat sent Valeri, bisbe. E puy lo dit Dasià féu ociure ab moltz
190 turments sent Viçens a València. E puy en un lloch a qui dien Complicum féu ociure los benuyratz sent Just e sent Pastor, qui foren degollats. Puy en lo loch de Hemèrita<...>¹⁵ E puy a Còrdoa féu ociure santa Iscla e sent Victorià. E puy a Sibília, santa Justa e santa Rufina prengueren martiri. Per la qual rahó la honrada terra de Spanya, qui tants màrtirs a avocats en la cort celestial, molt
195 deu haver speranssa que ells nos sien ajudadors e defenedors e que ab ells nos alegrem en la perpètua glòria. Amén.

[V]

Com Taragona fo hedificada per Scipio Aficà

E lo damunt dit Cipio Africhà, com ach aguda victòria de les gentz de Spanya, edificà la ciutat de Teragona per ço com per moltes batalles havia aguda la terra, e mès nom a la terra *Terra aguonum* e a la ciutat Terraguona. E d'aquest
200 temps tro en aquest qui corre, MCCLXVIII, ha passats MCCCCLXX anys.

E après açò CXL anys, uns hòmens*, Trelemon e Brutus, dos cònssols de Roma qui regien Spanya, edificaren la ciutat de Tholedo, qui és una de les

¹⁴ Hi falta el nom. La frase està construïda per dir-lo, però l'escriptura és seguida en el manuscrit, sense espais buits.

¹⁵ Ha saltat els esments a sta. Eulàlia de Mèrida i sta. Leocàdia de Toledo que surten a A.

millors de Spanya. Seragossa fo edificada per Cèsar Augustus, emperador de Roma, e de aquell pres nom.

205 Adonchs, tingueren e poceïren Spanya los romans ab plena¹⁶ senyoria ans del aveniment de Jhesuchrist <...>¹⁷ CCCCXV anys, entrò que ells [gots]* esvàiren Spanya e aquella trageren de la senyoria de Roma.

E devets saber que ans* del aveniment de Jhesuchrist lo cap de Spanya era Terraguona, la qual Cipio havia edificada e havia destruïda Cartagènia, qui ara ha
210 nom Tunis¹⁸. E après del aveniment de Jhesuchrist fo cap de Spanya Seraguossa, e açò ffo en lo temps dels romans. En temps, emperò, dels guots, fo cap de Spanya Tholedo.

E axí, d'aquí avant, vejam qui foren los guots e d'on ach iximent llur generació.

[VI]

Del naximent e linatge dels guots

Devets saber que ells agueren llur eximent e llur linatge del major fill de Jafet¹⁹,
215 e isqueren de una illa qui és en mar envers la tremuntana, qui havia nom Escòssia*. Aquests no pogren sofrir que estiguessen en aquella illa, e defeneren llur regne e les altes muntanyes de Scòssia. E per lo nom de la terra foren apellats Cite et Guote. E un poeta* apellats [72r] Guorion, en lahor d'ells, per ço com més amaven morir que ésser vençuts en batalles, ffeu aytal vers:
220 *Mortem contempnunt laudato* vulnere Gete, id est Gotti* (e vol dir aquest vers que aquestes gents guots menyspresaven la mort la qual venia per honrada nafra). E got vol aytant dir com fortaleza.

Car per sobreproesa e fortaleza una gran província apellada Síssiam preseren*, e un rey de Egipte qui havia nom Velaci venceren e tota la terra
225 d'Àsia subjuguaren e la terra d'aquells qui són apellats Amosonis (ara los diu

¹⁶ Al manuscrit “plana”. Esmenem seguint A, “plena dominacione”.

¹⁷ Hi ha un salt de còpia. A, “... ante adventum Christi fere CC annis; post adventum Christi CCCC et decem...”

¹⁸ Estranya coordinació de la segona frase amb la de relatiu, compartint-hi el subjecte en lloc del complement directe, l'element pronominalitzat, com semblaria més lògic. A la formula igual. C suprimeix l'esment a la conquesta de Cartago.

¹⁹ Mala lectura per “Magog, fill de Jafet”

²⁰ El manuscrit diu “concepunt”, que ha de ser un error per “contempnunt” (HrH, A), i diu també “laudatam”, forma que corregim a “laudato” seguint A i la

hom Tartres), qui són sens nombre hòmens ha cavall. E axí meteix subjuguaren Síria e Ermínia e Sisília²¹ e Guallicia.

E Golocefus, rey dels guots, vençé los grechs e ocís Chassandoy e perseguí Olinxes e en la batalla de Troya, Siri, rey de gran fama, per Natamerit, rey dels
 230 guotz, fo mort²². Idepciis rey e son fill Xersses per en Tiro²³, rey dels guots, fforen vençuts en batalla. Aquests gots Alexandre no volch contendre, e Spèria rey n'ach pahor, e Cezsar los preguà²⁴. Tàrsia * subjuguaren²⁵ e axí matex Itàlia deguastaren, e Roma preseren, e Verona edificaren. E per ço ach nom Verona, *quasi Veramen Roma*, qui vol dir destruïment de Roma²⁶.
 235 Encara Spanya guoayaren e Tholedo faeren cap de llur imperi.

Car, com agren serchades totes les parts del món, Spanya axí com ha paradís terrenal triaren per ço com la major partida se regua per flums e per fonts. E la dita terra de Spanya era molt fèrtil de fruyts e molt delitable de peixs e d'arbres, e molt spessa de cassats, e molt* guolosa de bestiar, e molt ergullosa
 240 de cavalls e profitosa de muls e de mules, e privalejada de ciutats e richa de matalls, curosa de vins, covinent de pa, e ha-hi molta seda e moltes péres precioses, e molt abundant de mel e alegre per molt oli, e ha-y molt safrà, ço és en Catalunya,* e alta molt d'enginy, e les gents qui són molt bones en batalles. E és molt habundant en totes coses, sí que no és nul·la terra qui
 245 abundant li sia ni semblant en fertilitat, ne nul·la terra no és pus honrada de belles forces. E poques províncies són pus grans que Spanya, e és pus francha que les altres del món. E les gents de* Spanya són les pus leials del món.

La damunt dita terra de Spanya [72v] los honrats guots, jequides totes les altres partides del món, aquella damunt totes elegiren per mellor, com aytals

mateix traducció de B. La mateixa mà del segle XVII que escriu notes de lectura al marge, tornà a llegir malament i esmenà el primer mot a "concipiunt".

²¹ Per "Ciliciam" (*HrH*).

²² Ha convertit la reina Tamari en el rei Natamerit, integrant-hi l'article personal. A més, afegint una "e" situa Siri i Natamerit a la batalla de Troia, referència que anava adreçada als personatges anteriors (cal dir, però, que la redacció d'A afavoreix la confusió).

²³ Contràriament al que fa en el cas anterior, aquí separa la primera part del nom "Antyrus" ("Antigo" a A; "Anthirus" a C) i la converteix en l'article personal.

²⁴ A diu "exoruit", forma que ha confós com de "exoro" (pregar). La *HrH* diu "exorruit" (tenir pànic, estremir-se). L'error ja devia ser a l'antecedent "b".

²⁵ Eliminem la "e" de "Tarsia E subjuguaren" seguint tots els altres testimonis i la *HrH*.

²⁶ El mot "veramen" podria ser una mala lectura de "ve Romam" (*HrH*, A). La traducció per "destruïment" podria venir d'haver llegit "vexamen", de "vexare", que sí que pot tenir un significat semblant a 'destrucció'.

250 perssones tan nobles tan nobla terra havien mester, per ço [com]* ells²⁷
 naturalment eren de gran statura* e de gran coratge e no tan solament eren
 molt sprovats en fet d'armes, ans en tota speriència*²⁸ de tot feyt d'armes
 eren los millors del món, e eren molt soptils de enginy e de saviesa molt
 loables, e eren molt sperts e forts, e de blancha color. Aquests, segons lo dit
 255 del filosof²⁹, eren instruïts en totes les liberals arts, e ncarà en filosofia, e
 en theòricha e en pràtica de scièssia natural.

[VII]

Com los guots reberen la lig de Jhesuchrist

Encara après algun temps, era CCCLXXXIX³⁰, Gila bisbe, ensenyà la lig de
 Jhesuchrist als guotz e les scriptures del novell e del vell Testament, e d'aquell
 bisbe reeberen bapisme.

260 Encara devets saber que³¹, com los guots aguessen guastada Itàlia,
 comenssaren a guarejar contre Roma e ab gran host e ab gran stol
 comenssaren de assetjar la dita ciutat e aquella prengueren. E la ciutat qui
 tostemps havia aguda victòria fo vençuda e presa, e subjugà-la a si lo rey dels
 guots, qui havia nom Alerich. Emperò lo dit rey e les sues gents foren de tan
 265 gran pietat que tots aquells qui-s reculliren en les esgleyes e anomenaven lo
 nom de Jhesuchrist reeberen a mercè, que no-ls ffaeren punt de mal.

Fo presa, donchs, la ciutat de Roma per Alerich, rey dels guots; del any que la
 dita ciutat era stada edificada havia per nombre MCCLXIII anys, e corien
 lavors en l'any de la incarnació de Jhesuchrist CCCCXII.

270 E encara los dits guots prengueren una dona qui era germana del emperador

²⁷ Afegim "com" seguint A.

²⁸ El manuscrit diu "sperança". Corregim seguint A, "experiència", que n'és el sentit lògic.

²⁹ A diu que foren instruïts per un filòsof concret, que no cita, però que sí que recull la *HrH* (I, 15) "Dicineus". No corregim perquè la interpretació és possible i, fins i tot, esborra la falta de referent.

³⁰ Al manuscrit, "Encara apres algun temps, ço era CCCLXXXIX", per "sub era". Podria ser una mala lectura de "sots era" però, en no tenir-ne la seguretat, simplement ometem "ço".

³¹ A i C escriuen "sicut dictum est" i "segons dit és", respectivament, en referència a l'esment que han fet de la destrucció d'Itàlia i la presa de Roma. Aquest "devets saber" deu ser una mala lectura de "sicut dictum est" per "sciendum est".

de Roma, lo qual havia nom Theodoci³², ab molt gran tresaur e encara agren moltes riqueses dels romans. En lo terç dia, enderrocaren la dita ciutat e y meteren foch, e ab molta roba anaren-se'n.

275 E après poch dies, lo rey Alerich dels guots morí a son llit, e com l'agren soterrat, elegiren per rey un seu cosí qui havia nom Alcolffus, e açò fo en l'any de CCCCXLIX, e aquest rey regnà VI anys. Dins aquest temps ell tornà a Roma per ço que tot ço que romàs hi era, consumàs. E axí ho féu, que anch lo emperador Honori no li poch contrestar. Emperò lo dit rey [73r] Scolfus pres per muller aquella dona Plàcida, qui era germana del emperador, per ço
280 com era molt bella e molt honrada.

E per amor d'ella jequí a Roma que-l emperador Honori regnàs, mas tots los seus béns fforen cremats. E lo dit rey Scolffus anà-sse'n contra França. E comfformat lo seu regne dellà de les muntanyes de Lombardia, encara dellà lo riu del Royne, ell ho_ que los sarraïns feyen gran mal a les gents de Spanya, e
285 ach gran dolor en son cor que tan nobla terra com Spanya fos enssutzada per los sarraïns. E volent ajudar per la necessitat d'aquells de Spanya, vench a Barchinona e aquí un chavaler seu ocís-lo, hon aquell qui era molt ffamiliar morí entre sos familiars.

E com ell fo mort, elegiren altre rey qui havia nom Sagericus, qui regnà un any solament. E, aquest mort, succehí altre e regnà³³ qui havia nom Vàlia, <...>³⁴ e
290 regnà XXXIII anys sots lo canelar de CCCCLXX.

[VIII]

Com los guots conquieren Spanya

Hon com los dits guots, esguardades les altres partides del món e vesent Spanya molt delitabla e pus alta que les altres terres, axí com damunt havem dit, ells faeren [Toledo]* cap d'aquella de llur imperi en la dita terra de Spanya e
295 gitaren-ne la senyoria dels romans. E no tan solament senyorejaren Spanya

³² Hauria de dir filla de Teodosi i germana d'Arcadi i Honori. Sembla difícil que sigui un salt de còpia a la vista del text d'A.

³³ Al manuscrit, "o". De fet, tota la frase és molt estranya a causa del salt de còpia contigu.

³⁴ Hi ha un salt de còpia. Valia regnà tres anys. Teodoric el va succeir i és aquest qui regnà 33 anys.

ans, axí matex, agren senyoria sobre Gascuya e al comtat de Tholosa, e aquell de Narbona, e ncarà vuy en dia diu hom aquella terra gotza³⁵ per ço com los guots la habitaren. E encara tota³⁶ la terra qui és dessà el Roze posseïren plenament*.

300 E açò durà CCCVIII anys* poch més ho menys, e dintre aquest* temps era acostumat que l'emperador dels guots se corona a Tholedo e ha Tholosa ho a* Narbona, per ço com aquestes III ciutats eren millors cascuna en llur província.

305 Encara més que los ditz guotz faeren la lig guòtica³⁷, que encara vuy se al·legua en Spanya e per aquelles moltes veguades é-s jutjat.

E axí posseïren los guotz les dites terres ab plen poder e benaventurat e ab gran pau, sots diversos prínceps e senyories, tot lo damunt dit ffet, entrò al temps que lo comte Julià ab gran traïció liurà Spanya als sarraïns. Car ans de la falça traïció del [73v] comte Julià jamés no havia avutz sarraïns ne dessà mar.

310 Per la qual rahó devetz veure breument per què lo comte Julià fféu aquella traïció ni los fills del rey Uritza, qui eren de noble linatge, qui en aquella traïció consentiren, per qual rahó ho faeren que tan cruelment se llevaren contre llurs frares christians e contra la terra de Spanya. E devetz saber que dues fforen les principals rahons per què ells fferen aquella traïció.

315 E la primera rahó fo aytal. Esdevench-sse que per llurs peccats regnà en Spanya un rey lo qual havia nom Uritza, qui era hom molt cruhel e peccador, e açò ffo era DCCXL [i regnà]* VIII anys³⁸. E com ell fos molt peccador, specialment de peccat de carnalitat, ell ach ensemps moltes mullers, contra la lig de Déu, e moltes concubines, axí que era molt ensutzat de peccat de
320 luxuria e donava eximpli de si matex a sos sotsmesos que ffaessen semblant cosa. En tant que féu stabliment que no tan solament los llechs mas aquells clergues pusquessen haver moltes mullers e moltes concubines. Encara volent anedir mal a mals, honrà tant los juheus e ls donà tants privalegis que

³⁵ Molt probablement mala lectura per "Gòcia" (cf. estudi de B al capítol 4, en l'apartat sobre la llengua)

³⁶ Al manuscrit, "contra". Corregim per "tota" seguint A, "omnem regionem" i C, "tota la regió".

³⁷ Al manuscrit, "guotua". La terminació tan inusual d'aquest adjectiu fa suposar una mala lectura per "guotica".

³⁸ Error en copiar. El copista va ajuntar les dues xifres i escriví "DCCXLVIII anys".

més los amava que los clergues*, e tolia los privilegis a la esgleya e donava-los
 325 als juheus.

E què més ne diria que, segons que comta la istòria, no ach pecat al món que
 en ell no fos.

E lo demunt dit rey Uritza, com agués pahor que per los seus peccats no ffos
 gitat del seu regna, per ço com les gents amaven* un rich hom de la terra qui
 330 era ffort bon hom e bon crestià e ben nodrit qui havia nom Theofredus, lo
 qual era duch de Còrdua, va comenssar de persseguir lo dit duch de Còrdua e
 a la perffi pres-lo per la guola e trashed-li los ulls. Encara més perseguí un altre
 rich hom de sa terra qui era bon hom d'armes e bon crestià, lo qual despuys
 dezlliurà una partida de Spanya de poder de sarrahins, qui avia nom Palagi*³⁹,
 335 lo qual volia exorbar assí matex com havia lo duch de Còrdua, mas ell fugí a la
 hira del rey e ss'amaguà en Cantàbria*, qui ara és dita Navarra.

Emperò en Rodrigo,<...> qui era rey de Spanya, tantost va exellar los ffills del
 rey Uritza⁴⁰. E ells passaren la mar e anaren-se'n al comte Tirigitanum.

La segona rahó sí ffou que lo comte Julià, qui era cosí germà del rey Uritza e de
 340 sos ffills, com ell ffos molt gran en la* cort del rey en Rodrigo, lo dit rey lo*
 tramès per rahó de misatgeria en la terra [74r] d'Àfricha qui ara a nom
 Barberia. E lo dit comte Julià* havia lo sseu comtat en la terra que ara ha lo rey
 de Granada, e tenia molts portz de mar e moltes fforces. E mentre que'l dit
 comte ffou en la misatgeria lo rey en Rodrigo jach per força ab la muller del
 345 comte Julià. Altres dien que ab ssa filla, mas més deu hom creure de ssa
 muller, com no sia semblant dolor ha hòmens qui senten com la* muller fa
 mal sos afers⁴¹.

E com lo dit comte tornàs de la misatgeria, ell atrobà ço que lo rey havia feyt,
 com per força avia jagut carnalment ab sa muller, e açò li dix sa muller matexa.

³⁹ El manuscrit diu "Peralagi", començant el mot amb una abreviatura de "per". Corregim perquè no torna a sortir el nom amb aquesta forma.

⁴⁰ Hi ha una omissió força gran (cf. A, capítol VII), on explica que Rodrigo es revoltà contra Vitiza, en venjança l'eixorbà, i Vitiza morí. Però com que els seus fills no eren estimats per causa de les abominacions del pare, elegiren com a rei Rodrigo, que (aquí és on reprèn el fil) exilià els fills de Vitiza. De tota manera, la presència de l'aclariment "qui era rey de Spanya" fa pensar que l'omissió podria haver estat ja a l'antecedent i el copista intentés pal·liar-la així.

⁴¹ L'expressió es refereix a la infidelitat. La trobem exacta en un procés judicial per adulteri de 1374: "...e aquest teste, dubtan-se que la dita Eulàlia no faés mal sos afers ab lo dit F., ..." (MIRET, 1905, I, 68).

350 E com ell ne ffos molt dolent, anch no féu res apares, com ell fos molt savi e molt cautalós quant al món. En altra manera, ell féu relació de la sua misatgeria, e tantost partí's del rey e anà-sse'n a Algezira del Ffadre, qui lavors havia nom la Illa Vert e aquí ell mès sa muller e tot ço del seu, per ço com és prop de Çepta, e d'aquí ell tractà la traÿció ab los sarraÿns, axí com hoyrets⁴².

[IX]

Com los moros conqueriren Spanya

355 Los sarraïns, emperò, no-s fiaren bé en lo comte Julià ne en les sues paraules per ço com tostemp era stat llur enemich tro a llavors e-ls havia feytz moltz de mals. E van-lo asatjar una veguada e altra per veser si era veritat ço que dit los havia, que ell los lliuraria Spanya. E lo primer mal que ell féu* fou d'Algezire de Spanya, car d'aquí trasch molt gran presa, e d'altres lochs riba mar que
360 despoblà, de la qual cosa los sarraÿns agren molt gran guoig.

E conegren manifestament que ço que lo comte Julià los havia dit que no ho deya fentament, ans s'i prenia ab cor de attendre contra los crestians, e van-li lliurar grans companyes de hòmens a cavall e a peu, sarraïns, ab los quals lo dit comte intrà en Spanya e vengren tro al munt qui vuy és apellat Gelbetrasch. E
365 ajustaren-sse a ell alscons cosins del dit comte e altres qui a la dita traÿció foren consents, ço és a ssaber, Gilabert e Aban, qui foren fills del rey Uritza, dels quals damunt havem feta menció, e moltz d'altres crestians, entre los quals fo l'arcabisbe de Xibília, qui era stat germà del rey Uritza* e aquest consentí a la dita traÿció. E ffo aytal [74v] covinenssa* que com los sarraïns aguessen
370 conquesta Spanya, que la liurassen al comte Julià e que la tengués per lo rey dels sarraïns, la qual covinenssa los sarraÿns no servaren, segons davall hoyretz.

Hon, com lo rey en Rodrigo ho_ aquestes coses e que-ls sarraïns eren statz en Spanya ab consentiment del comte Julià, tramès contra ells un seu cosí qui havia nom Otus ab gran ost, qui moltes veguades se combaté ab ells e a la
375 perfí morí en la batalla car la ost dels guotz fo tantost destruÿda per ço com avien stat lonch temps en pau e havien lextat l'ús de les armes e eren-sse donats a molt menjar e a molt beure; e axí l'ús de les armes fo-los strany, per

⁴² La interpretació no concorda amb A ni amb la *HrH* ni amb C, que expliquen

la qual rahó foren vençutz* per los sarraïns.

380 Hon, com la host dels sarraïns, la qual amenà lo comte Julià, agués destruïda la gran partida de Spanya, lo rey en Rodrigo ab les sues hostz los ixí al encontré axí que vench tro al riu del Vendellà, prop Xarès, e d'altra part fo la ost dels sarraïns en un lloch qui havia nom Tarit⁴³ e per VIII dies no feren àls sinó combatre, sí que de la* un dimenge al altre durà la batalla, axí que [de]* la ost dels sarraïns moriren més de XVIM persones.

385 Mas per ço com lo comte Julià e los crestians qui ab ell eren se combateren baronilment, a la derreria lo rey Rodrigo e la sua host foren vençutz*. Fogiren de fuyta qui no-ls profità res, car tots moriren, e los dos ffills del rey Uritza qui contra lo rey en Rodrigo* se fforen llevatz, fforen en aquella batalla e ells ocieren lo rey en Rodrigo*, per la qual raó perdé tota la terra.

[X]

Com fonch finida la glòria dels guots

390 Molt gran dolor, car ací és ffinida la glòria dels guotz. E aquells qui per moltes batalles molts regnes havien conquests, en una batalla per llurs peccats perderen tota llur glòria. E com la batalla molt cruhelment e molt mesquina fos acabada, e com envides fos romàs qui de cascuna de les parts a la dita batalla no fossen vengutz e quaix tots mortz, romàs la terra de Spanya vàcua e
395 buyda de pobles, plena de ssanch, mullada de plor, cridants per grans udolamentz, hosta de pelagrins, descomfortada de goig de sos amichs, per ço com los mortz de Èrcules se renovellaren. E la terra que sa enrere s'era assadollada per les spases dels romans, encara per aquelles dels guots, après lo metge, no ffo covinent com Spanya fo destruïda per los sarraïns⁴⁴. E per ço
400 car Spanya per moltes gents e en molt temps fo destruïda, mudà lo [75r] lenguatge de la sua gent.

Aprés d'açò la dita pastilència cresqué tant que en tota Spanya no romàs ciutat chatedral que no fos presa ho enderrocada per los sarraïns. Emperò, les

que anà a Ceuta. No sembla un salt de còpia.

⁴³ "Tarit" és el cabdill dels sarraïns, com diu més endavant.

⁴⁴ Utilitza "metge" amb el sentit de "remei" (cf. l'apartat sobre la llengua de B, al capítol 4).

ciutats que no podien pendre per força, ab falses covinenses e patis
 405 enguanaven. E açò consentia lo maleyt* archibisbe de Xibília, qui consellava als
 crestians que-s retessen sots alguna falssa covinenssa, car ell ffo consentent a la
 dita traÿció, segons que demunt avem dit. E sots aquestes covinenses los
 crestians retien les ciutats e los castells als sarraïns, e ells depuys no-ls tenien
 410 neguna covinenssa, ans de les ciutatz e castells los gitaven e stablien-ho de
 sarraïns o de juheus. Mas los crestians pobres lauradors qui y volien romanir
 per laurar les terres, aquells jequien viure sots tribut demest⁴⁵ los sarraïns.

No tan solament prengueren Spanya ans passaren los muntz Piraneus e
 prengueren tota Guascunya e tota la província de Narbona entrò al flum del
 Royne, acceptat* la ciutat de Tholosa que jamés no-s poch pendre ni haver
 415 com, mentre que aquell príncep dels sarraïns qui havia nom Zoma tenia la dita
 ciutat assetjada e la combatia ab molts* enginys, Eudo, qui era duch dels
 ffrancesos, vench ab gran companya en ajuda dels tholozans.

E, com cascuna de les parts se combatessen molt agrament, los ffrancezos
 vanceren Zoma e tota la host dels sarraïns, axí que quaix tots moriren. Per aytal
 420 manera la ciutat de Tholozza ffo desliurada.

E tengren emperò los sarraïns la terra de Spanya sens tot contrast III anys.
 Aprés III anys Nostro Senyor, qui vol mesclar misericòrdia ab justícia e ab la
 sua hira, ell qui fer [e]* sana e nafra e puys metge⁴⁶, volch conservar aquell
 noble baró Palegi qui, com fos persseguit en aquell temps per lo rey Uritza
 425 qui-l volia exorbar, se amaguà en Catàmbria. E com agués hoÿt dir que la ost
 dels crestians era stada vençuda e que los sarraïns poceïen los delitz e les
 riqueses de Spanya, ach gran dolor en son cor part tota mesura e amà més
 honradament morir en batalla que veser tantz de mals dels crestians e de la
 sgleya dels santz. E vench-se'n en la terra de les Stúries per ço que aquí pogués
 430 conservar alguna sentilla a la fe crestiana.

Los sarraïns, emperò, tota Spanya agren conquesta e, axí com demunt és dit, la
 tengren en llur senyoria [75v] e en pau ben III anys, e la fortaleza dels guots fou
 tota atridada e foragitada e tots los guotz muntayeses de les Istúries, de Bichia e

⁴⁵ El sentit és “enmig” (cf. l'apartat sobre la llengua de B, al capítol 4).

⁴⁶ “Metge”, ‘guareix’, del verb “metjar” (cf. l'apartat sobre la llengua del testimoni B, al capítol 4).

de Alletia⁴⁷ e de Araguó e de Guascunya⁴⁸, acceptats los pobres crestians qui
 435 eren romasos lauradors los quals sots traüt avien* jequits viure axí com demunt
 avem dit.

Lo dessús dit Palegi contra los sarraïns públicament començà de rebel·lar e
 anà entorn de les Histúries e trobà molts crestians amaguats, los quals per
 sperit de ffortalesa en Nostro Senyor confortà, dient-los que a veguades
 440 Nostro Senyor castigua fortment aquells que ell ama e a la perfi que los havia
 mercè; per la qual rahó aquells despertà axí com hòmens qui leven de dormir.
 E de totes les partz de les Estúries vengren los crestians qui amaguats eren a
 ell, axí com a misatge de Déu, e aquell Palegi en llur príncep alegiren. E tantost
 ell comensà a ffer guerra per los mals passos e ocieren los sarraïns e, axí com
 445 hom qui va entorn, atrobà la victòria dels sarraïns.

E com Tarit, príncep dels sarraïns, açò ho_, tramès contra Palegi un duch seu
 ab gran host. Hon, com Palegi açò ho_, va's recullir en una splugua que per
 artifici de Déu era feyta en una muntaya, la qual no-s podia combatre, e aquí ell
 se mès ab mil crestians. Los altres comanà a la misericòrdia de Déu e dix-los
 450 que-s metessen per les muntanyes e que sperassen los affers e a qual ffi
 vendrien. E ell, emperò, ab los mil crestians preguava Nostre Senyor que li
 ajudàs. E, com lo dit Palegi fos moltes veguades aconssellat per lo dit
 arcabisbe de Xibília que fes pau ab los sarraïns e que-s retés a bona mercè e
 anch no u volch ffer, axí lo duch* dels sarraïns féu manament als seus arqués
 455 sagitaris e en aquells⁴⁹ qui tiraven ab fones que fortment combatessen la porta
 de la splugua hon eren los crestians. E Nostro Senyor, qui-s volch combatre
 per los seus sants, féu aquelles lanses e aquells darts e les sagetes que los
 sarraïns treyen⁵⁰ a la porta de la splugua que totes tornaven sobre los moros,

⁴⁷ Males lectures de Biscaia i Àlaba.

⁴⁸ Aquesta frase no té verb. Possiblement es tracta d'una llacuna perquè a A i al grup C-D-G hi diu que la potència goda havia estat destruïda i no quedava res dels gots, només els pobres que resistien a les muntanyes. Aquesta idea és la que hi manca perquè la frase faci sentit. La solució de començar-la dient: "E tots los guotz..." fa pensar que la llacuna ja era a "b" i que B intentà pal·liar-la d'aquesta manera. Més forçada és la possibilitat que tot el període hagi de ser regit per "tengren en llur senyoria".

⁴⁹ Aparició d'una -n epentètica davant la preposició del complement indirecte. N'hi ha una altra aparició més endavant, al capítol XI(2). L'estudi lingüístic de la *Crònica* de Jaume I recull algunes frases amb la preposició "en" introduint el complement indirecte (BRUGUERA, 1991, 109). En els nostres casos, però, sembla més aviat una -n emergida del contacte amb "aquells" (cf. SOBERANAS, 1968, 177; 187).

⁵⁰ "Treure" amb el sentit de "tirar".

axí que per aquesta manera moriren més de XM sarraïns⁵¹, e tantost com
460 veeren açò los sarraïns van fugir.

E com Palegi viu açò hi aquest tan gran miracle, va ixir de la splugua ab los mil
crestians e encalssaren los sarraïns en tal manera que·ls hocieren quaix tots, e
tots los altres qui·n scaparen tots moriren a mala mort. E com lo príncep dels
465 sarraïns viu açò, ach gran dolor de la mort de la sua gent e [76r] pensà's que lo
comte Julià e lo fill del rey Uritza consentissen en aquesta traïció d'ells e va'ls
fer pendre per la guola e féu-los tolre lo cap a tots; e caygueren en la sitga que
avien* feyta.

E los guots, qui solien ffugir⁵², van-sse'n venir en aquest baró Palegi e ab ells
ach e conquès la terra de les Stúries; <...>⁵³ al primer combatiment preseren
470 e y meseren lo senyal de la creu.

En aquell temps un baró qui havia nom Alfonsso, molt chatòlich crestià, ffill
d'en Pere de Cantàbria, duch, va passar a la terra de les Stúries per tal que ab
Palegi ensemps faés guerra contra los sarraïns, al qual Palegi donà una filla sua
per muller, qui havia nom Ermissenda. E Palegi, après* moltes batalles, morí
475 benignament en Nostro Senyor en lo XVII any de son regne.

E com Palegi ffo passat d'aquest segle, regnà son fill, qui havia nom Sefillia, per
ell, en lo temps que hom comtava era DCCXXXVII, e regnà II anys e morí
sens infants.

E après d'aquest regnà son gendre de Palegi, ço és Alfonsso, XVIII anys.
480 Aquest fo just e chatòlich. Ab los sarraïns ach moltes batalles e molts castells e
viles los tolch, los quals tornaren als crestians, e moltes ciutats axí matex, axí
que tota la terra* de les Stúries e de Guallicia desliurà de poder de sarraïns. E
en les ciutats que havia conquestes, bisbes stablí per ço que los crestians qui
romasos eren fossen confermats en la fe chatòlich. Aquest rey Alfonço ach
485 de sa muller Ermissenda dos fills, so és Fluxilla e Vimanum, e morí a son lit
bonament.

E après la mort d'ell regnà Fluxilla XIII anys, e aquest poblà Oventum e féu-hi

⁵¹ Tots els altres testimonis diuen vint mil; hi falta una X.

⁵² Sentit estrany. Es podria pensar en una mala lectura del copista, de "pogren" o, més fàcilment, de "podien".

⁵³ La *HrH* i tots els altres testimonis parlen aquí de la conquesta de la ciutat de Lleó.

esgleya chatedral. Aquest entès que per la mala costuma que·l rey Uritza havia
 mesa en Spanya, ço és que los ministres de la esgleya fossen ensutzats per lo
 490 peccat de fornicació, que la ira de Déu fos venguda sobre aquells de Spanya e
 manà que los ministres de la esgleya foçen castis e visquessen castament e justa e
 que per mala manera no·s cuydassen de carnals delitz. E ab los sarraïns ach
 moltes batalles, e lo duch de Còrdua ab L mília sarraïns en una batalla ocís.

Aquest ach un ffill, qui ach nom Alffonço, qui contra los sarraïns
 495 meravellosament se combaté, e tant que, com lo príncep dels sarraïns ab
 gran host vengués sobre la terra de les Stúries, aquest Alffonssó los ixí a
 carrera e ach gran batalla ab ells, axí que·ls vençeren e y moriren LXXM
 sarraïns. Aquest fo just [76v] e misericordiós e piadós, e moltes esgleyes e
 monestirs edificà, e aytant com poch en les gleyes e en los palaus la istòria
 500 dels guotz féu pintar axí com era antiguament fet en lo palau de Tholedo.

E per aytal manera alguna partida de Spanya, so són les Estúries e Gallicia, per
 los dessús dits prínceps fo desliurada de poder dels sarraïns, e d'altre part
 <...>⁵⁴ alguns crestians qui staven en les muntanyes de Navarra e de Muntcayo
 e en Araguó, qui fortment contrestaven als sarraïns e·n ocieren molts.

[XI (2)]

**Com Carles Magnes emperador de Roma e rey de Ffrança intà en Spanya
 conte los sarraïns**

505 Enperò miganssant la gràcia de Déu e la misericòrdia, mentre aquestes coses
 que damunt avem dites se feyen en les Estúries e en Guallicia e en Araguó,
 Carles Magnes emperador de Roma e rey de Ffrança, qui tota Equitània avia
 presa e la província de Narbona e lo comtat de Payteus e aquell de Tor havia
 esvaït ab gran host de alamanys e de francesos e de burguonyons, e aquells
 510 havia vençuts e les ciutats* en aquells⁵⁵ havia toltes, ço és Carcasona e Narbona

⁵⁴ Hi ha d'haver aquí un salt de còpia. El sentit a A i C és que "les altres parts d'Espanya encara eren sota poder de sarraïns, excepte alguns cristians...". La solució "d'altre part" en lloc de "les altres parts" sembla un intent de pal·liar la incoherència produïda per un salt que ja devia ser a l'antecedent.

⁵⁵ Aparició d'una -n epentètica en la preposició del complement indirecte. Una altra més amunt, al capítol X.

e Bazés e moltes d'altres ciutats, als sarraïns⁵⁶. E com totes les províncies ach desliurades passà los muntz Piraneus e vench a Gerona e a Barchinona e pres tota la terra fins en Leyda. E moltes esgleyes edificà e dotà segons que s troba en los privilegis antichs.

515 Los sarraïns en les altres partz de Spanya staven spaorditz per temor del dit Carles Magnes e feren-li trahut, e après d'açò lo dit Carles ach glòria e victòria e-n França se'n tornà. Mas los reys de Spanya sarraïns, com ell se'n fos tornat, se comensaren de rebel·lar e neguaven de donar lo trahut.

E a la perfí, Carles tornà en Spanya ab molt gloriosa companya de cavallers e comtes e nobles hòmens, entre los quals ffou Rotlan e Holiver e molts d'altres
520 qui no·m menbren⁵⁷.

E passaren per Guascunya e los sarraïns que trobaren en los munts Piraneus ffortment combateren e d'aquí los gitaren. E passant per Ronssesvals vengren a Panpalona e aquella ffortment combateren e ab gran miracle que Déus hi
525 mostrà, ço és que los murs caygueren per ells mateixs, la ciutat prengueren.

Emperò de les parts de ultramar vengren molts reys de sarraïns per fer ajuda als reys de Spanya, car havien hoÿt que Carles Magnes era intrat en Spanya per haver batalla contre los sarraïns, e vengren fer batalla en contre ell e, com [77r] moltes veguades se combatessen, totes veguades Carles ffo vencedor. E dels
530 sarraïns parts [sens]* nombre ocieren, ço és Rotlan e Holiver e los XII pars de França. E moltes batalles agren ab Marcilli e ab Ferreagut e ab Aygolant rey, e ab d'altres reys sarraïns forts, e tots los vencé.

Mas a la perfí, per la traÿció del comte Guaynes (qui tractava de pau, segons que aparía, entre lo rey Carles Magnes, son senyor, e los sarraïns e conssellà a
535 Carles Magnes que se'n tornàs en França car los reys de Spanya de sarraïns eren aparellatz de donar-li lo trahut e encara que si no·ls faÿe mal* que·s batarien) e com Carles cregués en les paraules de Guaynes, tornaren-sse'n en França e puy los sarraïns fraudulament ab grans hosts vengren ferir en la

⁵⁶ El sentit hauria de ser que Carlemany anà amb un gran exèrcit contra els sarraïns, que havien pres tots aquests territoris. Segurament, a l'antecedent ja hi faltava la paraula "sarraïns" i el copista va copiar la frase, que converteix Carlemany en conquistador d'Aquitània, etc. (per això el pronom "aquells" no té referent), i després va afegir-hi l'esment als sarraïns al final.

⁵⁷ Hi ha hagut un seriós error de comprensió. A: "quorum memoria nondum cessat"; C: "la memoria dels quals encara no cessa".

540 rerassagua e ocieren sens nombre de crestians, entre los quals moriren Rotlan
e Holiver e molts d'altres nobles hòmens, jatssia que molt fortment
contrastassen e-s defenessen; emperò tots moriren per la traïció del comte
Guaynes.

545 E lo rey Carles Magnes, coneguda la mort dels seus, los sarraïns encalssà un
poch e tots aquells qui poch trobar ocís. E a la perfi se'n tornà en França e
aprés pochs anys, com ell agués proposat de tornar en Spanya, ell morí, era
DCCCLII, anno Christi DCCCXIII.

[XI (6)]

550 Carles, emperò, instituí comte en Chatalunya, ço és a ssaber en Barchinona,
que tingués Chatalunya per lo rey de França. E açò durà tro al comte Jofre, qui
edifichà lo monestir de santa Maria de Ripoll, en lo qual temps los sarraïns
guarejaren fortment Chatalunya.

555 Per la qual rahó, com lo dit* comte de Catalunya se'n anàs al rey de França que
li ajudàs en aquella guerra, lo rey de Ffrança, ocupat per altres negociis, dixs
que no y podia entendre mas que ell se defensàs e que fos franch ell e tota sa
compaya e sa terra. E per aytal covinença fo franch lo comptat de Barchinona,
jatssia que altres hi assignen altres rahons.

E foren los comtes tro al rey Ildefonçus, qui fo ffill del comte Ramon
Berenguer e de la reyna d'Araguó* dona Huracha, e per lo dit matrimoni fo
ffeta unió del comptat de Barchinona ab lo regne d'Araguó, de la qual cosa
parlarem per avant, Déus volent.

[XI (4)]⁵⁸

560 Nota que aquest Carles començà a regnar en l'any DCCCXC e III⁵⁹ e VI meses
e ach I fill apellat Ludovich lo qual, en vida de son pare e ab volentat del dit
pare, vench a Barchinona per gitar-ne los sarraïns.

⁵⁸ Transcrivim el text de l'extensa nota marginal del foli 76v (cf. el capítol 5 de l'estudi).

⁵⁹ Segons les dates que acaba de donar, 893 ha de ser un error, potser per 793.

E sí s'atendà un poch luny de la ciutat en un pujolet e aquí fféu fer bona força e fféu-hi fer una capella de sant Sadorní. E aquella fo la primera qui fos en lo
565 territori. E lo dit Ludovich, quant ach conquesta la dita ciutat, poblà-la de crestians e edificà en la dita ciutat una esgleya de dos sants germans, sent Just e sent Pastor.

E donà-li lo dit Ludovich per privilegi que tot chavaller qui fos aremit de batalla fermàs e juràs aquí. Encara més, que tot testament qui fos fet dins la mar
570 que aquí fos confirmat e publicat davant lo dit rector, ço és dins VI mesos, e que de hom qui muyra sens testament e diu davant testimonis que u jaqueix a algun e que los dits testimonis vagen dins VI mesos al rector o lochtinent, e-n aquell sia fermada carta públich e val tant* com si havia fet testament. Encara més, que tot juheu qui faça negun tort a crestià, que sia forçat per lo balle de la
575 ciutat de jurar en la dita esgleya.

E aquest Ludovich sí donà la damunt dita força en què havia feta la capella de sent Sadorní. Encara més, hi dotà un monestir de dones e edificà altar de sent Pere, a honor de sent Pere de Roma, e los donà gran partida engirentorn⁶⁰ del monestir fins al portal de la ciutat, on ara és la Plassa del Blat,
580 perquè pusquessen viure les dites monges. En aquell temps era sent Gili abat del monestir de sent Dionís en França.

[XII]

De la geneologia del rey de Castella

[77v] Mas ara retornem al rey Ildefonsus de Castella. Aquest per part fou cast e just, sens muller, e per ço morí sens infantz.

E, com no agués fills, son nabot Remiro en rey succeí, qui regnà VI anys.
585 Aquest Ramiro ach moltes batalles ab sarraïns e molts castells e moltes ciutats los tolch e lo seu regne meravellosament amplifichà.

E com lo dit Ramiro fos mort, regnà son ffill Hordinus X anys, qui contra los sarraïns ach moltes batalles e lo rey de Tholedo fou son trahutari.

⁶⁰ Al manuscrit apareixen aquests dos elements clarament separats. Tanmateix, el *DCVB* (4, 965) recull en un document del segle XV l'adjectiu "engirentornat". En aquest cas, l'ús adverbial amb què s'han d'interpretar tots dos mots els fa

E com Ordinus fos mort, regnà son fill Ildefonço, qui fo dit *Ildefonçus Maior*,
 590 e regnà XLVI anys. Aquest a Déu e a hòmens fo molt graciós e vençé moltes
 batalles contra moros e lo seu regne molt ennoblahí e amplifichà. E la esgleya
 de sent Jachme qui era de terra féu de pedres càndidas ab colones de marbre
 ssa e lla⁶¹. E la ciutat qui a nom Mura noblament poblà.

E com fo mort lo rey *Ildefonçus* Maior* regnà son fill Garcia per ell.

595 E axí los regnes succeïren de uns ha altres entrò al rey Alfonso, qui pres
 Tholedo, ço és a ssaber era* MCXX⁶², *octavo kalendas junii*, en lo XX any
 del seu regnament. En la [qual]* ciutat instituí e alegí ab concell dels clergues e
 del pobla per archibisbe en Berenguer, qui era stat abat de sent Facundo, qui
 primerament fou chavaller, era molt enletrat e fo de les parts de Tholedo⁶³,
 600 del castell d'Asau*, de territori de Agenes, e fo molt religiós en totes coses e
 molt discret, per lo qual tota crestiantat fo exalçada. Lo dit rey Alfonso regnà
 XLIII anys molt discretament e profitosa a Déu e al regne e a la sgleya, per què
 ells foren molt examplats, e puys morí.

A cap de temps regnà un altre qui axí matex era dit Alfonso. E aquest ach dos
 605 fills, ço és Xanxo e en Ferrando, e ab consell d'alguns comtes e rics hòmens
 seus volent procurar discòrdia, departí lo regne als II fills, ço és que donà lo
 regne de Castella a-n Xanxo, fill major, e donà lo regne de Lahó e les Stúries a-n
 Ferrando. E axí de un regne féu dos.

E axí com ell fou mort, cascun de sos fills succeí en son regne. E durà aquesta
 610 divisió tro al noble Alfonso, qui pres Conqua e pobla Oventum e Planència e
 pres Húmeda* e vencé-y aquells [78r] tants sarraïns, la qual cosa fo molt
 meravellosa, emperò fo-hi lo rey en Pere d'Araguó e lo rey de Navarra en los
 munts de Muradal. Aquest donà sa filla qui havia nom na Beranguera* al rey de

redundants i per això proposem de llegir-los junts. També apareixen separats en un altre indret del manuscrit (BNP13, 85r) amb idèntic sentit.

⁶¹ El sentit de “pedres càndidas” com a “pedres blanques” és ben possible. Tanmateix, el fet que A i C parlin de pedres quadrades fa pensar en “càndidas” com a mala lectura de “carradas” (cf. l'apartat sobre la llengua del testimoni B, al capítol 4). Més endavant la frase diu en el manuscrit “ssa ella” i després hi apareix la correcció “ssa e lla”. La segona solució fa més sentit, però correspon a A “reparavit” i C “reparà”, sentit amb el qual no concorda.

⁶² Surt per segona vegada el mateix error. Més amunt, al capítol VII, “ço era” per “sub era”. Ara diu “ço es a ssaber ara” per “sub era”. L'error primer pot ser per “sots era”. Però en aquest segon (“ço es a ssaber”) deu haver confós l'abreviatura llatina de “sub” amb la de “scilicet”. Aquest error vindria, doncs, de “b” i no de la còpia B.

⁶³ Ha de dir Tolosa.

Lahó, qui fo molt nobla reyna; de la qual reyna ach un fill qui ach nom
 615 Ferrando, lo qual morí sens infants⁶⁴. E axí lo regne de Castella, per dret,
 tornà a la dita dona na Beranguera*, reyna de Lahó. E axí la sua mare, procurant
 per ella, reynà en Castella. E après, mort lo rey de Lahó, pare seu, regnà en lo
 regne de Lahó e la divisió dels regnes tornà en unió⁶⁵.

Aquest rey Ferrando fo molt noble e molt ardit en armes e tostemps ach
 620 guerra ab los sarraïns. Aquest pres Còrdua e Jaén e la nobla ciutat de Xibília,
 emperò fo ab ell tota veguada son fill n'Alfonço, qui los regnes subjuguà, e
 encara lo regne de Granada e d'Almeria e de Màlichia e tots los moros qui a ell
 se pertanyia féu tributaris, ajudant-li son fill, segons que dit havem.

E, mort aquest Ferrando, regnà son fill Alffonço, qui pres muller na Gellesa,
 625 filla del rey en Jachme d'Araguó, de la qual ach fills e filles; e fo apellat lo fill
 major Ferrando. E fo lo dit rey don Alfonço de coratge fort llarch en tots los
 seus afers e molt gloriós.

[XIII]

De la geneologia dels reys de Navarra

Dit havem de la geneologia ho generació dels reys de Castella. Ara direm de la
 generació dels reys de Navarra, hon con hom comptava MXL, com lo regne
 630 de Castella e de Lahó per moltes guerres de sarraïns fo deguastada e
 guarrejada, un noble baró de Baguorria qui vench dels ports del dit lloch* (qui
 era uzat de moltes guerres del temps [de]* infantesa, e qui havia nom
 Éxengoy, e-n batalles* ach sobrenom Àstria, e axí fo apellat Éxenguo Àstria) e
 stava en los munts Piraneus, e puys devallà als plans de Navarra; e aquí féu
 635 moltes batalles, per la qual rahó aquells qui eren poblats en les parts de
 Navarra faeren-ne llur príncep. Aquest ach un fill, qui ach nom Guarcia, al qual
 donà per muller una dona, la qual havia nom Hurracha, del liyatge dels reys.*

E com lo dit Éxenguo Àstria fo mort, regnà Guarcia, [78v] son fill, qui fo molt
 llarch e franch e bo d'armes, qui contínuament se exercitava en armes. E,

⁶⁴ A i C hi inclouen Enric, germà de Ferran, que també morí sense fills. Tot el fragment està molt simplificat.

640 com un dia no acordadament vingués un aguayt de sarrains, lo ocieren. E sa muller qui era prenys, per lo ventre ab una lança nafraren-la. Mas a la perfi, los crestians hi sobrevengueren e faeren fugir los sarrains e-n ocieren molts. E la reyna, prop de la mort, ach un fill qui ach nom Xanxo Guarcia.

E com la reyna fo morta, un noble hom de Navarra nodrí l'imfant e com fo
645 fora pubillar edat, succehí lo regne de Navarra per son pare e pres per muller del liyatge dels reys una dona qui havia nom Theodera, de la qual hach un fill qui hach nom Guarcia qui puxes⁶⁶ fo dit Tremolós.

Emperò lo dit rey en Xanxo Guarcia, de Cantàbria los sarrains gità e vencé, en tant que tro al munt de Nausa⁶⁷ e de Thudela e Hoscha tornà a la sua senyoria.
650 E en Araguó e en les muntanyes molts castells conquerí e tant los subjugà que la terra sua en son temps de gran seguretat se alegrà. E regnà XXV anys; aprés morí.

E com fo mort, regnà son fill en Guarcia, a qui deyen Tremolós per ço com negunes noves de perill hoÿa, tot tremolava, e al comensament de les
655 batalles semblantment; mas despuys molt forts e molt ferm stava en les batalles. Aquest fo molt franch e larch e benigne, e regnà XXVI anys e morí.

Com ell fo mort, regnà son fill, qui fo dit Xanxo Major, lo qual ach dos fills de sa muller, ço és en Ferrando e en Sanxo. E com fo mort lo dit en Sanxo, regnà son fill en Ferrando e axí regnaren succesivament tro al rey en Sanxo, qui morí
660 sens infants mascles*, mas jequí tres filles de les quals la una, [qui]* havia nom Blanca, ach un fill del comte qui axí mateix ach nom Teobalt, e ach lo regne de Navarra per sa mare e lo comptat de Campanya per son pare, e tench-lo mentre visch son fill Theobalt.

[XIV]

Del linatge del rey d'Araguó

Ara havem dit del neximent e dels linatges dels* reys de Navarra e ara direm
665 del linatge dels reys d'Araguon, qui ixiren dels reys de Navarra, segons que

⁶⁵ Tot aquest passatge resulta poc comprensible a causa d'algunes omissions. Tampoc és del tot clar a A, com ja hem comentat (cf. l'apartat sobre el capítol XII del testimoni A, al capítol 4 de l'estudi).

⁶⁶ Única aparició d'aquesta forma, més antiga que les aquí habituals "puys" i "despuys".

⁶⁷ "Montem Auce", Montes de Oca.

hoyretz. E axí tornarem als reys de Navarra, ço és aquell qui havia nom Xanxo lo Major.

Aquest ach per muller na Gayleyra, filla del comte de Castella, que abans que la ciutat de Tholedo ffos presa, no havia rey en Castella, que lo comte de Lahó
 670 regia Castella. E axí [79r] lo dit en Xanxo lo Major ach de sa muller na Guayleyra dos fills, ço és en Guarcia e en Ferrando. Hach encara un altre fill bort, qui ach de una nobla dona de Navarra del castell de Sinar⁶⁸, qui havia nom Remiro. Lo dit en Xanxo ach lo comptat de Castella per sa muller, e lo regne de Navarra e lo ducat de Cantàbria e alguna part de Araguó per si matex. Esdevench-se que
 675 lo rey havia un bon cavall, lo qual axí com a tresaur ell amava. Comanà'l a la reyna per ço com lo dit cavall era molt bo e ben afrenat e moltes bones condicions havia. E son fill en Guarcia, qui era primogènit, preguà la reyna sa mare que lo cavall li prestàs, e ella atorguà-lo-y; mas puys no-n volch res fer, per tal com un chavaller son conseller ho desconsellà, qui li dix que poder* lo
 680 rey ne seria felló. E axí la reyna dix al fill que no lo y poria prestar. E lo fill, molt endignat contra sa mare, preguà son frare en Ferrando que ells abdosos que acusassen llur mare de adulteri de aquell chavaller. E lo dit en Ferrando dix-li que no u faria per res; mas ço que ell fasés, que no y vendria encontra de res ne-n ajudaria a ssa mare. E axí lo dit fill en Guarcia, axí com a maleyt ab la sua
 685 furor, acusà sa mare denant son pare de crim de adulteri e amenà per testimoni son frare. E lo rey cregué al dit dels fills. E féu ajustar corts e féu determenar per la cort que la reyna que·s devia scusar d'aquell crim per batalla de un chavaller per altre. E axí que lo dit fill primogènit dix que ell ho combatria; e axí la reyna no trobava null hom qui per ella se volgués
 690 combatre. Mas son fillastre en Ramiro dix que ell ho combatria cert per sa madraastre.

E axí que·l dia de la batalla fou assignada, los afers* foren en gran discòrdia e tot lo regne era en gran tribulació per rahó dels fills del rey qui·s devien combatre e per rahó de la reyna, qui d'aytal crim era encolpada. Per què a Déu plach que
 695 un sant monge negre de un monestir de Aranensis se·n vench als II fills del rey e conjurà-los de part de Déu que diguessen veritat. E ells, tement la sentència de Déu, dixeren que no y sabien res de veritat e que per malvolenssa

⁶⁸ A: "de Yvar". Es tracta del castell d'Aibar.

o havien dit. Per què aquest sant hom se'n anà al rey e dix-li aquestes paraules, per què lo rey n'ach d'açò sobiran plaser per ço com la reyna era sens culpa.

700 E lo rey, molt alegre, preguà la reyna que perdonàs a sos fills, e ella [79v] atorgà-li-o ab aytal condició: que son ffill lo major, qui l'avia acusada, que no regnàs en Castella; e axí fo fet. E encara dix que volia que tot sso que avia per son exovar en Araguó, que fos d'en Ramiro, son fillastre, qui per ella s'era volgut combatre. E al rey plach molt e li o confirmà. E per aquesta rahó lo dit en
705 Ramiro ach principat en Araguó.

En aquest temps d'en Xanxo, un comte qui havia nom Duch Porcell poblà la ciutat qui havia nom Burguos. E per ço com de molts burguesses ell la poblà, mès-li nom Burguos. E açò fo en l'any DCCCXXII.

E axí en Ramiro, com son pare fou mort, vench-sse'n en Aragó e aquí ell se
710 apellà rey d'Araguó. E aquest ach un fill a qui mès nom Sanxo.

E, mort aquest rey Remiro, regnà son fill en Sanxo, e aquest fo molt bo e prous e en armes [valent]⁶⁹ e assetjà Hoscha. E stant al setge fou ferit de una sageta. E, com ell se sentís mortalment nafrat, ell féu jurar a sos fills, ço és en Pedro e n'Alfonço, que si ell moria que ells jamés no-l soterassen ne-l levassen*
715 del setge d'Oscha tro que la aguessen presa. E ells ho juraren e a cap de temps ells prengueren la dita ciutat de Oscha, com llur pare fo mort.

E com lo dit Xanxo fo mort regnà son fill en Pedro, qui moltes batalles ach contra los moros, mas a la perfí morí sens infants e regnà son frare n'Alfonço. E un altre frare, qui havia nom Remiro, se féu monge del monestir
720 de sent Ponç de Comerres. E aquell Alfonço pres per muller la filla del rey de Castella, mas despuys foren departits de ju_ de la esgleya per ço com eren parentz, e morí sens infants. Mas en sa vida féu moltes maravelles car, segons que-s diu, ell conquès Saraguossa e Chalateiú e Daroca ab ses aldeyes. En aquell temps, un rich hom d'Araguó qui havia nom Tício, stant ab lo dit rey conquerí
725 una gran terra ab en Guoscha de Biern, qui moltes possessions ach en Chatalunya per aquell rich hom. E lo dit Alffonço, qui tostemps havia stat vençedor, ffo vençut en una batalla a Fragua e no-l trobà hom, ne viu ne mort. Mas alguns dien que per gran vergonya que ach se féu pelegrí e anà per lo

⁶⁹ A: "et in armis strenuus".

730 món. E que despuys, que tornà al temps que-l rey Alffonço regnava, qui fo ffill del comte en Ramon Berenguer de Barchinona, e que ffo conegut per alguns chavallers mas, per ço que contrast no-s pogués levar* com ell digués que degués ésser rey, penjaren-lo, axí com havets hoyt.⁷⁰

[XV]

Com lo comptat de Barchelona fo unit ab lo realme de Araguó

[80r] E lo dit Remiro, qui era monge, fou gitat⁷¹ del monestir per los richs hòmens d'Araguó e fo fet rey e coronat en la ciutat de Hoscha. E donaren-li
735 per muller la germana del comte de Payteus, de la qual ach una filla qui ach nom Patronilla*, mas despuys ach nom Hurracha, la qual donà per muller al noble comte de Barchinona en Ramon Berenguer.

E, com lo matrimoni fo sollempnitzat, ell se'n tornà al monestir e vestí's l'àbit. Emperò, dementre ell tench lo regne, ell dotà lo monestir de moltes
740 riqueses, les quals poçesexen vuy en Araguó. E fo axí meteix lo regne mentre ell lo tench molt struch en batalles⁷² e als seus fort liberal e benigne, axí que moltes viles e castells donà als richs hòmens d'Araguó e moltz privilegis los féu que vuy encara husen.

E axí fo feta unió del comptat de Barchinona ab lo regne d'Araguó, lo qual vuy
745 encara dura regnant en Jachme.

Engenrà lo compte de Barchinona en sa muller na Hurracha e ach dos fills e II filles⁷³, ço és Alffonço e Sanxo e na Dolça. E aquest comte de Barchinona fo molt fort he struch en fet d'armes e en tots temps ab los sarraïns; tolch-los Tortosa e Leyda e Fragua. E morí en l'any de MCXII⁷⁴ e fou soterrat en lo
750 monestir de Ripoll.

E regnà son fill Ildefonçus*, qui fo primer rey d'Araguó e comte de

⁷⁰ Sorprenent referència, perquè no ha estat abans esmentat cap fet relacionable amb aquest.

⁷¹ Podria interpretar-se "foregitat". Corregim per "fou gitat" perquè A diu "eductus est" i perquè això evita la falta de verb. A més, el fet que al manuscrit hi aparegui "fore gitat", amb dos mots, sembla indicar que és un error del copista.

⁷² El subjecte de la frase ha de ser el rei i no el regne. A: "Fuit [...], dum regnum regebat, in preliis fortunatus..."

⁷³ Immediatament després només esmenta una filla. Els altres testimonis diuen dos fills i una filla.

Barchinona. E aquest fou molt llarch en dons, mas sobre los sarraïns no ach ventura, [e]* mès lo regne e lo comtat en pau. He tench-lo per XL anys, que ell regnà, e morí a Perpenyà en l'any de MCXCVI, en lo dia de ssent Matheu⁷⁵, e
755 jau en lo monestir de Poblet.

E com ell fo mort regnà son fill en Pere, qui regnà XX anys. E aquest fo coronat per Ignocent papa terç e donà sa germana per muller al emperador Fraderich. Aquest fo molt llarch en dons sens tot comte e molt bon d'armes. E moltz castells tolch a sarraïns e fo a la vensó de la batalla d'Úbeda. E a la
760 perfi ajudava al comte de Tholosa contra los francesos e assetjà lo castell de Morell e aquí fo mort en l'any de Nostro Senyor MCCXIII, e jau al monestir de Saxena. Aquest ach per muller dona Maria de Muntpaller de la qual ach un fill, qui ach nom Jachme, qui fo rey après d'ell.

Aquest rey en Jachme fo molt struch contre moros, axí que·ls tolch les illes de
765 Mallorques e lo regne de València e aquell de Múrcia, e fo fet llarch e franch.

Deo gracias ⁷⁶.

⁷⁴ En realitat morí el 1162.

⁷⁵ A dóna el dia de sant Marc, data correcta.

⁷⁶ Afegit per una altra mà al final: "Avant són specificats tots los reys e comtes en CIIII cartes, ço és tots los reys d'Aragó e tots los comtes de Barchinona, e la conjunció del realma d'Aragó ab lo comtat de Barchinona e tots los reys e comtes de Barchinona que són stats".

APARAT DE CORRECCIONS
TESTIMONI B
Bibliothèque Nationale de France, ms. 13 fons espanyol

No consignem en aquest apartat les variants que presenta l'edició parcial (cap. XI(2) i XI(6)) del testimoni publicada per R. D'ALÒS-MONER (1932) perquè tendeix a modernitzar-ne la llengua. Tampoc no tenim en compte la transcripció que féu Coll i Alentorn (COLL, 1967, 120-121) del martiriologi del capítol IV.

[Sumaris, índex i títol]

23 **nostra Dona Santa Maria [comença] aquest**
lloc: nostra dona santa Maria aquest libre

[I]

43 **plenament** plenarament

[II]

49 **Devets saber:** devem saber

[III]

85 **de na Almena:** dena almena *amb una lletra ratllada entremig*

85 **molt gran de peisona:** molt gran e de persona

87 **grans companyes:** gran companys

115 **Aconitís ... lliura los:** e les quals eren ab ab ell e lliura los, *el primer ab ratllat*

120 **sa senyoria, ell:** sa senyoria e ell

121 **havia:** havi

127 **ab son stol:** ab so son stol, so *ratllat*

[IV]

137 **nobles hòmens:** nobles de homens

138 **ter-la :** terra

151 **aquells:** aquell

165 **verge:** verges

178 **palma coronatur :** palma caro natur

179 **E dien:** E de dien, de *ratllat*

[V]

200 **uns hòmens:** un homen

204 **ab plena senyoria:** ab plana senyoria

205 **ells [gots] esvairen:** ells esvairen

207 **saber [que] ans:** saber ans

[VI]

215 **Escòssia:** *sobre Escòssia, però sense invalidar-ho, hi diu Escandavia*

217 **E un poeta:** en un poeta

219 **Mortem contempnunt laudato vulnere:**
Mortem concepnunt laudatam vulnere. Una mà del segle XVII ha ratllat cepnunt i hi ha corregit al damunt cipiunt

222 **preseren:** presem

231 **los preguà Tarsia subjuguaren:** pregua ta ta tarsia E subiuguaren, ta ta *ratllat*

238 **molt guolosa:** molts guolosa, *amb la s de molts ratllada*

242 **Catalunya, e alta:** catalunya so es alta, so es *ratllat i corregit per E*

246 **que Spanya, e és ... les gents de:** *el mateix fragment repetit al final del full sota una línia horitzontal.*

249 **per ço [com] ells:** per ço ells

250 **statura:** stancura, *amb la n ratllada*

251 **speriència:** sperança

[VII]

256 **algun temps, era:** algun temps ço era

[VIII]

293 **ells faeren [Toledo] cap:** e ells faeren cap

297 **tota:** contra

298 **plenament** plenarament

299 **anys:** a anys, *la a ratllada*

299 **dinte aquest:** dintre aq aquest, aq *ratllat*

301 **ho a:** *entre ho i a una lletra ratllada*

303 **guòtica:** guotua

316 **era DCCXL [i regnà] VIII anys:** era DCCXLVIII anys

323 **los clergues:** los cle clergues, cle *ratllat*

328 **amaven un:** amaven que un

333 **Palagi:** pera Peralagi, pera *ratllat*

335 **Cantàbria:** Cantambria

339 **en la cort:** en sa cort, sa *ratllat i corregit per la*

340 **lo tramès:** li trames

341 **comte Julia:** comte jubia julia, jubia *ratllat*

345 **la muller:** la mul muller, mul *ratllat*

[IX]

357 **ell feu, fou:** ell fou fou

367 **del rey Uritza e aquest:** del rey Uritza dels quals damunt avem feta mencio e moltz d'altres crestians E aquest. *Corregim l'addició de la frase anterior*

368 **aytal [74v] covinensa:** aytal aytal covinensa. *Entremig de la repetició canvia el full*

377 **vencuts**: vencutz
382 **que de la**: que l de la, l *ratllat*
382 **axí que [de] la ost**: axí que la ost
385 **vencuts**: vencutz
387 **en Rodrigo**: endrigo
388 **Rodrigo**: Rodrigo

[X]

404 **lo maleyt**: lo mal maleyt, mal *ratllat*
413 **acceptat**: e acceptat
415 **combata ab molts**: combata a ab molts, a *ratllat*
422 **fer [e] sana**: fer sana
434 **traït avien**: traüt a avien, a *ratllat*
453 **axí lo duch**: e axí lo duch
466 **que avien**: que aii avien, aii *ratllat*
473 **aprés**: pres
481 **tota la terra**: tota tota la terra, *el primer*
tota *expuntuat*

[XI (2)]

509 **ciutats**: ciutat
529 **parts [sens] nombre**: parts nombre
535 **mal**: mals *amb la s ratllada*

[XI (6)]

550 **com lo dit comte**: com lo dit comte, com *i*
dit *volats*
556 **d'Aragó**: daraguo daraguo, *el primer*
daraguo *ratllat*

[XI (4)]

572 **e val tant**: e no val tant, no *ratllat*

[XII]

593 **ildefonçus**: ildefoncus
595 **ço és a ssaber era**: ço es a ssaber ara
596 **la [qual] ciutat**: la ciutat
599 **d'Asau**: dafau dasau, dafau *ratllat*
610 **e pres Húmeda**: e pres b humeda, b *ratllat*
612 **havia nom na Beranguera**: havia nom
nambertan guera, *la m i la t ratllades i la u*
volada
615 **Beranguera**: beranguera, *la u volada sobre*
la segona e

[XIII]

630 **dit lloch**: dels dits lloch
631 **temps [de] infantesa**: del temps infantesa
632 **qui havia nom Exengoy, e-n batalles**: aquí
havia nom Exen goyen batalles
636 **reys**: rey
659 **mascles**: mascle
659 **la una, [qui] havia**: la una havia

[XIV]

663 **dels**: del
679 **poder**: podrer
691 **assignada, los afers**: assignada per que los
afers, que *porta l'abreviatura re al damunt*
711 **en ames [valent] e**: en armes e
713 **ne-l levassen**: nel liuassen
730 **no-s pogués levar**: nos pogues liuar

[XV]

732 **fou gitat**: fore gitat
735 **ach nom Patronilla**: ach nom payto
patronilla, payto *ratllat*
750 **ildefonçus**: ildefoncus
752 **ventura, [e] més lo regne**: ventura mes lo
regne

TESTIMONI C

[1r]

Aquesta obra és stada treta de les crònics de mestre Rodrigo, Archabisbe de Toledo, en les quals és breument atrobat lo estament de Spanya del començament del món tro al die present, quins e quals prínceps la han posseïda.

[I]

Com entre les altres partides e províncies del món sia Spanya ennobleÿde* de moltes riqueses e de grans nobleses, de què fa testimoni un philosoff apellat Luchà qui en sos versos dix axí:

*Qui és aquell qui pot nomenar tantes e ten grans lahors de Spanya?
5 Richa de cavalls, complida de fruytes, resplandent per aur, habundada de vitualles e plena de moltes riqueses.*

Veyam, donchs, breument de quines gents fo habitada del començament del món tro are [1v] e en quina manera, foragitats o remoguts los primers habitants, ço és los fills de Jaffet, fills de Nohè¹, qui aquela poblaren, fo per
10 los grechs destroïda e après per ells matexos reperada, après per los romans per moltes bataylles subjugada e en plena senyoria posseÿda ans del aveniment de Jesuchrist. Despuys après lo aveniment de Jhesuchrist, los Romans del tot remoguts*, fo esveÿda per lo noble rey dells Gots, qui aquela
15 ab falça traÿció tota Spanya liurà a sarrahins per los quals fo miserablement destroyda he desolada.

Mas per la clemència divinal, après, per Pelagi príncep e per altres reys qui d'aquí avant en Spanya regnaren, fo en part [2r] desliurada, e en part per Carles Emperador e Rey de Ffrança, après dels quals los chrestians aquela
20 han posseÿda entrò en aquest jorn.

¹ Creiem que s'ha d'entendre en el sentit 'descendents de Noè' (cf. l'apartat dedicat a la llengua del testimoni C al capítol 4 de l'estudi).

[II]

Com los fills de la generació de Jaffet poblaren Spanya

Certa cosa és que no-s troba que ans del diluvi negunes partides del món foçen habitades* sinó ten solament Àssia. He és trobat que la primera edat durà del començament del món tro al diluvi, que foren IIMCCXL ayns e X generacions.

25 Aprés del diluvi, Nohè romàs sol en lo món ab III fills, ço és, Cem, Cham e Jaffet. Cem, qui fou dit Melchisedech, [2v] visqué DC ayns. Dins lo qual temps fon departit lo humanal linatge en III partides, ço és, en ffranchs, servents e cavellers: los fills de Cham foren franchs²; los fills de Jaffet foren cavellers. E fon departit lo món en tres parts segons* aquesta forma³: Cem, ffill de
30 Nohè, los ffills del qual fforen ffranchs, hac Àsia, que és la meytat del món vers Orient; Cham, ffill migà, los fills del qual foren servents, hac Àffricha, vers migjorn; Jaffet, ffill menor, los fills del qual foren cavellers, hac Auropa, vers ponent.

Jaffet, fill menor, primer ab un auçell pres altre e primer portà escut e
35 primer ordonà que les grans dones aguessen servents.

Aquest Jaffet [3r] hac VII fills cavellers, entre los quals fo un qui era apellat Túbal.

E, cerquades per ell totes les partides de Auropa, deligentment enqueriren la derrera part de occident, qui Spanya és apellada.⁴ E aprés un flum qui és
40 apellat Ebro, constituïren los de la generació de Túbal viles, castells e masos.

² Dels tres fills només n'esmenta dos. Confon Cam amb Sem. A continuació els torna a esmentar correctament. L'error no pot ser atribuït a un salt directe de còpia, però segurament hi té molt a veure l'estructura repetitiva de la frase.

³ Al manuscrit, segueix a aquestes paraules una figura. És una circumferència tallada per una línia vertical. A la meitat esquerra de la circumferència hi ha la frase següent, la referida a Sem. La meitat dreta de la circumferència està, al seu torn, dividida en dos quadrants per una ratlla horitzontal. Al quadrant superior hi ha la frase sobre Cam i a l'inferior la que es refereix a Jafet.

⁴ Aquesta frase resulta estranya pel verb en plural. De fet, sembla que hi hagi hagut un salt de còpia entre els dos esments de Túbal (A: "Habuit, igitur, iste Ieffet septem filios inter quos fuit unus qui vocabatur *Tuball* et genus istius Ispaniam populavit, aliorum generacionibus per alias provincias Europe aspersis. Igitur filii *Tuball*, diversis terris et provinciis Europe peragratis, venerunt cum magna diligencia inquirentis occidentis ultimam partem, que Ispania nuncupatur") i, volent respectar la construcció de participi absolut següent i no veure que el subjecte de la frase era "filii", plural, hi afegí com a complement agent "ell". Després deixà el verb "enqueriren" en plural.

D'aquí avant, a les altres partides de Spanya procehins, poblaren aquela de moltes viles e de molts castells. Senyoreyaren, donchs, Spanya Túbal e los de sa generació per MCC ayns; tro vench Èrchules, per lo aveniment del qual fo Spanya deguastada e destroyda, segons avant oyrets.

[III]

Per quina forma Èrchules subjugà a si Spanya

45 Passat*, donchs, aquest temps, aquell noble Èrchules de Cirena⁵, grech, fill de Júpiter e de Almena, ocupades a sa senyoria quaix tota Àssia he Àffricha, ab gran navili navegà [3v] en les partides de Occident.

E après lo estret de Jubaltar les suas naus ormajà⁶ e, atenant ésser aquí la fi del món, féu aquí torres molt altes e forts qui vuy son apellades Gades de
50 Èrchules.

Era lavors en aquell temps un príncep apellat Gerion, lo qual habundava de molts bestiàs e de moltes riqueses. E, betellant Èrchules contra aquest Gerion, ab la sua virtut lo vençé, privat aquell de vida, de les riqueses e de son patrimoni. E, obtenguda Èrchules victòria de tots los altres prínceps de
55 Spanya e aquela destroyda e deguastada e ab gran escampament de sanch de cascuna part aquella ocupada a sa senyoria, hedefichà en aquela IIII nobles ciutats, ço és, Ispalis, en altre manera apellada [4r] Sibília, e Taraçona e Balaguer e Barchinona.

Èrchules lexà en Spanya per regidor un caveller grech apellat Spèrian, qui de
60 infentesa s'era nodrit ab ell, e per lo nom* d'aquest la terra fo apellada Spanya. E, muntant Èrchules en les suas naus, en Itàlia és arribat ab tota la sua host. E, com totes les partides de Itàlia hagués deguastades he sotsmeses a sa senyoria, en Grècia se'n és tornat. E, trebellat per molta dolor corporal, passà de* aquesta vida; la causa, però, de la sua mort foren fembres qui, aquell
65 lo qual havia tot lo món sobrat per armes sobraren e venceren ab beuratge

⁵ Podria ser una mala lectura de "Grècia" en l'original i que el copista hagués per això escrit "grech" a continuació (cf. PC7).

⁶ Sembla que "ormejar" té aquí el sentit de fer aturar les naus, que navegaven. Aquest sentit no apareix al *DCVB* però sí que surt al *DECLC*, on s'explica que era ben viu en la llengua antiga, encara que no sigui ressenyat al *DCVB*, i en dona exemples.

he metzines. E, segons que dien als uns, ell mateix çà matà, no podent sostenir la gran dolor que li donava al [4v] cor⁷ los abeuratges.

En aquesta manera fo sotsmesa Spanya als grechs, la qual pacífichament posseïren tro per MC ayns, fins al temps dels senats consulls de Roma, ço és, fins Scipio Affrichà qui après la conquerí, segons deval se conte.

[IV]

Com los romans conqueriren e posseïren Spanya lonch temps

Com alguns nobles romans appellats Scipions venguessen en Spanya per traura-la de senyoria dels grechs e sotsmetre aquela al Imperi de Roma, los dits Scipions ab [5r] quaix tota lur host per les gents de Espanya foren morts en la batalla. E fo aquesta batalla DXXXX ayns après que la ciutat de Roma fo hedificada.

Scipio Affrichà, fill de Scipio Major, lo qual era de edat de XXIII ayns, cobesejant venjar la mort de son pare e dels seus, ab gran host de cavall e de peu és vengut en Spanya, hon féu moltes batalles e fo algunes vegades vençut e altres vegades vençador. Finalment, conquistà tota Spanya e n Roma se'n és tornat hon, per senyal de tanta e ten gran victòria per ell obtenguda, és muntat a dignitat de conçolat.

[5v] Mas, com les gents de Spanya, no sabents haver repòs, començassen contra los romans a rebel·lar, vench Scipio Affrichà dessus dit, lo qual era appellat Affrichà per ço com havia subjugada Àffricha al Imperi de Roma. E, retornada la rebel·lió, foren retornats los turments e fo en tal manera deguastada Spanya que l'destroyment* aquí fet per Èrchules agueren per gran dolçor com de aquest se remembraven.

E, foragitada del tot* la senyoria dels grechs, fo Spanya al Imperi de Roma subjugada. E fo Spanya sots senyoria dels romans tro al temps que corria l'ayn de la Nativitat de Jhesuchrist CCCCLV.

⁷ Coherentment amb el "dolor corporal" abans esmentat i la solució "cos" de D, hauríem de corregir aquest mot. No ho fem perquè el significat de "cor" hi és possible.

Tinents los romans lo principat de Spanya, eren⁸ emperadors Diolecià e Maximià, qui començaren a regnar l'ayn de [6r] Jhesuchrist CCLXXXVI, fo Spanya de la sanch de sants martris consegrada. Hon, com los dits emperadors començassen a perseguir los chrestians, tremateren un de lur
 95 cort, per nom Dacià, cruel e malvat pagà, a governar Spanya e per pessaguir los chrestians. Qui, com fos en Barchinona, trobà sancta Eulàlia la qual, com ab los seus parents fos convertida a la sancta fe per la predicació de sent Cugat e de sent Feliu de Gerona e no la pogués de son sant propòsit revocar, féu aquela greument turmentar. E, com en la creu fos posada, reté
 100 l'ànima a Jhesuchrist, del qual martiri fa testimoni sent Ffeliu.

Aprés aquestes coses, Dacià, entrant en Aragó, lexà en Cathalunya per consellers e regidós Galeri, Maximià e Ruffi, los quals sent Cugat dessús [6v] dit en nom de Jhesuchrist preseren he ab molts e diversos turments lo faheren turmentar. Mas, per manament de Déu, Galeri e Maximià foren aquí
 105 destrohits. E Roffi féu degollar lo dit sant fora la ciutat, en un loch apellat Octovià, hon ara és fundat un noble monestir a honor del dit màrtir.

Aprés, lo dit Ruffi féu morir sent Feliu a Gerona a moltz e infinits turments, qui, reebuda corona de victòria, reté l'ànima a Jhesuchrist. E axí com Barchinona per sancta Eulàlia*, axí Gerona per sant Feliu ça glorieja.

110 Com aquell malvat Dacià fos en Aragó, entrant en Seragossa* féu degolar infinits martris, per amor dels quals se canten vuy sanctes misses. E pres aquí [7r] passió sent Valeri, bisbe, manant-ho lo dit Dacià. Féu axí matex morir a València sent Vicenç. E après, sent Just e sent Pastor féu degollar. E a Toledo sancta Leochàdia. E a Cardona⁹ sent Acistus e sancta Victòria. E en Sibília
 115 sancta Justa he sancta Ruffina la victòria del sant martiri aconseguiren.

Donchs, honrada terra de Spanya, qui tants e ten grans advocats has en lo regne de Déu, molt te deus alegrar car, per les pregàries d'aquells, tots los habitants en tu seran desliurats de tots mals.

[V]

⁸ El manuscrit diu clarament "eren". No ho corregim, encara que un gerundi hi encaixaria més bé.

[7v] Scipio Affrichà dessús dit, com contra los de Spanya hagués obtenguda
 120 victòria, ediffichà Terragona. E fo edificada CCIII ayns abans de la incarnació
 de Jhesuchrist.

Après açò Talemon e Bicinis¹⁰, qui eren regidors de Spanya, edificaren
 Toledo LXIII ayns ans de la nativitat de Jhesuchrist. Seragossa fo edificada en
 lo temps de Cèzar August, del qual la ciutat pres nom.

125 Tengueren, donchs, los romans Spanya en plena senyoria CCIII ayns abans
 de la nativitat de Jhesuchrist e après CCCCLV ayns, tro que los gots la
 esvayren, foragitada la senyoria dels romans.

[8r] E sàpies que ans de la nativitat de Jhesuchrist fo cap de Spanya
 Terragona, la qual ediffichà Scipio Affrichà. E après la nativitat de Jhesuchrist
 130 fo cap de Spanya Seragoça en lo temps dels romans. E en lo temps dels
 gots fo cap Toledo.

[VI]

De la natua dels gots e com subjugaren a si Spanya

Los gots hagueren nexença de Magot, ffill de Jaffet, e isqueren de una ila qui
 és en la mar Ocena apellada Estancia. Eren hòmens molts virtuosos en fet
 d'armes, car [8v] més amaven morir en batalla que ésser vençuts per lurs
 135 enamichs.

Aquests, per la lur gran prohesa e fortaleza, obtengueren Egipte¹¹ e Velazi,
 rey dels Egipcians, en la batalla encalçaren e tota Àcia subjugaren. Sobraren
 per batalla aquelles nobles e batallareses fembres relictas per lurs marits
 apellades Amassones. Subjugaren més avant a si Àsia, Armínia, Síria e
 140 Sicília¹² asuavaren¹³.

Thelofus, rey dels gotz, vençé los grechs, matà Tessandre e enseguí Ulixes
 en la batalla de Troya. Stirus, grech, rey famós, per una regina dels gots

⁹ Ha de dir-hi Còrdova. El manuscrit diu clarament "Cardona" o "Cardova" a tot el text quan es vol referir a Còrdova.

¹⁰ Ha de ser una mala lectura per "Brutus".

¹¹ Mala lectura per "Scitiam" (A)

¹² Per "Ciliciam" (*HrH*). No es tracta de Sicília.

apellada Tàmar fo mort en la dita batalla. Ydaffis rey e Xerçes, ffill d'aquell,
per Anthirus, rey dels gots, foren morts en la batalla de Troya. Ab aquests
145 Alaxandre jamés no volch contendre.

[9r] Entraren los gots en Itàlia e aquela degastaren, Roma preseren, Verona
edificaren en hodi dels romans. En Ffrança són entrats, en Spanya són
aconseguits e·quí¹⁴ faeren Toledo cadira e cap de tot lur Imperi.

Acabades, donchs, quax totes les coses e optengudes les províncies de Àsia
150 e de Europa, agueren Spanya los gots per molt agradosa més que les altres
terres, car aquela en la forma de peradís terrenal per moltes fonts e rius
ffluvials en major partida és reguada. És més avant habundada en messes,
delitosa de peys, bastada de casçes e de molts bestiar, delitable per
diverses arbres e fruyts, ergulosa per cavalls, proffitosa de muls, [9v]
155 privilegiada de ciutats, de viles e de castells, curosa de vins, covinent* de
pans, richa per aur e per argent, copiosa d'oli, resplandent per engiyn,
valent en batalla, excel·lent en paraula e abundada en totes coses. Neguna
altra terra és semblant a aquesta en abundància e en altres nobleses. E més
avant molt ffrançha, en feeltat preciosa en audàcia singular.

160 La demont dita terra de Spanya los honorables gots, laxadas les altres parts
del món, aquesta sobre totes les altres elegiren, [com]* a tals tal terra se
pertenga. Los gots naturalment eren grans de statura, eren en tot
esprovament d'armes singulars, eren soptills per engiyn, en propòsit savis e
ferm [10r] estants, excel·lents* en les forces de lur cors, valents e esperts de
165 les lurs mans, blanchs de color, e eren instruïts e ensenyats en totes les
liberals arts e en filosofia e en tota sciència liberal.

[VII]

¹³ “Assuavar” en el sentit de “suavitzar” surt al *DCVB* (2, 94) i al *DAGuiló* (I, 137). El *DECLC* (VIII, 129) en dóna un exemple de Jaume Roig on té el sentit d’“amansir” (com el llatí d’A “domuerunt”).

¹⁴ “e aquí”

Com preseren los gots la ley de Jhesuchrist

Aprés algun temps, un bisbe apellat Gudile mostrà als gots la ley chrestiana e les Scriptures del vell e del novell Testament, e d'aquell bisbe reeberen la gràcia del sanct baltisma.

170 Més avant, segons dit és, com los gots aguessen deguas[10v]tada Itàlia, sobra Roma començaren cruells batalles e aquela* ab gran escampament de sanch preseren, en tant que la ciutat vencedora de totes les gents fo per los gots batallariosos* dejús Alarich, rey d'aquells, vençuda e cativada. Los gots, emperò, e Alarich llur rey, foren de tanta clemència e pietat que
175 perdonaren a tots aquels qui a les sanctas esgleyes atenessen o qui lo nom de Nostre Senyor invocassen.

Donchs, fo presa Roma per Alarich, rey dels gots, MCCLXIII ayns aprés que Roma fo edificada.

E preseren Placida, filla del Emperador Theodor, germana de Arcadi e de
180 Honori, emperadors. E pres moltes riqueses dels romans. E guastada e encesa e cremada [11r] la dita ciutat, al terçer dia ab gran victòria se'n partí.

E no passaren molts dies que Alarich, rey dessus dit, morí e lexà lo regne a Schulfus, cosí seu.

Aschulfus, mort Alarich, fou rezebut en rey l'ayn de Jhesuchrist
185 CCCXLVIII e regnà VI ayns. Tornà en Roma e tot ço qui romàs era, cremà. E pres per muller Placida, filla de Theodor, emperador, per la sua gran balesa.

E per pregàries de Placida lexà Roma a Honori, cunyat seu, qui aprés la tornà poblar.

190 E vinent-se'n lo rey Aschulfus en Ffrança, com fos de prop un riu qui s'apella lo Roze, entès que unes malvades gents apellades barberes deguastaven Spanya. [11v] E dolent-sa molt que ten gloriosa terra fos ensutzada per tan sutza gent, volent socórrer als mesquins de Spanya, vench a Barchinona e aquí entre los seus fo mort [per]* un seu caveller, son familiar.

195 Segiratus fo elegit en rey dels gots aprés mort de Aschulfus e regnà un ayn ten solament. Aprés morí e lexà son regna a Vàlia.

Vàlia, mort Segiratus, succehí en lo regna <...>¹⁵ tres ayns, e anà en Spanya e combaté's ab aquells malvats barberes e vençé-los e desliurà aquella nobla terra de lur impiadosa senyoria.

200 [12r] Tuderen, mort Vàlia, succehí e fo hom de bona condició he regnà XXXIII ayns e morí l'ayn de Christ CCCCLXXX.

[VIII]

Donchs, com los nobles gots haguessen conquesta la major partida del món, esgardant en qual part porien milor habitar pençaren Spanya ésser pus delitable, pus abte e milor de totes les altres e, axí com dit és, feren
205 Toledo cap de lur Imperi, foragitada del tot la senyoria dells romans. E no ten solament en tota Spanya hagueren senyoria, ans encara en tota Gascunya e en lo comptat de Tolosa e en la província de Narbona, la qual per alguns és vuy apellada Gòcia per ço com los gots la habitaren. Hoc encara agueren plena senyoria en tota la regió qui [12v] és deçà un riu apellat Rose.

210 E açò durà quaix per CCCCVIII ayns. E era custuma que'l Emperador se coronava a Toledo e a Tolosa e a Narbona, car aquestes tres ciutats parvalian a totes les altres.

En aquell temps per los gots foren constituïdes les leys gòtiques, qui encara vuy en Spanya son al·legades en los plets e per aquelles moltes vegades é's
215 jutjat.

Posseyren, donchs, los gots totes les províncies de Espanya e les altres terres en beneventurada senyoria sots diversos reys CCCCVIII ayns, tro a la falça traïció del compte Julià qui, falçament e enganosa, [13r] tota Spanya e les altres terras províncies liurà a sarraïns, car abans de aquest temps jamés los
220 sarraïns no possehiren res deçà mar.

Veyam, donchs, breument lo compte Julià e los ffills del rey Urissa, qui era del noble linatge, per què se irasqueren e's levaren contra lurs frares chrestians e contra lur terra matexa.

Dues rahons hi són principalment al·legades ho assignades.

¹⁵ Petit salt: D, "succe_ en lo regna e regnà III ayns"; G, "successit in regno et

225 La primera, per ço com se esdevench que, per peccat, [13v] regnà en aquell
 temps en Spanya un rey apellat Urissa, molt malvat e pecador, sots era de
 DCCXXX e regnà VIII ayns. Aquest, com fos molt luxuriós, havia
 ensemps moltes mullers e infinides concubines contra la ley de Jhesuchrist,
 per la qual cosa era molt ensutzat e per semblant manera tots sos sotsmesos
 230 provocava a actes semblants. E en tant, que instituí en son regne que no ten
 solament los lechs* ans encara los preveres preseren mullers e amigues
 tantes com fos lur pler e voluntat. E ajustant iniquitats, trencant e
 corrompent los privilegis e ffranqueses de las esgleyas, los juheus molt
 honorà e a ells atorgà més franqueses que la esgleya no havia acostumat de
 235 haver.

Era, donchs, axí peccador e malvat lo dit rey Urissa, que tot lo món havia
 ensutzat¹⁶. E, com se temés que per los seus peccats les sues gents no·l
 gitassen del regna e duptant que elegissen en rey [14r] lo duch de Cardona¹⁷
 apellat Teodoffrus, qui era molt plasant e graciós, començà aquell a
 240 perseguir* e pres-lo e·l axorbà de amdós los ulls. E volia per semblant pena
 punir Pelagi, d'alta sanch, mas, fugent en Chantàbria, escapà a la fellonia del
 perseguent.

Aprés, Rodrigo, ffill de Teodoffrus, lo qual [lo]* dit Urissa axí com lo pare
 volia axorbar, ab favor e ajuda dels romans començà públicament contre lo
 245 dit rey Urissa a rebel·lar. E, prevalent Rodrigo* en molta virtut, pres lo dit
 rey Urissa he trasch-li los ulls, semblant que ell havia fet a son pare. E après
 poch temps Urissa, ab moltes abhominacions, finà sos dies. E, com lexàs
 dos fills, ço és, Silibert e Eban, negun d'aquells no succehí en lo regna per
 [14v] ço com eren odiosos a tot lo poble per les malvestats de llur pare.

250 Los gots elegiren en rey he príncep lur lo dit Rudrigo, lo qual exellà de tot
 son regna los dits Silibert e Evan, fills del dit rey Urissa los quals, passants la
 mar, fugiren e anaren-çe'n al compte de Trigita e aquí estigueren tro al
 temps de la traÿció feta per lo compte Julià.

regnavit annis tribus".

¹⁶ No segueix A i B, que en aquest punt es refereixen a la font directament. Tanmateix, hi col·loca també un comentari personal amb adjectivació denigradora.

¹⁷ Per "Còrdova".

L'altra rahó és per ço com lo compte Julià, qui era cosín germà del rey Urissa
 255 e havia lo seu comptat en la terra que vuy lo rey de Granada té he tania molts
 portz de mar e moltes fortesas, fon tremès per lo rey Rodrigo en Àffricha,
 la qual tanién los sarraïns. E, dementre que ell era en aquesta misatgeria, lo
 rey Rodrigo viu sa muller de molt gran ballesa e [15r] de present que la viu fo
 molt escalfat en ça amor. E, com ella no li volgués concentir a ça voluntat,
 260 pres-la per força complint ab ella sos desigs.

Vengut lo compte Julià de la missatgeria, la muller ly manifestà lo fet. Lo
 compte, com fos molt cautelós, no y dix àls mas, emprada altra missatgeria,
 partís del rey, indignat, e en lo temps del ivern anà-çe'n a Septa e aquí¹⁸ sa
 muller ab tot aquell més tresaur que pot haver, mès e col·locà e anà-çe'n e-n
 265 Àffricha tractà ab los sarraïns com e per quina forma porien haver Spanya a
 lur mà.

[IX]

[15v] Fet lo falç tractament entre lo compte Julià e los sarraïns de la malvada
 traïció per ells faedora, los sarraïns no confiaven molt d'ell per ço com tro
 en aquell temps era estat lur mortal enamich e·l·ls havia fets molts mals he
 270 donats grans dampnatges. E assayant-lo una veguada e moltes, trobaren-lo
 en ferm propòsit he liuraren-li companya de caval e de peu ab los qualls
 vench alegrement¹⁹ en Spanya. E als primers assalts vengueren a Altzezira
 d'Alfadra e d'aquí levaren molt gran presa e destroyren e deguastaren
 molts altres lochs marítims, de què los sarraïns foren molt alegres,
 275 conaxents que voluntàriament e sens tota ficció lo compte Julià s'era aïrat
 contra los chrestians.

E lavors, ab innumerable gent de peu e de cavall entraren en Spanya [16r] e
 vengueren tro al munt qui vuy és appellat Jubaltar. E vengueren a ells alguns
 cosins e amichs, ço és, del compte Julià, ço és, Silibert e Eban, ffills del rey
 280 Urissa dels quals dassús havem feta menció, e molts d'altres a aquesta traïció

¹⁸ El manuscrit diu clarament "...e jaquí sa muller...". Corregim en consonància amb B "...e aquí ell mès sa muller..." i amb G "...Septa transfretavit in qua eius posuit uxorem...". D evita el problema amb un "...menà-se'n sa muller..."

¹⁹ Mala lectura ("letanter") per "latenter". Cf. el comentari al testimoni i el PC33.

consintents. E encara hi vench Cophan, Archabisbe de Ispalis, car era ffrare
dell rey Urissa, lo qual lo dit rey Rodrigo havia axorbat e mort segons dessús
és dit, e era cosín germà del compte Julià.

285 Era, emperò, aytal la covinença entre ells e lo rey dels serraïns: que, presa
he ocupada per ells Espanya e mort lo rey Rodrigo, que lo compte Julià en
rey [fos elegit]^{*20} he tengués la terra per lo rey dels sarraïns, de la qual
covinença res no servaren.

[16v] Com lo rey Rodrigo sabé los sarraïns ésser entrats en Spanya e que
aquela deguastaven e malmenaven, tramès contra ells un seu cosí apellat
290 Enecha ab gran host, lo qual ab ells moltes veguades se combaté e moltes
vegades fo vençut. A la fi fo mort per los sarraïns e açò per tal com los gots
avían longament estat en pau e ignoraven les magnàlies de les batalles
passades fetes per los lurs predecessors e eren fets peraosos e no batallans.

E, com los sarraïns, ja guiant-los* lo compte Julià, haguessen deguastada gran
295 partida de Spanya, lo rey Rodrigo los vench al encontra ab tota la sua host. E,
com fossen venguts al flum qui és [17r] apellat Vendilach, prop Xerès, la
batalla començà molt aspre entre ells, en tant que per VIII dies continuus,
ço és, de un dicmenge al altre, incessantment se combateren axí que la host
de Tarich, rey dels sarraïns, era ya en vençó e hi havia morts XVIM cavellers
300 he del tot eren vençadors los chrestians.

Mas aquell malvat compte Julià e los cruells chrestians qui ab ell eren, feren
tant d'armes que·ll rey Rodrigo fo vençut e hac a desemperar lo camp. Los
dos fills de Urissa, qui ab lo compte Julià eren venguts, vengueren contra lo
rey Rodrigo e per mans de aquels fo mort. Hon lo rey Rodrigo e tota la sua
305 host, perint la lur terra, periren ensemps, d'on fo gran dan a chrestians, car
açí fo finida la glòria dels gots.

[X]

[17v] Finada aquesta cruell batalla, fon donada fi a la glòria de la gòtiga
majestat. E aquells qui molts regnas per batalles avían a si subjugats, en
aquesta sola batalla les banderes de la lur glòria per lurs peccats foren

310 inclinadas. Donchs, com la dita batalla miserablement e cruell fo acabada, e a
 penes agués romàs negú de la part dels chrestians que vengués²¹ a la batalla,
 romàs la terra buyda de pobla, plena de sanch, mullada de plors, fètil^{*22} e
 bestada de udolaments e de crits, ostalera als estrayns, peragrina als
 ciutadans, e desolada de solàs e de sos pobles, car la tempestat e destrucció
 315 feta aquí per Èrchules era renovelada, he los dampnatges he morts après
 fetes per los romans no foren semblants als deguastaments e crueltats qui
 per los sarraïns foren aquí prepetrades. [18r] Per la qual cosa Spanya, com
 per diverses e vàries nacions moltes vegades sia estada destroyda e après
 per altres dessemblants a aquelles successivament raparada, mudà la lengua e
 320 lo linatge e nexença de la sua gent.

Aprés aquestes coses, cresqué tant la dita pestilència e destrucció, que en
 tota Spanya no romàs ciutat cathedral qui no fos cremada, derrocada o
 presa. E aquelles ciutats e viles qui per armes no podien subjugar, decebrien e
 enganaven per falça amistança, amonestan-los Cophan, bisbe dessus dit, que
 325 poguessen viura sots trahut he que tinguessen pacifficament la terra. E ab
 aquests engans he decepcions retien les ciutats e [18v] los castells als
 sarraïns, les quals per ells obtengudes, foragitats los mesquins chrestians,
 establíen aqueles de sarraïns e de juheus. E los mesquins de chrestians qui
 aquí volien romandre per laurar e conrehar les terres, lexaven-los viure en
 330 pau sots sert tribut.

Aprés, no solament los sarraïns subjugaren a si Spanya, ans encara, passants
 los munts Pireneus, tota Gascunya e la província de Narbona e totes les
 altres terres tro al riu qui sa apella lo Rose sotsmeteren a lur juradició,
 exceptada la ciutat de Tolosa, la qual jamés no pogueren haver. [19r] Com
 335 Zoma, príncep dels sarraïns, ab tota la sua host hagués assatjada Tolosa e
 aquela cascan jorn poderosament combatés, vench en ajuda de la ciutat un
 duch de Ffrança apellat Eudo. E, com de cascuna part començassen

²⁰ Afegim “fos elegit” seguint A i D.

²¹ “a penes hagués quedat ningú que pogués venir a la batalla”. Aquest és el sentit que hauria de tenir veient que també D i G ometen el “no” que hi sembla necessari i que sí que apareix a A i B. D'altra banda, G en fa aquesta mateixa lectura: “nullus pene ... remansisset qui ... attemptaret venire”.

²² Al manuscrit, “fartil”. És molt estranya la grafia amb “a”. Enlloc no apareixen indicis que mai hi hagi hagut desplaçament de l'accent a aguda. Tampoc per la via de “fart” o “farcir” no sembla possible aquest mot. Per altra banda, l'adjectiu

agrament a batellar, Zoma ab gran multitud de la sua gent moriren en la
 batalla e en aquesta manera la ciutat de Tolosa fo desliurada de la malvada
 340 senyoria dels sarraïns.

Tengueren, donchs, los sarraïns Spanya e les altres terres tres anys sens
 negun contrast, tro que Déu totpoderós, qui no oblida haver misericòrdia a
 sos peccadors e qui fer e sana, e qui nafra e dóna medicina, volch conservar
 aquell [19v] nobla baró Pelagi axí com una petita scintilla o spira de foch en
 345 son esgardament.

Aquest Pelagi, fugent devant la cara del rey Urissa, qui·ll volia axorbar, en lo
 ducat de Cantàbria se'n anà. E, com hoís la host dels chrestians ésser
 subjugada e deffallida e los sarraïns posseyr les coses delitoses e plasents de
 Spanya, dolch-se ultra manera, més amant beneventuradament morir en
 350 batalla que veura coses vituperoses de la gent chrestiana e dels sants. E
 vench-se'n en les Astúries perquè aquí, en les estretures de la terra, pogués
 conservar algunes gents qui invocassen lo nom de Jhesuchrist.

Los sarraïns emperò, tota Spanya, segons dit és, havien ja ocupada e ja del
 [20r] tot abaxada la fortelesa de la gent gòtiga, com res dels gots no hi agués
 355 romàs sinó alguns poch mesquins chrestians qui per les forts muntanyes en
 les Stúries, en Vischaya, en Navarra, en Aragó, en Cathalunya e en Gascunya
 romaseren.

Aquest nobla Pelagi començà públicament contra los sarraïns a rebel·lar he
 anant per moltes montanyes e vals trobà molts chrestians amagats, los quals
 360 confortà ab esperit de fortesa dient-los que algunes vegades Déu ponex
 sos peccadors per lurs peccats e après los ha mercè e no oblida de fer-los
 bé. Pelagi los despertà axí com aquells qui de gran sompni soptosament són
 levats. E de to[20v]tes les parts de les Astúries concorrens envers ell, axí
 com a misatge de Déu, lo elegiren en príncep. E començà contra los
 365 sarraïns a fer grans morts là hon conseguir-los podia.

E, com Tarich, príncep dels sarraïns, ho_ aquestes novelles, tramès contra
 ell un seu gran almirall e lo compte Julià e los fills de Urissa e Cophan ab
 molt gran host. E Pelagi, veent açò, entenent que no poguera contrestar a

“bastada” ja corresponia a “clamosa” a l'Elogi d'Espanya (cap. VI), igual com aquí (cf. l'apartat específic al capítol 5 de l'estudi).

370 aquella tant gran multitut de gents, mès-se en una spluga molt fort, feta d'una
 rocha quaix per artiffici divinal, ab M hòmens. Los altres recomanà a la gràcia
 divinal e que en les muntanyes la fi dels affers e la misericòrdia divinal
 esperassen. E, com Pelagi, induït per molts amonestaments de Cophan e
 dels altres, no·s volgués retre als sarraïns ne fer pau ab ells, manà lo duch
 [21r] de la host fortment combatre la porta de la spluga ab pedres, sagetes,
 375 darts e altres armes. Mas per gràcia de Déu, les sagetes e los darts retornaven
 en dampnatge e·n mort d'aquells qui·ls trematien, axí que en aquesta manera
 moriren XXM cavellers dells sarraïns.

E, com Pelagi veés açò, lohant la potència de Déu e reffermat per gran
 fortaleza de cor, axí de la spluga e lo duc dels sarraïns ab la major partida de
 380 la sua host matà. Los altres qui fugits eren foren morts per aquells que Pelagi
 havia lexats en les muntanyes. Tarich, príncep dels sarraïns, dolent-se de la
 mort he destrucció dels seus, entenent que en açò havia concentit [21v] lo
 comte Julià e los fills de Urisa e Cophan per ço com ell no·ls volia observar
 los pactes a ells promesos, féu·los tots morir a cruel mort e caygueren en la
 385 fossa que als altres havien aperellada.

E los gots qui fugir pogueren, anaren clemar mercè a Pelagi qui, après,
 ocupà a si totes les Astúries e la ciutat de Lehon, qui per los sarraïns era
 detenguda.

En aquell temps, Alfonço Cathòlic, fill de Pere Enrich de Cantàbria²³, se'n
 390 vench en les Astúries a* Pelagi per fer-li valença contra los sarraïns, al qual
 donà Pelagi sa filla Ormissenda per muler. Après moltes batalles
 covinentment fetes per Pelagi, passà [22r] d'aquesta vida. E regnà XVI ayns,
 l'ànima del qual repòs en nostre Senyor.

Mort enaxí Pelagi, començà a regnar Safília, fill seu, sots era de DCCXXXVII.
 395 E regnà ten solament dos ayns e morí sens fills e retornà la terra a
 Ormissenda, sa germana, filla de Pelagi.

Alfonço Cathòlich, marit de la dita Ormissenda, regnà XVIII ayns e fo molt
 just e bon chrestia. Ab los sarraïns moltes vegades betallà e moltes ciutats
 los tolch, les quals tornà en poder dels chrestians, axí que en totes les

²³ Mala lectura per "Duch de Cantàbria" (cf. PC50).

400 Astúries e tota Galícia desliu[22v]rà²⁴ de poder dels sarraïns e en totes les ciutats que obtench, ordonà e mès bisbes, per la doctrina dels quals los chrestians qui eren romasos fossen confirmats en la sancta fe cathòlica. He, lexats dos fills, Ffrolixa e Veinia, reté la ànima a Jhesuchrist.

Frolixa regnà XIII ayns après mort de son pare Alfonço. E aquest poblà
405 Oviedo he féu aquí esgleya cathedral. Aquest entès que per la malvada custuma que·l rey Urissa havia mesa en la terra que·l·ls clergues haguessen mullers e concubines, la ira de Déu era venguda sobra tota Espanya e ordonà castedat en los ecclesiàstichs en tal manera que de peccat de luxúria no fossen ensutzats. [23r] Aquest batallà longament ab los sarraïns, lo duch
410 de Cardona ab IIIIM cavellers vençé [en]* una batalla, mort lo dit duch he molts d'altres, e lexat un fill apellat Alfonço, passà d'aquesta vida.

Alfonço, fill de Ffrolixa, baronívolment batallà ab los sarraïns en tant que, com lo príncep dels sarraïns ab infinida host vengués les Astúries deguastar, aquest Alfonço li isqué al encontre ab los seus cavellers [e]* aquells
415 en tal manera vençé que LXXM dels de Aràbia moriren en batalla. Aquest Alfonço fo verge, que jamés no conech fembre, he [23v] fo just, piadós e misericordiós, e moltes esgleyes e monestirs hediffichà e, tant com poch, la glòria dels gots, axí en les esgleyas com en los palaus, reparà.

E en aquesta manera alguna partida de Spanya, ço és, Galícia, les Astúries e
420 terra de Lehon e algunes altres partides, per los dessús dits prínceps, ab la ajuda de nostre Senyor, fou de potestat dels dits sarraïns desliurada, les altres partides estants encara dejús lur impiadosa senyoria, exceptats alguns chrestians qui estaven per muntanyes en Vischaya, en Navarra, en Aragó e en Cathalunya, qui contra los sarraïns fortment resistien.

[XI (1)]

[24r] **Com Hoger Cathaló entrà en Cathalunya**

425 En lo temps que·l·ls sarraïns tenien lo principat de Cathalunya e gran part e lla major de Spanya, entrà en Cathalunya un gran capità vinent de Ffrança lo

²⁴ Al manuscrit "desliurada". El corregim perquè crea una estranya construcció de participi que no segueixen els seus companys de la Branca completa ni cap

qual havia nom Hoger Cathaló. Ab lo qual vingueren en sa companyia nou barons, los quals fehien companyia de tres en tres, e foren aquests qui-s seguexen:

[24v]	Moncades	Cervera	Angleçoles
	Pinós	Cervelós	Ribelles
	Mataplana	Alamayns	Erills

430 ab los quals vingueren molts gentills hòmens per conquistar Cathalunya a la fe chrestiana.

E en la conquesta morí de malaltia lo dit capità apellat Hoger Cathaló, estant sobre lo siti d'Empúries, e per lo seu nom intitularen la terra de son nom, ço és, Cathalunya.

435 E per la multitud dels sarraïns, los chrestians se retresqueren en les montanyes per los castells roqués, e axí tengueren contra los sarraïns fins tant que l'emperador Carles Maynas vench a conquistar tota Spanya, spacialment lo principat de Cathalunya, en lo [25r] qual trobà los dits nou barons.

[XI (3)]

440 E partí lo principat tot a novenes a honor dels nou hórdens dels àngels e en aquesta manera, ço és: nou comptats, nou vezcomtats, nou cases de nobles hòmens, nou vervessors e nou-centes cases de gentills hòmens. E en cascun comptat havia un vezcomtat, un noble hom e un vervessor.

Los comtats són aquests qui-s seguexen. Primerament,

445 Comte de Barchinona
 Vezcomte de Cardona
 Noble hom Monclús
 Vervessor de Boxadós

Comte de Roselló
 450 Vezcomte de Castellnou

més testimoni (A "liberavit", B "desliurà", D "deliurà", G "liberavit").

Noble hom de Canet
Vervesor de Montscot, qui vuy són dits d'Oms²⁵

[25v] Compte de Pallàs
Vezcomte de Villamur
455 Noble hom de Balera
Vervasor de Torralla

Comte d'Osona
Vezcomte de Cabrera
Noble hom de Sentelles
460 Vervasor de Villadamany

Comte d'Empòries
Vezcomte de Roquebertí
Noble hom de Servià
Vervesor de Foxà

465 Comte d'Urgell
Vezcomte d'Àger
Noble hom de Térmenes
Vervasor de Guimarà

Compte de Sardanya
470 Vezcompte de Querforadat
Noble hom d'Enveg
Vervasor d'Enveg²⁶

[26r] Compte de Vesellun
Vezcomte de Bas

²⁵ BUB753 "d'Oms"; *Dietari* "Alius"; TOMIC (1534), cap. XXIII "Olius"; Gabriel Turell (BAGUÉ, 1950, 92) només diu "Muntscot".

²⁶ BUB753 també repeteix Enveg; el *Dietari* sembla que també repeteix, encara que a la segona forma dóna "Vig"; Tomic (1534), cap. XXIII dóna "Urig"; Turell (BAGUÉ, 1950, 92) "Urch".

475 Noble hom de Porquers
 Vervasor de Bassora

Comte de Terragona
 Vezcomte d'Ezcornellbou
 Noble hom de Castellet

480 Vervasor de Madiona

En aquest temps féu nou-centes cases de cavellers e gentills hòmens e axí
 estech aquesta terra hordonade [26v] fins vench lo Compte de Barchinona
 apellat Borrell qui, en son temps, veyé que la terra venia a meyns de gent
 d'estat per ço com en les batalles dells sarraïns ne moriren tot jorn, per
 485 què-n féu altres nou-centes cases, ço és: que-ls donà privilegi millitar e de
 servents que eren los féu franchs.

[XI (2)]

Com Carles Maynes entrà en Spanya

Dementre que-lls fets dessus dits se feyan en Gallícia e en les Astúries e en
 Aragó e en Cathalunya, Carles Maynes, emperador [27r] de Roma e rey de
 Ffrança, veent los chrestians de Spanya en tanta subjugació, vench contra los
 490 sarraïns ab gran nombre de gents de Ffrança e de Bretanya, de Normendia
 e de Burgunya, d'Alamania e d'altres moltes províncies. E esvahí en tal
 manera los sarraïns que totes les ciutats e lochs ocupats per los sarraïns
 tro als munts Pireneus foren per ell sotsmesos a sa juradició e desliurats de
 poder de sarraïns. E, subjugades per Carles Maynes totes les dites terres,
 495 passant* los munts Pireneus, entrà en Cathalunya e les ciutats de Gerona, de
 Barchinona e tots los castells e garnions dels sarraïns tro a Leyda pres. E
 moltes esgleyas e monestirs reparà, segons que en los [27v] antichs privilegis
 és atrobat.

Los sarraïns estants en les altres partides de Espanya, per gran pahor
 500 estramordits, vengueren a mercè de Carles Magnes he* faheren-çe sos
 tributaris. Obtenguda lo rey Carles gloriosa victòria dells sarraïns e desliurats
 los chrestians de lur impiadosa e cruell senyoria e, com ja avant avem dit,

partida la terra en aquells barons dessús nomanats e a sos sotsmesos segons
lurs mèrits e lexades en les províncies feels guardes, en Ffrança se'n és
505 tornat.

[28r] Mas los reys* dels sarraïns qui en Spanya habitaven, après lo
departiment de Charles començaren contre ell a rebel·lar e lo trahut per ells
promès pagar ly denagaren. Charles Maynes, sabent açò, en Spanya és
510 tornat ab gloriosa host de duchs, comtes e altres nobles barons, entre los
qualls éran lo duch Rotlan e Oliver e altres, la memòria dels quals encara no
cessa.

E, passats per Gascunya, los sarraïns qui aquí foren trobats e en los munts
Pireneus, fortment combateren e de·quí²⁷ del tot los gitaren. E, faents llur
passatge per terribles vals^{*28} he muntanyes, vengueren a Pampalona e,
515 fortment combatents, aquela preseren, los murs per divinall miracle per si
mateys cahents.

[28v] E com de les parts ultramarines venguessen moltz reys e nobles de
sarraïns en ajuda d'aquells qui eren en Spanya, hoïnys que Carles era tornat
en Spanya per rahó de batallar, vengueren a la batalla contra ell e, com
520 moltes vegades se combatessen, Carles fou tostemps vençador gloriós e
d'aquells sens nombra mataren Rotlan, Oliver e los altres qui XII parts de
Ffrança eren apellats. Marsili, Aygolar e Ferragut, reys molts forts, e d'altres
prínceps e reys semblantment foren [vençuts]* meravelosament en les
batalles²⁹.

525 Mas finalment, per la traïció del compte Galeon, qui per diners que pres
dells sarraïns consellà a Car[29r]les que faés pau ab ells com ells eren prests*
de pagar-li lo trahut e que si la guerra cessava que molts se'n vendrían en
Ffrança per resebra aquí la gràcia del sant babtisme; per les quals peraules
Carles e los seus acordaren de tornar-çe'n en Ffrança. E los sarraïns, veents

²⁷ "D'aquí"

²⁸ Corregim "vols" per "vals" seguint el sentit lògic de l'expressió: A, "Rocidas Valles"; B, "Ronssesvals"; D, "terribles e aspres vals". A banda de l'error de còpia "vols" per "valls", l'error demostra que la traducció desconeixia el topònim. Igualment, és estrany el sentit "terrible" per a "roscidus".

²⁹ Afegim "vençuts" seguint A i B.

530 aquells* derotats³⁰, ab gran multitud de gents enseguien-los enganosamente.
Aquí veyérets molt cruells batalles en les quals moriren Rotlan e Oliver e
molts d'altres nobles barons, jacia fortment se deffenessen.

Carles, coneguda la mort e destrucció dels seus, ensaguí algun poch los
sarraïns e tots aquells que poch aconseguir per coltell moriren. Finalment,
535 en Ffrança se'n és tornat. E, com après algun temps hagués en propòsit de
tornar en Spanya, finà sos dies l'ayn de Christ de DCCCXIII.

[XI (6)]

[29v] Charles, rey de Ffrança desús dit, instituí comte en Cathalunya, ço és,
comte de Barchinona, que féu cap, lo qual comte tenia Cathalunya per lo rey
de Ffrança. E açò durà tro al compte Jaufra, qui edificà lo monestir de
540 Ripoll.

E en aquel temps los sarraïns feyan mortal guerra als chrestians de
Cathalunya, volents a si subjugar la terra. E lo compte de Barchinona anà al
rey de Ffrança suplicant-lo que li volgués ajudar a deffendra la terra contra los
sarraïns. Lo rey de Ffrança, ocupat d'altres affers no li poch fer ajuda, mas
545 dix-li que si-s podia deffendra, que ell, lo compte*, e tota la terra de
Cathalunya fos exemp de tota subjecció que fos tengut al regna de Ffrança.
En aquesta manera fou lo comtat de Barchinona e tota Cathalun[30r]ya
ffranca de tota servitut, jacia que altres rahons hi sien assignades. E foren
comtes en Barchinona tro al noble Alfonço, qui hac lo regna d'Aragó e lo
550 comtat de Barchinona per rahó de unió, segons que avant serà declarat.

[XII]

De la neologia e neximent dels reys de Castella

Ara tornem al rey de Castella apellat Alfonço*, lo qual segons dessús havem
dit, servà vida molt casta e estech tots temps sens conexença de fembra.

³⁰ El sentit ha de ser semblant a 'sense ordre de batalla', 'sense formació', és a dir, 'desprevinguts' (cf. l'apartat sobre la llengua del testimoni, al capítol 4 de l'estudi).

E com no agués fills, lexà lo regne de [30v] Castella a son nabot apellat Raynimir. Raynimir regnà VI ayns e féu moltes batalles contre los sarraïns, e
 555 tolch los moltes ciutats e castels e amplià molt son regna. E lexà un fill apellat Ordín.

Ordín, fill de Raynimir, regnà X ayns en Castella e meravelosament batallà ab los sarraïns e féu a si tributari lo rey de Toledo. He morí, lexat un fill apellat Alfonso.

560 Alfonso Major regna XLVI ayns. Aquest fo a Déu e als hòmens molt graciós e los [31r] sarraïns moltes vegades vençé e ennoblehí e amplià molt son regna. E la esgleya del apòstol sent Jacme, qui és en Galícia, la qual era de terra, de pedres quadrades e de colones de marbre féu e reparà. E la ciutat de Çamora noblament poblà.

565 Mort lo gran Alfonso, regnà après d'él Garcia, fill d'aquell.

E naxí succehiren reys en Castella tro al rey Alfonso qui pres Toledo sots era de MCXXI ayn, a VIII kalendes de juyn, lo XX ayn de son regna. En la qual ciutat elegí en archabisbe Berenguer, Abat de sent Benet, qui primerament era estat caveller. E açò féu de consell de tots los ecclesiàstichs de son regne.
 570 Aquest [31v] Berenguer era molt letrat e bon relegiós e en totes coses savi he discret, per lo qual tota Spanya e tota chrestianitat fou molt axelçada. Lo dit Alfonso regí son regne XLIII ayns saviament e discreta. E lo regna e la esgleya e la sancta fe dels chrestians molt ampliats, reposà en Jhesuchrist.

Successivament regnà un rey qui semblantment era apelat Alfonso. Aquest
 575 hac dos fills, ço és, Sanxo he Ffarrando e, de consell d'alguns comptes, donà Castella [a Sanxo] e al menor*, ço és a Ffarrando, donà Lehon e les Astúries; e departí un regne en dos regnes.

E, mort lo dit Alfonso, regnaren sos fills cascun en son regne. [32r] Durà aquesta divisió tro al temps del noble Alfonso qui pres Concha e poblà
 580 Placència e apres Úbeda, e vençé los sarraïns apellats Agarenos en los munts de Moradals, ab lo rey en Pere d'Aragó e ab lo rey de Navarra. Aquest donà sa filla apellade Berenguera al rey de Lehon, la quall fo molt noble reyna. E après morí, lexats dos fills.

Ferrando, mort Alfonso son pare, regnà en lo regne e morí sens fills.

585 Enrich, mort Ffarrando, frare seu, regnà* en lo regne e semblantment morí
sens fills.

[32v] Berenguera, muller del rey de Lehon, morts sos dos frares Ffarrando
e-nrich, hac per son dret lo regna de Castella, en lo qual regne son fill
Ffarrando, après mort de son pare, regnà; axí matex en lo regne de Lehon. E
590 axí la divició dels regnes tornà a unió.

Aquest Ffarrando fo molt noble e valent en armes e tostemps hac guerra ab
los sarraïns. E pres Cardona³¹ e Jahén e subjugà Ispalis, aquella noble ciutat
qui vuy és apelada Sibília, e ab son fill Alffonço subjugà més avant Granada,
Màlichia e Almaria. E los sarraïns ultramarins féu a çí tributaris, ajudant-li
595 emperò son fill Alfonço, segons dessús és dit.

[33r] Alfonço regnà en lo regne de Castella* après mort de son pare, lo qual
pres per muller Anglesa, filla del noble rey d'Aragó, de la qual engenrà fills
he filles; lo primogènit apellat Ffarrando, qui regnà en Castella après mort de
son pare³². Lo dessús dit Alfonço fo molt noble e de gran coratge, e en
600 larguesa e en tots altres actes molt gloriós.

Ferrando regnà en Castella après de son pare.

[XIII]

De la neologia dels reys de Navarra

[33v] Pus havem dits dessús dels neximents dels reys de Castella, vejam ara
d'on los reys de Navarra hagueren començament, sots era de MXL ayns.

Com los regnes de Castella, de Navarra e de Lehon fossen deguastats per los
605 sarraïns en moltes maneras, vench del comptat de Bigorra un noble baró
apelat Ènecho, acostumat de infantesa en fet d'armes. E per ço com era
molt aspre en batallas, fo apellat per cognom Astúcia. Aquest Ènecho
Astúcia, estant en los monts Pireneus e devallant en los plans de Navarra, féu
contra sarraïns moltes batalles, per la qual rahó meresch ésser príncep e

³¹ Per "Còrdova".

³² La successió indicada és impossible perquè aquest fill morí abans que el
pare. Justament per això, la qüestió successòria desencadenà una guerra.
Alfonso fou succeït per un altre fill, Sancho IV, i després d'aquest regnà un altre

610 senyor de aquella terra. E engendrà un fill apellat Garcia, al qual donà per
muller Urracha, de linat[34r]ge reyal.

Garcia regnà en Navarra après mort de son pare e fo molt larch e prous e-n
batalles contínuament usant contra los sarraïns. E com un dia partís d'un seu
loch per anar en altra ab sa muller Urracha preyns, sobrevinents los
615 sarraïns, mataren-lo. E la reyna Urracha feriren per lo ventre ab una lança e,
estant prés de la mort, parí un fill qui fo apellat Sanxo Garcia.

E, morta la mare, per un noble baró de la terra fon nodrit. Aquest Sanxo
Garcia, passat lo temps de ça infante[34v]sa regnà en lo regna de son pare e
pres per muller Theodora, del linatge reyal, de la qual engendrà un ffill
620 apellat Garcia Tremolós.

E lo dit Sanxo Garcia fortment infestava los sarraïns en tant, que tro a munt
Cayo e a Tudela e tro prop Hoscha quax totes aquestes terres sotsmès a sa
senyoria. E en Aragó e-n les muntanyes molts castells he lochs guanyà e
tolch a sarraïns e en tant aquells subjugà que en los seus dies la terra se alegrà
625 de contínua seguretat. E regnà XXV ayns.

Garcia apellat Tremolós regnà après mort de son pare, e era per ço apellat
Tremolós* com quant se veye en les batalles en lo començament [35r] havia
gran pahor e tremolave, mas après era molt ferm estant. Aquest fo hom
benigne, larch he molt valerós, e regnà XXVI ayns, lexi un fill apellat Sanxo
630 Major.

Sanxo Major regnà après mort de son pare e pres per muller³³ de la qual ac
un fill apellat Raynimir, qui après fou rey d'Aragó segons avant se conte.
Morta aquesta muller, pres la filla del compte de Castela apellada Galeyra, de
la qual hac dos ffills, ço és, Garcia e Ffarrando. Aquest Garcia, jatcia Ffarrando
635 fos primogènit, regnà en Castella e Ffarrando regnà en lo regna de Navarra.

[35v] Ferrando, mort Sanxo Major, pare seu, regnà en Navarre e, axí
succehint, regnaren reys en Navarra tro al noble Sanxo qui no lexi fill mascle

Fernando (IV) que potser és el personatge a qui es vol referir el compilador de C en aquesta mena d'intent frustrat de continuar la genealogia dels reis de Castella.

³³ La presència d'aquest "per" fa suposar que hi devia haver l'esment a la noble dona del castell d'Aibar. Més endavant (cap. XIV) hi fa referència i l'anomena "molt nobla e valent dona qui fo de Castre", confonent-ho amb un topònim. Notem com la converteix en la primera muller (cf. el comentari al testimoni, al capítol 4 de l'estudi).

mas tres filles, les dues de les quals moriren sens fills. La terça, qui era
 640 apellada Blanca pres per marit Tehobald, comte de Campanya. E per
 aquesta rahó, vench lo regna de Navarra a aquesta Blanca e morí, lexat un fill
 Theobald.

Theobald, fill de la dita Blanca e dell comte de Campanya, hac lo regna de
 Navarra per ça mare e lo comtat de Campanya per son pare, e regnà en
 aquell tant com visqué, he vuy regna son fill Theobald.

[XIV]

645 [36r] Pus parlat havem dessús dels reys de Navarra, los quals per gran
 noblesa en moltes batalles foren exalçats, mas com de lur linatge dels reys
 de Navarra los reys d'Aragó isqueren, al rey de Navarra apellat Sanxo Major
 retornem.

Aquest Sanxo major, de ça muller apella[36v]da Galeyra, filla del compte de
 650 Castella, hac dos fills, ço és, Garcia e Ffarrando. E ans que Toledo fos pres no
 havie en Castella sinó compte, e havia-hi rey de Lehon. Aquest Sanxo hac
 altra fill apellat Raynimir d'altra muller primera, molt nobla e valent dona qui
 fo de Castre, e aquest regnà primer en Aragó. Lo dit Sanxo Major havia lo
 comtat de Castella per la muller, a la qual era vengut per successió. E tanie lo
 655 regne de Navarra e lo ducat de Cantàbria e partida d'Aragó. Havia lo dit
 Sanxo un molt bon cavall, lo qual molt amave, e aquell comanà a la reyna axí
 car com si fos* un gran thesaur per ço com era molt nobla e prouat sobre
 tots los altres. Garcia, fill lur, qui era primogènit, demanà lo dit caval. Volent
 660 hobeyir a çes paraules lo li atorgà³⁴. [37r] Mas un caveller servidor de la reyna
 contrestà que lo dit cavall no li fos liurat per ço que per ventura lo rey no fos
 agreujat. E la reyna, acceptat lo consell del caveller, no li volch concentir lo
 dit cavall. Garcia, indignat contra sa mare, amonestà son frare Ffarrando que
 acusàs la reyna, llur mare, de adulteri car dehia que ela havia comès adulteri
 ab lo caveller per consell del qual ella ly havia tolt lo cavall. Mas lo dit

³⁴ Hi falta la referència a la reina, subjecte de la frase.

665 Ffarrando, no volent ésser acusador de la mare, dix: *Yo no la acusaré, mas ço que tu diràs refermaré*

Aquest malvat Garcia, estant en sa fellonia e malvada pertinàcia, posà contra la mare cruell fama, lexada tota vergonya, e apelà lo testimoni de son frare. Lo rey, crehent lo dit dels fills, féu guardar deligentment sa muller en un molt [37v] fort castell e ajustà la cort per aquesta rahó. Fo jutjada la reyna ésser condemnada a mort o ésser salvada per batalla. Mas, com no fos trobat negun qui contra los fills del rey se volgués combatre, Reynimir, fill del rey del qual dessús havem feta menció, lo qual era fillastre de la dita reyna, hom molt bell e en armes molt valent e prouat, se offerí a combatre's per la reyna ab son frare.

Mes, com aquest negoci estigués en ten gran perill per lo tant noble caveller, fill de ten gran rey, qui per la reyna s'era offert a la batalla, e semblant per lo perill de la reyna, vench un mongo de molt gran sanctadat e trasch a part los fills dell rey e conjurà-los per Déu que li diguessen veritat. Aquests, tement lo ju_ divinal, confessaren sobre açò no saber res de ver. Lo mon[38r]go acostà's al rey, e denuncià-li aquestes coses. E lo rey, sabent la reyna ignocenta del dessús dit crim, fo alegra ultra mesura e en aquesta manera fou restaurada e tornada en la primera honor.

Lo rey, molt alegre del desliurement de la reyna, preguà-la que a sos fills perdonàs ten gran peccat, la qual lo y atorgà ab tal pacte que Garcia, qui la havia acusada, jamés no regnàs en Castella. Donchs, restituïda la reyna en sa fama e honor, donà Aragó, que havie per rahó de son spoli³⁵, a Raynimir, filastre seu, qui per ella s'era offert a la batalla, de què lo rey fo molt alegre e volenterosament hi consentí e ho confirmà.

690 E en temps d'aquest rey Sanxo Major un comte apellat Duchat Porcell poblà la ciutat de Burgos.

[38v] Raynimir, mort son pare Sanxo, regnà en Aragó e aquest fo lo primer rey de Aragó. E engendrà un fill qui fou apellat Sanxo.

Sanxo regnà après mort de son pare Raynimir. Aquest fou molt prous e en armes molt valent e asetjà la ciutat de Hoscha e, ferit mortalment d'una

segeta, conjurà sos fills Pere e Alfonço que si a ell convenia morir jamés no pertissen del setja ne lo seu cors fos donat a sepultura tro que la ciutat fos presa.

700 E, mort en aquesta manera lo dit rey Sanxo, après poch temps la ciutat d'Oscha fo presa he fou soterrat ab gran honor.

Pere, mort son pare Sanxo, regnà en Aragó e batallà [39r] molt contra los sarraïns he finalment morí sens que no hac fills.

705 Alfonço regnà en Aragó après mort del rey en Pere, frare seu, e havia, però, altre frare apellat Raynimir qui era mongo de sent Pons de Thomers. Lo dit Alfonço pres per muller la filla del rey de Castella, mas per consanguinitat foren separats a juhí de la esgleya he morí sens fills. Mas en sa vida féu molts grans fets, car ell conquerí de serraïns la ciutat de Seragossa e Chalathiú e Derocha ab totes lurs aldeyas. En aquel temps vench a ell en Pere Gascon, compte de la Perxa e Vezcomte de Bearn, qui ab ell guanyà moltes villes e
710 castells en Aragó. On, com lo dessús [39v] dit rey Alfonço qui tostemps fo vençedor e jamés no fo vençut, axí com a nostre Senyor plach, de prop Fraga, per los sarraïns en batalla fo vençut e mort e fo soterrat en lo monestir de Mont Aragó. Altres dien que no fou trobat mort ne viu mas, veent-se vençut, fou envergonyit e anà-çe'n per lo món com a pelegrí. E
715 après, en temps de altre Alfonço, rey de Aragó e comte de Barchinona, dien alguns que tornà en Aragó e molts lo conegueren e, com se digués rey, per ço que la terra no-s sollevàs ne per aquesta rahó hagués dampnatge, fo pujat en la forcha.

[XV]

720 Raynimir, monge dessús dit, fill del rey Sanxo, com sos dos frares fossen morts, fou tret del monestir de sent Ponç de Thomers e per los no[40r]bles d'Aragó [posat]* en lo siti reyal. E pres per muller la germana del compte

³⁵ “spoli” per “sponsalicii” (A), amb el sentit de “dot” (B, “exovar”) (Cf. l'apartat sobre la llengua del testimoni, al capítol 4 de l'estudi).

Pitivensis³⁶, de la qual hac una filla apellada Patrona, qui après fo apellada Urracha, la qual donà per muller al noble en Remon, comte de Barchinona.

725 E, de present que la hac meridada, retornà en son monestir de sent Ponç <...>³⁷ de grans rendes he possecions. Ffo més avant molt fortunat en batalles e als seus benigne e liberal en tant que quax totes les villes e castells donà a cavellers e totes les libertats e ffranqueses que vuy han los aragonesos obtingueren d'aquest.

730 E en aquesta manera fo feta conjuncció e ajustament entre lo regna d'Aragó e lo comtat de Barchinona.

E engenrà lo dit Ramon de la dita Urracha dos fils, ço és, Alfonso e Sanxo, e una fila apellada Dolça. Aquest comte [40v] fo molt prous e valent en armes e fou tostemps enemich dels sarraïns e pres Tortosa, Leyda, Ffraga e Siurana. E morí en l'ayn MCXXII e fo soterrat en lo monestir de Ripoll e après fo 735 trasledat en la Ceu de Barchinona³⁸. E aquest jamés no-s volch apellar rey d'Aragó.

Alfonço, mort son pare en Remon, regnà en Aragó e en lo comtat de Barchinona. Aquest fo molt larch en dons e en sos fets molt cortès, mas sobre los sarraïns no fo molt fortunat. Mas sostench tota la sua terra e regnà 740 XXXX ayns. Morí a Perpinyà e fou soterrat en lo monestir de Poblet.

[41r] En Pere, mort Alfonso pare seu, regnà en lo regne e fou coronat sots Ignocent Papa terç. E donà per muller sa germana a Ffrederich, rey de Sicilia e emperador de Roma. E fon larch en dons ultramanera e molt valent en armes. E batallant conquerí molts castells de sarraïns e vençé los sarraïns a 745 Úbeda ab lo rey de Castella. E vench en ajuda en Ramon, comte de Tolosa, contra los ffrancesos e assetjà lo castell de Morella e aquí fon ferit d'una naffra de la qual morí en l'ayn MCCXIII e fo soterrat en lo monestir de Sexena.

³⁶ Podria llegir-s'hi "Pitemensis". Creiem que la lectura més aproximada deu ser "Pitivensis". El manuscrit escriu "pitmen" o "pitiven" amb una titlla horitzontal al damunt indicant abreviatura.

³⁷ Aquí hi ha un salt. Hauria de dir-hi "però mentre fou rei el dotà de grans rendes..." segons el que trobem a A i B (A, "fuit suo monasterio restitutus. Qui, tamen dum in regno existeret, ecclesies et possessionibus multis monasterium dotavit..."; B, "emperò dementre ell tench lo regne, ell dotà lo monestir de moltes riqueses...").

³⁸ El posterior trasllat del comte a Barcelona és desconegut a tota la historiografia. A més, la data de la seva mort és en realitat el 1162 (cf. el comentari al testimoni, al capítol 4 de l'estudi).

Aquest Pere pres per muller dona Maria, filla d'en Guillem de Montpeller, la qual engendrà d'una noble dona qui fo filla del emperador de Contestinoble;
 750 de la qual Maria lo dit rey en Pere [41v] engendrà un fill apellat Jacme, qui succehí en lo regne.

En Jacme fo molt benigne e piados e en armes molt valent e guanyà de sarraïns la illa e regna de Malorques e lo regna de València e lo regne de Múrcia. Fo presa la ciutat e illa de Melorques lo derrer jorn de deembra dell
 755 ayn MCCXXVIII. E la ciutat de València lo dia de sent Miquel del ayn MCCXXXVIII. E la ciutat de Múrcia l'ayn MCCLV. E morí l'ayn MCCLXXVI, lexats dos ffills, ço és, en Pere, qui regnà en Aragó, e en Jacme qui fon rey de Mallorques.

[42r] En Pere, fill del rey en Jacme, fo molt valent en armes* e en la vigília de
 760 sancta Margarita dell ayn MCCLXXX pres lo castell de Balaguer hon havia molts comptes e barons del regna e inobedients a ell, per la qual rahó li foren adjudicats tots los lurs béns, los quals après los tornà en feu, retengudes a si les postats. E foren portats los dits barons al castell de Siurana e aquí estigueren en presó lonch temps.

Aprés, lo dit rey en Pere passà en Sicília ab DC cavellers e XXM hòmens de
 765 peu e pres la illa he regne en l'ayn MCCLXXXIII³⁹, foragitat d'aquella lo rey Car[42v]les. E en aquell mateix ayn pres Alchoy⁴⁰. E en l'ayn MCCLXXXIII fo pres Charles, ffill del dit rey Carles ab XXX galeas per en Roger de Lória, almirall del dit rey en Pere. E en lo mes de juyn del ayn MCCLXXXV,
 770 Phelip, rey de Ffrança, entrà en Cathalunya ab gran poder e assetjà Gerona e, per ordinació de Déu, anà-çe'n vituperat. Morí en Pere, rey dessus dit, l'ayn MCCLXXXV a Vilafrancha de Penedès e lexà IIII ffills: Alfonço, Jacme, Ffrederich, rey de Sicília, e Pere.

Alfonço regnà après mort de son pare. Fo en armes valerós e en dons molt
 775 larch e morí sens ffills l'ayn MCCXCI en la ciutat de Bar[43r]chinona e n la casa dels frares menors fou soterrat.

En Jacme de bona memòria, mort Alfonço, frare seu, regnà en lo regna d'Aragó e pres per muller la filla del rey Charles, príncep de Salerm, e

³⁹ Error per 1282.

⁴⁰ Ciutat tunisenca que fou objecte d'una expedició de Pere el Gran.

renuncià al regne de Sicília l'ayn MCCXCV. E en l'ayn MCCCVIII ab gran
 780 poder per mar e per terra anà assatjar la ciutat d'Almaria del regna de
 Granada e lo dia de sent Barthomeu d'aquell ayn matex hac gran victòria
 contra los sarraïns. E en l'ayn MCCCXXII tramès l'infant n'Amphòs, fill seu,
 en lo regne de Sardenya ab gran armada, lo qual regna victoriosament
 conquerí. E lo dit rey en Jacme [43v] morí en la ciutat de Barchinona en l'ayn
 785 MCCCXXVII, lexats III fill, ço és, n'Alfonço e en Johan, patriarcha de
 Jherusalem, e l'infant en Pere, comte de Prades e de Ribagurça, e l'infant en
 Remon Berenguer, comte d'Empòries.

Alfonço regnà en Aragó après mort de son pare e fo coronat en Seragoça lo
 jorn de Pascha l'ayn MCCCXXVIII. Aquest estant infant, pres lo regna de
 790 Serdenya l'ayn MCCCXXII e fo benigne e dolç e molt valent en armes. E
 pres per muller dona Elienor, filla del rey de Castella, de la qual hac dos fill,
 ço és, don Fferrando e don Johan. E morí en Barchinona a XXIII de janer
 del ayn MCCCXXXV, [44r] lexats dos fill de la primera muller, ço és, en
 Pere, que regnà après sa mort, e en Jacme, comte d'Urgell.

795 En Pere, mort Alfonço pare seu, regnà LII ayns e fou molt bon rey e
 beneventurat. E en la sua gran joventut levà lo regna de Mallorques e los
 comtats de Rosseló e de Cerdanya al rey en Jacme de Malorchas, axí com
 aquel qui era inobedient e rebel·la a son senyor. Passà en Serdenya e hac
 lonch temps guerra ab lo rey don Pedro de Castella e, Déus migencant, de
 800 tots isqué bé e honorablement. Morí en Barchinona l'ayn MCCCLXXXVII e
 fon soterrat en la Ceu de la dita ciutat, lexats dos [44v] fill, ço és, en Johan, qui
 après regnà, e l'infant don Martí.

Lo IXè rey d'Aragó fonch lo rey en Johan, fill del dit rey en Pere, lo qual
 regnà VIII ayns. Lo qual, estant duch, pres per muller la filla del compte
 805 d'Armanyach. De ella li romàs una filla appellada Johana, qui fonch muller del
 comte de Ffoix. E après hac per muller la filla del duch de Bar, per nom
 Yolant, cosina germana del rey de Ffrança, de la qual li romàs altre filla
 appellada Yolant, la qual fou muller del rey Lu_s de Nàpols. Aquest fo rey larch
 e de gran coratge e pres-lo malaltia en lo bosch [45r] de Ffoxà, axí com
 810 cassava, e morí a XIX de maig ayn MCCCLXXXVI e fo soterrat en la Ceu
 de Barchinona. E com no hagués fill mascle, romàs lo regne a son frare
 l'infant en Martí, duch de Montblanch.

Lo X rey d'Aragó fonch lo rey en Martí, germà del demont dit rey en Johan, lo qual rey en Martí hac per muller la filla dell comte de Luna, de la qual hac
 815 un fill apellat axí matex l'infant en Martí, lo qual hac per muller la reyna de Sicília apellada Maria. E, estant lo dit rey en Martí duch de Montblanch, passà en Sicília e conquistà tot lo reyalme e-l levà als barons qui-l se havien [45v] occupat. E féu-ne son fill, l'infant en Martí, rey de Sicília. E morí la dita reyna de Sicília apellada Maria e un fill que-n havia ahut, lo qual havia nom Pere. Lo
 820 dit rey de Sicília, apellat Martí axí com son pare, pres per muller la filla del rey de Navarra, la qual havia nom Blanca, de la qual hac un fill qui hac nom Jacme, lo qual morí en hedat de tres ayns.

E après, lo dit rey de Sicília anà en lo reyalme de Serdenya ab molts barons e gentills hòmens e lo rey d'Aragó, son pare, tramès-li CCCC bacinets e
 825 CCCC pilarts⁴¹ e dos milia balesters e fonch capità mossèn Pere Torrelles. E part aquells de[46r]mont dits, hi anaren primerament lo Vescomte de Castellbó, fill del compte de Ffoix, e lo compte de Cardona e mossèn Pere de Cervelló e mossèn Remon de Bages, los quals hi anaren per servir lo rey de Sicília en Serdenya en batalla que hac ab lo vezcomte de Narbona e ab los
 830 sarts. Mas los demont dits richs hòmens no anaren pas sots lo dit mossèn Pere Torrelles, axí com stava en rahó. E com foren en castell de Chàller, lo rey de Sicília cavalchà e anà a sanct Luri e combaté's ab los dits sarts, dels quals com dit és demunt era cap lo vezcompte de Narbona, com los dits sarts l'aguessen jurat per senyor. E per gràcia de Déu ell los vençé he y matà
 835 bé VIM sarts e pres la vila de sent Luri. E fonch la dita batalla lo derrer dia de juyn en dicmenge [46v] en l'ayn MCCCCVIII. E enaprès, lo dit rey de Sicília se'n tornà en castell de Càller e aquí pres-lo febra, de la qual morí lo die de sent Jacme, que és a XXV del mes de juliol, ayn demunt dit, de la qual fonch gran tala la sua mort e fonch molt plant per sos amichs, vessals e servidors.

840 Aquest rey de Sicília morí abans que no féu son pare lo rey d'Aragó. Enaprès lo rey d'Aragó, pare seu, fonch rey de Sicília e pres per muller dona Margarida, filla de don Pedro de Prades he de dona Johana de Cabrera, de la qual no hac fills. E morí lo dit rey en Martí en lo monestir de Valdonzella,

⁴¹ "pillards".

l'ayn MCCCCXI. Lexà lo dit rey los reyalmes [47r] e províncies suas en gran
 845 tribulació, per tant com no lexà hereu indubitat.

E donaren-se dret en lo reyalme l'infant don Fferrando, fill del rey don
 Johan de Castella e de la infanta dona Elienor, filla del rey en Pere d'Aragó; e
 d'altre part lo fill del rey Luís de Nàpolls, fill de la filla del rey don Johan
 d'Aragó; e d'altre part s'i donava dret lo duc de Gandia e lo comte d'Urgell,
 850 en tant que hac grans discencions en lo regna. E los aragonesos tingueren
 sobre açò perlament en la ciutat de Seragoça e los catalans en la ciutat de
 Barchinona e los valencians en la ciutat de València, e concordaren-se [47v]
 los reyalmes e lo principat que lo fet aquest fos tot remès a VIII persones,
 tres de cascuna província, e que aquestes nou persones veessen de qui devia
 855 ésser per justícia*.

E foren-hi per lo regna d'Aragó lo bisbe d'Oscha, mossèn Ffrancesch
 d'Aranda e don Berenguer de Bardaix. E per Cathalunya hi foren
 l'Archabisbe de Terragona e misser Guillem de Valsecha e misser Bernat de
 Galbes. E per lo regna de València hi foren lo Don de Cartoxa, mestre
 860 Vicens Ferrer he mossèn Giner Rabaça.

Los quals foren tots nou dins la villa de Casp, hon hac misatgers de cascuna
 província, per hon la dita declaració que les dites IX persones ferien ja per
 justícia qui devia ésser rey. Primerament hi hac per Aragó VI ambexadors, e
 per regna de València altres VI e per lo [48r] principat de Cathalunya n'i hac
 865 altres VI, ço és a ssaber, lo bisbe d'Urgell, lo bisbe de Barchinona, lo
 compte de Cardona, mossen Remon de Bages, misser Johan Desplà e en
 Pere Grimaut.

E lo die de sent Pere de juyñ, ayn MCCCCXII, les dites IX persones en
 presència dells demont dits embexadors he de molts altres nobles
 870 persones qui eren en la villa de Casp, declararen per rey l'infant don
 Fferrando de Castella.

Lo XI rey d'Aragó, donchs, fo lo infant don Ferrando de Castella, lo qual era
 nabot del demunt dit rey en Martí, fill de sa sor, lo qual regnà en son regna
 III ayns. E morí en la villa de Gallada a II del mes d'abril, ayn

875 MCCCC[48v]XVI; fo soterrat en lo monestir de Poblet. Era molt bon rey, fo gran tala la sua mort, e lexà IIII fills mascles e dues filles; e lo primer fill hac nom Alfonço.

Aquest Alfonço fonch lo XII rey d'Aragó, lo qual fonch fill del demunt dit rey en Fferrando. Hac per muller la filla del rey don Anrich de Castella, la
880 qual havia nom Maria, la qual fonch dona de bon seyn e molt bona chrestiana e honesta e virtuosa.

E lo segon ffill del dit rey en Fferrando d'Aragó hac nom Johan, lo qual fonch heretat de tot ço e quant son pare havia en Castella. E pres la filla del rey de Navarra per muller e, mort lo rey de Navarra, romàs lo regna a se filla
885 e l'infant don Johan [49r] fonch rey de Navarra. Lo terç fill hac nom Enrich, lo qual fonch mestre de sent Yago de Castella. Lo quart hac nom Pere. La primera filla hac nom Maria, qui fonch muller del rey don Johan de Castella. La segona hac nom Elienor, qui fonch muller dell rey de Portogal, apellat Aduart. E lo demont dit infant Enrich hac per muller la infanta dona
890 Caterina, filla del rey don Anrich de Castella e germana de la reyna dona Maria, reyna d'Aragó.

APARAT DE CORRECCIONS
TESTIMONI C
Biblioteca de Catalunya, ms. 6

[I]

1 **emobleÿde:** en Nobleyde
12 **remoguts:** romoguts

[II]

21 **habitades:** habitados
28 **parts segons aquesta:** parts segons
segons aquesta

[III]

44 **Passat:** Passats
59 **nonr:** mom
62 **passà de:** passa da

[IV]

85 **destroÿment:** destreyment, *amb una a
volada sobre*
87 **del tot:** del tota
108 **per sancta Eulàlia:** per sancta a
Eulalia
109 **Seragossa:** Serossa

[VI]

154 **covinent:** covinents, *amb la s ratllada*
160 **elegiren, [com] a tals:** elegiren a tals
163 **excel·lents:** excellent

[VII]

170 **e aquela:** e aquelas, *amb la s ratllada*
172 **batallarosos:** batallarosas
193 **mort [per] un seu:** mort un seu

[VIII]

230 **los lechs:** los lochs
237 **aquell a perseguir:** aquella perseguir
240 **lo qual [lo] dit Urissa:** lo qual dit
Urissa
242 **Rodrigo:** Rodriga
260 **a Septa e aquí sa muller:** a Septa e
jaquí sa muller

[IX]

282 **en rey [fos elegit] he tengués:** en rey
he tengués

290 **guiant los:** guiants los

[X]

308 **fertil:** fartil
382 **a Pelagi:** e Pelagi
392 **desliura:** desliurada
402 **vençé [en] una:** vençe una
406 **cavellers [e] aquells:** cavellers aquells

[XI (2)]

484 **passant los munts:** passants los munts
489 **he faheren-çe:** ha faheren çe
494 **Mas los reys dels:** mas lo Rey dels
501 **terribles vals:** terribles vols
510 **foren [vençuts] meravelosament:** foren
meravelosament
512 **eren prests:** eren prets
515 **aquells derotats:** aquell derotats

[XI (6)]

531 **que ell, lo compte:** que ell e lo Compte

[XII]

537 **tomem al rey de Castella apellat
Alfonço:** tornem als reys de Castella
apellats Alfonço
562 **Castella [a Sanxo] e al menor:**
Castella e al al menor
571 **frare seu, regnà:** frare seu e regna
582 **Alfonço regnà en lo regne de Castella:**
Alfonço regna de Castella, en lo regne
en nota al marge

[XIII]

613 **Tremolós:** tremolo

[XIV]

640 **com si fos:** com si fors

[XV]

702 **d'Aragó [posat] en lo siti:** Darago en
lo siti
739 **valent en ames:** valent e en armes
834 **justícia:** justia

TESTIMONI D

[1r]

Ihesus Christus sit mecum

Assit principio nostro gloriosa virgo Maria

Canòniques d'Espanya, dels reys de Aragó e dels comptes de Barcelona, e de la hunitat de Aragó ab lo compdat de Barcelona, e memòria de les coses e fets antichs e pasats* e dels presents.

Aquesta* hobra fon treta de les canòniques e llibres dels pasats e antichs, en les quals és breument atrobat l'estament d'Espanya, del començament del món tro al dia present, quales gentes e quals prínceps e senyors la han poseyda, senyoregada e governada.

[I]

Com entre les altres partides e províncies del món sia Spànya ennoblida de moltes riqueses e de grans nobleses, de què fa testimoni hun philosoph apellat Luchà qui en sos versos* diu axí:

5 *Qui és aquell qui pot nomenar tantes e tan grans lahors d'Espanya, ennoblida de tans notables prelats, resplandent en ciències e-n virtuts de hoficis e devocions? Riqua és molt de notables senyors e valents cavalés e gentes, resplandent per aur, complida és de fruytes, abundada de vituales, plena és de moltes riqueses, abundantment plena de tota perfecció de virtut*.*

10 Vejam, donchs, de quines gentes fon habitada del començament del món tro ara e-n quina manera, foragitats e remoguts los primés habitadós, ço és, los fills de Jafeth, nés de Nohè, qui aquella poblaren, ffon per los grechs destroida e après per ells matexes reparada*¹, après per los romans, per moltes batalles, subjugada e-n plana senyoria e pasehifica posehida, ans del adveniment de

15 Jesuchrist. Despuys l'atveniment de Jesuchrist, los romans del tot remoguts,
 ffon poseyda per lo noble rey dels gots [1v] que aquella longament e pacífica
 posehiren, ço és, tro al temps del compte Jolià qui, ab sa tració, tota Spanya
 liurà a sarayins, per los quals fonch miserablament destrovida e desolada; mas,
 per la clemència divinal aprés per Pelagi príncep e per altres reys qui de aquí
 20 avant en Espanya regnaren fon en part deliurada hi, en part, per Carles,
 emperador e rey de França, conquistada; aprés dels quals los christians aquella
 han posehida e poseyxen entrò en aquest jorn present.

[II]

Certa cosa és e manifesta que no·s troba que ans del diluvi en nengunes
 partides del món fosen abitadós* sinó tan solament en Àsia. E és trobat que la
 25 primera edat durà del començament del món tro al diluvi, IIMCCXXXX anys
 e X generacions. Aprés del diluvi Noè romàs sols en lo món, ab tres fills, ço
 és: Sem, Cham e Jafeth. Sem, qui fonch dit Melchisedech, vixqué DC anys, en
 lo qual [temps]* fon departit lo humanal linatge en tres partides, ço és, en
 franchs, servents e cavalés: los fills de Sem foren franchs, los fills de Cham
 30 foren servents, los fills de Jaffeth foren cavalés. E fon departit lo món en tres
 parts, segons aquesta forma:

[...]*

Jafeth*, fill menor de Noè, fon lo primer que ab hun ocell pres ocells e
 primer portà escut e primer ordenà que les grans dones aguessen servents.

Aquest Jafeth hac VI fills cavalés, entre·ls quals fon hu qui hera* apellat Túbal.

35 E cerquades totes les províncies de Euròpia, molt diligentment inquirent* la
 part darera de occident que Spanya és apellada e, aprés de hun flum qui és
 apellat Ebro, constituïren los de la generació de Túbal villes, castels e masos

E d'aquí avant [poblaren]* les [2r] altres partides d'Espanya, les quals
 poblacions foren senyoregades per Túbal e per los de la sua generació per
 40 MCC e III anys, tro que vench Hèrcules, per lo adveniment del qual fo
 Espanya deguastada e destrovida, segons avant hoirets per quina forma
 Èrcules subjugà Espanya.

¹ Al manuscrit, "repartida". Corregim seguint C.

[III]

[...]*

Èrcules lexà en Espanya per regidor un cavaler apellat Aspèria, qui de puerill edat s'era nodrit ab ell, e per lo nom d'aquest la terra fon apellada Spanya*. E
 45 muntant en les sues naus fon aribat en Ytàlia ab tota la sua host. E, com totes les partides d'Espanya² hagués deguastades e sotsmeses a sa senyoria, en Grècia se'n és tornat. E trebalat per molta dolor corporal passà d'aquesta vida present; la causa, però, de la sua mort foren fembres que aquell lo qual tot lo món havia sobrat per armes, sobraren e vanceren ab blanes paraules e ab
 50 abeuratges e metzines car, segons que dien alguns, ell mateys se matà, no podent sostenir la gran dolor que li donaven al cos los abeuratges.

En aquesta manera fo sotsmessa Espanya als grechs, la qual posehiren pacíficament per M e C anys, fins al temps dels senats còsols de Roma, ço és fins a Cipio Africhà qui après la conquerí, segons que daval se mostra.

[IV]

55 Com alguns nobles romans apellats Ecipions venguessen en Spanya per traure-la de senyoria dels grechs e sotsmetre-la al Emperi de Roma, los Cipions ab quax tota llur host per les gents de Spanya foren morts en batalla. E fon aquesta batalla DXXXX anys après la ciutat de Roma fo edificada.

E Cipio Africhà, fill de Cipio Major, lo qual era de edat de XXXIIII anys, cobegant venjar la mort de son pare e dels altres, ab gran host de cavalleria e
 60 de peu és vengut en Spanya, hon féu moltes grans batalles [2v] e fon algunes vegades vençut, altres vencedor. Ffinalment conquistà tota Espanya ab molts grans afanys e trebals e, enaprès se'n és tornat en Roma hon, per senyal de gran victòria per ell obtenguda, és muntat a dignitat de consolat.

65 Mas, com les gents de Spanya, no sabent aver repòs, començaren contra los romans a rebel·lar, per què vench Asiprio Africhà desús dit, lo qual hera apellat Africhà per ço com avia* subjugada Àfricha al Imperi de Roma. E,

² Per "Itàlia".

retornada la rebel·lió foren retornats los turments e fon en tal manera
 deguastada Spanya* que lo destròyment aquí fet per Èrcules agueren per gran
 70 dolçor, [quan]³ de aquest se remembraven.

E foragitaren* del tot la senyoria dels grechs. Ffon Espanya al Imperi de Roma
 subjugada e fon Spanya sots senyoria dels romans tro al temps que corien*
 l'any de la nativitat de Jesuchrist CCCLX.

Tenint* los romans en lo principat de Spanya eren emperadós Dioclecià e
 75 Maximià, qui començaren a regnar l'any de Jesuchrist CCXCV, fon Espanya de
 la sanch dels sants màrtirs* consagrada. Hon, com los dits emperadós
 començasen a peseguir* los christians, trameteren hun de lur cort per nom
 apellat Dacià, cruel e malvat, pasà a governar Spanya⁴ e perseguir los
 christians. Qui, com fos en Barcelona, trobà sancta Eulàlia, la qual, com ab los
 80 seus parents fos convertida a la sancta fe christiana per la preïcació de sent
 Cugat* e de sent Pheliu de Girona e no la pogués de son prepòsit* revocar, féu
 aquella greument turmentar. E, com en la creu fos posada, reté la ànima a
 Jesuchrist, del qual martiri fa testimoni sent Philiu.

Aprés aquestes coses Dacià, entrant en Aragó, lexà en Catalunya per cònsols e
 85 regidós Valeri, Maximià e Ruffi*, los quals sent Cugat desús dit en nom de
 Jesuchrist prengueren [e]* ab molts e diverses turments lo feren greument
 turmentar. Mas, per voler de Déu, Valeri e Ma[3r]ximià foren aquí destròvits. E
 Rufi féu degollar lo dit sant fora la ciutat, en hun loch apellat Octovià, hon hara
 és fundat hun noble monestir ha honor del dit màrtir.

90 Aprés, lo dit Ruffi* féu morir sent Pheliu en Girona ab molts infinits turments,
 qui, rebuda corona de victòria, reté la ànima a Jesuchrist. E axí com Barcelona
 per sancta Eulàlia, axí Girona per sent Pheliu se gloriega.

Com aquell malvat Dacià fos en Aragó, entrant en Çaragoça féu degolar
 infinits* màrtirs, per amor dels quals se canten huy santes mises. E aprés aquí
 95 fonc pres* sent Valero, bisbe, per manament del dit Dacià. Enaprés féu
 portar lo gloriós sent Vicent, diaque, ab cadenes pres e ligat, en la ciutat de
 València, hon lo féu aquí* greument turmentar ab moltes maneres de greus

³ Afegim "quan" seguint C.

turments, hon lo sant gloriós fonch coronat de corona de martiri. E enaprés lo dit Dacià féu degolar sent Just e sent Pastor, e-n Toledo sancta Leocàdia, a
 100 Còrdova sent Agistus e sancta Victòria, e-n Sivilla sancta Justa e Rofina* la victòria del sant martiri aconseguiren.

Donchs, honrada terra d'Espanya que tants e tan grans advocats has⁵ en lo regne de Déu, molt te deus alegrar com, per les pregàries de aquels tots los abitans en tu seran deliurats de tots mals e dans.

[V]

105 Scipio desús dit, com contra los d'Espanya agués obtenguda victòria, edificà la ciutat de Taragona. E fon edificada CCIII anys ans de la incarnació de Jesuchrist.

Aprés de açò, Telmon e-rbuinis*, que heren* regidós d'Espanya, edificaren Toledo LXIII anys ans de la Nativitat de Jesuchrist. E la ciutat de Çaragoça fo
 110 hedificada en lo temps de Cèsar Agust, del qual la dita ciutat pres lo nom.

Tengueren⁶, donchs, los romans * Espanya en plana senyoria CCIII anys ans de la nativitat de Jesuchrist; après*, CCCCLX anys entrò que los gots senyoregaren, foragitada la senyoria dels romans.

[3v] E sapiats que ans de la nativitat de Jesuchrist ffon cap d'Espanya <...>⁷
 115 Çaragoça, e açò en lo temps dels romans; e en lo temps dels gogs fon cap Toledo.

[VI]

Los gogs agueren naxença de Magogs, fills de Jafeth, e ixsqueren de huna illa qui és en la mar Oceana, apellada Sància, hi eren hòmens virtuosos en fets

⁴ Mala lectura. C: "...Dacià, cruel e malvat pagà, a governar...".

⁵ El manuscrit diu "ha". Corregim seguint la segona persona de la resta de la frase. (cf. C)

⁶ Al manuscrit, clarament "Vengueren". Corregim a "Tengueren" perquè dona el lapse de la dominació i no l'any d'arribada (a més, C: "Tengueren"). La mala lectura ha fet aparèixer la preposició "en", que també suprimim, davant del mot "Espanya".

⁷ Salt de còpia. C: "fo cap de Spanya Terragona, la qual ediffichà Scipio Affrichà. E après la nativitat de Jhesuchrist fo cap de Spanya Seragoça..."

120 d'armes, car més amaven morir en batalla que ésser* vençuts per lurs enemichs.

Aquests per la lur prohea e fortalea obtengueren Egipte e Velasi, rey dels egipcians, en la batalla encaçaren. E sobraren per batalla aqueles nobles e batalleroses fembres relictas per llurs marits apellades Matzones. Subjugaren més avant Àsia, Ermínia, Síria e Cecília⁸ subjugaren.

125 Thelafus, rey dels gogs, vencé⁹ los grechs, matà Tesandre e enseguí Ulixes en la batalla de Troya. Ethireus, rey grech famós, per huna regina dels gogs apellada Trimor fon mort^{*10} en la batalla desús dita. E Daspis, rey, e Xerces, fill de aquell, per Antirus, rey dels gogs, foren morts en la batalla de Troya. Ab aquests Alexandre jamay no volch contendre.

130 Entraren los gogs en Ytàlia e aquella deguastaren, prengueren Roma e Girona^{*11} edificaren* en hoy dels romans. En França són entrats, en Spanya són aconseguits e aquí feren Tolledo cap e cadira de tot lur emperi.

Acabades, donchs, quays^{*12} totes les coses e obtengudes les províncies de Àsia hi de Euròpia, agueren Spanya los gogs per molt agradosa e bella e
135 agradable molt més que totes les altres terres, car aquella en la forma de paradís terrenal per moltes fonts e rius fluvials en major partida és regada. E, més avant, abundada en messes, delitosa de peix, basta de caces e de molts bestíàs*, delitable per diverses arbres e fruyts, ergulosa per cavals, profitosa de rius¹³, privilegiada de ciutats, de villes e de castells e de maravellosos
140 edificis, curosa de vins, basta de pa, riqua per aur e per argent, copiosa d'oli, res[4r]plandent per enginy, valent e victuriosa en batala, excel·lent en bella e amorosa paraula, e abundada e basta en totes perfeccions de coses. Nenguna altra terra no és semblant a-questa en abundància e en altres coses, ne en nobleses. E, més avant, molt franca, en verdadera feeltat presiosa, en audàcia
145 singular, e complida de totes perfeccions, gràcies e virtuts*.

La damunt dita terra d'Espanya los honorables gogs, lexades les altres parts del món, aquesta sobre totes les altres elegiren, car a tals tal terra los pertanya

⁸ Per "Ciliciam" (*HrH*). No es tracta de Sicília.

⁹ Al manuscrit, "venceren". Corregim pel sentit lògic i seguint C.

¹⁰ Al manuscrit "feu molt". Corregim seguint C ("fo mort") i els altres testimonis.

¹¹ Per "Verona".

¹² Variant gràfica de la forma "quax/quaix", la que apareix a tot el text.

¹³ Mala lectura per "muls".

naturalment, los quals heren grans d'altura e heren en tots sprovaments
 d'armes singulars, eren sotills per enginy, en prepòsit* savis e fermes stants,
 150 excel·lents en les forces de <...>¹⁴ llurs mans blanques de color, e heren
 instruïts e ensenyats * en totes les liberals arts, en philosophia e en tota ciència
 liberal.

[VII]

Aprés algun temps hun bisbe apellat Gudila mostrà als gogs la ley christiana e
 les Scriptures de vel e novell Testament, e d'aquell reberen la gràcia del sant
 155 babtisme.

Més avant, segons dit és, com los gogs aguessen deguastada Ytàlia, sobre
 Roma començaren grans batalles e aquella ab gran scampament de sanch
 prengueren, en tant que la ciutat vencedora de totes les gents fonch per los
 valents gogs batallerosos dejús Alerich, rey d'aquels, vençuda, subjugada e
 160 cativada. Los gogs, emperò, e Alerich, llur rey, fforen de tanta clemència que
 perdonaren a tots aquels* qui a les sanctes esglésies atenessen e aquí lo nom de
 Nostre Senyor invocasen.

Donchs, fon pressa Roma per Alerich, rey dels gogs, MCCXCIII anys aprés
 que Roma fon edificada.

165 E prengueren Placida, filla del emperador Teodor, germana de Erchadi e de
 Honori, emperadors, e moltes riqueses dels romans. E guastada, encessa e
 cremada la dita ciutat, [4v] al tercer dia ab gran victòria se'n partí.

E no pasaren molts dies que Alerich, rey desús dit, morí e lexà lo regne ha
 Astulfus, cosí seu.

170 E, Alerich mort, Astulfus fon rebut rey en l'any de Jesuchrist
 CCCCXXXVIII e regnà VI anys. E tornà en Roma e tot ço que romàs hera,
 cremà. E pres per muler Placida, filla de Teodor, emperador, per la sua gran
 noblesa e virtut.

¹⁴ Hi ha un salt de còpia entre dos "llur". C: "forces de *lur* cors, valents e
 esperts de les *lurs* mans, blanchs de color...". El salt devia arrossegar el copista
 a fer concordar l'adjectiu referit als gots, "blanchs", amb les "mans".

175 E per pregàries de Placida lexà Roma ha Honori, cunyat seu, qui après la tornà a poblar.

E venint-se'n lo rey Estulfus en França, com fos de prop hun riu qui's apella Rose, entès que hunes malvades gents appellades barbres deguastaven Spanya. E dolent-se molt que tan gloriassa terra fos ensutzeada de tan sùtzia e trista gent, volent socórrer als mesquins d'Espanya, vench a Barcelona e aquí
180 entre los seus fonch mort per hun seu cavalier, son familiar.

Donchs, mort lo dit rey Estulfus, Legistatus

[...]^{*15}

Valleria succe_ en lo regne e regnà III anys, lo qual hanà en Spanya* e combaté's ab aquells malvats barbres e vencé'lls e deliurà aquella nobla* terra de lur impiadosa e malvada senyoria.

185 Valleria mort, Udreu¹⁶ succeh_s en lo regne e fo hom de bona condició e regnà XXIII anys, lo qual morí en lo any de Nostre Senyor CCCCLXXX.

[VIII]

Donchs, com los nobles gogs aguessen conquesta la major partida del món, sguardant en qual part porien milor habitar pensaren Espanya ésser pus delitable e pus abta e millor de totes les altres e axí com <...>¹⁷ feren Toledo
190 cap de lur imperii, foragitada del tot la senyoria <...>^{*18} ans encara en tota Guascunya e en lo comdat de Tolosa hi en la província de Narbona, a la qual és encara per alguns apellada huy Gòcia per ço com los gogs l'abitaren*. Hoc encara agueren plena senyoria e pacífica en tota la regió qui és deçà hun riu apellat lo Rose.

195 E açò durà quax per CCCVIII anys. E era [5r] costuma que-l emperador se coronava en Toledo e* a Tolosa o a Narbona, car aquestes tres ciutats prevalien a totes les altres.

¹⁵ Salt en el text. El manuscrit fa com si fos un sol nom "Legistatus Valleria" (C: "Segiratus fo elegit en rey dels gots après mort de Aschulfus e regnà un ayn ten solament. Aprés morí e lexà son regne a Vàlia" (el "Valleria" que surt al text).

¹⁶ Per Teodored (cf. PC27).

¹⁷ Petit salt. C: "...e axí com dit és, feren Toledo...".

En aquell temps per los gogs foren constituïdes les leys gòtiques, qui encara huy en Spanya són al·legades en los plets e per aquelles moltes vegades é-s jutgat.

Poseïren, donchs, los gogs totes les províncies d'Espanya e les altres terres ab benaventurada senyoria sots diverses* reys CCCVIII anys, tro a la falça traïció del compte Julià qui, falsament hi enganosa, tota Spanya e les altres províncies liurà ha sarrains, car abans de aquesta tració jamés moros posehiren res deçà mar.

Vejam*, donchs, lo compte Julià e los fills del rey, qui eren del noble linatge*¹⁹, per què se irasqueren e-s levaren contra sos frares christians e contra lur terra matexa.

Dues rahons hi són principalment al·legades e assignades.

La primera, per ço com s'esdevench que, per pecat, regnà en aquell temps en Spanya un rey apellat Urissa, molt malvat e peccador, sots era de DCCXXXX e regnà VIII anys. Aquest, com fos molt luxuriós, avia ensemps moltes mulers e infinides concupines contra la ley de Jesuchrist, per la qual cosa*²⁰ era molt ensutzeat, e per semblant manera tots sos sosmesos provocava a actes semblants. En tant, que instituí en son regne que no tan solament los lechs ans encara los preveres prengueren* mulers e amigues tantes com fos lur plaer e voluntat. E ajustà iniquitat, trenquant hi corumpent los privilletges de les esglésies, los juheus molt honrava e a ells atorgava més franqueses que la Església no avia acostumat de aver.

Era, donchs, axí malvat e peccador lo dit rey, que tot lo món avia ensutzeat. E, com se temés que per los seus peccats les sues gents no-l gitassen de son regisme e duptant que no elegissen rey lo duch de Còrdova* apellat Theofeus, qui hera molt plasant e gra[5v]ciós, començà aquell a peseguir* e pres-lo hi

¹⁸ Salt de còpia entre dues aparicions del mot "senyoria" (C: "...foragitada del tot la *senyoria* dels romans. E no ten solament en tota Spanya hagueren *senyoria*, ans encara...").

¹⁹ Els editors del *Dietari* afegeixen aquí "dels gots". No ho fem perquè la intenció és la de qualificar-los de nobles (A: "qui erant de nobili genere et stirpe reguali").

²⁰ Al manuscrit, "contra la qual cosa". Corregim seguint C i els altres testimonis. La mala lectura deu ser induïda per l'aparició anterior de la preposició "contra".

exorbà-lo de abduys los ulls. E volia per semblant pena punir Pelagi, d'alta
 225 sanch, mas, fugint en Catalunya²¹, escapà a la mala felonia del perseguent.

Aprés, Rodrigo, fill de Teofius, lo qual lo dit Urisa rey axí com lo pare volia
 exorbar, ab favor e ajuda dels romans començà públicament contra lo rey
 Urisa [a rebel·lar]^{*22} e pres-lo e trach-li los ulls, semblantment que ell havia fet
 a son pare. Aprés poch temps, Urisa, ab moltes abominacions, finà sos dies.
 230 E com lo dit Urisa lexàs* dos fills, ço és, Siliberth* e Eban, nengú de aquels no
 succe_ en lo regne per ço com eren odiosos a tot lo poble per les malvestats
 de lur pare e d'èls.

Los gogs elegiren en rey e príncep lur lo dit Rodrigo, lo qual exellà de tots los
 dits regnes Silibert e Eban, fills del dit rey Urisa, los quals, passant per la mar,
 235 fogiren e anaren-se'n al compte de Tigicha e aquí estigueren tro a la tració feta
 per lo compte Julià.

L'altra rahó [és]* per ço com lo compte Julià, qui hera cosín germà del rey
 Urisa e avia lo seu comdat en la terra que huy té lo rey de Granada e tenia
 molts ports de mar e moltes forteses, fon tramès per lo rey Rodrigo en
 240 Àsia^{*23}, la qual tenien los sarrahyns. E dementre que ell era en esta misatgeria,
 lo rey Rodrigo véu la muler del compte Julià, que hera complida de molt gran,
 perfeta e acabada bellesa, e de present que la véu fo molt scalfat en sa amor. E
 com ella no li volgués consentir a sa voluntat, pres-la per força complint ab
 ella sos desigs.

245 E, vengut lo compte Julià de sa misatgeria, la muler li manifestà lo fet. Lo
 compte, com fos cautelós molt, no dix àls mas, emparada altra misatgeria,
 partís del rey, indignat, hi en lo temps del ivern anà-se'n a Cepta e menà-se'n
 sa muler ab tot aquel més tresor e riquesa que poch aver. E lexà-la a Toleta²⁴ hi
 ell anà-se'n a Àfricha e tractà* ab los sarrahyns com [6r] ni per quina forma
 250 porien aver Spanya a llur mà.

[IX]

²¹ Per Cantàbria.

²² Hi ha, a més, un salt. C: "...a rebel·lar. E prevalent Rodrigo en molta virtut, pres lo dit rey Urisa...".

²³ El manuscrit diu Àsia i hauria de dir Àfrica, segons tots els testimonis. Els editors del *Dietari* han corregit aquesta lectura.

Ffet lo fals tractament entre lo compte Jolià e los sarrayns de la malvada tració per ells faedora, los serrayns no confiaren molt d'ell per ço com tro en aquel temps era estat lur mortal enemich e-ls havia fets molts mals e donats grans dapnatges. E seguint-lo^{*25} una vegada e moltes trobaren-lo en ferm preposít*
 255 e li liuraren companya de caval e de peu ab les* quals vench primerament en Espanya. E als primés* asalts [vengueren]* ha Alzezira d'Alfandra* e de aquí levaren gran pressa e destroïren e guastaren molts altres lochs marítims, de què los serrahins foren molt alegres, conexent que voluntàriament e sens tota ficció lo qual Julià s'era irat contra los christians.

260 E lavòs, ab innumerable gent de caval e de peu, entraren en Spanya e vengueren tro al mont que huy és dit o* apellat Gibraltar. E vengueren a ells alsguns* cosins e parents e amichs del compte, ço és, Silibert e Eban, fills del rey Urisa dels quals havem feta menció, e molts d'altres los quals consenten esta* traïció. E encara hi vench Gofan, arquabisbe de Ispalis, qui era frare del
 265 rey Urisa, lo qual lo dit rey Rodrigo avia exorbat e mort, segons és dit, hi era cosín germà del compte Julià.

Era aytal, emperò, la covinença entre* lo compte Julià e lo rey dels serrahins: que, pressa e ocupada per ells Spanya e mort lo rey Rodrigo, que lo dit compte Julià fos elegit en rey e tengués [la terra]* per lo rey dels serrahins, de
 270 la qual covinença res no li tingueren.

Com* lo rey Rodrigo sabé que los serrahins e lo compte Julià heren* entrats en Spanya e que aquella deguastaven e malmenaven, tramès contra ells hun seu cosí apellat Rodrigo²⁶. Entrà ab gran host, lo qual diverses vegades se combaté e moltes vegades [fou]* vençut e a la fi mort per los serrahins. E açò per tant
 275 com los gogs avien estat longament en pau e ignoraven les magnàlies de les batalles passades fetes [6v] per lurs predessessós e heren fets pereosos e no batalans.

E com ya los serrayns, guiant lo compte Jolià²⁷, aguessen deguastada gran partida d'Espanya, lo rey Rodrigo los vench al encontre ab tota la sua host e

²⁴ Per "Cepta".

²⁵ C: "assayant-lo", que és el sentit de tots els altres testimonis.

²⁶ Confusió del nom del cap de l'exèrcit amb el del rei (cf. PC34). El mot següent, "Entrà", xoca aplicat a Rodrigo, l'envaït, i creiem que deu ser la deformació del nom "Enecho", el d'aquell cap de l'exèrcit.

²⁷ El comte Julià guiava els sarrains.

280 tot son poder. E com fossen venguts al flum apellat Vendilach, prop Exereç,
la batalla començà molt aspra entre ells, tant que per VIII jorns continuus e
continuant insesantment se combateren los huns contra los altres, enaxí que la
host de Toric, rey dels sarrayns, era ja en vençó e ja n'i a* morts XVM cavalés*
dels serrayns e del tot heren vencedós los christians.

285 Mas aquel malvat compte Julià e los cruels christians qui ab ell eren feren tantes
de armes e axí cruels que lo rey Rodrigo fonch vençut e hac ha desemparrar lo
camp. Los dos fills de Orisa, qui ab lo compte Julià eren venguts, vengueren
contra lo rey Rodrigo e per les mans de aquels* morí. Hon lo dit rey Rodrigo e
tota la sua host perint, la lur terra e ells periren tots ensemps, d'on fon gran
290 dan e mal a christians, car ací fon fenida* la gran glòria dels gogs.

[X]

Ffinida aquesta cruell e trista batalla, fon donada fi a la glòria de la gòtiga
magestat. E aquels qui molts regnes per batalles avien a si subjugats, en aquesta
sola batalla les banderes de la lur glòria e honor per lurs* peccats foren
inclinades en gran subjugació. Donchs, com la dita batalla miserablement* e
295 cruell fon acabada, e a penes agués romàs nengú de la part dels christians que
vengués²⁸ a la batalla, romàs la terra buyda de poble, mulada de sanch, regada
de làgremes de viudes e de infants, basta de adulaments e de crits, ostalera als
stranys, pelegrina als ciutadans e desolada de çolàs* de sos pobles, car la
tempestat e la desolació e destrucció feta aquí per Èrcules era renovellada, [7r]
300 e los dapnatges e morts après fets per los romans no foren semblants als
deguastaments e crueldats que per los malvats serrayns foren aquí
perpetrades. O, malvat compte Julià!

Per la qual cosa Spanya, com per diverses e vàries nacions moltes veguades sia
estada destroyda e après per altres dessenblants a-quelles* successivament
305 reparada, mudà la lengua e lo linatge e la naxença de la sua gent.

Aprés aquestes coses crexqué tant la dita pestilència e destrucció, que en tota
Spanya no romàs ciutat cathredal* que no fos derocada, cremada e pressa. E n
aquelles villes qui per armes no-s podien subjugar decebien e enganaven per

310 falça avinença, amonestant-los Cofan, arquebisbe desús dit, que poguessen
viure sots trahut e que tinguessen pacíficament la terra. E ab aquests
enganaments e descepcions* retien les ciutats e los castels e forces als
cerraïns, les quals per ells obtengudes, foragitats los mesquins de christians,
stablien aqueles de serraïns e de jueus. E los mesquins de christians qui aquí
volien romanir per conrear e laurar les terres, lexaven-los viure sots cert
315 trahut e ab molt gran e abominable subjugació.

Aprés, no solament los serraïns subjugaren Spanya, ans encara pasats los
monts Piraneus, tota Gascunya e la província de Narbona e totes les altres tro
al riu qui s'apella Rose sotsmeteren a llur juridicció, acceptat la ciutat de Tolosa,
la qual jamés no pogueren aver. Com Zomas, príncep dels serraïns ab tota la
320 sua host vengués e agués asetgada Tolosa e aquella cascun jorn poderosament
combatés, vench en ajuda de la dita ciutat un duch apellat Gudo. E, com de
cascuna part començacen a batallar molt agrament e cruel, Zoma, ab gran
multitud de gent dels dits serraïns moriren en la batalla e en aquesta manera
fon deliurada la ciutat de Tolosa de la malvada senyoria dels serraïns.

325 Tengueren, donchs, Spanya los dits serraïns e les altres terres III anys [7v]
sens nengun contrast, tro que Déus poderós, qui no oblida aver misericòrdia
als peccadós reclamant a Ell*, e a qui fir e nafra dóna medecines, car volch
conservar aquell noble baró Pelagii, axí com una petita centilla o spina de
foch²⁹, en son esguardament.

330 Aquest Pelagi, fogint denant la cara del rey Urisa qui-l volia exorbar, en lo ducat
de Canthabri se'n anà*. E com hoís la host dels christians ésser subjugada e
desolada e los serraïns posseir les coses dellitoses^{*30} e plasents de Spanya,
dolch-se ultra mesura, més amant benaventuradament morir en la batalla que
coses vituperoses de la gent christiana e dels sants hoir. E vengué-se'n en les
335 Stúries perquè aquí, en les stretures de la terra, pogués conservar alguns qui
invocasen lo nom de Jesuchrist.

²⁸ El sentit és "ningú...que pogués venir a la batalla...". Cf. la nota al mateix indret de l'edició del testimoni C.

²⁹ Mala lectura per "spira de foch" (C).

³⁰ Al manuscrit, "bellitoses". Corregim seguint C ("delitoses"). També és possible llegir "bellicosos", però aquest sentit s'allunya molt del que presenten aquí tots els testimonis.

Los sarraïns, emperò, tota Spanya, segons dit hés, avien ja ocupada, e ja abaxada del tot* la fortalea de la gent gòtiga com res dels gogs no y agués romàs sinó alguns poch mesquins e trists* christians qui per les forts muntanyes en les Stúries, en Viscaya hi en Navara e en Aragó, e en Catalunya e en Gascunya, romangueren molt miserablement*.

Aquest noble Pelagi començà pòblicament contra los sarraïns a rebetlar e anà per moltes muntanyes e vals e trobà molts christians amagats, los quals confortava ab sperit de fortalea dient-los [que]* algunes vegades Déus ponix sos peccadós per lurs peccats e après los ha mercè e no oblida de fer-los bé als desigants e demanant misericòrdia ha Ell. Pelagi los despertà, axí com a aquels qui de greu sompni soptosament són levats. E de totes les parts de les Stúries concorrens envers ells axí com a misatger de Déu, lo elegiren en príncep. E començà contra los sarraïns a fer grans morts, là hon aconseguir-los podien.

E com Tarich, príncep dels sarraïns, hoís aquestes novelles, tramès contra ell hun seu germà, al[8r]miral³¹, e lo compte Jolià e los fills de Urisa e Cofan, sarra_, e molt grandíssim host sens nombre de sarraïns. E Pelagi, vehent açò, entenent que no poguera contrastar a aquella* tan gran multitut de gent, mès-se en huna spluga molt fort, feta de una roqua quaix per artifici divinal, ab M hòmens. Los altres comanà a la gràcia divinal e que en les muntanyes la fi dels afers a la misericòrdia e ajuda de Déu se sperassen. E com Pelagi, induït per molts amonestaments de Cofan e dels altres capitans sarraïns, no·ls volgués hoir ni retre's als dits sarraïns ni fer pau ab ells, manà lo duch de la host fortment combatre la porta^{*32} de la spluga ab pedres, sagetes, darts e ab moltes d'altres armes. Mas per la gràcia e virtut de Déu, los darts, sagetes e les altres armes retornaren en dapnatge hi en mort de aquels qui·ls trametien, axí que en aquesta manera moriren XXM cavallés* dels sarraïns.

Com Pelagi vehés açò, lohant la potència de Déu e refermat^{*33} per molt gran fortalea de cor, * exí's de la spluga e lo duch dels sarraïns ab la major partida de la sua host matà. E los altres que fogits eren foren morts per aquels qui

³¹ Per "gran almirall" (C)

³² Al manuscrit, "part". Corregim seguint C.

³³ Al manuscrit, "era fermat". És difícil encaixar a la frase el sentit de "fermar", però en canvi s'hi adiu molt bé el de "refermar", que, a més, és el mot que surt a

Pelagi avia lexats en les muntanyes. E Tarich, príncep dels sarraïns, dolent-se de la gran mort e destrució dels seus, entenent que açò no hagués consentit lo compte Julià e los fills de Urísia e Cofan, arcebisbe, per ço com éls no-
 370 volien observar los pactes e promesses a ells fets*, fféu-los tots morir a cruels morts e molt dolorosa, e caygueren en la fosa que als altres hera* aparelada. Juhí de Déu just!

E los gogs qui heren fogits hanaren clamar mercè a Pelagii, qui après ocupà a si totes les Stúries e la ciutat de Leon, qui per los sarraïns era detenguda.

375 En aquel* temps, Alfonso Cathòlich, fill de Pere Amich de Cantàbria³⁴, se'n vench en les Stúries a Pelagii per fer-li valença contra los sarraïns, al quall [8v] donà Pelagii sa filla Ormisenda per muler. E après moltes batalles covinentment fetes per Pelagii, passà de aquesta vida en l'altra. E regnà XVI anys, la ànima del qual haja repòs en paradís.

380 Mort enaxí Pelagii, començà ha regnar un fill seu sots era de CCCXXXVIII anys³⁵, e regnà tan solament II anys. Morí sens fills e retornà la terra a Ormisenda, filla de Pelagii.

Alfonso cathòlic, marit de la dita Ormicenda, regnà XVIII anys e fon molt avist e bon cristià. Ab los sarraïns moltes vegades batallà e moltes ciutats los
 385 tolch, les quals tornà en poder dels christians, axí que totes les Stúries e tota Galícia deliurà de poder dels sarraïns. Hi en totes les ciutats que obtench ordenà e mès bisbe, per la doctrina dels quals los christians qui heren romasos fosen confortats en la sancta fe cathòlica. E, lexats dos fills, Frollixa e Vima, reté* la ànima a Jesuchrist.

390 Frollixa regnà XIII anys après mort de son pare Alfonso. Aquest poblà Olmedo e féu aquí església chatredal*. Aquest entès que per la malvada costuma que-l rey Urissa que-lls havia* messa en la terra que-lls clergues aguessen mullés e concupines, la ira de Déu era venguda sobre tota Spanya e ordenà castedat en los eclesiàstichs en tal manera que de peccats no fosen
 395 ensutzeats. Aquest batallà longament ab los sarraïns, lo duch de Còrdova ab

C i té el mateix significat que el "roboratus" de G. A causa de la mala lectura, el copista afegí més endavant una "e" abans del verb "exi's", que també suprimim.

³⁴ Mala lectura de "Pere Enrich", al seu torn error per "Pere, Duch" (cf. PC50).

³⁵ Data impossible. La primera "C" ha de ser una "D".

IIIM combatens vencé [en]* huna batalla, mort lo dit duch e molts altres, e
lexat un fill apellat Alfonso, passà de aquesta vida en l'altra.

Alfonso, fill de Frollixa, batallà ab los sarraïns en tant que, com lo príncep dels
sarraïns ab infinida host vengués per deguastar les Stúries, aquest Alfonso li
400 ixqué al encontre ab los seus cavalers e aquel en tal manera vencé que LXXM
dels de Aràbia, sarraïns, moriren en la batalla. O gloriassa victòria! Aquest [9r]
Alfonso fon verge, que jamés no conech fembra, e fon molt virtuós, just,
piadós e misericordiós, e moltes sglésies e monestís edificà e tant com poch
la glòria dels gogs, axí en sgleyes com en los palaus e en altres coses, reparà.

405 E en aquesta manera alguna partida de Spanya, ço és, de Galícia, les Stúries e
terres de Leon e algunes altres partides per los desús dits prínceps, ab la ajuda
de Nostre Senyor Déu, fon de la potestat dels dits sarraïns deliurada, * les
altres partides stants encara dejús lur impiadosa senyoria, exceptats alguns
christians qui estaven per muntanyes en Viscaya, en Navara, en Aragó e en
410 Catalunya, qui contra los sarraïns fortment resistien.

[XI (2)]

Dementres* que los fets desús dits se fien en Galícia e n les Stúries, Carles
Maynes, emperador de Roma e rey de França, vehent los christians d'Espanya
en tanta subjugació, vench contra los sarraïns ab molt gran nombre de gent
de Ffrança e de Bretanya e de Normandia, de Burgunya, de Alamanya e de
415 moltes altres províncies. Lo qual, migançant l'ajuda e poder de Déu, hi esvahí
en tal manera los sarraïns que totes les ciutats e lochs ocupats per los
sarraïns tro als monts Piraneus foren per ell sotsmesos a sa juridicció e
senyoria e deliurades de poder de sarraïns e subjugats per Carles Maynes.
Totes les dites terres preses, pasats los monts Pireneus, entrà en Catalunya e
420 les ciutats de Girona e de Barçalona e tots los castels e guarnions dels sarraïns
tro a Leyda pres. E moltes sglésies e monestís reparà, segons que en los
antichs priviletgis és trobat.

Los sarraïns stants en altres partides d'Espanya, per gran pahor estremordits,
vengueren a mercè de Carles Maynes faent-se* sos tributaris. Obtenguda lo
425 rey Carles gloriassa victòria [9v] dels sarraïns e deliurats los christians de lur
impiadosa e cruell senyoria e partida la terra a sos sotsmessos segons lurs*

mèrits de cavalaria e lexades en les províncies fells guardes, en França se'n és tornat.

430 Mas los reys dels sarraïns qui en Spanya habitaven, après lo departiment del rey Carles començaren contra ell a rebel·lar e lo trahut per ells promès pagar deneguren. Carles Maynes, rey, sabent açò, en Spanya és tornat ab molt gloriossa host de duchs, comptes e altres nobles barons entre los quals hera lo duc* Rotlan e Oliver, la memòria dels quals encara no cessa.

435 E, pasats per Gascunya, los sarraïns que aquí foren atrobats en los monts Pireneus fortment combateren e d'aquí del tot los gitaren. E, faent lur pasatge per terribles e aspres vals e muntanyes, vengueren a Pampalona e fortment combateren [e]* aquella prengueren, los murs per divinal miracle per si matex cahents.

440 E com de les parts ultramarines venguessen molts reys e nobles de sarraïns en ajuda de aquels qui heren en Spanya, hoïnts que Carles era en Spanya tornat per raó de batalar, vengueren a la batalla contra ell e, com moltes vegades se combatessen, Carles fon tots temps vencedor molt gloriós e de aquels sens nombre de gents mataren Rotlà e Oliver [e los altres qui]* XII pars de França eren* apellats. Marcili, Alguararii e Feragut, reys molt forts, foren 445 maravelosament [vençuts]* en les batalles³⁶.

Mas finalment, per la traïció del compte Gualaon, que per dinés que pres dels sarraïns consellà a Carles que fes pau ab ells, que ells eren prests de pagar-li lo trahut e que, si la guerra cessava, que molts se'n vendrien en França per rebre aquí la gràcia del sant* baptisme; per les quals paraules l'emperador, rey Carles, 450 e los seus, moguts de bona intensió*, acordaren de tornar-se'n en França. Los sarraïns, vehents aquels esderroquants³⁷, ab gran multitut de gents seguiren-los enganosament. Aquí veurets* moltes cruels e aspres [10r] batalles, en les quals moriren Rotlà e Oliver e molts d'altres nobles barons, jatsia molt se defenesen.

³⁶ El mot "vençuts" també falta a C. Els editors del *Dietari* resolen el cas afegint una "e" davant del verb "foren", però manté més coherència amb els altres testimonis de la *CdE* resoldre-ho restituint-hi "vençuts".

³⁷ Segurament mala lectura per "derrotats". Cf. l'apartat sobre la llengua de D, al capítol 4.

455 Carles, coneguda la mort e destrucció dels seus, enseguí algun poch los sarraïns e tots aquels que aconseguí per coltell moriren. Ffinalment, en França se'n és tornat. Com après algun temps Carles Maynes agués en preposít* de tornar en Spanya, ffinà sos dies l'any de la Nativitat de Jesuchrist DCCCXIII.

[XI (6)]

460 Carles Maynes, rey de França desús dit, constituí compte en Catalunya, ço és en Barcelona, lo qual compte tenia Catalunya per lo rey de França. E açò durà fins al compte Jaufre, qui hedificà lo monestir de Ripol.

En aquel temps los sarraïns fahihen mortal guerra als christians de Catalunya, volents a si subjugar la terra. E lo compte de Barcelona anà al rey de França suplicant-lo li volgués ajudar e defendre la terra contra los sarraïns. Lo rey de
465 França, ocupat d'altres afés, no li poch fer ajuda mas dix-li que si-s podia defendre que ell e lo comptat fos exhempt de tota subjugació que fos tengut al rey de França. E lo compte Jafre fonch content e en aquesta manera fon lo comptat de Barcelona e de tota Catalunya franca de tota servitut, jatsia que altres rahons hi sien assignades. E foren comptes en Barcelona tro al noble
470 Alfonso, qui hac lo regne de Aragó e lo comptat de Barcelona per rahó de unió de matrimoni, segons que enaprès serà declarat e dit, e desús és ja contengut.³⁸

[XIII]

[10v] **Reys de Aragó**

Lo primer rey d'Aragó* e de Navara fon nomenat Enyego e la reyna, sa muler, Thoda. Aquest fon bon cavaler e vencé en moltes batalles los moros e
475 destro_ aquels. Morí e fon soterrat en lo monestir de Sent Victorià.

Lo segon rey hac nom Garcia Enyego e la reyna³⁹, sa muler, avia nom Enyega. Aquest fon bon bataller e vencé en moltes batales* los moros e destro_

³⁸ Acaba a la meitat de la segona columna del 10r. La resta en blanc. El text continua al 10v, ja no seguint la *CdE* sinó la *Genealogia dels reys d'Aragó e de Navarra e comtes de Barchinona*.

³⁹ Els editors del *Dietari* han afegit aquí la filiació del rei dient que era fill de l'anterior, cosa que, efectivament, apareix a BNP13 i BEV177.

aquells. E morí e fon soterrat en lo monestir de Sent Johan de la Penya, en l'any DCCCC. E començà lo monestir de monges negres*.

480 Lo terch rey hac nom Sanxo, fill del dit rey Garcia Enyego, e la reyna, sa muler, havia nom Urraqua. E fon valerós cavaller e vencé en moltes batalles los moros e destro_ aquells, e fonch larch e avinent a sos sotsmesos. E huna vegada entre les altres, agué gran victòria contra los dits moros quant li tenien assetgada Pampalono. E regnà XXVIII anys e morí en l'any de Nostre Senyor
485 DCCCCV. Fon soterrat en lo monestir de Sent Johan de la Penya.

Lo quart rey d'Aragó hac nom Garcia*. Fon fill del dit rey Sanxo e fon molt larch e avinent a sos sotsmesos e vencé en moltes batalles los moros e destro_ aquells. E regnà XXV anys e fon soterrat en lo monestir de Sent Johan de la Penya.

490 Lo quint rey hac nom Sanxo. Fo fill del dit rey Garcia e la reyna sa muler, agué nom Major⁴⁰. Aquest fon rey de Aragó e de Navarra per successió paternal e per part de sa muler senyoregà Castella, Leó e Galícia. E fon molt valent bataller e vencé los moros e destro_ aquells. E agué tres fills: lo primer agué nom Guarcia, al qual lexà lo regne de Navarra; e lo segon hac nom Ferrando, al
495 qual lexà los regnes de Castella, de Leó e de Galícia; e lo terch* hac nom Remiro e hac lo regne de [11r] Aragó. Morí e fon soterrat en Elmedo, ciutat de Leó*.

[XIV]

Lo sisèn rey* de Aragó hac nom Remiro. Fon fill del rey Sanxo e la reyna, sa muler, hac nom Armesen. Aquest fon gran bataller e vencé moltes vegades
500 los moros e destròv_ aquells. E regnà XXXVIII anys e agué dos fills: lo hu hac nom Sanxo e l'altre Garcia, qui fon bisbe de Jaca; e dues filles: la huna hac nom Sanxa, que fon muler del compte de Tolosa, e l'altra Teresa, que fon muler del compte de Prohença. E visqué lo dit rey LXIII anys, e morí en l'any de Nostre Senyor MLXXIII e fon soterrat en lo monestir de Sent Johan de la Penya. Ffon
505 molt piadós e almoynier.

⁴⁰ Aquest nom per a la reina és una confusió amb l'epítet del rei Sancho III de Navarra, el "Major". També és a BNP13 i BEV177; és a dir, la confusió és pròpia d'aquesta *Genealogia*.

Lo setèn rey hac nom Sanxo. Fon fill del rey Remiro e pervench-li lo regne de Navara per succeció* de parentesch. E fonch molt animós e valent bataler e vencé moltes vegades los moros e tolch los castells qui-s seguexen: de Iniuno e de Padeilla, e vencé los moros en batalla en Çaragoça e ha pres⁴¹ Bolea, 510 Grades e Arrodar, e hedificà Ajerbe e vencé los moros en Perapicade* e ha pres Arguedes en Castella⁴². E puys vencé los moros altra vegada en Corriello e pres Monçó hi edificà lo Castellar e pres Nabal e Pux Sancho sobre Hoscha e edificà lo castell de Morcuello, de Loarie* e d'Elcàxer. E asetgà la ciutat de Hoscha e morí en lo setge de colp de sageta que li entrà per la cota de meala. E 515 fon mort en l'any de Nostre Senyor MXCIII e morí de edat de L anys, e regnà XXX anys e fon soterrat en lo monestir de Sent Johan de la Penya. Aquest leixà III fills: lo primer hac nom Pere*, lo segon Emfòs, lo terç Remiro e fon monge de Sent Ponç de Tomeres.

Lo huitèn rey hac nom Pere. Fon fill del dit rey Sanxo e la reyna, sa muler, agué 520 nom Agnès. [11v] Aquest fonch molt valent, de gran coratge. Combaté's ab los reys moros de Çaragoça e de Hoscha e vencé-los e pres la ciutat de Hoscha, la qual son pare havia asetjada, e pres-la a XXVI de noembre de l'any de Nostre Senyor MXCIII. E morí l'any de Nostre Senyor MCXXV, lo dia de sent Miquel de setembre. Regnà XXXV anys, ffon soterrat en lo monestir de 525 Sent Johan de la Penya. Aquest no leixà nengun fill ni filla, enaxí que morí sens hereter*.

Lo novèn rey d'Aragó hac nom n'Anfòs. Fon frare del dit rey Pere e sa muler hac nom Urracha e fon reyna de Castella. Aquest fon molt animós, valent e molt gran bataler e vencé los moros en moltes batalles. Aquest rey pres la vila 530 de Exea e-s combaté en terra de moros ab l'Almansor de Cardona⁴³ e pres la ciutat de Çaragoça en l'any de Nostre Senyor MCXXVIII e pres la ciutat de Tarragona⁴⁴ e les viles de Calatayú e de Darocha e de Tudela e moltes altres terres. E morí ho-s* perdé en la batala a Fraga, a XIII de juliol en l'any de

⁴¹ El manuscrit del *Dietari* i totes les edicions diuen "ha pres". Però l'ús del temps verbal hi sembla estrany i es podria pensar de llegir "haprés". BNP13 i BEV177 diuen només "pres", en un temps que lliga amb la resta del paràgraf. Apareix un altre cop el mateix cas a les línies següents.

⁴² BEV177 i BNP13 donen, correctament, el nom d'una altra conquesta, "Setcastella" o "Seccastello", respectivament.

⁴³ Ha de dir-hi "Còrdova". Les edicions ja porten aquesta correcció.

⁴⁴ BEV177 omet aquesta conquesta. BNP13, "Taraçona", la ciutat correcta.

535 Nostre Senyor MXXXIII^{*45}, e com se perdé havia LXI [anys]* lo qual no lexà hereter, ço és, fill ni filla. Regnà VIII anys.

Lo dehèn rey de Aragó hac nom Remiro, fill del rey Sanxo e jermà* del rey en Pere e del rey n'Anfòs, lo qual* los vasals lo tragneren del monestir de Sent Ponç* de Tomeres e levaren-lo rey. E hac muler, de la qual hac huna filla que hac nom Peyronella e puys hac nom Hurrach. E lo dit rey, puys hac hagut la
540 filla, tornà-se'n al dit monestir hon finà sos dies molt santament. E la dita sa filla Hurracha fon muler del compte de Barçalona, lo qual havia nom Ramon Berenguer. En esta manera fonch la hunitat de Aragó e de Catalunya. E lo rey Remiro fon en l'any de Nostre Senyor MXXXVII^{*46}.

[Aquest Remiro, en vida de son pare rey* e de sos germans, renuncià al món e
545 fon monge de Sent Ponz de Tormeres. E los barons e regnes, vent que no tenien rey ni senyor, trameteren misatges al Papa com los moros contínuament batalaven contra los cristians, enaxí que fos de Sa Santetat que-ls donàs lo Remiro. E, de bé que era prevere en sacres ordes, lo Papa los donà lexènsia que hisqués del monestir. E prengué muler la néta del compte de
550 Piteus, de la qual hac huna filla. Aquest rey Remiro fonch molt larch e donador: a sos servidors donà lochs, viles e castels, ço que los seus antesesós no havien fet. Enaprés finà^{*47} sos dies en lo dit monestir.]⁴⁸

[XI (7)]

[12r]Comptes de Barcelona

Gaffré fon lo primer compte de Barcelona, lo qual comptat agué per donació del rey de França, lo qual fon bon cavaler e molt savi. Tenia en feu lo

⁴⁵ Ha de dir-hi 1134.

⁴⁶ El testimoni no refereix la data a cap esdeveniment concret. Es tracta de la data de la unió —l'única que apareix en el regnat de Ramiro II a la *CGPIII*. A més, a D és errònia, ja que hauria de ser 1137.

⁴⁷ Una taca fa difícil de llegir aquest mot. Restablim “finà” —en lloc de “finí” com van fer els altres editors— perquè dos cops més surt l'expressió “finà sos dies”, i mai “finí”.

⁴⁸ Aquest paràgraf surt a l'edició *Cab.* amb indicació d'haver estat afegit per una altra mà. *San.* el dona dins del text del Dietari sense cap més explicació. El fet que centri algunes característiques lingüístiques desconegudes a la resta del text (cf. l'apartat sobre la llengua del testimoni D, al capítol 4 de l'estudi), confirma que és un afegit, però fa de mal dir que sigui d'una altra mà.

555 dit compdat de Barçalona per lo dit rey de França e puys lo dit rey lo y enalouí e-l deliurà de França*.

Lo segon compte de Barcelona hac nom Jaffré, fill del compte Jaffré, e sa muler hac nom <...>* filla del compte de Flandes. Aquest fon bon cavalier, molt valent e benigne, hi en temps de aquest moros conqueriren lo compdat
560 de Barcelona, lo qual* demanà ajuda al rey de França, lo qual li negà ajuda, mas dixs*-hy-li que si-l conqueria que fos seu e dels seus, la qual cosa lo dit compte molt valerosament complí e portà ha acabament. E morí l'any de Nostre Senyor DCCCCXII e fon soterrat en lo monestir de Ripol. Lo qual jaquí III fills: lo primer hac nom Balf e fon bisbe d'Urgel; lo segon Diffré; lo terch Mir;
565 lo quart Sunyer, qui fon compte d'Urgell.

Lo terç compte hac nom Mir, fill dell* compte Jaffré damunt dit. Aquest fon bon compte e governà son compdat bé e sàviament. E visqué en aquel XVIII anys, e morí en l'any de Nostre Senyor DCCCCXXVIII e fon soterrat en lo monestir de Reipol. E jaquí III fills: lo primer hac nom Jaffré; lo segon Oblida,
570 qui fon compte de Besulú e de Cerdanya⁴⁹; lo terch Mir, qui fon bisbe e compte de Girona.

Lo quart compte hac nom Jaffré e fon fill del compte Mir desús dit e governà lo compdat bé e sàviament, e fon bon cavalier. E visqué en aquell XVIII anys⁵⁰ e morí en l'any de Nostre Senyor DCCCCLXIII e fon soterrat en lo monestir
575 de Ripol*.

Lo quint compte hac nom Borrell. Aquest fon cosín germà del dit compte [12v] Jaffré. Aquest fon molt valent e savi cavalier e governà lo dit compdat bé e sàviament. E en vida de aquest fon pressa la ciutat de Barcelona e gran res [de]* tot lo compdat per moros, la qual ciutat* e compdat cobrà ab moltes e
580 diverses victòries que hac dels sarraïns. Lo qual hac dos fills: lo primer hac nom Ramon Borrell; lo segon Armengau, qui fon compte de Urgell. Lo qual compte Borrel visqué en lo dit compdat de Barçalona XXVII anys e morí en l'any de Nostre Senyor DCCCCXCIII, a VI de julioll.

⁴⁹ Per "Cerdanya".

⁵⁰ BNP13 i BEV177, 14 anys. Segurament és una confusió amb la mateixa frase del regnat anterior.

Lo sisèn compte hac nom Ramon Borrell, fon fill del dit compte Borrell.
 585 Aquest fon bon cavalier e valent, anà en Còrdova en ajuda del rey de Castella,
 hon vencé los sarraïns en l'any de Nostre Senyor MI. E visqué en lo dit
 compdat XXV anys e morí en l'any de Nostre Senyor MV⁵¹.

Lo setèn compte hac nom Berenguer, ffon fill del damunt dit compte en
 Borrel e regí lo compdat molt sàviament ab gran amor e concòrdia XVIII
 590 anys. E morí en l'any de Nostre Senyor MXXXV.

Lo huytèn compte hac nom Ramon Berenguer. Aquest fon fill del damunt dit
 compte Berenguer [e fou anomenat Ramon Berenguer]* vell e hac muler que
 hac nom Adalmús. Aquest fon baró molt noble e molt excel·lent e virtuós,
 enaxí que XII reys sarraïns d'Espanya li fahien trahut mentres visqué. Aquest
 595 féu los Usatges de Barcelona, que són leys en Catalunya. Lo qual* hagué III fills:
 lo primer hac nom Ramon Berenguer; lo segon Guillem Berenguer; lo terch
 Sanxo Berenguer, qui fon prior de Sent Benet de Bages. E visqué en lo dit
 compdat XXXX anys e morí en l'any de Nostre Senyor MLXXVI e fon
 soterrat en la Seu de Barcelona.

Lo novèn compte hac nom Ramon Berenguer. Fon fill del compte Ramon
 600 Berenguer damunt dit e fon cavalier molt ardit en armes e fon benigne, dolç,
 piadós, alegre e amorós e molt bell de cors, e per la gran [13r] spesea de
 cabels que tenia digueren-li "lo compte Cap d'estopa". E sa muler fon filla del
 duch* de Sinstart e duch de Pul·la e de Meana⁵². Lo dit compte agué III fills: lo
 605 primer hac nom Pere* Ramon; lo segon Berenguer Ramon; lo terch Ramon
 Berenguer. E vixqué en lo compdat VII anys e morí en l'any de Nostre Senyor
 MLXXXII e fon soterrat en la Seu de Jerona*.

Lo dehèn compte hac nom Ramon Berenguer. Fon fill del compte Ramon
 Berenguer Cap d'estopa e fon larch e piadós e molt bo en armes. E hagué
 610 per muler na Dolça, filla d'en Gibert, compte de Prohença, e agué per ella los
 compdats de Prohença e de Merilla⁵³. Aquest asetjà la ciutat de Malorqua ab
 navilli de Pissa e après pres-la e destróví-la e donà-la ha pissans. E après
 perdé's la dita ciutat de Malorqua per frau de genovesses. Lo dit compte agué
 moltes vegades batalles ab sarraïns e tots temps agué victòria e conquerí

⁵¹ BNP13 i BEV177 diuen 1018.

⁵² BNP13 i BEV177, "duch Giscart, duch de Pol·la e de Mecina" (BNP13).

615 castells molts e forces nobles dels sarraïns, e agué trahut dels reys de València, de Tortosa, de Leyda. E vixqué en son comptat L anys e en sa vida renuncià als béns temporals hi heretà lo fill major del comptat de Barçalona e lo segon fill del comptat de Prohença e reté's al orde de Jherusalem e morí en l'any de Nostre Senyor MCXXV⁵⁴.

[XV]

620 Lo honzèn compte de Barçalona fon fill del dit compte [Ramon Berenguer e fou anomenat] Ramon Berenguer^{*55}, lo qual fon molt savi, molt ferm, molt ardit, molt valent, molt gran e bell e de molt grandíssima virtut. Aquest pres per muler la reyna d'Aragó que avia nom Patronilla o Huraqua, en l'any de Nostre Senyor MCXXXVII, per la qual rahó fon ajustat lo regne de Aragó ab
625 lo comptat de Barçalona. Aquest compte fo al conquistar de Almeria en ajuda del rey n'Amfòs de Castella ab navili de jenovesos* e esvahí e entrà en la dita ciutat de Almeria e pres aquella <...>⁵⁶ en l'any de Nostre Senyor MCXXXVIII. Hi en l'any següent pres Leyda. E pres Ffraga [13v] e Miravet en l'any de Nostre Senyor MCLIII e enaprés pres Siurana e totes les muntanyes
630 de Prades. E agué d'armes ab los del linatge del Bair^{*57} per la tudoria de son nebot, compte de Prohença, als quals tolgué XXX castels. E lo dit compte hagué dos fills de na Patronilla, sa muler, reyna d'Aragó: lo primer hac nom Emfòs; lo segon Sanxo, qui fon compte de Roseló e de Cerdanya⁵⁸. E vixqué* en lo dit comptat XXXII anys e morí en l'any de Nostre Senyor MCLXII, a
635 XIII dies de agost. Fon soterrat en lo monestir de Ripol e lo primer son fill, ço és, Emfòs, fon rey de Aragó e compte de Barçalona.

⁵³ BNP13 i BEV177, "Tolosa".

⁵⁴ BNP13 i BEV177 diuen 1131.

⁵⁵ Hi deu haver un salt de còpia, no advertit pels editors, que mirem de restituir sense partir dels altres testimonis (BNP13 i BEV177) perquè l'estructura amb què comencen és diferent. Creiem que hi deu haver salt de còpia perquè a cap entrada de rei o comte no hi manca el nom.

⁵⁶ Salt de còpia entre dues dates, que amaga la conquesta de Tortosa (BNP13: "entrà en aquella ciutat d'Almaria e pres aquella *en l'any de Nostre Senyor* MCXLVII. E com fon tornat del dit viatge asetgà Tortosa ab los dits navilis de genovesos e pres-la *en l'any de Nostre Senyor* MCXLVIII. E en l'any aprés següent asetgà Leyda...").

⁵⁷ Els Baucís, o Baus, llinatge provençal que s'enfrontà als interessos de Ramon Berenguer IV en aquell comtat.

⁵⁸ Per "Cerdanya".

[Donació de Barcelona: Nós, Carles Maynes, per la gràcia de Déu emperador de Alamanya e de Roma e de Spanya e rei de França, don a tu, Ramon Berenguer, car nebot nostre, lo compdat de Barcelona e lo principat de Catalunya, ab tota aquella juredicció que Nós avem en lo dit compdat e principat en què à XII comptes e XII vescondats e LXXII barons e quatre-centes cases de varvasós e M e set-centes cases de paratge que en lo dit compdat e principat* avem. Emperò aturam-nos-hi les potestats que siats tengut de venir a nostres corts].⁵⁹

645 Lo honzèn rey de Aragó hac nom n'Amfòs, fill del dit compte Ramon Berenguer e de sa muler, reyna de Aragó. Lo qual* rey hac per muler dona Sanxa, filla del emperador de Castella. A aquest n'Amfòs prevench* lo comdat de Prohença per parentesch e guerregà longament ab lo compte de Tolosa e li assetjà dues vegades Tolosa. E après alguns dies agué guerra ab lo rey de
650 Castella⁶⁰ e tota vegada fonch vencedor. E lo dit rey regnà XXXIII anys e hagué III fills e III filles: lo primer fill hac nom Pere; lo segon Emfòs, lo qual fon compte de Prohença; lo terch Fferrando, qui fon abat de Mont Aragó; de les III filles, la primera hac nom Gostança, qui fon reyna d' Ongria e après fon muler del emperador d'Alamanya, Frederich; la segona, Elienor, qui fon
655 comtessa de Tolosa; la terça Sancha, qui fon comtessa de Payteus. E morí lo dit rey en la vila de Perpinyà a XXIII dies de abril en l'any de Nostre Senyor MCXCVI e fon portat lo seu cos per soterrar* en lo [14r] monestir de Poblet, lo qual monestir havia edificat e instituit lo dit rey.

Lo dotzèn rey hac nom* Pere. Ffon fill del rey n'Amfòs, e sa muler hac nom
660 Maria e fon filla d'en Guillem de Monpeyler. Aquest fon molt corial, valent, larch, prous, ardit e molt spert, e hera tan gran donador que les villes e los castells empenyorà per donar als seus. Aquest fon lo primer rey de Aragó qui fos coronat e consagrat per Papa Ignocent terç en la ciutat de Roma, en l'any MCCIII, e lo dit Papa lo féu ganfanoner seu*. E aquest donà lo just patronat a la
665 Església de les esglésies de son regne. Aquest guerejà ab lo compte de

⁵⁹ Aquest fragment és escrit a continuació del text, en lletra més petita. SANCHÍS (1932) el transcriu en una nota i CABANES (1991), també en una nota, avisa que hi ha en aquest punt una anotació marginal rubricada "Donació de Barcelona" que transcriurà al final de l'apartat i no ho fa.

⁶⁰ El que durà alguns dies no fou el lapse entre una campanya i l'altra sinó el setge de Tolosa. Hi ha una confusió (BEV177: "...e li assetjà dues vaguades Tholosa *per alguns dies* e guarregà ab...").

Folcalquer per ço com tenia pres lo compte de Prohença, son cosí, de la qual presó lo tragué e féu tot lo que volch. Encara aquest fon en aquella gran batalla de la host d'Úbeda ab lo rey n'Amfòs de Castella, e tolch als moros Castell Habib e Adamuç*. E regnà XVII anys e morí en Morle⁶¹, en fet d'armes, en lo mes de setembre a XII dies en l'any de Nostre Senyor MCCXII, e morí en edat de XXXX anys e fon soterrat en lo monestir de Xixena, lo qual avia edificat sa mare⁶². Lo qual rey lexà hun* fill, apellat Jaume, lo qual fon concebut miraculosament.

Lo tretzèn* rey hac nom Jaume. Fon fill del dit rey en Pere e agué per muler dona Elienor*, filla del rey de Castella, de la quall procreà hun fill que hagué nom n'Amfòs, lo quall morí vivent lo pare. E, partit lo dit matrimoni, pres altra muler que hagué nom Violant, filla del rey d'Ongria. Aquest fonch per la sua infantessa molt perseguit per los seus, e tota vegada fonch ajudat per Déu. Aquest pasà ha la hylla* de Malorqua e combaté's ab los moros de la dita ylla e vencé aquels e asetgà la ciutat de Malorqua e sí entrà la ciutat de Malorqua e pres aquella lo dia de sent Silvestre* en l'any de Nostre Senyor MCCXXVIII e per consegüent* pres tota la ylla e pres la ylla de Yviça. Encara aquest victuriós* rey en Jaume vench en regne de València [14v] e hac de grans batalles contra los sarraïns, les quals vencé molt gloriosament e asetjà la noble ciutat* de València, la qual pres. Lo dia de sent Miquel alçaren banderes del rey d'Aragó los moros de la dita ciutat* en les torres del temple e lo dia de sen Dionís fonch liurada la ciutat al dit rey en Jaume en l'any de Nostre Senyor MCCXXXVIII⁶³. E per consegüent pres la ciutat de Xàtiva e les viles de Morella, de Morvedre, d'Alzezira e moltes altres viles e lochs que són innumerables, e a la fi pres tot lo regne de València, per què fon primer rey de Malorqua e de València, per la qual rahó és intitulat rey en Jaume de bona memòria. Enaprés conquistà la ciutat de Múrcia. Lo dit rey e senyor agué IIII fills: lo primer hac nom Emfòs, qui morí en vida del pare; lo segon Pere; lo terch Jaume, qui fon rey de Malorqua; lo quart Sanxo, qui fon arquebisbe de Toledo. E hac III filles: la primera hac nom Yolant, qui fon reyna de Castella; la

⁶¹ Per "Morell", denominació corrent de Muret, lloc de la batalla on morí Pere I el Catòlic.

⁶² SANCHÍS Sivera, en una nota a la seva edició (1932), diu que primer fou enterrat a Tolosa i després traslladat, amb altres morts en la mateixa batalla, a Sijena.

700 segona Gostança, qui fon muler d'en Manuell de Castella; la terça Ysabell, que nul temps hac marit. E vixqué lo dit rey en son regne LXIII anys e morí en la ciutat de València a XXVII dies de juliol en l'any de Nostre Senyor MCCLXXVI. Morí en edat de LXXII anys e fon soterrat en la Seu de València, après l'altar major.⁶⁴

705 Lo quatorzèn rey hac nom en Pere, fill del rey en Jaume, e la reyna sa muler hac nom Gostança, filla del rey Manfré de Cecília. Aquest fon de gran cor e molt ardit e hom fet a sa guissa, car tots fets fajà de son cap. Aquest emparà la illa de Cecília contra la Sgléssia en deseret* de Carles. E per la dita rahó
 710 guerregà ab lo rey Phelip de França en la qual guerra li aucí moltes gents entre Girona e lo coll de Paniçàs* e gità e vencé aquelles e axí matexs ne gità los ordenaments de son regne⁶⁵. E agué IIII fills: lo primer hac nom Emfòs; lo segon [15r] Jaume; lo terch Ffrederich, qui fon rey de Cecília; lo quart Pere. E dues filles: la primera agué nom Ysabell, qui fon reyna de Portugal; la segona
 715 Gostança⁶⁶, qui fon reyna de Nàpols. E en temps de aquest rey, en Roger de Llòria pres lo príncep, <...>⁶⁷ puy fon rey de Nàpols. E durant les dites guerres hagué grans discòrdies ab los seus. E comparech, ab hun seu companyó, en Bordeu devant lo senescal per combatre's ab lo rey Carles de Nàpols, lo qual no y comparech. E vixqué* en son regne XX anys⁶⁸ e morí en
 720 Vilafranca de Penadès lo dia de sent Martí en l'any de Nostre Senyor MCCLXXXV. E com morí era de edat de LV anys e fon soterat en lo monestir de Sentes Creus.

Lo quinzèn rey de Aragó hac nom n'Amfòs, fill del rey en Pere sobredit. Aquest fon larch molt e-n strana manera, en tant que jamés no dix de no de
 720 res que hom li demanàs, tant hera valerós de gran cor. Aquest tench la guerra que son pare havia emparada contra la Esgléssia e los francesos, li pararen

⁶³ SANCHÍS Sivera (1932) anota les dates exactes: 28 set. capitulació; 29 set. bandera d'Aragó a la torre; 9 oct. entra el rei Jaume.

⁶⁴ Omet el trasllat a Poblet que surt tant a la Genealogia del BNP13 com en els altres testimonis. Potser per "valencianisme"? Segons Sanchís Sivera (1932) fou traslladat a Poblet l'any 1278.

⁶⁵ La sorprenent afirmació sobre l'expulsió dels "ordenaments" és fruit d'una mala lectura (BEV177, "gitant-los *desonradament* de son regne"; BNP13, "vilanament").

⁶⁶ Les edicions corregeixen el nom per Violant, casada amb Robert, rei de Nàpols.

⁶⁷ L'estranya frase indica que en aquest punt hi devia haver un salt de còpia, no advertit pels editors. La frase no surt exactament a BNP13 ni a BEV177.

batalla en lo regne de Múrcia contra lo rey en Sanxo de Castella e tolgué la illa de Malorqua [a son oncle, lo rey en Jachma, e tolch la ylla de Manorque]⁶⁸ als sarraïns, lo qual hagué batalla ab ells e-lls vencé. E vixqué en son regne VII anys. Morí en Barcelona en esta manera. Que hun matí se levà e, per bel delit, volch bornar son caval. E de fet li fon portat lo caval molt bellament areat. E, cavalcat e brocat lo caval*, ell se sentí fort mal per què de fet se féu descavalcar e tornar al palau e d'aquell accident ell morí en edat de XXVII anys, en l'any de Nostre Senyor MCCXCII. Aquest morí sens criatures per ço com no hac muler e fon soterrat en lo monestir de frares menós de la dita ciutat de Barcelona.

Lo setzèn rey de Aragó hach nom en Jaume, germà del dit rey n'Amfòs e fill del rey en Pere, e sa muler primera hac nom Blanqua, que fon filla del rey Carles de Nàpols. E après hagué dues [15v] mulers: la huna fon filla del rey de Xipre e avia nom Maria; e l'altra muler fon filla d'en Pere de Muncada, senyor d'Aytona, e de aquesta no hac fills. E aquest, com morí son frare lo rey n'Amfòs, era en Cecília e lo generall de Catalunya, ensemps ab altres richs hòmens concordants, trameteren en Cecília dues galeres e hun leny ab què pasàs deçà. Aquest fon rey just e piados e devot e molt valent e ardit. Aquest féu pau e concòrdia ab la Església* e ab lo rey de França, e d'Espanya la illa de Cecília⁷⁰. E combaté's ab lo rey Frederich, son frare, per la Esglèssia*, en la qual illa despuys fon rey son frare en Frederich. E reté lo regne [de Malorques]⁷¹ a son honcle lo rey en Jaume, e soltà de la presó sent Loís hi en Rubert, qui despuys fon rey de Nàpols. E tolch lo regne de Múrcia al rey de Castella e puys pres la ciutat e la vila de Lorqua e tots aquels lochs d'ella. E encara se combateren* en lo citi de Almeria dues vegades ab los moros e-lls venceren en l'any de Nostre Senyor Déu MCCCVIII, e féu pau ab lo rey de Castella. E visqué en son regne XXXV anys e morí en la ciutat de Barcelona

⁶⁸ Error per 9 anys. La xifra és impossible seguint les dates que dona el text mateix (1276 i 1285). Creiem que devia llegir "vint" on deia "viii".

⁶⁹ Restituïm el salt de còpia amb el text de BEV177. La *Genealogia* de BNP13 comet també un salt en aquest punt, però deixa el nom correcte de l'illa conquerida als sarraïns: Menorca. SANCHÍS (1932) l'omple amb les mateixes paraules i CABANES (1991), que també les hi col·loca, diu erròniament que provenen de BdC6, el nostre testimoni C.

⁷⁰ La suposada pau amb un "rei d'Espanya" i l'estrany esment de Sicília són fruit d'una mala lectura (BEV177, "Aquest féu pau e concòrdia ab l'Esgleya e ab lo rey de França e *desemperà* la ylla de Sicília").

⁷¹ BNP13 i BEV177 donen "regne de Mallorques". Els editors també.

la vigília de Tots Sants en l'any de Nostre Senyor MCCCXXVIII⁷² e fon soterrat en lo monestir de Sentes Creus. E morí en edat de LXVI anys e jaquí V fills: lo primer hac nom Jaume, e renuncià al regne; lo segon Emfòs, qui fon compte d'Urgel e puys rey d'Aragó; lo terch Pere, qui fon compte de Ribagorça e de Prades; lo quart Johan, qui fon patriarcha de Alexandria e arquebisbe de Taragona; lo cinquè Ramon Berenguer, qui fon compte d'Ampúries. E V filles: la primera hac nom Maria, qui fon muler de don Pedro, fill del rey de Castella; la segona Gostança, que fon muler de don Johan, fill de Manuel, l'infant de Castella; la terça Yssabell, que fon duquesa d'Oscha⁷³; la quarta Blanqua, que fon prioressa de Xixena; la cinquena Yolant, que fon principessa de Çamora⁷⁴ e puix fo comptessa de Luna.

760 [16r] Lo desetèn rey de Aragó hac nom n'Amfòs. Fon fill del dit rey en Jaume, e sa muler hac nom Teresa d'Entença. Aquest fon molt bell hom e fort benigne e leal. Tolch, en vida de son pare, la illa de Serdenya als pisans, hon hagué batalla ab ells e vencé-los lo dia de la Concepció, ha VIII dies de deembre en l'any de MCCCXXIII⁷⁵. Enaprés, morta la primera muler, pres dona Elienor, filla del rey de Castella en⁷⁶ la qual vixqué pochs anys. E regnà en son regne VIII anys e morí en la ciutat de Barcelona la vigília de la conversió de sent Pau en l'any de Nostre Senyor MCCCXXXV. E morí en edat de XXXVII anys e jaquí III fills: lo primer hac nom Pere; lo segon Jaume, qui fon compte de Urgel; lo terch Fferrando, qui fon marquès de Tortosa; lo quart Johan. E huna filla que hac nom Gostança, que fon reyna de Castella⁷⁷. E fon soterrat en <...>^{*78}.

⁷² BNP13 i BEV177 porten la data correcta de la mort, el 1327. La durada del regnat, 45 anys, és un error per 35, com diu la *Genealogia*. Segons les dates del mateix D el regnat hauria de durar-ne 36, cosa que confirma la diferència d'un any en la data de la mort, que ha de ser 1327.

⁷³ BNP13 i BEV177 diuen "Àustria".

⁷⁴ BNP13 i BEV177 diuen "de la Morea".

⁷⁵ BNP13 i BEV177 diuen el 7 de març.

⁷⁶ "en" per "ab" (cf. l'apartat sobre la llengua del testimoni D, al capítol 4 de l'estudi).

⁷⁷ BNP13 i BEV177 diuen "Mallorques".

⁷⁸ El manuscrit del *Dietari* deixa una llacuna en blanc en aquest punt. Els altres testimonis ni tan sols introdueixen la frase d'on fou enterrat. SANCHÍS (1932) hi afegeix "el monestir de frares menors de la ciutat de Barcelona". CABANES (1991) hi afegeix les mateixes paraules (amb la variant "menos" per "menors"), tornant a remetre erròniament a Bdc6, on tampoc no s'esmenta aquesta informació. El rei Alfons II, oncle d'Alfons III, de qui es parla ara, sí que surt arreu com a enterrat al monestir de frares menors.

Lo dehuithèn rey hac nom Pere, fill del dit rey n'Amfòs, lo qual regnà LX⁷⁹ anys e fon molt bon rey e benaventurat. E n la sua joventut levà lo regne de Malorqua e los comdats* de Roceló e de Cerdenya⁸⁰ al rey en Jaume de
 775 Malorqua, axí com aquel qui hera inobedient e rebel·le a son senyor. E passà en Cerdenya⁸¹ e hac lonch temps guerra ab lo rey don Pedro de Castella e, Déu migañant, ixqué de totes coses molt honorablement. E morí en Barcelona l'any de MCCCLXXXVII e fon* soterrat en la Seu de la dita ciutat. E morí a V de jener e com morí era de edat LXXVII anys e lexà dos fills: lo
 780 primer hac nom Johan, qui regnà; e lo segon Martí, qui fon duch de Monblanch* e après fon rey de Aragó.

Lo denovèn rey de Aragó hac nom Johan, fill del rey en Pere, lo qual regnà VIII anys. E ans que fos rey, estant duch, pres per muler la filla del compte d'Armanyac, de la qual li romàs huna [16v] filla apellada Johana, qui fonch
 785 muler del compte de Ffoix. Après hac per muler dona Yolant, filla del duch de Bar, cosina germana del rey de França, de la qual li romàs altra filla que hac nom Yolant, la qual fon muler del rey Loís de Nàpols. Aquest fon molt noble, de gran coratge. E pres-lo malaltia en lo bosch* de Foxà caçant caça de lop. E alí hon lo descavalcaren, en aquel loch morí. E morí a XVIII de maig en l'any
 790 de MCCXCVI^{*82}, lo qual regnà VIII anys e III messes e XIII dies e fon soterrat* en la Seu de Barcelona. E com no hagués romàs fill, romàs lo regne al infant don Martí, duch de Monblanch*, son frare.

Lo vintèn rey de Aragó hac nom don Martí, jermà* del rey don Johan e fill del rey en Pere. Aquest fon molt savi, justicier e molt virtuós e hac per muler la
 795 reyna de Cecília apellada Maria, de la qual hac hun molt bell fill e molt ardit e valent al qual dien Martí. E lo dit rey don Martí, estant duch de Monblanch*, passà en Cecília ab molt gran poder e conquistà tot lo realme de Cecília e·ll levà als barons qui·l se avien acupat*. E féu son fill rey de Cecília, ço és, a don Martí, e donà-li per muler la filla del rey de Navarra, apellada per nom dona
 800 Blanqua, a la qual pervenia lo realme de Navarra. E lo dit don Martí hac hun fill de la rehina sa muler, dona Blanqua, lo qual morí de edat de XIII anys*, al qual

⁷⁹ Error per "LII anys" (C i G).

⁸⁰ Per "Cerdanya".

⁸¹ Aquí per "Sardenya".

⁸² Error per 1396.

dien Jaume⁸³. E lo rey don Martí se'n vench en Catalunya per regir e ésser rey d'Aragó e son fill don Martí romàs en Secília e fonch rey de Cecília.

Enaprés, lo dit rey de Cecília paçà ab molts barons e molta notable gent e molt bé en punt en lo regne de Cerdenya⁸⁴. E lo rey d'Aragó, son pare, li tramès en ajuda CCCC [homes⁸⁵ ab]* bacinets e CCCC pillarts* e IIM balestés. E com foren en castell de Càler, lo rey de Cecília ab tota sa noble e virtuosa gent, anaren a Sent Luri e combaté's ab los sarts, dels quals hera cap lo bescompte de Narbona, com los sarts eren [17r] en finits e moriren-ne en aquela batalla* dels sarts VIM. E lo dit rey pres la vila de Sent Luri, ab molt gran honor e victòria, e fon la batalla lo darer dia de juny, en diumenge, en l'any de MCCCCVIII. Enaprés lo dit rey se'n tornà en castell de Càler e aquí lo pres febra, de què morí en lo mes de julioll següent, dia de sent Jaume, de què fon molt dolgut e fet gran dol per tots sos regnes de la mort de tal e tant rey e senyor.

Aquest rey de Cecília morí abans que son pare, lo rey d'Aragó, per què lo rey d'Aragó fon rey de Cecília. E la muler del dit rey de Aragó, ço és, dona Maria e un fill que* havia nom Pere, moriren. Per la qual rahó lo dit rey don Martí pres muler, la qual hac nom dona Margarita, complida de tota perfecció de belea, la qual hera* filla de don Pedro de Prades e de dona Johana de Cabrera, e no hac fills. E morí lo dit rey en lo monestir de Valldonzella lo darer dia de mag en l'any de MCCCCX e lexà los realmes e províncies sues en gran tribulació, com no lexàs hereu ni senyor dels regnes.

Mort lo rey en Martí sens primogènit ni hereu donaren-se dret en los regnes: l'infant don Ferando, fill del rey don Johan de Castella e de la infanta dona Elienor, filla del rey en Pere d'Aragó; e lo fill del rey Loís de Nàpols, fill de la filla del rey don Johan d'Aragó; e lo duch de Gandia; e don Jaume, compte d'Urgell. En tant que hac de grans discencions, discòrdies, bandositats, afanys e trebals en los dits regnes. Per la qual rahó los aragonesos tengueren parlament en la ciutat de Çaragoça, e los catalans en la ciutat de Barcelona e los

⁸³ Es deia també "Martí". CABANES (1991) ja corregeix aquest nom.

⁸⁴ Aquí per "Sardenya".

⁸⁵ Apareix interliniat posteriorment en el manuscrit. C diu "CCCC bacinets e CCCC pilarts". En ser "bacinets" l'objecte que, metonímicament, definia el tipus de soldats, pot ser que posteriorment s'hi afegís la precisió (exemples de l'ús del mot "bacinets" a *DCVB*, 2, 195). Pel que fa a la forma "homes", podria tractar-se de la falta d'un traç horitzontal.

valencians en la ciutat de València, en los quals parlaments se concordaren los regnes e principat que lo fet fos remès a nou presones, ço és, tres de cascuna província, e aquests vesen per vera e pura justícia de qui devien ésser los dits regnes e terres.

835 E, tots concorts, per lo regne de Aragó hi fonch lo bisbe d'Oscha, mossèn Francischo [17v] d'Aranda, don Berenguer de Bardaxí; per Catalunya l'arquebisbe de Tarragona, Ça Garriga, micer Guillem* de Vallsecha, micer Bernat de Galbeç; per regne de València lo don de Cartoxa, mestre Vicent Ferrer, micer Giner Rabaça*, lo qual se'n vench e en loch d'él fonch micer
840 Pere Bertran.

Tots los sobredits foren en la vila de Casp, hon hac misatges de cascuna província per hoir la declaració que los dits nou presones ho diputats farien, a qui per dreta justícia devia ésser rey: per Aragó hi hac VI embaxadós, per regne de València altres VI, per lo principat de Catalunya n'hi hac altres VI, ço
845 és: mossèn Galceran de Vilanova, bisbe d'Urgell; lo bisbe de Barcelona; lo compte de Cardona; mossèn Ramon de Bages; micer Ramon Desplà e-n Pere Grimaut.

E-n lo dia de sent Pere en l'any de MCCCCXII los VIII diputats, en presència de tots los embaxadós e de moltes altres gents qui heren en la vila de Casp,
850 declararen per rey e senyor l'infant don Ferando de Castella.

Lo vint-e-hun rey* de Aragó hac nom don Ferrando, lo qual fon fill del rey don Johan de Castella e de la infanta dona Elienor, filla del rey em Pere* de Aragó. Lo qual fon rey molt virtuós e de gran justícia* e molt donador, lo qual hac* muler, a la qual dien dona Huracha. E hac V fills e dues filles: lo primer hac
855 nom don Alfonso, qui après mort de son pare regnà; lo segon hac nom don Johan, lo qual heretà tot ço que som pare* tenia en Castella e hac per muler dona Blanca, filla del rey de Navarra, a la qual pervench lo regne de Navarra, per la qual rahó fon jurat per rey de Navare* lo dit don Johan; lo terch hac nom don Anrich, lo quall fon mestre* de Sant Yago, en Castella, e hac per
860 muler la infanta dona Catherina, germana del rey de Castella, la qual hera dotada de molt grandíssima belea, virtut e saber; lo quart hac nom* don

Ferrando⁸⁶, qui hera mestre de Calatrava, lo qual morí ans [18r] que son pare; lo quint hac nom* don Pedro. La primera filla hac nom Maria, que fon muler de don Johan*, rey de Castella; la segona filla hac nom dona Elienor e fon
 865 muler de l'infant Aduart, primogènit del rey de Portugal. E lo dit rey don Ferando regnà III anys e VIII messos. E morí* en la vila de Gualada*, digous, hora de migjorn, a II del mes de abril de l'any de MCCCCXVI, lo qual fon soterrat en lo monestir de Pobblet*.

Lo vint-e-dos rey* de Aragó hac nom Alfonso, fill del rey en Ferrando e de la
 870 regina dona Huracha. Lo qual fonch rey molt valent, virtuós e valerós, lo qual ha fet actes de luable memòria dels quals avant parlaré tantum en suma e breu de alguns actes singulàs de aquel. Aquest rey hac per muler la filla del rey don Enrich de Castella, la qual havia nom Maria, e feren noces en la ciutat de València en l'any MCCCCXV. E començà a regnar en l'any MCCCCXVI en lo
 875 mes de abril per la mort de son pare, rey don Ferando*. La qual dita reyna fonch dotada de perfecció, de seny e de virtut, molt honesta tot lo temps de la sua vida, tement Déu e amant justícia e ministrar aquella. Aquesta dita senyora no hac criatura ne may parí. Lo dit rey e senyor don Alfonso regnà
 XXXXII anys e II mesos e XXV dies*. E visqué lo dit senyor rey LXII anys e
 880 morí en la ciutat de Nàpols, en lo Castell Nou, dimarts a XXVII del mes de juny huna hora hans del dia en l'any de MCCCCLVIII. E per cert bé fon trestíssima e molt dolorosa la mort de tal príncep e senyor tant poderós, valent e valerós, estimat e temut per tot lo huniversal món. E la dita senyora reyna*, dona Maria, muler sua, morí en la ciutat de València, en lo Real, diluns a
 885 VIII hores de nit a III del mes de setembre en lo dit any de MCCCCLVII. E lo digous après, a VII del dit mes, fonch soterrada ab molt grandíssima honor en lo monestir de la Santíssima Trenitat, lo qual ella havia hedificat e hobrat e avia-y mès monges de Santa Clara de la observança. E lo dit senyor rey, ans de sa mort féu testament en lo qual lexava tots sos regnes e terres [18v] a son
 890 jermà* don Johan, rey de Navarra, exceptat lo realme de Nàpols lo qual lexava a son fill don Fferando, ffill bastart del dit senyor rey don Alfonço, de les quals coses daval parlaré pus estessament.

⁸⁶ No trobem cap fill "Ferrando" entre els del d'Antequera. Segons SANCHÍS Sivera hi ha de dir "Sanxo", que és el nom d'un dels seus fills. CABANES (1991) no en diu res.

Lo vint-e-terch rey de Aragó ha nom don Johan, rey de Navara, germà del dit
 rey don Alfonso e fill del rey don Ferando e de la reyna, sa muler, dona
 895 Huracha. Lo qual don Johan hac lo regisme per mort del dit son germà, rey
 don Alfonso, e fon rey en l'any de MCCCCLVIII a XXVII del mes de juny que
 morí lo molt virtuós senyor rey don Alfonso. Lo qual don Johan fon rey e
 senyor molt valent e virtuós e molt justicier. Lo qual hac dos mulés: la primera
 fonch dona Blanca, molt bellísima e molt sàvia, filla del rey de Navara, per la
 900 qual subse_ lo regne de Navara. De la qual hac un fill e dues filles: al fill dien don
 Carles, primogènit; e a la filla major dona Blanca, la qual fonch reyna de
 Castella, muler de don Anrich, rey de Castella; la segona ha nom dona
 Eleonor, muler del compte de Foys. Enaprés, lo dit rey don Juhan, morta
 dona Blanca, sa muler, estant viudo, hac dos fills e huna filla bastarts: lo major
 905 hac nom don Alfonso, ffonch mestre de Calatrava; e l'altre fill qui dien don
 Johan, molt graciós e molt afable de calitat, és arcabisbe de Çaragoça e abat de
 Valdigna o tench lo abadiat a comanda. La segona muler hac nom dona
 Johana*, ffilla del almirant de Castella, de la quall hac hun fill, al qual dien don
 Ferando, lo qual hac per muler la germana del rey de Castella, per la qual
 910 subsiyí lo regne de Castella; enaxí que lo dit don Ferrando és rey de Castella,
 rey de Cecília e primogènit de Aragó. E lo dit senyor rey don Johan hac una
 filla a la qual dien dona [Joana]⁸⁷, la qual fonch muler de son cosín germà don
 Ferrando, rey de Nàpols, fill del senyor rey don Alfonso.

* * *

⁸⁷ El manuscrit deixa un espai en blanc. Les edicions hi restitueixen el nom de "Joana", efectivament reina de Nàpols.

[23r]

**De Çaragoça e regne de Aragó e de la noble ciutat de València
e de Barcelona**

Com ya sia vist, dit e provat per los nobles e valents conquistadós que
 915 Espanya sia la pus noble, bella e delitosa de totes les províncies del huniversal
 món, segons fan testimoni molts savis philosops e hòmens de gran siència,
 emperò, com entre tota la Espanya sia lo regne de Aragó e la noble ciutat de
 Çaragoça, la qual fon fundada he edificada per lo gran e famós emperador
 Cèsar Agust*, lo qual regne e ciutat sien ennoblits de tans e tan grans il·lustres
 920 prínceps, nobles, valents e grans magnats senyors, e axí altament e molt rica
 eretats, ennoblida de tants e tan grans e bels edificis, e axí basta e abundosa e
 hepulent* de totes maneres per ha obs de viure, per què podem dir que
 aquesta noble ciutat e regne de Aragó, trespasant en virtuts* e en nobleses e
 actes insignes a totes les altres ciutats, teres e regnes de tota la Espanya, loades
 925 per los savis pasats, e encara abundosament pasant en noblesa e virtut a totes
 les altres terres del huniversal món.

De la nobla ciutat de València

Encara en la Espanya sia aquella tant amorosa e bella, insigne ciutat de València
 e regne de aquella, pus altament ennoblida e luada per totes les gents del món,
 de les moltes insignes e grans nobleses de aquella, ésser tan altament
 930 ennoblida de tanta amorositat a totes maneres de gents, dotada de tan dolça e
 afable e graciosa parleria, complida de tantes riques e maneres de abundoses
 mercaderies, ennoblida tan altament de resplandents hedificis, insignes e
 maravoloses esglésies, e axí altament e bella ordenades de yoells e paraments
 e de hofficis e de totes les coses molt maravolosament, abundantment, al
 935 servir e glòria de la Sanctíssima Trinitat. Encara tan altament enbellida de tants
 e tan grans, delitoses e belles cases, e les gents [23v] complides de tanta
 fedelitat e de molt gran animositat, encara abundantment, molt altament basta
 e complida de resplandent cavaleria. Per què és digna cosa la insigne ciutat de
 València e regne, terres e gens sien pus altament ennoblits e exalçats que totes
 940 altres gens, car verdaderament e dretra merexen tenir e poseir armes e senyal
 de vera e leal e dreta corona.

De la triumpfosa ciutat de Barcelona

Com encara hi sia en la Espanya aquella tan resplendent de tanta saviessa*,
dotada de tan gran consel, aquella famosa ciutat de Barcelona e principat de
aquella, ennoblida de tantes e tan grans e belles ciutats e viles, terres, castels e
945 forces axí inpuables⁸⁸, la tanta e tan gran animositat de tantes conquestes.

[XI (1)]

De la dita ciutat e manera de aquella e de tot lo principat,

segons és contengut en les canòniques antigues

E diu axí:

En lo temps que los moros tenien lo principat de Cathalunya e gran part e la
major de Espanya, entrà en aquella terra hun valent capità de França, lo qual
havia nom Auger Chatalló, ab lo qual vengueren en sa companya nou barons,
950 los quals fajen companya de tres en tres, e son aquests que seguexen:

Muncades	Serveres	Anglesoles
Pinós	Servalons	Ribelles
Mataplanes	Alamanys	Erills

ab los quals vengueren molts cavalés e gentils hòmens per conquistar la terra a
la fe cristiana. E en la conquesta morí de malaltia lo dit capità Auger Cathalló,
estant sobre lo citi de Ampúries e per lo nom seu entitularen la terra de son
nom, ço és Cathallunya.

955 E per la gran multitud dels moros, los christians se retragueren en les
muntanyes, per los [24r] castells roqués e aquells tengueren contra los moros,
fins a tant que·ll emperador Carles Maynes vench per conquistar Espanya, e
principalment lo principat de Cathalunya, en lo qual trobà los dits VIII
barons.

[XI (3)]

960 E lo dit emperador Carles Maynes conquistà lo dit principat de Cathallunya e,
 com hac conquistat, partí aquell a novenes ha honor dels VIII hòrdens dels
 àngels en aquesta manera que-s* segu_s, ço és, nou comptats, he en nou
 vescomptats, e en nou cases de nobles hòmens, e en nou casses de
 965 vervessós, e en nou-centes casses de gentills hòmens, ço és, en cascu
 compdat [un vescomtat]*, huna casa de noble hom, una casa* de vervessor e
 cent casses de gentills hòmens. E són segons se seguexen:

Compte de Rosselló

Vescompte de Castelnou

Nobles hòmens de Canet

970 Vervessor de Montost (són dits d'Alius)

Compte de Barcelona

Vescompte de Cardona

Nobles hòmens de Muntclús

Vervessor de Baxadors

975 Compte de Pallàs

Vescompte de Villamur

Nobles hòmens de Bellera

Vervessor de Torrella

Compte de Osona

980 Vescompte de Cabrera

Nobles hòmens de Centelles

Vervessor de Villademany

Compte de Tarragona

Vescompte de Scornalbou

⁸⁸ Podria tractar-se d'una derivació sobre "pugnar", en el sentit que les fortificacions de què parla no poden ser combatudes. El sentit és el que avui seria "inexpugnables".

985 Nobles hòmens de Castellet
Vervessor de Mediona

Compte de Ampúries
Vescompte de Roquamarí
Nobles hòmens de Servià
990 Vervessor* de Ffoxà

[24v]

Compte de Urgel*
Vescompte d'Àger
Nobles hòmens de Terme
Vervessor de Guimerà

995 Compte de Sardanya*
Vescompte de Arquerforadat*
Nobles hòmens d'Enverg
Vervessor de Vig

Compte de Bessalú
1000 Vescompte de Bas
Nobles hòmens de Porqueres (ara són Sancta Pau)
Vervessor de Bessora

E nou-centes cases de cavallés e de gentils hòmens.

1005 E axí estech fins a tant que vench en Borrell, compte de Barcelona, que en son temps, vehent que la terra venia a menys de gent de stat e per ço com en les batalles ne morien tots jorns, per què féu altres nou-centes casses, ço és, que-ls donà privilegi* militar que de servents que heren* los féu franchs.

APARAT DE CORRECCIONS I VARIANTS
TESTIMONI D
Reial Col·legi del Corpus Christi, València, ms. V/21

Les sigles corresponen:

D, al manuscrit.

Uni., a la còpia que se'n féu al segle XVIII, avui el ms. 160 de la Biblioteca Universitària de València.

San. és l'edició de Sanchís Sivera (SANCHÍS, 1932).

Cab. és l'edició de Cabanes Pecourt (CABANES, 1991).

El manuscrit del *Dietari* utilitza sistemàticament "c" per "ç", excepte en alguns casos. En regularitzem l'ús i indiquem els casos en què surt "ç" al manuscrit. Sanchís Sivera va afegir rúbriques al text, que després Cabanes ha seguit en la seva edició. Les indiquem després de les primeres paraules del paràgraf rubricat.

[Títol]

- 5 **pasats:** D pasat; *Uni.* pasat; *San.* pasat[s]; *Cab.* pasat[s]
6 **Aquesta hobra:** *Els editors afegeixen una rúbrica, San.* [I.- Del principi del libre]; *Cab.* Del principi del libre

[I]

- 3 **en sos versos:** D en sos vesos; *Uni.* versos; *San.* ve[r]sos; *Cab.* ve[r]sos
8 **virtut:** *San.* virtud
12 **reparada:** D repartida; *Uni.* repartida; *San.* repartida; *Cab.* repartida

[II]

- 23 **abitadós:** *San.* habitados; *Cab.* habitados
27 **en lo qual [temps]:** D en lo qual fon. *Les edicions afegeixentemps*
30 <...>: *San.* va restituir la llacuna amb el text de BdC6 i el mateix fa *Cab.*
31 **Jafeth:** *Els editors hi afegeixen una rúbrica, San.* [II.- Com fonch edificada Spanya]; *Cab.* Com fonch edificada Spanya
33 **hera:** *Cab.* era
34 **inquiet:** *San.* inquiriren; *Cab.* inquiriren
37 **avant [poblaren]:** D avant les; *Les edicions afegeixen poblaren*

[III]

- 41 <...>: *San.* va restituir la llacuna amb el text de BdC6 i el mateix fa *Cab.*
43 **Spanya:** *Cab.* Espanya

[IV]

- 66 **avia:** *Cab.* havia

- 68 **Spanya:** *Cab.* Espanya
69 **dolçor, [quan] de:** D dolçor de; *San.* dolçor [e] de; *Cab.* dolçor [e] de
70 **foragitaren:** *San.* foragitada
71 **conien:** *San.* coriem
73 **Tenint:** *San.* Tinint
75 **màrtis:** *San.* martres; *Cab.* martires
76 **perseguir:** *San.* pe[r]seguir; *Cab.* perseguir
79 **Cugat:** D rugat; *Uni.* Rugat; *San.* Cugat; *Cab.* Cugat
80 **preòsit:** *San.* proposit; *Cab.* proposit
84 **Ruffi:** *San.* Rufi
85 **prengueren [e] ab molts:** D prengueren ab molts. *Les edicions afegeixene*
89 **Ruffi:** *San.* Rufi
93 **infinits:** D en finits, *corregit a sobre* en finits
94 **fonc pres:** D fonc pres, *correcció sobre lletres intel·ligibles*
96 **aquí:** D a aquí
99 **Justa e Rofina:** *San.* Justa e [santa] Rofina
102 **advocats has:** D advocats ha; *Uni.* Advocats ha; *San.* advocats ha; *Cab.* advocats ha

[V]

- 107 **Telmon eRbuinis:** *San.* Telmon [e] Erbuinis; *Cab.* Telmon [e] Erbuinis
107 **que heren:** *San.* qui eren; *Cab.* que eren
110 **Tengueren, donchs, los romans Espanya:** D Vengueren donchs los romans en Espanya; *Uni.* Vengueren donchs los romans en Espanya; *San.* Vengueren donchs los romans en Espanya; *Cab.* Vengueren donchs los romans en Espanya
111 **Jesuchrist, après:** *San.* Jhesu Crist [e] apres; *Cab.* Jhesu Crist [e], apres

[VI]

- 118 **ésser:** *San.* ser

- 124 **vencé:** D venceren; *Uni.* venceren; *San.* vence; *Cab.* venceren
 126 **fon mort:** D feu molt; *Uni.* feu molt; *San.* feu molt; *Cab.* feu molt
 130 **Girona:** *San.* Virona
 130 **edificaren:** *San.* edificaren
 132 **quays:** *San.* quaxs
 136 **bestiàs:** *San.* bestia[r]s; *Cab.* bestia[r]s
 144 **virtuts:** D virtus
 148 **prepòsit:** *San.* proposits; *Cab.* proposit
 150 **en totes:** D e en totes; *Uni.* e en totes; *San.* e en totes; *Cab.* e en totes

[VII]

- 159 **aquels:** D a aquels
 179 **<...>:** *San.* va restituir la llacuna amb el text de BDC6 i el mateix fa *Cab.*
 180 **Spanya:** D Spana
 181 **noble:** *Cab.* noble

[VIII]

- 188 **<...>:** *San.* va restituir la llacuna amb el text de BDC6 i el mateix fa *Cab.*
 190 **l'habitaren:** *San.* l'habitaren; *Cab.* l'habitaren
 194 **Toledo e:** *San.* Toledo o
 200 **diverses:** *San.* diversos; *Cab.* diversos
 204 **Vejan:** *Els editors hi afegeixen una rúbrica, San.* [III.- Del compte Julia]; *Cab.* Del compte Julia
 204 **del noble linatge:** *San.* linatge [dels gogs]; *Cab.* linatge [dels gogs]
 211 **per la qual cosa:** D contra la qual cosa; *Uni.* contra la qual cosa; *San.* contra la qual cosa; *Cab.* contra la qual cosa
 214 **prengueren:** *San.* prenguessen
 220 **Còrdova:** *Uni.* Cardona, *corregit després a Cordova*
 221 **peseguir:** *San.* pe[r]seguir; *Cab.* pe[r]seguir
 226 **Urisa [a rebel·lar]:** D Urisa e
 228 **lexàs:** *Cab.* lexa
 228 **Silberth:** *Cab.* Siliberch
 235 **raho [és]:** D raho per co
 238 **lo rey Rodrigo en Àsia:** *San.* lo rey Rodrigo en [Àfrica]; *Cab.* en [Àfrica]
 248 **E lexà-la ... e tractà:** *San.* e lexala e tracta

[IX]

- 252 **seguint-lo:** D seguits lo
 252 **prepòsit:** *San.* proposit
 253 **ab les:** *Cab.* ab los
 254 **primés:** *San.* prime[r]s
 254 **asalts [vengueren] a:** D asalts a
 254 **Alfandra:** *San.* Alfadra
 259 **dit o:** *San.* dit e
 260 **alsguns:** *San.* alsguns; *Cab.* alguns [sic]

662

- 262 **esta:** D estra; *San.* esta; *Cab.* estra [sic]
 265 **ente:** *San.* etre
 267 **tengués [la terra] per:** D tengues per
 269 **Com:** *Els editors hi afegeixen una rúbrica, San.* [IV.- Del rey Rodrigo]; *Cab.* Del rey Rodrigo
 269 **heren:** *San.* eren
 272 **vegades [fou] vençut:** D vegades vencut
 281 **n'i a:** *San.* n'hi ha; *Cab.* n'i ha
 281 **cavalés:** *San.* cavale[r]s
 286 **aquels:** *Cab.* aquel
 288 **fenida:** *Cab.* tenida

[X]

- 292 **lurs:** D lur; *Uni.* lur; *San.* lur; *Cab.* lur
 293 **miserablement:** *San.* miserablement
 297 **çolàs:** D çolas, amb ç
 303 **dessemblants a-queles:** D dessemblants aquells; *San.* dessemblants aquell[e]s
 306 **cathredal:** *San.* catherdal
 310 **descepcions:** *Cab.* decepcions
 327 **El:** *Cab.* El
 331 **se'n anà:** D senan
 332 **dellitoses:** D bellitoses; *Uni.* bellicosos; *San.* bellitoses; *Cab.* bellitoses
 338 **del tot:** *San.* de tot
 339 **trists:** D trits
 341 **miserablement:** *Cab.* miserablement
 344 **dient-los [que] algunes:** D dient los algunes
 353 **contrastar a aquella:** D contrastar a aquella
 359 **porta:** D part; *Uni.* part; *San.* part; *Cab.* part
 362 **cavallés:** *San.* cavalle[r]s
 363 **e refemat:** D era fermat; *Uni.* era fermat; *San.* era fermat; *Cab.* era fermat
 364 **exfs:** D e exis; *Uni.* e exis; *San.* e exis; *Cab.* e exis
 369 **a ells fets:** D a a ells fets; *Cab.* a ells fetes
 370 **hera:** *San.* era; *Cab.* era
 374 **En aquel:** *Els editors hi afegeixen una rúbrica, San.* [V.- De Alfonso catholich]; *Cab.* De Alfonso catholich
 388 **reté:** D retre; *Uni.* rete; *San.* retre; *Cab.* retre
 390 **chatedral:** *Cab.* cathedral
 391 **que-lls havia:** *San.* havia
 395 **vencé [en] huna:** D vence huna
 406 **les altres partides:** D a les altres partides

[XI (2)]

- 410 **Dementes:** D al marge Carles; *Els editors hi afegeixen una rúbrica, San.* [VI.- De Carles Maynes]; *Cab.* De Carles Maynes
 423 **faent-se:** D e faent se; *Cab.* fahent se
 425 **lurs:** D lur
 432 **hera lo duc:** D hera luduc; *San.* era lo duc
 436 **combateren [e] aquella:** D combateren

- aquella
 442 **Oliver [e los altres qui]** XII D oliver XII
 443 **França eren apellats:** D Franca e eren apellats
 444 **foren maravelosament [vençuts] en les:** D foren maravelosament en les; *San.* [e] foren maravelosament en les; *Cab.* [e] foren maravelosament en les
 448 **sant:** *Cab.* sante
 449 **intensió:** *San.* intencio
 451 **veurets:** *Cab.* veuret
 455 **preposít:** *San.* proposit; *Cab.* proposit

[XIII]

- 471 **d'Aragó:** *Cab.* de Arago
 474 **Garcia Enyego e la reyna:** *San.* Garcia Enyego, [fon fill del dit rey Enyego], e la reyna; *Cab.* Garcia Enyego, [fon fill del dit rey Enyego], e la reyna
 475 **batales:** D *afegit al marge de la mateixa lletra*
 477 **en l'any ... monges negres:** D *afegit al marge de la mateixa lletra*
 484 **Garcia:** D Gurcia; *San.* Gurcia
 493 **lo terch:** D la terch
 495 **ciutat de Leó:** D *al marge fonc nat miraculosament*

[XIV]

- 496 **rey:** *San.* sey
 505 **succeció:** *San.* sucesio
 508 **en Perapicade:** D em papicade
 511 **de Loarie:** D del oarie; *San.* de Loaric
 515 **hac nom Pere:** D hac nom Perre; *San.* ac nom Pere
 524 **enaxí que morí sens hereter:** *afegit de la mateixa lletra*
 528 **Cardona:** *San.* Cordova; *Cab.* Cordova
 531 **ho-s:** *San.* o's; *Cab.* o's
 532 **MXXXIII:** *San.* m[c]xxxiii; *Cab.* M[C]XXXIII
 532 **havia LXI [anys] lo qual:** D havia LXI lo qual
 534 **jemà:** *San.* germà
 535 **lo qual:** *San.* lo cual
 536 **Sent Ponç:** D sent pomc
 541 **MXXXVII:** *San.* m[c]xxxvii; *Cab.* M[C]XXXVII
 542 **son pare rey e de:** *San.* son pare e de
 550 **finà sos dies:** *San.* [fini] sos dies; *Cab.* fini sos dies

[XI (7)]

- 554 **e-l deliurà de França:** *afegit de la mateixa lletra*
 556 <...>: D *hi ha una llacuna en blanc*
 558 **lo qual:** *San.* lo qual [dit compte]; *Cab.* lo qual [dit compte]
 559 **dixs:** *Cab.* dix
 564 **dell:** *Cab.* del
 573 **Ripol:** D Rripol; *San.* Rripol

- 577 **gran res [de] tot:** D gran res tot
 577 **la qual ciutat:** D la qual ciuta
 590 **compte Berenguer [e ... Berenguer] vell:** D compte Berenguer vell; *San.* Berenguer [e fon anomenat Ramon Berenguer] vell; *Cab.* Berenguer [e hac nom Ramon Berenguer] vell
 593 **lo qual:** *San.* lo qual [compte]
 601 **filla del duch:** D filla del del duch
 603 **Pere:** D Perre; *San.* Perro
 605 **Jerona:** *San.* Gerona

[XV]

- 619 **dit compte [Ramon ... anomenat] Ramon:** D dit compte Ramon Berenguer; *San.* dit compte Ramon Berenguer; *Cab.* dit compte Ramon Berenguer
 624 **jenovesos:** *San.* genovesos
 628 **linatge del Bair:** D linatge del Balr; *San.* linatge del Balr
 632 **vixqué:** *Cab.* vixque
 641 **principat:** D pirncipat
 644 **Lo qual:** *San.* lo cual
 645 **prevench:** *San.* pervench
 655 **soterrar:** D soterra
 657 **non:** D non
 662 **en la ciutat ... ganfanoner seu:** D *afegit al marge de la mateixa lletra*
 667 **Adamuç:** D Adamuç, *amb ç*
 670 **hum fill:** *San.* un fill
 672 **Lo tretzè:** *Els editors hi afegeixen una rúbrica, San.* [IX.- Del rey en Jaume, de bona memòria]; *Cab.* Del rey en Jaume, de bona memòria
 673 **Elionor:** *Cab.* Elionor
 677 **ha la hylla:** *San.* a la hilla
 679 **Silvestre:** D silveste
 680 **e per consegüent:** D e per consegunt
 681 **victuriós:** *San.* victorios
 683 **ciutat:** D ciutaut
 684 **ciutat:** D ciuta
 702 **deseret:** D descret; *Uni.* descret; *San.* descret; *Cab.* descret
 704 **Paniçàs:** D paniças, *amb ç*
 712 **e vixqué:** D e vxque
 720 **Malorqua [a son ... Manorque] als:** D malorqua als
 724 **caval:** *Cab.* cavall
 737 **ab la Església:** D ab la esgesia
 738 **per la Esglèssia:** D per la esgessia
 740 **lo regne [de Malorques] a son honcle:** D lo regne a son honcle
 743 **combateren:** *Cab.* combatren
 768 <...>: D *hi ha una llacuna en blanc, San.* [lo monestir de frares menors de la ciutat de Barcelona]; *Cab.* [lo monestir de frares menors de la ciutat de Barcelona]
 771 **comdats:** *San.* compdats
 775 **e fon:** *San.* y fon
 778 **Monblanch:** *San.* Montblanch; *Cab.* Montblanch
 785 **bosch:** D borch; *Uni.* borch; *San.* borch; *Cab.* borch
 787 **MCCXCVI:** *San.* mcc[c]xcvi; *Cab.* MCC[C]XCVI
 788 **e fon soterrat:** D e fon soterra

789 **Monblanch:** *San.* Montblanch
 790 **jemà:** *San.* germa
 793 **Monblanch:** *San.* Montblanch
 795 **acupat:** *Cab.* ocupat
 798 **de XIII anys:** D de XIII any
 799 **Jaume:** *Cab.* [Marti] *i, en nota,* Jaime
 802 **Cerdenya:** D Cerdena
 803 **[homes ab]:** D *interliniat*
 803 **pillats:** *San.* pillats
 806 **batalla:** *Cab.* batala
 815 **que:** *Cab.* qua
 817 **hera:** *San.* era; *Cab.* era
 834 **Guillem:** *San.* Gillem
 836 **Rabaça:** D Rabaça, *amb ç*
 848 **Lo vint-e-hun rey:** *Els editors hi afegeixen una rùbrica, San.* [X.- Del rey don Ferrando]; *Cab.* Del rey don Ferrando
 849 **em Pere:** *San.* en Pere
 850 **e de gran justícia:** D e de gran justica
 851 **hac:** *Cab.* ha
 853 **som pare:** *San.* son pare
 855 **Navare:** *San.* Navara; *Cab.* Navara
 856 **lo quall fon mestre:** D lo quall fon mestre
 858 **non:** D mom
 860 **non:** D non
 861 **Johan:** *Cab.* Joham
 863 **E morí:** *Cab.* messos, mori
 863 **de Gualada:** *San.* d'Egualada; *Cab.* d'Egualada
 865 **Poblet:** *San.* Poblet; *Cab.* Poblet
 866 **Lo vint-e-dos rey:** *Els editors hi afegeixen una rùbrica, San.* [XI.- Del rey don Alfonso virtuos]; *Cab.* Del rey don Alfonso virtuos
 872 **e feren noces ... rey don Ferando:** D *afegit al marge*

876 **e II mesos e XXV dies:** D *afegit al marge*
 880 **dita senyora reyna:** D dita senyora ryna
 886 **jemà:** *San.* germà
 905 **Johana:** D Johama

909 **[Joana]:** D *llacuna en blanc; San.* [Joana]; *Cab.* [Joana]

[De Çaragoça e regne de Aragó...]

915 **Cèsar Agust:** D Cesaragust
 919 **hepulent:** *San.* hopulent
 920 **trespasant en virtuts:** D trespasant en virtus

[De la triunfosa ciutat de Barcelona]

939 **saviessa:** *San.* saviesa; *Cab.* saviesa

[XI (3)]

959 **que-s:** *San.* qu's
 962 **comdat [un vescomtat], huna casa:** D comdat huna casa; *Cab.* comdat, huna casa
 962 **casa:** *Cab.* cassa
 987 **Vervesor:** *San.* Vervessor; *Cab.* Vervessor
 988 **Urgel:** D Uurgel
 992 **Sardanya:** D sardaya
 993 **Arqueforadat:** *San.* Arqueforadat
 1004 **privilegi:** D privilegii; *San.* privilegii
 1004 **heren:** *San.* eren; *Cab.* eren

TESTIMONI E

[1v]

Summa* Breviter in qua inveniuntur Status Hispanie.
Composita per Bernardum Rovie,
canonicum Barchinone.

[II]

Nota quod ante diluvium non fuerunt habitate alie partes mundi excepta Asia. Et duravit hec prima etas a principio usque ad diluvium per IIMCCXLII annis* et decem generaciones. Nota, etiam, quod Noe solus* remansit post diluvium cum filiis suis, videlicet Sem, Cham et Iafet. Sem, filius maior, cuius filii fuerunt
5 liberi, habuit medietatem mundi, Asiam siliced, que est versus orientem, cum generatione sua; Cham, cuius filii fuerunt servi, habuit partem aliam versus meridiem, siliced Africam, que est quarta pars totius mundi; Iaphet, qui habuit septem filios * milites, inter quos fuit Tubal, habuit aliam quartam partem mundi versus occidentem, scilicet Europam, in qua est Hispania.

10 Tubal et genus ipsius Hispaniam populavit, dispersis aliorum generacionibus per alias provincias Europe.

Gerion et alii principes Hispanie in diversis provinciis eiusdem fuerunt qui usque ad Herculem duraverunt. Et fuerunt anni a Diluvio usque ad Erculem MCCIII et per tantum tempus Celtibales sive filii Iafet pacifice et quiete
15 Hispaniam possiderunt.

[III]

Hercules, nobilis grecus, fere Asia tota et Africa occupatis et devastatis, in Yspanie finibus habitationem suarum navium locavit, ibidem* turre hoc Strictum de Iubaltari fabricavit.

Deinde, obtenta Hispania, civitates, scilicet Sibiliam, Tirasonam, Balagarium et
20 Barchinonam, hedificavit.

Esperiam nomine, pro rege Yspano dimisso per dictum Herculem, qui secum ab adoloscencia fuerat conversatus, Yspaniam nominavit. Et, ascendens* idem Hercules navibus, Ytaliam est provectus.

25 Hercules ipse, tandem, cum Italie partes devastasset et servituti sue subiceret*, in Greciam transfretavit. Et qui multos extinxerat se extinxit, cuius [mortis]* causa fuerunt mulieres.

Fuit autem sub dominacione grecorum* Hispania usque ad tenpus consulum romanorum, scilicet Scipionem Affricanum, quasi per MC annos.

[IV]

30 Sipiones, nobiles romani qui ad subiugandum Hispaniam, ad quam iverant, Inperio Romano et de dominacione grecorum extrahendam, fere cum suo toto exercitu ab Hispanis fuerunt interfecti.

35 Scipio Africanus, filius Scipionis Maioris, cum exercitu magno venit in Hispaniam. Tandem, incurvata fere Hispania tota, Romam rediit et ad dignitatem consulatus ibi est assumtus. Et sic, dominacione grecorum expulsa, Imperio Romano fuit Hispania subiecta.

[V]

Et iste Scipio Tarraconam edificavit.

Gelmon et Brutus, duo consules romani qui Hispaniam regebant, civitatem Toleti tunc¹ edificaverunt. Cesaraugusta vero tenpora Cesaris Augusti, a quo nomen assumtis, condita fuit.

40 [2r] Diocesiano et Maximiniano regnantibus, anno Christi CCXCVI, fuit Hispania sanctorum multorum martirum consecrata sanguine, scilicet beate Eularie et beati Felicis et aliorum.²

¹ Queda diluïda la posterioritat de la fundació de Toledo, ben marcada a A, B i C.

² Aquest paràgraf pertany al cap. IV en els altres testimonis, excepte a F. Val a dir que l'omissió de sant Cugat, amagat sota l'indefinit "aliorum", no es produeix a F.

Et scias* quod ante Christi adventum erat Tarracona caput Hispanie, tempore Scipionis; post Christi adventum Cesaraugusta, et hoc tempore romanorum³.

45 Tenuerunt, autem, romani dominatione plena Yspaniam ante Christi adventum fere per CC annos; post Christi adventum CCCCX, usque quo Goti eam invaserunt, romanorum dominatione expulsa.

[VI]

Goti a Magog, filio Iafet, originem habuerunt, qui de insula quadam exiverunt que est in mari oceano, nomine Estancia.

50 Quos Gudilus, episcopus, legem christiana docuit et ab ipso preceperunt gratiam babtismi.⁴

Qui, etiam, Asiam totam subiugarunt, Arminiam, Sciriam, Sciliciam et Galliciam domuerunt.

55 Tolephus, gottorum rex, grecos vicit, Tesandrum* occidit, insecutus fuit Ulixam, in troyano bello. Tamara, regina gottica, occidit regem famosum nomine Scirus. Anthirus, rex gottorum, vicit regem nomine Adapsis et filium eius Xerses.

60 Nam, obtentis fere omnibus provinciis Asie et Europe, Yspaniam goti venerabiles, dimissis provinciis aliis mundi, quasi paradisum precipue elegerunt.

[VII]

Alericus, rex gottorum, Romam cepit anno Christi CCCCXII.

³ No hi figura la capitalitat de Toledo, en temps dels gots, cosa que deu ser un salt de còpia perquè si que apareix a F.

⁴ Aquesta frase apareix al cap. VII en els altres testimonis, excepte a F.

Preterea goti, Placidam, filiam imperatoris Theodocii, sororem Arcadi et Honorii imperatorum, cum thesauro ceperunt, adeptis opibus multis romanorum. Die tertia, urbe versa et incensa, spoliis et victoria recesserunt.

65 Stulfus, consanguineus Alexi⁵ mortui, in regem est assumptus CCCCXLVIII anno domini et regnavit annis sex. Hic rediit Romam et quidquid remansit totum abrasit, Honorio imperatore resistere sibi non valente. Cuius sororem Placidam predictam tum propter* pulchritudinem* tum propter nobilitatem sibi matrimonialiter copulavit. Et Honorio, quasi cognato * deferens, ob uxoris
70 gratiam, Romam relinquit.

Sigeratus post obitum Stulfi in regem eligitur, qui anno uno regnavit.

Vallia, mortuo Siggerato, in regno successit et tribus annis regnavit. Et barbaris sedes⁶ magnas in Hispaniam intulit et ipsos bello prostavit et ab infestatione inopia eorum, patriam* liberavit.

75 [2v] Tuderem⁷ nomine in regno successit, Vallia deffuncto, et regnavit annis XXXIII, anno domini CCCCXXX.

[VIII]

Urisa, rex multum pravus et celerosus, regnavit in Hispania, peccatis exigentibus. Qui Teodoredum*, Cordube ducem, placidum et forme elegantis, utroque lumine orbum fecit et Pelagium, qui postmodum ut infra
80 dicetur * Hispaniam a sarracenis liberavit, pena simili volebat condemnare sed, in Cantabriam fugiens, Pelagius evasit.

Rodericus, filius Teodoredi, predicti ducis Cordube, rebellare cepit, favore romani senatus, contra dictum Urissam regem, quem cepit et quod fecerat patri ei fecit. Et post modicum tempus Urisa vitam finivit, dimissis duobus
85 filiis, scilicet Scilibertum et Eban, nullo succedente tamen ipsorum in regno. Rodericum predictum goti in regem elegerunt, qui predictos* filios Urisse exulavit. Et ipsi, transeuntes mare, ad comitem Tigitanum confugerunt.

⁵ Mala lectura per "Alerici"

⁶ Per "cedes", és a dir, "caedes", 'matances'.

⁷ Per "Tudericus".

Qui rex Rodericus uxorem comitis Iuliani vi oppressit et eam violenter stupravit*, quod fuit causa prodicionis comisse per dictum comitem Yspanie, aliis rationibus omissis. Et usque ad hec tempora prodicionis comitis Iuliani possiderunt gotti Yspaniam sub diversis regibus.

[IX]

Iuliano comiti, qui conspiraverat contra regem Rodericum, sarraseni tradiderunt* sub certis pactis exercitum militum [et]* peditum cum quibus letanter⁸ venit Hispaniam occupandam.

[X]

95 Quam, tandem, et montes Pireneos transeuntes, totam Vasconiam, Narbone provinciam usque ad Rodanum subiugarunt, et Aralatem et omnes civitates, excepta civitate Tolosana.

Azoma, princeps saracenorum, cum exercitu suo obsedit Tolosam, quam nunquam capere potuit. Cum hoc dux francorum audivisset, Eudo nomine, venit in auxilium* tolosanorum. Tandem, Azomam predictum francii perimerunt et sic sivitas predicta fuit liberata.

Tenuerunt autem sarraseni Yspaniam nullo eis resistente* quasi per III annos, usque ad Pelagium.

Et nota quod usque ad illud tempus prodicionis dicti comitis Iuliani nunquam sarraceni aliquid possiderunt citra* mare.⁹

[XI (2)]

⁸ A, "latenter". No pot ser un senzill error de còpia perquè els testimonis de la Branca completa hi coincideixen, cosa que situa la mala lectura en els antecedents remots (cf. PC33 i el comentari del testimoni C, al capítol 4 de l'estudi).

**De regibus castelle successive venientibus post prodicionem dicti comitis
Iulani et de introitu gallicorum in Hispaniam.**

Charolus Magnus, romanorum imperator et Francie rex, dum in Sturiis et Gallicia predicta agerentur, cum theutonicorum et burgundiorum magno exercitu fortiter expugnavit sarracenos et ab occupatis sedibus degessit. Et civitates quas occupaverant, Narbonam, Theraconam¹⁰, Burdagaliam et
110 plurimas alias, eis abstulit et Equitaniam totam et Narbonensem provinciam liberavit. Et Pireneos montes transivit Chataloniam intrando, Gerundam et Barchinonam civitates et castra omnia et municiones usque ad Illerdam cepit.

Morabantur, tamen, in aliis partibus Hispanie sarraceni, quos tributarios fecit, qui rebellare ceperunt postquam Charolus rediit in Franciam. Et, denegato ei
115 tributo, rediit in Hispaniam et, transiens per Vasconiam, sarracenos quos invenit in montibus Pirreneis ex inde gessisset. Et venerunt Pampiloniam quam ceperunt miraculose, muris per se cadentibus. Inter quos [3r] erat dux¹¹ Rollandus et Oliverius.

Et cum hoc civissent¹² sarraceni occurrerunt contra Charolum et, tandem,
120 Charolus victor extitit semper gloriosus.

Set prodicione comitis Galaoris, accepta per ipsum pecunia a sarracenis, Charolus, cum redisset in Franciam, exercitum omnem eius gladio perimerunt. In quo prelio Rollandus et Olivarius et multi alii perierunt.

Rediens*, Charolus trucidavit gladio quoscunque invenire potuit et, tandem, in
125 Franciam est reversus et non post multos annos, cum reversi in Hispaniam proponeret, obiit, anno domini DCCCXIII.

[XI (6)]

Hic, scilicet*¹³, Charolus instituit comitem in Chatalonia, scilicet*¹⁴, in Barchinona, qui eam tenebat pro rege Francie. Et hoc duravit usque ad comitem Gofredum qui edificavit monasterium de Ripulli.

⁹ Aquesta frase és al cap. VIII en els altres testimonis.

¹⁰ Error per "Carcassona". El mateix error a A (cf. PC58).

¹¹ El mot "dux" on A diu "duo" el fa coincidir amb C i D (cf. PC62).

¹² per "scivissent".

130 Et cum illo tempore sarraceni infestarent Chataloniam, predictus comes ad Francie partes regem accessit ut iuaret eum, quod cum non fecit, * aliis occupatus* negociis, sed si se posset deffendere a sarracenis, ut dixit, quod liberabat eum totaliter ab omni subiectione regni Francie. Et sic Chatalonia liberata fuit * a subietione francorum, licet quidam alii aliter dicant.

[XII]

135 {**a**, al marge}¹⁵ Pelagius princeps vicit quemdam ducem regis Caric, principis sarracenorum, qui dictum comitem Iulianum cum conplicibus suis interficit, credens quod idem comes concessisset in predictis. Et ita idem comes incidit in foveam quam fecit. Post hec, idem Pelagius omnes Sturiies occupavit et etiam civitatem Legionem.

140 Et eo tempore filiam suam nomine Ormisendam Alfonso Chatolico, filio Petri et urie¹⁶ Cantabrie ducis, qui in Sturias migraverat pugnaturus cum Pelagio, in uxorem dedit. Qui post multa [bella]¹⁷ migravit ad dominum.

{**d**, al marge} Froxila, filius Alfonsi predicti, regnavit anni XIII et hic populavit Ovetum et fecit ibidem chatredalem * ecclesiam. Et hic multotiens pugnavit
145 cum sarracenis et ducem Cordube cum LIIII milibus arabum devicit uno bello.

Ordinus, * Raymiri filius, regnavit anni X et pugnavit feliciter contra sarracenos et Toleti regem sibi tributarium fecit et mortuus est¹⁸.

{**b**, al marge} Safilia, filius dicti Pelagii, postea cepit regnare. Et regnavit annis
150 duobus et decessit sine prole.

¹³ En aquest punt hi ha un signe que interpretem com una "c". Més endavant és usat com a abreviatura de "cum". El sentit aquí, però, ha de ser el d'"id est" o "scilicet".

¹⁴ Cf. la nota anterior.

¹⁵ Els primers reis d'Astúries han estat transportats pel resum fins a aquest punt des del capítol X. E en dona la informació desordenadament: els paràgrafs no segueixen l'ordre cronològic. Posteriorment, al marge, el copista hi ha anotat unes lletres que indiquen quin n'és l'ordre correcte de lectura. Conservem l'ordre amb què apareixen i indiquem entre claus les lletres del marge.

¹⁶ Els inexplicables mots "et urie" poden ser una mala lectura d'"Enrich de Cantàbria" (C, D, G). Cf PC50.

¹⁷ Afegim "bella" seguint A.

¹⁸ Aquest regnat no es troba en el lloc cronològic corresponent. Apareix repetit més avall en el lloc pertinent.

{e, al marge} Aldefonsus, filius Froxille regis, principem sarracenorum devicit, itaque ex eis LXX milia arabum ceciderunt et quantum potuit gloriam gottorum reparavit.

155 Et ita* aliqua pars Yspanie a potestate sarrasenorum per prefatos principes liberata fuit et, cum idem Aldefonsus filium non haberet, Raymirum nepotem suum in regem sibi substituit.

{c, al marge} Aldefonsus predictus, gener Pelagii, postea regnavit annis XVIII, qui multas civitates occupavit itaque omnem terram Sturiarum et totam Galliciam liberavit a potestate sarracenorum. Et recessit, relictis duobus filiis, 160 Froxilla et Viniamem.¹⁹

[3v] {f, al marge} Rayminurus sex annis regnavit et contra sarracenos multotiens dimicavit et eis plurima castra et civitates abstulit et regnum suum mirabiliter ampliavit et mortus est.

165 Ordinus, * Raymiri filius, regnavit annis X et pugnavit feliciter contra sarracenos et Toleti regem sibi tributarium fecit et mortus est.

Aldefonsus, qui dictus est Maior, filius Ordini, regnavit XLVI annis, qui multociens devicit sarracenos et valde nobilitavit regnum suum et plurimum ampliavit. Et Samoram civitatem nobiliter populavit.

Garcias, filius dicti Aldefonsi Magni²⁰, regnavit postea.

170 Et sic reges successerunt usque ad alium Alfonsum qui cepit Toletum, de quo statim subicitur.

175 Alfonsus quidam regnavit XLIII anni discrete. Hic cepit Toletum XX anno regni sui et anno domini MCXXI, VIII kalendas iunii. Et hic instituit seu elegit, de consilio cleri et populi, Berengarius, abbatem Santi Fecundi qui fuit primo miles, in Archiepiscopum Toletanum, et requievit in domino.

Aldefonsus alius, processu temporis, regnavit. Iste duos filios habuit, scilicet Sancium et Ferrandum et consilio ductus²¹ predictus Aldefonsus quorundam suorum comitum discordiam procurare* volentium, suum regnum divisit

¹⁹ Des del començament del cap. XII fins aquí, apareix al cap. X dels altres testimonis.

²⁰ Ha variat de "Maior" a "Magni" l'epítet que li acabava d'atribuir, igual com fa C.

²¹ El sentit ha de ser "conduït", "portat" per consell d'alguns...

inter* predictos filios prout sequitur: Ferrandus, minor filius, habuit Legionem
 180 et Sturias et mortuo ipso Aldefonso, patre, regnavit hic Ferrandus et
 subsequenter filii sui usque ad nobilem Alfonsum qui cepit Concham; Sancius,
 maior filius, habuit Castellam usque ad Santum Fecundum et, mortuo predicto
 Aldefonso, patre, regnavit hic Sancius et subsequenter filii eius usque ad
 nobilem Alfonsum qui cepit Concham, de quo statim subicitur. Et sic istud
 185 regnum fuit divisum in duo regna usque ad sequentem Alfonsum.

Alfonsum alius nobilis cepit Concam et Palentiam²² populavit et Ubedam
 cepit et agarenos* devicit cum Domino Petro rege Aragonum et cum rege
 Navarre in montibus de Moradals. Dimissis duobus filiis, scilicet Errandum et
 Enricum, et dimissa filia Berengaria, * quam dederit regi Legionis, ex qua natus
 190 fuit Ferdinandus, migravit ad dominum.

Ferrandus, mortuo predicto patre eius Alfonso, regnavit, qui obiit sine prole.

Enricus, mortuo Errando, eius fratre, regnavit, qui obiit similiter absque prole.

Berengaria, uxor regis Legionis, mortuis predictis duobus fratribus Ferrando et
 Enrico, habuit regnum Castelle hereditario iure et, ea procurante, regnavit eius
 195 filius Ferdinandus in Castella. Ferdinandus predictus in Legione regnavit
 mortuo eius patre, rege Legionis, et ita divisio regnorum rediit ad unionem.

Hic Ferdinandus cepit Cordubam et Geenium et Ispalim, [4r] acistente sibi
 filio * Alfonso, subiugabit regnum Chamalecam et totum regnum Murcie²³ et
 omnes sarracenos transmarinos tributarios fecit.

200 * Alfonso, mortuo Ferdinando, eius patre, regnavit. Qui Anglesiam filiam
 illustrissimi regis Aragonum in uxore duxit, de qua filios et filias genuit cuius
 filius maior Ferrandus vocabatur. Hic Alfonso nobilis et magnus fuit et
 largitate precipuus et in omnibus actibus gloriosus.

[XIII]

De genologia et ortu regum Navarre

Ennecus Astilcia, nobilis vir qui venit ex comitatu Bigorre, in Pireneis partibus
 205 morabatur et post, descendens* ad plana Navarre, ibi bella plurima gessit
 contra sarracenos et ibi * inter incolas * terre illius principatum meruit

²² Per "Plasenciam", el mateix error que comet A.

obtineri. Et hic Garciam filium genuit cui in uxorem dedit Urracam nomine, de semine regali.

210 Garcias Eunocone, eius patre mortuo, regnavit,²⁴ vir probus, quem serrasseni inprovidè occiderunt et Urracam reginam*, pregnatam uxorem eiusdem, lanceam in utero percusserunt. Sed tandem saraceni a cristiani superati se in fugam dederunt. Sancium Garsie infantulum est enixa predictæ regina, morte proxima propter* lance vulnus.

215 Et, ipsa morta, a quodam viro* nobbili fuit nutritus et, tandem, duxcit uxorem de genere regali nomine Teodoram, de qua genuit Garsiam, qui dictus est Tremulosus.

Hic Sancius a Cantabria usque ad montem* Ause et Tudeliam et usque prope Oscam omnis sue dominationis dedit. Et in Aragonia et in montaneis castra plurima quesivit²⁵, que abstulit a seracenis. Et regnavit XXV annis.

220 Garsias, qui dictus est Tremulosus eo quo dum audebat in prelio experta totum a principio tremebat sed constantissimus postea persistebat, qui mortuo Sancio, eius patre, regnavit annis XXVI. Hic bonus * exstitit, et bonus et benignus²⁶.

225 Sancius, qui dictus est Maior, regnavit, mortuo Garsias, eius patre. Hic Sancius genuit duos filios, scilicet Garsiam et Ferdinandum, quos habuit ex Geleria, filia comitis Castelle, prout discetur in genologia sequenti regum Aragonum.

230 Ferdinandus, mortuo Sancio, eius patre, regnavit. Et sic successive regnaverunt usque ad nobilem regem Sancium qui non reliquit masculum filium sed tres filias, quarum due sine prole decescerunt. Sed tertia, que Blanca vocabatur, nupsit citra²⁷ Teobaldo comiti Canpanie et sic ad eam regnum Navarre pervenit. Theobaldus filius dicte Blaque et comitis Canpanie,²⁸ racione patris et sic etiam tenuit Teobaldus, predictorum filius²⁹.

²³ La conquesta de Múrcia és consignada a A, però no als altres testimonis.

²⁴ Aquí canvia la mà que escriu.

²⁵ Per "acquisivit".

²⁶ Repeteix dos cops la mateixa qualitat per al rei.

²⁷ Per "citra", temporal: "més recentment", "més ençà".

²⁸ Aquí hi ha un salt de còpia. A: "Habuit (...) regnum Navarre racione matris et comitatum Canpanie racione patris..."

[XIV]

De ortu et genologia regum Aragonum**que processerunt* genologiam regum predictorum Navarre.**

[4v] Reymirus* in Aragonia habuit principatum et fuit filius Sanci predicti, qui dictus est Maior, rex* Navarre, sed ex quadam nobbilissima domina de castro
 235 quod dicitur de Ynar, qua mortua, dictus Sanccius, pater dicti Reymiri, duxscit uxorem Galairam, filiam comitis Castelle nam, ante quam caperetur Toletum, in Castella non erat rex sed comes et Legioni rex. Hic Sancius ex dicta Galaira duos filios habuit, scilicet Garsiam et Ferdinandum. Et obtinuit* Castelle comitatum racione sue uxoris, a quam racione successionis pervenerat. Et ita
 240 regnum Navarre et dictum comitatum Castelle et ducatum Cantabrie et partem Aragonie habuit.

Tractu temporis, dictus Garsias matrem suam Galeiram de ulterio acusavit, cuius causa fuit quia quedam ecum bonum comendaverat idem Sancius predicte regine [et]* ipse denegaverat eidem filio nomine Garsias. Sed
 245 Reymirus predictus in duellus se pugnaturum optulit. Regina noverca que onorus prestino restituta, Aragoniam dedit ipsi Regnimito, figlatri suo, quod rex Sancius* libentissime confirmavit. Et ita Reymirus in Aragonam habuit principatum.

Sancius regnavit, Regnimito, eius patre, mortuo. Hic Sancius, in armis probus
 250 et exstrenus, Oscam obscedit et, sagiete percussus, sensit se mortaliter vulneratum et filios suos*, scilicet Petrum et Alfonsum iuravit (licet alium filium haberet Regnimitum, monacum santi Ponsi de Gomeriis) quod nunquam recederent ab occidione nec eius corpus traderetur sepulture, si ipsum mori contingeret, donec civitas esset capta.

255 Petrus, mortuo Sancio, eius patre, et civitate Obscensi capta non post multum tempus, regnavit. Qui contra saracenos plurima bella gessit, et tandem mortus est sine prole.

Alfonsus, fratre eius Petro mortuo, regnavit. Hic Alfonsus duxscit uxorem filiam regis Castelle, sed propter* consanguinitate fuerunt separati iudicio

²⁹ És a dir, de Blanca i el comte. Teobaldo de Xampanya, marit de Blanca, no regnà a Navarra.

260 clesii. Et hic quesivit³⁰ Cesare Agustam, Calatanibum, Derocam cum ceteris
 agessentibus. Et eodem tempore, esistente cum predicto Alfonso, Petro,
 comite Perticarum et Gascono, tum comite de Bierno, possessiones et castra
 in Aragonie quesivit³¹. Et qui fere semper invictus exstitit, iudicio Dei, apud
 265 Fragam in bello saracenorum victus et occisus, licet quidam aliorum dicant, fuit
 et tumultatus* in monasterio Montis Aragonie, prole non demissa.
 Tandem, Regnimito, dimisso fratre monaco in monasterio santi Ponsi <...>³²

[XV]

[5r] Regnimito monachus, Sanci filius, mortuis predictis duobus fratribus,
 eductus est de monasterio santi Ponsi et de nobilibus de Aragonia apud
 Oscam in regno collocatus est. Qui sororem comitis Pictavienentium in
 270 uxorem ducit, ex qua Petronam (que dicta est postea Urraca) filiam genuit,
 quam dedit nobili viro Reymundo, comiti Barchinone in uxorem.

Et fuit probus in omnibus et omnes libertates quas Aragonenses habent ab
 ipso exordium habuerunt. Et quando fuit nubilis etate* dicte Urraca, pater eius
 fuit monasterio restitutus.

275 Reymundus, comes predictus Barchinone, ex ipsa* Urraca duos filios genuit,
 scilicet Alfonsum et Sancium, et unam filiam, Dulsiam nomine. Hic fuit valde
 probus et cepit Dertusam, Ilerdam et Fragam et Ciuranam. Et obit anno
 domini 1122 et sepultus est in monasterio Ripolensi.

Ergo fuit coniunctio comitatus Barchinone et regnum Aragonum per modum
 280 predictum.

Alfonsus, mortuo eius patre Reymundo predicto, regnavit in Aragonie et
 Catalonia, qui fuit in donis largissimus et probus. Et regnavit quadraginta annis
 et obit apud Perpignanum, anno domini 1196^{*33} in die santi Mathey³⁴ et
 sepultus est in monasterio Populuti.

³⁰ Per "acquisivit".

³¹ També per "acquisivit".

³² S'intueix que hi diu "de Gomeris", com abans, pero no es llegeix perquè el full està tallat.

³³ Al manuscrit "1199", corregit al damunt "96".

³⁴ "Matei", com a B (A, "Marchi"). C no diu quin dia va morir i D dona el 23 d'abril. Va morir el 25 d'abril de 1196.

- 285 Petrus³⁵, mortuo eius patre Alfonso, regnavit XX annis, qui fuit coronatus sub Innocentio Papa III et sororem suam Federico, regi Sicilie et Romano imperatori, copulavit matrimonio. Hic Petrus, in armis* strenuissimus fuit et in donis largus. Et multa castra abstulit a sarassenis et apud Ubedam victor extitit contra sarrassenos cum rege Castelle. Tandem, in adiutorium Raymundi, comitis Tolose, contra Gallicos venit et castrum de Morella obsedit et, ibi percussus, obcubuit anno Domini MCCXIII idus septembris, et fuit tumultatus* in monasterio de Sexena. Hic dominam Mariam Montis Pesulani in uxorem duxit, filiam Guilermi de Monte Pesulano, quam habuit ex quadam domina nobilissima que filia fuit Constantinopolitani* imperatoris.
- 290
- 295 Iacobus, patre eius Petro mortuo, in regno successit. Natus ex predicta domina Maria, hic fuit benignus, pius et in armis strenuus. Et adquisivit regnum et insulam Maioricarum de sarracenis et etiam regnum Vallentie et Murcie. Fuit autem capta insula et civitas Maioricarum predictum dominum regem Iacobum anno domini MCCXXIX, ultima die mensis decenbris; sed Vallentie
- 300 civitas in die beati Michaelis anno domini MCCXXXVIII et civitas Murcie anno domini MCCLV. Et dictus [5v] dominus Iacobus obiit anno domini MCCLXXVI in mense iulii IX kalendas augusti, in qua die est vigilia beati Iacobi apostoli et in civitate Valencia, dimissis duobus filiis, Petro et Iacobo, qui fuit rex Maioricarum.
- 305 Petrus, filius dicti domini Iacobi, fuit extrenus in armis et valentissimus. Hic Petrus, in vigilia sante Margarete anno domini MCCLXXX cepit castrum de Balegario et nobiles multos et comites. Et ipsi domino regi fuerunt eorum omnia bona adiudicatum. Et in continenti rex ipse dedit eis ipsa bona in feudum, retentis potestatibus in ipsis castris. Sed fuerunt adducti ad castrum
- 310 de Ciurana et in compedibus missi.
- Hic Petrus ivit in Ciciliam insulam et expolit inde regem Charolum anno domini MCCLXXXII. Et cepit Alcoy in illo anno, die sabbati post festam santi Ioannis. Inde LXXXIII, mensis iunii, fuit captus cum XXX galeis Carolus, filius regis Caroli, per Rogerium de Luria, admirantum dicti domini Petri. Et anno domini MCCLXXXV Filippus, francorum rex, intravit Chataloniam cum

³⁵ Aquí torna a escriure la mateixa mà d'abans.

multitudine peditum et equitum in mense iunii, civitatem Gerunde * obcessit et, Domino ordinante, inde vituperatus et mortuus fuit. Obiit, autem, dictus Petrus die sabbati in vespere beati Marcii IIII idus novembris anno predicto LXXXV apud Vilam Francam, dimissis quatuor filiis: Alfonso, Iacobo, 320 Federico rege Sicilie et Petro.

Alfonsus, patre eius mortuo Petro, regnavit. Et fuit valentissimus in armis et in donis largissimus et obiit sine prole anno domini MCCXCI, XV kalendas iulii, in civitate Barchinone, et sepultus est in doma fratrum minorum eiusdem civitatis.

325 Iacobus, recolende memorie et speculum principum et regum exemplar, mortuo eius fratre Alfonso, regnavit. Qui duxit in uxorem dominam Blancham, filiam regis Charoli principis Salerni. Regno Sicilie renunciavit anno domini MCCXCV kalendas novembris. Et idem Iacobus ivit anno domini MCCCIX cum manu potenti per terram et mare ad obsidendum civitatem 330 Almerie, regni Granate, et in die beati Bartolomei habuit victoriam maximam contra sarrascenos. Et anni domini MCCCXXII misit infantem Alfonsum, filium suum, in Sardiniam cum magna armata, qui victoriosissime cepit eam, renunciatione causa facta per Iacobum, infantem primogenitum, anno domini MCCCXIX. De³⁶ XXVI secunda die novembris apud Barchinonam 335 idem dominus Iacobus diem clausit extremum, dimissis aliis III filiis, scilicet domino Ioanne, patriarcha Alexandrino, et domino Petro nunc comiti Rippicurcie et montanearum de Prades et domino Raymundo Barengario nunc* comiti Enpuriarum.

Alfonsus, mortuo eius patre Iacobo, regnavit. Qui fuit coronatus anno domini 340 MCCCXXVIII die Pasche apud Cesaraugustam. Hic Alfonsus cepit Sardiniam anno domini MCCCXXII, ut supra proxime dictum est. [6r] Fuit benignissimus, dulcis et strenuus in armis. Hic duxit in uxorem secunda die februarii* anno domini MCCCXXX apud Tirassonam dominam Alianorem, filiam regis Castelle, ex qua habuit Ferrandum et Ioannem. Et mortuus est, 345 dimissis duobus aliis filiis, scilicet domino Petro, nunc* regnante, et Iacobo

³⁶ Hi ha un mot que sembla "de", però tenint la xifra al costat, fa pensar en un possible salt, com si hi faltés un encapçalament. La indicació "secunda die" podria referir-se al dia de la setmana. Jaume II va morir l'any 1327.

comiti Urgelli, qui fuerunt ex prima uxore. Et est mortus anno domini XXXV, XXIII die mensis ianuarii in civitate Barchinone.

Petrus, Dei gratia rex, patre eius mortuo Alfonso, regnare cepit et nunc regnat. Qui per Dei gratiam multum fortunatus est et erit perpetuo, Deo propicio, cum in sua iuventute abstulerit regnum Maioricarum et totam
350 terram Rossilionis inclito Iacobo de Mayoricis tanquam inobedienti.

Deus det sibi victoriam in omnibus et per omnia.

[XI (1)]³⁷

[1r] En lo temps que·ls* moros tenian lo principat de Catalunya e gran part e la milor [de Spanya]* y entrà en dit principat un gran capità venint de Fransa el
 355 qual avia nom Oger Cataló, ab lo qual vingueren ab sa compagnia VIII barons los quals feren compagnia de tres en tres e són aquestos, so és

Muncades	Cervera	Anglesoles
----------	---------	------------

Pinosos	Cervelons	Ribelles
---------	-----------	----------

Mataplana	Alamanys	Erils
-----------	----------	-------

360 E ab aquestos vingueren molts cavalés e gentils hòmens y en la conquesta morí de malaltia lo capità Oger Cataló stant sobre lo citi d'Enpúries e per lo seu nom intitularen la terra Catalunya.

E per les multituds dels moros, los christians se retragueren en les muntanyes e per los castels roqués y axí stigueren fins a tant que·l emperador Carlos
 365 Magnes venc e quonquistà tota Spagna, specialment tot* lo principat de Catalunya en lo qual trobà tots los dits VIII barons.

[XI (3)]

E partí lo dit principat a nones a honor dels 9 ordens de àngels ³⁸, so és, VIII comtats, VIII vescomtats e VIII cases de nobles hòmens e VIII cases de ver vessós e * 9 centas cases de gentils hòmens. E·n cada comtat avie un
 370 vescomtat e un noble hom e un ver vessor.

Los comtats són los següents:

Comte de Rosseló, vescomte de Castelnou, noble hom de Canet, ver vessor de Munsscós, qui vui són dits d'Oms;

Comte d'Urgel, vescomte d'Àger, noble hom de Tèrmens, ver vessor de
 375 Guimarà;

³⁷ En el manuscrit, el text de la llegenda d'Otger Cataló precedeix el del testimoni. Ocupa el recto del primer full del quadernet i el testimoni comença al verso d'aquest full. En l'edició el posposem perquè la llegenda no forma part del testimoni pròpiament dit.

³⁸ Hi ha un foradet molt petit al full. No sembla que hi hagués cap lletra, sinó més aviat un signe de puntuació.

Comta d'Osona, vescomta de Cabrera, noble hom de Centelles, vervasor de Viladamani;

Comta d'Empúries, vescomta de Roquabartí, noble hom de Servià, vervasor de Foixà;

380 Comta de Pallàs, vescomta de Vilamur, noble hom de Bellera, vervasor Toralla;

Comta de Basalú, vescomta de Bas, noble hom de Porqueres, que hui se diuen de Santa Pau, vervasor de Besora;

385 Comta de Barcelona, vescomta de Cardona, noble hom de Monclús, vervasor de Boxadós;

Comte de Cerdanya, vescomta de Querforadat, noble hom d'Envegn, vervasor d'Enbeeig;

Comta de Taragona, vescomta de Cornalbou, noble hom de Castellet, vervasor de Mediona.

390 Y axí stec per molt temps* fins que venc lo comte de Barchinona apellat Burel que, vent que la terra venia a menis per so com en las batales ne morien molts dels gentils hòmens, per so féu altres * nou-centas cases que·ls ...³⁹

³⁹ La línia següent ja no es veu perquè el full està tallat.

APARAT DE CORRECCIONS
TESTIMONI E
Biblioteca de la Universitat de Barcelona, ms. 753

- [Títol]
- 1 **Summa**: Sunma
- [II]
- 3 **annis**: anis
- 3 **quod Noe solus**: quod hoc solum, hoc *ratllat i corregit al damunt noe; la m de solum és també corregida pers*
- 8 **filios milites**: filios fuit Tubal milites, fuit Tubal *ratllat*
- [III]
- 18 **locavit, ibidem**: locavit ibidet
- 23 **ascendens**: attendens, tt *ratllat i corregit persc*
- 25 **subiceret**: subicet
- 26 **cuius [mortis] causa**: cuius causa
- 28 **grecorum**: greque corum. *El que sembla ratllat*
- [V]
- 44 **Et scias**: et sias
- [VI]
- 55 **Tesandrum**: Tesandeum, *amb la e ratllada i corregida per r*
- [VII]
- 68 **propter**: proter
- 68 **pulchritudinem**: pul di chritudinem, di *ratllat*
- 69 **cognato deferens**: cognato ob deferens, ob *ratllat*
- 74 **patiam**: patria
- [VIII]
- 78 **Teodoredum**: Teodocerum *ratllat i corregit al marge*
- 79 **dicetur Hispaniam**: dicetur in Hispaniam
- 86 **predictos**: predictus os. *L'us no sembla ratllat*
- 89 **stupravit**: strupavit
- [IX]
- 93 **tradiderunt**: tradidunt
- 93 **militum [et] peditum**: militum peditum
- [X]
- 100 **in auxilium**: in in auxilium
- 102 **eis resistente**: eis resistantibus, tibus *ratllat i corregit per te*
- 105 **possiderunt citra**: possiderunt circa
- [XI (2)]
- 124 **Rediens**: redies
- [XI (6)]
- 127 **Hic, scilicet, Charolus**: hic c Charolus
- 127 **Chatalonia, scilicet, in**: Chatalonia c in
- 131 **fecit, aliis**: fecit aliq aliis, aliq *ratllat*
- 132 **occupatus**: occupatis
- 134 **fuit a**: fuit ab a, ab *ratllat*
- [XII]
- 142 **multa [bella]**: multa
- 144 **chatedralem ecclesiam**: chatedralem eccel ecclesiam, *eccel ratllat*
- 146 **Ordinus, Raymiri**: ordinus ray raymiri, ray *ratllat*
- 153 **Et ita**: eita
- 163 **Ordinus, Raymiri**: ordinus qui dictus raymiri, qui dictus *ratllat*
- 177 **procurare**: pretare
- 177 **inter**: intres
- 186 **agarenos**: agorenos
- 188 **Berengaria, quam**: Berengaria migravit ad dominum quam, migravit ad dominum *ratllat*
- 197 **filio Alfonso**: filio alteco alfonso, alteco *ratllat*
- 199 **Alfonsus**: Ferdinandus predictus Alfonsus, Ferdinandus predictus *ratllat*
- [XIII]
- 204 **descendens**: dessenden
- 205 **et ibi inter**: et ibi inco ibant incolas inter, inco ibant incolas *ratllat*
- 205 **incolas terre**: incolas treugas terre, treugas *ratllat*
- 209 **regnam**: regnam
- 212 **propter**: procter
- 213 **viro**: vero
- 216 **montem**: monrtem
- 221 **bonus exstitit**: bonus est extitit, est *ratllat*
- 222 **benignus**: bengnus
- [XIV]
- títol **processerunt**: precesserunt
- 232 **Reymius**: Reymundus

233 **rex:** reges
237 **obtinuit:** octinuit
243 **regine [et] ipse:** regine ipse
246 **Sancius:** ansinus
250 **filios suos:** filio suo
258 **propter:** propter
264 **fuit et tumultus:** fuit etumulatus

[XV]

272 **etate:** etates
274 **ex ipsa:** ex ipso
282 **1196:** 1199 *corregit damunt de les dues darreres xifres* 96
286 **in armis:** in armi
291 **tumulatus:** tumultus
293 **Constantinopolitani:**
Constantinopolitani
316 **Gerunde obcessit:** Gerunde obscelit

obcessit, obscelit *ratllat*
336 **nunc:** nuc
342 **februarii:** februarrii
344 **nunc:** nuc

[XI (1)]

352 **En lo temps que-ls:** En lo teps dels
353 **e la milor [de Spanya]:** e la milor
364 **specialment tot:** specialment to

[XI (3)]

368 **vervessós e 9 centas:** vervessos e
VIII centas, VIII *ratllat*
389 **per molt temps:** per molt teps
391 **altres nou-centas:** altres noa
noucentas, noa *ratllat*

TESTIMONI F

GUILLEM DE VALLSECA

[2v]

Cum nos Raymundus Berengari*

Iste Raymundus Berengarii fecit Usaticos et vixit XLVI annis et decessit VI kalendas iunii anno* Domini MLXXVI*.

Et post istum fuerunt tres comites Barchinone simile nomen habentes*. Et ultimus contraxit matrimonium cum filia regis Aragonum*¹, et obiit VIII ydus*
5 augusti anno MCLXII. Et pater*² istius comitis recipit* habitum milicie templi et in eodem habitu finivit vitam suam et fecit donacionem de castro de Monte Sono et pluribus aliis castris dicto ordini, ut apparet per instrumentum* factum* in registro domini regis registratum* anno Domini MCXLIII.

Et iste ultimus Raymundus Berengarii comes, ex dicto matrimonio genuit
10 filium, scilicet dominum Ildefonsum, qui dicitur fuisse primus rex Aragonum*³, comes Barchinone et marchio Provincie, ut vidi in dicto instrumento et registris contineri*. Ex isto Ildefonso fuit genitus filius, nominatus Petrus, qui per Dei gratiam reportavit victoriam de bello de Ubeda.

Et dicto Raymundo Berengarii antiquiori comiti fuit facta vendicio de civitate Barchinone, id est, de parte cum muris et* fortaliciis, et de civitate Gerunde et de castro Cardone* per dominam* Ermessendem succedentibus in dictis civitatibus seu parte earundem. Et hoc precio M unciarum auri*, ut patet per instrumentum in registri* domini regis registratum* in primo libro feudorum
20 domini regis* folio CCXXV, quod instrumentum fuit factum II nonas [3r] iunii anno Domini* MXXVI, regnante* rege Henrico.

¹ Segurament hi ha un salt de còpia. No el restituïm perquè la frase té sentit. Cf. l'aparat de correccions i variants.

² *Ant.* diu "patet" i fa que sigui Ramon Berenguer IV qui prengué l'hàbit del temple i donà el castell de Montsó.

³ Segurament hi ha un salt de còpia. No el restituïm perquè la frase té sentit. Cf. l'aparat de correccions i variants.

Atque Yspanie* subiugator

[II]

Notandum est* quod Noe, qui post diluuium remansit, habuit* tres filios, scilicet Sem, Cham et Iaphet. Primus habuit medietatem mundi, scilicet Asiam, que est versus orientem; secundus filius habuit quartam partem mundi, scilicet Africam*; tercius filius et sui successores habuerunt aliam quartam partem versus* occidentem, scilicet Europam*, in qua est Yspania.

Ex isto* Iaphet fuerunt procreati VII filii [et]*⁴ unus ipsorum incepit esse venator, scilicet Membrot*⁵ (ut *Genesis* X). Et inceperunt miliciam assumere et fuerunt omnes* milites, inter quos fuit Tubal. Et iste Tubal et genus suum
30 Yspaniam populavit, dispersis aliis generationibus* ex quo genere seu prosapia fuit Gelion* et alii principes qui* usque ad Herculem duraverunt.

Et fuerunt anni a diluuiio usque ad Herculem MCCII, et per tantum* tempus genus Iaphet Yspaniam possedit.

[III]

Subsequenter Hercules, nobilis grecus de Exelia*, filius Iovis et Almenne concubine, vir magne stature* et incredibilis* fortitudinis, congregata secum
35 infinita forcium iuuenum multitudine, fere tota Asia et Affrica occupatis et devastatis, cum magno navigio* navigavit.

Et in finibus Hesperie*, scilicet iuxta *lo stret de Jubaltar**, navium suarum stacionem locavit et, attendens* quod ibi erat finis mundi, turres fortissimas
40 edificavit*, que hodie strictum de Gibaltar* dicuntur.

Erat*, autem, tunc temporis in Yspania princeps quidam qui nomine Geon vocabatur, habens tria regna*: Galliciam, Lucitaniam* et Beticam. Contra hunc pugnavit Hercules et repetito bello feroci virtute domuit et prostravit, privatum vita, patrimonio omnique suo, diversas civitates edificando.

⁴ F porta el mot "ieth". Corregim seguint *Ant.*, que transcriu "et".

⁵ Per a la incorporació de Nemrod, cf. el comentari al testimoni, al capítol 4 de l'estudi. *Ant* dona "nemorum".

45 Post hec*, Hercules, procedens Cartaginensem provinciam* occupans devastavit et Terrachonam⁶ civitatem edificavit.

Inde procedens ad municiones Celtiberie coactus* in dedicacione recepit et, quia bellis urgebatur, ideo coactus* bello clamavit: *O, quam urgens bellum!* unde civitatem Balagarii eis edificavit et terram Urgellum nominavit.

50 Anthonius*, etiam, qui secum venerat*, Ausones* opidum cum territorio subiugavit, unde Ausonia nominatur (sed opidum hodie Vicus dicitur)⁷.

Inde contigit* quod ex IX* navibus quas secum Hercules duxit cum a Grecia discessit*, ceteris ad Galliciam* applicatis, nona barcha seu navis ad littus applicuit* Celtiberie. Ad quam descendens, cum vidisset locum ubi barcha
55 nona* erat valde pulcrum [3v] et amenum* et deliciosum*, civitatem Hercules ibi edificavit quam, ex barcha nona, Barchinonam appellavit.

Et sic, a tempore* quo Hercules predictus regnavit et edificavit* in Yspania civitates (scilicet Sibiliam, Tirosana*, Balagarium et Barchinonam) usque ad hoc tempus quo currit anno* Christi MCCLXVIII*, sunt anni duo M CCC et LXXX,
60 quibus fuit civitas Barchinona edificata. Et fuit ante quam Roma construeretur CCCCLX annis et hec civitas Barchinone fuit constructa* ante adventum Christi DCCLII annis.⁸

Et, capta Hispania, fuit in eadem rex per Herculem constitutus nomine Sperian, grecus, et ab eo voluit nominari Hispaniam. Et fuit Hispania sub
65 dominio grecorum*⁹ usque ad tempus consulum romanorum, scilicet Sipionem Affricanum, quasi per M et centum annos.

⁶ per "Tirasona". Més endavant l'anomena "Tirosana". *Ant.* escriu "Tarracona" a tots dos llocs.

⁷ Dues males lectures donen un sentit diferent a la fundació de Vic. "Anthonius" per "Ausonicis" (*HrH*, A) crea un conqueridor, i "Ausones" per "annuens" (*HrH*, A) crea unes víctimes que donen nom a la terra. Cf. el comentari al testimoni i el PC8.

⁸ Ha confós Barcelona amb Roma i dóna per a la primera la data de fundació de la segona. Cf. el comentari al testimoni i el PC12

[IV]

Et a principio adquisicionis Hispanie, Sipiones, nobiles romani qui ad subeundam Hispaniam et ad subiugandam Imperio Romano ierant, cum toto exercitu ab hispanis fuerunt interfecti.

- 70 Postea, Sipiō Affricanus, filius Sipionis, cum exercitu magno ivit* in Hispaniam et eam fere totam incurvavit* sive subiugavit. Post, Romam rediit, cuius pretexto ad dignitatem consulatus ibi assumptus est.

[V]

Et Sipiō Affricanus Tarraconam* civitatem edificavit.

- 75 Quam Hispaniam duo consules romani, scilicet Thelmon et Brunis*, per diversa tempora rexerunt* et edificarunt civitatem Cesarauguste, que tempore imperatoris* Cesaris Augusti fuit facta, et civitatem Turolī⁰.

Postea, regnantibus Maximiano et Diocleciano Hispaniam, anno Christi CCXCVI, fuit Hispania sanctorum multorum martirum sanguine consecrata, scilicet* beate Eulalie, Felicis et sancti Cucufatis.¹¹

- 80 Et scias quod ante adventum Christi erat Tarracona caput Hispaniae; post adventum Christi Cesaraugusta, et hoc tempore romanorum*¹²; tempore vero grecorum¹³, civitas de Tholedo erat capud Hispanie.

- Et tenuerunt romani Hispaniam ante adventum Christi per CCIII annos; post adventum Christi per CCCCLV annos et postea*¹⁴ eam goti* invaserunt,
85 dominacione romanorum prorsus expulsa.

⁹ F comet un salt de còpia en aquest punt. Cf. l'aparat de correccions i variants.

¹⁰ Per Toledo.

¹¹ Aquest fragment surt al capítol IV en els altres testimonis, excepte a E en el qual surt en aquest mateix lloc.

¹² F comet un salt de còpia en aquest punt. Cf. l'aparat de correccions i variants.

¹³ per "gotorum". Erren tant F com *Ant*.

[VI]

Et isti goti a Magog, filio Iaphet, originem habuerunt, qui de insula quadam exiverunt que est in mari* oceano, nomine Stancia.

Quibus Gudulus*, episcopus, legem christianam docuit et ab ipso gratiam baptismi receperunt*¹⁵.

90 Qui goti Asiam totam subiugaverunt*, Armeniam, Soriam¹⁶, et Galliciam domuerunt*.

Postea goti, dimissis* omnibus provinciis mundi per ipsos acquisitis, Hispaniam quasi paradisum eis precipue* elegerunt.

[VII]

Subsequenter [4r] Alaricus, rex gotorum, Romam cepit anno Domini
95 MLXII*¹⁷.

Qui goti per eorum reges usque ad tempus prodicionis comitis Iuliani Hispaniam possiderunt*, propter quam prodicione tota Hispania fuit deperdita et per sarracenos occupata et per tres* annos ab ipsis sarracenis pacifice possessa et postea inquiete per CCXCVII annos.¹⁸

[XI (2)]

100 Post, Karolus* Magnus, romanorum imperator, cum magno exercitu sarracenos in ore gladii trucidavit et eos a sedibus occupatis deiecit, omnes

¹⁴ F comet un salt de còpia en aquest punt. Cf. l'aparat de correccions i variants.

¹⁵ En els altres testimonis aquest fragment surt al capítol VII, excepte a E en el qual surt en aquest mateix lloc.

¹⁶ Per "Sciriam" (E).

¹⁷ Data impossible. També ho és la d'*Ant*. Cf. el comentari al testimoni.

¹⁸ Amb aquesta frase fa la transició fins al capítol XI i salta els capítols VII, VIII, IX i X.

civitates usque Ilerdam* recuperando. Et obiit postea Karolus anno domini DCCCXIII*.

[XI (6)]

105 Et hic Karolus, ante mortem suam, instituit comitem in Cathalonia, qui eam tenebat pro rege Francie. Et hoc duravit usque ad comitem Gaufredum, qui hedificavit monasterium Rivipulli.

110 Et cum illo tempore sarraceni infestarent* Cathaloniam, predictus comes ad regem Francie accessit ut iuaret* ipsum et*, cum non posset, aliis negociis occupatus, dixit eidem comiti quod si posset se defendere a sarracenis eundem comitatum ab omni subiugatione regni Francie liberabat. Et ex hinc Cathalonia liberata fuit ab omni subiugacione francorum.

[XI (7)]

Et ex dicto comite Gaufredo* seu ex eius* prosapia fuit iste* nobilis Raymundus Berengarii comes *lo primer*, cum III fuerunt Barchinone comites* hoc nomine nominati, ut iam dixit supra eodem* in principio.

115 Et quartus Raymundus Berengarii cepit Ilerdam, Dertusam, Fragam, Ciuranam et multa alia castra a sarracenis. Et sic proprie fuit Hispanie subiugator, id est, partis totius Hispanie.

120 Et hic comes duxit in uxorem* Petronillam alias Urracam, filiam ex Remiro, monacho sancti Poncii de Thomeriis*, rege* Aragonum, qui ab eodem monasterio voluntate Pape exivit quia erat germanus* regis Aragonum premortui absque filiis. Et postea eius uxore mortua, monasterium rediit, ut infra inferius dicitur.

Et sic facta fuit unio regni Aragonum et comitatus Barchinone. De hoc, etiam, tetigi supra eodem in glosa* I et tangam similiter infra* in fine huius glose.

125 Et scias quod Raymundus Berengarii comes primus Barchinone, qui fecit Usaticos ut dictum est supra eodem in principio*, nominavit se Hispanie subiugator*, ut in hoc usatico dicitur, sumendo partem pro toto. Et sic est hic in litera figura sinodoches*.

Hic comes* obiit anno Domini MLXII alias LXXVII*¹⁹, cui successit
 130 Raymundus Berengarii, eius filius, qui postea fuit interfectus dolo fratris sui
 Raymundi Berengarii apud Perticam *del Stor*; inter loca Sancti Celidonii et
 Hostalrici, anno MLXXXIII.

Post eius obitum, alius Raymundus Berengarii, tercius, eius filius, comes
 Barchinone [4v] successit. Qui Maioricas expugnavit* et obiit anno
 135 MXXXVI²⁰.

Ultimo venit Raymundus Berengarii*, eius filius, comes Barchinonae, princeps
 Aragonum et marchio Provinciae, et obiit anno Domini MCLXII*²¹. Et iste
 claustra Hispanie fregit, ac civitates Almarie, Ilerde, Dertuse et Frage atque*
 Ciuranam et omnia castra que sunt citra flumen Hyberim*²² cepit.

140 Et fuerunt XI comites Barchinone: primus fuit Gaufredus; secundus fuit
 Guifre*, filius eius*; tercius Mir, eius filius; quartus Gifre, eius filius*; quintus
 Borrell*; sextus Raymundus Borrell*, avunculus dicti Borrell; septimus
 Berengarius, *son fill*, octavus Raymundus* Berengarii, *son fill*, nonus
 Raymundus Berengarii, *Cap d'estopã**; decimus Raymundus Berengarii, eius
 145 filius, frater *spitaler**²³; undecimus Raymundus Berengarius, eius* filius,
 maritus*²⁴ dicte Petronelle* alias Urraca.

[XIV]

Sed ante unionem predictam, primus rex Aragonum fuit Remirus, filius Sancii,
 regis navarrorum*, et obiit in obsidione civitatis Osce* anno Domini
 MXCIIII.²⁵

¹⁹ Sembla una correcció de les dates. Ramon Berenguer I va morir l'any 1076.

²⁰ Data impossible. Ramon Berenguer III va morir l'any 1132. Aquesta incursió a la ciutat de Mallorca tingué lloc el 1114.

²¹ F comet aquí un important salt de còpia que barreja els dos darrers comtes. Cf. l'aparat de correccions i variants.

²² F "circa". *Ant.* "citra". Optem per la segona lectura.

²³ No es llegeix bé. De fet, sembla que hi digui "spitaler". *Ant.* ha omès aquest mot i ha convertit Ramon Berenguer III en germà del Cap d'Estopes. El mateix Vallseca al començament ha dit que Ramon Berenguer III havia pres l'hàbit del temple, cosa que també consta a la *CGPIII*, per exemple.

²⁴ F ha inventat un fill de Ramon Berenguer IV anomenat Martí. Cf. l'aparat de correccions i variants.

²⁵ Ha saltat el rei Sancho, fill de Ramiro I, que fou qui realment va morir en el setge d'Osca. Per això els tres fills de Sancho apareixen com a fills d'aquest Ramiro.

150 Secundus fuit Petrus*, filius dicti regis Remiri, qui cepit Oscam, et obiit anno MCII.

Tercius fuit Ildefonsus, frater dicti Petri, et obiit apud Fragam, anno MCXXXIII in bello sarracenorum. Et iste cepit Cesaraugustam, Terraconam*²⁶ ac opidum Tutele.

[XV]

155 Quartus fuit Remirus, eius frater, qui erat tunc monachus monasterii sancti Poncii de Thomeriis*, et ad instanciam gentium regni Aragonum mediante* nobili Guillelmo* de Monte Catheno, exivit monasterium²⁷. Et duxit uxorem quandam filiam Ferdinandi, regis de Leone, de qua habuit quamdam filiam Petronillam alias Urracam nomine.²⁸

160 Et, uxore mortua*, ad dictum monasterium remeavit, ubi post aliquod tempus decessit.

Et ista Petronilla alias Uraca, domicella filia dicti regis Remiri monachi, fuit uxor Raymundi Berengarii*, comitis ultimi Barchinone.

165 Ex quo matrimonio fuit genitus Ildefonsus, primus* rex et comes Barchinone, facta unione dictorum regni Aragonum et comitatus Barchinone*, de quo etiam habuisti supra eodem in glosa* proxima.

²⁶ Per "Darocham" (A).

²⁷ La intervenció de Guillem de Montcada en la sortida de Ramir del monestir prové de la llegenda d'aquest noble (COLL, 1958; ELLIOTT, 1983, 31-35), segurament a través de la *Crònica* de Desclot (cap. III). Marquilles segueix aquesta informació.

²⁸ Aquesta informació és a la *Crònica* de Desclot (cap. II). No surt a cap testimoni dels que juguen en la confecció del text, que sempre donen com a muller de Ramiro II la germana del comte de Poitiers.

APARAT DE CORRECCIONS I VARIANTS

TESTIMONI F

Biblioteca Nacional, Madrid, ms. 695

Les sigles corresponen:

F, al manuscrit.

Ant., a l'edició *Antiquiores Barchinonensium leges* Barcelona: Carles Amorós, 1544.

No tenim en compte les variants purament gràfiques (llevat dels errors, que sí que hi consignem), com ara *opidum/oppidum -ae/-e* *provincia/provincia*, *Yspaniam/Hispaniam*, etc., ni tampoc l'escriptura dels números, com ara *MCCII/mille ducenti duo/1202*.

[Rúbrica]

1 **Cum ... Berengan̄** *Ant.* Cum dominus Reveren. Beren.

[Paràgrafs preliminars]

2 **anno:** F anno anno

2 **MLXXVI** *Ant.* MLXXVII

3 **Et post ... habentes:** *Ant.* omet aquesta frase

4 **regis Aragonum, et obiit:** *Ant.* regis Aragonum et fecit se nominari principem Aragonum et obiit

4 **ydus:** *Ant.* idibus

5 **pater:** *Ant.* patet

5 **recipit:** *Ant.* recepit

7 **instrumentum:** *Ant.* Instrumentum

8 **factum in:** *Ant.* factum et in

8 **registratum:** F registratis

10 **rex Aragonum, comes Barchinone:** *Ant.* rex et comes Barchinonae et intitulant se rex Aragonum, comes Barchinonae

12 **registris contineri:** *Ant.* registro archiveris

15 **muris et fortaliciis:** *Ant.* ometet

16 **Cardone:** *Ant.* de Cardona

16 **dominam:** *Ant.* dictam

17 **auri:** *Ant.* auri

18 **registri:** *Ant.* registro

18 **registratum:** F registratis

19 **regis:** *Ant.* egis

20 **anno Domini:** *Ant.* omet Domini

20 **regnante:** *Ant.* regnanve

[Rúbrica]

1 **Yspanie:** F Ypanie

[II]

21 **Notandum est:** *Ant.* Secundo. Notandum est

21 **habuit:** *Ant.* babuit

24 **Africam:** *Ant.* Afriscam

25 **partem versus:** *Ant.* partem mundi versus

25 **Europam:** *Ant.* Enropam

26 **Ex isto:** *Ant.* Et ex isto

26 **[et] unus:** F ieth unus

27 **Membrot:** *Ant.* nemorum

28 **omnes:** *Ant.* omnes

29 **dispersis ... generationibus:** F dispersit aliis gneronibus

30 **genere ... Gelion:** *Ant.* genere seu prosapia Tubal fuit Ceon

30 **qui:** *Ant.* primum

31 **tantum:** *Ant.* totum

[III]

33 **Exelia:** *Ant.* Exena

34 **stature:** *Ant.* statute

34 **incredibils:** *Ant.* incredibils

36 **magno navigio:** *Ant.* magnis navigiis

37 **Hesperie:** *Ant.* perie

37 **Jubalar:** *Ant.* Gilbaltar

38 **attendens:** F attendes

39 **fortissimas edificavit:** *Ant.* fortissimas ibi edificavit

39 **strictum de Gibaltar:** *Ant.* stricti de Giblrltar

40 **Erat:** F erant

41 **tria regna:** *Ant.* omet regna

41 **Lucitaniam:** *Ant.* Lulitaniam

44 **Post hec:** *Ant.* omet hec

44 **Cartaginensem provinciam:** F omet provinciam

46 **coactus:** *Ant.* coastua

47 **coactus:** *Ant.* coarnis

49 **Antonius:** *Ant.* Antonicus

49 **venerat:** F venerit

49 **Ausones:** *Ant.* Ausues

51 **contigit:** F contingit; *Ant.* contingit

51 **quod ex IX:** *Ant.* quod novem

52 **discessit:** *Ant.* dicessit

52 **Galliam:** F Galliam

53 **applicuit:** *Ant.* applicavit

54 **barcha nona:** F Barchinona; *Ant.* Barchanona

54 **pulcum et amenum:** *Ant.* ometet amenum

54 **deliciosum:** F deliciosam

56 **Et sic, a tempore:** F et sic tempore; *Ant.* Et sic tempore

56 **regnavit et edificavit:** F regnavit edificavit; *Ant.* regnavit edificavit

57 **Tirosana:** *Ant.* Tarraconam

58 **anno:** F annus

- 58 **MCCLXVIII**: *Ant* Millesimo CCLXVIII
 60 **constructa**: *Ant* constituta
 64 **et ab eo ... grecorum**: F *omet* Hispaniam et fuit (*salt de còpia*)

[IV]

- 69 **ivit**: *Ant* fuit
 70 **incurvavit**: *Ant* incuritavit
 72 **Et ... Tarraconam**: F Et Sipio Affricanus Treciceciam; *Ant* Et hic Scipio Affricanus Tarraconum

[V]

- 73 **Thelmon et Brunis**: *Ant* Telmon Brutus
 74 **rexerunt**: *Ant* crexerunt
 75 **imperatoris**: F imperatorum
 78 **scilicet**: *Ant* scilicer
 80 **Et scias ... romanorum**: F Et scias quod ante adventum Christi Cesaraugusta et hoc tempore romanorum (*salt de còpia*)
 83 **CCIII annos ... et postea**: F CCIII annos et postea (*salt de còpia*)
 83 **eam goti**: *Ant* gotti eam

[VI]

- 86 **que est in mari**: F que in mari
 87 **Quibus Gudulus**: *Ant* Quos Gudilus
 88 **reperunt**: F reperunt, *amb les lletresce interliniades*
 89 **subiugaverunt**: F subiugarunt
 90 **Galliciam domuerunt**: *Ant* Talliciam dominaverunt
 91 **goti, dimissis**: F gotis dimisset
 92 **paradisum eis precipue**: *Ant. omet* eis

[VII]

- 94 **MLXII**: *Ant* millesimo CCLXII
 96 **possiderunt**: *Ant* possederunt
 97 **occupata et per tres**: F *ometet*

[XI (2)]

- 99 **Post, Karolus**: *Ant* Post haec autem Carolus
 101 **lledam**: *Ant* ad Illerdam
 102 **DCCCXIII**: *Ant* MCCCIII

[XI (6)]

- 106 **infestarent**: F infestarunt
 107 **invaret**: *Ant* invaret
 107 **ipsum et**: *Ant* ipsum quod

[XI (7)]

- 111 **Gaufredo**: *Ant* Gaufrido

- 111 **seu ex eius**: *Ant* seu eius
 111 **prosapia fuit iste**: F *omet* fuit
 112 **comites**: F comitis
 113 **supra eodem**: F supra e
 117 **duxit in uxorem**: F duxit uxorem
 118 **Thomenis**: *Ant* Gomeriis
 118 **rege**: F regis
 119 **quia erat germanus**: *Ant* eo quia erat frater germanus
 123 **supra eodem in glosa**: F supra e glosa
 123 **similiter infra**: *Ant* similiter aliquantulum infra

125 **supra eodem in principio**: F supra e in principio; *Ant* infra eo in primo

- 126 **subiugator**: *Ant* subiugatorem
 127 **sinodoches**: *Ant* sinedoche
 128 **Hic comes**: *Ant* Et hic comes
 129 **MLXII alias IXXVII**: *Ant. omet* alias LXXVII

- 133 **expugnavit**: F expunghavit
 135 **Berengari**: *Ant* Herengarii
 136 **et obiit MXXXVI ... anno Domini MCLXII**: F et obiit MCLXII (*salt de còpia*)
 137 **atque**: *Ant* at
 138 **citra flumen Hyberin**: F circa flumen Yberi

- 140 **Guifre**: F Gasco
 140 **eius**: *Ant* suus
 140 **Gifre, eius filius**: *Ant* Guifre filius suus
 141 **Borrell**: *Ant* Borrell son fill
 141 **Raymundus Borrell**: *Ant* Reve. Borrell
 142 **Raymundus**: *Ant* Raynaldus
 143 **Raymundus Berengarius, Cap d'estopa**: F Pe. Berengarius cap d'estopa; *Ant* Raynaldus Beren. cap d'estopa
 144 **Raymundus Berengarius ... spitaler**: *Ant* Raymundus Beren. eius frater
 144 **Berengarius, eius**: F Berengarius et eius
 144 **martinus**: F martinus
 145 **Petonelle**: *Ant* Petronilla

[XIV]

- 147 **navanorum**: F navarrarorum
 147 **obsidione civitatis Osce**: *Ant* obsidione Ose
 149 **fuit Petus**: F *omet* Petrus
 153 **Tarraconam**: *Ant* Tarraconam

[XV]

- 155 **Thomenis**: *Ant* Comerris
 155 **mediante**: *Ant* medietatem
 156 **Guillelmo**: *Ant* Geronimo
 159 **Et, uxore mortua**: *Ant* ex eius uxore mortua
 162 **Raymundi Berengari**: *Ant. omet* Raymundi
 163 **Ildefonsus, primus**: *Ant* Ildefonsus qui fuit primus
 164 **Barchinone**: *Ant* Barchinonae
 165 **supra eodem in glosa**: F supra in glosa

TESTIMONI G

JAUME MARQUILLES

[6r]

YSPANIE SUBIUGATOR

NOTA quod hic comes ideo intitulatur Yspanie subiugator cum esset strenuus in armis. Et sic dic subiugator, scilicet per bellicosam potentiam, ut colligitur infra ex mentione usatici 124, *Alium namque*, supra dicti principes nobilem, etc¹. Et sic, idem domnus² Raymundus non solum se intitulavit a bonis acquisitis et fortuitis, videlicet a subiugatione Yspanie, immo etiam a bonis nature et successionis, scilicet, a comitatu Barchinone et marchie Provincie, licet imperator non faciat mencionem de bonis nature et successionis in eius intitutione ut colligitur in *Prohemio Institutionum* et .ff. veteris, cum ibi notatis per glosa et doc.³

10 NOTA 2 quod licet magna nec non maxima pars Yspanie ipsi comiti non obediret, nichilominus⁴ * recte intitulabatur Yspanie subiugator. Et principaliter quia ipse comes habebat Yspanie conquestam et sic nimirum si dicitur Yspanie subiugator vel dic quod hic sumitur pars pro toto, et sic est hic in litera quedam figura que dicitur sinodoches.

[I]

15 NOTA 3 quod Yspania inter alias partes provinciasque mundi inmensis pluribusque diviciis affluenter existit predotata etiamque variis et strenuis nobilitatibus ac munificentis excellentissime premunita, de et pro quibus

¹ En el llarg comentari a l'usatge *Alium namque...*, al paràgraf "Ultimo est notandum...", hi ha una remissió a la crònica (MARQUILLES, 1505, 335r).

² La utilització de "domnus" o "dominus" distingeix entre la senyoria terrenal i la del Creador respectivament, segons Marquilles a la nota al mot "Domnus" en el comentari a aquest mateix usatge (MARQUILLES, 1505, 5r).

³ Cita el comentari de Bàrtol de Sassoferrato a la glossa ordinària de Francesco Accursio (cf. l'apartat sobre les citacions de G al capítol 4 de l'estudi). D'aquí l'expressió "glosa et doctor".

⁴ El manuscrit i l'edició diuen "nichilominus minus recte". La presència del segon "minus" obliga a donar a "nichilominus" un sentit semblant a 'no per això', que no té mai en la resta del text i tampoc no hem sabut documentar. És per això que corregim.

summpere ffilosofus quidam magnus nomine Lucanus inter cetera in dictis
 suis asseruit ita: *Quis est ille qui tot et tantas ac tan grandes et magnificas*
 20 *laudes de Yspania nuncupari possit et referre? Quoniam ipsa diva equis*
existit, fructibusque impleta universis, ex auro refulgens, victualibus
habundosa, multisque ac infinitis diviciis plena, ideoque non inmerito
preceteris mundi partibus super aurum et topazion laudanda est.

NOTA 4 quod mundus a Deo, omnium Creatore Altissimo, creatus est
 25 (*Genesis* c. I), ipsum in tres partes dividendo, scilicet in Asiam, Affricam et
 Europam. Asia, vero, occupat duas mundi partes; Affrica quartam partem; et
 Europa aliam quartam partem, sic quod Affrica et Europa insimul tantum
 continent in se quantum Asia occupat per se solam.

[II]

NOTA 5 quod ante diluvium (de quo habetur *Genesis* c. 7 et in *Decretis*
 30 *XXVIII*, q. III, c. *An non districta*, in fine, ubi catachsimus sumitur pro diluvio)⁵
 solum populata fuit Asia sed Affrica et Europa minime, et ita in scriptis
 repertum est.

NOTA 6 quod ab initio mundi, prout in dictis legitur scriptis, usque ad
 diluvium prima mundi fuit etas, que [6v] per duos mille ducentos quadraginta
 35 annos perduravit. In qua etate generationes fuere decem alias septem⁶.

NOTA 7 quod post diluvium Nohe cum tribus filiis solus remansit, scilicet
 Sem, Cham et Iaffet et uxoribus unius cuiusque eorum. Sem, qui dictus fuit
 Melchisedech, vixit DC annis, infra quod tempus humanum genus in tres
 partes, videlicet in liberos, milites et servos departitum fuit et divisum:
 40 Sem fuere liberi, ffilii Cham servi et filii Iaffet milites. Primus habuit medietatem
 mundi, scilicet Asiam, que est versus orientem; secundus filius habuit quartam
 partem mundi, scilicet Affricam, que est versus meridiem; tercius filius et sui

⁵ Decretum Grat. C.24, q.3, c.19. El cànon parla del pecat de la bigàmia i es refereix a la desaparició de les generacions antigues "aquis cataclismi".

⁶ Tots els altres testimonis que porten aquesta informació diuen deu generacions. La Bíblia dóna vuit generacions, sense comptar Noè, però 10 si es compta fins als fills de Noè, nascuts abans del diluvi. Només Tomic (1534, 2r) parla d'onze generacions (en la seva mateixa relació, idèntica que la bíblica, no n'hi ha onze) però diu que els cristians en compten deu. St. Isidor llista les generacions bíbliques i no en dóna el nombre (sí que fa, però, el còmput dels

successores residuam habuerunt quartam partem mundi, scilicet Europam, que est versus occidentem et in qua est Yspania, fertilis et habunda (ut supra in
45 nota 3 dictum est).

NOTA 8 quod Iaffet, filius minor, clipeum sive scutum detulit et primo cum una ave cepit aliam et primo honorabiles dominas habere servitrices sive *serventes** ordinavit.

Et ex isto Iaffet procreati fuere septem filii, quorum unus venatorem incepit fore, scilicet Nemorum⁷ (ut *Genesis* c. 10). Et omnes miliciam assumere inceperunt et illa armigere exercuerunt, sic quod omnes fuere milites, inter quos fuit Tubal. Et diligenter exquisitis suo cum exercitu ab ipso Tubal universis Europe provinciis, ultimam partem occidentis inquisivit et ad sui dicionem occupavit, que vocatur Yspania (et causam quare habes infra in eadem glosa in
55 nota 11 ibi vide).

Pro inde, secus quoddam flumen* nomine Yber, villas, castra et mansos Tubal et eius gentes construxerunt.

Expost ad alias Yspanie partes processerunt et ipsam pluribus villis et castris munierunt et illas et illa popularunt. Ex quo genere* seu prosapia fuit Gehon et
60 successive alii principes qui usque ad Herculem perdurarunt et paciffice Yspaniam domarunt. A diluvio itaque usque ad Herculem* effluxi fuere ducenti tres anni cum mille, sic quod per tempus hoc genus Iaffet et Tubal, eius filii, Yspaniam principavit rexit tenuitque ac in pace possedit.

Ex isto enim Tubal generacio Yberorum traxit originem. Qui Yberi ex ipso
65 nomine de Tubal dicti fuere Cetubales. Hii Cetubales* prope ripariam Yberis se popularunt Cetubalisque nomen sinentes nomen fluminis sumpserunt et Celsiberos se nominarunt, ob quod terra vocata fuit Celsiberia, videlicet illa que inter montes Pirreneos et flumen Yberis existit.

Et ecce quomodo Cathalonia vocabatur primo Celsiberia, quod nomen duravit usque ad principem Otgerium Cathalo ex quo et citra eadem terra vocata est
70 Cathalonia, quod ita in cronicis Cathalonie scriptum est (de isto vero Otgerio Cathalo, vide infra in eadem glosa in nota 39 et 40).

anys, que lliga amb el que dóna A (2242) i tots els altres testimonis). Set generacions és un nombre estrany.

[III]

NOTA 9 quod Hercules, nobilis grecus de Exena, filius Iovis et Almenne concubine, vir magne stature et incredibilis fortitudinis*, infinita secum agregata
75 fortium multitudine iuvenum pene tota Asia et Affrica occupatis et destructis, classe sive navigio cum magno exercituque grandi et multitudine copia navigavit.

Et in finibus Sperie, scilicet strictum Gibaltaris, eius cum navigio suam locavit stationem et, animadvertens quod mundi finis erat ibi, turres loco in eodem fortissimas hedificavit, que postea et hodie turris strictus Gibaltaris dicuntur.

80 Erat, autem, tunc in Yspania princeps quidam nomine Gehon, tria possidens regna: Galliciam, Lucitaniam et Leucham⁸. Contra hunc Gehon viriliter Hercules debellavit et repetito bello fortiter ac belligere ipsum domuit Gehon et prostravit⁹ ac tandem vita eiusque patrimonio universali ipsum privavit. Quo namque peracto, subsequenter idem Hercules temporibus suis, ut in nota
85 sequenti edocetur, civitates in Yspania quatuor hedificavit.

NOTA 10¹⁰ quod Hercules, hiis impletis et tyrannide consequitis* et peractis, Cartaginensem procedens provinciam, illam ad se occupavit ac fere devastavit. Et Tiraçonam* civitatem hedificavit.

Inde procedens ad munitiones Celsiberie ibi bellum cohactus, in dedicationem
90 recepit et, quia urgebatur bellum fortissime, ideo cohactus bello clamavit dicens: *O, quam urgens bellum!* unde civitatem Balagarii eis hedificavit et terram Urgellum nuncupavit.

Anthonicus¹¹, etiam, qui Hercule cum ipso venerat, Ausues opidum cum territorio subiugavit, unde Ausonia nominatur (sed opidum ex post Vicus fuit
95 dictus, quod subsequenter villa fuit dicta, hodie vero civitas nuncupatur).

⁷ Mala lectura per Nemrod (cf. PC4 i el comentari al testimoni G, al capítol 4 de l'estudi).

⁸ Per "Beticam".

⁹ G i *Com.* diuen "profitavit", que sembla clarament una mala lectura de "prostravit" (A, F).

¹⁰ La NOTA 10 segueix gairebé literalment F. Cf. PC7, PC12 i el comentari al testimoni G.

¹¹ Segueix també F amb les males lectures del nom dels Ausons, que acompanyaven Hèrcules, repetint així un fals fundador (cf. PC8 i el comentari al testimoni F).

Inde contigit quod ex novem navibus quas secum Hercules duxit cum a Grecia discessit*, ceteris ad Galliciam applicatis, nona barcha seu navis ad Celsiberie plicuit litus. Ad quam descendens, cum Hercules locum vidisset ubi barcha erat nona, per pulcrum delectabileque et amenum [7r] pulchramque ac felicissimam
 100 ibi civitatem hedificavit quam, ex barcha nona, Barchinonam appellavit.

Et sic, tempore quo Hercules regnavit et in Yspania presens fuit, quatuor nobiles in illa civitates hedificavit, scilicet Yspalim, alias nuncupatam Sibiliam, Tiraçonam, Balagarium et Barchinonam. Que quidam civitas Barchinona fuit constructa seu hedificata ante quam Roma foret constructa CCCCLX annis et
 105 ante Christi adventum DCCLII annis, et ita reffert hic Iacobus de Vallesica¹², sic quod ab anno quo Barchinona civitas predictam hedificium sumpsit usque ad annum presentem et currentem, a nativitate Domini CCCXXXX octavum cum millesimo devoluti fuere anni duo mille ducenti. Quod menti tene, quoniam si hoc a te postuletur rationem illico reddere possis; unde vero *cordi*
 110 *non carte quicquid noveris arte, nam si carta cadat tecum sapientia vadat* .

NOTA 11 quod Yspania, sic ut premititur, ab Hercule capta, subsequenter ab ipso in eadem fuit rex constitutus quidam nobilis grecus nomine Sperian, qui ab infantia secum fuerat nutritus, ideoque, ex illo nomine Sperian, illam Hercules terram nominari voluit Yspaniam.

115 Et ex inde Hercules omni cum eius cohorte et acie in navibus ascendens, ad Ytalie partes transfretavit. Cumque* omnes Ytalie partes destruxisset et ad eius dicionem subiugasset et suos inibi dimisisset rectores, ad ipsius origenarias Grecie partes summo cum honore repedavit, ubi per suos dies, dolore corporali arreptus ex grandi, viam universe carnis fuit ingressus. Causa vero
 120 cedis sue mulieres neffandissime fuerunt, a quibus ipse Hercules, per quem totus mundus fuerat devictus, superatus fuit et victus, taliter quia cum potagiis* toxicatis metziniisque pestifferis* mortuus ipsis mulieribus mediis redditus fuit.

Ac tamen modo quo supra usque ad tempus consulum romanorum, videlicet Cipionis, Yspania sub grecorum dicione fuit. Ista, enim, dicio fere per centum
 125 annos perduravit cum mille.

¹² Confon la data de la fundació de Roma amb la de Barcelona, com ja feia F, però Marquilles, en actualitzar la data de l'any present, xifra el lapse transcorregut en 2200 anys.

[IV]

Verum in Yspanie occupationis inicio, nobiles romani Cipiones, qui ad subeundum Yspanie iugum et romano subiugandum imperio venerant cum toto ipsorum exercitu, ab incolis Yspanicis in campestri prelio fuere interfecti, quod post hedificationem civitatis Rome factam fuit anno XXXX iuncto¹³
 130 quingentesimo.

NOTA 12 quod ex post Cipio Affricanus, filius Cipionis Maioris supra dicti, in etate XXIII annorum, constitutus pro vindicanda sui patris et progenitorum suorum morte, magno cum exercitu equitum et peditum in Yspaniam transmetavit. Ubi multifarie multisque modis ac sepe et pluries cum grecis
 135 debellavit, in quibus debellationibus et preliis quandoque fuit victus, quandoque victor. Tandem, ipse Cipio Affricanus prevaluit et totam fere Yspaniam incurvavit eius dicioni et subiugavit. Ex inde rediit Romam^{*14} ubi, in tante victoriae signum ab eodem obtente, ad consulatus dignitatem ibi assumptus est et bene, quia *dignus est operarius mercede sua*(Math., c. X¹⁵; *Extra, De sepul*
 140 c. I et XII q. II c. *Quicumque* in II)¹⁶.

NOTA 13 quod subsequenter gentes Yspanice, nescientes requiem habere, contra romanos rebellionem duriter comiserunt, eo tunc Cipio Affricanus, qui supra, in Yspaniam rediit, qui Cipio Affricanus appellatus erat propter subiugationem quam de Affrica romano fecerat imperio. Et tunc,
 145 regressa rebellione, regressa fuere tormenta^{*17}; que Yspania in tantum destructa fuit et devastata quod destruccio per Herculem inibi peracta grandi in

¹³ El significat ha de ser “quaranta junt amb cinc-cents”, és a dir, 540. Marquilles utilitza l’expressió altres vegades. Per exemple, per declarar la pròpia edat: “in etate octuagenaria uno iuncto anno constitutus” (MARQUILLES, 1505, 141r).

¹⁴ Afegim “Romam” seguint tots els altres testimonis.

¹⁵ Mt. 10, 10. A la vulgata, la frase exacta no surt aquí sinó a Lc. 10, 7.

¹⁶ Decretals de Gregori IX (X. 12.2.66). Conté la mateixa citació bíblica que addueix Marquilles. L’expressió “*Quicumque* in II” significa el segon dels capítols començats amb aquest mot (el primer és el 4). Cf. l’apartat sobre les citacions en el comentari al testimoni.

¹⁷ G i *Com.* “fuere et tormenta”. Suprimim aquest “et” seguint, sobretot, C (“retornada la rebel·lió, foren retornats los turments...”) i l’estructura dels altres testimonis i de la *HrH*. Potser va aparèixer “et” en copiar, confonent “tormenta” amb un participi.

dulcore sive *dulcor* habita fuit et hoc cum Yspanice gentes de Cipionica destructione se memorie recalebant.

150 Et ditione illarum gentium Yspanicarum funditus expulsa, imperio Yspania romano fuit omnimode subiugata. In qua subiugatione romani fuit imperii usque ad tempus quo annus currebat a nativitate Iesu Christi quinquagesimus quintus cum quadringentesimo.

155 NOTA 14 quod isto interim, scilicet, quia romanis principatum Yspanie occupatum tenentibus, a Diocleciano et Maximiano, tunc romanorum imperatoribus, et currenti anno Iesu Christi XC sexti cum CC, regnare incipientes, plurimorum martirum sanctorum consecrata fuit Yspania. Hoc est quia cum imperatores ipsi rabie famelica christianos persequi proposuissent et pertinaciter ita precepissent, quemdam profanum de illorum curia nomine Dacianum, pravissimum crudelemque paganum, ad Yspanie partes
160 gubernandum miserunt quam maxime causa christianos inhumaniter persequendi.

Qui, cum in Barchinona civitate predicta foret, sanctam virginem reperit Eulalam, que cum eius parentibus ad sanctam fidem orthodoxam ex sanctorum Cucuphatis et Ffelicis instructione firmiter conversa esset. Et illam
165 Dacianus [7v] de eius sancto proposito revocare minime valeret, iussit ipsam durissime cruciari et, tandem, cum in cruce sive eculeo affixa esset sive apposita et cum cathenis ferreis* cesa, in specie columbe eius animam Christo Iesu creatori suo reddidit et nostro. De cuius, autem, martirio sanctus Ffelix predictus laudabile gloriosissimumque perhibet testimonium, ut cronica narrat
170 ystoria.

NOTA 15 quod hiis per Dacianum nefandissime ita perpetratis et facinorose ac inhumaniter gestis, ipse procedens Aragoniam ingressus est, delegatis tamen ab eo et seu dimissis in consiliarios et rectores in Cathalonia tribus, videlicet Galerio, Maximiano et Ruffino. Qui sanctum Cucuphatum
175 predictum, nomine Iesu Christi pertinaciter confitentem et firmiter credentem, ceperunt* et multiplicibus et variis tormentis eum inhumaniter cruciari iusserunt sed, nutu divino, Galerius et Maximianus inibi fuere periti radicitus et exanimati*. Sed, hoc non obstante, Rufinus, iniquitate viperina imbutus, extra civitatem Barchinone* in quodam loco nomine Octovianus, ubi

180 hodie fundatum est ad dicti sancti martires honorem notabile monasterium,
iussit decollari.

Postea idem Ruffinus Gerundam accessit ubi plurimis et infinitis cruciatibus
sancto Ffelici ab ipso factis, anima eius martiriali corona in paradisum ingressa
est, gloriam ipsius eternaliter possidendo, ideo quod sicuti per sanctam
185 Eulaliam civitas Barchinona decoratur, ita per sanctum Ffelicem civitas Gerunde.
Cumque crudelissimus ille Dacianus in Aragonia esse, Cessaraugustam
ingrediens quasi innumerabiles ibi fecit decollari martires, pro quorum honore
certe celebrantur misse pro nunc. Ubi, etiam, scilicet in Cesaragusta, ex Daciani
iussu impiissimi sanctus Valerius, eiusdem civitatis Episcopum, et eius levita
190 Vincencius capti fuere et durissimi decenti. Et illos quos videret superare non
posse ad civitatem valentinam protrahi mox precepit cum summa carceris
pena, famis inopia, stridore cathenarum, ut manibus et colla vix ferri pondera
sustinerent. Et ibi in Valentia passi sunt pro Domino et occisi. Expostque
Dacianus sanctos Iustum et Pastorem fecit decollari. Et predictis quo ad Daciani
195 personam crudeliter et sceleratius perpetratis et comissis, sanctam virginem
Leocadium in civitate de Tholedo occidit. Et in Corduva* Isclum et Victoriam. Et
in civitate Sibilie sanctas Iustam et Rufinam. Et sic, hii benedicti sancti martires
eternissimam in gloria cum Christo martirii possident palmam. Igitur,
veneranda Yspanie terra que tot et tantos ac tam preexcelsos in perhenni gloria
200 celesti habes patronos, absque intermissione letari te debes in Domino
quoniam venia perhumiliter postulatur eorum precibus tui cives et incole ab
omni clade et periculo*¹⁸ inhesitanter liberabuntur.

[V]

NOTA 16 quod Cipio Affricanus, qui supra, triumpho agentibus Yspanicis
tirannide obtento et Yspania totaliter romano subiugata imperio, ante
205 incarnationem Christi Iesu tribus annis cum ducentis civitatem Terachona
hedificavit. Et ita in anno presenti et currenti a nativitate Domini CCCCXXXX
octavo cum millesimo, sunt sexcenti quinquaginta unus anni cum mille quibus
Terrachona civitas hedificata est.

¹⁸ L'edició *Com. diu "vinculo"*. A la vista del manuscrit de G la confusió és facilíssima.

210 Post hec vero duo consulis romani, Telmon et Brunis, per tempora quam plurima Yspania rexerunt et ante Christi adventum tribus annis cum sexaginta, civitatem nomine Toledo hedifficarunt et civitatem Cesarauguste, que Cesaris Augusti tempore fuit facta, ob quod Cesaraugusta dicitur, civitas predicta repararunt et civitatem Turolli hedifficarunt.

215 NOTA 17 quod ante Christi adventum Yspanie Terrachona capud erat. Post Christi adventum Cesaraugusta, et hoc romanorum tempore. Gotorum vero tempore Yspanie de Toledo civitas capud erat. Quam, siquidem, Yspania ante Christi adventum per annos tres cum ducentis et post Christi adventum per annos quinquaginta quinque cum quadringentis tenuerunt romani et illam tirannide rexerunt*.

[VI]

220 NOTA 18 quod ex inde Yspaniam tam gentium armigerarum multitudine copiosa goti belligere invasserunt et illam eis occuparunt, romanorum ditione prorsus expulsa. Et isti goti a Magog, filio Iaffet, originem habuerunt, qui de insula quadam exiverunt que est in mari Oceano* nomine Estancia. Erantque homines in armorum gestis goti ut plurime virtuosus, quoniam spontanee in bello volebant* mori potius quam ab inimicis devinci.

230 Hii debellatione ipsorum grandi fortitudineque Egiptum¹⁹ domuerunt ac Gelasium, regem egipciorum, in bello et extra bellum fugarunt et omnem Asiam viriliter subiugarunt. Necnon illas nobiles et bellatrices mulieres ab ipsorum viris relictis nomine Amassanes in bello campestri devicerunt. Etiamque eorum [8r] ditioni nedum illas et Asiam idem goti subiugarunt, sed etiam Armeniam, Sorian et Galliciam²⁰ domuerunt.

235 Theofolus, gotorum rex, in armis strenuus, grecos devicit, Tessandrum occidit et in bello de Troya Ulixem insequutus* fuit. Scirus, grecus, rex famosus, a quadam gotorum regina nomine Tamar in eodem bello interfectus fuit. Ydaspisque, rex, et Xerses, eius filius, ab Antiro, grecorum²¹ rege*, in bello de Troya interfecti fuere.

¹⁹ Mala lectura per "Scitiam" (*HrH*), ja provinient de "k".

²⁰ Per "Siriam" (*HrH*) i "Ciliciam" (*HrH*), respectivament.

²¹ Per "gotorum".

Expost Ytaliam intrarunt goti et illam fere totam destruxerunt, civitatemque Rome ceperunt et in romanorum odium Veronam hedifficarunt*. Subsequenter, in francorum regno iuncti sunt. Proindeque in Yspaniam cum
 240 omni eorum acie pervenerunt et ibi suam moram peragentes a Toledo de toto eorum imperio tronum fecere et capud.

NOTA 19 quod impletis pene omnibus predictis atque de Asia Europaque provinciis sic occupatis, tunc pro valde terra gracili Yspaniam habuerunt goti magis quam terre alie mundi, quoniam ad similitudinem
 245 modumque terrestris paradisi ipsa ex multis fructibus et variis fertilis est et habundosa, in piscibus delectabilis ac pro maiori parte fluminibus irrigata. Est ulterius in messibus fructuosa, de venatibus pluribusque piscibus fecunda, ex diversis arboribus et fructibus delectabilis, cavallis sive equis* superba et mulis comodiosa, civitatibus, villis et castris privilegiata et predotata, de vinis curosa,
 250 de panibus habundosa, ex auro et argento ditissima, in oleis copiossa, ingenio prefulgens, in preliis valens, in verbis excellens et in omnibus aliis fecundata, adeo quod nulla alia mundi terra in fertilitate et aliis nobilitatibus Yspanie similis est. Et ultra et preter hec in fidelitate est grandissime libera, in audacia preciosa et in pulchritudine singularissima.

NOTA 20 quod victoriosissimi et honorabiles goti, derelictis omnibus aliis mundi partibus ab ipsis tyrannide occupatis, preceteris aliis terris Yspaniam quasi paradisum eis precipue elegerunt, asserentes superbe talem terram ipsis
 255 tamquam nobilioribus quibusvis aliis generacionibus notabiliter pertinere. Goti namque grandis naturaliter erant stature et in omni armorum exercitu singulares et multum expertes, ingenio subtiles, in proposito prudentes et constantes, in
 260 suorum viribus corporum excellentes et de ipsorum manibus experti et valentes. Erantque albi in colore et in omnibus liberalibus artibus, philosophia et in omni scientia liberali eminenter instructi, preditique et edocti.

[VII]

NOTA 21 quod postmodum aliquo tempore devoluto, quidam
 265 episcopus nomine Gudilus legem gotis christianam veterisque et novi

Scripturas Testamenti edocuit et sacro sancti baptismi gratiam ab ipso humiliter receperunt.

Cumque, sicuti dictum est, Ytaliam destruxissent* goti, postea bellicose prelia contra Rome civitatem crudelissima inceperunt et illa inhumaniter invasserunt
 270 finaliter grandi cum sanguinis effusione ipsam ceperunt, in tantum quod civitas universarum mundi gentium victrix et ipsarum dominatrix, a gotis sub Alarico* eorum rege belligeris devicta fuit et captivata*. Goti, vero, et Alericus ipsorum rex, tante pietatis fuerunt et clemencie quod omnibus illis qui erant criminosi²² ad sanctas confugientibus ecclesias ac Domini Nostri Christi Iesu nomen
 275 invocantibus indulgebant et misericorditer perdonabant.

Ffuit, igitur, romana civitas per Alaricum, gotorum regem, capta CCLX secundo annis cum millesimo devolutis quibus Roma fuit hedificata.

Et rex Alaricus eo tunc Placidam, imperatorum* Theodori filiam et imperatorum Archadii et Honorii sororem, duxit in uxorem. Et ingentibus
 280 diviciis romanorum captis destructaque, suffossa et fere combusta eadem civitate tota, die tercia inmenso cum triumpho ab illa discessit.

Et non effluxis diebus paucis, rex Alaricus viam universe carnis fuit ingressus et Asculfo, eius consobrino, regnum suum ab ipso Alerico fuit relictum. Ergo, nec modo leteris quia forsan cras morieris: *nullus tam fortis cui parcant*
 285 *vincula mortis*. Tam ducibus quam principibus mors communis habentur, ut ait tam bona auctoritas in libro *De contemptu mundi*³.

NOTA 22 quod decesso, ut premittitur, Alarico, Asculus ex continenti a gotis in regem assumptus fuit et exaltatus, anno videlicet post Christi Iesu incarnationem quadragesimo nono cum CCCC. Qui postea, ad Rome civitatem
 290 suos direxit gressus et cum ibi fuit totum illud quod remanserat combussit.

Et Placidam*, non que supra nominata est sed aliam que Theodori* imperatoris erat filia²⁴, eius nimia sublimitate nobilitateque ac pulchritudine et bonitate,

²² Només hem sabut documentar (DU CANGE, II, 620; BLAISE, 1975; NIERMEYER, 1993, 282) per a "criminosus" els sentits clàssics amb connotació negativa, que no sembla gaire adequada en aquest context.

²³ Es refereix al *Liber de miseria humanae conditionis* de Lotari de Segni (Diaconus), després Innocenci III. El lloc, molt comú, està expressat a través d'una sentència força corrent "nullus ... mortis" i la referència a l'obra de Lotari Diaca, que no sembla textual. Cf. l'apartat sobre les citacions en el comentari al testimoni.

²⁴ La que ha esmentat abans també era filla de Teodosi.

duxit in uxorem. Ad cuius precamina et rogatus Honorio, fratri suo, Asculfus Romam dimisit, qui exposit illam populavit.

295 [8v] Verum cum rex Asculfus ad regnum Ffrancie venisset et secus quodam flumen nomine *lo Rose* applicatus foret, ad eius aures inibi fuit nunciatum quod quedam gentes pestifere ac voraces nomine Barbari feroci rabie Yspaniam destruebant et impie ac crudeliter devastabant. Et ut plurime dolens se quod tam gloriosa et fertilis terra per tantam^{*25} gentem immaculatam esset
300 coinquinata, cupiensque [succurrere]^{*26} Yspanicis miseris et ita durissime tribulatis, citius quam comode potuit Barchinona venit. Ubi, scilicet, in tam sublimi civitate a quodam milite, bausia nefarie valloro²⁷, familiari suo, rex Asculfus inter suos proditorie occisus est, sic quod annos sex tamen regnavit.

NOTA 23 quod Segiratus, post Asculfi decessum in regem gotorum fuit
305 electus. Et regnavit tamen [anno] uno* et, veniens ad mortem, Valiano regnum dimisit.

Mortuoque Segirato, Valianus successit in regno et regnavit annis tribus. Qui procedens in Yspaniam perrexit et cum illis perversis^{*28} nefandissimisque barbaris durissime ac viriliter debellavit et, tandem, illos devicit eandemque
310 terram nobilem ab eorum impia et crudeli ac seivissima occupatione liberavit.

Tuderon, autem, post Valiani obitum in ipso successit regno. Qui fuit homo notabilis et bone conditionis, regnavitque annis tribus cum triginta et obiit anno Christi Iesu LXXX cum CCCC.

[VIII]

²⁵ Tant G com *Com.* diuen “tam”. Corregim perquè no sembla lògic l’ús adverbial de “tam” referit a “inmaculatam” si acaba de considerar els bàrbars gent “pestifere ac voraces” i que la terra era “coinquinata”. Tanmateix, després de la correcció l’incís queda també estrany perquè precisament s’han destacat més amunt les destruccions perpetrades per grecs i romans i, doncs, sembla que “inmaculatam” tampoc no hi encaixa gaire.

²⁶ Afegim l’infinitiu seguint tots els altres testimonis (A, “succurrere”; B, “ajudar”; C-D, “socórrer”).

²⁷ Un sentit de l’incís podria ser “la qual cosa considero una traïció criminal”, que lliga perfectament amb el to de Marquilles i amb la mena d’incisos de contingut jurídic que inclou al text. Tanmateix, no hem sabut documentar el verb “valoro” ni a DU CANGE, BLAISE (1975) o NIERMEYER (1993).

²⁸ G “preversis”. Ens decantem per corregir a “perversis” perquè el sentit de “praevertó”, tot i que no hi és impossible, hi és molt forçat.

315 Cumque nobiles goti potiolem mundi partem incurvassent et tyrannide
 subiugassent, animadvertentes in qua mundi parte potius habitare valerent,
 terris aliis universis delectabiliorem terram meliorem atque aptiorem
 Yspaniam fore deliberarunt. Et sic, ut prefertur, inibi suam traxere moram,
 capud eorum imperii de civitate de Toledo, sicuti premittitur, faciendo,
 romanorum ditione inde radicitus expulsa. Qui, siquidem, goti nedum in
 320 Yspania dominium ac principatum habuere, sed etiam in omni Gasconia et in
 Tholose comitatu ac in Narbone provincia, que per nonnullos Gocia est vocata,
 eo quia goti popularunt illam. Et nichilominus in regione totali que citra flumen
 quoddam nomine *Io Rosefundata* est fere per annos octo cum trecentesimo
 plenum habuere dominium.
 325 Preterea consuetudo inter gotos notorie vigeat quod eorum imperator sive
 rex a Toledo vel Tolose aut Narbone coronabatur, ob id quia tres civitates hec
 ceteris aliis sublimiores erant et preexcellentes.

330 NOTA 24 quod illo tempore quo regnabant goti ab ipsis gotice leges
 fuerunt condite, que in Yspania hactenus in litigibus et causis civilibus et
 criminalibus et aliis* allegate fuerunt et servate, ita quod per ipsas et iuxta illas
 tunc, et ex post per tempora longiora, extitit iudicatum. Sed ab usaticorum
 tempore citra et hodie illis legibus quam precipue in Cathalonia principatu
 abrogatum est, nisi in certis casibus (infra, in usatico 81 *Iudicia Curie* notatis per
 me, in verbis *iudicant*, super verbo *ad lege*)²⁹. Et quod sic etiam ipsis legibus
 335 goticis abrogatum ita quod illas recurri non valeat est textus hodie infra in curia
 Barchinone domini regis Iacobus I ' *Item statuimus consilio predictorum*³⁰
 (pro hoc vide quod scripsi infra eodem usatico post principio super verbo *non*
iudicabant)³¹. Necnon expresse legibus abrogatum est supra dictis, videlicet
 quod in legitima computanda lex romana servatur et non gotica, ut infra in curia
 340 Montis Albi domini regis Alfonsi in c. 27 item *Edicimus bene verum est* quod
 lex gotica apud Terrachonam et Cervariam et in quibusdam locis aliis et per

²⁹ Confirma amb més detalls l'abolició de la llei goda dient en quins casos havia quedat vigent, citant un Pere Rovira. També dona l'ordre amb què s'han d'observar les lleis supletòries dels usatges (MARQUILLES, 1505, 235r-235v).

³⁰ Jaume I a la cort de Barcelona de 1251. (*Constitucions de Catalunya*, ed. 1704, vol. 3, "Constitucions supèrfluas...", llibre I, títol VIII).

³¹ "Et nota quod secundum veritatem hec fuit ratio per hunc textus quare usatici fuere facti. Et sunt due cause: una, quod leges gotice non sunt servande; alia, quia leges gotice ipsa negocia non determinabant expresse" (MARQUILLES, 1505, 20v).

omnem Castellam etiam quo ad legitime ius servatur, ut infra in Commentarii Petri Alberti c. 72 *secundum legem goticam* etcetera³².

345 Possederunt tamen goti in felicissima et gloriosissima ditione sub nonnullorum gubernatione successive regum provincie Yspanie totas ceterasque terras ab illis occupatas usque ad traditionem falsam prodicionemque ferissimam* comitis Iuliani, per annis octo cum trecentis*. Qui falsidicem prodicionemque omnem Yspaniam cum aliis provinciis tradidit sarracenis, qui citra mare ante tempus istud aliquid non possederant.

350 Goti vero, secundum Archidiaconus³³ in c. *Convenior*, XXIII q. VIII,³⁴ scilicet illi qui dictas leges condiderunt goticas, *annis octo Yspaniam recuperaverunt cum rege Pelagio* (de quo et eius nobilitate vide infra in eadem glosa in nota 31 et 32, ubi de ipso expressa fit mencio). *Et hoc teneas* secundum ipsum Archidiaconus, *quod a Legione de Yspania usque ad Montem Pessulanum*
 355 *goti sunt (navarris exceptis, qui fuerunt Ybernici). Et ut quidam dicunt ultra Armeniam, ut dicit Pricianus in VI libro, a Legione usque ad Yspalim, alias Sibiliam, fuerunt romani a tempore Pompegi regis et Cesaris, unde Lucanus “ultima funesta concurrunt prelia mundi”, que est in episcopatu Ylisbone, ubi vocatur mons Pompegi*(pro hoc supra in nota 18 de gotis vide)³⁵. Yspanos
 360 atque, ut dicit Bertrandus de Deoceo³⁶ in l. *In nomine Domini c. De offi. prefec. preto affri*,³⁷ gal[9r]licis debent preferri et ideo nobiliores ut patet in aliis l. *In*

³² Alfons III a la cort de Montblanc de 1333. Aboleix definitivament el còmput de la legítima segons la llei goda i el substitueix pel de la llei romana. (*Constitucions de Catalunya*, ed. 1704, vol. 3 “Constitucions supèrfluas...”, llibre VI, títol I). S’hi acompanya una explicació sobre com ha de ser el nou càlcul i com el feia la llei goda, i precisa que aquesta es manté a Tarragona, Cervera i per tota Castella, justament el mateix recordatori que fa Marquilles referint-se als comentaris de l’obra de Pere Albert.

³³ Guido da Baisio (s. XIII-1313), Ardiaca de Bolonya. Comentarista de dret canònic.

³⁴ Decretum Grat. (C.23, q.8, c.21), *Convenior ipse a comitibus* Es tracta del §2 (“Quid igitur...”), en què només s’esmenten els “milites Gothos”, que és el concepte que glossa de Baisio. Cf. l’apartat sobre les citacions en el comentari al testimoni G.

³⁵ Guido da BAYSIO. *Rosarium decretorum*. Glossa al mot *Gothos* que ja porta inclosos l’esment a Priscia i el vers de Lucà. El vers de Lucà (*De bello civili* I, 40) és transcrit aquí amb la mala lectura “mundi” per “Munda” (avui Montilla), el lloc on es produí la darrera batalla de la guerra civil entre Cèsar i Pompeu. Cf. l’apartat sobre les citacions en el comentari al testimoni G.

³⁶ Segons Brocà (1918, 389) és un jurisconsult del segle XIV, que surt amb la llista dels catalans. No en dona cap indicació més clara. Cf. l’apartat sobre les citacions en el comentari al testimoni G.

³⁷ (C. 1.27.2) El títol “De officio praefecti praetorio Africae et de omni eiusdem dioceseos statu”, en el capítol 2, no dona cap informació relacionable amb les afirmacions de Marquilles. No sabem, doncs, en quina direcció devia apuntar el

*nomine Domini ex ordine litere ar° c. De no c. compocirca fine, in Authen. De deffen. civi. ' Qui igitur, collumpnlis III iuncta L, Quociens .ff. De usufruc.*³⁸

NOTA 25 quod in hoc passu multifarie animadvertendum est ac pervigili
 365 oculo considerandum quare hic sceleratus comes Iulianus et regis Urissa filii, scilicet Silibertus et Eban, regia ex progenie, nobiles, iram sic furiosam habentes contra et adversus suos fratres christianos terramque Yspanicam ipsorum propiam se insurrexerunt. Et dicitur quod due principaliter allegantur cause et assignantur, quibus inhumana ac durissima.

370 Prima est ob id et pro eo quia accidit quod, propter delictum crimenque facinorosum, predictus rex nomine Urissa, impiissimus* et peccator publicus, in Yspaniam regnavit sub era DCCXL et regnavit annis novem. Hic enim Urissa, cum valde luxuriosus foret, pariter plures duxit uxores et mulieres nonnullas. Etiam habuit concubinas, quod erat contra legem Christi Iesu et ecclesie
 375 precepta, qua de re et aliis coinquinatus erat et maculatus. Et parimodo, uti falsidicus ac perversus, christianus ad similes actus submissos eius dicioni cunctos provocabat, adeo quod in eius regno per edictum generale statuit irrevocabiliter quod nedum layci sed etiam presbiteri* uxores ducerent concubinasque tenerent tot, scilicet, quot ipsorum voluntati et beneplacito
 380 visum foret. Et mala malis perversaque perversis ac iniquitates iniquitatibus accumulando, privilegiaque* ecclesiarum et franquitates et immunitates ipsarum infringendo, rumpendo et omnimode abolendo, iudeos prehonoravit ac valde eos decoravit, illis immunitates indulgendo et concedendo, potius quam obtinere consueverat ecclesia.

385 Dictus, autem, Urissa peccator ita publicus erat et impius quod totus sua coinquinatione mundi erat maculatus.

Cumque se pertimesceret quod ab eius vasallis, gentibus et submissis a regno, pro suis facinorosis sceleribus et demeritis notoriis, non evellerent et hesitans

comentari de Deoceo. Cf. l'apartat sobre les citacions en el comentari al testimoni G.

³⁸ Novelae, 15 (= A. 3.2). El paràgraf "Quae igitur..." és l'epileg de la constitució 15 "De deffensoribus civitatum" sobre la figura del defensor. L'últim dels passatges indicats (D. 7.2.1) és el capítol "Quociens usu fructu legatus" del títol 2 "De usu fructu accrescendo", un capítol molt tècnic sobre l'usdefruit. Ni l'un ni l'altre no tenen cap relació amb el text de G i no sabem en quin sentit els glossava Deoceo. No hem sabut identificar el segon dels passatges adduïts per Marquilles en aquesta bateria de citacions. Cf. l'apartat sobre les citacions en el comentari al testimoni G.

quod ducem de Corduva*, nomine Theodofrum, in regem iam non elegissent,
 390 eo quia multum singulariter* homo placitus erat et graciosus, ipsum
 Theodofrum properam et inique persequi proposuit, tantum* quod eum cepit
 et utroque oculorum lumine ipsum prorsus excecavit. Et nichilominus
 Pelagium, alti sanguinis ac preclarissimi, pari pena punire proposuerat. Sed
 feloniam, indignationem et iram regis Urissa ipsum persequentis videns,
 395 Pelagius evadens dedit locum illi in Cantabriam* fugiendo.

Expost vero Rodericus, Teodofri predicti filius, quem filium ipse Urissa rex
 (quemadmodum de eius patre fecerat) utrisque oculorum luminibus privare
 volebat, grandi cum auxilio* romanorum et favore ad rebellandum contra
 regem Urissa publice et viriliter incepit. Et sollicite ac sagaciter suum rebelle
 400 propositum continuavit, sic quod*, Dei iuvamine et auxilio, Rodericus magna
 cum virtute et inexcogitabili regem Urissa cepit et utroque oculorum lumine
 illum privavit, sicuti ipse de Roderici patre fecerat. Et subsequenter, paucis
 tempore devoluto, Urissa rex, tamquam obstinatus in suis abominationibus
 infinitis, dies suos pessimos finivit extremos, sibi duobus filiis superstitibus
 405 relictis, scilicet ipsis Siliberto et Edan supra nominatis. Qui vel ipsorum alter
 eccertissime non successerunt in regno, ex eo quia propter regis Urissa, illorum
 patris, abominationem omni populo erant exosi. Sed tunc nobiles goti in
 principem et regem ipsorum dictum elegerunt Rodericum, qui dictos
 Silibertum et Edan, regis Urissa filios, ab omni suo regno per exilium privavit.
 410 Et iam dicti Silibertus et Edan, fratres, mare transferentes fugierunt et ad
 comitem de Tigita accesserunt et secum usque ad tempus coactionis Iuliani
 comitis suam traxerunt moram.

Secunda ratio est ideo quia comes Iulianus (qui regis Urissa consobrinus erat
 germanus et, in terra quam Granate rex tenet occupatam hodie, comitatum
 415 possidebat suum, necnon parte ex alia* plures maris portus et multa fortalicia et
 castra tenebat) ad partes Africe per Rodericum regem predictum fuit missus,
 ubi dominabantur sarraceni perfidi et fidei orthodoxe inimici. Dumque ipse
 comes circa eius ambaxiatam diligenter illam* exequendo vacaret, rex Rodericus
 suam vidit uxorem, que nimia graciositate ac pulchritudine precelsa irradiabat,
 420 et statim, diabulo suadente, concupivit illam adeo quod in eius amore successus
 fuit valde. Et licet ipsa uxor castissima prorsus volun[9v]tati ipsius regis Roderici
 ita inordinate denegaret consentire, ac tamen manus suas evadere non potuit,

sic quod, vi compulsa, Rodericus rex predictus carnaliter illam cognovit, in tantum quia suum cum ipsa adulterinum implevit affectum.

425 NOTA 26 quod remeato de ambaxiata predicta, ipso comite Iuliano eius uxor totum pestifferam quod ipsi a Roderico rege fuerat peractum sibi nunciavit. Comes vero Iulianus, cum multum esset cautelosus, nichil dixit neque respondit sed, obtenta a Roderico rege alia ambaxata, indignatus contra eundem regem, ab eo abscessit et yemis tempore ad Septam transfretavit*, in
430 qua eius posuit uxorem et domiciliavit cum illo potiori thesauro et bonis quod et que secum portare voluit. Posteaque ad Affrice partes meatus direxit suos et ibi quomodo et qualiter Yspaniam consequi possent ad manus suas et habere cum sarracenis pertractavit.

[IX]

Et quamquam inter Iulianum comitem et sarracenos tractatus falsus et iniquus*
435 de impiissima traditione ab ipsis fienda peractus fuisset et concordatus, ac tamen serracenis* non multum de comite ipso confidebant, ob id quia usque ad illud tempus eorum capitalis fuerat inimicus, cuius inimicitie pretextu plurima illis intulerat dampna et immensa in bonis et personis dederat mala. Et semel, bis et pluries illum serraceni temptantes, semper ipsum in firmo reperierunt
440 proposito. Et tunc in multitudine copiosa serraceni equitum cohortem et peditum comiti predicto tradiderunt cum quibus cum magna classe sive *navili* ad partes Yspanicas ingenti cum gaudio³⁹ transmeavit. Et insultibus primis ad civitatem de Algezira d'Alfadre ipse comes cum sua cohorte* venerunt et inde plurima bona sine numero reperierunt ac fuere depredata, quod in vulgo
445 dicitur *molt gran presa* fecerunt. Etiamque*⁴⁰ plura alia loca maritima destruxerunt fere et devastarunt, de et pro quibus sic gestis sarraceni multum letantes agnoverunt eo tunc et fidem in dubiam prestiterunt quod Iulianus comes voluntarie et absque fictione christianos odio capitali habebat.

Expostque* et statim sarraceni ipsi cum exercitu equitum innumerabili simul et
450 peditum Yspaniam ingressi fuere et usque ad montem qui Iubaltar hodie dicitur

³⁹ Aquesta interpretació prové de la mala lectura “letanter” per “latenter” (cf. PC33).

⁴⁰ G i *Com.* diuen “Sciamque”, però la primera persona no s’hi adiu. Per això corregim a “Etiamque”, error ben possible.

venerunt. Ubi nonnulli amici et consobrini comitis Iuliani ad eos devenerunt, scilicet Silibertus et Edan, filii Urissa regis, de quibus supra facta est mentio, et plures alii huius consentientes tradicioni, necnon archiepiscopus Yspalis, alias Sibilie, nomine Cofan, ad predictum venit locum de Iubaltar. Qui
 455 archiepiscopus regis Urissa frater erat, quem regem excecaverat Rodericus rex etiamque ipsum occiderat, uti* supra narratum est et dictum, ipse namque Urissa rex ipsius comitis Iuliani consobrinus erat germanus.

Erat, autem, inter eos et sarracenorum regem conventio talis sive pactum quod Yspania ab eisdem occupata et Roderico rege interfecto, quod Iulianus comes
 460 in Yspanie regem assumptus esset et illam pro sarracenorum rege in feudum teneret. Ac tamen*, pactionalis conventio predicta a sarracenis ipsis nullatenus impleta sibi fuit neque servata.

NOTA 27 quod hiis subsecutis, ex aliquorum relatu scito a rege Roderico ita dampnabili casu supradicto (videlicet quod Yspaniam sarraceni et comes
 465 Iuliani fuerant ingressi quodque severiter et prave tractabant crudeliterque et austere devastabant), ex continenti idem Rodericus rex contra et adversus illos quemdam eius consobrinum nomine Enchon magno cum et insuperabili exercitu sive hoste misit. Qui una cum exercitu predicto bellicose cum sarracenis ipsis pluries debellavit, ubi pluribus vicibus fuit devictus et tandem a
 470 sarracenis interfectus. Quorum bellorum victoria causa principalis fuit hec, scilicet quia goti per tempora in pace longa conquieverant, sic quod omnimode preliorum exercitus devolutorum ac usum armorum et exercitum ignorabant ex dissuetudine; ob quod ad bellandum non erant ita prompti et presto quemadmodum eorum predecessores temporibus retroactis fueret et erant et
 475 quia facti fuere pigri et non belligeri, ideo non inmerito si devicti extitere et occisi.

Cumque sarraceni, a Iuliano comite sic guidati et iniquissime inducti*, iam devorassent partem Yspanie magnam necnon et devastassent, Rodericus rex contra et adversus sarracenos sua cum omni acie venit animose. Et cum ad*
 480 flumen quod dicitur Vendilach, secus Xares, [fuit]* bellum adversus sarracenos viriliter et mortetenus incepit*, adeo [10r] quod per dies continuos octo ab

VII⁴¹, scilicet die Dominica usque ad aliam, incessabiliter debellarunt, sic quod Tarici, sarracenorum regis, exercitus erat fere devictus et quod milites pro parte Roderici regis sexdecim mille ibi ceciderunt mortui.

485 Sed ille pessimus comes Iulianus et renegati ac infideles christiani cum illo Tarico, sarracenorum principe, existentes debellarunt ita acerbissime quod Rodericus rex totaliter fuit devictus et, relicto campi prelio, quasi solus auffugiit. Tunc vero prelibati duo filii regis Urissa, qui in comitis Iuliani venerant comitiva, adversus Rodericum regem se insurrexerunt et impiissime* illum invasserunt et
490 suis tandem manibus eundem interfecerunt, unde, periclitato sic rege Roderico cum totali exercitu suo, Yspanica terra et incole ac gentes ipsius pariter omnes perierunt, ob quod irreparabile sinistrum et iactura grandis evenit christianis, adeo quod laudabilis gotorum gloria hic finita fuit radicitus et evulsa.

[X]

NOTA 28 quod finito huius crudeli prelio ac prefixis omnibus ita
495 subsecutis, finis glorie magestatis* gotice fuit impositus etiam illis, scilicet gotis, qui plura bellis regna durissimis subiugaverant sibi*, in hoc solo* bello glorie ipsorum vexilla, suis peccaminibus et demeritis, ad terram prostrata fuere vituperiosiusque et scandalose inclinata. Cumque, igitur, dictum prelium crudeliter ac nefarie fuisset perfectum et nullus pene pro christianorum parte
500 remansisset qui ad perduellandum attemptaret venire, remansit terra populo et incolis vacua, sanguine tamen effuso plena, fletibus, lacrimis et gemitibus fertilissima, udulamentis et clamoribus lacrimosis habundosa, extraneorum et infidelium hostalera, civibus peregrina et eius populi solatio desolata quondam tempestas et destructio ab Hercule ibi facta, eisdem gotis erat renovata*.
505 Necnon mortes et dampna exposita ibi a romanis illata et perpetrata de sompno fuere memoraliter suscitatis, ac devastamenta et crudelitates a sarracenis inibi perpetratis similia similesque non fuere. Liquet, igitur, quod a diversis et variis nationibus Yspanie pluries fuit destructa et rursus per nationes alias illis dissimiles successive reparata, genere vero et origine sue gentis ac lingua
510 omnimode mutatis.

⁴¹ Potser “vuit dies de set”, en el sentit que incloïa l’altre diumenge, o “vuit dies i set (nits)”?

NOTA 29 quod premissis ita inhumaniter gestis et subsecutis*, exinde pestilentia et destructio iam dicta in tantum crevit quod cathedralis civitas in omni Yspania non remansit quin destructa fuisset, combusta vel capta. Et illas civitates, castra et villas quas non armorum vi poterant incurvare, falsa namque
 515 amicitia fallebant sive deceptivo modo *enganaven* ipsi sarraceni, monendo ipsas et seu illarum cives et incolas, specialiter archiepiscopus Cofon predictus, uti de hiis* non curarent quoniam solum ipsis habundaret quod sub tributo vivere possent etiamque terram in pace tenerent. Et cum istis persuasionibus, ingeniis et deceptionibus iidem cives et incole ac inquilini et agricole, sub ista
 520 fide, civitates ipsas, castra et villas in sarracenorum ponebant manibus, illos pro dominis confitendo et ipso regi fidelitatis homagium prestando. Quibus a sarracenis ipsis ita occupatis et miseris christianis expulsis et nefarie ac infestissime subiugatis, illas civitates, castra et villas pro maiori parte de iudeis populabant atque sarracenis. Et christianos miserrimos remanere ibi volentes
 525 terrasque* agricultandi et cultivandi causa, sub tributo certo recipere curantes vivere sinebant et multiplicata fuere mala sic in omni Yspania.

Post hec nedum sarraceni Yspaniam sed etiam, montes Pirreceneos* transeuntes, omnem Gasconiam et Narbonensem provinciam et alias omnes terras usque ad flumen vocatum *lo Rose* domuerunt ac sue iurisdictioni
 530 mahometice submitterunt, civitate vero dempta Tolose quam, Dei favente gratia, nunquam occupare potuerunt nec habere.

NOTA 30 quod Zoma, sarracenorum princeps, omni cum sua hoste Tolosam obsidiassent et adversus illam assidue et armigere debellarent, quidam dux Ffrancie, nomine Endo, venit in civitatis auxilium predicte.
 535 Cumque sarraceni fortissime et acerrime circumcirca eandem inciperent civitatem debellare, Zoma cum sue gentis multitudine occisi sunt in prelio et interfecti. Et isto salubri modo a pessima sarracenorum ditione ac asperrima vexatione Tolosana civitas fuit liberata.

Possederunt, igitur, per annos tres sarraceni Yspaniam et alias terras paciffice, et
 540 exposit inquiete per annos decem septem cum ducentis. Durarunt, [10v] tamen, anni tres predicti quibus a sarracenis paciffice Yspania, ut premittitur, fuit possessa usque quo Deus omnipotens, qui suis peccatoribus humili corde in se sperantibus quique percutit et sanat, vulnerat et medicinas parat, illum nobilem baronem nomine Pelagium reservare dignatus est quo ad ipsius Domini

545 Creatoris infinitam potentiam et aspectum ineffabilem ipsum Pelagium
tamquam una ex parvissimis scintillis et spiris ignis existendo, quoniam apud
Deum nichil est impossibile* (Luce c. I)⁴².

NOTA 31 quod hic nobilis Pelagius a facie regis Urissa fugiens, ut dictum
est supra, eo quia illum rex Urissa excecere volebat, versus partes ducatus de
550 Cantabria* suum peregit meatum. Cumque audiret christianorum hostem et
gentem subiugatam fore a sarracenis et devictam, delectabiliaque sarracenos
loca Yspanie et placentia ita possidere, acerrime doluit se et ultra mensuram,
prediligens* feliciter mori potius quam tanta factorum sinistra ac gentis
orthodoxe fidei mala sic enormiter videre*. Qui Pelagius ad Asturiarum partes
555 tunc retraxit se, eo quia inibi in locis terre astrictis gentes nonnullas conservare
posset, que ita illic Iesu Christi nomine invocarent et absque intermissione
benedicerent ac laudarent simul et evangelizarent.

Cumque tota a sarracenis Yspania, ut dictum est, iam fuerit capta et radicitus sub
iugo eorum occupata et gentis gotice fortitudo incurvata, ob id quia de gotorum
560 generatione fere nichil aut parum ibi remanserat, nisi nonnullis paucis
christianis miserrimis qui in Asturiis*, Viscasia, Navarra, Aragonia et Cathalonia*
per montanas fortes et asperas se immiserant, iste namque nobilis Pelagius
viriliter ac publice contra sarracenos ad debellandum incepit. Et precedens per
montanas et valles absconditos, plures adinvenit christianos quos fortitudinis
565 spiritu Dei confortabat in illo et corroborabat in fide orthodoxa, asserens illis
quod Deus multociens eorum demeritis suos punit peccatores et post, ipsis ad
eum redeuntibus, miseretur, adeo quod nunquam oblivioni tradidit gremium
suum claudere miserendi eis. Pelagius vero illos taliter excitavit ac si a sompno
gravi forent subito evigilati, sic quod omnes de Asturiarum partibus ad eundem
570 Pelagium, tamquam Dei nuntium, concurrentes animose illum in principem
elegerunt. Et tunc Pelagius auxilio divinitus sibi elargito, contra sarracenos suum
armiger continuando inceptum debellavit et inde cedes in illos graves
perpetrando consumavit in illis, videlicet locis ubi sarracenos eosdem aliquali
ingenio seu industria* consequi posset.

575 NOTA 32 quod cum auditui Tarici, sarracenorum principis, rumores hii
fuissent perventi, quendam ipsius admiratum ac comitem Iulianum, quem

⁴² Lc. 1, 37 i també Mt. 19, 26.

supra, et regis Urissa filios, scilicet Silibertum et Edan, necnon Cofan archiepiscopum, cum multitudine exercitus copiosa contra et adversus Pelagium ipsum misit. Videns, autem, hoc Pelagius, animadvertens quod illi tot et tante gentium multitudini nullatenus resistere valeret, in quadam valde forti spelunca in rupe quadam, quasi artificio divinali facta, cum mille hominibus belligeris posuit se et retraxit, residuis itaque divine recommissis clemencie, illos cum cordis amaritudine instruendo quod ipsi* negociorum finem in montanis ac Dei omnipotentis ineffabilem misericordiam et eius auxilium spectarent. Et cum Pelagius ex parte Cofan et aliorum complicum suorum pluribus monitis inductus in sarracenorum manibus supponere se recusarunt et cum ipsis pacem inhire, tunc exercitus sarracenorum dux et admiratus cum lapidibus, sagittis, missilibus aliorumque genere armorum spelunce ianuam terribiliter iussit debellare, quod illico factum fuit ita. Sed, gracia^{*43} opitulante divina, sagitte et missilia ex trahentium^{*44} mortem et dampnum retorquebant, sic quod isto modo sarracenorum milites ibidem viginti mille mortui fuere.

Cumque tot et tantum Pelagius* videret miraculum, divinam laudans potentiam benedicensque illam, statim, spiritus sancti gratia et fortitudine roboratus, exiit speluncam et sarracenorum ducem et admiratum cum parte hostis sue potiori interfecit. Residui vero ex sarracenis qui fugam dederant ab illis christianis quos in montanis reliquerat* Pelagius fuere interfecti.

NOTA 33 quod Taricus, sarracenorum princeps, mortes suorum destructionesque plangens dolenter, arbitratus fuit in cordis sui armario⁴⁵ quod Iulianus comes in huius conflictu sive irreparabili desbarato^{*46} et Urissa regis filii necnon ipse archiepiscopus Cofan consenserant (ob id signanter quia ab ipso conventionalia pacta illis promissa eisdem observare necligebat*) sine mora

⁴³ G i *Com.* diuen “genera”, però el sentit no hi va bé. Corregim per “gracia” seguint C i D “mas per gràcia de Déu”. Cal tenir present que la confusió d’ambdues abreviatures és fàcil.

⁴⁴ G i *Com.* “et trahentium”. Corregim perquè no sembla que hi hagi dues frases.

⁴⁵ DU CANGE (I, 190, s.v. ALMARIUM) “Metaphorice. *In almario cordis*, hoc est, in intimo corde”.

⁴⁶ El sentit és de “desfeta”. DU CANGE (III, 76, s.v. DESBARATUM) dona un exemple dels furs d’Aragó i proposa que ve de l’esp. “desbarato”. “Desbaratar” amb el sentit de “derrotar” a Desclot, Muntaner, Tirant, etc. (*DECLC*, I, 630 s. v. BARATAR).

[11r] crudeli morte eos iussit occidi. Et sic in fossam occiderunt⁴⁷ quod ab illis preparatum fuerat aliis.

605 Goti, autem, qui a sarracenis et ipsorum ditione evadere potuerunt misericordiam clamitando mercedemque perhumiliter poscendo, ad Pelagium venerunt. Qui Pelagius, illos benigne acceptans, Asturias omnes Leonisque civitatem sic detentas a sarracenis et occupatas, ex post recuperavit ditioneque sue incurvavit illas et subiugavit.

NOTA 34 quod tunc temporis et subsequenter, Alfonsus catholicus, Petri
610 Henrich de Cantabria⁴⁸ filius, causa faciendi valentiam ipsi Pelagio et auxilium adversus sarracenos, versus Asturiarum partes suos dirigens gressus venit ad illum. Qui, siquidem, Pelagius, ipso Alfonso gratanter recepto, illi Ormissendam, eius filiam, tradidit in uxorem. Et postea, infinitis contra sarracenos a Pelagio belligere factis, debitum humane carnis Domino Creatori Altissimo, fideliter et
615 corde contrito, persolvit, et regnavit annis sex cum decem, cuius anima requiescat in pace. Amen.

NOTA 35 quod decesso sic in bona fama Pelagio, Safilia⁴⁹, eius filius, sub era septingentesima tricesima septima regnare incepit, ac tamen non multum vixit nam solum per annos duos regnavit, nulla prole sibi superstita, sic quod
620 ditionis sue terra Ormissende, sorori sue et Pelagii filie, fuit reversa, benedictus Deus.

NOTA 36 quod Alfonsus catholicus, ipsius Ormissendis maritus, annis octo cum decem regnavit. Qui iustissimus fuit homo et fidelis christianus, necnon dum vixit pluribus cum sarracenis vicibus debellavit et victor fuit ac
625 civitates plures eis abstulit et recuperavit et illas christianis et in eorum manu restituit, ita quod Asturias omnes ac* totam Galliciam a posse et dominio sarracenorum funditus liberavit. Necnon in universis civitatibus ab illo triumphatis posuit episcopos et ordinari fecit presbiteros, ut ipsorum doctrina et instructione* christiani qui remanserant in sancta fide orthodoxa

⁴⁷ G i *Com.* diuen “in festo occiderunt”. No sembla possible el sentit “els van matar en dia de festa” ja que, a més, la resta de la frase no hi lligaria. Deu ser una mala lectura per alguna cosa com “in fossam occiderunt” perquè C i D diuen “caygueren en la fossa que als altres havien aperellada”. Tot i que la interpretació és possible, corregim.

⁴⁸ Confusió per “Duch”, que ja prové dels antecedents (cf. PC50).

⁴⁹ G i *Com.* diuen “Sa” per “Safilia” (C). Probablement devien considerar que la terminació “filia” era repetició de “filius”, en el sintagma següent.

630 confirmarentur. Et filiis duobus relictis, Ffrolixa et Vinia, in statu prospero
migravit ab huius seculo.

NOTA 37 quod Ffrolixa successit et annis tribus cum decem regnavit post
sui patris Alfonsi obitum. Iste vero Ffrolixa Oviedo^{*50} populavit et ibi
cathedralem hedificavit ecclesiam. Hic, animadvertens quod propter
635 pessimam consuetudinem quam rex Urise in sui ditione introduxerat
(videlicet quia clerici uxores ducerent concubinasque haberent) ira Dei super
Yspania venerat, statuit quod omnino castitas in personis ecclesiasticis exinde
servaretur taliter quod luxurie peccato coinquinati non essent. Hic Ffrolixa,
etiam, cum sarracenis armigere et sepissime victoriosissimeque debellavit,
640 ducesque de Corduva cum militibus quinquaginta quatuor mille in uno tamen
prelio devicit, ipso duce interfecto et pluribus aliis parimodo occisis. Et, relicto
quodam filio nomine Alfonso, Ffrolixa huius seculi vita fuit privatus, suo
Creatori* almifico eius animam feliciter emittendo.

NOTA 38 quod hic Alfonsus, Ffrolixe filius, viriliter et belligere dum
645 regnavit cum sarracenis preliavit, adeo quod cum sarracenorum princeps cum
acie innumerabili ad devorandum Asturiarum terram veniret, hic Alfonsus,
milicia cum sua, adversus principem ipsum et sui aciem* exeundo sibi animose
venit et illum et illos de acie sua taliter devicit quod de illis de Arabia in bello
septuaginta mille interfecti fuere. Hic, enim, Alfonsus fuit virgo, sic quod
650 nunquam carnaliter cognovit feminam. Iustus necnon fuit*, misericors et pius et
nec minus plures hedificavit ecclesias et monasteria, ita quod gotorum gloriam
sicuti valuit tam in ecclesiis quam in palaciis miriffice exaltavit ac precelsissime
reparavit.

Et in huius forma Yspanie pars nonnulla, videlicet Gallicia, Asturiarum et Leonis
655 terra et alique alie particule, ab ipsis sarracenorum principibus et Garenis, Dei
cum auxilio, principatuque et dominio suis fuerunt liberate et immunes, aliis vero
particulis sub impia sarracenorum ditione remanentibus, nonnullis christianis
tamen exceptis, qui per montanas Viscaie, Navarre, Aragonie* et Cathalonie
suam trahebat in Domino moram, quique viriliter contra sarracenos
660 debellabant eisque durissime resistebant.

⁵⁰ G i Com. "Omedo", mala lectura per "Oviedo" molt semblant a la de D, "Olmedo".

Prout hec omnia fere in Cronicis magistri Alderici de Toledo Archiepiscopi, laudabilis memorie, sunt visa contineri latissime, vide quod de gotis scripsi supra eadem glosa in nota 24⁵¹.

[XI (1)]

NOTA 39 Ad alias veniendo cronicas sive ystorias Cathalonie et Aragonie
 665 coniunctim [11v] et seu divisim editas, iuxta illas quod quidam magnificus princeps nomine Otgerius Cathalo (post supra dicti comitis Iuliani traditionem sive prodicionem, ex eo et ob id quia ad pretacti comitis Iuliani sceleratum tractatum, uti per extensum supra est narratum, tota Yspania in sarracenorum posse et dominio incurvata fuerat et subiugata) primus Cathalonie principatus
 670 existens conquistator, una cum baronibus novem submencionatis, dictum Cathalonie ingressus fuit principatum. Et isto namque nomine Cathalo, idem principatus Cathalonia fuit et est appellatus, suntque et fuere ipsius gentes cathalani nuncupati, eo quam maxime quia princeps ipse suo nomine Cathalo principatum quem supra et eius terram nominari voluit Cathaloniam. Et fuit in
 675 anno decimo nono Christi Iesu cum septingentesimo.

NOTA 40 quod predicti et subscripti barones novem qui cum ipso principe magnifico dictum ingresse fuere principatum, tres erant tercię quasi fraternam peragentes societatem, scilicet ternatim sive *de tres en tres* prout ecce Naphiserus de Montecatheno, Galcerandus Isgalcerandus de Pinos, Huc
 680 de Hugo de Mataplana; Guillelmus de Corvera⁵², Guillelmus de Cervello et Geraldus Alamayn*; Bernardus de Anglaria, Gisbertus de Ribelles et Bernardus Rotger d'Erillo. Et hii sunt, ut predicatur, barones novem predicti qui cum eodem principe Otgerio* Cathalo principatum Cathalonie intrarunt. Et dictus princeps in civitatis Impuriarum* obsidione sive* *sobre lo siti* existens decessit.
 685 Et tunc, barones supradicti, post eiusdem principis decessum, in Pirineorum* montium, vallibus et montanis* retrocesserunt se, videlicet in Ceritanie terra et in fluminis de Segre partibus usque ad Olianam. Qui nobiles cum sua cohorte in dictis locis usque ad tempus Karoli Maynes quo Cathaloniam intravit suam

⁵¹ A partir d'aquest punt abandona la *CdE*.

⁵² Per "Cervera".

traxerunt moram (de isto namque Otgerio Cathalo vide aliquantulum supra
690 eadem glosa in nota 8 in fine).

[XI (2)]

NOTA 41 quod idem Karolus Maynes, imperator et Ffrancorum rex,
videns in tot et tanta sarracenorum subiugatione Yspanie christianos fore,
contra et adversus illos insurrexit se cum Ffrancie, Britanie, Normandie,
Burgunye, Alamanice et de nonnullis aliis provinciis exercito magno. Et illico
695 sarracenos taliter invasit quod omnia loca et civitates usque ad Pirrinos montes
a sarracenis occupatis domuit sue* ditioni et subiugavit. Et ipsis civitatibus et
locis per Karolum Maynes a^{*53} sarracenorum potestate liberatis et sibi belligere
subiugatis, dictos montes Pirrinos transmeans, Karolus Maynes Cathalonie
principatum intravit in anno Christi Iesu tunc currenti octuagesimo quinto cum
700 septingentesimo.

Et eodem anno civitatem Gerunde cepit et Mahometum, civitatis ipsius regem,
in bello devicit. Et cum ipsam habuisset civitatem, multi sanguinem pluere
viderunt et acies in celo, in vestimentis hominum et crucis signaculum
apparuerunt. Necnon super locum ubi in Gerundense civitate est Beate
705 Virginis altare, crux ignea in aere apparuit, ob quod sedes cathedralis que tunc
erat in sancti Ffelicis ecclesia, ubi hodie existit ab ipso Karolo fuit immutata.

[XI (3)]

Et hiis itaque subsecutis*, idem Karolus imperator statuit in perpetuum et
ordinavit quod comites forent novem infra dictum Cathalonie principatum,
vicecomitesque novem, comitores novem, qui nobiles dicuntur, et vasvassores
710 novem, quod ad honorem fecit* ordinum novem angelorum.

Et captione de ipsius civitatis Gerunde facta, quamquam totus adhuc Cathalonie
principatus non esset conquistatus, idem Karolus imperator omnia sic

⁵³ Corregim "et" per "a".

compleri* proposuit, sicuti et quemadmodum* magnifice preceperat ipse ut possetenus⁵⁴ implevit.

715 NOTA 42 quod predicti et infra nominati comites parique modo, vicecomites, comitores et vasvassores ab ipso imperatore Karolo ordinati fuere et constituti modo sequenti, videlicet comes Pallariensis, vicecomes de Villamur, comitor vel nobilis de Bellera et vasvassor de Toraylla; comes Urgelli, vicecomes Agerensis, comitor seu nobilis de Termes et vasvassor de
720 Guimerano; comes Rossilionis, vicecomes de Castronovo, comitor vel nobilis de Canet et vasvassor de Muntschot, qui hodie dicti sunt d'Olius; comes Terrachone, vicecomes de Scornalbou, comitor seu nobilis de Castelleto et vasvassor de Mediona; comes Barchinone, vicecomes Cardone, comitor sive
725 [12r] nobilis de Monte Cluso et vasvassor de Boxadors; comes Ausonie, vicecomes de Capraria, comitor sive nobilis de Scintillis et vasvassor de Vilademayn; comes de Bisulduno, vicecomes de Bas, comitor sive nobilis de Porqueres, qui hodie sunt de Sancta Pace, et vasvassor de Bisaura; comes Impuriarum*, vicecomes de Rocabertino, comitor sive nobilis de Cerviano et vasvassor de Fuxano; comes Ceritanie, vicecomes de Mataplana. De nobili et
730 vasvassore nichil reperii (sed pro hoc vide quod scripsi infra in usatico 62, *Strate et vie publice*, in glosa III in questio 6 verbis *sed contra predicta*, etcetera)⁵⁵.

[XI (2) cont.]

735 NOTA 43 quod predictis comitibus, vicecomitibus, nobilibus et vasvassoribus superius nominatis ab imperatore Karolo et rege nominatis, ut
735 prefertur, et ordinatis, ac tamen ut ystoriā huius legentes sciant quod premissa imperator Karolus effectualiter complere nequivit, ex eo et ob id quia cum ipse Gerundam cepisset* et sue dicioni subiugasset, repedare* habuit necessario ad Francie regnum et redire, eo specialiter quia omnes Yspanie

⁵⁴ DU CANGE (VI, 430) "Omnino, prorsus", 'del tot, absolutament'.

⁵⁵ Tot i que tant G com *Com.* diuen clarament 62, l'usatge *Strate* porta el número 72 a l'obra de Marquilles. La qüestió sisena d'aquest comentari dóna una llista, en català, dels sis rius importants del Principat segons Eimeric de la Via, ciutadà de Barcelona, racional de la Generalitat de Catalunya, i després explica una altra divisió del territori en 12 comtats, 12 vescomtats, 12 ciutats i 12 rius navegables amb la qual no està d'acord, continguda en un *Memoriale* que li havia

740 sarracenorum reges cum omni eorum exercitu et posse resistendi causa
veniebant contra eum. Et imperator Karolus, considerans quod eo tunc cum
sarracenis par non erat ad debellandum, terra quam a sarracenis ceperat inter
barones predictos divisit et eis illam donavit.

Et regresso in Francia imperatore quo supra, Domino Creatori Altissimo suis
temporibus carnis humane debitum persolvit, sibi duobus filiis, altero nomine
745 Ludovicus, qui successit in regno, et altero nomine Otho, superstitionibus relictis.
Quibus precepit quatinus ipsi acquisitionem subiugationemque principatus
Cathalonie ab ipso inceptam, omnimode implerent effectualiterque
perficerent. Necnon omnia supradicta ab eodem statuta honorifice et ordinata
omne tribuerent complementum, adeo ut de contentis in ordinatione ipsa
750 aliquid ab eis immutaretur et seu innovaretur. Obiit namque idem Karolus,
imperator magnificus, anno Christi Iesu tercio cum octingentesimo.

[XI (4)]

NOTA 44 quod Ludovicus, rex Ffrancie, pretactus imperatoris Karoli filius,
una cum Otho, eius fratre predicto, et cum multitudine baronum nobilium et
militum copiosa, in undecimo anno cum octingentesimo obsederunt civitatem
755 Barchinonam sive assetyarunt, quam usque ad quartumdecimum annum cum
octingentesimo in obsidione ipsa tenuerunt. Et in anno illo civitatem predictam
totumque Cathalonie principatum ceperunt.

Et tunc Ludovicus rex, in civitate Barchinone, in crucis Christi beatissime
laudem, gloriam et honorem, sedem sive ecclesiam cathedralem hedificavit,
760 quia crux ignea patri suo, ut est dictum, apparuit in aere cum civitatem
Gerundam cepit.

[XI (5)]

Et hoc peracto, ex continenti idem Ludovicus rex ordinationes predictas, a
Karolo patre suo fieri preceptas, effectualiter adimplevit, comitatus,
vicecomitatus, nobilitates et vassorias supra mencionatas faciendo. Et

prestat el notari Joan Oliver. És en aquest punt on torna a recordar que no sap
res de les dignitats de la Cerdanya (MARQUILLES, 1505, 208r-208v).

765 nichilominus baronias novem primorum novem baronum divisit inter eos
 atque illis donavit. Qui barones cum primo conquistatore Otgerio Cathalo, ut
 profertur, Cathalonie principatum fuerant ingressi. Ipsasque baronias
 complevit prout Karolus Maynes iam illas constituerat, ita quia dicti barones
 novem suas possederunt baronias* sicuti comites supradicti suos tenebant
 770 comitatus, necnon in terris illorum principes nuncupati essent sic propie
 quemadmodum comites in civitatibus erant suis, etiamque magnates nominati
 forent prout et comites dicti sunt potestates. Et ultra premissa a rege Ludovico
 indultum, ipsis baronibus novem* fuit privilegium quod predictis comitibus
 aliquid non tenerent immo* ab illorum potestate radicitus exempti forent,
 775 dempto namque ipso cui fidelitatis homagium prestare tenerentur et ita
 servatur (de hoc vide infra in usatico 48 *Omnes homines* in II cum ibi notatis per
 me)⁵⁶.

[XI (6)]

NOTA 45 quod hiis* completis, ordinationibusque omnibus* ab
 imperatore Karolo fieri mandatis effectuale habentibus implementum in quem
 780 supra modum, Ludovicus, rex predictus, cum Otho, fratre suo, Ffrancie
 regnum feliciter repedavit.

Et militem quemdam, nomine Gaufredum, qui villis d'Arrià* fuit, terre
 Confluentis, secus flumen *de la Tet* in comitatu Barchinone, quem idem rex
 Ludovicus sibi et pro se retinuerat*, dimisit⁵⁷ non ut comitem sed solum
 785 tamquam rectorem illius et generalem administratorem. Et iste miles Gaufredus
 ex uxore sua quendam procreavit filium, nomine Griffio Pelos, eo quia idem
 infans in [12v] certo sue persone loco pilos habebat ubi ab hominibus ceteris
 habere assuetum non est. Erat, enim, Gaufredus, gubernator predictus, valens
 et notabilis miles et in armis strenuus ac multum sapiens et discretus.

790 Quem Gaufredum, ut dicitur, secundum aliam veriore ystoriā, Ludovicus
 rex in comitem Barchinone sublimavit et in Cathalonia in dominum posuit iure

⁵⁶ Tot el comentari a aquest usatge tracta del jurament de fidelitat i de la casuística que genera. L'expressió "in II" significa el segon usatge que s'inicia així.

⁵⁷ G i *Com.* diuen "divisit", però el sentit demana el mot "dimisit".

feudali, tantum sic quod hic Gaufredus, qui Barchinone comes fuit primo, in feudum pro rege Francie ipsum tenebat comitatum.

NOTA 46 quod post hec, efluxo aliquo temporis intervallo, idem comes
 795 Gaufredus, cum Grifo Pelos⁵⁸, eius filio, causa habendi parlamentum cum regis
 Ffrancie ambaxatoribus, ad Narbonem civitatem suos direxit gressus*. Et ipso
 comite ibi moram trahente, cum nonnullis regis Francie militibus idem comes
 discensionem habuit. Et discensione seu debato durante, quidam* miles
 800 francigena in ipsius barbam comitis violenter manum suam extendit in
 iniuriam* vilipendiumque sui apposuit et, motus ira grandi, comes predictus
 ensem evaginavit et militem ipsum occidit. Et illico a multitudine francigenarum
 copiosa idem comes captus fuit. Et dum illum ad Francie regem ducerent
 captum, comes qui supra, vindicare se volens de tanto captionis vituperio et
 805 deshonore, cum francigenis ipsum captum ducentibus bricam⁵⁹ vel rixam
 movit. Et, tandem, secus villam Marie Virginis de Podio Ffrancie, comes
 predictus ab eisdem francigenis fuit interfectus.

NOTA 47 quod dicto comite sic interfecto, tunc francigene eius filium
 Griffio Pelos ad regem Francie duxerunt captum. Cumque rex comitis mortem
 scivisset, displicuit sibi valde, potissime cum tali causa sic fortuita fuerat
 810 interfectus et, presentato eidem regi ipso filio, illum benigniter recepit et
 comiti Fflandriarum eum comendavit, illi precipiens quod diligenter et curiosius
 ipsum nutriret.

Et, interim, rex predictus quemdam, nomine Salomon, ad comitatum
 Barchinone regendum uti comitem misit, volens quod ipse Salomon ipsius
 815 comitatus rector esset et gubernator. Qui, siquidem, Salomon in absentia ipsius
 Grifo Pelos et in comitis Fflandriarum potestate existentis, comitatum rexit
 predictum et bene et notabiliter.

Expost idem Grifo Pelos in anno XXXII cum octingentesimo ad suum venit
 comitatum et, cum fuit ibi, Salomon predictus, qui ffrancigena erat, eodem
 820 anno ab ipso Griffio Pelos interfectus est. Postea vero Fflandriarum comitis

⁵⁸ G i *Com. diuen* "alias Grifo Pelos". Creiem que ha de ser una confusió amb alguna altra paraula, com ara "cum", perquè "alias" no hi fa sentit correcte. A més, Marquilles distingeix perfectament el pare del fill tant abans com després d'aquest punt.

filiam honorabiliter duxit in uxorem. Iste, autem, Grifo Pelos notabilis fuit miles valerosusque et benignus ac in armis splendidus.

Verum quia tempore perdurante quo Gaufredus alias Griffes, ipsius Grifo Pelos pater, comitatum regebat sepe dictum pro rege Ffrancie, illud iure feudali
 825 tenendo, comes Rossilionis nomine Girardus, filiis non relictis, obiit, ita quod regi Ffrancie Rossilionis comitatum dimisit, quem idem Gauffredus alias Griffes, pater eiusdem Grifo Pelos, tamquam rector pro rege aut veluti comes Barchinone ad suas recepit manus. Et subsequenter, parvo tempore devoluto, comes Ceritanie comesque de Bisulduno et comes Urgelli absque liberis
 830 decesserunt, sic quod ipsorum quilibet regi Ffrancie suos dimiserunt comitatus, quos partim, ut regis Francie rector, idem Gaufredus alias Griffes ad suas recepit manus, ac in possessionem ipsorum nomine regis predicti fuit ingressus, et partim idem Salomon tanquam rector, qui supra, parimodo recepit.

Et dicto Salomone sic interfecto*, prefatus Grifo Pelos predictorum
 835 comitatum* sic comitatu Barchinone agregatorum reperiit se dominum, ac tamen morte in dictum Salomonem perpetrata, nullatis obsistente. Amici uxoris dicti Grifo Pelos, que Flandriarum comitis erat filia, procurarunt effectualiter quod Grifo Pelos a rege Francie suam habuit gratiam, necnon confederationem consecutus fuit suam pariter et amicitiam. Ob quod idem
 840 comes Grifo Pelos ad regem Francie accessit et coram illo perhumiliter se presentavit, necnon ab ipso comitatus Barchinone investituram recepit.

Sed tamen, cum illo tempore sarraceni Cathaloniam infestarent, predictus comes ad regem Ffrancie rediens et sibi eandem infestationem refferens, ab eo consilium inde petiit et auxilium, sic quod ipsis consilio et auxilio mediis, ac
 845 previa Dei gratia, sarracenis ipse valeret obsistere et ab eius terra posset repellere. Sed tamen idem rex, aliis arduis negociis prepeditus, cum amaritudine cordis respondit quod ita expeditissime nulla via mundi posset eum iuvare. Sed ipsi dixit comiti quod si a sarrecenis valeret se deffendere, ipsum Barchinone comitatum a Ffrancie domini subiuigatione regia liberabat,
 850 [13r] ita quod de cetero suus foret et suorum in alodio. Et ex hinc Cathalonia a ffrancorum regis subiuigatione liberata fuit de immunis.

⁵⁹ DU CANGE (I, 749, s.v. BRICA, que remet a BRIGA). El sentit és clar per la construcció "bricam vel rixam". Mot comú a tota la Romània, pel que sembla. Un dels exemples que recull l'usa aparellat amb "rixam".

Deinde vero monasterium Rivipulli in anno Domini LXXXVIII cum DCCC
hedificavit illudque inmensis donis nobilitavit et diviciis.

855 Reliquit, autem, filios quatuor: primus Reofel vocatus fuit et Rivipulli monachus,
et ex post Urgellensis Episcopus; secundus Guifredus*, qui post eius obitum in
monasterio Rivipulli sepultus fuit; tercius Mir, qui post in Barchinone comitatu
successit; Sunyerius*, qui Urgelli, ante quam alius, post obitum dicti Gaufridi alias
Grife, patris huius comitis Grifo Pelos, comes fuit primus. Ac tamen dictus Mir
etiam Ceritanie comitatum habuit et de Bisulduno. Rossilionis, autem,
860 comitatum cuidam militi magnifico, nomine Girardo, ulcronee⁶⁰ donavit et
gratuite.

Et ita predictus comes Grifo Pelos, qui Barchinone comes fuit secundus et in
prenarratis civitatibus* supra dictos instituit comites, obiit et ab huius vita
egressus fuit, in senectute bona, in anno Domini XII cum noningentesimo,
865 fuitque multum honorifice sepultus in monasterio Rivipulli supra dicto.

[XI (7)]

NOTA 48 quod mortuo eodem comite Grifo Pelos, successit illi eius filius,
nomine Mir, qui supra. Et dictus Mir comes admirabilis fuit miles quique
prosperè et sapienter suum gubernavit comitatum. Vixitque in illo annis decem
octo et quatuor ex uxore sua habuit filios: primus vocabatur Sifredus; secundus
870 Oliba, qui Ceritanie comes fuit et de Bisulduno, et cui impositum fuit
cognomen, scilicet Cabreta, quoniam in continenti cum aliquo ipse de aliqua re
cum iracundie calore loqueretur, unum movebat pedem ad instar capre que
fodere vult, ob quod ab omnibus, in vulgo, Oliba nuncupabatur Cabreta; tercius
appellabatur Mir, qui Gerunde comes fuit et Episcopus; quartus
875 Endescarrechs⁶¹, qui vicecomes fuit Cardone, quem vicecomitatum ex uxore
sua habuit, que Raymundus Falconis filia fuit. Et predictus comes Mir in anno
obiit DCCCCXX nono, cuius in dicto Rivipulli monasterio corpus honorabiliter
ecclesiastice traditum fuit sepulture, et tercius fuit comes Barchinone.

⁶⁰El sentit ha de ser 'voluntàriament'. DU CANGE (VIII, 364); NIERMEYER (1993, 1050): "ultroneitas", 'bona voluntat'.

⁶¹No hem pogut documentar enloc aquest quart fill. Posteriorment, apareix esmentat a Diago (1603, 73v), que confessa haver-ho tret precisament de Marquilles. Cf. el comentari al testimoni G.

NOTA [49]* quod eidem comiti Mir successit Sifredus comes, eius filius.

880 Tempore enim huius comitis a Sunyerio*, Urgelli comite, avunculo et curatore suo, in anno Domini DCCCCXXX quinto, dedicatum fuit alia vice predictum Rivipulli monasterium.

Prefatus* vero comes Sifredus comitatus Barchinone predictum bene et prudenter rexit, notabilisque miles et in armis strenuus fuit et in illo XXV annis
885 vixit. Et anno Domini noningentesimo quinquagesimo quarto absque filiis decessit, et quartus fuit comes Barchinone.

NOTA 50 quod decesso comite Sifredo, in comitatu Barchinone predicto post eum successit consobrinus germanus suus nomine Borrellus, comes Urgelli, filii comitis Sunyerii* supradicti, eiusdem Sifredi avunculi. Et quamquam
890 idem comes Sifredus fratrem haberet, scilicet ipsum Olibani Cabreta, de Bisulduno comitem et Ceritanie, qui potius in Barchinone comitatu succedere debebat quam idem Borrellus, eius consobrinus, sed tamen propter loquendi defectum quem, uti iam dictum est supra, ipse Oliba patiebatur, hoc factum fuit.

Hic vero comes Borrellus fuit Barchinone comes et Urgelli. Et huius comitis
895 tempore, sarraceni montanarum de Pratis et riparie totius fluminum de Cinqua et Yberis contra et adversus eundem Borrellum se insurrexerunt, sic quod pro maiori parte terras* sui comitatus occuparunt civitatemque Barchinone ceperunt. Et per consequens, tunc ipsa civitas sic desolata in sarracenorum posse fuit atque captivitate. Ac tamen dum ipsi sarraceni in eiusdem obsidione
900 erant ipsi comiti, milites quingentos in die una occiderunt, quos idem comes in sanctorum Iusti et Pastoris cimiterio fecit tumulari, quibus causis, ex premissis et nimirum, anno Domini noningentesimo LX quinto grandis pestilencia crudelitasque inaudita viguit in omni huius terra.

Expostque idem comes, inopem egenumque se videns gentium generosarum
905 et quod eius status ut plurimum sibi diminuant de militibus, sic quod recuperandi terram ab eo deperditam prospere modum tribuere non poterat, ad Alamanie partes misit et Francie pro succursu habendo. Et tunc imperator cum rege Francie insimul subscriptos nobiles et nominatos ipsi comiti miserunt. Et sunt hii, videlicet Arnaldus de Torçani, Pontius de Guardis,
910 Berengarius Guillelmus Ça Portella, *en Melach*, Geraldus Alamany de

Cervilione, *los Bellsloch* et *los Vilafranques* et plurimi alii in eorum societate belligeri.

Ac tamen idem comes Borrellus, ante quam succursus hic venisset, noningentas domos omnibus malis consuetudinibus immunes fecit atque
 915 franchas, quibus generositatis contulit privilegium et quod dominus quilibet ipsarum domorum comiti [13v] predicto cum equo quodam armato succurrere* teneretur. Et voluit quod omnes domini ipsarum domorum homines de paratico nominati essent de cetero, quasi dicere volens quod ad peragendum omnia essent appariati et similes sicuti milites. Quibus dictus comes infinita fecit
 920 dona et gratias, et tales et bene habundantes quod ipsum quilibet dictum poterat equum sustinere. Voluit necnon quot domus supradicte de paratico vocarentur quemadmodum mansi ante erant nuncupate, quodque cetera domus alio de paratico in posterum* nominari non auderent nisi mansi vel borde, dictis domibus noningentis dumtaxat exceptis, et ecce in Cathalonia
 925 paraticum qualiter fuit adinventum (licet ipsum paraticum alias peragium possit fundari de iure ut in *Libro feudorum*, ti. *De pa. te.* ' *Si miles** est ibi *cum parentibus suis*, etcetera; aliis est sub ti. *De cle. vio. pā*⁶². Sed vulgus habet quod omnes generosi qui milites non sunt vocantur gentiles homines, quasi feroces homines et belligerosi sicut gentiles erant et pagani (pro hoc, *Extra, De conce. pre. c. Nulla* cum ibi notatis per doc. super verbo *gentilium*)⁶³.

Subsequenter vero hic comes Burellus, cum supradictis de paratico et alamanorum succursu et francorum, Dei auxilio, a civitate Barchinone et de tota ipsius comitis terra, viriliter ac bellicose maledictos expulit serracenos*. Tuncque potiori modo quo valuit predictos omnes iuxta cuiuslibet servicium
 935 eorundem et statum remuneravit.

Et hiis completis, idem comes Borrellus predictum alia vice Rivipulli monasterium anno Domini LXVI cum DCCCC dedicari fecit.

In vita namque huius comitis Burelli, *n'Oliba Cabreta*, ipsius consobrinus germanus, anno DCCCC nonagesimo decessit, filiis tribus relictis, quorum unus
 940 vocabatur Bernardus, cui de Bisulduno comitatum reliquit; et alius Guifredus, cui

⁶² Suposem que es refereix a una glossa dels *Libri feudorum*, 2.27. Cf. l'apartat sobre les citacions en el comentari al testimoni G.

Ceritanie comitatum dimisit; et tercius Oliba, qui Rivipulli monachus fuit et ex post abbas et ex inde Vicensis episcopus.

Dictus, autem, comes Borrellus, post Barchinone civitatis recuperationem XXVII annis, comitatum rexit predictum. Et anno Domini XCIII cum DCCCC
945 decessit, duobus sibi filiis superstitibus, Raymundo Borrelli et Ermengaudo, qui Urgelli fuit comes. Et hic Borrellus Barchinone quintus fuit comes.

NOTA 51* quod decesso eodem comite Borrello, in dicto comitatu successit Raymundus Borrelli, eius filius*. Iste notabilis vir fuit et strenuus belliger et virtuosus. Et pro exaltatione sancte fidei christiane et pro secte
950 sarracenorum destructione anno Domini M primo exercitu cum magno procedens Corduvam*, contra et adversus sarracenos accessit illosque in ore gladii concidavit. Et cum honore magnifico ex post ad sua remeavit et in ipso comitatu annis XXV vixit. Et anno MXXV decessit, unico filio relicto nomine Berengario. Predictus vero Raymundus Borrelli sextus fuit comes.

955 NOTA 52 quod mortuo Raymundo Borrelli predicto, idem Berengarius, eius filius, successit.

Tempore, autem, huius comitis, Oliba, Vicensis episcopus, eiusdem Olibe Cabreta filius, grandi cum episcoporum, prelatorum et religiosorum
960 multitudine copiosa, anno Domini MXXXII multum honorabiliter quarta vice predictum Rivipulli monasterium dedicavit et hereditatibus illud pluribus nobilitavit, ecclesiamque monasterii ipsius solempniter hedificavit et carbunculis altare maius aliisque lapidibus preciosis ornavit pariter et dicavit.

Iste enim comes Berengarius ex uxor sua* filios procreavit tres: primus fuit vocatus Raymundus Berengarii; secundus Guillelmus Berengarii, qui Minorise
965 comes fuit; tercius Sanxo Berengarii, qui sancti Benedicti de Bagis fuit prior, quia tunc abbatius non erat prout nunc est. Predictus vero comes Berengarius fuit homo simplex, qui nullum boni fecit, immo deterior Barchinone comes fuit sed annis X dictus comes regnavit et non bene⁶⁴. Et anno MXXXV decessit, et comes Barchinone fuit VIIus.

⁶³ Marquilles es refereix a una glossa de les Decretals de Gregori IX (X. 3.8.2) "De concessione prebendae et ecclesiae non vacantis", capítol 2, sobre el mot *gentilium*. Cf, l'apartat sobre les citacions en el comentari al testimoni G.

⁶⁴ La denostació d'aquest comte ja és a la *CGPIII*, on havia arribat provinent de les *Gesta*.

970 NOTA 53 quod decesso eodem comite Berengario, Raymundus
Berengarii, eius filius, comes fuit. Qui duxit uxorem Adalmodem nominatusque
fuit hic comes Raymundus Berengarii vetus, qui nobilis precelsusque baro fuit ac
multum excellens comesque Gerundensis et marchio Ausonie, Yspanie
975 subiugator et propugnator et christiani populi murus. Et per eius triumphum
victoriamque, cum Christi auxilio, facti sunt reges XII comiti predicto tributarii
sarracenorum, Yspanie christianorum adversarii, quos ipse comes plus quam
omnes sui antecessores belligere comprimens et profugos faciens, felicitatis
triumpho suos pro fidei exaltatione ampliavit fines.

Prefatus, autem, comes usaticos Barchinone constituit et plura alia bona in sui
980 vita fecit.

Et hic potentissimus et valens baro ex sui uxore Adalmode filios tres
procreavit. Primus et secundus fuere illorum malicia sicuti stelliones et vipere,
que naturaliter quando nascuntur suas occidunt [14r] matres. Necnon comes
predictus Raymundus Berengarii vetus per annos XLII rexit comesque
985 Barchinone VIIIus fuit*, qui VI kalendas iunii anno Domini LXXVI obiit cum M
et in sede Barchinone sepultus fuit cum honore magnifico, heredemque suum
tercium ipsius filium, Raymundum Berengarii, instituit, aliis duobus propter
ipsorum ingratitude et maliciam exheredatis. Hic vero comes Raymundus
Berengarii vetus Yspanie subiugatorem nominavit, ut in principio huius usatici
990 habetur, pro toto parte sumendo (ut dixi supra in hoc usatico in principio
super verbo Yspanie subiugator in nota 2; adde quod scripsi supra in hoc
usatico in principio super verbo Raymundo Berengarii).

NOTA 54 quod mortuo veteri Raymundus Berengarii comite, eius filius
Raymundus Berengarii regnavit. Qui baro nobilissimus fuit et valde in armis
995 strenuus ffuitque homo benignus et pius, alacerque et probus ac corporis
pulcerrimus. Fuit necnon capud stope* nuncupatus, ex eo quia spissitudinem
habebat magnam crinium in capite. Et filiam Roberti Guiscart, de Polla ducis et
Macine,⁶⁵ duxit in uxorem, ex qua filium quemdam nomine Raymundus
Berengarii procreavit.

⁶⁵ Duc d'Apúl·lia i Messina. *CGPIII* cat. "duc de Pol·la e Messina"; *CGPIII* llat. "ducis Apuliae et Menasse".

1000 Et eodem comite Raymundus Berengarii regnante, Berengarius Raymundii,
frater eius, nimia iniquitate et invidia motus (eo quia pater ipsorum, scilicet
Raymundus Berengarii vetus comes predictus, eius fratrem honoraverat plus
quam ipsum), quadam die idem comes Raymundus Berengarii suo itinere
1005 accedens in quadam loco Pertica vocato, inter Gerundam et Sanctum
Celedonium situato, ab illo impiissimo* et invidioso Berengario Raymundii, eius
fratre, fuit interfectus. Cuius occasione displicentiam et dolorem tristitiamque
omnis terra grandissime habuit, planctum inde magnum peragendo quam
precipue quia tali casu sic fortuito et proditorio fuerit interfectus. Et statim et
absque mora omnis terra, pro vindicando tanta prodicione et bausia, adversus
1010 et contra eundem proditorem Berengarium Raymundii, qui fore comitem
pretendebat, viriliter insurrexit et belligere, adeo quod ipsum Berengarium
Raymundii ut proditorem et bausatorem despective a dicto comitatu
expulerunt et penitus evulserunt, propter quod peccatum ita orribile Deus
percussit illum taliter quia obmutuit, sic quod mutus fuit et loqui non poterat
1015 fuitque ut plurimum vituperatus ab omni mundo et iratus, sic quod ad partes
sancte terre Hierusalem suos meavit gressus, ubi peregrinus* decessit.

Dictus vero comes Raymundus Berengarii capud stope annis VII comitatum
rexit, et anno MLXXXIII obiit et in sede Gerunde sepultus fuit nonus
Barchinone comes.

1020 NOTA 55 quod ita proditore dicto Raymundo Berengarii [mortuo,
nobiles et barones Cathalonie Raymundum Berengarii], eius filium*⁶⁶, in
comitem assumpserunt et ei fidelitatis iuramentum prestiterunt. Qui comes
baro fuit multum largus et misericors atque pius et in armis strenuus. Et
Dulciam, Gisperti Prohencie comitis filiam, duxit in uxorem et, uxore media, de
1025 Nalau⁶⁷ comitatus et Prohencie obtinuit, quos Barchinone comitatu aggregavit.

Hic et enim comes cum Pisanorum navigio Maioricis civitatem obsidiavit sive
assetiavit et tandem cepit illam et destruxit. Necnon plurima cum sarracenis
habuit prelia et, divino auxilio, ab illis victoriam obtinuit et triumphum, sicque
plurima sarracenorum castra dicioni sue domuit, famosaque et notabilia

⁶⁶ Aquí deu haver-hi un salt de còpia entre el nom del pare i el del fill. G i *Com.* el cometen i la frase queda sense sentit. Restituim una possible redacció basada en la *CGPIII*, versió llatina. La versió catalana diu: "los nobles barons de Catalunya". La redacció definitiva de les *Gesta*: "magnates ac nobiles".

1030 ipsorum alia fortalicia cepit. Et tandem, principes tres sarracenorum sive reges, scilicet Valencis, Dertusensis* et Ilerde, per eius victoriam triumphalem, Dei favente gratiam, facti sunt eidem tributarii.

Predictus, autem, comes Raymundus Berengarii Marchionem Prohencie se intitulavit et Barchinone comitem. Preterea, in reddenda iusticia homo multum
 1035 promptus fuit et annis* quinquaginta regnavit. Sed tamen ipse, in sua bona sanitate existens, bonis temporalibus ac huius mundi pompus renunciavit. Et de Barchinone comitatu eius filium Raymundus Berengarii hereditavit et Berengarium Raymundii, filium ipsius secundum, de marchionatu predicto. Et hiis* peractis, milicie Hierusalem devote ingressus est ordinem. Qui tante
 1040 perfeccionis existens, sue mortis cognovit diem etiam et scivit et, absque proprio, cum renunciasset eidem humiliter et spontanee, in pauperum domo Barchinone, sic ab eo electa, suum Creatori Altissimo reddidit spiritum anno Domini CXXXI cum M. Et in Rivipulli* monasterio fuit sepultus et Barchinone comes decimus.

1045 NOTA 56 quod mortuo Raymundo Berengarii comite Barchinone supradicto, per dicti ordinis ingressu et eius professionem humilem et devotissime ab eo factam, eius filius Raymundus Berengarii regnavit feliciter. Qui magne prudencie multumque baro notabilis fuit, ingeniique et sapientie et grandis consilii, naturaliterque multum firmus baro fuit et in omnibus valde
 1050 morigeratus*, grandisque in persona et pulcherrimus. Hic, filiam domine Remiro, Aragone regis, nomine Petronillam alias Urracam, anno Domini MCXXXVII duxit in uxorem, ob quod [14v] regnum Aragone Barchinone comitatui fuit agregatum.

Iste comes cum rege Alfonso Castelle in conquesta fuit Almarie et Ianuencium
 1055 navigio, [et] solum* cum quinquaginta duobus cum equis armatis Almarie civitatem invasit. Expost namque anno Domini MCXLVII illam cepit. Rursus a viatgio⁶⁸ reversus, quo supra Ianuensis navigio cum eodem, Dertusam obsidiavit, quam anno Domini CXLVIII cepit cum M, ubi ecclesiam hedificavit cathedralem. In sequenti, autem, anno in civitate Ilerde obsidionem posuit et

⁶⁷ Per "Milà" (*CGPIII* cat., "Milan"; *CGPIII* llat., "Millaho"; *Gesta* cat., "Millan"; *Gesta* llat. def. "Amiliani").

⁶⁸ DU CANGE (VIII, 304, s.v. VIAGIUM) "Iter, expeditio, itineris terminus". La representació de l'africat "tg" potser és una catalanització en lloc de la representació habitual en els exemples de DU CANGE, "viagio".

1060 illam durissime impugnatam cepit. Et subsequenter, anno Domini C
 quinquagesimo tercio cum M Ffragam cepit et Miravet, posteaque Siuranam et
 de Pratis montanas ac plura alia castra in riparia Yberis existentia dicioni sue
 domuit et, finaliter, de civitate* Dertuensis usque ad Cessaragustam* dominatus
 fuit.

1065 Et sic iste comes, sicut Raymundus Berengarii vetus comes, eiusdem comitis
 proavus, Yspania fuit subiugator, scilicet partis illius.

Hic, nempe, virtuosus baro comes Barchinone ac bellicosus, cum suo auditui
 fuisset preductum quod frater ipsius, Berengarius Raymundus, Prohencie
 marchio, ab hoc migrasset seculo, illico procedens, predictum sub eius
 1070 dominio posuit marchionatum ac tamen quemdam ipsius marchionis filium,
 eiusque nepotem sive *nebot* sub tuta recipiens custodia, nutritiv illum. Quem
 marchionatum, interim, multum discrete et sapienter rexit ac civitatem d'Arlet
 sibi ut plurimum obviam et non fidelem destruxit, necnon als Bantenchs⁶⁹, qui
 sui capitales erant inimici, castella belligere abstulit triginta.

1075 Predictus, autem, valens baro, ex sua uxore Petronilla alias Urraca duos
 procreavit filios, Ildefonsum, alias Alfonsum, et Sanxo, qui Rossilionis comes fuit
 et Ceritanie. Et idem comes Raymundus Berengarii in eodem comitatu
 Barchinone annis XXXII vixit et in Alborcho sancti Dalmacii, secus Ianuensis
 civitatem, in Lombardia, VIII ydus augusti* anno Domini MCLXII obiit. Et
 1080 Barchinone comes fuit undecimus, et in predicto Rivipulli* monasterio
 sepultus.

[XIII]

NOTA 57 subsequenter et parimodo de Aragonie regibus. Quod
 ipsorum primus regum antiquitus et diutine fuit quidam nobilis et valerosus
 princeps nomine Ennechus*, Aragonie rex et Navarre, cuius consors sive uxor
 1085 vocabatur Goda, ex qua filium quendam procreavit nomine Garciam Ennoch.
 Hic, autem, rex Ennechus* expertus ita erat sive abrivatus sicque elevatus sive
 animosus et coratgosus, assidue cum sarracenis prelia habendi et guerram,

⁶⁹ *CGPIII* cat. "bautencs"; *CGPIII* llat. "Bausenas"; *Gesta* llat. "Bauciensis". Els Baus, nobles provençals que s'oposaren que s'oposaren als interessos de Ramon Berenguer IV i del casal de Barcelona.

quod pene die una in eadem esse persistebat, ob quod ab omnibus fere
 vocabatur Arista; nam sicuti arista secus ignem posita mox comburit, ita
 1090 Ennechus* rex, audiens quod sarraceni ad bellum venire debebant, ex
 continenti belligere erat cum illis. Sicque, ab illa hora citra, vocatus fuit
 Ennechus* Arista. Qui obiit prout Domino placuit die suo et in sancti Victoriani
 monasterio secus Denisa⁷⁰ fuit sepultus et Aragonie rex primus.

NOTA 58 quod mortuo rege Ennecho Arista, eius filius Garcias Ennoch in
 1095 regno successit predicto, et pariter cum dicta domina Toda, eius matre
 illustrissima, regnavit et regnabat. Ffuitque valde largus baro, bonus valensque ac
 voluntate immensa predotatus. In pluribus namque bellis sarracenos devicit
 ipsosque belligere destruxit. Et in uxorem nomine Ennecham duxit et, Domino
 Creatore Benignissimo disponente, in extremi sui diei termino, ipsi Creatori
 1100 suo, rex predictus suum reddidit spiritum. Dictus enim rex in Sancti Iohannis
 de la Penya monasterio fuit sepultus, Aragonumque rex secundus.

NOTA 59 quod eodem rege decesso, regina domina Ennecha, eius uxor,
 pregnans remansit. Et die quadam ipsa regina, a casu⁷¹ per vallem d'Aynar
 transmeans, insultus sarracenorum magnus assaltum illi dederunt totalemque
 1105 comitivam que erant cum ipsa ore gladii interfecerunt et reginam per ventrem
 cum lancea vulnerarunt; et sic dies suos inibi finivit extremos. Quo facto, ex
 continenti per vallem predictam quidam nobilis baro montanarum Aragonie a
 casu pertransivit et, terribilem videns mortalitatem que ibi christianorum
 aderat, per vulnus ventris ipsius regine unam infantis manum vidit apparere. Et
 1110 illico nobile predictus, qui equitabat, descavalcavit et a ventre regine matris
 vivum abstraxit infantis et illum secum detulit. Et sine mora ipsum baptizavit et
 nomen Sanxo Garcia sibi imposuit, quem in puerili etate ad modum pastoris
 indui fecit et de avarcis calciari.

Et talem suo tempore Aragonensis* terre pre[15r]sentavit dicendo “Ecce rex
 1115 noster”, predicto casu per prius est narrato, “et qui dixerit contrarium intret
 campum, nam sibi illum deffendam per duellum”. Et hiis dictis, agregati omnes
 ibi continuo asseruerunt voce alta et intelligibili “Vivat, vivat, quia rex noster est
 iste”. Et mox vestes quas defferebat exuerunt illi et regales sibi vestes induerunt.

⁷⁰ G i *Com.* diuen “Denisa”, segurament mala lectura de “d’Einsa”, seguint la *CGPIII* cat. La versió llatina diu que fou enterrat a Sant Salvador de Leire. El trasllat a Sant Victorià fou fet el 1372.

1120 Et ob id quia sicut pastor calciatus venit et indutus, Sanxo do Avarca fuit appellatus.

1125 Et cum in etate nubili fuit in uxorem Urracam duxit, ex qua filium quemdam nomine Garciam habuit et filias quatuor, de quibus prima, nomine Urraca, uxor fuit Leonis Alfonsi regis; secunda, nomine Maria, et nupsit regi Ordon; tertia, Sancia, quam regi Remiro in uxorem dedit patri; quarta, Blasqueta, que Vischaie comitis Mono fuit uxor.

1130 Predictus, autem, rex felicissimus belliger fuit et in multis sarracenis preliis devicit illosque fortiter et crudelissime destruxit, et subditis largus suis et curialis fuit. Et tempore quo Pampalone civitatem sarraceni tenebant, in obsidione contra illos et cum ipsis debellavit et ab illis, auxilio divino, felicissimum obtinuit triumphum.

Regnavit namque idem rex Sanxo de Avarca annis XXVIII, qui anno Domini DCCCC quinto obiit et in Sancti Ioannis de la Penya monasterio fuit sepultus, Aragonieque rex tercius.

1135 NOTA 60 quod mortuo rege Sanxo do Avarca supradicto, Garcias, eius filius, sibi successit. Qui homo bonus et pius ac in armis strenuus et in se multum benignus fuit, sic quod fere cum suis vassallis et subditis se gerebat tamquam socius et quia multociens avarcas calciabat, ob hoc nomen Garcias do Avarca impositum sibi fuit. Hic, autem, rex in multis sarracenis preliis devicit illosque grandi cum triumpho destruxit, et annis XXV felicissime regnavit. Ex
1140 uxorque* sua quemdam filium nomine Sanxo habuit. Et quando humane carnis debitum dulcissimo persoluit, in Sancti Iohannis de la Penya monasterio fuit sepultus, et Aragonie rex quartus.

1145 NOTA 61 quod dictus Sanxo, eiusdem Guarcie do Avarca, patri suo* predicto, successit in regno. Qui filiam comitis Sanxo de Castella in uxorem duxit, que nomine Maior vocabatur.

Hic vero rex bonos et utiles constituit furos, quoniam omne iudicium cuiusvis cause, sive civilis, sive criminalis quod ante in regno fiebat, in illo ad arbitrium iudicabatur presidencium paternalique successione.

⁷¹ DU CANGE (II, 216, s.v. CASUS) "Fortuito".

1150 Hic rex Sanxo Aragonum fuit rex et Navarre etiamque, sue consortis ex parte, dominatus fuit Castelle, Leoni et Gallicie, sic quod tunc imperatorem nominare se fecit, ex quo tot et tantam sub eius ditione habebat terram.

1155 Predictus, autem, imperator Sanxo fuit belligerosus et in armis strenuus, qui in pluribus sarracenis devicit preliis illosque fere omnes destruxit. Et filios tres ex regine*, eius uxore, habuit: primus Garcias fuit appellatus, cui regnum Navarre dimisit; secundus Ferdinandus, qui in Castelle, Leonis et Gallicie regnis successit; tercius Gensaubus, qui de certa terra fertili et habundosa honorabiliter fuit hereditatus⁷². Habuitque idem imperator ex post alium quemdam filium a quadam nobili domina d'Aynar, eius uxor secunda, nomine Remiro, qui in Aragonum regno successit. Imperator enim prefatus, anno Domini XXXVIII
1160 cum M obiit et in Gaiedo⁷³ civitate Leonis regni, fuit sepultus, predictorumque regnorum imperator et Aragonum rex quintus.

[XIV]

NOTA 62 quod decesso imperatore et rege predicto, eius filius Remiro prefatus successit in Aragonum regno. Qui Ermensendem*, comitis Bigorre filiam, duxit in uxorem, ex qua filios procreavit duos*: primus Sanxo fuit vocatus;
1165 secundus Garcie, qui Iaccense fuit episcopus; et filias duas: prima nominata fuit Sanxa, quam in uxorem duxit Tholose comes; secunda Theresa, que Prohencie comitis uxor fuit.

1170 Predictus, autem, rex Remiro magnus fuit belliger et virtuosus ita quod in multis sarracenos devicit bellis illosque expugnavit triumphaliter et destruxit. Et annis XXXVIII regnavit, ac tamen in eius vita pius fuit et helemosinarius. Suorum vero dierum extremorum finis fuit, scilicet quod a rege Sanxo Castelle, eius consobrino, magno cum sarracenorum exercitu agregato, dum ipse Aragonum rex in obsidione esset de Grados, eorundem sarracenorum auxilio et iuvamine [15v] catholice fidei inimicorum, rex Aragonum prefixus⁷⁴, bellator
1175 inexpugnabilis, anno Domini LXIII cum M proditorie fuit interfectus. Et ab eius

⁷² Els comtats de Sobrarb i Ribagorça, segons la *CGPIII*.

⁷³ Per "Oviedo" (*CGPIII*).

⁷⁴ Sentit semblant a "predictus". G i *Com.* diuen clarament "prefixus".

militibus et vassallis, flebiliter et dolorose, in Sancti Iohannis de la Peña monasterio deportatus fuit et honorifice sepultus, rexque Aragonum sextus.

1180 NOTA 63 quod predictus Sanxo eidem regi Remiro, patri suo, in Aragonie regno successit, ad quem, iure proximitatis et parentele, Navarre regnum pervenit. Et procedens de terra sua egressus, contra et adversus sarracenos multa et infinita fecit prelia, sic quod, favente Dei gratia, omnium obtinuit triumphum atque illorum municiones destruxit. Necnon de ipsis infinitos et quasi innumerabiles interfecit et plurima eorum spolia illis abstulit et ita ingenti cum gaudio resonavit omnis eius terra in conspectu* ipsius.

1185 Et sic subsequenter, in anno Domini MLXXIX sarracenos de castro Munio grandi cum triumpho privavit. Et eodem anno Pradellam cepit, necnon in Cesaragusta* cum illis debellavit et ipsos devicit. Post hec, anno Domini LXXXI cum millesimo Boleyam cepit. Et anno Domini MLXXXIII Grados cepit et Rodam et Ayerbam populavit. Et die Natalis dicti anni, in Petrapicada bellum
1190 fecit cum sarracenis et ab ipsis victoriam habuit. Et anno Domini LXXXIII cum M Arguedes cepit et seu Castellam*. Et pro inde, contra sarracenos in Tutela fecit et deinde in Morello et semper illos devicit. Expost, anno Domini MLXXXIX Montem Sonum cepit. Et anno Domini MXC Osca huic regi sub tributo se constituit Estellamque populavit. Et anno Domini MXC primo
1195 Castellare hedificavit. Annoque Domini MXCIII Almanaram cepit et Lunam populavit. Et anno Domini MXCIII Podium de Sanxo, super Oscam, cepit et Nabal, necnon castra de Mercuellis et de Loarre hedificavit ac de Alquezario. Et eodem anno Oscam obsidiavit* et ibi, sagita percussus, decessit. Qui in Sancti Iohannis de la Peña monasterio fuit tumulatus, rexque Aragonie septimus.

1200 Predictus, autem, rex Sanxo filios habuit tres, videlicet Petrum, Alfonsum et Remiro, qui Sancti Poncii de Comeriis monachus fuit. Prefatus vero rex annis XXX regnavit.

1205 NOTA 64 quod dictus Petrus, qui primogenitus fuit, ipsius regis Sanxo in Aragonie regno ipsi suo patri successor. Et hic Petrus notabilis fuit et in armis strenuus, necnon regibus sarracenorum Cesarauguste et Osce ac comite Garcia Ardoniç de Navarra debellavit et prospere eos reddidit convictos ac comitem predictum cepit. Expostque civitatem Osce prefatam, quam eius pater posuerat in obsidione, viriliter ac belligere similiter cepit, XXVI novembris anno Domini MXCIII predicto. Et subsequenter plurima cum sarracenis

1210 habuit prelia et semper, Dei gratia, ab illis triumphum obtinuit. Et dominam Agnetem duxit in uxorem, ex qua filium quemdam nomine Petrum procreavit et filiam quamdam nomine Elizabeth, qui filius et filia anno MCXCV⁷⁵ decesserunt. Et eodem anno dictus rex Petrus obiit, et in Sancti Iohannis de la Pena monasterio fuit sepultus, et rex Aragonum octavus.

1215 NOTA 65 quod decesso rege Petro predicto sine liberis, in eius regno Alfonsus, frater ipsius, successit. Et reginam Castelle, nomine Urracam, in uxorem duxit, ex qua nullum procreavit filium neque filiam*. Iste namque Alfonsus notabilis fuit rex et in armis strenuus.

Et plurima cum sarracenis habuit prelia et triumphaliter illos devicit, villamque
1220 de Exea cepit ac contra Adalmacor de Corduva* debellavit in medio* sue terre et eum devicit. Et anno Domini MCXXVIII⁷⁶ Cesaragustam* cepit, Calataiubiumque et Darocam atque civitatem Tiraçone et totam eius ripariam ac Borgam et Tutelam, etiamque plures alias villas et castra. Et procedens ad partes Ffrage venit, anno Domini MCXXXIII secunda february die in Ffraga cum
1225 sarracenis debellavit et illos devicit. Et altera vice XVIII iulii die ipsius anni in Ffraga magnum cum sarracenis habuit campestre bellum, ubi ipse rex Alfonsus fuit deperditus taliter quod nunquam ex post extiterit inventus. Et sic absque filiis decessit, rexque Aragonie fuit nonus.

[XV]

NOTA 66 quod Remiro, post regis Alfonsi, eius fratris, decessum sive
1230 deperditionem, in eius regno successit, quamquam de Comeris monachus esset, ac tamen ad totius populi Aragonensis* unanimiter perhumilem supplicationem et multum benignam instantiam, nobili Guillelmo de Montecatheno mediante et possetenus intercedente, idem Remiro, cum apostolice sedis licentia et dispensatione, exivit monasterium et, in regem
1235 assumptus, neptem quamdam sive *néta* comitis de Epiteus⁷⁷ duxit in uxorem. Ex qua [16r] filiam quamdam nomine Petronilla, alias Urracam, habuit et procreavit. Et eius uxore premortua, extimplo ad monasterium remeavit

⁷⁵ El rei va morir l'any 1104. G i Com. diuen MCXCV. La CGPIII, "MCXXV".

⁷⁶ MCXVIII segons la CGPIII.

⁷⁷ Recordem que els testimonis A, B, C i E diuen que era filla del comte.

predictum, ubi in vita sancta post tempus aliquod Creatori Altissimo suum reddidit spiritum.

1240 Hec itaque Petronilla, alias Urraca, domicella dicti regis Remiro monachi filia, uxor fuit Raymundi Berengarii, Barchinone comitis ultimi, quod matrimonium anno Domini MCXXXVIII inter eos contractum fuit.

Predictus, autem, comes Raymundus Berengarii ex dicta Petronilla, alias Urraca, filium quemdam nomine Ildefonsum, alias Alfonsum, procreavit, qui post
1245 matrimonium predictum primus fuit Aragonie rex et Barchinone comes insimul.

Et sic dictorum regni et Aragonie et comitatus Barchinone unio perpetua et inseparabilis facta fuit. Prefatus nempe rex Remirus* monachus preexcellens princeps fuit et multum notabilis probusque, pacificus, honestus, modestus et
1250 largus, adeo quod subditis villas et castra suis porrigebat, quod eius predecessores sic facere non assueverant. Et rex Aragonie fuit decimus.

NOTA 67 quod mortuo comite et principe Raymundo Berengarii supradicto, tunc Aragonie rex et Barchinone comes fuit dictus Ildefonsus, alias Alfonsus, eius [filius] ex⁷⁸ regine Aragonie domine Petronille, alias Urraca. Et
1255 Sanciam, magni imperatori Alfonsi Castelle filiam, duxit in uxorem. Et sibi pervenit comitatus Prohencie consanguinitatis proximioris iure. Et Barchinone comitatui Pallariensis comitatum agregavit et Rossilione.

Necnon per longum tempus cum Tolose garrificavit comite, bisque per dies aliquod illam obsidiavit. Et cum rege Castelle aliisque Yspanie regibus guerras
1260 habuit et bella et semper victor per se fuit.

Necnon ex predicta uxore sua filios habuit tres et filias tres: primus fuit vocatus Petrus; secundus Alfonsus, qui Prohencie fuit comes; tercius Fferdinandus, qui de Monte Aragonie fuit abbas; prima, autem, filiarum trium predictarum
1265 Constancia fuit vocata uxorque regis Ungrie et postea, ipsi mortuo, Ffrederici imperatoris Alamannie uxor fuit; secunda Elienor, que Tolose fuit comitissa; tercia Sancia, que filii ipsius Tolose comitis uxor fuit.

⁷⁸ Corregim “et” per “ex” perquè no existí un regnat conjunt entre Alfons i Peronella. Fins i tot la regència durant la minoritat d’Alfons la va portar Ramon Berenguer de Provença.

Prefatus*, autem, rex et comes Barchinone Ildefonsus, alias Alfonsus, annis XXXIII regnavit, qui anno Domini CXCVI cum M die XXIII aprilis in villa Perpiniani decessit et in Populeti monasterio, quod hedicaverat ipse,
 1270 deportatus fuit et sepultus, ac rex Aragonie et comes Barchinone primus.

NOTA 68 quod decesso eodem Ildefonso, alias Alfonso, rege, post eum in Aragonia regno et comitatus supra singulariter nominatis, Petrus successit, eius filius. Qui filiam nobilis principis de Montepesulano, nomine Mariam, duxit in uxorem, que fuit neptis Constantinopolitani imperatoris, ex qua filium
 1275 quemdam nomine Iacobum procreavit. Et medio huius matrimonio ad Aragonie regem Montispesulani baronia fuit devoluta.

Predictus, autem, rex Petrus* curialibus suis multum fuit largus, valens et probus et valde in armis strenuus. Et tam largus erat quod pro donis inde faciendis castra impignorabat et villas. Et Rome in sancti Pancracii ecclesia coronatus fuit
 1280 ab Innocencio Papa nostro rex predictus. Et tunc, ad honorem Dei ius patronatum, quod in omnibus sue terre ecclesiis habebat romane donavit ecclesie et, pro huius donatione, ad ipsius regis honorem statim Papa stabilivit perpetuo quod rex predictus sui que successores quemdam papayllonem cum regis Aragonie armis ante Papam facerent deferri. Et ita hactenus servatum fuit
 1285 et servato hodie, propterea que Aragonie rex ab inde fuit vocatus et vocatur domini Pape vexillarius.

Quibus, ita gestis, subsequenter comitem de Ffoncalquer garrificavit, eo quia eius consobrinum, Prohencie comitem, detinebat captum; tandem a captione* ipsa liberavit illum. Necnon cum rege Alfonso Castelle et pro eius deffensione
 1290 in magno fuit prelio contra et adversus multitudinem copiosam et pene innumerabilem hostis, sive *de la host de Úbedæic* dicte, que, Deo propicio, victa* fuit. Rex etiam Petrus sarracenis Castrum Habib abstulit et Adenuç*.

Et hic rex Petrus annis XVII regnavit et, anno Domini CCXIII cum M die XII septembris, in actu sine⁷⁹ exercitu armorum contra Morellam decessit, et in
 1295 monasterio de Sixena, a matre sua fundato, fuit tumulatus, et Aragonie rex et Barchinone comes secundus.

⁷⁹ G i *Com. diuen* “sive”, però sembla que hi fa més sentit “sine”, referit a l’abandonament de la batalla pels comtes de Tolosa i Foix, narrat a la *CGPIII*.

NOTA 69 quod dicto rege Petro sic mortuo, eius precellens filius rex
 Iacobus in Aragonie regno et Barchinone comitatu successit. Et dominam
 Elienorem, regis Castelle filiam, duxit in uxorem, ex qua filium quendam nomine
 1300 Alfonsum [16v] procreavit*, qui vivente decessit patre. Et matrimonio predicto
 consanguinitatis pretextu soluto, ipse rex Iacobus quandam regis Ungrie filiam
 nomine Violantem duxit in uxorem, ex qua filios tres procreavit et filias quatuor:
 primus filius vocatus fuit Petrus; secundus Iacobus; tercius Sanxo, qui de Toledo
 archiepiscopus fuit; prima vero filia Violans fuit appellata, que Alfonsi, filii regis
 1305 Castelle primogeniti, uxor fuit; secunda Constancia, quam Emanueli, regis
 Alfonsi Castelle fratri, tradidit in uxorem; tercia Ysabell, que Philippo,
 primogenito Ludovici regis Ffrancie filio, nupsit; quarta Maria, que nunquam
 virum duxit, quinyomo in virginitate castitateque integra dum vixit in Domino
 permansit.

1310 Predictus, autem, rex Iacobus, inexpugnabilis bellator, tam ex eius subditis,
 dum in etate infantili constitutus erat, quam ex aliis exosus valde et absque aliquali
 ratione fuit persecutus; ac tamen ab omnibus fuit liberatus, quoniam divinum
 cum eo aderat auxilium.

Subsequenter procedens grandi cum navigio et multitudine gentium copiosa
 1315 certa, et erga Maioricis partes gressus direxit suos et mare in altum prospere
 transfretavit. Et cum sarracenis inibi pestifferum habuit bellum, quos, divina
 ineffabili misericordia, devicit. Quo sic peracto, civitatem Maioricis obsidiavit
 illamque anno Domini CCXXIX cum millesimo die sancti Silvestri et sancte
 Columbe cepit, ob quod quamplurimi debellando sarraceni fuere interfecti sic
 1320 quod, inter captivos et occisos, nullus quasi evasit. Expostque mox totam
 Maioricis insulam dicioni sue incurvavit ac penitus subiugavit, necnon sub
 tributo Minoricis insulam ab ea sibi fiendo posuit et submitit.

Devolutis vero aliquot annis, expost civitatem Valencie obsidiavit et illam in
 anno Domini millesimo CCXXXVIII die sancti Michaelis cepit. Et ex inde
 1325 civitatem Xative villasque Morelle, de Muro Veteri et de Algezira sibi subiugavit,
 cum nonnullis villis et castris in Valentis regno fundatis necnon ipse rex Iacobus
 per se et sua cohorte. Et acie regnum Murcie conquistavit, quod regi Castelle
 restituit extimplo, eo quia ex apostolice sedis privilegio illi pertinebat et non
 eidem Iacobo regi.

1330 Et nec minus nimia sui nobilitate inexpugnabili, Portugalie infanti in exilio perperam supposito, ad illius vitam tantum Maioricis insulam donavit per vite eius sustentatione. Qui, siquidem, infans, cum archiepiscopi Terrachone auxilio, insulam Ivice* domuit et, feliciter, dicioni Maioricis regni applicuit et adiunxit.

Hic quoque rex Iacobus anno Domini CCLXXVI cum M die lune XXVII iulii
1335 suam ab huius seculo vitam finivit extremam. Et LXVII annis in huius vita feliciter regnavit et deportatus in Populeti monasterio fuit sepultus, et rex Aragonie comesque Barchinone tercius.

NOTA 70 quod post dicti regis Iacobi decessum, in Aragonie et Valentis regnis ac in Barchinone comitatu, Petrus, eius filius, successit.

1340 Qui debellando et guerram ducendo contra sarracenos, castrum de Muntesa, regni Valentie, cepit et in barbaria castrum Aycayll vocatum ibi sarracenis* in bello campestri per prius devictis.

Post hec, Sicilie rex, nomine Karolus, ab ipso rege Petro ab eius regno fuit evulsus, cum ipsum Sicilie regnum eidem rege Petro certis iustis titulis
1345 pertineret, sic quod* totum Sicilie regnum idem rex Petrus incurvaverit dicioni sue et subiugavit. Accidit necnon quod huius regis Petri tempore, Rotgerius de Loria, eiusdem vassallo, navigio cum grandissimo ac multitudinem gentium copiosa contra et adversus principe qui ex post Neapolis fuit rex debellando insurrexit. Et, tandem, illum belligere cepit et, ex inde, pluribus a rege Petro
1350 bellis cum rege Karolo habitis et ab ipso rege Petro triumphaliter obtentis. Ubi, scilicet in bello ultimate subsequuto*, Ffrancie regis frater, comes de Lanço*, fuit interfectus.

Et hiis itaque peractis, per reges proximum et Karolum reptamenta hinc inde fuere facta. Et firmamentis batallye in Anglie regis posse, ut decet factis, per
1355 quem dictis regibus postea in locus de Bordeu assignatus fuit campus. Et in pactum erat sic perductum quod ille qui victor esset in bello, in pace et sine aliqua victi contradictione predictum Sicilie possideret regnum.

Dictus, autem, rex Petrus die assignata cum sociis tantum duobus in eodem loco de Bordeu comparuit, ubi cum ipso Neapolis rege Karolo bataya fieri
1360 debebat, sed tamen qui supra rex Karolus comparere non curavit, ob quod rex Petrus felicissime triumphavit iustusque possessor regni Sicilie fuit.

Cumque licet, premissa ex causa et aliis quamplurimis in se et inhesitanter, iustissimis causis rex Karolus a Sicilie regno [17r] privatus fuisset ac legitime procul pulsus⁸⁰, etiam Papa, qui ffrancigena erat, Petro rege non audito nec iam*
 1365 minus vocato, super tota ipsius regis Petri terra et contra ipsum et illam, cruciatam de facto pronunciavit. Et ipsam cruciatam Ffilippo, regi Ffrancie, cum indulgentie pene et culpa indulsit et minus canonicè concessit.

Qui, siquidem, rex Ffrancie cum filiis duobus, scilicet Ffilippo primogenito et Karolo, grandi cum exercitu quasi incredibili equitum et militum veniens contra
 1370 et adversus regem Petrum, iniustissime ingressus est Cathalonie principatum, terram ipsius calcando. Et illico rex Petrus procedens venit cum sua acie ad collem de Paniças ut viriliter et fortissime regi Ffrancie transitum obviaret, necnon et eius comitive. Videns hoc Ffrancie rex, per aliam viam, scilicet per vallem de Banyuls, ipsum fecit ingressum. Et Castilionem Impuriarum* cepit
 1375 Gerundamque obsidiavit et, tandem, illam cepit. Sed tamen ex post a rege Ffrancie suoque exercitu francigeno, spiritus sancti gratia, rex Petrus triumphaliter victoriam obtinuit ac francigenas inter Gerundam et collem de Paniças devicit et quasi innumerabiles de illis interfecit, necnon superstites vituperose et cum magna strage ab eius ditione et terra expulit ac belligere
 1380 deiecit *en nom de mal viatge*

Predictus, autem, rex Petrus, filiam quandam Sicilie regis Mamfredi*, nomine Constanciam, duxit in uxorem, ex qua filios quatuor procreavit et filias duas: primus Alfonsus fuit nominatus, et iste post regis Petri obitum fuit rex, sed decessit absque liberis; secundus Iacobus, qui post mortem huius Petri regis fuit
 1385 Sicilie rex, posteaque rex Aragonie; tercius* Ffredericus, qui parimodo et suo tempore Sicilie fuit rex per electionem a sicilianis de illo pactam, voluntate vero regis eius fratris proheunte; quartus Petrus, qui post eius mortem in fratrum minorum Cesarauguste monasterio fuit sepultus; prima, autem, filia Ysabel fuit appellata et Portugalie regina; secunda Constancia, que Neapolis fuit regina. Et
 1390 hic rex Petrus annis VII mensibus tribus diebus decem novem feliciter regnavit. Et anno Domini CCLXXXIII cum millesimo die XII novembris in Villa Francha Penitensis obiit et in Sanctarum Crucum monasterio fuit sepultus, Aragonieque rex et Barchinone comes quartus.

⁸⁰ “expulsat lluny”. Aquests dos mots apareixen a G i a *Com.* junts.

1395 NOTA 71 quod rex Alfonsus, dicti regis Petri filius primogenitus, eiusdem
in sui ditione omni successit. Iste largus valde fuit princeps, adeo cuiusvis ab eo
gratiam petenti nunquam vacuum remisit illum.

Hic quoque guerram quam ipsius pater rex Petrus pro iusta sui deffensione et
catholica contra ecclesiam et seu Papam nomine ipsius et francigenas habuerat
et victoriosissime triumphaverat, in vim deffensionis non renuit, immo
1400 fortissime illam continuavit ac in ea et pro ea, Dei auxilio, triumphum ingenti
cum honore obtinuit. Necnon Iacobum, Maioricis regem, eius avunculum, suis
demeritis regno privavit suo et Minoricis insulam a farahonica⁸¹ sarracenorum
potestate liberavit et illam ditioni sue domuit. Et nec minus cum illis campestre
habuit prelium et belligere eos devicit.

1405 Predictus, autem, rex Alfonsus annis VII mensibus VIII et diebus sex feliciter
regnavit et absque filiis et uxore anno Domini CCXC primo cum millesimo die
XVII iunii Barchinona obiit*, et in monasterio fratrum minorum Barchinone
fuit sepultus, et Aragonie rex et comes Barchinone quintus.

1410 NOTA 72 quod mortuo eodem* rege Alfonso, rex Iacobus, eius frater,
[successit]*, qui erat Sicilie rex et fuit predicti regis Petri filius, quique regis Karoli
Neapolis filiam nomine Blancham duxit in uxorem, et fuit prima eius consors.
Ex qua filios quinque procreavit et filias* totidem: primus Iacobus fuit vocatus,
qui regno in patris potestate renunciavit; secundus Alfonsus, qui Urgelli fuit
comes et ex post Aragonie rex; tercius Iohannes, qui alexandrinus patriarcha fuit
1415 et Terrachone archiepiscopus sive administrator; quartus Petrus, qui de Pratis
comes fuit et Ripacurcie; et quintus Raymundus Berengarii, qui Impuriarum
comes fuit; de filiabus, prima vocata fuit Maria et infantis Petri Castelle consors;
secunda Constancia, que Iohannis, filii infantis Manuelis Castelle uxor fuit; tercia
Ysabel, que ducis de Austria consors fuit; quarta Blanca, que de Sixena fuit
1420 prioressa; quinta Violans, que de la Morea principis et de Tarento fuit uxor et
postea cum alio viro, isto premortuo, de Luna fuit comitissa. Et exinde prefatus
rex Iacobus duas successive habuit uxores: prima Maria, regis de Xipre soror,

⁸¹ No hem sabut documentar el significat exacte d'aquest mot. És un adjectiu que podria tenir el sentit de "fèrria, tirànica". La *CGPIII*, XXXVI (SOBERANAS, 1961, 145), explicant la plaga de les mosques que sofriren els francesos davant de Pere el Gran, diu que Déu els envià una "maledicció de mosques. E podria's bé jutjar una de les majors malediccions de Faraó...". Aquesta assimilació del faraó amb els càstigs bíblics suggereix una connexió amb el nostre adjectiu, la

fuit; secunda Petri de Montecatheno, domini [17v] d'Aytona fuit filia; et ex hiis filios non procreavit*.

1425 Predictus, autem, rex Iacobus multum fortis vir et iustus piusque et devotus fuit. Iste cum ecclesia et rege Ffrancie concordiam inivit et veram pacem, insulamque Sicilie dereliquit ulcronee⁸². Et pro ecclesia et ipsius iuris conservatione cum rege Ffrederico, fratre suo, in mari magno cum navigio existenti, hic rex Iacobus suo cum navigio preliavit et illum magnifice ac
 1430 triumphaliter devicit. Qui Fredericus, inito pacis federe, rex fuit Sicilie. Necnon idem rex Iacobus regnum Maioricis regi Iacobo, eius patruo, benigne et consanguinitatis sue zelo restituit. Et sanctum Ludovicum et Robertum, regis Ffrancie filios, a capcione in qua illos detinebat captos quitie et spontanee liberavit, qui Robertus postea Neapolis fuit rex. Et nec minus ab inde regi
 1435 Castelle abstulit Murcie regnum etiamque civitatem et villam de Lorca eiusdem regis cepit et omnia loca illis confinia*. Et nichilominus in Almarie obsidione anno Domini CCC nono cum millesimo bis cum sarracenis preliavit et illos, divina* favente gratia, devicit. Tandem, predictus rex Iacobus cum rege Castelle perpetuam inivit pacem, totumque illud quod sibi abstulerat illi gracie
 1440 restituit.

Expostque anno Domini CCCXXVII cum millesimo, vigilia omnium sanctorum, in civitate Barchinone nature debitum humane persoluit, et annis XXXVI mensibus quatuor et diebus XIII regnavit. Et eodem anno CCCXXVII cum millesimo in Sanctarum Crucum monasterio honorifice fuit tumultatus,
 1445 rexque Aragonie et comes Barchinone sextus.

NOTA 73 quod decesso rege Iacobo, rex Alfonsus, illius filius, eidem successit. Qui Teresiam d'Entença duxit in uxorem, ex qua duos procreavit filios et filiam unicam: primus Petrus fuit appellatus; secundus Iacobus, qui Urgelli fuit comes; ffilia vero nomine Constancia Maioricis fuit regina. Postea, ista mortua,
 1450 Fferdinandi Castelle regis filiam, nomine Elienorem, duxit in uxorem, ex qua duos procreavit filios: primus nomine Fferdinandus, qui Dertuse marchio fuit et de Albaratzino dominus; secundus Iohannes, qui absque titulo aliquo decessit.

utilització del qual es podria interpretar com que qualifica de “plaga” la dominació sarraïna de Menorca.

⁸² Caldria llegir “ultronee”, ‘de bona voluntat’, ‘voluntàriament’.

Dictus vero rex Alfonsus cum huius uxore quasi infirmus sive *malaltic* vixit, et tempore pauco.

1455 Predictus vero rex Alfonsus princeps pulcherrimus fuit et amenus fortisque et benignus et legalis. Iste, et enim comes eo tunc Urgelli existens, rege Iacobo, eius patre adhuc vivente, pisanis, qui Sardinie insulam minus iuste tenebant occupatam, belligere abstulit illam. Necnon ipsis cum pisanis in anno Domini CCCXXXIII cum millesimo⁸³ in marcii mense, die gloriose virginis Marie, inibi,
 1460 scilicet in Sardinia, campestre habuit bellum victoriosissimeque devicit illos, adeo quod finaliter a toto Sardinie regno ipsos viriliter expulit pisanos. Hic autem rex Alfonsus annis VIII mensibus duobus et diebus XXIII in Aragonie regno et Barchinone comitatu regnavit. Et anno Domini CCCXXXV cum millesimo die XXIII ianuarii, videlicet in conversioni sancti Pauli vigilia, decessit
 1465 et in fratrum minorum Ilerde monasterio fuit sepultus, Aragonieque rex et Barchinone comes septimus.

NOTA 74 quod mortuo rege Alfonso predicto, rex Petrus, eius filius, ei successit. Qui multum notabilis et beatus princeps fuit et singularis. Necnon Iacobum Maioricis regem, eius ffeudarium, tamquam inobedientem et sibi
 1470 prorsus rebellem, idem rex Petrus, in sui senectute quasi valitudinaria⁸⁴ Maioricis regno privavit etiamque Rossilionis et Ceritanie comitatibus. Et demum, cum idem rex olim Maioricis suas recuperare vellet terras, procedens cum nonnullis iannuensis galeis multitudineque militum et peditum copiosa, ad insulam Maioricis venit et ibi a procuratore militibusque et peditibus ipsius regis
 1475 Petri fuit devictus in campestre bello et interfectus.

Hic enim rex Petrus cum grandi navigio ac* classe ac potenti comitiva et in armis strenua nobilium militum et peditum ad Sardinie insulam transfretavit, expostque Algerii obsidionem posuit, quem iannuensis furtive occupaverunt, et ipsum cepit ac plura iudicis Arborei eius rebellis vassalli loca destruxit.

1480 Fuit et enim subsecutum* ex inde quod, licet don Pedro Castelle per longum tempus spacium cum eodem rege Petro guerram iniuste habuisset, ac tamen ad finem, per Dei gratiam, ab ipso belligere triumphum obtinuit et victoriam. Et nichilominus ad totalem destructionem illum perduxit, sic quod, amisso

⁸³ Error per 1323, la data que surt a la *Genealogia*. El 1333 ja era rei.

⁸⁴ Qui era d'edat avançada era el rei Jaume de Mallorca

1485 regno totaliter, ab Henrico, eius fratre, qui postea Castelle fuit rex, extitit interfectus.

Prefatus, autem, rex Petrus duos habuit filios [18r] videlicet, Iohannem, primogenitum, et infantem Martinum. Iam dictus quoque rex Petrus annis LII feliciter regnavit et anno Domini CCCLXXVII cum millesimo, in eius senectute bona, in civitate Barchinone obiit et in sede civitatis pretacte fuit tumultatus et,
1490 ab inde in Populeti monasterio translaturus, rexque Aragonie et comes Barchinone octavus.

NOTA 75 quod rex Iohannes, predicto rege Petro, eius patre, defuncto, pretextu primogeniture illi successit et annis novem regnavit. Qui, dum Gerunde dux erat et comes Cervarie, filiam comitis de Armayacho duxit in
1495 uxorem, ex qua filiam procreavit unicum nomine Iohanna, que, siquidem, Iohanna, comitis de Ffluxo et vicecomitis Castriboni, fuit uxor queque, nulla prole relicta, decessit. Posteaque idem rex Iohannes, mortua dicta uxore sua, aliam duxit uxorem, nomine* Yolantem, que ducis de Bar, regni Ffrancie, fuit filia, et consobrina regis Ffrancie germana. Et ex qua filiam quamdam nomine
1500 Yolantem procreavit, que regis Ludovici et ducis d'Enjou, regni Ffrancie, fuit uxor.

Hic, autem, rex Iohannes largus fuit et magnificus et magni cordis et altissimi. Qui, dum in nemore de Ffluxano venebatur, anno Domini CCCXC quinto⁸⁵ cum millesimo, die decima nona mensis madii, iudicio divino, fuit percussus,
1505 taliter quod subitanee infirmitas illum cepit et inde extimplo inibi mortuus est. Et in sede Barchinone planctu cum magno fuit sepultus et pro inde in Populeti monasterio translatus, Aragonieque rex et Barchinone comes nonus.

NOTA 76 quod mortuo absque filiis masculis domino Iohanne rege predicto, eidem infans Martinus successit, qui eius frater erat uterinus ac
1510 Montisalbi dux, quique annis XIII feliciter regnavit. Predictus, autem, rex Martinus adhuc infans et postea dux Montisalbi existens, dominam nomine Mariam, comitis de Luna filiam, duxit in uxorem, que ex post Aragonie regina et Barchinone comitissa fuit. Ex qua filium quendam nomine Martinum procreavit, qui rex Sicilie fuit quique, ante quam pater viam universe carnis
1515 fuisset ingressus decem mensibus vel circa, in Sardinia insula extitit premortuus.

Et regina domina Maria et Martino, rege Sicilie, defunctis, idem rex Martinus aliam duxit uxorem, nomine Margaritam, que de don Pedro de Prades filia fuit, ex qua, benedictus Deus, nullum procreavit filium.

1520 Prefatus vero rex Martinus, dum Montisalbi dux erat, grandi cum exercitu* et navigio inexpugnabili procedens, ad regni partes Sicilie transfretavit et regnum predictum, cum infinitis laboribus et periculis ac strepitibus armorum multis et ut plurimum extremis ac inhumaniter excessivis, acquisivit et magnifice ac triumphaliter conquistavit. In qua et enim conquesta ipse rex Martinus nonnullos passos^{*86}, labores et pericula quasi irreparabilia, ac tamen, clementie
1525 auxilio divino, ab omnibus evasit victoriosissime, tandem quod eius filio regi Martino Sicilie regnum per Dei gratiam in pace effectualiter fecit possidere.

Hic rex Martinus, Aragonie rex et Barchinone comes, princeps multum benignus fuit et mansuetus, timensque Deum et gratosus. Qui, absque liberis, anno Domini CCCC decimo cum millesimo, die sabbati ultima mensis marcii,
1530 hora VI* eidem die, in Vallis Domicelle monasterio, territorii Barchinone, decessit et in sede Barchinone fuit sepultus, rexque Aragonie et comes Barchinone decimus.

NOTA 77 quod mortuo rege Martino predicto, tota terra, successionis regni pretextu, gravissime et dolenter tribulata remansit, tristisque et desolata,
1535 quoniam sub tenebroso ac grandi dubio erat cui directe regnum pertinebat. Cum in illo tunc competidores quinque essent et forent qui ius in eodem regno pretendebant habere (inter quos precipue erat Iacobus de Aragonia, comes Urgelli; et Ffredericus, filius naturalis domini Martini*, regis Sicilie, neposque sive *nét* predicti domini regis Martini, regis Aragonie et comitis Barchinone⁸⁷; atque
1540 infans de Castella, nomine Fferdinandus, qui ex matris latere nepos erat sive *nét* domini regis Petri III, et proavus sive *besavi* Ffrederici predicti⁸⁸), a toto regno cum intercessu Pape Benedicti XIII, qui tunc Dertuse presidebat, notabiles persone novem fuerunt [18v] unanimiter electe, dando ipsis ad finem plenissimam facultatem cuiuslibet competitoris ius ad plenum videndi,

⁸⁵ Morí el 1396.

⁸⁶ Sembla que el sentit ha de ser "destrets", moments difícils, etc. DU CANGE (VI, 199, s.v. PASSUS) "Angustia et claustra itineris, vel montium", però no en recull cap sentit figurat.

⁸⁷ Aquest competidor no apareix a C, D ni a la *Genealogia*.

⁸⁸ La construcció sintàctica resulta equívoca. El besavi de Frederic era Pere III, no pas l'infant Ferran.

1545 regnumque cui de iure competeret legitime declarandi et illi ipsum regnum
adiudicandi.

Prefate et enim notabiles persone sic electe fuerunt tres pro Cathalonia*,
videlicet archiepiscopus Terrachone, Guillelmus de Vallesica et Bernardus de
Gualbis, legum doctores; pro Aragonia episcopus Oscensis, Ffranciscus
1550 d'Aranda et Berengarius de Berdexino; pro Valencie frater Vicencius Fferrarii,
magister in sacra pagina dignissimus, et lo Don cartuxensis, eius frater, et
Genesisius Rabaça, doctor magnificus.

Qui quidem superius nominati et ita electi, cupientes tanto huius regni debato et
tribulationi finem dare perpetuum, procedentes ad locum nomine de Casp, in
1555 Aragonia, suum devenerunt et ibi totum ut decet factum collegerunt*. Et in ipso
loco de Casp omnibus, videlicet competitoribus*, ad plenum auditis et
universis iuribus cuiuslibet eorum diligenter visis ac plenarie recensitis,
predictum infantem Fferdinandum, cui per rectam descendentem lineam
successione maternali ex latere regnum hoc competebat, concorditer, nemine
1560 discrepante, elegerunt et illum crearunt in regem. Que, siquidem, electio et
creatio anno Domini CCCCXII cum millesimo in mense iunii die sancti apostoli
Petri, vicarii Christi Iesu beatissimi, in loco de Casp supradicto ab eodem fratre
Vincencio Ferrarii, voce* sua et aliorum consociorum suorum prefixorum, in
sermone quem die predicta post missam fecit publicate fuerant lecteque in
1565 vulgo et solempniter nunciate.

Et sic iste magnificus et illustris Fferdinandus rex Aragonie et comes
Barchinone fuit successive ac dominus totus alterius dicionis, videlicet Sicilie
Valencieque regnorum ac Maioricis, Sardinie et Corsicis atque dux de Benavent
et Neopatrie.

1570 Hic, autem, rex Fferdinandus pene per annos duos feliciter regnavit et anno
Domini CCCCXV cum millesimo in etate XXXVI annorum in villa Aqualatis
decessit et in monasterio Populeti magno cum planctu fuit sepultus, rexque
Aragonie et comes Barchinone undecimus. In die vero obitus sui prefatus rex
Fferdinandus filios quinque et filiam reliquit unicam. Quorum primus fuit
1575 Alfonsus; secundus Iohanes, dux Montisalbi et rex Navarre; tercius Henricus,

magister de sent Iago de Castella; quartus, magister d'Elcàntera⁸⁹; quintus Petrus. Ffilia vero regis Castelle, cum dispensatione Pape, consors fuit, que nunc mortua est, queque consobrina germana erat ipsius regis Castelle, dispensative, ut dictum est, viri sui.

1580 NOTA 78 quod deffuncto rege Fferdinando, Alfonsus, eius filius primogenitus et a terra in Dominum iam in patris vita iuratus, eidem successit. Et est hic qui nunc feliciter regnat etiamque Aragonie rex et Barchinone comes duodecimus.

1585 Predictus, autem, rex Alfonsus, quamquam in regimine sue terre satis in iuvenili etate remanserit (nam cum rex Fferdinandus, laudabilis memorie, genitor ipsius, decessit fere annorum viginti actigerat etatem), ac tamen magno cum navigio* prospere, anno Domini CCCCXX cum millesimo, regnique sui quinto, procedens, ad Corsicis regnum venit et civitatem nomine Calbi parvissimam, a pestifferis iannuensibus occupatam, obsidiavit et post dies aliquot illam cepit.
1590 Deinde procedens ad aliam civitatem nomine Bonifaci, similiter ab ipsis iannuensibus occupatam, idem rex Alfonsus suos direxit gressus illamque armigere et viriliter obsidiavit, quam in dubie cepisset si a ianuensibus in ipsis fidendo deceptus non fuisset.

1595 Et tunc, ab illa recedens, ad Sardinie regnum accessit ut de Sacer civitatem obsidiaret et illam per assaltum dando vel alias radicitus destrueret, ob id quia rebellis notorie fuerat reperta. Sciens hoc, Spiritu Sancti gratia, civitas predicta perhumiliter et devote illico ab ipso domino rege Alfonso veniam postulavit, quam ab eodem misericorditer obtinuit et bene pro ea, cum scriptum sit quod peccati venia non datur nisi correcto.

1600 Ab inde procedens, dictus rex Alfonsus ad Sicilie regnum transfretavit. Et cum ibi fuit, post tempus aliquot et parum, ex parte domine Iohannelle, Neapolis regine, que ipsum regem Alfonsum adoptaverat in filium, iustatus ad Neapolis civitatem suo cum grandi navigio transfretavit, ubi honore cum magnifico tamquam dominus naturalis fuit receptus.

1605 Itaque proinde duces, comites baronesque et capitanei omnes Neapolis regni eidem regi Alfonso ut domino naturali fidelitatis iuramentum prestiterunt.

⁸⁹ D, "de Calatrava".

Quibus itaque peractis ac feliciter subsecutis, idem rex Alfonsus fere [19r] ibi per annos moram traxit duos. Et exposit magna cum felicitate ad Barchinone civitatem repedavit.

1610 Subsequenter vero Alfonsus rex predictus, tamquam orthodoxus et fidelis christianus, gloriose totisque viribus suis ut sacrosancte ecclesie unitas sequeretur insudavit. Quam, per Dei gratiam, medio cardinali de Ffluxo, eo tunc domini nostri Pape legato, ad beatissimum perduxit effectum anno Domini CCCCXXIX cum millesimo in civitate Dertuse, ubi rex et cardinalis ipsi aderant.

1615 Ita Peniscole eodem legato existente, Egidius Monyos, qui Papam se fore* asserebat ibi*, scilicet Peniscole residens, et cardinales sui in eiusdem legati manibus ibidem iuribus suis omnibus, si que haberent pure et libere resignarunt. Et hoc facto et canonice impleto, Egidius Monyos predictus, motu proprio, ab ipso legato inde plena potestate suffulto, legittime episcopus

1620 Maioricis factus fuit et ibi in Domino dies suos finivit extremos*.

Post hec, autem, idem rex Alfonsus, contra et preter regis Castelle, eius consobrini germani, voluntate et assensum propria auctoritate ac ingenio dissoluto, cum tribus mille equitibus belligere armatis ultra leucas XII vel inde regnum Castelle ingressus fuit. Cuius talis ingressus pretextu, inter reges

1625 predictos, inimico generis humani stimulante, zizanialis guerra et capitalis suscitata fuit et exorta, ex qua nonnulla hinc inde irreparabilia evenere sinistra necnon scandala secuta fuere inaudita, etiamque omnino dampnabilia cuius culpa Deus scit. Tandem huius guerra, divinitus potius quam humanitus sedata, dicti reges concorditer ad omnes quinque treugas cum tenentiis inierunt.

1630 Illasque anno Domini CCCCXXX cum millesimo die secunda mensis augusti medio iuramento firmarunt, honore tamen magnifico et gloria ipsius regis Alfonsi in omnibus et per omnia semper preheunte.

Ulterius idem rex Alfonsus, in armis et in illorum* exercicio strenuus ac in corpore, corde et opere almificus, pro alme et salutifere crucis exultatione,

1635 anno Domini CCCCXXX secundo cum millesimo contra et adversus sarracenos inexpugnabili cum exercitu in multitudine copiosa, necnon cum grandissimo ac inenarrabili navigio omnibus sibi necessariis proviso notabiliter et munito, die lune XXVI mensis madii anni supra proxime scripti a civitate Barchinone procedens et gressus tenens suos, ad barbaras partes transfretavit.

1640 Et ad insulam nomine Gerba suum direxit navigium ibidemque gente cum sua

terra victoriosissime sumpsit, adeo quod eadem insula si voluisset sua radicibus sub ditione fuisset. Sed regis de Tunicio turbatus ingenio falsidico, etiamque dolose deceptus, post dies aliquot ipse rex Alfonsus* cum eius navigio et exercitu supradictis ad Sicilie regnum ulcroneus⁹⁰ remeavit, ad finem evenit
 1645 quod sui culpa totum fere evanuit navigium. Et ibi, scilicet in Sicilie regno, sic prevaricatus ipse rex Alfonsus remansit et scandalizatus, ubi per aliquot temporis spacium suam gloriose traxit moram.

Fuit, namque post hec subsecutum quod, audito a fide dignis quod predicta domina Iohannella erat defuncta et ad iddem⁹¹ rege Ludovico ac duce d'Enjou, regni Ffrancie, erat mortuus, eo tunc idem rex Alfonsus, adeo ut ipsum Neapolis regnum haberet suam continuando possessionem procedens et in eius galea ingrediens, illico ipsius regni Sicilie subditi et vassalli tamquam sibi legales, corde fervissimo, filios aborrentes et bona non duplici intencione sed vera et simplici, in aliis navibus et galeis dominum ipsorum sequuti sunt regem.
 1650 Sic quod ad regnum Neapolis predictum cum Sicilie exercitu et classe singularissimis magniffice transmeavit. Et cum ibi fuit hic rex Alfonsus per omnes principes et barones ac terram eiusdem regni honorifice fuit receptus, Gaiatana tamen civitate solum excepta, in tantum quod ipsum pro domino et rege habuerunt et firmissime confessi fuerunt. Quibus quidem ita peractis
 1655 Alfonsus rex prefatus per terram et mare Gaietanam civitatem predictam circumdedit et armigere obsidiavit et ibi continue pro menses tres obdormivit et sompnum cepit et nichil fecit.

Deinde iannuenses, ut ipsi Gaiatane civitati auxilium tribuerent et iuvamen, tam navium XII classe venientes et ad Poncie conspectum insule eidem regi
 1665 Alfonso cum navium XIII classe et galearum XI et galeotarum nonnullarum succinte* obviantes, cum ipso rege Alfonso in exercitu* [19v] suo anno CCCXXXV cum millesimo* die sancti Dominici festo, quinta mensis augusti, pestiferum in mari bellum habuerunt inhumanissimum* et inauditum. Quod iniciatum fuit eadem die post solis ortum et vix in vespere fuit cessatum. Et ita
 1670 animis utrinque tot et tantis pugnatum fuit ut sepe ad regem victoria cederetur transisse et sepe ad iannuenses. Tandem, iannuenses triumphum obtinuerunt et cum navibus XII regem ipsiusque navigium ceperunt totum una etiam cum

⁹⁰ Cal llegir-hi "ultroneus", 'de bona voluntat'.

domino Navarre rege, nomine Iohanne, et Henrico de sent Iago de Castella magistro, fratribus suis. Et eos omnes secus iannuensis* civitatem secum
 1675 duxerunt et, ab inde, in Mediolanensis ducis posse venerunt et dominatu quod ipse dux honore et grandi cum reverencia recepit et illos penes se retinuit. Expostque efluxo tempore aliquo non multum prolixo, ipsum regem Alfonso una cum eius fratribus benivole et graciose liberavit a capcione predicta. Et huius liberatione peracta, prefati rex Navarre et Henricum, fratres,
 1680 non coniunctim sed divisim, nec eodem tempore sed diverso, ad huius remearunt* patriam, predicto rege Alfonso in Neapolis regno cum principibus, comitibus et baronibus regni ipsius, illum pro eorum domino naturali habentibus, potencialiter et honore cum magnifico relicto.

Qui una cum predictis et grandi de Sicilia exercitu quem don Pedro, dicti regis
 1685 frater, cum galeis mare transmeando ad eum duxit, procedens Gaiatanam civitatem denuo obsidiavit et ad finem illam belligere cepit et ditioni sue domuit et feliciter subiugavit, ac pro tutiori a cetero deffensione sui in eiusdem civitatis parte tutissima et fortiori castrum inexpugnabile hedificarunt, adeo ut cives et incole civitatis iam dicte obedientes potius sint in posterum et timentes
 1690 quam ante non fuere. Sed quicquid sic hodie legales sunt, per Dei gratiam, et obedientes. Et ita manu cum forti dominabitur eis et dominatur pro nunc felicissime.

Cetere vero civitates alie et castra ac ville omnes ipso Alfonso regi obediunt et illum tamquam dominum naturalem habent suum, excepta Neapolis civitate
 1695 que contra et adversus ipsum regem et suam gentem insurrexit se rebelliter continue, in sua infelici rebellionem tamquam obstinata perseverando. Proptereaque idem rex Alfonso cum sua acie fidelissima obsidiavit illam et, assidue ac sine aliqua intermissione, tenuit obsidiatam, necnon tenebat etiam in anno MCCCCXXX octavo. In quo anno et in obsidione predicta, ipse don
 1700 Pedro, frater dicti regis Alfonsi, equester stando, cum lapide de bombardam percussus fuit et illico ictu illo in terram occidit mortuus, quem rex et turba ibi agregata cum eo planxerunt illum valde et non inmerito, quoniam notabile vir et baro erat et strenuus in armis et bene expertus, gracilisque necnon omnibus hominibus et comunis.

⁹¹ Grafia equivalent a "idem".

1705 Predictus itaque rex Alfonsus, sic multum dolens et iratus, studiose animadvertens quomodo et qualiter ipsam Neapolis perverteret civitatem atque illam funditus destrueret, ad finem ut sui fratris* vindicaretur sanguis, ipsaque civitas ditioni sue domaretur, deliberavit quod per assaultum daretur illam. Et ita non post ipsius fratris sui mortem multis diebus devolutis factum fuit (de huius
 1710 vero assault vide quod legitur et scripsi infra in usatico 8, *Aguayt*, super verbo *assalt*, licet aliter sumatur ibi quam hic)⁹². Et isto modo capta fuit triumphaliter civitas Neapolis predicta.

Cum, autem, ingressus foret civitatem idem rex Alfonsus, tot et tantas crudeles videns gentium strages et bonorum destructiones, pietate motus, perhumiliter
 1715 prius venia tam a viris quam mulieribus dolorosis et incessanter fletibus et prostratis genibus postulata, illa quasi flendo indulsit eis, ob quod sue aciei tumultum omnem statim cessare fecit, sic quod fideles exposit fuere et legales. Et ita, per Dei gratiam, continuatur pro nunc, taliter* quod ipsa civitas semper et continue de bono in potius augustatur et consequenter, ab illa die qua Neapolis
 1720 civitas predicta fuit capta et citra, ipse rex Alfonsus in pace et absque molestia aliquali totum Neapolis possedit regnum, et hodie possidet, omni impedimento cuiusquam cessantis, potius tamen Dei gratia quam sua.

Post hec vero prefatus rex Alfonsus, ut habens a domino nostro Papa et specialiter a domino Eugenio Papa III, recolendo memorie, plenissimam
 1725 facultatem ecclesie romane recuperandi patrimonium, cuius pretextu, debellando [20r] civitates, castra et villas plures in Ytalia recuperavit. In tantum quod pro hiis* plura signanter cum comite Ffrancisco, sic dicto, prelia successive per intervalla tempora habuit plura. Ex inde, magestate divina adiuvente, semper triumphum obtinuit.

1730 Nunc et enim, scilicet in anno Domini CCCCXXXVII septimo cum millesimo, dictus rex Alfonsus pisanam recuperare civitatem proposuit, quam de suo affirmat fore patrimonio, quamque florentini diutius et falsidice tenuerunt tenentque occupatam, ob quod in anno supra proxime scripto et ipsius regis Alfonsi* mandato litteris cum suis voce preconia et publice, in civitate
 1735 Barchinone, more solito, fuit facta preconizatio ut omnes florentini in eadem

⁹² Es tracta d'una nota terminològica. Hi precisa els termes "aguayt", "assalt" i "insultus". "Assalt" és sinònim d'"expugnamentum" i precisa que és corrent entre

civitate et alia dominacionis sue circa* morantes, infra certum terminum eis prefixum et sub certa pena sine mercede, ipsius amittenda exirent effectualiter, ab omni terra sua perpetuo illos banniendo. Hoc, autem, presumit satis evidenter quod si florentini in non restituendo ipsi regi Alfonso pisanam civitatem predictam, fuerint remissi quod idem princeps* et rex eo casu quo in
 1740 tanta duricia extiterint et fatica reperti guerram mortalem ducat cum illis, ob quod dictus rex Alfonsus, sua ad hoc volens facere preparatoria, misit nuper, scilicet in* mensis ianuarii principio, aut in fine mensis decembris, anni presentis et currentis CCCCXXXX octavi cum millesimo, ad curiam
 1745 generalem que nunc in civitate Barchinone cathalanis celebratur per dominam Mariam, eius consortem, generalemque locumtenentem quatenis* de duobus mille ballistariis bene armatis confestim subvenirent sibi. De mille vero ad medium annum eorum expensis, quoniam de aliis mille ipse princeps illorum expensas persoluit. Sed tamen adhuc, scilicet in mense marcii eiusdem anni
 1750 supra proxime scripti, non fuerat concordatum* in curia predicta, causam quare ignoro.

Et ecce quanta fuit et est preexcellencia huius principis felicissimi, cuius pretextu omnis terra miratur. Et sic nimirum si nedum per omnem Ytaliam cornu resonat suum, verum etiam per universum orbem iuxta illud in omnem terram
 1755 exivit sonus eorum. Et in fines orbis terre* verba eorum Psalmus 18: *Celi enarrant gloriam Dei*, etc.⁹³ Quid igitur in posterum de huius rege Alfonso affuerit, salvator noster almificus Dei filius dignissimus scit, cui nichil nullatenus⁹⁴ est occultum. Quique sui ineffabili misericordia dignetur personam tanti principis illustrissimam ab omni adversitate, malo et plaga
 1760 funditus custodire. Illamque feliciter omnibus in suis actibus dirigere, necnon a motis omnibus obstaculis ac sublatis quibuscumque sinistris sub concordie et pacis tranquillitate et equitatis presidio, diu et victoriosissime populum sibi comissum Spiritus Sancti gratiam regere valeat idem rex prospere et gubernare, sic quod post eius decessum illam perennem gloriam, quam

els homes d'armes catalans quan expugnen una fortalesa de cridar "a l'asalt, a l'asalt". (MARQUILLES, 1505, 31v).

⁹³ Ps. 18 (19). "Caeli enarrant gloriam Dei, et opera manuum eius annuntiat firmamentum,..."

⁹⁴ G diu "ullatenus", 'fins a cert punt'. Sembla més lògic "nullatenus", 'de cap manera'. Com. no té aquesta paraula, omissió que sembla ben conscient.

1765 *occulus non vidit nec auris audivit nec in cor hominis ascendit**,⁹⁵ immediate possidere valeat.

Prefatus vero rex Alfonsus germanam sui consobrinam, nomine Mariam, ipsius regis Castelle sororem uterinam, apostolica dispensatione preheunte, duxit in uxorem. Quam ipsumque regem Alfonsum, eius virum et dominum
1770 karissimum, alma Dei pietas in continua prosperitate ad suum sanctum servicium conservare dignetur per tempora longiora.

Et quo ad presens hic de huius materia finis.

Deo gratias

⁹⁵ I Cor. 2, 9.

APARAT DE CORRECCIONS I VARIANTS
TESTIMONI G
Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, ms. L 18

Les sigles corresponen:

G, al manuscrit.

Com., a l'edició *Commentaria Jacobi de Marquilles super Usaticis Barchinone*. Barcelona: Joan Luschner, 1505.

No tenim en compte les variants purament gràfiques (llevat dels errors, que sí que hi consignem), com ara *opidum/oppidum* -ae/-e, *provincia/provincia*, *Yspaniam/Hispaniam*, etc., ni tampoc l'escriptura dels números, com ara *MCCII/mille ducenti duo/1202*.

[Paràgrafs preliminars]

11 **nichilominus recte:** G nichilominus minus recte; *Com.* nichilominus minus recte

[II]

47 **servitricis sive serventes:** *Com.* servitricis serventes

55 **quoddam flumen:** *Com.* quodddam flumine

58 **Ex quo genere:** G Et quo genere; *Com.* Et quo genere

60 **Herculem:** *Com.* Hercule

64 **Cetubales. Hii Cetubales:** *Com.* tetubales hii tetubales

[III]

73 **fortitudinis:** *Com.* fortitudins

83 **prostravit:** G profitavit; *Com.* profitavit

86 **consequutis:** G consequitis

88 **Tiraconam:** *Com.* Tiraconam

97 **discessit:** G dicessit

116 **Cunque:** *Com.* cunque

121 **potagiis:** *Com.* pontagiis

122 **pestiferis:** *Com.* pestiferiis

[IV]

137 **rediit Romam, ubi:** G rediit ubi; *Com.* rediit ubi

145 **fuere tormenta:** G fuere et tormenta; *Com.* fuere et tormenta

167 **ferreis:** G ferereis

176 **et firmiter credentem, ceperunt:** *Com.* et firmiter ceperunt

178 **et exanimati:** G et ex exanimati; *Com.* et ex examinati (*sic*)

179 **Barchinone:** *Com.* barsalonie

197 **Corduva:** *Com.* Cordua

203 **periculo:** *Com.* vinculo

[V]

220 **rexerunt:** *Com.* rexunt

[VI]

224 **Oceano:** *Com.* acceano

226 **volebant:** *Com.* valebant

234 **insequutus:** G insequutus

236 **rege:** G rego; *Com.* rego

239 **hedificauerunt:** *Com.* hedificaxt, *amb l'abreviatura ta sobre la x*

249 **equis:** *Com.* aquis

[VII]

269 **destruxissent:** *Com.* destruissent

272 **Alarico:** *Com.* Alarido

273 **captivata:** *Com.* captivita

279 **imperatorum:** *Com.* imperator

293 **Placidam:** *Com.* placitam

294 **Theodori:** *Com.* theoderi

301 **tantam:** G tam; *Com.* tam

302 **cupiensque [succurrere] Yspanis:** G cupiensque Yspanis; *Com.* cupiensque Yspanis

307 **tamen [anno] uno:** G tamen uno; *Com.* tamen uno

310 **perversis:** G preversis

[VIII]

333 **aliis:** G alias

349 **ferissimam:** G ferrissimam

350 **trecentis:** G trescentis

373 **impiissimus:** G impiissimus

380 **presbiteri:** G prebiteri

383 **privilegiaque:** *Com.* pruiiegiaque

391 **Corduva:** *Com.* Corduna

392 **singulariter:** G singlariter

393 **tantum:** G tandem; *Com.* tandem

397 **Cantabriam:** *Com.* tancabriam

400 **auxilio:** *Com.* auxillo

402 **sic quod:** *Com.* sicque
417 **alia:** *Com.* altera
420 **illam:** *Com.* illum
431 **transfretavit:** G transfretavit

[IX]

436 **iniquus:** G iniquus
438 **serracenis:** G serracenom; *Com.*
serracene
446 **cohorte:** *Com.* cohorta
447 **Etiamque:** G Sciamque; *Com.* sciamque
452 **Expostque:** *Com.* Ex postquam
459 **uti:** *Com.* ut
464 **Ac tamen:** *Com.* At tamen
480 **inducti:** *Com.* iuducti
482 **et cum ad:** *Com.* et cum dd
483 **Xares, [fuit] bellum:** G Xares bellum; *Com.*
Xares bellum
484 **incept:** *Com.* incipit
492 **impissime:** G impissime

[X]

499 **magestatis:** *Com.* maiestatis
500 **subiugaverant sibi:** *Com.* omet sibi
500 **solo:** G scilo; *Com.* stilo
508 **erat renovata:** *Com.* erat ibi renovata
515 **subsecutis:** G subsequis
521 **hiis:** *Com.* his
529 **terrasque:** *Com.* tersasque
531 **Pireceneos:** *Com.* Pirrecenos
551 **impossibile:** G impossibe
554 **Cantabria:** G Tancabria; *Com.* Tancabria
557 **prediligens:** G prediligem; *Com.*
prediligere
558 **videre:** *Com.* videnre
565 **Asturiis:** *Com.* austure
566 **Cathalonia:** *Com.* catyalonia
578 **industria:** *Com.* lidustria
587 **ipsi:** G ipi
593 **gracia:** G genera; *Com.* genera
594 **ex trahentium:** G et trahentium; *Com.* et
trahentium
596 **Pelagius:** G Pelagium, *corregit després*
per Pelagius
600 **reliquerat:** G reliquera
603 **desbarato:** *Com.* desbarrato
605 **necligebat:** *Com.* negligebat
606 **in foveam occiderunt:** G in festo
occiderunt; *Com.* in festo occiderunt
614 **Petri Henrich de Cantabria:** G Petri
henrich de tancabria; *Com.* petri henrih de
tancabria
621 **Safilia:** G Sa; *Com.* Sa
630 **ac:** *Com.* et
633 **instructione:** G instructionem
637 **Oviedo:** G Omedo; *Com.* Omedo
647 **creatori:** G creator
651 **aciam:** G aciam
654 **Iustus necnon fuit:** *Com.* Iustus nec fuit
663 **Aragonie:** *Com.* Aragonle

[XI (1)]

758

685 **Alamayn:** *Com.* Alamanyn
687 **Otgerio:** G Orgerio
688 **Impuniarum:** *Com.* empuriarum
688 **sive:** *Com.* sine
689 **Pinneorum:** *Com.* pirriniorum
690 **montanis:** *Com.* montaniis

[XI (2)]

700 **sue dicioni:** G suo dicioni
701 **Maynes a:** G maynes et; *Com.* maynes et

[XI (3)]

711 **hiis itaque subsecutis:** G hiis itaque
subsequis; *Com.* his itaque subsecutis
714 **quod ad honorem fecit:** *Com.* quod fecit
ad honorem
717 **compleri:** *Com.* complere
717 **quemadmodum:** *Com.* quemadmode
732 **Impuniarum:** *Com.* empuriarum

[XI (2) cont.]

740 **cum ipse Gerundam cepisset:** *Com.* omet
ipse
740 **repedare:** *Com.* repetare

[XI (5)]

772 **suas possederunt baronias:** *Com.* suas
baronias possederunt
776 **novem:** *Com.* nonne
777 **inno:** G imo

[XI (6)]

781 **hiis:** *Com.* his
781 **omnibus:** G omnibus
785 **d'Arria:** *Com.* d'Acria
787 **retiuuerat:** *Com.* retiuuerat
787 **dimisit:** G divisit; *Com.* divisit
799 **Gaufredus cum Grifo Pelos:** G Gaufredus
alias Grifo Pelos; *Com.* Gaufredus alias
Grifo Pelos
800 **gressus:** G gressuss
802 **quidam:** G quodam
804 **iniam:** *Com.* iusuriam
839 **interfecto:** G interfectus
840 **comitatum:** *Com.* comitatum
860 **Guifredus:** *Com.* Giufredus
862 **Sunyerius:** *Com.* simyerius
868 **prenarratis civitatibus:** *Com.* prenarratis
civrtatibus

[XI (7)]

885 **NOTA [49] quod:** G omet 49; *Com.* omet
49
887 **Sunyerio:** *Com.* Simyerio
890 **Prefatus:** G Prefectus; *Com.* Prefectus

896 **Sunyerii**: *Com.* Simyerii
 905 **terras**: G teerras
 924 **sucurrere**: *Com.* sucurreere
 931 **in posterum**: G im posterum
 934 **Si miles...**: G simile; *Com.* simile
 941 **seracenos**: G sarreconos
 956 **NOTA 51**: *Com.* Nota XV
 957 **eius filius**: *Com.* filius eius
 960 **Corduam**: *Com.* Corduam
 972 **ex uxor sua**: G et uxor sua; *Com.* et uxor sua
 994 **Villus fuit**: *Com.* unius fuit
 1005 **capud stope**: *Com.* capud scope
 1014 **impissimo**: G impissimo
 1025 **peregrinus**: *Com.* pegrinus
 1031 **proditore dicto ... eius filium**: G proditore dicto Raymundo Berengarii eius filium; *Com.* proditore dicto Raymundo berengarii eius filium
 1042 **Dertusensis**: *Com.* dertusiensis
 1046 **annis**: G anis
 1050 **hiis**: G hiis hiis
 1054 **Rvipulli**: *Com.* riupulli
 1061 **morigeratus**: G morigenatus
 1066 **navigio [et] solum**: G navigio solum; *Com.* navigio solum
 1074 **civitate**: G civitatis
 1074 **Cessaragustam**: *Com.* Cesaraugustam
 1090 **augusti**: *Com.* Augti
 1091 **Rvipulli**: *Com.* rimpulli

[XIII]

1095 **Ennechus**: *Com.* enochus
 1097 **Ennechus**: *Com.* ennochus
 1101 **Ennechus**: *Com.* ennochus
 1103 **Ennechus**: *Com.* ennochus
 1126 **Aragonensis**: *Com.* Aragonensis
 1152 **Ex uxorque**: G Et uxorque; *Com.* Et uxorque
 1155 **patri suo**: G patri suo patri suo; *Com.* pater suo patri suo
 1166 **regine**: G rege; *Com.* rege

[XIV]

1175 **Emessendem**: *Com.* ermesseude
 1176 **filios procreavit duos**: *Com.* filios u procreavit dos
 1196 **conspetu**: *Com.* conspcum
 1199 **Cesaragusta**: *Com.* Cesaraugusta
 1203 **Castrellam**: *Com.* Castrarellam
 1210 **Et eodem anno Oscam obsidiavit**: *Com.* omet Oscam
 1230 **filium neque filiam**: G filium neque filium
 1233 **Corduva**: *Com.* Corduna
 1233 **in medio**: G in MC1
 1234 **Cesaragustam**: *Com.* Cesaraugustam

[XV]

1244 **Aragonensis**: *Com.* arragonensis
 1261 **Remius**: G Remiro; *Com.* Remiro
 1267 **Alfonsus, eius [filius] ex**: G Alfonsus

eius et; *Com.* Alfonsus eius et
 1280 **Prefatus**: *Com.* privatus
 1290 **Petus**: *Com.* pettus
 1301 **a captione**: G acceptione; *Com.* acceptione
 1305 **victa**: G dicta; *Com.* dicta
 1305 **Adenuç**: *Com.* adenuç
 1307 **sine**: G sive; *Com.* sive
 1313 **procreavit**: *Com.* procuravit
 1346 **Ivice**: G inice; *Com.* inice
 1355 **sarracenis**: G sarraceis
 1359 **sic quod**: G si quod
 1365 **subsequito**: G subsequito
 1366 **de Lanço**: *Com.* de lanco
 1379 **nec iam**: *Com.* neen
 1389 **Impuriarum**: *Com.* empuriarum
 1395 **Mamfredi**: *Com.* manifredi
 1399 **tertius**: G Tericius; *Com.* Tericius
 1421 **Barchinona obiit**: *Com.* obiit barchinona
 1423 **eodem**: G eadem
 1424 **frater, [successit]**: G omet successit; *Com.* omet successit
 1426 **filias**: G filios; *Com.* filios
 1438 **et ex hiis filios non procreavit**: *Com.* et ex his filios procreavit
 1450 **confinia**: G cofinia
 1452 **divina**: G divino
 1490 **ac**: *Com.* et
 1494 **subsecutum**: G subsequutum
 1511 **nomine**: G nomino
 1532 **exercitu**: *Com.* erercitu
 1537 **passos**: *Com.* passus
 1543 **hora VI**: *Com.* hora XI
 1551 **Martini**: *Com.* marini
 1560 **Cathalonia**: *Com.* Cathalonra
 1568 **collegerunt**: *Com.* collegerut
 1569 **competitoribus**: *Com.* compeditoribus
 1576 **voce**: G vice; *Com.* vice
 1600 **navigio**: *Com.* nanigio
 1629 **Papam se fore**: *Com.* se fore Papam
 1629 **ibi**: *Com.* bi
 1633 **extremos**: *Com.* rxtremos
 1646 **et in illorum**: *Com.* ometin
 1656 **Alfonsus**: *Com.* alfonrus
 1679 **succinte**: *Com.* succincte
 1679 **exercitu**: *Com.* exercitu
 1680 **CCCCXXXV cum millesimo**: G omet cum
 1681 **inhumanissimum et**: G inhumanissimumque et
 1687 **iannuensis**: *Com.* johannem
 1694 **remearunt**: *Com.* remediarent
 1720 **fratris**: *Com.* fratres
 1731 **pro nunc taliter**: *Com.* pronuncialiter
 1740 **hiis**: *Com.* his
 1747 **Alfonsi**: G Alfonsi Alfonsi
 1749 **circa**: *Com.* cirra
 1753 **princeps**: *Com.* prineeps
 1756 **misit nuper, scilicet in**: *Com.* omet scilicet
 1759 **quatenis**: G quatis; *Com.* quatis
 1763 **concordatum**: *Com.* concordatu
 1768 **terre**: *Com.* terre
 1771 **cui nichil nullatenus**: G cui nichil ullatenus; *Com.* omet ullatenus
 1778 **ascendit**: *Com.* ascedit

III. APÈNDIXS

APÈNDIXS

Editem en apèndix alguns textos paral·lels a la transmissió de la *CdE*.

A l'Apèndix I, les notes que acompanyen la nostra crònica en el manuscrit BNP13, extretes del *Dotzè d'Eiximenis*, sobre la fundació de la ciutat de Barcelona per Hèrcules; la nota sobre la consagració miraculosa de la reconstruïda església de Sant Miquel; i finalment, el text de la llegenda d'Otger Cataló tal com apareix en aquest manuscrit¹.

A l'Apèndix II transcrivim el text de la *Genealogia dels reys d'Aragó e de Navarra e comtes de Barchinona*, també en la versió que apareix al manuscrit BNP13. Escollim aquesta versió perquè és la que continua fins més endavant (fins al Magnànim) i perquè el text del manuscrit de Vic (BEV177) ja és publicat a BOFILL (1901)².

L'Apèndix III conté una part del cronicó inclòs a la compilació del *Dietari del capellà d'Alfons el Magnànim* i que hem considerat directament relacionable amb la *CdE*, concretament amb el nostre testimoni D³.

Finalment, l'Apèndix IV ofereix el text del manuscrit BNM2639, una descurada narració feta sobre una versió extensa de la *CGPIII* però que conserva algunes romanalles de la nostra crònica⁴.

Tots els textos presents en aquests apèndixs hi són transcrits seguint els mateixos criteris que en les precedents edicions dels testimonis de la *CdE*.

¹ Cf. l'apartat sobre la pervivència de certes informacions al capítol 6 de l'estudi i també l'apartat sobre els capítols XI(1) i XI(3) al capítol 5 de l'estudi.

² Cf. els apartats sobre la *Genealogia* del comentari sobre el testimoni D, al capítol 4 de l'estudi.

³ Cf. el comentari sobre el testimoni D, al capítol 4 de l'estudi.

⁴ Cf. l'apartat sobre la pervivència de certes informacions de la *CdE*, al capítol 6 de l'estudi.

APÈNDIX I

Bibliothèque Nationale de France, ms. espagnol 13

[82r]

Posse Fecundis in *Sermone de gubernacione divina* que entre les altres coses en què Déus ensenya la sua alta governació, sí és que en cascuna provincia posa una notabla ciutat e principal qui és lum de totes les altres. E dóna'n eximpli de algunes en special, car diu que lo lum de
 5 Judea fo Jherusalem; lum de Egipte, Memfis; lum de Síria, Domàs; lum de Pèrsia, Sussís; lum de Mossopotània, Edissa; lum de Àfrica, Cartagínia; lum de Grècia, Athenes; lum de Alamanya, Strigonium Argentiam e Colonya, lum de Itàlia, Roma e Florensa; lum de França, París; lum de Tramuntana, Guodància; lum d'Espanya, Sibília e
 10 Tarragona e Barchinona, que Déus mantingua per molts anys.

Posse lo damunt dit Fecundis que Terragona és exalçada après Sibília sobre les altres ciutats d'Espanya, no contrastant que n'i haja d'altres de millors. Emperò féu-ho per tant com en les cròniques romanes és pus nomenada en quant fo feta e edificada per los Cipions romans, car
 15 vingueren a conquerir Spanya e apellaren-la Terraguona, ço és *terra agonum*, qui vol dir terra de grans batalles, car aquí trobaren grans contrasts. E per tal haüda victòria edificaren la dita ciutat e la altificaren aytant com pogren, e la feren cap de totes aquestes parts.

E puy vingueren los guots, qui la enderrocaren, e stech lonch [82v]
 20 temps despoblada entrò que lo comte de Barchinona la donà a la esgleya ab d'altres terres engir.

E que Barchinona sia pus antiga que Terraguona, axí u diu Rodrericus Ystorial que la ciutat de Barchinona fo edificada per aquell gran gigant Èrcules. Que, segons que diu Petrus Comestor, destróví Troya e
 25 conquerí Orient e après, passant en Itàlia, edificà aquí moltes notables ciutats axí com Brandís e Manfredònia hi Sena e Nula, Pisa, Pàdua, Urcellis, Sermona, Bolunya, Revenna, Còdua e Gènova. E d'aquí pertint, anà-sse'n ab gran navili. Costerejant per la costera de

- Chatalunya, passant per l'estret de Gibaltar, vench-sse'n ffins a la illa de
 30 Cadis. E com trobàs ab sos stròlechs que allò era la ffi de la terra
 envers ponent, ell féu fer aquí pilars grans e torres a perpetual
 memòria sua e que tostemps fos memòria que ell havia conquerit
 d'Orient, ço és de les Índies, qui és en lo començament de la terra, fins
 a la fi, qui stà en ponent.
- 35 E les dites torres o pilars stan encara aquí e són apellades les Guades de
 Èrcules.

Nota que la ciutat de Barchinona fou edificada segons les cròniques de
 Èrcules en l'any de la creació del món IIMDCCCX, en temps que
 Gedeon jutjava Israel.

Lo ju_ de Hèrcules sobre la ciutat de Barchinona

- 40 Posa Allí Rafal en son *Judiciari* que la dita ciutat fo edificada en
 constel·lació fortunada, emperò a çerts anys. E que la sua fortuna e
 prosperitat se stenia a fecunditat de generació natural a llarga saviesa, a
 riqueses e honors temprades. Per què conssellà que la dita ciutat si·s
 volia servir en sa bona fortuna no entenés en accesives honors, car
 45 aquí li fallia la fortuna. Per tal dix que mentre la dita ciutat entengués en
 mercaderies seria prosperada, car honor de mercader és mitjana e
 temprada. Mas de continent que la dita ciutat desviàs d'aquesta honor e
 los ciutadans seus entenguessen en ésser chavallers e en ésser curials
 de senyors e en honors grans, de continent deya que aguessen per
 50 senyal que la dita ciutat perdria la sua bona fortuna, car lavors son
 regiment vendria a jovent e sos [83r] notables habitants aurién scisma
 entre si e·s persiguirien e a la perfí portarien si mateix e la ciutat a
 perdicció.

- E dix Alí a la fi del ju_ d'aquesta ciutat. En temps que Barchinona fou de
 55 gentils, e après de quan fo de gots e puys de vandàlichs e puys de
 serrains, tostemps stech mils nodrida que altra ciutat d'Espanya. E
 aquest nodriment entén que conserva per constil·lació natural inclinant
 e per bona prudència conservant, e après per les assenyalades e aletes

60 leys e costumes en què la posà lo gran e famós Èrcules quant la edificà.

E aquest Èrcules, enterroguat per què li plasia més star en Barchinona que en neguna ciutat que agués edificada en lo món, respòs que per tal car aquí-s sentia pus enclinat a uzar de seny e aquí refrenava més ses males cobejansses. E que axí devia ésser per special agre e natura de la terra, segons que los dits seus stròlechs e ffilosophos li avien dit e consellat. E deya que ço qui és als ciutadans ley e bona informació, açò és al príncep magisteri de persones notables qui-l informen de uzar de bon seny e de fer obres nobles e altres. E deya que hom qui ab aytals
65
70
persones no agués nodrit ne agués viscut en lloch o en ciutat notable, tart era que jamés fos bo a res. Per aquestes coses [apar] que hom qui viu comunament deu desijar de star en bones ciutats e en grans. E açò per tal que per diverses informacions puxa refrenar ses males cobejansses.

& & &

[99v]

75 En l'any de MCXLVII, lo dia de sent Miquel, fet l'ofici de la missa, caygué la sgleya de Sent Miquel de Barchinona. E passats alguns dies los perroquians de la dita sgleya, considerant com la tornarien, vench a ells un home de petita statura e dix-los:

“Vosaltres stats torbats de tornar aquesta sgleya. Elegits una de dues coses: o fets los fonaments tro a la volta o la volta”.

80 E digueren los perroquians:

“E avets vós diners que puscats fer l'altra hobra?”

“Och”, so dix aquest, “que Déus me-n ha donats perquè faça aquesta obra”.

Los perroquians respongueren:

85 “Nosaltres farem la volta. Fetz vós los fonaments”.

L'om, emperò, volch seguretat dels perroquians per tornar la dita volta.

E féu appellar tots los mestres de cases e elegí VIII mestres e XVI hobrès e avengués ab ells del selari per cascun dia e continuant la
90 hobra.

E fou fet entre los fonaments e la volta per VIII mesos.

E lo bisbe apellat Convint(?)⁵ a suplicació dels perroquians assignà lo dicmenge següent complit los VIII mesos que tota la hobra fou feta, axí miraculosa, conregar la dita sgleya a⁶ Nostro Senyor Jhesu Christ,
95 qui neguna cosa no fa imperfeta, e que ab major reverència fos aguda la dita sgleya.

La conegració fou feta per mans d'àngels en lo disapte anit ab plena sollempnitat. E axí u testimoniejaren al matí los veïns, que grans veus cantants avien hoïdes tota la nit en la dita sgleya.

100 Vengut lo matí lo bisbe per conregar la dita sgleya, ho_ dir als vehins dels cants que y avien hoÿtz en la nit. E guardà diligenment ab sos companyons en l'altar e atrobà tots los signes o senyals qui acostumats són de fer en conegració. E dix que no era digne de posar les mans sobre tal conegració e ordonà que fos feta tots anys festa de la
105 dedicació, e donà-y XL dies de indulgència, e axí matex per tota la octava.

E un cardenal apellat Matheu hi donà un any CXL dies a tots benefaytós e visitans la dita sgleya. Lo damunt dit cardenal, qui passant per Barchinona ohí dir les meravelles al dit bisbe, en la sgleya damunt dita
110 ell celebrà missa de conegració e comfermà e manà la demunt dita festa de la dedicació ésser feta, axí com lo bisbe avia manat.

& & &

⁵ Mot de molt difícil lectura al manuscrit. BOHIGAS (1985, 206) suggeria "Conmet (?)"

⁶ Al manuscrit, "e".

[108r]

En lo temps que los moros tenien lo principat de Catalunya o la més part de aquella e la major d'Espanya, entrà en aquella terra un gran capità venint de Fransa lo qual havia nom Otger Cathaló, ab lo qual
 115 vengueren en sa compenyia VIII barons los quals feyen compenyia de III en III.

E són aquests qui-s seguexen: Muntcades, Pinós e Mataplanes; Cerveres, Servellons e Alamanys; Anglasoles, Ribelles e Arills. Ab los quals vangueren molts cavallers e gentils hòmens per conquistar la terra a la
 120 fe christiana.

E en la conquesta morí de malaltia lo dit capità apellat Otger Cathaló stant sobre lo siti d'Empúries, e per lo seu nom intitularen la terra de son nom, ço és Catalunya. E per la gran multitud dels moros los christians se retregueren en les muntanyes e per los castells roquers e
 125 axí-s tengueren contre los moros fins a tant que l'emperador Carles Maynes vench e conquistà tota Spanya, specialment lo principat de Catalunya, en lo qual trobà los dits VIII barons.

E partí lo dit principat a novenes ha honor dels VIII òrdens d'àngels en aquesta manera, ço és, VIII comtats, VIII vescomtats, VIII cases de nobles hòmens, VIII vervessós e nou-centes cases de gentils hòmens. E n cade comtat havia I vescomtat, I noble hom e I
 130 vervessor.

Los comtats són aquests e los vescomtats e los nobles hòmens e los vervessós qui-s seguexen:

135 Comte de Rosselló, vescomte de Castellnou, noble hom de Canet e vervessor de Muntscot, que vuy són dits d'Olms.

Comte d'Empúries, vescomte de Rocabartí, noble hom de Servià e vervessor de Ffoxà.

Comte de Barchinona, vescomte de Cardona, noble hom de Muntclús e vervessor de Boxadós.
 140

Comte de Terragona, vescomte d'Escornalbou, noble hom de Castellet e vervessor de Madiona.

Comte d'Urgell, vescomte d'Ager, noble hom de Tèrmens e
vervessor de Guimerà.

145 Comte de Pallars, vescomte de Vilamur, noble hom de Ballera e
vervessor de Toralla.

Comte de Serdanya, vescomte del Querforadat, noble hom de Hureg e
vervessor d'Envetg.

150 Comte de Hosona, vescomte de Cabrera, noble hom de Sentelles e
vervessor de Viladamany.

Comte de Busulú, vescomte de Bas, noble hom de Porqueres, que són
dits de Santa Pau, e vervessor de Besora.

E nou-çentes cases de cavallers e gentils hòmens.

155 He axí [108v] stech fins que vench lo comte de Barchinona apellat
Borrell que en son temps vahé que la terra venia a menys de gent
d'estat, per ço com en les batalles ne morien tots dies, per què ell ne
féu altres nou-çentes cases he a-quells donà privilegi militar e de
servents que eren los féu ffranchs⁷.

⁷ Al final, apareix aquesta nota de mà posterior: "Del dit comte de Barchinona apellat Borrell és feta menció atràs en lo nombre de tots los comtes qui són stats de Barchinona".

[100v]

Así avant apar la *Genealogia dels reys d'Aragó e de Navarra e comtes de Barchinona* e los noms de cascun d'aquells e de lus mullers, e fills e filles que hagneren e quant regnaren e lus conquestes que faeren, e ahon son stats soterrats lus cossos.

Los reys d'Aragó són los qui-s saguexen après.

[101r] Rey d'Aragó I

Lo primer rey d'Aragó e de Navarra fou anomenat Enyego e la reyna, sa muller, Toda. Aquest fou bon bataller e vençé en moltes batalles los moros e destróí aquells. E morí he fou soterrat en lo monestir de Sent Víctor¹.

Rey II

Lo rey Garcia Enyego fou fill del dit rey Enyego, e la reyna, sa muller, havia nom Enyega. Aquest fou bon bataller e vençé en moltes batalles los moros e destróí aquells. E morí e fou soterrat en lo monestir de sent Johan de la Penya.

Rey III

Lo rey Sancho fou fill del dit rey Garcia Enyego, e la reyna, sa muller, havia nom Hurracha. E fou bon bataller e vençé en moltes batalles los moros e destróí aquells. E fou larch e avinent a sos sotsmesos e una vegada entre les altres hagué gran victòria co[n]tre* los dits moros quant li tenien asetjada Pampalona. E regnà XXVIII anys e morí en l'any de Nostre Senyor DCCCCV e fou soterrat en demunt dit monestir de sent Johan de la Penya.

Rey IIII

Lo rey Garçia fou fill del dit rey Sancho. Aquest fou molt larch e avinent a sos sotsmesos e vençé en moltes batalles los moros e destróí aquells. E

¹ Per "Sent Victorià" (BEV177 i D).

regnà XXV anys e morí en l'any de Nostre Senyor DCCCCV e fou soterrat en lo demunt dit monestir de sent Johan de la Penya.²

Rey V

Lo rey Sancho fou fill del dit rey Garcia, e la reyna, sa muller, hac nom
 25 Major³. Aquest fou rey d'Aragó e de Navarra per successió maternal⁴ e per
 part de sa muller senyoregà Castella, Leó e Galícia. E fou bon bataller e
 vençé en moltes batalles los moros e destróí aquells. E hac III fills: lo
 primer hac nom Garcia, al qual lexà lo regna de Navarra; e lo segon, qui hac
 nom Fferrando, lexà los regnes de Castella e de Leó e de Galícia; E lo terç
 30 lexà lo regna d'Aragó, que hac nom Remir*. E morí e fou soterrat en la
 ciutat de Toledo⁵ del regna de Leó.

Rey VI

Lo rey Remir fou fill del dit rey Sancho, e la reyna, sa muller, hac nom
 Armissèn. Aquest fou bon bataller e vençé en moltes batalles los moros e
 35 destróí aquells. E regnà XXXVIII anys e hac II fills: lo primer hac nom
 Sancho; e l'altre hac nom Garçia, qui fou bisba de Jacha. E més hac II filles:
 la una hac nom Sança, qui fou muller del comte de Tolosa; [101v] e l'altre
 filla hac nom Teresa, qui fou muller del comte de Proensa. E morí lo dit rey
 en l'any de Nostre Senyor MLXIII e fou soterrat en lo monestir de sent
 40 Johan de la Penya, lo qual fou molt piadors e almoynier.

Rey VII

Lo rey Sancho fou fill del dit rey Remir. E pervench-li lo regna de Navarra
 per successió de parentesch. E fou bon bataller e vençé los moros moltes
 vegades, e tolch-los lurs castells, aquests qui's saguexen: lo castell de
 45 Muntsó, de Pradiella, Bolea, Crados e Roda. E vançé los moros en
 Seragossa, e edificà Ayerbe, e pres Arguedas e Seccastiello. E puys vençé
 los moros altre vegada en Muntçó e pres Muntçó. E poblà Castella e

² Error de còpia. BEV177 ni D no porten la data de la mort i aquí dóna la mateixa data que per al rei anterior. La resta del paràgraf és idèntic i aquest deu ser el motiu de l'error.

³ La confusió de l'epítet del rei amb el nom de la muller és també a BEV177 i a D.

⁴ Error per "paternal" (BEV177 i D).

⁵ Per "Elmedo" (D). En realitat, Oviedo. Surt "Olmedo", per exemple, a C. La confusió amb Toledo és també a BEV177.

ediffichà lo castell de Maruello, de Loarre e d'Alquèsser⁶. E assetgà la ciutat d'Oscha e morí en lo setge en l'any de MXCIII e fou soterrat en lo monestir de sent Johan de la Pena. Aquest lexà III fills: lo primer hac nom Pere; lo segon Amfós; lo terç Remir, qui fou mongo de sent Ponç de Torveres.

Rey VIII

Lo rey Pere fou fill del dit rey Sancho, e la reyna, sa muller, hac nom Agnès. E aquest se combaté ab los reys moros de Seragossa e d'Oscha, e vançé-los e pres la ciutat d'Oscha, la qual son pare havia asetgada, a XXVI de noembre del any de Nostre Senyor MXCIII. E morí en l'any de Nostre Senyor MCXXV, lo die de sent Miquel de satembre e fou soterrat en lo demunt dit monestir de sent Johan de la Pena.

60 Rey VIII

Lo rey n'Amfós fou frare del dit rey en Pere, e la muller hac nom Virata⁷ e fou reyna de Castella. Aquest fou bon bataller e vençé los moros. Aquest pres la vila de Xea, e-s combaté en terra de moros ab l'Almatzor de Còrdova, e pres la ciutat de Seragossa en l'any de Nostre Senyor MCXVIII e la ciutat de Taraçona e les viles de Cabrench⁸, de Darocha e de Tudela. E morí a XVII dies de juliol en l'any de Nostre Senyor MCXXXIII.

Rey X

Lo rey Remir. Aquest fou frare del dit rey n'Amfós e sa muller fou neta del comte de Piteus, e tragneren-lo los aragonesos ab licencia apostolical del monestir de sent Ponç de Torveres. Aquest fou bon rey e larch donador, tant que donave viles e castells a ses gents, ço que no havien acostumat sos predeçessors. E hac una filla que hac nom Patronilla. E lo dit rey Remir renuncià al regna e tornà en lo dit monestir quant la muller li fou morta*. E donà-li per marit a la dita filla sua Patronilla en [102r] Ramon Berenguer, comte de Barchinona, ab lo regna d'Aragó. Aquest matrimoni tractà e feu

⁶ Les lectures dels llocs conquerits per Sancho presenten algunes diferències amb BEV177 i amb D: "Muntsó" és "Munno" (BEV177) o "Iniuno" (D); "Crados e Roda" són "Grados" i "Roda" a BEV177 i "Grados" i "Arrodar" a D.

⁷ Per "Urraca".

⁸ Per "Calatiú" (BEV177).

en Guillem Ramon de Muntcada, segons porets veura avant en la fi de tots los comtes. E labores los navarresos se departiren dels aragonesos.

La reyna Patronilla demunt dita, qui fou filla del dit rey Remir e fou reyna d'Aragó, pres per marit lo demunt dit en Ramon Berenguer, comte de Barchinona, en l'any de Nostre Senyor MCXXXVIII.

Aquests són los comtes de Barchinona qui-s seguexen.

Lo primer comte de Barchinona

Lo primer comte de Barchinona fou Guifré, lo qual hac lo comtat per donació que lo rey de França li'n féu. E fou bon cavaller e molt savi en armes e hac I ffill qui fou apellat Guifré, lo nom del pare.

Comte II

Lo comte Guifré. Aquest fou fill del dit comte Guifré e sa muller fou filla del comte de Flandres. Aquest fou bon cavaller, valent he benigne. E en temps de aquest moros conqueriren lo comtat de Barchinona, lo qual dit comte demenà ajuda al rey de França, lo qual la li denegà, mas dix-li que si·l se conqueria, que-s fos seu e dels seus, la qual cosa lo dit comte complí e aportà ha acabament. E morí en l'any de Nostre Senyor DCCCCXII e fou soterrat en lo monestir de Ripoll. E jaquí V fills: lo primer hac nom Raolf, qui fou bisbe d'Urgell; lo segon Guifré; lo terç Mir; lo quart Sunyer, qui fou comte d'Urgell; lo quint Borrell.⁹

Comte III

Lo comte Mir fou fill del comte Guifré demunt dit primer*. Aquest fou bon comte e governà son comtat sàviament e bé. E visqué XVIII anys¹⁰ e morí en l'any de Nostre Senyor DCCCCXXVIII e fou soterrat en lo

⁹ Entre aquest paràgraf i el següent, una altra mà que pot ser del segle XVII i que fa algunes anotacions al marge (no la majoria), ha escrit: "Lo segon dit Guifré fonc comte dos anys ans del Mir, com ho diu la pedre marbre que servex al portal de S. Pau per descavalcador".

100 monestir de Ripoll. E jaquí III fills: lo primer hac nom Sifré; lo segon Oliba, qui fou comte de Busulú e de Serdanya; lo terç Mir, qui fou bisba e comte de Gerona.

[102v] Comte III

Lo comte Sifré. Aquest fou fill del comte Mir demunt dit e governà lo
105 comtat bé e sàviament e fou bon cavaller. E visqué en aquell XIII anys e morí en l'any de Nostre Senyor DCCCCLXIII e fou soterrat en lo monestir de Ripoll.

Comte V

Lo comte Borrell. Aquest fou oncla del dit comte Sifré e governà lo dit
110 comtat bé e sàviament e fou bon cavaller. E en temps de aquest fou presa per moros la ciutat de Barchinona e gran res de tot lo comtat de Barchinona, la qual ciutat combaté e cobrà ab moltes altres victòries que hagué dels dits moros. E hagué II fills: lo primer hac nom Ramon Borrell; lo segon hac nom Ermengol, qui fou comte d'Urgell. Lo qual comte de
115 Barchinona visqué en lo comtat XXVII anys e morí en l'any de Nostre Senyor DCCCCXIII¹¹.

Comte VI

Lo comte Ramon Borrell fou fill del dit comte Borrell. Aquest fou bon
cavaller e bon bataller e anà a Còrdova en ajuda del rey de Castella e vençé
120 los serraïns en l'any de Nostre Senyor MI. He visqué en lo dit comtat XXV anys e morí en l'any de Nostre Senyor MXVIII. Aquest hac I fill apellat Berenguer.

Comte VII

Lo comte Berenguer fou fill del dit comte Ramon Borrell. Aquest fou bon
125 cavaller e ardit. E hac I fill apellat Ramon Berenguer. E regí lo comtat XVIII anys e morí en l'any de Nostre Senyor MXXXV.

Comte VIII¹²

¹⁰ “visqué *en aquell* XVIII anys” (BEV177 i D). Tal com està redactat aquí sembla que vagi morir als 18 anys d'edat i hauria de dir-hi que va ser comte durant aquest lapse.

¹¹ Hi manca una “C”. Hauria de dir-hi 993.

¹² Al marge, de la mateixa mà: “Aquest féu los Usatges de Catalunya”

Lo comte Ramon Berenguer fou fill del dit comte Berenguer e fou anomenat Ramon Berenguer veyll, e fou baró nobla e molt ecçellent e sa
 130 muller hac* nom Adalmirs. E n aquest XII serrayns d'Espanya li feyen traüt mentra visqué. Aquest féu los Usatges de Barchinona, qui són leys en Catalunya. E hac III fills: lo primer hac nom Ramon Berenguer; e lo segon hac nom Guillem Berenguer, qui fou comte de Manresa; e lo terç Sancho Berenguer, qui fou prior de sent Benet de Bages. E visqué en lo dit comtat
 135 XLII anys e morí en l'any de Nostre Senyor MLXXVI e fou soterrat en la Seu de Barchinona.

Comte VIII¹³

Lo comte Ramon Berenguer fou fill del dit comte Ramon Berenguer e fou bon cavaller e molt ardit en armes, molt benigne, dolç e piadós, alegre,
 140 prous e bell de cors. E per la gran spesese que havia dels cabells e grans, fou apellat lo comte Cap d'estopa. E sa muller ffou filla del duch Giscart, duch de Pol·la e de Meçina. E hac III [103r] fills: lo primer hac nom Pere Ramon; e lo segon Berenguer Ramon; e lo terç Ramon Berenguer. E visqué en lo comtat VII anys e morí en l'any de Nostre Senyor MLXXXII e fou
 145 soterrat en la Seu de Gerona.

Comte X

Lo comte Ramon Berenguer fou fill del comte Ramon Berenguer demunt dit, Cap d'estopa. Aquest fou molt piadós e molt bon home d'armes. E hac per muller na Dolça, filla d'en Gispert, comte de Proensa, e hagué per
 150 ella los comtats de Proensa e de Tolosa. He aquest asetgà la ciutat de Mallorques ab navilis de Pisa e pres aquella e destróví-la. E hac moltes vegades batalles ab los moros e tostemps hagué victòria de aquells. E conquerí molts castells e forces nobles dels dits moros e hac trahut de aquells qui eren reys de València, de Tortosa e de Leyda. E visqué en son
 155 comtat L anys e en sa vida renuncià als béns temporals e heretà lo fill major del comtat de Barchinona e lo segon heretà del comtat de Proensa, e mèsse a l'orde del Spital de Hierusalem e morí en l'any de Nostre Senyor MCXXXI.

¹³ Al marge, de la mateixa mà: "Cap d'estopa".

Comte XI

160 Lo comte Ramon Berenguer fou fill del dit Ramon Berenguer. Aquest fou molt savi e ardit e ferm, molt bell hom e gran de persona. Aquest pres per muller la reyna d'Aragó, qui hac nom Patronilla, l'any de Nostre Senyor MCXXXVIII, la qual fou filla del rey d'Aragó apellat Remir, qui fou lo derrer rey d'Aragó atràs scrit. Aquest rey Remir, vivint los dos germans seus, se
 165 era mès en hun monestir de mongos e pres l'àbit de sent Benet. E quant los dits dos germans foren morts, que la un havia nom rey Pere e l'altre rey Ildefons, lo regna d'Aragó romàs sens hereter. E tota la terra provehí que lo dit Remir isqué del dit monestir. E donaren-li muller e hac de aquella la demunt dita Patronilla e après, morta la mara, quant la dita Patronilla fou de
 170 edat de maridar, tractaren de matrimoni ab lo desús dit comte Ramon Berenguer, lo qual dit matrimoni tractà en Guillem Ramon de Muntcada.

Aquest Guillem Ramon de Muntcada, après que hac mort en Castellviy, Archabisbe de Tarragona, per un desplaer que li féu tenint-lo pres son frare e matà'l al pessant de l'aygua de Muntcada, e com* lo demunt dit comte
 175 Ramon Berenguer lo pessaguís e li hagués tolt e lavat tot ço del seu, ell se n'anà en Aragó e mès-se en la casa o cort del dit rey Remir. E com longament hagués stat ab lo dit rey d'Aragó, ell lo tremès per missatger al dit comte de Barchinona en Ramon Berenguer, com ell volia fer matrimoni de la dita filla sua Patronilla ab ell e que li daria tot lo reyalme
 180 d'Aragó en dot, e axí's féu. E fet lo dit matrimoni lo dit [103v] Remir tornàsse'n al dit monestir, d'on era exit, e cobrà l'àbit. E lo dit Guillem Ramon de Muntcada tornà en gràcia del dit comte de Barchinona e cobrà tot ço que li havia levat del seu e molt més avant per rahó del dit matrimoni. E aquest Guillem Ramon de Muntcada fou aquell qui ediffichà Castellviy de
 185 Rosanes. E fet lo dit matrimoni, de labores ensà s'és feta la conjuncció del reyalma d'Aragó ab lo comtat de Barchinona. Però lo comte jamés se volch nomenar rey d'Aragó sinó Príncep d'Aragó e comte de Barchinona e la muller dita Patronilla se feya ben dir reyna d'Aragó¹⁴.

¹⁴ Llarga digressió explicant les circumstàncies del regnat de Ramiro II el Monje i de la intervenció de Guillem Ramon de Montcada en el matrimoni regi, seguida d'una versió resumida de la llegenda d'aquest noble. La precisió que Ramon Berenguer IV no s'anomenava "rei d'Aragó" surt al marge de BEV177 presa de la

190 Aquest dit comte Ramon Berenguer fou en la conquesta d'Almaria en ajuda
 del rey n'Amfós de Castella ab navilis de Gènova, he svahí he entrà en
 aquella ciutat d'Almaria e pres aquella en l'any de Nostre Senyor MCXLVII.
 E com fou tornat del dit viatge asetgà Tortosa ab los dits navilis de
 genovesos e pres-la en l'any de Nostre Senyor MCXLVIII. E en l'any après
 195 següent asetgà Leyda e pres-la. E puys pres Ffraga e Miravet en l'any de
 Nostre Senyor MCLIII, e més pres Siurana e totes les muntanyes de
 Prades. E hac molts fets d'armes ab los del linatge dels Bauces* per la
 tudoria de son nabot, comte de Proensa, als quals tolgué XXX castells. He
 hagué de la dita Patronilla, sa muller, II fills: lo primer hac nom Ildefons; e
 lo segon hac nom Sancho, qui fou comte de Rosselló e de Serdanya. E
 200 visqué en lo dit comtat de Barchinona XXXII anys e morí en l'any de
 Nostre Senyor MCLXII, a XIII dies d'agost, e fou soterrat en lo monestir de
 Ripoll.

Así finen tots los comtes de Barchinona.

Aquests són los reys d'Aragó e comtes de Barchinona.

205 Rey I. Regnà XXVIII anys.

Lo rey Ildefons fou fill del demunt dit comte Ramon Berenguer e de la dita
 Patronilla, reyna d'Aragó, e sa muller hac nom Sansa, qui fou filla de
 n'Amfós, emperador de Castella. En aquest pervench lo comtat de
 Proensa per parentesch, e guarrejà longament ab lo comte de Tolosa e li
 210 asetgà II vegades Tolosa [104r] per alguns drets e hagué guerra ab lo rey de
 Castella [e]* tota vegade fou vensador. E regnà XXVIII anys e hac III fills e III
 filles: lo primer ffill hac nom Pere; lo segon hac nom Amfós, aquest fou
 comte de Prohensa; lo terç hac nom Fferrando, qui fou abat de Munt
 Aragó; de les III filles, la una hac nom Costança, qui fou reyna d'Ongria e
 215 après fou muller de l'emperador d'Alamania Frederich; la sagona hac nom
 Alianor, qui fou comtessa de Tolosa; la terça hac nom Sancha, qui fou
 comtessa de Piteus. E morí lo dit rey Ildefons en Perpinyà a XXVIII d'abril

CGPIII. La intervenció de Guillem Ramon de Montcada en el matrimoni de la unió surt a Desclot (cap. III). Per a tota la llegenda, cf. COLL (1958) i ELLIOTT (1983).

en l'any de Nostre Senyor MCLXXXVI e fou aportat lo seu cors per soterrar en lo monestir de Poblet, lo qual ell edificà.

220 Rey II. Regnà XVII anys.

Lo rey en Pere fou fill del dit rey Ildefons, e sa muller hac nom Maria e fou filla d'en Guillem de Muntpesler, per la qual aconseguí la vila e baronia de Muntpesler. Aquest fou molt corial, valent, larch e prous he molt spert. E fou ten larch que les viles e-ls castells empenyorava. E aquest fou lo primer
 225 rey d'Aragó coronat e consegrat, e fou consegrat per Papa Ignocent terç, e aquest donà lo juspatronat a la sgleya de les sgleyas de son regna. E garregà ab comte de Focalquer per ço com tenia pres lo comte de Prohença, son cosí, de la qual presó finalment lo tragué. E fou en la gran batalla de Ubeda
 230 ab lo rey de Castella n'Amfós, e tolch als moros Castell Abib e Adamne. E regnà XVII anys e morí a Morell en fet d'armes, en lo mes de satembre a XII dies, en l'any de Nostre Senyor MCCXIII e fou soterrat en lo monestir de Xixena, lo qual sa mare edificà.

Rey III. Regnà LXIII anys.

Lo rey en Jacme fou fill del dit rey en Pere e hac per muller dona Alianor,
 235 filla del rey de Castella, de la qual procreà I fill qui hac nom n'Amfós, lo qual morí vivint son pare. E partit lo dit matrimoni per deute de sanch, pres altre muller qui hac nom Hiolant, filla del rey d'Ongria. Aquest fou en la sua imfentesa molt pessaguit per los seus e per altres, e tota vegada fou ajudat per Déu. E hagué batalla ab los moros en Mallorques e-ls vençé, e asetgà la
 240 ciutat de Mallorques e pres aquella lo die de sent Silvestre en l'any de Nostre Senyor MCCXXVIII e, per consagüent tota la ylla. E après algun temps asetgà la ciutat de València, la qual pres lo die de sent Miquel en l'any de Nostre Senyor MCCXXXVIII e, per consagüent, la ciutat de Xàtiva e les vilas de Morella e de Morvedra e Alzetzira e moltes altres innumerables qui
 245 són en lo regna de València. E fou en ajuda de son genra lo rey de Castella en la conquesta de Múrcia. E hac IIII fills: Lo primer hac nom n'Amfós, qui morí en vida del pare; lo segon hac nom Pere; lo terç hac nom [104v] Jacme, qui fou rey de Mallorques; lo quart hac nom Sancho, qui fou Arcabisbe de Toledo. E hac IIII filles: la primera hac nom Hiolant, qui fou
 250 reyna de Castella; la segona hac nom Costança, qui fou muller d'en Manuel de Castella; la terça hac nom Ysabel, qui fou reyna de Fransa; la quarta hac

nom Maria, qui null temps hac marit. E lo dit rey visqué en son regna LXIII anys e morí en la ciutat de València a XXVII dies de juliol en l'any de Nostre Senyor MCCLXXVI e fou portat lo seu cors al monestir de Poblet.

255 Rey III. Regnà VIII anys.

Lo rey en Pere fou fill del dit rey en Jacme, e la reyna, sa muller, hac nom Costança, filla del rey Mamfré de Çicília. E aquest fou de gran cor e ardit e hom molt fet a sa guisa, car tots los fets feya de son cap. Aquest emparà la ylla de Çicília contra la sgleya en deseret del rey Carles e per la dita raó
 260 garregà ab lo rey Felip de Fransa, en la qual guerra ausís molta gent entre Jerona e lo coll de Penisàs, vençent aquells e gitant-los vilanament de son regna. E hac III fill: lo primer hac nom n'Amfós; lo segon hac nom Jacme, qui fou rey de Cicília; lo terç hac nom Frederich, qui fou axí mateix rey de Cicília; lo quart hac nom Pere. E axí matex hac II filles: la primera hac
 265 nom Ysabel, qui fou reyna de Portugal; la sagona hac nom Costança, qui fou reyna de Nàpols. Durant les dites guerres hagué grans divisions ab los seus. E comparech ab un seu compenyó a Bordeu devant lo senescal per combatre's ab lo rey Carles de Nàpols, lo qual rey¹⁵ comparech en lo camp lo dia assignat. E visqué en son regna VIII anys e morí a Vilafrancha
 270 de Penedès lo die de sent Matia en l'any de Nostre Senyor MCCLXXXV e fou soterrat en lo monestir de Sanctes Creus.

Rey V. Regnà VII anys.

Lo rey n'Amfós fou fill del dit rey en Pere. Aquest fou larch hom, tant que no deya de no a naguna cosa que hom li demenàs. Aquest tench la guerra
 275 que son pare havia emparada contre la sgleya e als francesos, e parà batalla en lo regna de Múrcia contre lo rey en Sancho de Castella. E tolch la ylla de Manorcha als serrahins, lo qual hac batalla ab ells e los vençé. Axí mateix tolch la ylla de Mallorques a son oncle, lo rey en Jacme. E visqué en son regna VII anys e morí en Barchinona e fou soterrat en lo monestir dels
 280 frares menors en l'any de Nostre Senyor MCCLXXXII.

Rey VI. Regnà XXXV anys.

¹⁵ Mala lectura per “no-y comparech” (BEV177). El sentit de la frase es veu seriosament afectat per la mala lectura. De fet, dóna un sentit contrari al que explica tota la historiografia sobre el cas del desafiament de Bordeus.

Lo rey en Jacme. Aquest era frare del dit rey n'Amfós e fou fill del [105r]
 rey en Pere. E sa muller primera, qui havia nom Blanca, fou filla del rey
 Carles de Nàpols e après hac dues mullers: la una fou filla del rey de Xipre
 285 e hac nom Maria, e l'altra fou filla d'en Pere de Muntcade, senyor de Ytona;
 de neguna de aquestes no hagué fills. Aquest rey en Jacme fou fort just,
 piadós e devot. E trechtà pau e concòrdia ab l'Esgleya e ab lo rey de Fransa
 e d'Espanya. E combaté's ab lo rey Frederich, son frare, en la ylla de Çicília,
 en la qual ylla fou rey dezpuys [son]* frare en Frederich. E reté lo regna de
 290 Mallorques al rey en Jacme, son oncle, e soltà de la presó sant Luís e en
 Robert, qui despuys fou rey de Nàpols. E tolch lo regna de Múrcia al rey de
 Castella e puys tornà-li la ciutat e la vila de Lorcha e tots aquells de aquella
 sua senyoria. E encara se combaté en lo setge d'Almaria dues vegades ab
 los moros e ls vençé en l'any de Nostre Senyor MCCCVIII. E féu pau ab lo
 295 rey de Castella. E visqué en son regna XXXV anys e morí en la ciutat de
 Barchinona la vigília de Tots Sants en l'any de Nostre Senyor MCCCXXVII
 e fou soterrat en lo monestir de Sanctes Creus. E jaquí V fills: lo primer hac
 nom Jacme, aquest renuncià al regna; lo segon hac nom n'Amfós, qui fou
 comte d'Urgell e puys rey d'Aragó; lo terç hac nom Pere, qui fou comte
 300 de Ribagorsa e de Prades; lo quart hac nom Johan, qui fou patriarcha de
 Alexandria e Archabisbe de Tarragona; lo V hac nom Ramon Berenguer,
 qui fou comte d'Empúries. E més hac V filles: la primera hac nom Maria,
 qui fou muller de don Pedro, fill del rey de Castella; la sagona hac nom
 Costança, qui fou muller de don Johan, fill de don Manuel, infant de
 305 Castella; la terça hac nom Ysabel, qui fou duguesa d'Àustria; la quarta hac
 nom Blanca, qui fou prioressa de Xixena; la V hac nom Yolant, qui fou
 prinçessa de la Morea e après fou comtessa de Luna.

Rey VII. Regnà VIII anys.

Lo rey n'Amfós fou fill del rey en Jacme, e sa muller hac nom Teresa
 310 d'Entensa. Aquest fou bell hom e forts e benigne e leyal. E en vida de son
 pare tolch la ylla de Serdenya als pisans e hac batalla ab ells e vançé'ls, e fou
 la dita batalla a VII de març en l'any de Nostre Senyor MCCCXXIII. E en
 après, morta la primera muller, pres dona Alianor, filla del rey de Castella,
 ab la qual visqué pochs anys. E regnà en son regna VIII anys e morí en la
 315 ciutat de Barchinona en la vigília de la conversió de sent Pau en l'any de

Nostre Senyor MCCCXXXV. E jaquí IIII fills: lo primer hac nom Pere; lo segon hac nom Jacme, qui fou comte d'Urgell; lo terç hac nom Ferrando, qui fou marquès [105v] de Tortosa; lo quart hac nom Johan. E més hac una filla qui hac nom Costança, qui fou reyna de Mallorques.

320 Rey VIII. Regnà LII anys.

Lo rey en Pere fou fill del dit rey n'Amfós he succehí a aquell en lo regna e hac IIII mullers. La primera hac nom Maria, qui fou filla de rey de Navarra, de la qual hac I fill qui no visqué sinó III ores e ella morí de aquest part en la ciutat de València. E avien ja hagudes III filles: la primera hac nom
 325 Costança, qui fou muller del rey Frederich de Çicília, la qual hac una filla qui hac nom Maria a la qual pervench lo regna de Çicília e aquesta pres per marit en Martí, fill de l'infant don Martí, qui labores era duch de Muntblanch, he constitu_-li en dot lo dit regna; la sagona hac nom Johana, qui fou muller del comte d'Empúries; la terça hac nom Ysabel e visqué VI
 330 anys. E la segona que hac havia nom Alianor, qui fou filla del rey de Portogal, de la qual no hac infants e aquesta no visqué pus de II anys ab lo dit rey en Pere. E la terça muller hac nom Alianor, qui fou filla del rey en Pere de Çicília, de la qual hac III fills: lo primer hac nom Johan; lo segon hac nom Martí; lo terç hac nom Alfonso, lo qual morí en Barchinona en
 335 edat de V anys. Més avant hac de la dita reyna alsguns fills e filles qui no visqueren, sinó solament una filla qui hac nom Alianor, qui fou reyna de Castella. La quarta e derrera muller hac nom Sibília, de aquesta hagué una filla qui hac nom Ysabel, qui fou muller de don Jacme d'Aragó, fill d'en Pere, comte d'Urgell. Aquest dit rey en Pere fou hom molt savi e fort
 340 notable e bon cavaller e molt ardit e larch e benigne. He stant infant hac moltes persecucions per sa madrastra, qui era filla del rey de Castella. Aprés que fou promogut a dignitat reyal hac grans guerres e molts treballs, car primerament li mogueren guerra II germans seus, ço és l'infant don Ferrando e l'infant don Johan, qui eren nebots del rey n'Amfós de Castella
 345 qui·ls ajudave sacretament, e puys materen-se en son poder en lo castell de Civa¹⁶. He en aquest temps mateix li mogueren guerra los jenovesos, los quals foren vensuts e desbaratats per ell en lo Port del Comte en Serdenya

¹⁶ BEV177, "Xiva".

e-ls tolch XXXIII galeas que se n'amenà, e après poch temps faeren pau ab lo dit rey, a gran honor sua subsegüentment. E a cap de temps li mogué guerra lo rey en Jacme de Mallorques, cunyat seu, qui tenia lo dit regna de Mallorques en feu per ell. E lo dit rey en Pere tolch-li lo dit regna e puys vençé'l en batalle en la ylla de Mallorques, hon era tornat, e tolch-li lo cap¹⁷. Après de açò comensà la humió en la qual hac moltes bregues e mals que [106r] se'n seguiren, però lo dit rey ne puní e-n castigà'ls aquells qui la mogueren e la sostengueren e-ls vençé dues vegades en batalla. Après de la unió se rebellà a ell lo jutge d'Arborea en Serdenya e lo dit rey pessaguí-lo ab gran sforç de hòmens a cavall e de peu, e cobrà l'Alguer e Viladesgleyes e vench a concòrdia despuys ab lo dit jutge. E après que lo dit rey fou vengut de Serdenya, mogué-li guerra lo rey don Pedro de Castella, la qual durà entorn XXX anys, en la qual guerra lo dit rey en Pere vensé moltes betalles e cobrà Morvedre, Terol, Calatiú e moltes altres ciutats e lochs que-l dit rey don Pedro iniquament e malvada li havia tolts. E féu levar vituperosament lo dit rey don Pedro del setge que tenia sobre València e li parà batalla, la qual lo dit rey don Pedro no volgué acèptar ans fugí e-s recullí en lo castell de Morvedre. Noresmenys lo dit rey en Pere parà batalla al dit rey don Pedro devant Oriola e altres lochs, la qual no gosà acèptar, e ultra açò parà batalla prop la font de la losa en lo terma d'Almanara al dit rey don Pedro, lo qual acceptar no gosà, ans fugí. E com lo comte de Trestamana apellat don Anrich, frare del dit don Pedro rey de Castella, qui se n'era pessat, lonchtemps havia, del dit rey don Pedro ab molta gent a cavall al dit rey en Pere, e vaés fugir aquell, dix al dit rey en Pere: "Senyor, lo regna de Castella és vostre". Respòs lo dit rey en Pere: "Çertes, ans serà vostre e jo-l vos don sus ara de present". E tentost lo dit comte de Trestamana per aquesta gràcia besà la mà al dit rey en Pere e volgué-li besar lo peu e lo dit rey en Pere no u volgué. E ladonchs dix lo dit comte: "Suplich-vos, senyor, que-l me lexets besar, car per I tal do com és lo regna de Castella bé se'n merex besar lo peu", e no u volgué soferir que-l li besàs. E après lo dit rey en Pere mès lo dit comte en lo regna de Castella,

¹⁷ Aquesta lectura coincideix amb la que dóna la continuació de la *CGPIII* (SOBERANAS, 1961, 182), que ja hem vist relacionada amb aquest nostre text (Cf. l'apartat sobre les continuacions del capítol XV al capítol 5 de l'estudi). Se n'allunya, però, BEV177 ja que diu "tolch-li lo camp". No trobem enlloc indicació que Jaume de Mallorca fos decapitat.

del qual lo havia fet rey e senyor, e-l li féu posehir pasçíficament, lo qual lo
 380 dit rey en Pere se poguera haver aturat vers si mateix, si li agués plagut. E
 part tot açò, lo dit rey en Pere hac grans affers e forts tribulacions e
 persecuçons en lo món, de les quals Nostre Senyor Déu lo'n tragué
 tostemps ab honor e ab gran aventatge seu. E regnà en son regna LII anys
 e XX dies he morí en la ciutat de Barchinona la vigília de Apariçi de l'any
 385 MCCCLXXXVII e fou soterrat en la Seu de Barchinona e puy fou
 transladat en lo monestir de Poblet. E jaquí dos fills, los desús dits, ço és
 l'infant don Johan, primogènit, e l'infant don Martí, duch de Muntblanch.

Rey VIII. Regnà VIII anys.

Lo rey en Johan fou fill del dit rey en Pere e hac III mullers. La primera fou
 390 solament sposade sua e hac nom Johana, qui fou filla del rey de Fransa. E
 vinent a Perpenyà per fer noçes morí en la vila de Roses¹⁸. La sagona hac
 nom Matha e fou filla del comte d'Armanyach, de la qual hac una [106v] filla
 qui hac nom Johana e aquesta fou muller del comte de Foix. La terça hac
 nom Hiolant, qui fou filla del duch de Bar, de la qual hac alsguns fills he filles
 395 qui no visqueren ans moriren en fort tendra edat, sinó ten solament una
 filla, qui hac nom Hiolant e fou muller del rey Luís de Nàpols. Aquest
 demunt dit rey en Johan fou bon cavaller, ardit, larch e molt benigne. E
 vensé en lo loch de Durban en França molta gent d'armes que volien
 entrar en son regna e speçialment en Rosselló per svahir aquell. He anà-y
 400 personalment e ffou dels primers feridós en la dita gent d'armes. He regnà
 en son regna VIII anys, III mesos e XIII dies e morí en lo loch de Fuxà en
 Empurdà, anant a la cassa, a XVIII de maig de l'any de Nostre Senyor
 MCCCXCVI e fou soterrat en la Seu de Barchinona e après fou transladat
 en lo monestir de Poblet.

405 Rey X. Regnà XIII anys.

Lo rey en Martí fou fill del demunt dit rey en Pere e germà del prop dit rey
 en Johan. Aquest rey en Martí hac la primera muller qui havia nom Maria,

¹⁸ Per "Besés" (BEV177).

de la qual hac I fill apellat axí mateix Martí, e hac aquest ans que fos rey d'Aragó. Quant era duch de Muntblanch aquest pres lo regna de Çicília ab
 410 gran treball e affany e quant l'ach conquistada féu matrimoni del fill seu desús dit ab la reyna qui labores era de Çicília, si bé era vella. E encara alsguns barons eren rebelles però a la longa ell los ne trasqué e-n matà als uns perquè la dita ylla romangués en pasçífica pau (axí com se féu remet-ho al libre que se n'ha fet de la dita conquesta). E après mort del
 415 desús dit rey en Johan, lo dit rey en Martí se'n pessà de la dita ylla de Çicília en Barchinona, hon fou reebut per rey e senyor molt honorosament e ab gran sollempnitat. E morta la dita reyna Maria, sa muller, après poch temps morí lo dit fill seu, rey de Çicília, en castell de Càller après que hac pres Sent Luri. E vensuda la primera batalle pres-lo glànola, de què morí e,
 420 mort, mossèn Pere Torrella vansé la sagona batalla, d'on foren desbaratats, morts e presos e cativats tots los sarts e donats per catius tots, axí hòmens com fombres e infants en gran nombre. E après poch dies morí de malaltia en son lit lo dit mossèn Pere Torrelles en la dita ylla de Serdenya. E vahent la terra que lo dit rey de Çicília era mort, qui era primogènit
 425 d'Aragó, acordà fessen pendra muller al dit rey en Martí aquella que li plagués. E de fet ell acordà de pendra per muller la filla del comte de Prades, la qual havia nom Margarita, de la qual no hac fill ne filla. Aquest regnà XIII anys e morí en Barchinona en lo monestir de Valldonzella a XXXI de maig, any de Nostre Senyor MCCCCX e lo seu cors fou portat a
 430 la Seu.

Per la mort de aquests II reys romàs tot lo regna d'Aragó en gran tabustol e dol e no solament aquest regna mas encara tots los altres [107r] regnes e terras. He stant axí los dits regnes sens* rey e senyor natural per spay de III anys, XXVII dies, en lo dit regna de Aragó havia III competidors qui
 435 cascun d'aquells se donave dret en aquell. E Nostre Senyor Déu, qui no volia que los dits regnes perissen, faents tota la terra processons e cascun die pregàries per totes les sgleyes, fou provehit per tots los regnes, ço és per Cathalunya e per Aragó e per València, migensant lo Sant Sperit, que fossen aletes VIII sollempnes persones qui aquelles haguessen poder
 440 bestant de elegir per rey e senyor I dels dits III competidors, aquell al qual

pertangués haver aquell per justícia. E a Déu plach que tots los dits regnes se concordaren de elegir les dites VIII persones e axí mateix del loch hon la dita elecció se degué fer, segons après és feta mençió de tot.

Los III competidors són aquests següents:

- 445 Fferrando de Castella
Luís, fill del rey Luís de Nàpols
Jacme, comte d'Urgell

Los VIII elegidors són los següents:

Per Cathalunya

- 450 Lo Archabisba de Tarragona
Misser Guilem de Vallsecha
Misser Bernat de Gualbes

Per Aragó

- Don Bardaxí
455 Lo bisba d'Oscha
Mossèn Francesch d'Aranda

Per València

- Lo Don de Cartutxa
Mestra Viçens Ferrer
460 Misser Gener Rabassa

Rey XI. Regnà III anys, VIII mesos, III dies.

- Per los dits VIII elegidors fou feta la elecció del senyor rey en [107v] Fferrando per justícia en lo loch de Casp a XXVIII de juny en l'any de Nostre Senyor MCCCCXII. Aquest havia III fills ans que fos elet rey: lo
465 primer hac nom Alfonso, qui en sa vida fou jurat primogènit; e l'altre hac

nom Johan, rey de Navarra; e l'altre hac nom Anrich, mestre de Santiago; e l'altre hac nom Pedro. Aquest rey en Ferrando regnà III anys, VIII mesos, III dies e morí a Golada a II d'abril en l'any de Nostre Senyor MCCCCXVI. E lo seu cors fou aportat al monestir de Poblet. Ffou coronat a XI de ffebrer MCCCCXIII.

Rey XII.

Lo rey Alfonso fou fill del dit rey en Ferrando, e la reyna, sa muller, hac nom Maria, la qual és germane del rey de Castella.

Aparat de correccions

15 co[n]tre: cotre	188 dels Baues: dels Baues, <i>amb la c</i>
30 d'Aragó, que hac nom Remir: que	<i>interliniada</i>
hac nom Remir, <i>interliniat</i>	201 lo rey de Castella [e] tota vegade:
72 dit monestir quant la muller li fou	lo rey de Castella tota vegade
morta: quant ... morta, <i>interliniat</i>	280 dezpuy[s] [son] fiare: dezpuy[s]
96 demunt dit primer: primer <i>interliniat</i>	frare
124 sa muller hac: sa muller ha	417 sens: seny
167 e com: com <i>interliniat</i>	

[44r]

**RECORDÀNCIA E MEMÒRIA
DE LES COSES E ACTES PASATS E DELS PRESENTS
QUE EN NOSTRE TEMPS S 'AN* FET E DE PRESENT SE FAN**

E primo de les generacions del món.

Primo, de Adam fins a Nohè, hac MCCLII anys.

De Nohè fins a Abram, hac MXXII anys.

De Aabraam fins a Muysès, hac DV anys.

5 De Muysès fins a Salamó, hac CCCCLXXX anys.

De Salamó fins a Jhesu Crist, hac MCCC anys.

De Jhesu Crist fins al present, hac MCCCCLV anys.

Del comensament ho principi del món fins a la passió de Jhesu Crist
hac quatre milia anys.

10 Emperò, segons hopenió* de sent Eusepi, del principi del món fins a
Jhesu Crist, hac sinch milia CC anys; e segons alguns altres doctós, hi
ac sis milia anys; la major part dels doctós de santa mare Església cloen
que pasen sinch milia anys.

De la Nativitat de nostre Senyor Jhesu Crist fins al present, ha
15 MCCCCLV [anys].

De la Espanya.

Ans del adveniment de Jhesu Crist, Espanya fonch senyoregada e
principiada per Túbal e per los de la sua generació, per MCC e III
anys¹.

20 Enaprés Espanya fonch subjugada e senyoregada per Èrcules* e per
los seus e per los grechs, pacíficament, per MC anys.

Encara, per los romans, Espanya fon senyoregada e subjugada al

¹ La mateixa durada que devia portar l'antecedent .

emperi de Roma, fins en l'any de la Nativitat de Jhesu Crist CCCXXXX anys.

- 25 Més avant Espanya fonch malmenada e senyoregada per los emperadós de Roma, ço és, per Dioclesià e Maximia, romans, en l'any de CCLXXXV².

[44v] **Com fonch edificada Taragona.**

- Scipio, romà, edificà la ciutat de Tarragona, la qual fonch cap del
30 imperi; e fon edificada CCIII anys ans del adveniment de Jhesu Crist.

Com fonc hedificat Toledo.

Telmon e Erbitinis, los quals heren regidós d'Espanya, edificaren la ciutat de Toledo, e aquella fonch cap del emperi; e fonch edificada LXIII anys ans de la Nativitat de Jhesu Crist³.

- 35 **Com fonch edificada la ciutat de Çaragoça.**

La noble ciutat de Çaragoça fonch edificada per lo famós emperador Cèsar Agust, del qual pres lo nom la dita ciutat.

La tració del compte Julià.

- La tració del compte Julià començà en l'any de la Nativitat de Nostre
40 Senyor DCCXXXX; e los serraïns tengueren IIII anys la Espanya pacíficament e sens nengun contrast.

La mort del compte Julià e de arquabisbe.

- Com lo rey Tarich, príncep e senyor del[s] serraïns, al quart any, matà
45 lo compte Julià e l'arquabisbe Gofant, arquabisbe de Ispalis, e a Silibert e Eban, e a tots los malvats qui havien consentit a la tració.

Com Cades guanya Barcelona.

- Carles Maynes, emperador de Roma e rey de França, levà e guanyà
cont[r]a los moros la ciutat de Girona, Barcelona e totes les viles, lochs,
terres, castels e forces fins a Leyda; e morí en França, l'any de Jhesu
50 Crist DCCCXIII.

² Tota la *CdE* diu 296 anys; l'únic testimoni que diu 295 és D.

³ La mateixa data que C i D.

Com fonc presa la ciutat de Osqua.

Lo rey em Pere* pres la ciutat de Osqua, l'any de Nostre Senyor MLXXXIII, a XXVI de noembre.

Com fonc presa la ciutat de Çaragoça.

55 Lo rey n'Anfòs pres la ciutat de Çaragoça e de Taragona⁴ e les viles de Calatayhú e de Daroqua e Tudela, ab totes les aldees, en l'any de Nostre Senyor MCXXVIII.

De la segona presa de la ciutat de Barcelona.

60 En l'any de nostre Senyo[r] DCCCCLXXXIII, lo compte en Borel pres la ciutat de Barcelona⁵.

Com fonc presa la yilla de Malorqua.

Enaprés, en l'any MV⁶, fonch presa la ciutat de Malorqua per lo compte Ramon Berenguer, compte de Barcelona, e acomanà la hyla e ciutat de Malorqua a genoveses, e per sguart que més felment
65 tenguesen e guardasen la dita illa, donà'ls les armes de Barcelona als dits genoveses. E lo comp[45r]te tornà en Catalunya* a gregar contra gran morisma que eren venguts en lo dit principat. E los genovesses malament liuraren Malorqua e tota la hylla a sarahyns. Esta és la rahó per què cathalans tenen axí en mala hopenió* als genoveses.

70 **De la unió de Aragó en Catalunya.**

En l'any MCXXXVII, en Ramon Berenguer, compte de Barcelona, pres per muler la filla del rey d'Aragó, a la qual dien Patronilla. E per esta rahó fonch honit Aragó ab Catalunya.

De la presa de Almeria.

75 En l'any MCXXXVIII, lo rey n'Anfòs de Castella e lo dit compte prengueren la ciutat de Almeria.

De la presa de Leyda.

En l'any MCXXXVIII, lo dit compte pres la ciutat de Leyda, e Fraga

⁴ Per "Taraçona", el mateix error que comet D. D'altra banda, la data també hi coincideix.

⁵ És la data que dóna D per a la mort del comte.

e Miravet.

80 **De la presa de Ciurana.**

En l'any MCLIII⁶, lo dit compte pres Siurana e totes les muntanyes de Prades.

De la presa de la ciutat de Tortosa.

E més en lo dit any, fon pressa la ciutat de Tortosa per lo dit compte.

[...]

Aparat de correccions

Títol **EN NOSTRE TEMPS S 'AN FET:** *San.* [S'HAN] FET; *Cab.* SON FET

10 **hopenió:** *San.* openió;

19 **Èrcules:** *San.* Hercules;

48 **em Pere:** *San.* en Pere;

62 **en Catalunya:** *San.* e Catalunya;

64 **hopenió:** *San.* openió;

77 **MCLIII:** *San.* MCLIIII.

⁶ Data impossible segons les de la vida del comte.

APÈNDIX IV

Biblioteca Nacional de España, manuscrit 2639

[1]

MEMORIAS HISTORIALES

DE CATALUÑA.

Dévense estimar porque ay en ellas algunas particularidades muy considerables para la Historia de la restauración de Cataluña. No e podido saver su autor. Hecha en Çaragoça a 1 de Março 1629. Don Gaspar Galceran de Gurrea i Aragón.¹

[3]

Canòniques

en quina manera se potblà Spanya

ni de quines nacions

Jafet fo lo* manor fill de Noè e fo lo primer hom qui pres aucela ab altre aucela.

E hac * la quarta part del mon qui és dita Europa, ço és de en tremuntana² fins al estret de Jubaltar.

- 5 E aquest Jafet hac VII fills. Lo primer hac nom Gomer, qui.s potblà en Garze, de què asqueren los gots e los grechs e ls Madiuus, e aquest hac hun fill qui ach nom Tristany, de què isqueren los en troyans. Lo segon fill de Jafet hach nom Magoch e aquest se potblà en la * regió de Sixa,

¹ Nota al final, de la mateixa mà que anota tot el text "Escribiose año 1418, vide fol. 9".

² Al llarg del text observem alguns casos d'utilització estranya de la partícula *en* aplicada a noms propis (de persones però també topònims) sense que pugui ser considerada article personal, preposició o pronom. El casos són: en tremuntana (línia 3), en troyans (7), en Tartaria (8), en Turquia (11), en Taraçona (31), en Toledo (109), en Tolosa (140), en Toda (145) i dubtem si també és un cas d'aquests en Tiza (119, pel nom del rei Vitiza), l'únic que podria ser interpretat com un article personal. Creiem que sembla un vulgarisme, però no sabem precisar més sobre aquest comportament, a part de constatar que en tots els casos els noms propis comencen amb la lletra "T", encara que no es produeix en tots els noms que hi comencen. Aleatòriament, la partícula apareix al manuscrit separada o agregada al nom. Per no desfigurar aquests noms i topònims, hem optat en l'edició per mantenir les partícules però escriure-les totes separades dels noms que acompanyen.

qui és dita en Tartaria. Lo terçer fill fo Madeus e en <...> terra meteren
 10 nom Madea, <...>³ Mandions. [4] Lo quart hac nom Janus, qui potblà los
 Mendines(?) en les partides de lla en Turquia e de Armínia. Aquest
 hach hun fill qui hac nom Catus(?) qui potblà la illa de Sipre. Lo cinquè
 fill de Jafet fo Trestan (*sic*), qui fo molt valent hom qui·s potblà en
 Espanya. Lo VI hac nom Monsopuis, qui potblà Capadócia. Lo VII hac
 15 nom Torer e·s potblà en huna província appellada Oribasa.

Lo demunt dit en Túbal, fil V de Jafet, se potblà en Espanya en los
 munts Perineus, dell quall [5] isqueren la generació dells Yberchs*,
 segons Isidorius e Joronius.

E foren appellats cetúbals. E per huna stela qui ha nom Sperus, qui·s
 20 pon après lo sol, fo mès nom a la terra Spèria. E asò fo après dell
 diluvi MCCLXXIII anys. E aquests seculos (*sic*) se potblaren en la riba
 de Hebro e lexaren lo nom de en Túbal e prengeren lo nom dell dit
 riu, e* hageren nom saltiberis, qui és dita Salsibèria la terra qui és entra
 los munts Pirineus e lo riu de Hebro.

E après d'aquest tenps de aquesta nació, devellà Èrcules, hom nat en [6]
 25 Grèsia*, qui devalaren de gentils, lo qual Èrcules pres e degostà tota
 Àsia e Àfrica. E puys ab gran navili e aquí pasà en Spenya, ço és, fins al
 estret de Jubaltar, e aquí féu star son navili. Pensava-se que aquí fos la fi*
 dell món, e aquí féu hadificar grans tores. E aquí hac gran batalya ab
 30 hun gran príncep appellat Giró lo qual senyorayava tres regnes, ço es
 Galítie, Lucitània e Sètica. E la mayor ciutat era Sibília e lo dit Èrcules
 hac vichtòria e pres tota la terra.

E vench al munt Muntcayo hont edificà en Taraçona. [7] E en la
 província de Saltibèria edificà Urgell, qui ha nom la Seu d'Urgell. E
 35 après féu Balager e encontinent potblà Osona e féu la ciutat de Vich.

Barchinona

E après Èrcules tramès VIII barques e les VIII anaren en Galícia, e la
 novena arribà en lo ribatge de Saltibèria e aquí edificà Barchinona. E fo
 en lo temps que Gedeon jutjave Iraell, l'any dell comensament

³ Un forat no permet llegir bé els dos mots que manquen al text.

40 IIMDCCCX anys. [8] En la dita ciutat de Barchinona lo dit Èrcules estave més que en altra, e fo-li feta qüestió per què aturave més en Barchinona que en les altres dell món que avia edificades. E respost que per tal com aquí-s sentia pus inclinat^{*4} de usar de seny que no avia fer en altre loch.

45 E en aquesta manera tolch Spanya al-saltiberchs qui lavons* la senyoreyaven, qui per longa pau havian jaquit tot fet d'armes e no-s pogueren defendre, e retench a la sua [9] senyoria Spanya e axí matex a servitut dells grechs.

E, fet açò, lexà per governador Espan, lo qual era stat son nodrís, per
50 lo quall la terra hach nom Spanya. Lo quall* Span, après la mort de Èrcules, fo rey de Spanya e potblà molts lochs entre los quals fo Sogòvia.

E hach dell temps que Èrcules edificà les dites ciutats fins ara, que
tenim de lla nativitat de Jesuchrist* MCCCCXVIII, IIMCXXXIII anys*.
55 [10] E puy Èrcules muntà lo navili e anà en Ytàlia e la destro_ tota e, aquella mesa en servitut, passà ab lo navili en Grèsia. E con fo en Grècia fo metzinat per fembra, en què hac tall malalltia que per sobres de dolor se mès ell matex en hun forn cremant e morí. E per ço Spanya stech en senyoria dells grechs entrò al temps dells cònsols de
60 Roma per nom Cipio, l'any dell Inperi MC.

[11] La ciutat de Barcelona, après que fo edificada per Èrcules, grech, qui devalave de Nembrot, gentill, fo de* gots, qui devalaren de una illa per nom Stància. E depuys fo de vandàlichs, qui * devalaren dells stors(?). E puy fo de sarayns.

65 En l'any de Nostre Senyor DCCCI, lo Emparador Carles Manyes, senyor de Roma e de Fransa, vench ab gran poder contra los sarayns. E vench a Gerona e a Barchinona e pres tota la terra tro a Leyda. E féu moltes sgleyes [12] e monestís, e son fill, qui havia nom Ludovich, ab

⁴ Al manuscrit, "incestiat". Corregim seguint la solució de la nota que hi ha al manuscrit BNP13, transcrita també en apèndix.

volentat dell para, tornà en Barchinona e féu fer la església de Sant
70 Sadorní, qui fo la primera sglésia dell teretori.

De la sglésia de Sen Just

E après edificà la església de Sent Just e sent Pastor dins la ciutat de
Barchinona e li donà privilegi que tot cavalier qui-s fos aremit per altre a
fer batalya, fermàs e juràs dins la dita sgléçia. E axí matex que tot
75 testament [13] fet dins mar, que en la dita sgleya se agés a potblicar e
conformar davant lo rector dins VI mesos. E axí matex que tot hom
qui morís sens testament pus que de paraula o hagés dit davant
testimonis, que aquells testimonis anant en la dita sgleya e present lo
rector, faent e fermada carta, valgés e hagés ten gran valor com si lo
80 mort hagés fet testament en sa vida en poder de notari. [14] E més, que
tot juheu qui fes negun tort a quallsevolses christia fos forsat per lo
balle de fer-lo jurar en la dita sgleya.

E puy lo dit Carles Maynes partí de aquí e tornà-se'n en Fransa, hon
morí l'any DCCCXIII, pero estituí comdat de Barcelona fins per tota
85 Catalunya. E ageren nom gotolans per rahó dells gots⁵ e fo rey de
Fransa Çeri, qui puy la conquestà sarraÿns l'any DCCCXXV.

[15] Com vengeren los gots

Los gots vengeren de huna illa qui és apellada Stància, la quall és en les
parts que lo món environa la mar, segons diu Claudi e Tolomeu.
90 E aquests gots vengeren ab hun rey qui havia nom Verug, fort gran
batalyer, e tolgeren tota la tera de Spanya* als grechs enaquels qui
Èrcules hi havia lexats. Los gots exiren de Jafet e morí lo rey Verig e
après hi hac XVIII reys e regnà Acherito, e los gots* en temps [16]
d'aquest reberan la fe christiana.
95 Los gots, però, despuys per Enstan e per força dell emparador Valen,
qui era del secta ariana, tornaren eretges en la dita aror.

⁵ L'aparició de l'etimologia "gotolans" per als catalans és posterior al 1418 que ha declarat el text. Cf. l'apartat sobre pervivència d'informacions puntuals de la *CdE*, al capítol 6 de l'estudi.

E an-aquest temps foren presats Rotlan e Oliver en Panpalona.

E mort lo dit Aterito, los dits gots no volgeren elegir rey, ans se sosmeteren a l'Inperi romà en què estigeren XXVIII anys. [17] E mort
100 e après elegiren dos reys, Radistoyfo e Alarich, e foren desobediens al Inperi*, però Alarich hac la mayor senyoria.

Enaprès, mort lo dit Ridogolfo, Alarich demanà pau ab lo Enperador de Roma e lo dit Emperador fé-u e li donà en pacífich Gàllia, qui ara és dita Fransa, e Espanya.

105 **[18] Lo primer rey qui començà entrar en Spanya.**

E après Larich regnà Ataüfos, qui fon lo primer rey qui comensà entrar en Spanya. E après regnaren Sagarich e Vàllia, e en temps d'aquests los gots tenían llur senyoria major*⁶ en Tolosa e aquest rey pres les terres de Bena e de Galcia, les quals tenían los vündels e ls alans. E après
110 regnà Anrico, qui pres la província Taragona.

[19] Lo primer rey qui tot sol se posà en taula .

E après vench Olinba, rey en Spanya, lo quall se posà tot sol en taulla e-s vestí vestidures reyal, de què abans tots los reys se posaven en taulla ab cavallés e anaven axí vestits com ells.

115 **Aquest rey gità la heror ariana.**

E après de aquest regnà son fill Rataredo, lo quall fo rey cathòlich, [20] lo quall foragità la eror ariana e féu cap de sa terra la ciutat de en Toledo.

Aquest rey féu bateyar per forsa los jueus.

120 E après regnà Sisobuch, lo quall per forsa féu bateyar tots los juheus.

Comensà Mafumet.

En temps d'aquest començà a preÿcar Mafumet la [21] sua mala secta en les terres de moros, en l'any DCXVI.

Après regnà Siuntila*, lo quall tolch terres e lochs e ciutats en Spanya
125 als romans. Aquest fo senyor de tota Spanya sens negun mitgà.

Aquest rey féu que los clerges tenguen drudes.

E après la mort d'aquest rey, regnà son fill Ramiro. E après regnaren VIII reys, e lo darrer fo en Tiza [22] lo quall fou molt cruell. E aquest menà que los clerges e bisbes tingesen drutes⁷ e amigues e féu
 130 endorocar totes les forses de son regna per ço* que les sues gents no·s pogesen rebel·lar contra ell.

Com lo comte Julià féu perdre la terra

E après regnà Rodorich, lo quall perdé sa terra. E ço com havia sots si lo comte Julià al quall lo dit rey tramès per misatger a Boali, [23] moro,
 135 e stant en la misatgeria hach afer ab sa mulyer. Hont lo dit comte Julià haver sabut asò, tractà ab Boali rey que vench ab ben XXV reys moros. E prengeren tota Spanya tro ha Arlet de Proensa en XIII mesos en l'any DCCXIII. E per les grans crueltats que los moros feyen, los crestians fugiren en les muntanyes de Soborbe, de Ribagorsa, de
 140 Aragó e d'altres lochs hon foren molts castelons que moros no·ls pogeren posoyr.

[24] **Com se edificà Sant Johan de la Penya**

En l'any DCCCLVIII hun sant armità apellat Johan, dins una spluga féu la dita sgleya. E lavonts regnave en Navara lo rey Garcia Exemenes, en
 145 Aragó lo comte Azna e lo rey Abdaramen en Osca. E après regnà en Panpalona Garcia Enyesto l'any DCCCXCI. E après lo rey Fortuyo Garcya l'any DCCCIII. [25] E en aquest temps morí Asayar, conte d'Aragó, e après fo compte son fill, qui féu lo monastir de sent Martí al loch d'Ellcover.

150 En l'any DCCCXX regnà en les Stúries lo rey Hordonyo, qui fo vensut e desbaratat per Abdaramen. E lavors los moros pasaren los munts Pirineus e conquistaren fins a en Tolosa e tots los christians fugiren, sinó DC qui ab llus mulyers e infans anaren en la espluga de sent Johan

⁶ Al manuscrit, "malor". Suposem que es refereix a la capitalitat tolosana i per això corregim a "major".

⁷ Al manuscrit, "deutes". Corregim per "drutes" seguint la rúbrica anterior.

de lla Penya [26] hon feren* gran edificació e moriren, que en
 155 Panpalona no romas ereter* de negun rey.

E elegiren rey de Panpalona Enyego Aresta, per ço hac nom Aresta
 com era fort goratgós contra los moros. E pres per mulyer la reyna
 dona en Toda, de què hac hun fill apellat Garcia Iyesso, e morí. Lo rey
 fo soterat a Sent Salvador de Lire.

160 E après regnà son fill Garcia Iyesto, e morí l'any DCCCLIX e fo sotarat
 a Sent Johan de lla Penya.

[27] **Del miracle com nasqué lo rey Sanxo Avarqua**

E romàs sa mulyer prenys e hun jorn passant per la val d'Aran, moros
 qui staven en aguayt mataren tota la sua companya, e a ella huna li
 165 daren* lançada al ventre, que axí matex morí.

E encontinent pasà a quan(?) hun noble baró de les muntanyes
 d'Aragó e viu axí la dona e la mà de hun infant qui exia per la nafra del
 ventre. E soptosament descavalcà e for galyart hobrí la dona e trach-li
 hun infant mascle viu.

170 E porta'l-se'n e mès-li nom Sanxo Garcia, [28] lo qual nodrí molt
 ricament. E tota la tera, vahén que no havien rey, ajustaren corts. E lo
 dit baró lo jorn de les corts vench ab l'infant vestit com a pastor e
 calsant avarques, tench l'infant entre les cuxes e dix: "Per més no us cal
 trebalyar. Veus ací mon senyor". E va'ls comptar la manera e lavòs tots
 175 digeren: "Viva, viva!".

E encontinent li vestiren vestidures reys e fo apellat Sanxo Avarqua.
 [29] E fo fort valent hom e conquistà de moros de Cantalàbria, tornà-
 se'n a munt d'Oscho e Tudela e la plana de Panpalona e totes les
 muntanyes de Rasto.

180 E hun jorn anà a la ciutat de Panpalona qui stave for asegada per moros
 e los desbarataren tots. E aquest rey Sanxo Avarqua hac per mulyer la
 reyna dona Uraque, de lla quall hac hun fill apellat Garcia e IIII filyes: la
 huna ac per marit lo rey Al[30]fonso de Leó; e l'altra al rey Hordino; e
 l'altra al rey Ramiro; e la IIII en Monino, comte de Biscaya. E regnà

185 aquest Sanxo Avarqua XXVIII anys en l'any DCCCCV. Fo soterat a Sent Johan de lla Penya.

E après regnà Garcia lo Tremolós, fill seu...⁸

[31] ... se enamorà molt son fill Garcia e pregà a sa mare que'll li donàs e, de fet, sa mare lo li promès*. E I cavaler servidor de lla dita regina, aver entès açò, dix a la reyna: "Senyora, mal farets que donets aquest cavall en què lo senyor se fia tant". E, de fet, la reyna se desdix dell do. E com son fill vahé açò e que lo cavaler ho havie vedat, lo dit Garcia, fort yrat, parlà ab Gonsalbo e Ferando, sos germans, que [32] acusasen lur mare de adullteri ab tall cavaler. E, de fet, los jermans li digeren que
190
ells no volien ésser principals mes que li ajudarien. E tantots (*sic*) lo dit Guarcia ho dix al Emperador, son pare, e lo Emperador, donant crensa al fill, féu* pendra sa mulyer e, ben guardada, féu ajustar corts jenerals. E, de fet, fo determenat que ella, ho hom per ella, l'acusàs per fet d'armes, e si no que havia ésser cremada.

200 [33] **Miro com proferí defendre sa madastra** .

Mes lo notble fillastre seu, vahent la ignocència de lla madastra, profirí tantost entrar en camp e mantenir* que no here ver. E encontinent vench I sant ermità e parlà ab Garcia e ab los altres fills jermans, dien-los la viritat e, de fet, los dits yermans se n'anaren al rey dient-li la malvestat que havien comesa, la quall no plagés a Déu fos veritat, e
205 contaren-li la manera, de què l'Emperador manà tentost fos desliura.

[34] E pregà-la que perdonàs a sos fills e, de fet, ho féu, però ab tall condichció que Garcia no regnàs en Castella. E axí fo fet, que lo dit Garcia ac per heretat lo regna de Navarra, e Ferando hach tota Castella, e Gonsalbo tot Sobarbre, e féu lo fillastre Ramiro hereu hen Arago, lo
210 quall ere de lla dita reyna per rahó de tenstament en dot. E açò féu confermar a son marit, lo Emperador.

E aquest féu mongos negres a Sant Johan de la Penya. Morí lo dit Emperador l'any MXXXIII. Fon soterat a Quiego⁹.

⁸ Encara que la paginació no ho reflecteixi, aquí hi ha una important llacuna en el text, que salta fins a la llegenda de la reina difamada. Això indica la falta

215 [35] Fins ací havem parlat dels reys de Navarra e dells comtes de Aragó
ensemps per tall com lo comtat de Aragó tots temps fo sotmès al rey
de Navarra. E per los departimens dells regnes lo dit Ramiro hac per
hereter lo comdat d'Aragó soltament e quítia*¹⁰, sens neguna
subiugació, d'on fo fet rey.

220 E a cap de temps, Gonsalbo, fill dell Henperador, que ere senyor de
Sobarbe e de Ribagorça e altres teres, I jorn, hun seu scuder apellat
Ramonet a gran traysió lo matà. E la gent de lla terra levaren per
senyor lo rey Ramiro, car aquell romàs sens [36] infans.

E lo dit Remiro pres per mulyer la filya del comte de Bigora apellada
225 Ermasèn, e per batisma Galberda, de lla* quall hac II fills, Sanxo e
Garcia, lo quall Garcia fo* bisba de Jaca. E hac II filyes, so es Sanxa, la
qual donà per mulyer al comte de Tolosa, e l'altre Teresa e donà-la al
comte de Prohensa Guillem Bertran. E d'alltre part engendrà I fill bort
apellat Sanxo, lo quall féu comte ab terres que li donà, ab condichió
230 que tots temps ho tingués en feu e senyoria dell dit regne.

Lo dit rey Ramiro fo [37] valent hom e I jorn tenia I setge contre
moros e lo rey don Sanxo de Castella volia li mall; e vench al dit setge e
matà lo dit Ramiro. E les sues gents prengeren lo cors e·ll soteraren a
Sent Johan de lla Penya. Regnà XXXVIII anys. Morí l'any MLXIII.

235 E mort Remiro, regnà Sanxo, son fill, que havia XVIII anys. Puys fo
apellat Sanxo Remiro.

[38] Quan morí lo rey Garcia de Navarra, romangeren dos fills, Sanxo e
Ramon, lo quall Ramon, per tal que fos senyor, matà Sanxo, son germà.
E I fill que havia lo dit Sanxo apellat Remiro, tament-sa que son avoncle
240 no·l matàs axí com avie fet a son pare, fugí e vench en València, que
lavors senyoreyave Cit Rodioch. E la gent de Navarra, vaent que ten gran
malvestat havie fete lo dit Ramon*, desposseyren-lo.

d'almenys un quadern en el manuscrit. A partir del salt, el text comença a usar
amb molta freqüència l'expressió "de fet".

⁹ Per "Oviedo".

¹⁰ Al manuscrit, "a quichya". Sembla que el sentit de la frase avala la solució
que proposem.

E·ligiren per senyor Sanxo Remíret, que fo rey de Aragó e de Navara, de Nàger [39] e de Sobarbe e d'Osca. E lo dit Ramon fo bendeyat de
 245 tots los regnes e terres.

Aquest rey Sanxo Remíret fo bon cavaler e, per tal com lo rey Sanxo de Castella li havia mort son pare, ell ab molte ient anà contra lo dit rey de Castella, e al loch de Viane ageren gran batalya, de què lo rey de Castella, ab I bon caval que tenia, fugí. E lo rey de Aragó levà lo camp,
 250 e lo rey de Castella, vahent açò, tramès a preguar Abderement, rey d'Osca moro, que trenquàs* les treves al rey d'Aragó e que li fes gera.

E, de fet, ho féu [40] e li comensà a córrer en sa terra. E lo rey Sanxo Remíret, com a bon rey e valent, abans amà més guaregar ab moros que ab crestians, féu pau ab lo rey de Castella. E pres per muler dona
 255 Felícia e ach-ne III fills, Pedro, Alfonso, Ramiro. Aquest Remiro fo mongo de Sant Pons de Tomeres.

Aquest rey Sanxo Remíret, ach* moltes batalyes ab moros, e·n l'any MLXXXVIII edificà lo mo[41]nestir de Muntaragó, e fo ley romana.

E lo dit rey, ab sos fills Pedro e Alfonso, anà asetiàr la ciutat d'Osca, e anant ab son cavall per veura en quall loch era pus flach lo mur, e
 260 estant lo bras per sichnar, vench segeta de lla siutat que·ll ferí deyús l'axella. E ell, no faent res apares, anà per la host e féu jurar son fill Pedro rey. E féu·los prometre que may no·s levasen dell siti fins que l'agesen presa. E dit açò, [42] féu horde de christià e trencà's la sageta e
 265 morí. Havia regnat XXX anys. Soteraren-lo a Sant Johan de lla Penya.

E fo rey don Pedro. E I dia hac gran batalle, e en aquell dia matex fo la batallya de Antrorxe, car un cavaller alamaný per miracle de sant Jordi fo ab dues les batalyes e no·n conech negú, e parlà en letí, e comtà lo miracle. E pres Hosca, e I que era* apellat Cit, christià senyor de
 270 València, tramès misatge a Hosca al [43] rey don Pedro que li vengés ajudar car moros lo tenien asetgat. E lo rey lexà fornida Hosca e ab son germà vench e ferí al setge de València e mataren·hy LM moros.

Aquest rey don Pedro pres per mulyer dona Agnès, de què ac I fill apellat don Pedro e I filya Elizabet. E moriren, e lo dit don Pedro morí
 275 sens* infans en hedat de XXXV anys, l'any MCXXV.

E succehí lo regna son jermà Alfonso lo batalyador, per ço fo apellat batalyador* com vensé [44] XXIX batalyes. E pres per mulyer dona Uraque, filla dell rey don Alfonso que pres Toledo. E fo senyor dells regnes de Navara he d'Aragó per natura, e de Castella per la mulyer.
 280 Aquest rey Alfonso l'any MCX pres Exabea de moros, e Deroque, Calatriu, Teraçona e totes aquelles parts de Tudella.

E I jorn vench-li nova que-l rey moro de Leyda li havia corregut Munsó e altres teres. E de continent tramès letres per [45] totes ses terres que tot hom fos a Fraga. E ell, molt coratgós, ab CCCC de cavall cuytà's. E
 285 los moros, abans que més se aplegasen* feriren là hon ere lo rey e, de fet, lo desconfiren, e may mor ni viu no-s trobà. Alguns digeren que, desfrasat, per vergonya se n'anà en Jerusalem; altres dien que en la batalya no fo conegut.

Mort ho perdut lo dit rey Alfonso, los regnes romangeren sens ereter
 290 per bé I any, e les gens materen regidós [46] e governadós. E concordaren que elegisen per rey don Pedro Thares, senyor de Borja, e abans que ll'elegisen tornà molt ergulyós de no soler e no havia sguart a la gràcia que li volien fer, en tant que la jent, que viu açò, ajustaren corts generalls e aquí* acordaren que tragesen dell monestir
 295 de Sant Ponç de Tomeres en Remiro, fill de lur senyor naturall e, de fet, ab voluntat dell Papa ho feren, ell protestant que tantost que hages fill [47] ho filla que se-n tornàs al monestir. E, de fet, li donaren per mulyer la filya dell comte de Peyteus, e hac-ne I filya, per nom Peyronella.

Aquest rey Remiro era ten ximple que los barons ne cavalers no-l
 300 presaven res e cascú feya a sa guisa, en tant que tot hom era-dobat (?). E lo rey, vaent açò, tramès I misatger ab I letra al seu monestir al que era stat son mestra, for savi hom, preguant-lo que ll'aconselyàs. [48] E lo dit mestra, haguda la letra, pensant que si li feya resposta que seria
 305 rigolat (?) devant lo jove, legint la letre en l'ort dell monestir, trach lo ganivet e talyà totes les cols pus beles e dix al seu scuder que se n'anàs e que digués so que havia vist. E lo dit rey, haver hoÿt l'escuder, tantost hac la intenció. E tremès letres per tots sos barons que fosen a Hosca, donant en fama que volia fer I campana que fos hoÿde per tot lo

310 regne*, que mestres hi avia de Fransa que la [49] farien. E com los barons e cavalés hoÿren açò digueren: “Anem al nostre rey per veura la horadura que vol fer”. E com tots foren a Hosca, lo rey en la recambre féu star serts hòmens, manant-los que aquells que ell hi faria entrar, que encontinent fosen scapsats. E, de fet, hi feu scapsar XII
 315 dells mayós e molts d’altres, dells qualls n’i hac V de Luna. E sinó que fugiren per sentimen que n’hageren, més n’i agera morts. [50] E lavors la terra stech bé.

E après, lo dit rey tramès sa filya al rey de Castella, que hera parent, que la tengés, e pregà son poble que li donasen tal mèrit com fos de hedat
 320 que li pertangés e fos regit son regne. E, de fet, anà en Castella, e ell se-n torna al dit monestir, e morí l’any MCXXXVII.

E lo rey don Alfonso de Castella feu mudar [51] lo nom a na Payronella e hac nom Uraque. E volch que son fill la prengés per muler, mes los aragonesos no u volguerren. E, tinent la dita donzela, volia que fesen
 325 homenatgues que la terra d’Aragó fos sotsmesa a ell. E aquells d’Aragó qui açò sentien, tractaren que·s féu matrimoni* ab don Ramon, comte de Barchinona, lo quall matrimoni trachtà e fo parlador Guillem Ramon de Muncada, lo quall lo comte [52] de Barchinona avie bendeyat.

330 Lo qual comte ere molt valerós cavalier. E les jents, per tall com no podien haver la dita donsella Uraque del rey de Castella, hagneren-li ha fer homenatge per Calatriu, Deroque e alltres lochs de lla sarrania* e açò fo observat tro a don Alfonso, rey de Aragó, que ho féu soltar.

[53] **Comte de Barchinona Ramon**

335 Aquest comte de Barchinona Ramon pres per mulyer la dita Uraque ab condició que s’apella príncep d’Aragó e comte de Barcelona. De lla dona hach I fill apellat Alfonso, que fo rey d’Aragó e comte de Barcelona.

**Com finí la generació* masculina dels reys d’Aragó e comensaren los
 340 comtes de Barcelona.**

[54] En l’any DCCCXXV fo presa la ciutat de Barcelona per lo rey de Fransa apellat Ceri, que la conquès e la tolch a sarraïns*. E après, lo rey

de Fransa la comenà ab tota la terra de Salses ensà, ab lo comdat de
 Barcelona, a I cavaler que havia nom Jofre que ere de lla terra Conflent,
 345 de lla vila d'Arià, que* és prop lo flum apelat Ter (*sic*), lo quall ere fort
 bon cavaler, lo quall s'apellà [55] comte de Barcelona però rey de
 Fransa¹¹.

Aquest comte havie I fill apellat Yofre Palós, per tall com ere molt
 palós per la presona sinó que les vestidures hy cobrien. E lo rey de
 350 Fransa tramès misatges a Narbona, e lo dit comte anà-y ab son fill. E I
 jorn, havent debat, I cavaler francès posà la mà al comte de Barcelona
 en la barba e lo comte, mogut de ira, trach la spa[56]sa e matà lo
 cavaler. E multitud de francesos prengeren lo dit comte e manaren-lo a
 París, al rey de Fransa. E lo comte, avent desplaer com axí-l menaven,
 355 féu brega e mataren-lo, e fo soterrat a Santa Maria dell Puys.

E, mort lo dit comte, manaren lo fill Iofra Palós al rey de Fransa e li
 contaren tot lo fet, de què lo rey de Fransa ne fo for irat e dix que gran
 dan se-n poria seguir. [57] E lo rey de Fransa comenà lo dit Iofre Palós
 al comte de Flandes, manant que-ll nodris bé.

E, lo fadrí crescut, la filla dell comte de Flandes se n' enamorà, e n'cara
 que la enprenyà. E la comtesa, havent conexensa de asò, (e altre no y
 podia fer) féu fer sagrament al jove que si cobrave lo comdat de
 Barcelona, que la prengues per muller. [58] E encontinent féu vestir lo
 fadrí com a pèllagrí e ab I dona velya tramès-lo en Barcelona a sa mare.
 365 E com fo en Barcelona, la mare lo conech tantost e encontinent la
 mara féu ajustar nobles de sa terra e mostrà'ls son fill, e tots foren fort
 pagats.

E lavòs I cavaler que havia nom Salamó, lo quall ere francès, era comte
 de Barcelona. E lo fadrí trach [59] l'espasa e matà lo dit comte Salamó
 370 devant tots. E encontinent fo senyor e governador de Narbona entrò a
 Spanya.

E après, per observació lo sagrament, féu noble enbaxada al rey de
 Fransa per haver sa mulyer, fillya del comte de Flandes. E, de fet, lo

¹¹ Deu haver-hi de dir "per lo rey de Fransa", com ja hem vist que es diu tantes vegades en altres textos.

375 comte de Flandes féu ab lo rey de Fransa que lo comte de Barcelona fos en la sua [60] gràcia. E, de fet, lo comte anà a París e aquí pres la filya dell comte de Flandes e feren gran festa.

Estant axí, lo comte hach hoÿt que moros li tolien tota la terra* e dix al rey de Fransa que-ll sogoregés de haver e de gent. E lo rey de Fransa dix que no podie fer, mas atorgà-li que si ell ho podia conquerir la ...

Aparat de correccions

1 Jafet fo lo manor: Jafet fo lo p manor, p <i>ratllat</i> .	181 féu pendra: seu pendra
3 E hac la quarta: e hac nom la quarta	186 mantenir que: mantenir sa mare que, sa mare <i>ratllat</i> .
8 la regió: la en Regio, en <i>ratllat</i> .	202 e quítia: a quichya
17 Yberchs: Yberchs, <i>amb una titlla al damunt</i> .	208 de la quall: della della quall
22 e hageren: e a hageren, a <i>ratllat</i> .	209 fo: fol
25 Grèsia: gresiea	225 lo dit Ramon: lo dit remiro ramon, remiro <i>ratllat</i> .
27 la fi: la fe	233 que trenquàs les treves: que trenquàs fer les treves, fer <i>ratllat</i>
40 inclinat: incestiat	239 ach: ab
42 qui lavons la: qui lavons lo, lavons <i>amb una titlla al damunt</i> .	251 era: erra
46 lo quall: la quall lo quall	256 sens infans: sens fills infans, fills <i>ratllat</i>
49 Jesucrist: Ihu xpisa	259 batalyador: batalyerdor
49 anys: anyns	267 se aplegasen: se appegasen
56 fo de gots: fo de de gots	274 e aquí: e aque
57 qui devalaren: qui fo devalaren, fo <i>ratllat</i> .	288 per tot lo regne: per tot lo mon regne, mon <i>ratllat</i>
84 de Spanya: des spanya	303 féu matrimoni ab don Ramon: feu matrimoni trachta ab don ramon, trachta <i>ratllat</i> , <i>corregint així un salt de còpia</i>
86 los gots: lo gots	308 sarrania: sarrina sarrania, sarrina <i>ratllat</i>
92 al Inperi: al inperi inperi, <i>el primer ratllat</i> .	314 generació: Reneracio
100 major: malor	317 sarraïns: sarins
115 regnà Siuntila: regna e si untila	319 que és prop: que pocs es prop, pocs <i>ratllat</i>
120 drutes: deutes	348 la terra e dix: la terra que ell e dix, que ell <i>ratllat</i>
121 per ço: pero	
142 feren: foren	
142 ereter: eveter	
152 huna li daren: huna li dar	
174 lo li promès: lo li dona promes, dona <i>ratllat</i> .	